

I Modellen

A. PENTAGRAMMET side 9.

§ 1 Et eksempel. § 2 Faktorer, funktioner og krav. § 3 Aspekter, komponenter og principper.

B. ANDRE MODELLER side 34.

§ 4 Definition af tekst. § 5 Lingvistikens tekstmodeller. § 6 Begrebet tegn. § 7 Tredimensionale modeller. § 8 Bühlers model. § 9 Habermas' model. § 10 Grices maximer. § 11 Informationsteori og systemteori. § 12 Johansens model. § 13 Jakobsons model. § 14 Syvkantede modeller.

II Sprogbrugsfunktionen

A. SÆTNINGSBYGNING side 90.

§ 15 Orddannelseslære. § 16 Afhængighed og rækkefølge. § 17 Sætningen og dens led. § 18 Udtryk-indhold-forholdet. § 19 Fokus og emne. § 20 Realitetsmarkører. § 21 Verbalrækker. § 22 Verbalkæder. § 23 Sætningsskemaet. § 24 Adverbialer.

B. SEMANTIK side 149.

§ 25 Semantisk niveau. § 26 Typer af flertydighed. § 27 En teori om ikke-kompositionelt indhold. § 28 Semantisk empiri. § 29 Semantisk terminologi og notation. § 30 Zeugmaprøven. § 31. Semantisk isotopi. § 32 Semkonfigurationer. § 33 Udsagnssemantik. § 34 Udsagnsstruktur. § 35 Sammenhængsisotopi. § 36 Konvergente semer og begreber. § 37 Begreber og skabeloner. § 38 Forhold i tid. § 39 Relevansstrukturering. § 40 Tolkning og isomorfi. § 41 Semantik - resume.

C. TEMA side 268.

§ 42 Tekstens tema. § 43 Reduktion, abstraktion og rekonstruktion. § 44 Vittigheder og kompleks isotopi. § 45 Metafortyper. § 46 Mekanikken i metaforer. § 47 Teknikken i metaforer.

III Udsagnsfunktionen

A. MOTIV side 315.

§ 48. Mental model. § 49 Motivtolkningsmetoden. § 50 Motivforhold. § 51 Modeller i modeller. § 52 Klassifikationssystemer. § 53 Definitioner. § 54 Modsigelsesfrihed. § 55 Mental model og topos. § 56. Topostræet. § 57 Topisk analyse. § 58 Motiv- og temaanalyse.

B. SANDHED side 385.

§ 59. Udsagnsfunktion og sandhed. § 60 Positioner i sprogfilosofien. § 61 Sandhedens scenari. § 62 Mental model og verdensbillede. § 63 Den økologiske sandhedsteori. § 64 Usandhed.

IV Meddelelsesfunktionen

A. RELEVANS side 429.

§ 65 Mening og relevans. § 66 Emne, fokus og relevans. § 67 Abstraktion, identitetsfokus og modsætningsfokus. § 68 Nægtelser og spørgsmål. § 69 Præsupposition. § 70 Forudsætningsfletninger.

B. KOMPOSITION side 523.

§ 71 Tekstens umiddelbare bestanddele. § 72 Tekstelementer og konneksioner. § 73 Beretningens grammatik. § 74 Nyhedsartiklens grammatik. § 75 Argumentationens grammatik. § 76 Række og niveau.

V Kontaktfunktionen

A. RETFÆRDIGHED side 601.

§ 77 Ideal og gyldighed. § 78 Idealforventningerne. § 79 Gyldighedshævdelserne. § 80 Sandhed og retfærdighed.

B. SPROGHANDLINGER OG RELATIONER side 635.

§ 81 Klassifikation af sproghandlinger. § 82 Reguleringer. § 83 Sætningstyper. § 84 Funktionsmarkering. § 86 Ironi. § 87 Tekstarter. § 88 Klassifikation af tekster.

VI Udtryksfunktionen

A. AFSENDEREN side 697.

§ 89 Natur og kultur. § 90 Primær- og sekundærprocesser. § 91 Drømme og fejlreaktioner. § 92 Lovmæssighed og tekstkritik. § 93 Lacans tale.

B. STIL side 743.

§ 94 Fortælleren. § 95 Stilmarkører. § 96 Tekstbrud. § 97 Skizofren og afatisk tale. § 98 Logiske typer og gruppestruktur.

VII Helhed

HELHED side 785.

§ 99 Helhed. § 100 Pentagrammatisk tekstteori.

Litteraturliste side 803.

Summary in English side 817

Emne- og navneregister side 847

I M O D E L L E N

Den anden (kommentar) gik dybere og drejede sig om historiens væsen. Hun (Karen Blixen) tog et stykke papir og tegnede med en streg et pentagram: "Sådan," sagde hun, "ser historien ud, afsluttet i sig selv. Der kan intet lægges til og intet trækkes fra."

Aage Henriksen 1984: *De Ubændige*, side 135, Gyldendal København.

A. Pentagrammet

§ 1 Et eksempel. § 2 Faktorer, funktioner og krav. § 3 Aspekter, komponenter og principper.

§ 1. Et eksempel

I Politiken kunne man 5.1.1977 læse følgende læserbrev:

(1.1)

BA-BU

Frank Eriksen¹ Søgade 118, København

Jeg er overrasket og meget irriteret over det nye udrykningshorn der bruges af politiets patruljevogne. Som bilist er jeg indstillet på det almindelige BA-BU BA-BU og jeg holder mig til vigepligten, dvs. standsning eller anden manøvre der giver udrykningsbilen absolut fri passage. Og min reaktion er naturligvis hurtig og ganske uden anstrengelser.

Det nye horn er derimod besværligt og yderst ubehageligt for mig. Man behøver øjensynligt megen indsigt for at kunne modtage de ret usædvanlige lyde. Og efter min formening forandres oven i købet lydsvingningerne og fortøner sig i første omgang, formentlig til et ganske andet bestemmelsessted. Det nye horn er et trafikfremmedlegeme, og der findes åbenbart ikke behov for denne kvalitetsspektakelmaskine. Jeg vil håbe at opmærksomheden igen henvender sig til det gamle BA-BU, der overfører tonen uden ophold til menneskets sanseapparat.

Dette er et fuldgyldigt eksempel på det man kan kalde en tekst. Teksten er for det første som **brug af sproget** en mere eller mindre korrekt og forståelig sammenkædning af sprogets ord til en meningsfuld sætning, og sammenføjning af sætningerne til meningsmæssig helhed på et højere niveau, et tema, eller tematolkning, alt sammen i en bestemt stil.

At teksten er korrekt forståelig vil igen sige at tegnene er kædet sammen i overensstemmelse med de morfologiske og syntaktiske regler om forbindelsen mellem tegnenes udtryksside og deres indhold, således at resultatet er sammenhængende, acceptabelt, tolkeligt og entydigt for modtageren.

Denne tekst er sammenhængende og acceptabel som brug af sprogets regler. Der er subjekt og verbal i alle sætningerne, adverbialerne står hvor de skal efter normerne, ordene er stavet som de skal efter Retskrivningsordbogen, men teksten har en tegnsætning der hverken svarer til den grammatiske kommatering eller pausekommateringen; det er fx bemærkelsesværdigt at der ikke er komma efter det første *BA-BU BA-BU*.

Temaet i denne tekst er både 'det nye udrykningshorn', og også 'Frank Eriksens fornemmelser'. Det er de indholdsstørrelser der optræder i de fleste af tekstens ord og sætninger, den sammenhæng der er i teksten. Man kan beskrive dem i et skema således:

---

1. Navnet er ændret.

(1.2)

det gamle horn

almindeligt

hurtig, uden anstrengelser

overfører tonen

uden ophold til

menneskets sanseapparat

det nye horn

trafikfremmedlegeme

besværligt, ubehageligt

lydsvingningerne forandrer

sig og fortoner sig

kvalitetsspektakelmaskine

Frank Eriksens fornemmelser

i forbindelse med det gamle

jeg er indstillet på..,

jeg holder mig til

naturligvis

uden anstrengelser

Frank Eriksens fornemmelser

i forbindelse med det nye horn

besværligt og yderst ubeha-

geligt for mig

min formening, formentlig

åbenbart, overrasket og irriteret

Det er her påfaldende at der nede i kolonnen for Frank Eriksens fornemmelser i forbindelse med det nye horn optræder fornemmelser der ikke handler om hans forhold til hornet, men om forholdet til sandhedsværdien af hans egne udsagn om hornet, fx *min formening, formentlig, åbenbart*. Det er lidt mærkeligt for der synes at være en vis modsætning eller endog modsigelse mellem 1) at blive forvirret og usikker på grund af det nye horns fysiske egenskaber, og 2) at være forvirret og usikker på hvad det er for egenskaber det nye horn har. Hvis 2) er sand synes 1) at være usand. Det viser at det er en del af tekstens tema, at Frank Eriksen forholder sig til sin egen viden om hvordan lydsvingninger egentlig forplanter sig i en by.

Ordet *trafikfremmedlegeme* er det ikke let at tolke meningen med. Ordet *fremmedlegeme* er betegnelse for en virus, en bakterie eller noget støv der kommer ind i menneskers eller dyrs blodbane. Det er altså ofte forbundet med sygdom, og det vil ofte blive udstødt af blodbanen igen. Ordet passer altså ikke umiddelbart ind i den sammenhæng der findes i teksten, som jo handler om 'trafik, lydsvingninger og fornemmelser'. Ordet må tolkes metaforisk, Frank Eriksen taler om et udrykningshorn i trafikbanen som om det var en sygdomspartikel i en blodbane.

Tekstens **stil** er bemærkelsesværdig ved dens blanding af personlig stil, fx *jeg, overrasket og meget irriteret, øjensynligt, besværligt og yderst ubehageligt for mig, oven i købet, åbenbart*, en mere formel stil, fx *standsning, anden manøvre, efter min formening, formentlig, opmærksomheden igen henvender sig til*, og en teknisk opfindsom stil, fx *trafikfremmedlegeme, kvalitetsspektakelmaskine*. Fortælleren er nogle steder den person teksten handler om, fx *min formening*, og andre steder en anden: *standsning eller anden manøvre der giver udrykningsbilen absolut fri passage*, og fortælleren er ikke pålidelig: *og min reaktion er naturligvis hurtig og ganske uden anstrengelser*. Ordet *naturligvis* røber at der er en 'fortæller', som ikke er den samme som den der reagerer. Men hvilken af disse personer skal vi tro på? Er teksten udtryk for selvironi eller naivitet?

For det andet er teksten **udtryk for afsenderens holdninger**, opfattelser og hensigter. Som udtryk kan teksten være mere eller mindre ærlig. Denne afsender synes at være meget engageret i at få udtrykt sin holdning, og i at få udtrykt at holdningen er hans, *jeg er overrasket, Som bilist er jeg, jeg holder mig til, min reaktion, yderst ubehageligt for mig, efter min formening, jeg vil håbe*.

På den anden side er denne afsender ikke helt gennemskuelig, man kan ikke helt gennemskue hvad der egentlig er personlig irritation og hvad der er viderebringelse af saglige overvejelser over de fysiske forhold omkring lydsvingningers udbredelse i rummet, se fx modsætningen til den påfaldende fremhævelse af *jeg* og *mig* i det foregående og så den (ikke helt så påfaldende) upersonlige udtryksmåde i *Man behøver øjensynligt, forandres (...) lydsvingningerne og fortoner sig, Det nye horn er, der findes åbenbart ikke behov, opmærksomheden (...) henvender sig.*

Ærligheden daler også i værdi i det omfang man kommer til at tvivle på mandens kompetence på det rent fysiske område; har han forstand på de ting han taler om, eller prøver han bare at efterrationalisere sin yndlingsaversion? Hans troværdighed falder fordi han ikke selv gør det klart hvad der er holdning og hvad der er viden. Han står derfor i en vis fare for at hans tekst bliver opfattet, ikke som et udtryk for hans hensigter og intentioner, men som et symptom på hans egenskaber: kort sagt manden er en kværlant, der prøver at puste sig op på det nye udrykningshorn.

Tekstens **motiv** er den synsvinkel som Frank Eriksen har lagt på stoffet. Han har udvalgt emnet blandt uendeligt mange, og han har lagt sit særlige perspektiv ind i formuleringen. Han har fx valgt at argumentere for tesen (at man skal vende tilbage til det gamle horn) ud fra fysiske årsager, nemlig lydenes fysiske egenskaber - man kunne også have argumenteret ud fra sociale eller psykologiske årsager, nemlig trafikanternes vaner. Og i selve udformningen af spidsformuleringen har han valgt den perspektivering eller det skema der kunne kaldes: før-og-nu-skemaet i den særlige version: 'ikke-som-i-de-gode-gamle-dage' og 'nu-er-verden-af-lave'. Han kunne have valgt mange andre skemaer, fx for-og-imod-skemaet eller det-ene-modsat-det-andet-skemaet; Når Frank Eriksen har valgt netop før-nu-skemaet, må man betragte det som hans perspektiv på sagforholdet 'det nye horn'.

Som **udsagn om sagforhold** kan teksten være mere eller mindre sand. Teksten er en slags instruktion for modtageren til at opbygge en mental model over de genstande i virkeligheden som den henviser til, og over de relationer mellem dem som den beskriver. Teksten henviser til virkelighedens genstande: horn, lydsvingninger og trafikanter, og er udsagn om at der råder det forhold mellem disse genstande, at de nye horn ikke hører til i trafikken, at lydsvingninger fra det nye horn kan udbrede sig i bestemte retninger og dernæst skifte retning.

Dette billede er ikke i overensstemmelse med det billede af den fysiske virkelighed som de fleste mennesker har i forvejen, nemlig den opfattelse efter hvilken udrykningshorn er nyttige instrumenter til at skaffe en ambulance vej, og hvorefter lydsvingninger udbreder sig i alle retninger som ringe i vand. Der er altså ikke overensstemmelse eller forenelighed mellem den mentale model som teksten opbygger og det verdensbillede som læserne har på forhånd. I dette tilfælde må modtagerne vælge enten tekstens mentale model eller deres eget verdensbillede, og eftersom der ikke er gode argumenter for tekstens opfattelse på dette punkt, vil de fleste nok foretrække at holde fast ved deres egen opfattelse. Det kan man argumentere for på følgende måde:

Som nævnt kan man ikke sige teksten er helt modsigelsesfri. Det er bemærkelsesværdigt at Frank Eriksen som egenskab ved det nye horn nævner ordet *kvalitetsspektakelmaskine*, det skal nok tælle som et skældsord, men tænker man over hvad ordet egentlig betyder, må det jo være den bedste egenskab et udrykningshorn kan have, at den laver spektakel af høj kvalitet. Han må mene at det er spektakel af lav kvalitet, som ikke skiller sig ud

fra de øvrige lyde.

Men er teksten dækkende for de forhold den beskriver? Man kan ikke tvivle på at det nye horn er ubehageligt for Frank Eriksen - når han nu selv siger det. Men man kan godt tvivle på *at man behøver ...megen indsigt for at kunne modtage de ret usædvanlige lyde, at lydsvingningerne (forandres) og fortoner sig i første omgang (...) til et ganske andet bestemmelsessted* og at *der findes ikke behov for denne kvalitetsspektakelmaskine*. Er brevets konklusion, den sidste sætning om at der ikke er behov for det nye horn, ikke et eksempel på en meget forhastet generalisering.

Der sker - som også nævnt under gennemgangen af stilen - et spring fra den personlige og subjektive men ubetvivlelige fornemmelse, til et generaliseret udsagn om objektive forhold i verden. Argumentationen for at det skulle forholde sig således at nogle lydsvingninger skulle fortone sig til et andet bestemmelsessted skulle altså ikke være at nogen synes at de ikke kan høre dem, men nogle nærmere definerede egenskaber ved lydsvingningerne. Hovedårsagen til at man kan tvivle på disse påstande er den at det, når der faktisk argumenteres for dem, ikke sker med overbevisende argumenter.

Man kan godt forestille sig to fysiske grunde til at det nye horn virker mere forvirrende end det gamle horn: Hvis det nye horn er kraftigere end det gamle, vil det kunne høres på længere afstand end det gamle, og lyden vil kunne blive tilbagekastet fra flere høje mure i en storby. Ved det nye horn vil man altså tiere end ved det gamle tro at lyden kommer fra et andet sted end den faktisk gør, på grund af ekko fra husmurene.

For det andet kan man ved det gamle horn på grund af Doppler-effekten høre hvilken vej ambulancen kører; frekvensen vil, skønt konstant, høres som stigende når bilen nærmer sig og faldende når den fjerner sig. Dette kan man ikke regne med når frekvensen ved det nye horn bestandig ændrer sig. Man kan således godt med lidt god vilje regne ud hvad der giver Frank Eriksen grund til at føle sig forvirret over det nye horn, men det hjælper ikke på kvaliteten af det læserbrev som han har skrevet.

Havde han blot beskrevet sin egen forvirring og overladt det til andre at forklare de fysiske grunde til den, ville brevet have været meget mere overbevisende. Nu prøver han faktisk at forklare den forvirrende virkning fysisk; han prøver altså at overbevise læserne ved hjælp af argumenter. Og det er vitterligt ikke just overbevisende at nå til en konklusion med argumenter som modtagerne let gennemskuer som fejlagtige - heller ikke selv om konklusionen er rigtig.

Og hvis man blot overbærende antager at manden med *kvalitetsspektakelmaskine* mener 'et rigtig dårligt horn' og med *et ganske andet bestemmelsessted* mener 'et andet oprindelsessted' - og det kan den velvillige læser let gøre - så har denne velvillige læser ikke taget manden alvorligt og teksten på ordet. En teori om tekster må nødvendigvis beskrive hvad betydningen er med det der står, og behandle tekster hvor afsenderen mener noget andet end hun eller han skriver, og modtagere forstår noget andet end det der står, som afvigelser fra det typiske og normerede.

En tredje side af sandheden er om teksten er en mangesidig belysning af det sagforhold der er emne for teksten. Det er den overhovedet ikke her. Der er slet ikke gjort forsøg på at se hverken de negative sider ved det gamle horn eller de positive sider ved det nye. Det viser sig at tekster bliver betydelig mindre overbevisende hvis modtageren har kendskab til modargumenter som ikke omtales i teksten. Så betragtes den som ensidig og ikke til at tro på. Og i dette tilfælde har de fleste nok en fornemmelse af at der findes argumenter for at man er gået over til det nye horn. Ellers havde man ikke ofret penge på det.

Til sidst kan man overveje om teksten er udtømmende i sine udsagn om det sagforhold

der nu er valgt som emne, set i forhold til tekstens omfang, dvs. om der er væsentlige dele af emnet som forbliver uomtalt. Det synes jeg ikke man kan sige om denne tekst. Vil man på 28 linjer argumentere mod det nye horn kan man ikke nå at omtale ret mange andre dele af problemkomplekset end dem der er omtalt her. Men alt i alt er denne tekst ikke særlig overbevisende som et sandt udsagn om det sagforhold der er dens emne.

En forudsætning for at teksten kan virke som meddelelse for en modtager er at teksten er **komponeret** eller disponeret så nogle informationer læses og forstås før andre. Det kan nok bedst vises ved et diagram:

(1.3)

```

(1) Jeg er overrasket og )
meget irriteret over det )
nye udrykningshorn der )-----| INDL
bruges af politiets pa- )
truljevogne. )
  <21>
(2) Som bilist er jeg ind- )
stillet på det alm. BA- )-----| KN
BU BA-BU )
  <22b>
(3) og jeg holder mig til ) |for:
vigepligten, dvs. stands- )-----| PST2
ning eller anden manøvre )--| PST3
der giver udrykningsbilen) |
absolut fri passage. ) |og: | |m:
  <1a> |-----| PST3-4
(4) Og min reaktion er na- ) |
turligvis hurtig og ganske)---| PST4 |og: |---| ARGUMEN-
uden anstrengelser. ) |-----| PST2&5 | TATION
  <1a>
(5) Det nye horn er derimod )
besværligt og yderst ubehage-)-----| KN
ligt for mig. )
  <22b> |for:
(6) Man behøver øjensynligt ) |-----| PST5
megen indsigt for at kunne )--| PST6
modtage de ret usædvanlige ) |og:
lyde. <1a> |-----| PST |alt-
(7) Og efter min formening ) |6-7 |så:
forandres oven i købet lyd- ) |-----| PST5- |ergo:
svingningerne og fortøner sig--| PST7 |
i første omgang, formentlig )
til et ganske andet bestemmel-
sessted.
  <9b>
(8) Det nye horn er et trafik-)-----| PST8
fremmedlegeme, )
  <22a>
(9) og der findes åbenbart )
ikke behov for denne kvalitets- )-----| VUR9
spektakelmaskine. )
  <1a> |og:
(10) Jeg vil håbe at opmærksomheden) |-----| KN10
igen henvender sig til det gamle )---| KN
BA-BU, ) |for:
  <22b>?? |-----| KN10
(11) der overfører tonen uden op- ) |
hold til menneskets sanseapparat. )--| PST11

```

INDL = indledning, KN = konklusion, PST = påstand, VUR = vurdering

I dette diagram er helsætninger og parentetiske led, herunder parentetiske relativsætninger, skrevet op for sig under hinanden som en enhed i kompositionen. Det er så vist hvorledes hele teksten er inddelt i umiddelbare bestanddele, og hvorledes disse dele igen er inddelt i umiddelbare bestanddele indtil helsætningsniveauet. Af analysen kan man se at teksten er opbygget med en indledning der straks fremsætter tesen, en argumenterende del hvor der kommer argumenter for at tesen er sand, og så en konklusion. Det argumenterende afsnit er modsætningsvis delt op i et afsnit om fordele ved det gamle horn og ulemper ved det nye. Så vidt følger kompositionen i denne tekst de almindelige skemaer for

opbygningen af en argumenterende tekst.

Noget specielt er tekstens sidste sætning, *der overfører tonen uden ophold til menneskets sansesystemet*. Det er det eneste fysiske argument for at det gamle horn er godt, og som sådant ville det naturligt have kunnet stå sammen med de andre argumenter for det gamle horn. Der synes at gælde den norm for opbygning af tekster at mere specificerende sekvenser ikke bør komme både før og efter de mere generelle sekvenser som de specificerer. Det er denne norm der er overtrådt her, med det resultat at denne sidste sætning, som nok er et af Frank Eriksens stærkeste argumenter, fuldstændig glider ud af opmærksomhedsfeltet ved læsning. Man er efter at have været igennem både indledning, argumenter og konklusion, ikke indstillet på at få endnu et argument. Denne kluntede komposition røber at forfatteren til dette læserbrev har været i bekneb for tilstrækkelig slagkraftig slutning. Han har haft en anelse om at hans konklusion måske har været lidt for forhastet i forhold til kvaliteten af de argumenter han har til rådighed.

Som **meddelelse** til modtageren skal enhver tekst være **relevant**. Er denne tekst nu relevant for den typiske læser af Politiken 1977? For at en tekst skal være relevant skal den for det første være forståelig, dvs. der skal kun tage udgangspunkt i ting og forhold der er kendt og accepteret af læseren. Denne tekst forudsætter fx at politiet og det nye udrykningshorn er kendte og accepterede af læseren; det vil jeg også tro at de er, og derfor er teksten udmærket forståelig.

For det andet skal teksten være informativ, dvs. den skal (med udgangspunkt i det kendte) også meddele noget nyt, noget som læseren ikke vidste eller syntes i forvejen. For så vidt er denne tekst også relevant, den argumenterer for en holdning som man ikke kan antage at alle læsere vil have.

For det tredje skal teksten for at være relevant stå i forhold til noget der har modtagerens interesse og bevæge læseren i en retning som er i overensstemmelse med hans interesser. Emnet for dette læserbrev kunne nok på det tidspunkt have læsernes interesse. Vi var alle blevet forvirret over det nye horn første gang vi hørte det, og læserbrevet skal nok have haft mange læsere. Det kniber nok lidt mere med om brevet prøver at bevæge læseren i en retning som er i hans interesse. Hvis det argumenterede for at hornet skulle afskaffes fordi det havde disse uheldige fysiske effekter, så ville man blive overbevist. Hvis det havde argumenteret med at det var ubehageligt at lytte til, ikke blot for Frank Eriksen, men også for mange andre mennesker som han evt. havde snakket med, eller som han opfordrede til at give deres mening til kende på samme sted, så kunne det nok også have været relevant for mange mennesker. Men det gør faktisk ikke nogen af de to ting; det sætter sig så at sige mellem to stole og mister derfor nok mange læsere som ikke finder det relevant at læse en kværvulants udgydelser.

Når en tekst overhovedet kan være en meddelelse til en modtager og kontakt gennem en kanal til denne modtager, så hænger det sammen med at alle tekster der fungerer i en situation også er en **handling med sociale konsekvenser** både for afsender, modtager og andre. En tekst der fylder flere linjer, kan dels være sammensat af flere handlinger, dels være en handling der er sammensat af flere sætninger. Denne tekst er sammensat af flere handlinger der tilsammen udgør et hele. Teksten indledes med nogle 'domme', dvs. sproghandlinger der skal tælle som udtryk for afsenderens hensigter, vurderinger, holdninger og følelser, *jeg er overrasket...*, *jeg er indstillet på...* dernæst glider den over i påstandssproghandlinger, *jeg holder mig til vigepligten...*, *Og min reaktion er...* *Det nye horn er...* Og i disse senere påstande er der så indskudt parentetiske markeringer af med

hvilken grad af sikkerhed og sandsynlighed man skal opfatte sandheden af det påståede, *øjensynligt, efter min formening...formentlig, åbenbart*. Og teksten slutter så (bortset fra den malplacerede sidste parentetiske relativsætning) af med en vurderende sproghandling (en dom), *jeg vil håbe...*

Som helhed er alle andre sproghandlinger underordnet den sidste dom; alle de andre dele er argumenter for denne konklusion - hvad man også kan se af kompositionsanalysen. Teksten er ikke blot et udtryk for afsenderens følelser og holdninger, men også en argumentation for dem, og det er det teksten som helhed skal opfattes som.

Det er væsentligt at bestemme teksten som argumenterende; den har en hovedtese: 'vend tilbage til det gamle horn', og alle andre sætninger i teksten er argumenter i forhold til denne spidsformulering. Det er som argumentation teksten skal virke, ikke som en beskrivelse af noget nyt, eller som udtryk for en holdning til noget. Det er det afsenderen signalerer til modtagerne som den relation der skal gælde mellem dem i denne tekst.

Som **kontakt** gennem kanalen skal teksten være **rigtig**, dvs. støjfri og taktfuld. Med kanalen menes her et teknisk og socialt arrangement der sætter afsender og modtager i kontakt med hinanden; i dette eksempel er kanalen dels det tryk, den distribution og den institution som avisen er, dels den genre, læserbrevet, som avisen giver mulighed for, og dels de sociale relationer som råder mellem kommunikationens parter uafhængigt af teksten; og avisen, og i særdeleshed læserbrevet, er den institution der sikrer ytringsfriheden i et demokratisk samfund. Igennem denne kanal skal teksten altså være rigtig, (støjfri og taktfuld).

Avissiden er ikke her bragt i faksimile, men selve trykket var teknisk set sort og godt; der er vel heller ikke nogen trykfejl i denne tekst, så på den måde er teksten støjfri nok. Er den taktfuld i forhold til den kanal den går igennem? Den er nok ikke af de mest iøjnefaldende læserbreve i en avis, på den anden side har den en god overskrift - som læserbrevsskribenten i øvrigt slet ikke behøver at have lavet selv. Dens formål er at råbe vagt i gevær blandt borgerne over noget som myndighederne har gjort. Og det er lige præcis den funktion et læserbrev prototypisk skal have i demokratier. Så på den måde er teksten i høj grad rigtig i kanalen.

Som kontakt gennem kanalen definerer teksten en bestemt relation mellem afsender og modtager; relationen kan være symmetrisk eller asymmetrisk, den kan definere et magtforhold eller et vidensforhold, og den kan definere solidaritet, balance og høflighed i parternes gensidige forventninger.

Denne tekst er typisk et symmetrisk vidensforhold, der er her tale om et debatforhold; den ene part sidder ikke inde med nogen viden som den anden principielt ikke også har adgang til, og der defineres ikke nogen magtrelationer mellem parterne. Afsenderen er solidarisk med sin modtager, dvs. forudsætter ikke ting som modtageren ikke anerkender, og der er kommunikativ balance i den forstand at alle forventningerne som parterne har til hinanden er gensidige. Endelig er tonen høflig og uden ironi.

Principperne om takt (som ikke gælder på samme måde i alle kulturer) kan sammenfattes som: man skal minimere omkostninger for og bebrejdelser mod den anden, og fordele for og ros af en selv; man skal minimere uenighed og antipati mellem kommunikationspartnerne. Her viser Frank Eriksen stor usikkerhed: på en side er han jo meget ivrig for taktfuldt at minimere selvrosen, nemlig med alle usikkerhedsmarkørerne: *øjensynligt, efter min formening, formentlig, åbenbart*; på den anden side fremhæver han taktløst sin egen fortræffelighed med *som bilist, jeg holder mig til, min reaktion er naturligvis*. Det tyder på en ikke ringe usikkerhed i situationen.

Sammenfattende kan man sige at denne tekst er korrekt og forståelig brug af sproget, at temaet er en ikke helt sammenhængende blanding af 'de to horn' og 'Frank Eriksens holdning til sin egen viden om hornene', og at stilen er skiftende, personlig, formel og teknisk, engageret, men uigennemskuelig, inkompetent og derfor ikke et troværdigt udtryk for afsenderens holdninger og hensigter.

Derfor bliver teksten også som udsagn om sagforhold modsigelsesfuld, ikke dækkende, ensidig, men samtidig udtømmende. Kompositionen er i store træk som de kendte skemaer, men den sidste sætning er malplaceret og røber en vis usikkerhed i hele hensigten. Som meddelelse er teksten relevant for så vidt den er forståelig og informativ, men dens forhold til modtagerens interesser er ikke tæt. Teksten er som argumentation en 'dom' understøttet af argumenter og påstande, og som kontakt mellem de to parter i situationen er teksten rigtig (støjfri og taktfuld). Den relation som teksten etablerer mellem de to parter er symmetrisk med hensyn til viden og kan derfor kaldes en debat, men den er på én gang taktfuld og taktløs.

Således kan en tilfældig og ikke specielt påfaldende, men autentisk tekst analyseres ud fra 5 forskellige synspunkter og i forhold til 5 forskellige faktorer i meddelelsessituationen. Det er påstanden i denne bog, at tekster på denne måde er overbestemt, dvs. at de altid fungerer på alle 5 dimensioner samtidig, og at sprogbrugerne i deres tolkning af tekster allerede før den bevidste forståelse har inddraget alle 5 sider, således at en tekst er en enhed af 5 dimensioner på én gang, og således at hver enkelt del af teksten forstås gennem flere uafhængige tolkningsprocesser. Det er en teori om tekstens helhed og enhed, en holistisk tekstteori.

§ 2 Faktorer, funktioner og krav

Analysen i den foregående paragraf er foretaget ud fra en model som skal præsenteres i de følgende to paragraffer. En tekst defineres som en aktualiseret kommunikativ handling, der på en gang er korrekt og forståelig brug af ét tegnsystem (dvs. sammenkædning af tegn fra et system af tegn med en udtryksside og en indholdsside), ærligt udtryk for én intention fra en afsender, sandt udsagn om ét sagforhold, en meddelelse relevant i forhold til én interesse hos en modtager og rigtig kontakt gennem én kanal.

De instanser i omgivelserne som kan have indflydelse på hvorledes teksten er udformet, kan kaldes kommunikationssituationens **f a k t o r e r**. Disse faktorer i kommunikationssituationen er for det første **tegnsystemet**, som er et system af muligheder der er fælles for i det mindste afsender og modtager, dog oftest for et helt sprogsamfund, og som bruges når mennesker vil artikulere, kommunikere eller forstå en tanke og en hensigt. Det er et system af tegn, som er organiseret på en række forskellige niveauer: figurerne (fx fonemer og grafemer), som kun har en adskillende funktion, mindstetegnene (fx morfemer), der har et stabilt forhold mellem udtryk og indhold, syntagmerne (fx sætninger), hvor tegnene holdes sammen af rækkefølge og afhængighed, og teksterne, der er helheder af sætninger holdt sammen af en fælles hensigt.

Den næste faktor er **afsenderen**. Det er en eller flere personer, evt. en organisation, der ved teksten giver udtryk for sin viden, sine hensigter og sine holdninger; som faktor i kommunikationssituationen er afsenderen altså bestemt ved at have viden, holdninger og hensigter, herunder intentioner om handlinger. Hvis kommunikationen bryder sammen, er det afsenderens hensigt der er noget galt med; enten er afsenderen ond eller gal.

Den tredje faktor er **sagforholdet**, som teksten er et udsagn om. Sagforholdet er groft sagt virkeligheden, den virkelige verden. Mere præcist er det menneskers billede af virkeligheden, som altid er struktureret i tid og rum med eksisterende genstandes relationer og kvaliteter. Teksten er således en instruktion til modtageren om at ændre sit eksisterende billede af en del af virkeligheden, enten ved at differentiere det, eller ved at ændre det.

Den fjerde faktor er **modtageren**. Også modtageren er en eller flere personer, evt. en organisation af personer som afsenderen vil dele teksten med, og som afsenderen må imødekomme tilbøjeligheder, interesser og verdensbilleder hos. De for kommunikationssituationen væsentlige egenskaber hos modtagerne er deres forhåndsviden om sagen, og deres interesse i at få oplysninger om den.

Femte faktor er **kanalen**. Gennem den etableres kontakten mellem de to parter i situationen. Med kanal menes både det fysiske medium som bærer signalerne: sværte på papir, lys på en skærm, lydsvingninger, teknikken som sikrer overførslen mellem afsender og modtager, fx en radio eller et fjernsyn, en båndoptager, og den sociale institution som tillader og muliggør overførslen, fx et mødelokale og en talerstol i foreningen, et klasseværelse og et kateder i skolen, lærebogen, avisen, med tilhørende afsender og modtagerroller og de rettigheder og pligter der hører til dem.

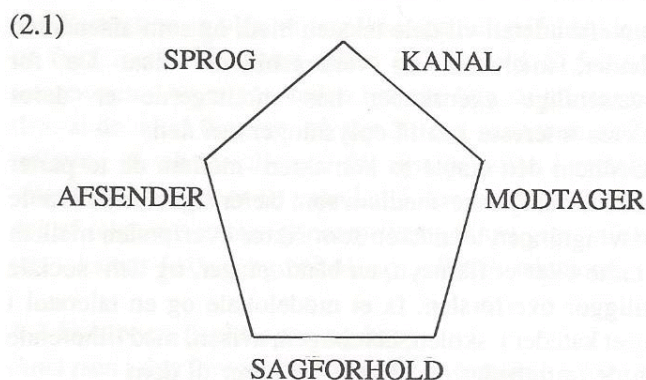
Hver af disse 5 faktorer er i sig selv ikke rå fysiske genstande, men typer, roller. Afsenderen er fx ikke blot en person, men enhver person der er ækvivalent med andre personer med hensyn til at være bestemt ved forholdet til den tekst som de producerer. Man kan altså skelne mellem rollen 'en afsender' og eksemplaret: den person der nu indtræder i rollen som afsender. Og således på alle dimensionerne.

Til typen en afsender, svarer eksemplaret en bestemt person, til typen et sagforhold svarer et stykke af virkeligheden, til typen en modtager, svarer eksemplaret en anden

person, til typen en kanal, svarer eksemplaret de tekniske og sociale rammer som kommunikationen foregår i, og til typen et tegnsystem, svarer mængden af tegneksemplarer i vedkommende sprog eller tegnsystem.

De 5 størrelser kaldes faktorer fordi det er dem der har indflydelse på hvorledes teksten fungerer som kommunikation, men logisk set kommer de ikke før teksten. Teksten defineres ved sine faktorer og samtidig defineres hver af faktorerne ved forholdet til teksten; en afsender er en person der producerer en tekst, sagforholdet er den del af den virkelighed teksten er et udsagn om osv.

Det er påstanden i denne bog at der altid i kommunikationssituationen findes 5 faktorer og kun 5, og altså kun 5 typer af svar på spørgsmålet: hvorfor er teksten som den er? Nemlig: på grund af tegnsystemet (sproget), afsenderen, sagforholdet, modtageren og kanalen.

Man kan imidlertid ikke give kausalforklaringer på hvorfor tekster er som de er; tekster er sociale fænomener som ikke kan forklares eller beskrives i en kausal forklaringsramme. Forklaringer af en tekst indebærer altid at der inddrages beskrivelser af de regler som er forudsætningen for at mennesker overhovedet kan kommunikere med hinanden, beskrivelser af de hensigter som personerne har med deres interaktion, og beskrivelse af hvorledes hensynet til regler og fysiske faktorer styrer udformningen af teksten. Grundstammen i de regelsystemer som bestemmer teksten er de **k r a v** som både afsender og modtager kan stille til tekstens udformning for at den skal tælle som en fuldgyltig kommunikationsenhed i en situation.

Afsenderen hævder at kravene gælder, og er parat til at legitimere sine valg hvis de problematiseres, og modtageren forudsætter dem opfyldt og kan ellers kommentere hvad der mangler. Der svarer en type af krav til hver af faktorerne i situationen. Afsender og modtager kan altså i forhold til hver af situationens faktorer henholdsvis hævde og forudsætte at bestemte krav er opfyldt.

I forhold til afsenderen skal teksten være et **ærligt** udtryk for hensigter, viden og holdninger. At udtrykket er ærligt vil sige at det for det første er intenderet, og kun båret af én intention. For det andet at det er engageret, dvs. at afsenderen er engageret dels i at udtrykke sig, dels i at udtrykke sin viden, holdning og hensigt overfor modtageren. Dernæst vil ærlighed sige at afsenderen ved teksten har gjort sin hensigt gennemskelig ikke blot for modtageren men også for sig selv; en tekst hvor afsenderen ikke selv har gjort sig sin hensigt klar, er ikke en ærlig tekst. Den sidste side af ærlighed er dette at afsenderen skal være kompetent til at udføre den sproghandling der er tale om, og kompetent til at give de oplysninger der gives. En kaptajn fra Köpenick, der udsteder

ordrer uden af have rang til det, er ikke ærlig, en der beretter som selvoplevet hvad hun eller han kun har hørt, er heller ikke ærlig, og omvendt er en der fortæller som en objektiv sandhed hvad der kun er et subjektivt indtryk, heller ikke ærlig.

I forhold til sagforholdet skal teksten være et **sandt** udsagn. At en tekst som udsagn er sand, indebærer først og fremmest at den verden der fremstilles i teksten, den mentale model af sagen, er sammenhængende eller kohærent; er teksten ikke et kohærent udsagn med stabil henvisning til genstande og med forenelige udsagn om dem, tæller den slet ikke som en tekst. Dernæst skal den mentale model, som opbygges hos modtageren på grundlag af tekstens 'instruktioner', være modsigelsesfri, dvs. det ene deludsagn må ikke stride mod eller være uforenelig med det andet. For det tredje skal teksten som udsagn være dækkende, dvs. der skal være overensstemmelse mellem den model som teksten danner af verden, og det billede af verden som mennesker ellers kan have. For at være sand skal en tekst desuden være et mangesidigt udsagn om sagforholdet; sagen skal hvor det er nødvendigt ses fra alle de sider som kan have interesser knyttet til sagforholdet i situationen. Til sidst skal teksten som udsagn være udtømmende om det sagforhold som er valgt og afgrænset som emne; er der glemt vigtige dele af emnet kan teksten ikke siges at være et sandt udsagn.

I forhold til modtageren skal teksten være en **relevant** meddelelse. For det første skal den tage udgangspunkt i noget for modtageren kendt, dvs. den skal være forståelig. For det andet skal den være informativ, dvs. den skal med udgangspunkt i det kendte informere om noget der ikke er kendt eller accepteret af modtageren; det er ikke en relevant meddelelse at fortælle folk hvad klokken er på Rådhuspladsen, for det kan alle selv se på rådhusuret. Til sidst skal teksten, for at være relevant med sin meddelelse, stå i forhold til modtagerens interesse og interesser, dvs. hvis den er fiktion skal den gribe modtagerens tilbøjeligheder og tolke dem, og hvis det er en sagprosa tekst skal den som emne have noget som modtageren har sine interesser bundet i, dvs. noget som modtageren i tid og rum har kontakt med og som modtageren har behov for at få bearbejdet.

I forhold til kanalen skal teksten være en **rigtig** (dvs. støjfri og høflig) kontakt der passer til den kanal den sendes igennem, dvs. tid, sted og situationsroller. Den skal konstituere en retfærdig afvejning af rettigheder og pligter mellem rollehaverne, og den skal taktfuldt minimere omkostninger for og bebrejdelser mod modtageren og uenighed og antipati mellem parterne. Den skal være lovlig i den institution som omfatter den, og den skal rent teknisk være så kraftig og støjsvag at den kommer igennem uden forvrængninger eller fejl.

I forhold til tegnsystemet skal teksten være en **korrekt og forståelig** brug. Det vil først og fremmest sige at teksten skal være en sammenhængende, kohæsiv, sammenkædning af tegnene fra tegnsystemet. Tegnene fra tegnsystemet må i tekstforløbet indgå i sådanne rækkefølge- og afhængighedsforhold at de udgør en ubrudt syntaktisk sammenhæng. Denne sammenkædning af tegn skal være entydig; hvor der findes normer skal tekstsammenkædningen være i overensstemmelse med disse normer, og det vil især være tilfældet på staveområdet og til dels på syntaksens område.

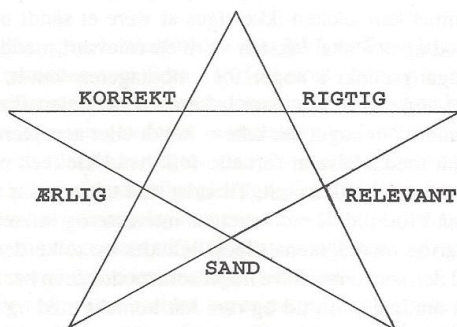
Teksten skal også være forståelig eller **kohærent**, dvs. ordene - som alle semantisk set er flertydige, som alle er semantisk underbestemt, skal indgå i sådanne sammenhænge at de entydiggøres. Det sker når ordene hører til samme semantiske felt, og dermed udgør teksten isotopi. En vittighed er typisk en tekst der holder to isotopier åbne lige til pointen hvor hele teksten på overraskende måde entydiggøres som hørende til den ene isotopi og ikke til den anden.

Endelig skal teksten som korrekt og forståelig brug af sproget være acceptabel for

modtageren af meddelelsen, dvs der skal bruges det samme tegnsystem som modtageren bruger.

Det er påstanden i denne bog at der på en gang er 5 forskellige krav som kommunikationspartnerne kan stille til teksten og som tekstens kvalitet kan vurderes i forhold til: ærlighed, sandhed, relevans, rigtighed og korrekthed (forståelighed).

(2.2)

Enhver tekst har altid når den udsiges i en autentisk situation en række forskellige **funktioner**. Det er kernen i en pragmatisk tekstteori at teksten har en funktion der svarer til hver faktor i situationen, og at teksten for at gælde som tekst, på en gang tæller som **udtryk** for afsenderens hensigter og holdninger, som **udsagn** om de sagforhold der er tekstens emne, som **meddelelse** til modtageren af teksten, som **kontakt** mellem parterne og endelig som **brug** af tegnsystemet.

Hver af disse funktioner udgør i sig selv en dialektisk relation, således forstået at forholdet mellem faktoren og teksten kun er gældende hvis de gensidigt forudsætter hinanden. Man kan altså ikke have teksten uden at man har hver enkelt af faktorerne, afsender, sagforhold, modtager, kanal og tegnsystem, og man kan ikke have en faktor uden også at have teksten. Det betyder igen at tekster indtager en nøgleposition i beskrivelsen af samfundsmæssige processer. Den pragmatisk tekstteori har som emne hvordan samfundet producerer tekster og hvorledes tekster konstituerer samfundet.

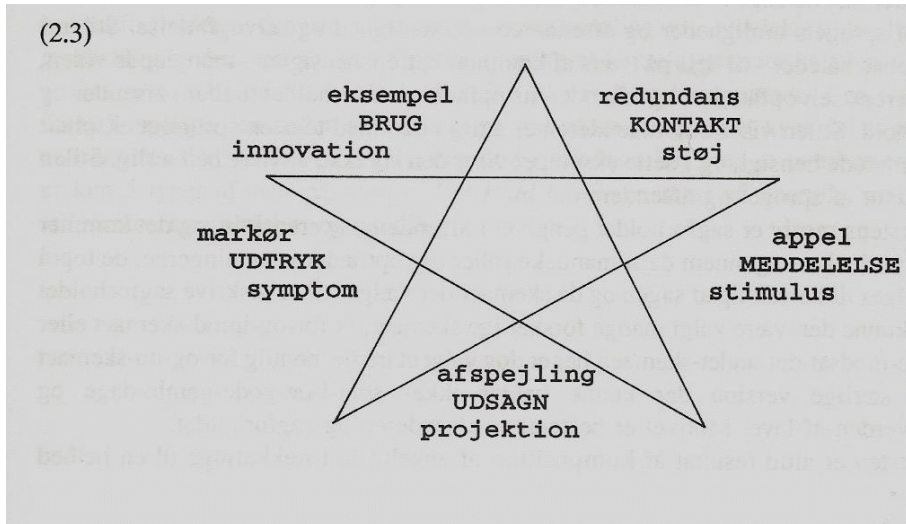
Det dialektiske forhold mellem faktorerne og teksten kan belyses med afsenderen som eksempel. Afsenderen er i pentagrammet ikke en fysisk og historisk person, men en rolle som er karakteriseret ved at have viden, holdning og en hensigt; personer uden det, er ikke afsendere, heller ikke potentielle afsendere. Personer i afsenderens rolle gør andet end at producere teksten; man kan godt have en person uden en tekst, men ikke en tekst uden en afsender. Men personer får viden, holdning og hensigt ved bl.a. at afsende tekster, og hver ny afsendt tekst transformerer afsenderpersonen til en anden end hun eller han var før afsendelsen af teksten. Folks egenskaber er jo ikke andet end resultatet af deres tidligere liv og deres handlinger, herunder deres sproglige handlinger.

Hvis man derimod opfatter tekster i årsagskategorier, vil enten faktoren være den eneste årsag til teksten, eller omvendt teksten den eneste manifestation af faktoren: det som ikke er andet end udtryk for en hensigt eller følelse, betegnes *markør*, og det som ikke opfattes som andet end et produkt af afsenderens egenskaber, betegnes *symptom*; man taler om *symptomallæsning*, hvor modtageren ikke læser teksten som udtryk for en hensigt men kun som symptom på, dvs. kausalt produkt af, afsenderens egenskaber. På samme måde kan man på alle 5 dimensioner definere de ensidige relationer mellem den pågældende faktor og tekstforsøget. Hvis teksten opfattes som helt bestemt ved sagforholdet, kaldes

den *spejling*, og hvis sagforholdet opfattes som skabt af teksten, kaldes det en *projektion* af tekstens mening. Det som alene er påvirkning af modtageren, betegnes *appel*, mens den tekst som modtagerens adfærd behavioristisk opfattes som reaktion på, er en *stimulus*. Hvis der slet ikke er nogen valgfrihed mellem signaler i kanalen, er der tale om total *redundans*, og omvendt hvis der intet når gennem kanalen, er der tale om total *støj*. Der er tale om et *eksempel*, hvis det alene er bestemt af tegnsystemet, eller om en *innovation*, hvis der ikke findes andre eksempler på tegnsystemet.

I tilfælde af sådanne ensidige relationer mellem en faktor og tekstforsøg vil man ikke sige at den er en tekst der fungerer i det samfundsmæssige liv; den er en forvrænget tekst eller ugyldig som tekst; den kan ligne, men er ikke en regulær tekst.

§ 3 Komponenter, aspekter og principper

I den ydre beskrivelse af tekster redegøres der for kommunikationssituationens faktorer, for krav til tekstens udformning og svarende hertil, for tekstens funktioner. Efter denne ydre beskrivelse kan man så i tekstanalysen fokusere på de dele af teksten som muliggør at teksten kan opfylde sine funktioner. Disse dele vil jeg kalde tekstens **k o m p o n e n t e r**: sætninger, stil, mental model, komposition, handling. Hver komponent er bestemt af de to faktorer som hører til nabodimensionerne; komponenten er så at sige resultatet af sammenstødet af de to faktorer i tiden.

Sætningerne er de former hvori sprogets kategorier (betydningsindhold) får fysisk form således at de kan overføres gennem en kanal. Sproget er ikke bundet til noget bestemt udtryksmedium, men er bl. a. regler for hvordan indholdskategorier som 'numerus', 'den handlende', 'objektet for handlingen', og 'tid' i en eller anden kanal fysisk overføres som rækkefølge og afhængighed mellem sproglige tegn; og sætningen - hvad enten den er talt eller skrevet - er det eneste sted hvor rækkefølge og afhængighed eksisterer som udtryk for noget indhold.

Fænomenet grammatisk (syntaktisk) acceptabilitet er sprogreglernes eksistens i sprogprocesserne, på en for sprogbrugernes bevidsthed mærkelig negativ måde. Når tekster er uden fejl er de så at sige gennemsigtige; man lægger ikke mærke til at det er tegn i en kanal og repræsenterer noget andet end kanalen. Men hvis der er grammatiske fejl og anakolutier, bliver den grammatiske rude pludselig mat og man kan ikke se gennem kanalen til indholdet, men kun se tegnene i kanalen. Sætningerne er bestemt af kanalen og sproget.

I tekstens **stil** markerer afsenderen sin holdning og personlighed ved sit valg mellem

sproglige varianter; stilen røber afsenderens baggrund og holdning; stilen er manden, siger man. Mens syntaks (og semantik) er de midler hvormed afsenderen udtrykker sin hensigt i forbindelsen med sagforholdet, er stilen resultatet af mødet mellem sprogets muligheder og afsenderens personlighed og selvopfattelse. Stilen i (1.1) røber således - til dels på tværs af kommunikationshensigten - manglende viden, afsenderens selvopfattelse, og afsenderens opfattelse af forholdet mellem afsender og sagforhold. Stilen viser om afsenderen er ærlig i den med teksten sprogligt eksplicit proklamerede hensigt, og i dette eksempel viser den sig ikke at være helt ærlig. Stilen er bestemt af sproget og afsenderen.

Tekstens **motiv** er sagforholdet gengivet i afsenderens perspektiv, og det kommer til udtryk i teksten gennem de semantiske roller der optræder i sætningerne, de topoi der vælges til belysning af sagen og de skemaer der vælges til at beskrive sagforholdet i. Her kunne der være valgt mange forskellige skemaer, fx for-og-imod-skemaet eller det-ene-modsat-det-andet-skemaet; her er dog valgt et tredje, nemlig før-og-nu-skemaet i den særlige version der kunne kaldes ikke-som-i-de-gode-gamle-dage og nu-er-verden-af-lave. Motivet er bestemt af afsenderen og sagforholdet.

Teksten er altid resultat af **komposition** af enkeltdele i rækkefølge til en helhed med eksplicit eller implicit meddelte sammenføjningsrelationer mellem sekvenserne, således at den senere sekvens altid for modtageren bliver relevant på baggrund af de tidligere sekvenser. Da delene i et sagforhold fra afsenderens synsvinkel kan bringes i hvilken rækkefølge det skal være, er rækkefølgen alene bestemt af hensynet til modtageren. Modtageren skal på et hvert tidspunkt i kommunikationsprocessen (dvs. i læsningen eller lytningen) kunne forstå den aktuelle tekstdel på baggrund af den foregående (og uden kendskab til det efterfølgende).

Sekvenserne er, for at dette kan opnås, komponeret i hierarkier, efter parentesprincippet, dvs. at nogle sekvenser hænger mere sammen end andre. Tekst (1.1) er således komponeret i 4 dele: indledningen, 'for det gamle horn', 'mod det nye horn' og slutningen. Afsnittene med 'for' og 'imod' kan ikke forstås af modtagerne hvis hornene ikke er introduceret i indledningen, og konklusionen i slutningen har ingen relevans uden argumenterne. Relevansen for modtagerne af tekstens dele, og derfor også af teksten som helhed, afhænger af kompositionen. Kompositionen er bestemt af forholdet mellem sagforhold og modtager.

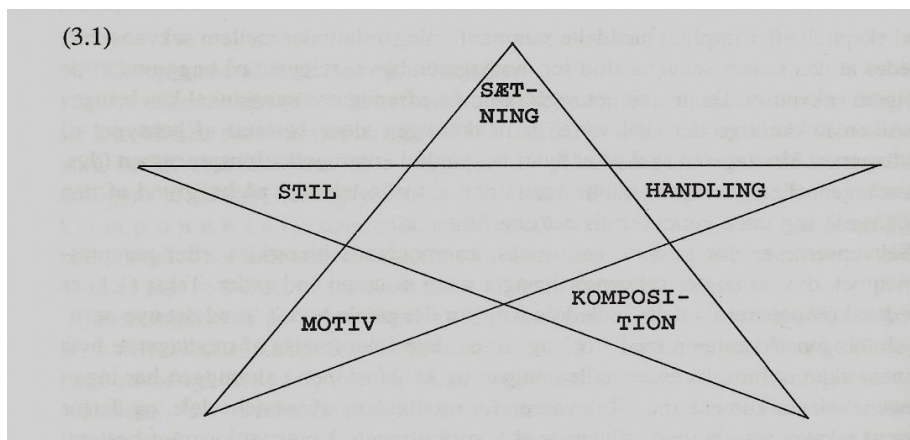
Endelig kan teksten opfattes som en eller flere **sproghandlinger**, som dels forudsætter bestemte relationer af magt og viden i kanalen mellem parterne, dels ved modtagernes accept af dem konstituerer bestemte relationer med kommunikative pligter og rettigheder mellem parterne. Sproghandlingen skal altid være rigtig i situationen, og hvis sproghandlingen regulerer kommunikationsparternes fremtidige sociale relationer skal der altid være en for modtageren retfærdig og taktfuld afvejning af forholdet mellem parternes rettigheder og pligter. Sproghandlingen er bestemt af kanalen og modtageren.

Den gensidige en-til-to-korrelation mellem funktioner og komponenter kan også ses fra funktionens synsvinkel. Da kan man sige at teksten først og fremmest ved sine sætninger og sin stil er brug af sproget, at den ved sin stil og sit motiv er udtryk for afsenderens hensigt og holdning, at den ved sit motiv og sin komposition er udsagn om sagforholdet, at den ved sin komposition og handling er meddelelse til modtageren, og endelig at den ved sin handling og sætning er kontakt gennem kanalen.

Det er nu påstanden i denne bog at der ikke er flere komponenter i en tekst end disse 5, som på den anden side alle er på spil på en gang, og at hver del af en tekst er bestemt af 5 forskellige regelsystemer og således i høj grad er overbestemt. Der er kun 5 typer

af svar på spørgsmålet *hvad består en tekst af?*, nemlig: sætninger, stil, motiv, komposition og handling.

Komponenterne er de dele i teksten som er lokaliseret bestemte steder. Men i tekster er der sider af deres funktion og indhold som ikke kan lokaliseres, som er tilstede i tekstens helhed, eller jævnt fordelt i hele teksten, og som alle udgør tekstens billede eller beskrivelse af faktorerne i omgivelserne som teksten har en funktion i forhold til. Man kan kalde de sider af teksten som man ved en analyse kan skelne imellem for tekstens **a s p e k t e r**. Disse aspekter kan ikke lokaliseres til forskellige dele af teksten, de er sider af teksten som findes i alle delene, de er forhold der gælder globalt i teksten.

Der findes således i enhver tekst et billede eller beskrivelse af afsenderen; det kan kaldes tekstens **fortæller**, og det træder tydeligt frem bl. a. i tekstens **underforståelser**, dvs. de forhold som tekstens informationsstruktur giver modtageren grund til at antage er gældende. I tekst (1.1), *BA-BU*, er der både en forholdsvis alvidende fortæller, der i iterativ nutid oplever situationer inde fra jeg'ets synsvinkel i medsyn, fx *jeg holder mig til vigepligten, min reaktion er hurtig og uden anstrengelser*, men også en anden fortæller der uden for tiden ræsonnerer over hvorledes det jeg'et oplever, skal opfattes: *naturligvis og ganske*, og som fortæller hvad man kan slutte af det, fx *Det nye horn er et trafikfremmedlegeme*.

En af underforståelserne af teksten er denne at Frank Eriksen skulle være indstillet anderledes som fodgænger end som bilist. Ser man på sætningen *Som bilist er jeg indstillet på det almindelige BA-BUBA-BU...* så skaber det en antagelse hos modtageren om at han som noget andet, fx som fodgænger, er indstillet på noget andet. Det kommer af frontstillingen af ledet *Som bilist*. Han har sikkert ment det der kunne udtrykkes således: *Jeg er som alle andre bilister indstillet på det gamle BA-BU...* Mekanismen er den at en afsender som regel fokuserer på det som man er mest interesseret i at udelukke alternativer ved; *far var ædru idag* giver forventning om at han ikke var det i går og ikke bliver det i morgen. Og denne mekanisme synes Frank Eriksen ikke helt at beherske. Se fx også sætningen *jeg holder mig til vigepligten*. Dens implikatur er enten 'jeg gør ikke noget andet med vigepligten end at holde mig til den, jeg overholder den fx ikke', eller 'jeg holder mig ikke til andre regler fx højrekørsel', og ingen af disse implikaturer er faktisk formålstjenlige i denne sammenhæng og øger derfor indtrykket af at forfatterens ærinde ikke er at få en diskussion om det nye horn i gang, men kun at promovere sig selv. Ville han undgå disse overtoner skulle han have skrevet fx *og det gør det muligt for mig at overholde vigepligten*.

Der findes et billede eller en beskrivelse af det sagforhold som er tekstens emne; det

kan kaldes en **mental model** over sagforholdet; modellen er 'møbleret' med de henvisninger til 'genstande', og med beskrivelser af de 'forhold' der er mellem genstandene. Den mentale model er så den der ved jævnføring med sprogbrugerens (afsenderens eller modtagerens) øvrige verdensbillede kan være sand eller falsk.

Tekster har således ikke blot et tema, som er sammenhængen mellem de sproglige tegn, men også samtidig en mental model som er tekstens afbilde af en del af en virkelig eller mulig verden, og som sådan skal den være i overensstemmelse med afsenderens øvrige - på andre måder erhvervede - billede af verden og af mulige verdener.

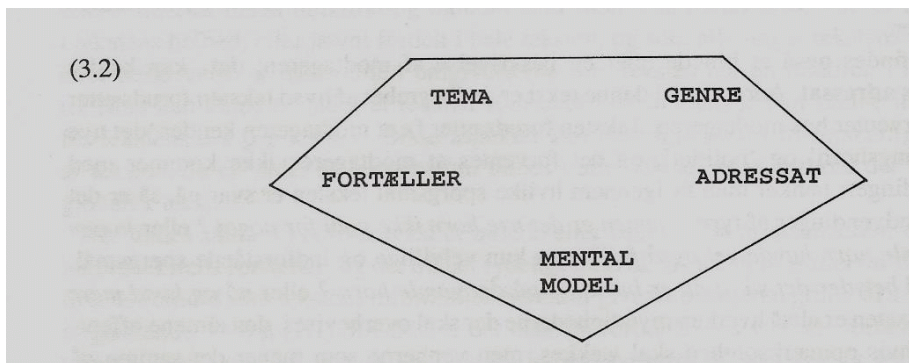
Der findes også et billede eller en beskrivelse af modtageren; det kan kaldes tekstens **adressat**. Adressaten i denne tekst er indbegrebet af hvad teksten forudsætter eller forventer hos modtageren. Teksten forudsætter fx at modtageren kender 'det nye udrykningshorn' og 'politiet', og det forventes at modtageren ikke kommer med indvendinger; tænker man fx igennem hvilke spørgsmål teksten er svar på, så er det aldrig indvendinger af typen: *jamen er det nye horn ikke godt for noget?* eller *jamen det gamle horn havde vel også fejl?* men kun velvillige og indforståede spørgsmål, fx *hvad betyder det så at du er indstillet på det gamle horn?* eller *nå og hvad mere?* Adressaten er altså hverken myndighederne der skal overbevises, den almene offentlighed hvis opmærksomhed skal vækkes, men vennerne som mener det samme på forhånd, og som blot skal mindes om hvor god Frank Eriksen er.

Adressaten er således også en der velvilligt forstår alle de ting som ikke er blevet udtrykt klart, fx at en *kvalitetsspektakelmaskine* er et skældsord, og at *lydsvingningerne ... fortøner sig ... til et andet bestemmelsessted* skal opfattes som 'man kan ikke bestemme lydens oprindelsessted'.

Der findes i teksten et billede eller beskrivelse af kanalen; det kan kaldes tekstens **genre**, og den kommer bl. a. til udtryk i den tekstbasis som findes i de fleste tekster og som udgør tekstens nøglemening, der sammenfatter tekstens hensigt, ofte i begyndelsen eller slutningen af en tekst. Genren i denne tekst er tydeligvis på trods af den velvillige og indforståede adressat, læserbrevet. Afslutningsformularen, *jeg vil håbe at opmærksomheden igen henvender sig til...* er typisk for læserbrevet der henvender sig til offentligheden for at råbe vagt i gevær. Læserbrevet hører så igen til de argumenterende teksttyper der er offentlige og til den mere personlige holdningsfremlæggende teksttype.

Endelig findes der et billede eller beskrivelse i teksten af sproget (tegnsystemet), nemlig tekstens **tema**, som er den meningskerne der findes i teksten som helhed, den grundidé eller grundmodsætning som ofte kan beskrives som et ikke-sekventielt system af semantiske modsætninger. Temaet fremstår som den sammenhæng som gør det muligt at entydiggøre flertydige ord i deres kontekst. Fx entydiggør sammenhængen mellem BABU, trafik, udrykningskøretøjer ordet *horn*, således at ingen opfatter betydningen 'dyrs bruskvækster'. Temaet er målet for tolkningen; sprogbrugereren finder frem til den bagvedliggende mening, fx for metaforerne. *Trafikfremmedlegemer* er ikke partikler fra trafikken som kommer ind i blodet, men horn der er som sygdom i forhold til trafikken. Temaet i tekst (1.1) er således de (til dels skæve koblinger) mellem 'Frank Eriksens fornemmelser' og 'det gamle horn', og mellem 'Frank Eriksens viden' og 'luftmolekylernes svingninger'. Temaet er således den side af teksten som definerer tekstens forståelighed.

Der er altså kun 5 svar på spørgsmålet: *hvad er en tekst?* nemlig: tema, fortæller, mental model, adressat, genre.

For alle aspekterne gælder det nu, at der skal være overensstemmelse mellem det billede som aspektet giver af faktoren, og den virkelige faktor. Der skal altså være overensstemmelse mellem 'fortælleren' og den virkelige 'afsender', og det kaldes 'ærlighed', mellem 'den mentale model' og det virkelige 'sagforhold', og det kaldes 'sandhed', mellem 'adressaten' og 'modtageren', og det kaldes relevans, mellem 'genren' og 'kanalen' og det kaldes rigtighed, og mellem 'temaet' og 'sprogsystemet' og det kaldes korrekthed og forståelighed. Om et tekstforsøg fungerer som en kommunikeret tekst i virkeligheden, afhænger af om der er overensstemmelse mellem komponent og faktor på alle fem dimensioner på en gang.

Som den sidste del af modellen skal nævnes at alle tekster er opbygget af enkeltdele, figurer, tegn og sætninger efter et sæt meget abstrakte principper, der ikke synes at være bestemt af sociale eller sproglige konventioner og derfor ikke kan tælle som krav, men af **p r i n c i p p e r** for hvorledes mennesker evt. af fysiologiske årsager overhovedet kan arbejde dele sammen til større tekstlige enheder.

Der må mellem tilstedeværelsen af tekstens enkelte ord, for at de tilsammen kan udgøre en sætning, være **dependens** (afhængighed), således at sætningens hierarkiske struktur kan aflæses af enkelttegnene som er sat i en endimensional serie. Og for at ordene tilsammen kan udgøre et tema, må der være en semantisk **isotopi** mellem dem, dvs. ensartet placering i det semantiske univers, således at modtageren kan entydiggøre alle de ord der som leksikalske størrelser altid er meget flertydige.

En række tegn, der udover at være udtryksmidler for et indhold, også er sproglige markører for afsenderens baggrund og holdning, må have (stilistisk) **kongruens** indbyrdes, og med den faktiske afsenders holdning. Har de ikke det, opfattes det som stilbrud og uærlighed eller mangel på selverkendelse hos afsenderen. Samtidig skal stilen være præget af en fortæller som har **kontiguitet** (nærhed) med kommunikationssituationen, dvs. være en naturlig forlængelse af afsenderens baggrund og holdning. Der skal være kontiguitet mellem afsenderens øvrige handlinger og sproghandlinger, for stilen udspringer af livssituationen og personligheden.

For at motivet skal være et perspektiv på sagen må der være **isomorfi**, lighedanned, mellem teksten og den del af virkeligheden som den er en mental model over. På teksttolkningens niveau er der jo nemlig ikke et arbitrært forhold mellem udtryk og indhold, som der er på bogstavernes eller fonemernes niveau. På teksttolkningens niveau skal der være isomorfi mellem det billede af sagforholdet som gives i tekstens motivbeskrivelse, og den beskrivelse som sprogbrugerne ad andre kanaler (sansning, erindring) kan have af virkelighedens sagforhold. Der skal således kunne genfindes både nye og gamle udrykningshorn i den virkelighed teksten henviser til. Der skal være fornemmelser som mennesker kan have i forhold til lydsvingninger. Uden denne helt

grundlæggende isomorfi, kan man slet ikke undersøge om teksten er et sandt udsagn om sagforholdet, for man kan slet ikke vide hvilket sagforhold der henvises til. Motivet skal også være **konsistent**, det må ikke rumme udsagn der strider mod hinanden eller som er uforenelige. Den kan nemlig under ingen omstændigheder være sand hvis modellen i sig selv er inkonsistent.

For at sætningerne tilsammen kan udgøre en komposition må deres sammenstilling styres ved **konneksion** og **hierarki**, dvs. der må på den ene eller anden måde markeres hvilke meningsmæssige forbindelser der er mellem de enkelte sætninger, og summen af disse forbindelser må være ordnet i et hierarki eller en parentesstruktur.

For at teksten kan fungere som en handling, må den dels **konstituere** et bestemt forhold af sproglige og evt. andre forpligtelser og rettigheder mellem parterne, dels forudsætte og bygge på enighed mellem parterne om deres indbyrdes relationer og det grundlæggende formål om samarbejde i kommunikationen, dvs. **konsensus**.

Det er altså påstanden her at der fyldestgørende kan svares på spørgsmålet *hvorledes er en tekst struktureret?* med 5 typer af svar, nemlig ved dependens og isotopi, kongruens og kontinuitet, konsistens og isomorfi, konneksion og hierarki og ved konsensus og konstituens.

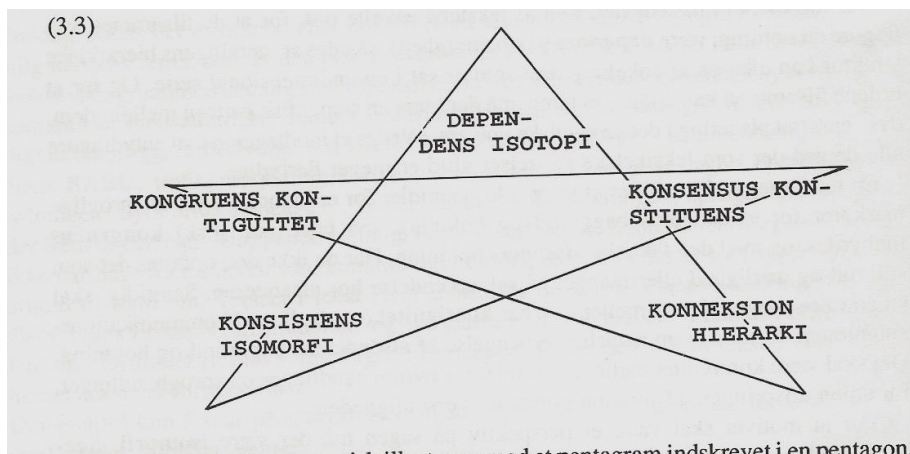

Fig. 3.3. Illustration med et pentagram indskrevet i en pentagon.

Hele denne model kan synoptisk illustreres med et pentagram indskrevet i en pentagon. Uden for pentagonen står de 5 faktorer som angivelse af at faktorerne ikke er del af teksten, men en del af tekstens omverden.

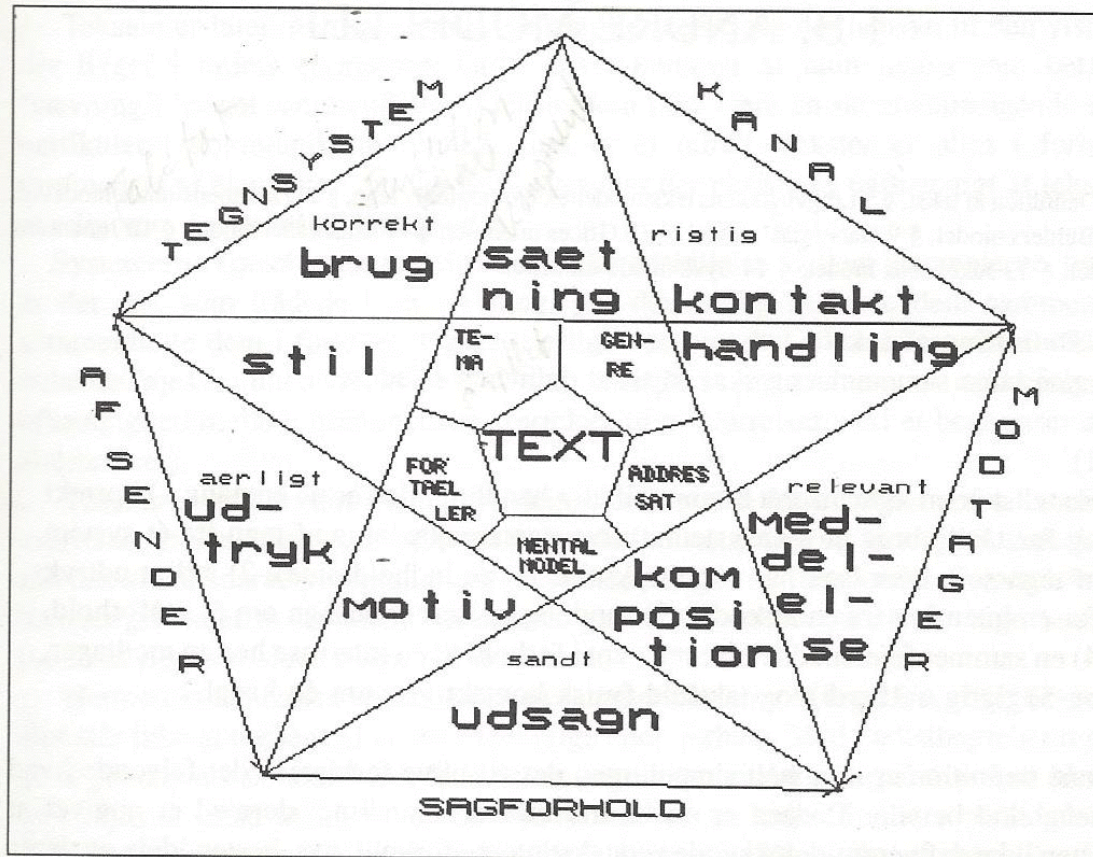
I hvert af de fem mellemrum mellem spidserne i stjernen står den til faktoren svarende funktion og det tilsvarende krav. Det der er inden for pentagonen, men uden for pentagrammet, er altså de fem relationer som ved kommunikation eksisterer simultant mellem teksten og omverdenen.

I hver af femstjernens spidser står den komponent som er bestemt af de tilgrænsende funktioner (i trekantene), og under komponenten står de principper som er styrende for komponenten. På hvert af hjørnerne af den indre pentagon står det aspekt som er tekstens billede af den tilsvarende faktor. Inde i pentagrammet står altså de begreber som betegner interne træk ved teksten og inde i den indre pentagon står tekstens billede af kommunikationssituationen.

Pentagrammet anskueliggør det holistiske i den pragmatiske tekstteori, det simultane og solidariske (en for alle og alle for en) ved de fem funktioner. Det betyder at linjerne mellem faktorerne - der er i den ydre pentagon og i pentagrammet i alt 10 linjer der forbinder faktorerne - ikke anskueliggør relationer som er tematiseret i denne teori.

(3.4)

I B. ANDRE MODELLER

§ 4 Definition af tekst, § 5 Lingvistikens tekstmodeller, § 6 Begrebet tegn, § 7 Tredimensionale modeller, § 8 Bühlers model, § 9 Habermas' model, § 10 Grices maximer, § 11 Shannons model, § 12 Johansens model, § 13 Jakobsons model, § 14 Syvkantede modeller.

§ 4 Definition af tekst

I denne bogs sammenhæng skal en tekst defineres således:

(4.1)

En tekst er en aktualiseret kommunikativ handling; den er på én gang 1) korrekt og forståelig brug af tegnsystemet (dvs. sammenkædning af tegn fra ét system af tegn som hver især har en udtryksside og en indholdsside), 2) ærligt udtryk for én intention fra en afsender, 3) sandt og kohærent udsagn om ét sagforhold, 4) en sammenføjet meddelelse relevant i forhold til én interesse hos en modtager, og 5) rigtig, retfærdig og taktfuld fysisk kontakt gennem én kanal.

Denne definition er ikke helt simpel, men det vil blive forklaret i det følgende hvad ordene skal betyde. Teksten er en **kommunikativ** handling; dermed er angivet at teksten ikke defineres udelukkende ved tekstinterne forhold, dvs. bestanddele og deres relationer, men også teksteksternt, dvs. ved tekstens relationer til omgivelserne. Teksten er en **aktualiseret** kommunikativ handling; dermed er der taget stilling til at en 'tekst' ikke er et rent sprogbygningsfænomen (langue- eller competencefænomen), en tekst er ikke de uaktualiserede muligheder, men netop aktualisering af nogle af de muligheder som tegnsystemets regler giver. Tekster er altid unikke historiske fænomener og hører som sådanne under sprogbbruken (parole eller performance). I definitionen beskrives tekster altså som et fænomen der både hører under langue og parole, teksten er dialektikken mellem dem.

En tekst er en **handling**; dermed er sagt at det fysiske spor af handlingen ikke er 'en tekst'. Det er altså ikke tryksværten i (1.1) som er en tekst. Det er heller ikke tryksværten genkendt af læseren som bogstaver der er 'en tekst'. Kun når tryksværten på et givet tidspunkt er læst og forstået af en konkret modtager som udtryk for en bestemt afsenders hensigt med denne modtager, er den 'en tekst'. Lidt paradoksalt er (1.1) når den af den typiske læser af denne bog læses og forstås som et eksempel, ikke 'en tekst'; den er blot et eksempel som jeg bringer i min tekst til læseren. (1.1) er altså kun 'en tekst' når en læser læser den som udtryk for Frank Eriksens hensigt med denne læser. Og principielt er det 'en ny tekst' hver gang en ny læser gør det. 'En tekst' er altså den begivenhed at der sker en intenderet overførsel af mening fra en person til en anden ved hjælp af sprog.

Teksten er internt en **sammenkædning**; hermed tages der hensyn til den visdom der ligger i ordets etymologi. Ordet **tekst** kommer af latin *textus* som betyder 'vævning', 'noget sammenflettet'. Tekster kan ikke være en sammenhængende men uarticuleret kommunikationsenhed, som fx et udråb. Tekster er altid i forløbet sammensat af elementer som hører til systemer der eksisterer uafhængigt af teksten, nemlig som systemer af

muligheder.

Systemerne konstitueres ved differens eller adskillelse mellem elementerne, og det er det der, som trådene i en vævning, gør det muligt at kæde dem sammen og sammenflette dem i forløbet. Og det særlige ved en tekst er så det at disse adskilte enheder føjes sammen ved kohæsion, som er reglerne om grammatisk rækkefølge og afhængighed mellem grammatiske størrelser (dvs. størrelser med et begrænset antal alternativer).

Teksten er en **korrekt** sammenkædning. Dvs. at den følger reglerne for hvorledes morfemer sammenkædes til ord, ord til led, led til sætninger og sætninger til perioder således at enhederne ved grammatisk kohæsion udgør en lang kæde af størrelser der hænger grammatisk sammen. Tilsvarende gælder det enhederne i andre tegnsystemer (uden at der skal siges noget om dem her).

Hermed er det nævnt at teksten er en sammenkædning af **tegn fra et tegnsystem**. Der står ikke at tegnene skal være sproglige eller verbale. Med i tekstbegrebet regnes altså principielt sammenkædede billeder, tegninger, malerier og fotografier blot de kan siges at bestå af tegn med en udtryksside og en indholdsside som indgår i et system og et forløb. Dette er vigtigt fordi mange nutidige tekster netop består af blandinger af verbale og billedlige tegn, dvs. tekster med illustrationer og billeder med billedtekst. I denne bog vil dog kun tegn fra det sproglige tegnsystem blive beskrevet.

Et billede er ikke i sig selv en forløbsmæssig sammenkædning af tegn; der er ikke noget forløb i et billede. Men billeder kan, sammen med verbale tegn, indgå i et forløb, og når de gør det er billederne en del af tekstens forløb. I så fald må billede og ord også være sat i forbindelse med hinanden ved billedtekster eller henvisninger, således at de to tegnsystemer holdes sammen af en fælles intention (på en maleriudstilling båret af billedtegnene, i en tegneserie af ordene).

Et grænsetilfælde udgøres af tekster på blandingssprog. Men hvis både afsender og modtager behersker begge de to sprog som er blandet, må blandingssproget anses som ét tegnsystem; det ser man deraf at selv kodeskiftet, springet fra et sprog til et andet, også har betydning.

Ét system af tegn som hver især har en udtryksside og en indholdsside. Denne formulering er valgt for at man kan skelne mellem 'tegnets fysiske udtryk', som altså kaldes **udtryksside** og så 'tekstens udtryksfunktion' som så får reserveret ordet *udtryk*. Denne del af definitionen sikrer at de såkaldte naturlige tegn, fx det at 'røg er tegn på at der er ild', ikke regnes som en tekst af sammenføjede tegn. Naturlige tegn har nemlig ikke både en udtryksside og en indholdsside. De henviser ikke til noget andet end sig selv, de henviser til det som de indgår som del af.

Teksten er et **ærligt udtryk for én intention**; det der holder tekstens dele sammen til en enhed, er ikke blot tekstelementernes interne relationer, men det forhold at alle dele er lavet af en kompetent sprogbruger som midler i én hensigt. Alle aspekter, komponenter og dele i en tekst er så middelbare midler til at nå dette mål.

At de er 'middelbare' hænger sammen med at kommunikativ handling ikke kun er målrational handling, men også regelstyret handling. Tekstens fysiske fremtrædelse er i sig selv ikke tilstrækkelig som middel i en kommunikationshensigt, kun middelbart tilstrækkelig dvs. gennem et system af regler og normer for brug af tegnsystemets udtryk.

Denne del af definitionen betyder at en samtale mellem to parter ikke kan regnes som én tekst; samtalen er jo nemlig som helhed ikke bestemt af én intention, men af mødet mellem to intentioner. (I skuespil er alle samtaleparternes replikker selvfølgelig styret af én intention, nemlig forfatterens, men der er også stor forskel på samtaler i skuespil og autentiske, båndudskrevne samtaler.)

Samtaler er selvfølgelig en helt legitim analysegenstand. Men en **samtale** består for en tekstteori af en række sammenknyttede tekster, og skønt der selvfølgelig også findes regler for denne sammenknytning, er det ikke tekstteoriens emne. I det omfang en replik i en samtale er afhængig af konteksten og omgivelserne, hører det til tekstteoriens opgave at analysere den enkelte repliks funktion i samtalen.

Man kan selvfølgelig også overveje om der er to intentioner i en ironisk tekst, eller en tekst med én intention i forhold til én modtager og en anden i forhold til en anden modtager. Her gælder det dog at to intentioner kun begge kan fungere vellykket i det omfang den ene ikke saboterer den anden; og når de ikke saboterer hinanden, er der netop en overordnet intention om at kombinere de to underordnede intentioner, og således vil også sådanne tekster - som beskrevet i kapitel V - falde ind under definitionen; de har kun én overordnet intention. Derimod vil fortællelser og tekster med sammenbrud - som beskrevet i kapitel VI - ikke blive regnet som tekster, men som tekstforsøg.

Teksten er et **sandt og kohærent udsagn om ét sagforhold**. Man lægger her mærke til at der i definitionen af tekster indgår to forskellige former for tekstintern sammenhæng, nemlig dels 'sammenkædning' eller 'kohæsion', som er den sammenhæng af grammatiske afhængigheder som etableres mellem grammatiske enheder, og dels 'isotopi', 'tematisk sammenhæng' eller 'kohærens', som er sammensmeltningen af semantiske enheder til et billede af den situation som teksten beskriver eller henviser til. Også kohærens er en rent tekstintern, og altså ikke pragmatisk, relation.

Teksten er en **sammenføjet meddelelse relevant i forhold til én interesse hos en modtager**. Dermed er der i definitionen indbygget at en række afsendte sætninger ikke udgør en tekst før de er modtaget i en situation af en der har interesse i det, og modtaget som sammenføjet ved konneksionsrelationer.

At det er nødvendigt at indføre denne betingelse i en definition fremgår klart af tekster som vittigheder. De er ikke tekster når en afsender har fyret dem af; de bliver først til tekster når en modtager har forstået dem og enten leet af dem eller evt. ikke fundet dem morsomme. Afsenderen kan jo nemlig ikke selv le af sin egen vittighed, og den er ikke en tekst der hører til kategorien vittighed førend nogen har leet af den. Tekstens intention, og tekstens tematiske indhold kan ikke siges at eksistere i det materielle udtryk, men kun hvis der er en modtager der kan opfatte intentionen og begribe indholdet. Og de konnektive relationer eksisterer også kun for så vidt de opfattes og anerkendes af modtagerne. Tekstforsøg der ikke opfattes som sammenføjet med konnektive relationer af modtagerne tæller ikke som tekster.

Endelig skal teksten være **rigtig, retfærdig og taktfuld kontakt gennem én kanal**. Man kan godt tænke sig at samme meddelelse sendes ud igennem to kanaler samtidig, fx til publikum i teatersalen og til fjernsynsseerne. Der er i dette tilfælde tale om to forskellige tekster, hvor rigtighed, retfærdighed og takt betyder to forskellige ting. Det væsentlige er at der ikke i teksten er noget forsøg på at sammenfatte de to kanaler til en, og kanalskiftet er ikke en del af tekstens totale mening.

Teksten defineres som *tegn fra ét system, udtryk for én intention, udsagn om ét sagforhold, relevant i forhold til én interesse og kontakt gennem én kanal*; hermed fremhæves det at tekstafgrænsningen også er bestemt teksteksternt, og ikke blot tekstinternt som de fleste andre tekstdefinitioner prøver. Teksten afsluttes altså hvis der kommer en ny afsender, hvis sagforholdet bliver et nyt, hvis modtageren bliver en anden, hvis der sendes gennem en ny kanal, eller hvis tegnsystemet bliver et andet. Og tekstens enhed består omvendt af enheden af alle fem enheder. Teksten er en unik historisk begivenhed, og sendes den samme tekst evt. til de samme modtagere på et andet tidspunkt

er det en anden tekst. Men ser det let ved i en samtale at sige den samme replik tre gange i træk. Den betyder ikke det samme anden og tredje gang.

Her må der dog gøres visse modifikationer. Som nævnt ønsker jeg at fx en annonce med både tekst og billeder skal opfattes som én tekst, selv om der bruges både verbale tegn og billedtegn. Jeg ønsker også at kunne sige at to forskellige udgaver af en roman er samme tekst, selv om de må siges at være sendt igennem forskellige kanaler, fx forskellige forlag. Endelig kan jeg også godt tænke mig at én tekst kan handle om det som man normalt ville kalde to forskellige sagforhold, blot teksten også handler om forholdet mellem dem.

Disse problemer løses ved at man betragter kommunikationssituationens faktorer som i sig selv sammensatte størrelser. Et tegnsystem kan således bestå af to forskellige del-tegnsystemer, fx både det sproglige og det billedmæssige og deres relationer; en kanal kan bestå af to forskellige del-kanaler, nemlig det ene forlag og det andet; og et sagforhold kan omfatte to del-sagforhold.

Helt frit slag giver denne modifikation ikke, man kan nemlig ikke som én tekst betragte tegnsammenføjninger hvor der sker skift imellem to faktorerers delsystemer; man vil ikke betragte det som én tekst hvis der både går fra tekst til billede og sagforholdet også skifter; man vil ikke betragte det som én og samme tekst hvis en roman kommer i en ny og revideret udgave. Hele pentagrammodellen for kommunikation, som den er præsenteret i §§ 1-3, er bygget ind i definitionen af tekst. Dermed kan tekstpragmatik ganske simpelt defineres således:

(4.2)

Pragmatisk tekstteori er læren om tekster.

Det særegne ved den her skitserede pragmatiske tekstteori, kan bedst belyses som en modsætning til andre tekstmodeller. Mest bemærkelsesværdigt er nok min påstand om at 5 er det rigtige tal for både faktorer, funktioner og krav, komponenter, aspekter og principper. Dette femtal skal ikke opfattes som om det har nogen ontologisk status. Komponenter i en tekst er jo ikke fysiske enheder men bevidsthedsmæssige gestalter. Det jeg med påstanden om tekstens 5 dimensioner egentlig hævder, er at det forskningsstrategisk er mest fordelagtigt at undersøge tekster ud fra 5 forskellige synsvinkler, og at tekster bedst forklares som afhængige af 5 forskellige forhold som kan variere uafhængigt af hinanden.

Argumentationen for de 5 dimensioner vil derfor ikke forme sig som en argumentation om tekster, men som en gennemgang af eksisterende teorier om tekster, og en argumentation om at de teorier som opfatter tekster som havende færre dimensioner end 5, kommer til at overse faktorer, komponenter og aspekter som kan variere uafhængigt af hinanden. Omvendt argumenterer jeg for at teorier der beskriver teksten som havende flere dimensioner end 5, giver de samme forhold, dvs. det der samvarierer, forskellige navne.

Jeg argumenterer altså ikke med at 5 dimensioner er det rigtige på grund af teksternes indbyggede egenskaber, men for at teorier med 4 eller færre dimensioner overser vigtige ting og altså ikke er udtømmende, mens teorier med 6 eller flere dimensioner fordobler beskrivelsen af tekster og således ikke er den simplest mulige. Min argumentation er således hypotetisk-deduktiv; jeg beviser ikke at der er fem dimensioner, men argumenterer imod de alternative teorier der findes om tekster. Det er ikke umuligt at der kunne dukke en seksdimensional tekstteori op som også jeg måtte bøje mig for, men jeg kender den

ikke og jeg kan ikke selv finde på den. Gennemgangen af alternative teorier er derfor ordnet efter hvor mange dimensioner tekster efter den undersøgte teori siges at have.

Som nævnt er en stor del af en teoribygning et spørgsmål om navne. Terminologi kommer derfor også til at spille en temmelig stor rolle i den følgende gennemgang. Nogle terminologiske løsninger er rene oversættelser: det NN kalder X vil jeg kalde Y. Men andre er mere væsentlige og består i argumenter for at et problemfelt ikke skal deles op på én måde men snarere på en anden. Jeg gør opmærksom på hvad der er hvad. I resten af dette kapitel følger så en gennemgang af hvad der efter min mening findes af alternativer til den her beskrevne pragmatiske tekstteori.

§ 5 Lingvistikens tekstmodeller

Nogle teoretikere, også tekstteoretikere, tager tekstbegrebet som givet og begynder uden videre at diskutere typer af tekster, det karakteristiske ved tekster osv.² Mange andre giver dog bud på hvad en tekst er.

I denne paragraf skal en teori omtales som kan siges at operere med en éndimensional tekstmodel, især fordi tekster ikke er dens primære ærinde (mens snarere sprogsystemet er det). Jeg vil gennemgå den strukturelle lingvistik tekstbegreb. Den strukturelle lingvistik har spillet en meget stor rolle for hvad der hidtil er sket i hvad man kunne kalde tekstvidenskab, og det er derfor vigtigt at gøre sig klart hvad der kan bruges i tekstvidenskaben, og hvad der netop ikke kan bruges fra den strukturelle lingvistik tekstmodel.

Den strukturelle lingvistik vil her blive repræsenteret ved Saussure og Hjelmslev, som dem der har defineret mest klart hvad man kan forstå ved tekster, og som dem der har haft størst indflydelse på den efterfølgende sprog- og tekstvidenskab. Deres tekstopfattelse kan sammenlignet med pentagrammodellen kaldes én eller todimensional; tekster defineres udelukkende som noget der har udstrækning eller forløb.

(5.1)

I en kommunikationssituation indgår først og fremmest to momenter: en kode og en meddelelse, der bygger på denne kode.³

(5.2)

...at der til ethvert *forløb* svarer et *system*, gennem hvilket forløbet lader sig analysere og beskrive ved hjælp af et begrænset antal forudsætninger. (...) Når det drejer sig om dagligsproget eller talesproget, som jo foreløbig alene interesserer os, kan vi ogsaa bruge simple betegnelse: forløbet kan vi her kalde en *text*, og systemet et *sprog*.

Et forløb og det dertil hørende ("bagved liggende") system indgaar en indbyrdes funktion, der alt efter synspunktet lader sig anskue som en relation eller som en korrelation. En nærmere undersøgelse af denne funktion viser os let at den er en

---

2. Fx Gradenwitz, Mogens, 1983: *Tekstlære*, København, Källgren, Gunnel, 1979: *Innehåll i text*, Stockholm, og Wentzel, Knud, 1981: *Tekstens metode*, København.

3. Egebak, Niels, 1972: *Fra tegnfunktion til tekstfunktion. Introduktion til semiologi*, København, side 14.

determination i hvilken systemet er konstanten: *forløbet determinerer systemet*.⁴

(5.3)

Det konkrete sprogmateriale (også kaldet et *korpus*), man lægger til grund for analysen, foreligger som regel i form af en *tekst*. Denne kan være lang eller kort; teoretisk omfatter den alt, hvad der er skrevet eller sagt på sproget. (...) En tekst kan imidlertid også være et vilkårligt udsnit af det samlede materiale. I praksis arbejder man ved sproganalyse med afrundede ytringer, sætninger, som de maksimale størrelser.⁵

Det der i disse definitioner kaldes for *kode*, *system* og *sprog* er det der i pentagrammet kaldes for *tegnsystem*, det der her kaldes for *meddelelse*, *forløb* og *text*, er det der i pentagrammet kaldes for *tekst*. Derudover kræver terminologien i Hjelmslevs citat nok nogen forklaring. Ordet *relation* betegner en både-og-funktion mellem to størrelser, og ordet *korrelation* betegner en enten-eller-funktion mellem to størrelser. Der står altså i Hjelmslevs tekst at 'der afhængigt af synsvinklen kan bestå både en både-og- og en enten-eller-funktion mellem system og forløb', og det er der ikke noget problematisk ved. Dernæst står der at *forløbet determinerer systemet*; og dermed menes der at man godt kan have et system uden et forløb, men ikke et forløb uden et system. Og det er en mere problematisk påstand, som ikke kan gælde for relationen mellem tegnsystem og tekst i pentagrammodellen.

Tegnsystemet, dvs. sproget, har jo kun eksistens i og med det bruges. Og når det bruges, nemlig ved en kommunikationsbegivenhed, har det kun eksistens som det i vores hoveder der sætter sig de spor som vi kalder en korrekt tekst, og som kan afgøre om noget er acceptabelt som sprog eller ej. I den pragmatiske tekstmodel er 'tegnsystemet' altså ikke mere konstant end 'teksten'.

Også Egebak har noget at indvende her:

(5.4)

Hvad der bl. a. adskiller det symbolproducerende dyr mennesket fra andet levende er, at dets koder ikke er fastlagt én gang for alle, men kan forandres, ikke efter behov, men efter begær, ja at enhver meddelelse i højere eller mindre grad samtidig er en transformation af meddelelsens kode: at der med andre ord består en dialektik mellem kode - eller system - og meddelelse.⁶

Egebak mener altså at der er et vekselvirkningsforhold mellem system og forløb på den måde at systemet er forudsætningen for at forløbet kan komme i stand, og forløbet er en forudsætning for at systemet forandres og - må man antage - for at det overhovedet er opstået.

Denne tanke vil jeg tilslutte mig. I den pentagrammatiske model er der ikke et ensidigt forudsætningsforhold mellem tegnsystem og tekst, men et vekselvirkningsforhold, eller

4. Hjelmslev, Louis, 1966 (1943): *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, København, side 10 og 36.

5. Koefoed, H. A., 1968: *Sprog og sprogvidenskab*, København, side 19.

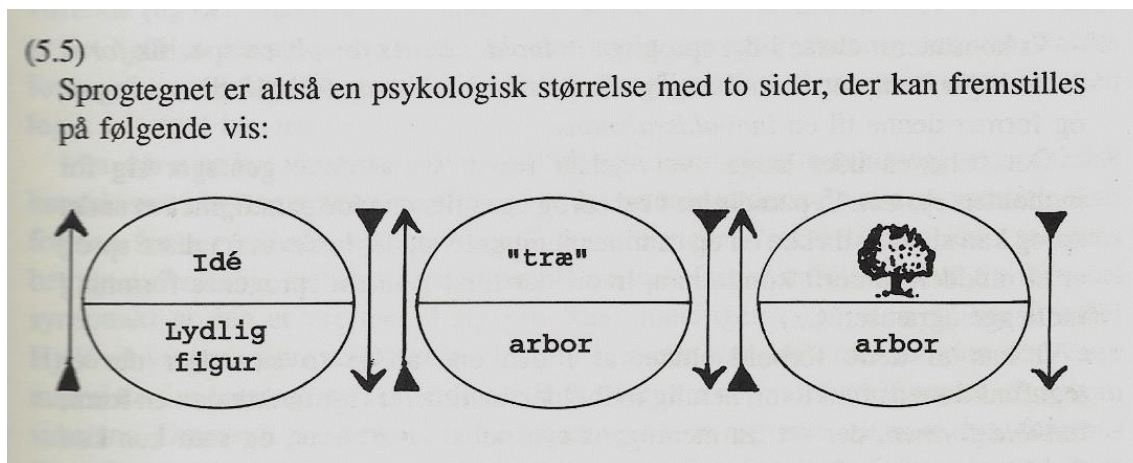
6. Egebak samme sted, side 14f.

som Hjelmlev ville kalde det *komplementaritet* eller *solidaritet*.

I modellen er det antydnet at man godt kunne anskue forholdet som Hjelmlev gør. Således er brugsfunktionen indrammet af eksempelfunktionen og innovations-funktionen. Hvis man nemlig betragter tegnsystemet som det konstante og teksten som det variable, så kan tekster ikke betragtes som andet end eksempler på brug af tegnsystemet og det er så vidt jeg kan se faktisk også hvad Hjelmlev taler for at man skal. Når formålet med hele sprogteorien er at beskrive den immanente struktur i sproget, så er teksterne ikke andet end eksempler der dokumenterer strukturernes eksistens og ikke noget i sig selv interessant.

Hjelmlevs tekstmodel kan sammenlignet med pentagrammodellen siges at være éndimensional. Teksten defineres kun ved relationer til én faktor, nemlig tegnsystemet, og dette forekommer at være helt utilstrækkeligt hvis man vil tage teksten som det centrale undersøgelsesobjekt. En anden mangel ved denne tekstdefinition, som især kommer frem i citatet fra Koefoed, er dette at teksten ikke defineres med nogen grænse. Det er tilfældigt hvor tekstens grænser sættes, og det skyldes at teksten kun betragtes som et eksempel. Det der styrer hvilke grænser eksemplet har, det er hvilke regler i systemet der skal belyses ved eksemplet og ikke fænomener i eller egenskaber ved eksemplet.

Man kan imidlertid også mene at lingvistikens tekstmodel forudsætter en tegnmodel, som vil inddrage endnu en dimension i tekstbeskrivelsen. Nogle citater kan belyse dette.

Disse to elementer er intimt forbundet og mobiliserer hinanden gensidigt.

(...)

Vi går ind for at bibeholde ordet *tegn* som benævnelse på totaliteten, men at erstatte henholdsvis *begreb* og *lydfigur* (*akustisk figur*) med *indholdsstørrelse* (*signifié*) og *udtryksstørrelse* (*signifiant*).

(...)

Det bånd der forener udtrykket med indholdet, er vilkårligt, hvad der medfører at vi, da vi ved tegn forstår totaliteten af associationen mellem et udtryk og et indhold, kan hævde simpelthen, at *sprogtegnet er vilkårligt*. (...) Det vi mener, er at det er *umotiveret*, det vil sige vilkårligt, arbitrært i forhold til indholdet, til hvilket det ikke

har nogen som helst tilknytning i virkeligheden.⁷

(5.6)

Medens for den første betragtning tegnet er et *udtryk* der viser hen til et uden for tegnet selv liggende *indhold*, er for den anden betragtning (der især er fremsat af F. de Saussure og efter ham af L. Weisgerber(...)) tegnet en helhed der fremkommer ved en forbindelse af et udtryk og et indhold.

(...)

Saaledes bestaar der ogsaa solidaritet mellem tegnfunktionen og dens to funktiver: udtryk og indhold. Der vil aldrig foreligge en tegnfunktion uden at begge disse funktiver samtidig er til stede, og et udtryk og dets indhold eller et indhold og dets udtryk vil aldrig foreligge sammen uden at ogsaa tegnfunktionen imellem dem er til stede.

Tegnfunktionen er i sig selv en solidaritet; udtryk og indhold er solidariske, forudsætter nødvendigvis hinanden.

(...)

Vi konstaterer altsaa i det sproglige *indhold*, i dets *forløb*, en specifik *form*, *indholdsformen*, der er uafhængig af og staar i arbitrært forhold til *meningen*, og former denne til en *indholdssubstans*.

Der behøves ikke lange overvejelser for at se, at dette gentager sig for indholdets *system*. Et paradigme i eet sprog og et tilsvarende paradigme i et andet sprog kan siges at dække en og samme meningszone, der løsrevet fra disse sprog er et uinddelt, amorft kontinuum, hvori der først gennem sprogenes formning indlægges grænser.

(...)

Vi kan af dette forhold slutte, at i den ene af de to størrelser der er tegnfunktionens funktiver, nemlig indholdet, instituerer tegnfunktionen en form, *indholdsformen*, der set fra meningens synspunkt er arbitrær, og som kun kan forklares ved tegnfunktionen, og øjensynlig er solidarisk med den.

(...)

Denne undersøgelse viser os da, at de to størrelser der indgaar tegnfunktionen: udtrykket og indholdet, forholder sig paa ensartet maade over for denne: i kraft af tegnfunktionen, og kun i kraft af den, eksisterer dens to funktiver, der nu helt nøjagtig kan betegnes som indholdsformen og udtryksformen; og i kraft af indholdsformen og udtryksformen, og kun i kraft af dem, eksisterer henholdsvis indholdssubstansen og udtrykssubstansen, der fremkommer ved at formen projiceres paa meningen, ligesom naar et udspændt net kaster sin skygge ned paa en uinddelt flade.

(...)

Netop fordi teorien er anlagt saaledes at sprogformen anskues uden hensyn til "substansen" (meningen) vil det indførte apparat kunne anvendes paa enhver struktur hvis form er analog med talesprogets.

(...)

Dette fører os til (...) med logisk nødvendighed at acceptere Saussures distinktion mellem form og "substans", hvoraf videre følger, at "*substansen*" ikke i sig selv kan

---

7. Saussure, Ferdinand de, 1926, 1970: *Lingvistikens objekt (Cours de Linguistique Générale)*, da. overs. i Madsen, Peter, 1970: *Strukturalisme. En antologi*, København, side 34f., 37.

være sprogdefinerende. Man maa kunne tænke sig flere substanser, der fra substanshierarkiets synspunkt er væsensforskellige, tilordnede en og samme sprogform; det arbitrære forhold mellem sprogform og mening gør dette til en logisk nødvendighed.⁸

Det der hos Saussure og Hjelmslev hedder *udtryksform* og *indholdsform* svarer i pentagrammodellen til instanser i 'tegnsystemet'. Med begrebet *mening* hentyder Hjelmslev til noget både på udtryksiden og på indholdssiden - hvad der kan være temmelig forvirrende (og det svarer til hhv. 'kanal' og 'sagforhold' i pentagrammet). Forvirrende er det også at det netop er det der absolut ingen (sproglig) mening har, som kaldes for *mening*, nemlig den materielle verden sprogligt ufortolket - men med sin egen logik (sit eget hierarki).

Men når man har vænnet sig til denne lidt ejendommelige terminologi er der faktisk konsekvens i tankegangen: "*meningen*" er det forhold at der må være et materiale som formen former; således er "*meningen*" det uformede, "selve tanken, der, saaledes betragtet, foreløbig henstaar som en amorf masse". Det er imidlertid kun fra formens synspunkt at den er uformet. I sig selv kan "*meningen*" - så vidt jeg har forstået Hjelmslev - godt være struktureret (*indgå i et andet hierarki*), men når den skal være materiale for formen, må den fremtræde for formen som en amorf masse, dvs. som substans. Omvendt er formen set fra "*menings*" synspunkt arbitrær, dvs. formens formning er ikke begrundet i nogen inddeling eller formning i "*meningen*" selv. "*Meningen*" er det materiale der i forhold til formen spiller substansens rolle.

Og substansen fastlægges i det følgende negativt således: "Alt hvad der ikke er indbefattet i en sådan "form", men som beviseligt(...) ville høre ind under en udtømmende beskrivelse af den genstand som undersøges, henvises til et andet hierarki som i forhold til "formen" spiller "substansens" rolle"⁹

I pentagrammet kaldes "*meningen*" for enten **kanal** eller **sagforhold**. Det er fuldt forståeligt på udtryksiden at den samme form kan projiceres ud på to forskellige materier (eller kanaler), nemlig lydkontinuet og det grafiske kontinuum, som hver har deres "*udtryksmening*" dvs. hver deres logik. *Udtryksformen*, dvs. *tegnsystemet*, er den samme, men substansen (som er amorf) er forskellig i de to tilfælde, for det er forskellige materier eller kanaler der spiller substansens rolle.

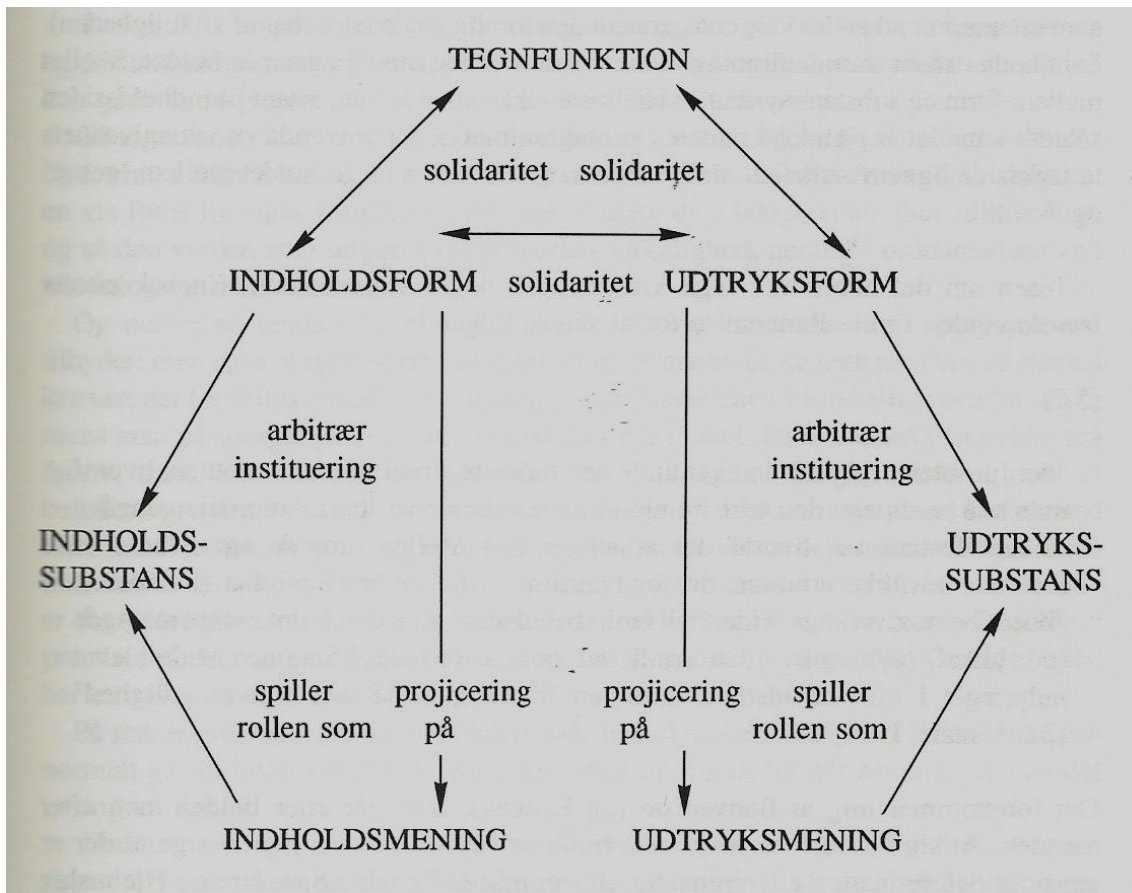
Men det er svært at forstå parallellen til dette på indholdssiden. Findes der to forskellige "*indholdsmeninger*" som *indholdsformen*, dvs. den mentale model, kan projiceres ud på således at det semiotiske indhold forbliver det samme? Hvad skulle det være - sansning og erindring? den indre verden? drifterne og den ydre verden?

Hjelmslevs model kan som helhed illustreres således :

8. Hjelmslev samme sted, side 44f, 48, 50, 52, 91.

9. Hjelmslev, Louis, 1970: *La stratification du langage* i Hjelmslev, Louis, 1970: *Essais linguistique. vol I, Travaux du circle linguistique de Copenhague, vol XII* et eller andet sted, citeret efter Katlev, Jan, 1975: *Substansbegrebet hos Hjelmslev* i *Papir* nr. 3.

Det er ret svært umiddelbart at sammenligne Hjelmlevs model med pentagrammodellen. Problemet er at der i Hjelmlevs model ikke skelnes mellem tegnrelationer (dvs. relationer mellem udtryk og indhold) på de forskellige niveauer: ord, sætning og tekst. En af pointerne i den pragmatiske tekstmodel er netop at ord i sig selv ikke henviser entydigt til genstande og forhold i virkeligheden; der er altså ikke nogen atomistisk tegnrelation. Først når ordene indgår med andre ord i sætninger der har mening, får de betydning, og først når disse indgår, evt. med andre sætninger, i tekster der ytres, kan de have sandhedsværdi - og sandhedsrelationen er ordenes endelige tegnrelation. Det enkelte ords relation til fx enkelte genstande i virkeligheden er således helt forskellig når ordet anskues som leksikalsk enhed (da er det instruktion om betydningsmuligheder), som del af en sætning (da er det semantisk, men ikke referentielt fastlagt), og så i en ytret tekst (da har det både henvisning og fastlagt mening og derfor også sandhedsværdi).

Skellet mellem 'form' og 'substans' - som er en af Hjelmlevs hovedpointer - synes for indholdssidens vedkommende i pentagrammet at være afspejlet af forskellen mellem 'den mentale model' og 'sagforholdet' ('sagforholdet' er egentlig den repræsentation som mennesker ad andre veje end gennem den foreliggende tekst, har af virkeligheden). Sandhed er så en sammenligning mellem den mentale model og sagforholdet. Skellet mellem form og substans synes hos Hjelmlev ikke at være interessant på indholdssiden således som det er på udtryksiden; i pentagrammet er det omvendt: på tekstniveauets udtryks side ligger forskellen mellem form og substans som forholdet mellem 'genre' og 'kanal'.

Tesen om det **arbitrære tegn** kræver også nogle kommentarer. Egebak citerer

franskmanden Emile Benveniste for at skrive følgende:

(5.7)

"det [problemet] består i at genfinde den inderste struktur i det fænomen, hvoraf man kun perciperer den ydre fremtoning, og at beskrive dets relation til mængden af manifestationer, hvoraf det afhænger (...) Mellem udtryk og indhold er forbindelsen ikke arbitrær; den er tværtimod *nødvendig*. Begrebet (indholdet) "boeuf" er nødvendigvis identisk i min bevidsthed med den lydmæssige mængde (udtrykket) *böf*. Og hvordan skulle det være anderledes? Sammen er de blevet indpræget i min bevidsthed; sammen fremkaldes de ved enhver lejlighed" (Benveniste, 1966, s.51).¹⁰

Det forekommer mig at Benveniste (og Egebak), ikke går efter bolden men efter manden. At sige at relationen er *nødvendig* er vel det samme som at sige at der er gensidig determination eller gensidig afhængighed. Og både Saussure og Hjelmslev er enige om at der er et gensidigt forudsætningsforhold mellem udtryk og indhold. Det de siger, er vel at der ikke er nogen nødvendig sammenhæng mellem meningen, dvs. den amorfe indholdsmasse og den tilsvarende amorfe udtryksmasse, og så "de skygger som formens netværk kaster på den". Der er altså både en arbitrær relation mellem 'mening' og 'form' på udtrykkssiden og på indholdssiden, nemlig mellem sagforholdet og situationsbilledet, og mellem tegnsystemets tegn og tekstens motivgenstande i den mentale model.

Det forekommer mig dog også at Saussure og Hjelmslev igen ikke skelner mellem forskellige planer i sproget og teksten, og derfor generaliserer lidt for hurtigt om forholdet mellem substans og form. Hvis man skelner mellem figurplanet, med fx fonemerne, tegnplanet med fx morfemerne, sætningsplanet og tekstplanet med ytringerne, så gælder der ikke den samme relation mellem "mening" og 'form' på alle planerne. (Se § 26!)

Der er ikke nogen lighed eller berøring mellem den lydlige forskel på fonemerne og den indholdsmæssige forskel på fonemerne, som jo kun skal være adskillende. Man kan godt finde *ly* i en *by*, men man kan ikke finde en *lo* i et *bo*.

På tegnplanet indholdsside er der ikke direkte identitet eller lighed mellem substans og form. På fransk hedder hest *cheval*, og sådan er det hele vejen. Men der er alligevel en vis form for lighed imellem systemet af tegn, dvs. leksikonnet eller ordforrådet, og så den verden som udgør sprogbrugerens virkelighed, nemlig i orddannelsen ved afledning og sammensætning.

Og der er en tendens til at virkeligheden har de kategorier som sprogsystemet tilbyder; men også at sprogsystemet kommer til at indeholde de tegn som virkeligheden kræver; der fortælles historier om at man på eskimoisk har 14 forskellige ord for 'sne', mens man på sproget på visse atlantehavsøer har inddelt farveskalaen i en række blå farver, men ikke skelner mellem brunt og rødt. Dette hænger sammen med at befolkningen disse to steder har brug for at skelne og derfor former deres bevidsthed efter hvad de har sprog til, og deres sprog efter hvad de har bevidsthed til. Dette kan ikke kaldes et arbitrært forhold i den forstand at det er umotiveret; på den anden side er det heller ikke en tilstrækkelig karakteristik at kalde forbindelsen motiveret. Mere præcist må det være at sige at strukturen i ordforrådet og strukturen i bevidstheden har en vis grad af isomorfi. (Se § 32!)

---

10. Egebak samme sted, side 50, citatet er fra Benveniste, E., 1966: *Problèmes de linguistique générale*, Paris.

På sætningsniveauet er der den indlysende lighed mellem udtryk og indhold at tiden normalt går til højre i en tekst, dvs. fortælle tid og fortalt tid går samme vej - og det er dog en lighed.

Endnu mere rigtigt bliver det når vi når til tekstniveauet. Her må indholdsformen siges at være den meningsmæssige sammensmeltning af de indgående tegns indholdsside, og denne sammensmeltede eller kohærente tekstmening kan kun forstås hvis der er en endog meget høj grad af isomorfi mellem den og så den pågældende del af modtagerens opfattelse af virkeligheden, en opfattelse som til dels er bestemt af modtagerens tidligere teksterfaringer, men dels også konstitueres af andet end sproglige struktureringer, nemlig af perception og følelsesmæssige erfaringer som ikke behøver at være sprogbundne, men som netop er "*indholdsmeningen*", dvs. i sit eget hierarki.

Som konklusion af gennemgangen af den strukturelle sprogvidenskabs tekstmodel, kan man altså konstatere, at den skønt den rummer et tekstbegreb, har valgt sit undersøgelsesobjekt, sprogsystemet, så snævert, at den ser bort fra forhold og relationer som nødvendigvis må være vigtige i tekstvidenskaben. Det er kun et spørgsmål om hvad der er hensigtsmæssigt i forhold til det mål man har sat sig, og man kan ikke sige at den ene model er rigtigere eller sandere end den anden, kun at sprogvidenskabens tekstmodel ikke er hensigtsmæssig i tekstvidenskaben. Endimensionale tekstmodeller kan ikke bruges i tekstvidenskaben.

På de områder hvor der er sammenfald i genstanden for undersøgelsen, dvs. hvad angår relationen mellem udtryksside og indholdsside og mellem form og substans, så må der konstateres visse uoverensstemmelser mellem de to teorier. I pentagrammodellen må det fastholdes at der er gensidig forudsætning mellem tegnsystem og tekst, at der er gensidig forudsætning mellem tekst og sagforhold, og at der så snart man når op på sætningsniveau eller tekstniveau ikke er et ganske umotiveret forhold mellem form og substans, men at der er større eller mindre grad af isomorfi mellem 'indholdsform' og det der kaldes "indholdsmening".

§ 6 Begrebet tegn

På dette sted er det nødvendigt at definere hvad jeg her helt præcist vil forstå ved 'tegn'. Der har jo været mange bud på hvorledes dette begreb skal defineres og nogle af de vigtigste skal gennemgås kort her.

Den simpleste tegnmodel er nok den **behavioristiske tegnmodel** der definerer tegn som 'det der kontrollerer adfærd som noget andet'.¹¹

(6.1)

Hvis noget, A, kontrollerer adfærd mod et mål på en måde der ligner (men ikke nødvendigvis er identisk med) den måde noget andet, B, ville kontrollere adfærd mod dette mål i en situation i hvilket det opfattes, så er A et tegn.

Denne tegndefinition forudsætter at al menneskelig adfærd kan beskrives som reaktioner, responses, der er kausalt bestemt ved stimuli, påvirkninger fra omverdenen, herunder

---

11. Morris, Charles, 1946: *Signs, Language and Behavior*, New York, side 7, oversættelse OT.

andre mennesker. Tegn er så stimulerstatninger. Bloomfield¹² illustrerer processen således

S --> r..s --> R

hvor *r* betegner den erstatningsrespons i form af en sprogligt formuleret sætning, som afsenderen, Jill, afgiver på en oprindelig stimulus, *S*, synet af et dejligt æble. Dette virker som en stimulus, *s*, på modtageren, Jack, der så reagerer med en ægte respons, *R*, der er at han kravler op efter æblet. Et tegn er altså en persons respons der er stimulus for en anden person.

Pilen mellem *S* og *r*, og mellem *s* og *R* bliver i denne model ikke sat på begreb. Hvad er forbindelsen mellem æblet på træet og sætningen: *Jack, vil du ikke hente et æble til mig?* Prikkerne mellem *r* og *s* er en kausal forbindelse, siges det, som er den samme der får rotter til at undgå stød i en forsøgskasse, men der gives ingen definition på selve den proces at noget kan erstatte noget andet. Eller rettere det forklares som indlæring; når Jack har prøvet det tilstrækkeligt mange gange kan han den med at *Jack, vil du ikke hente et æble til mig* skal besvares med at han kravler op i træet.

Problemet ved denne tegndefinition er at den ikke kan forklare hvorledes mennesker også kan reagere på aldrig før hørte tegnsekvenser, som de altså ikke kan have indlært, og at den slet ikke kan forklare hvorledes mennesker kan producere korrekte sætninger som aldrig før har været produceret. Derfor er denne model uanvendelig som grundlag for en tekstteori, der forudsætter at tegnene indgår i større sammenhænge.

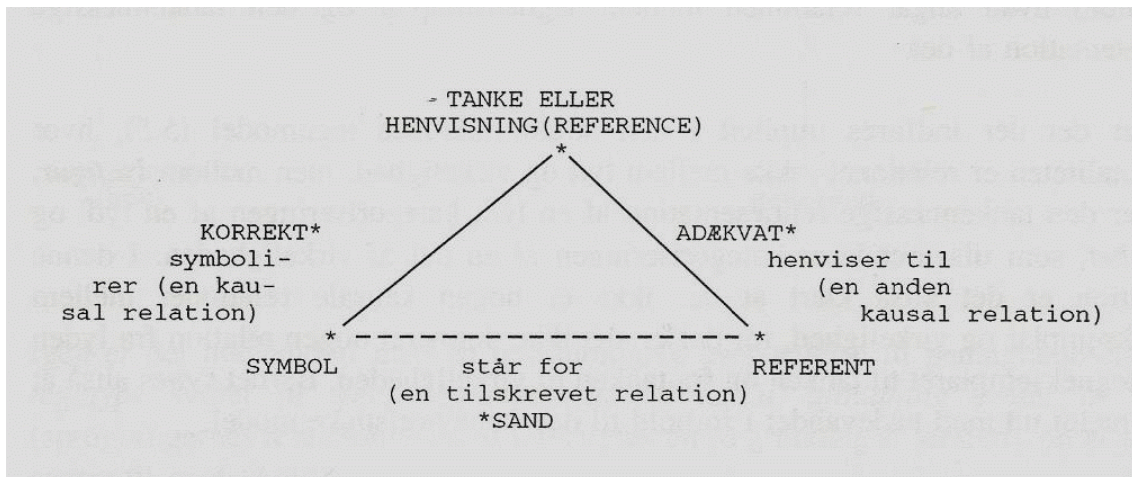
Et forsøg på at løse nogle af de udestående problemer er **Ogden og Richards tegnmodel**¹³

(6.3)

Mellem tanke og symbol eksisterer der kausale relationer. Når vi taler, er den symbolisme vi benytter, til dels forårsaget af den henvisning (reference) vi laver, og til dels af sociale og psykologiske faktorer - nemlig af formålet med at lave henvisningen, af den antagne virkning vores symboler har på andre personer, og af vores egen holdning. Og når vi hører hvad der bliver sagt, forårsager symbolerne både at vi udfører en henvisningshandling (act of reference) og at vi antager en indstilling som, alt efter omstændighederne, vil være mere eller mindre lig med talerens handling og holdning.

12. Bloomfield, L., 1935: *Language*, London, side 26, her citeret efter Lyons, John, 1977: *Semantics I*, Cambridge, side 126f, oversættelse OT.

13. Ogden & Richards, 1956: *The Meaning of Meaning*, London, side 10f, oversættelse OT.

Mellem Tanken og Referenten er der også en relation; mere eller mindre direkte (som når vi tænker på eller er opmærksomme på en farvet overflade som vi ser), eller indirekte (som når vi 'tænker på' eller 'refererer til' Napoleon), i hvilket tilfælde der kan være en meget lang kæde af tegnsituationer som træder imellem handlingen og dens referent: ord - historiker - samtidig kilde - øjenvidne - referent (Napoleon).

Mellem symbolet og referenten er der ingen anden relevant relation end den indirekte relation som består i at det af nogen bruges til at stå for en referent.

Også denne model er behavioristisk, men indfører nu begreber for det der før kun var kausalrelationer, nemlig dette at 'symbolet', (pentagrammets tekst) "symboliserer" tanken (pentagrammets 'mentale model'), som så igen "refererer til" 'referenten', (pentagrammets 'sagforhold'). Lægger man nu disse to relationer, 'symbolisering' og 'reference', efter hinanden, og er de henholdsvis 'korrekte' ('forståelige') og 'adækvate', så er der en ikke-relation mellem 'symbol' og 'referent' som kan betegnes som 'sand'.

Jeg kan stadig ikke acceptere at der skulle være et kausalforhold mellem pentagrammets 'tekst' og 'sagforhold' således forstået at man kan have tekster uden sagforhold, eller for den sags skyld det omvendte. Men Ogden og Richards model har alligevel fat i det rigtige forhold at der ikke er nogen umiddelbar relation mellem 'tegn', som de kalder *symbol*, og så størrelser i virkeligheden, hvad enten det nu er genstande eller forløb i tid. Dette er der i pentagrammet taget højde for ved at sandhedsforholdet ikke gælder mellem sprogsystemet og sagforholdet, men mellem motivet i tekstens mentale model og sagforholdet (eller rettere den tankemæssige repræsentation af en del af virkeligheden som kunne kaldes et situationsbillede).

Det er mærkeligt at Ogden og Richards ikke har indset at der må tages et lignende forbehold hvad angår relationen mellem tegneksemplar og den tankemæssige repræsentation af det.

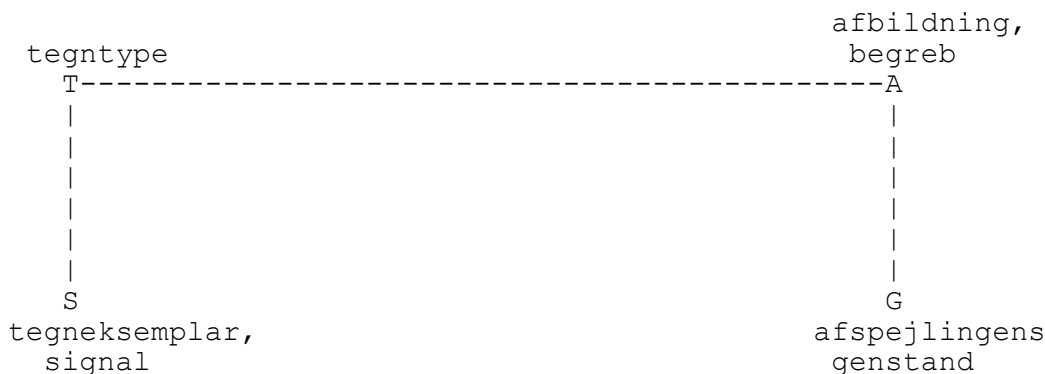
Det er det der indføres implicit i den strukturalistiske tegnmodel (5.5), hvor tegntotaliteten er relationen, ikke mellem lyd og virkelighed, men mellem *lydfigur*, som er den tankemæssige repræsentation af en lyd, kategoriseringen af en lyd, og *begrebet*, som tilsvarende er kategoriseringen af en del af virkeligheden. I denne definition er det altså klart at der ikke er nogen kausale relationer mellem tegneksemplar og virkelighed, for der er slet ikke defineret nogen relation fra lyden eller tegneksemplaret til tanken og fra tanken til virkeligheden. Barnet synes altså at være hældt ud med badevandet i forhold til den behavioristiske model.

Den efter min mening bedste tegnmodel, som på tilfredsstillende måde sætter på begreb alle de relationer der tilsammen udgør et tegn, det er **Georg Klaus' tegnmodel**¹⁴:

(6.4)

Den første betingelse(...) er den at en materiel dannelse (Gebilde) kan identificeres som eksemplar af en tegntype (Zeichengestalt). Denne betingelse er imidlertid ikke i alle tilfælde tilstrækkelig. Tegntypen (gestalten), som den materielle dannelse tilordnes, skal nemlig derudover inden for et tegnsystem, som tegn være forbundet med betydning. For at anskueliggøre denne betingelse, kan vi blot se på meningsløse stavelser eller "ord" som "hilm", "barleng", "karulere" osv. De her aftrykte skrifttegn repræsenterer tegntyper, som har visse strukturegenskaber fælles med det danske (tyske) sprogs ord og derved adskiller sig fra tilfældige sammenstillinger (Krakeln).(...)

Et ord kan kun bruges til at betegne noget, dvs. som navn for en genstand, og vil kun blive opfattet som betegnelse for en genstand, hvis den betydning der er forbundet med det, er en afbildning af den pågældende genstand. Tilsvarende gælder for sætning, udsagn og sagforhold. Deraf kommer det, at (...) relationen $R(T,G)$ (dvs. Relationen mellem Tegnet og virkelighedens Genstande, OT) lige så lidt er en direkte relation som relationen mellem afbildning og signal er det. Relationen mellem tegnet og genstanden er yderligere et produkt af $R(T,A)$ (relationen mellem Tegn og Afbildning, OT) og $R(A,G)$ (relationen mellem Afbildning og Genstand, OT)

15

Igen er det nødvendigt med en terminologisk oversættelse til pentagrammets ord: *tegntype* svarer til *tema*, *tegneksemplar* til *kanal*, *afbildning* svarer til *motiv* (sprogbrugernes repræsentation af virkeligheden på grundlag af teksten), og *genstand* svarer til *sagforhold*.

Relationen mellem tegneksemplar og virkelighedens genstande, og mellem teksteksemplaret og virkeligheden er altså hos Klaus ikke blot relationsproduktet af to relationer, men af tre, nemlig af relationen mellem T og S (T er en ækvivalensklasse af S'er), relationen mellem T og A (tegnrelationen mellem udtryk og indhold, den bevidsthedsmæssige association) og relationen mellem A og G (A er en ækvivalensklasse af G'er).

14. Klaus, Georg, 1969: *Semiotik und Erkenntnistheorie*, München, side 83, oversættelse OT.

15. Samme sted, side 69.

Det er som ved andre tegnmodeller svært at sammenligne med pentagrammodellen fordi pentagrammodellen kun handler om relationer på teksts niveau, mens tegnmodellerne siges at dække relationer både på de minimale tegns niveau og på niveauet for sammensatte tegn, dvs. led, sætninger og tekster. Men principielt er relationerne i pentagrammet mellem *sagforholdet* (virkeligheden) og *teksten* også relationsprodukt, nemlig dels af *sandheds*-relationen mellem *sagforhold* og *mental model*, dels af *korrektheds*-relationen mellem *sprog* og *tema*, og dels af *rigtigheds*-relationen mellem *genre* og *kanal*.

Men sprogsystemets leksikalske tegn (tegntyperne) bliver kun associeret med et bestemt indhold (et begreb) hvis det indgår i et konkrete tekstforløb og en situation som beskrives som *kanalen*. Dette forhold er Klaus ikke opmærksom på; han går ud fra at det minimale tegn, når det er identificeret som af en bestemt type, associeres med et begreb. Forholdet mellem *tegntype* og *tegneksemplar* er ikke beskrevet i pentagrammet på det minimale tegns niveau - først og fremmest fordi jeg ikke mener at associationen på det minimale tegns niveau er så fast at man kan tale om en automatiseret, sikker og stabil relation (se §§ 28 og 30).

I alle tilfælde bør denne materialistiske tegnmodel suppleres med en teori om associationens natur. Hvorledes kan en association mellem udtryk og indhold (R(TA)) overhovedet komme i stand i den menneskelige bevidsthed? Her vil jeg introducere den **psykoanalytiske tegnmodel** således som den er beskrevet af Erling Jakobsen¹⁶

(6.5)

For dannelsen af sproget er evnen til at identificere tingene ved hjælp af stabile følelsesbindinger absolut essentiel. Når det skrevne eller talte ord "Eg" kan have en ganske særlig tilknytning til begrebet om et egetræ, og det ene kan fremkalde det andet i bevidstheden, hænger det sammen med, at man under indlæringen af sproget har forsynet tegnet "Eg" med det samme bundt affekttoner, som egetræer fremkalder. Det, der binder sprogtegnet og begrebet sammen, er en fælles følelstone, og den kan kun opnås i sekundærprocessen, hvor følelsesbundterne kan bindes stabilt både til begreb og tegn. Jo mere vi bevæger os ind på de områder, hvor primærprocessens love råder, jo mere upræcise og mangetydige bliver ordene. (fig. 3).

Fig. 3. *O* er et objekt, *T* et tegn, f. eks. et ord. *T* kommer til at betyde *O*, fordi begge er knyttet til samme følelsesbundt *A*. Det ses, at den faste tilknytning mellem *O* og *T*

16. Jakobsen, Erling, 1984: *De psykiske grundprocesser*, 1984, side 22f.

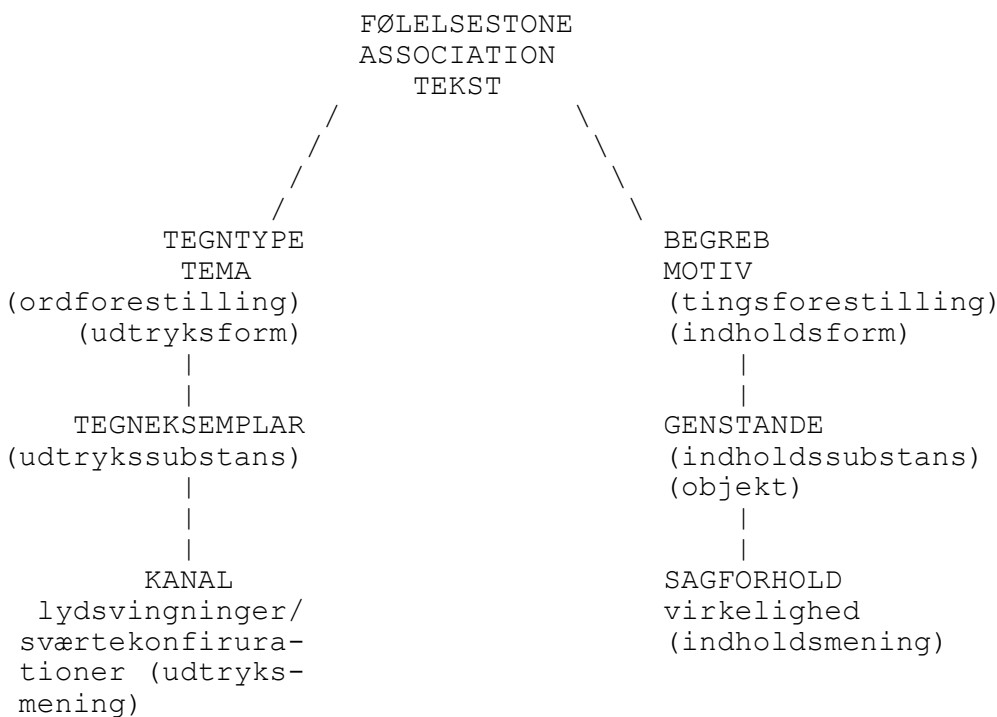
kun kan eksistere i sekundærprocessen, hvor bindingen til følelsesbundet er stabilt. I primærprocessen løsnes tilknytningen, og T har ikke længere nogen præcis betydning.

Uden på nogen måde at komme i modstrid med Klaus' model, giver Erling Jacobsens teori, som den eneste blandt de citerede teorier, en forklaring på hvad man kan forstå ved associationen mellem `udtryk` (hans *tegn*) og indhold (hans *objekt*) i den menneskelige bevidsthed. Det er væsentligt at holde fast ved at betyde-relationen ikke kan tænkes uden følelsesmæssige bindinger.

Det betyder ikke at alle ords betydninger er defineret ved bestemte følelsesbundter, men at ord kun har betydning i situationer hvor sprogbrugeren er engageret følelsesmæssigt. Det betyder heller ikke at alle ord er lige følelsesmæssigt ladede. Ord der synes uden emotiv betydning, som fx *og*, *at* eller *skrivemaskine* er ikke defineret ved konkrete følelsesbundter, ligesom abstrakte begreber som *proportionalitet* og *primtal* vel heller ikke er det. Disse kan meget vel være indlært på anden måde end ved følelsesbindinger. Pointen er at selve processen om indlæring af associationer kun kan tænkes i forbindelse med sprogets brug i situationer hvor der også er følelsesmæssige kræfter på spil.

Og jeg opfatter Jakobsens teori som en bekræftelse af min indvending om at leksikalske ord ikke har betydning uden for de større forløbsmæssige sammenhænge som udgøres af sætningen, teksten og situationen.

Tegnmodellen kan således sammenfattes i følgende model, der både inddrager strukturalismens skel mellem substans og form og Klaus' skel mellem eksemplar og type og psykoanalysens associationsmodel:

§ 7 Tredimensionale modeller

Også tredimensionale modeller kan angiveligt have andre størrelser end teksten som deres primære genstand, de kan nemlig have sproget som genstand. Som den første tredimensionale model skal nævnes **Hallidays**¹⁷

(7.1)

1. Sprog fungerer som udtryk for 'indhold': dvs. for talerens erfaringer fra den virkelige verden, herunder fra hans egen bevidsthed. Vi kalder det for den *ideationelle* funktion.

(...)

2. Sprog tjener til at etablere og opretholde sociale relationer: til at udtrykke sociale roller, hvilket omfatter kommunikationsroller der er skabt af sproget selv (...) denne funktion, som vi kalder den *interpersonelle* (...)

3. Endelig skal sprog etablere forbindelser med sig selv og med træk fra den situation i hvilken det bruges. Vi kalder dette den *tekstuelle* funktion, eftersom det er dette der sætter den der taler eller skriver i stand til at konstruere 'tekster', eller forbundne samtalepassager som er relevante i situationen, og sætter den der lytter eller læser i stand til at skelne mellem en tekst og en tilfældig mængde af sætninger. Et aspekt af den tekstuelle funktion er at etablere kohæsive relationer fra en sætning til den næste i et stykke tekst (discourse, OT)(...).

Jeg kan ikke se at Hallidays brug af ordene *sprog* og *tekst* er konsekvent eller konsistent. Det kan ikke være sproget som system der har en ideationel funktion, nemlig at udtrykke indhold. Sproget forstået som et system af mulige udtryk, kan ikke i sig selv tjene til at udtrykke indhold. Det kan kun være teksten der udtrykker indhold. Den ideationelle funktion ved sproget hos Halliday er altså i virkeligheden en ideationel funktion ved teksten.

Det samme gælder den interpersonelle funktion; det kan ikke være sprogsystemet som mængden af muligheder der etablerer sociale relationer men det aktualiserede udsnit af sprogets muligheder der gør det.

Konsekvensen af dette må være at den tekstuelle funktion ikke er det forhold at sproget skal forbinde sig med sig selv (i sig selv en mærkelig metonymi), men det forhold at afsendere og modtagere som tekster kun accepterer korrekte sammenkædninger af elementer fra tegnsystemet.

Det må også være noget i denne stil Halliday selv mener i følgende citat¹⁸:

(7.2)

Som en hovedregel drejer sprogvidenskab sig ikke om beskrivelse af særskilte sprogbegivenheder ved enestående lejligheder (skønt det er muligt at skrive en teoretisk grammatik om præcis ét eksempel hvis der bliver behov for det; det gør der som regel ikke). Den drejer sig snarere om beskrivelsen af sproghandlinger, eller tekster, eftersom alle sprogfunktioner, og derfor alle meningskomponenter, kun kommer i fokus gennem studiet af sproget i brug. Her skal vi ikke have brug for at drage skellet mellem en idealiseret viden om sproget og dets aktuelle brug: mellem 'koden' og 'brug af koden',

17. Halliday, M.A.K., 1970: *Language Structure and Language Function*, i Lyons, John, 1970: *New Horizons in Linguistics*, Harmondsworth, side 140-165, oversættelse OT.

18. Halliday samme sted, side 145.

eller mellem 'competence' og 'performance'. Sådan en dikotomi risikerer enten at være unødvendig eller vildledende: unødvendig hvis det kun er et andet navn for skellet mellem hvad vi har været i stand til at beskrive i grammatikken og hvad ikke, og vildledende i enhver anden udlægning. Studiet af sprog i forhold til de situationer i hvilke det bruges - i forhold til situationstyper, dvs. studiet af sprog som 'tekst' - er en teoretisk opgave som ikke er mindre interessant eller central i sprogvidenskaben end psykolingvistiske undersøgelser om forbindelserne mellem sprogets struktur og strukturen i den menneskelige hjerne.

Af dette citat fremgår det at Halliday med ordet *sprog* faktisk mener *tekst*, jf. *studiet af sprog som tekst*, og tager man det til efterretning, så er det Halliday har opstillet, en model, ikke for sprogets, men for tekstens funktioner.

Dernæst afsværger han skellet mellem idealiseret viden om sprog og aktuel brug af sprog fordi den er unødvendig hvis den kun er et andet navn for skellet mellem hvad vi ved og ikke ved. Jeg kan ikke se hvorfor det skulle være nødvendigt at opgive skellet mellem det mulige og det virkelige, mellem system og forløb blot fordi man kan kalde det noget andet og mere upræcist; der er jo andet end 'forhold i forløbet' som vi ikke har været i stand til at beskrive i sproget, fx dets opståen og drivfjederen til dets udvikling.

Således fortolket svarer Hallidays tre funktioner, ideationel funktion, tekstuel funktion og interpersonel funktion til pentagrammets funktioner udsagnsfunktion, brugsfunktion og meddelelsesfunktion. Der er imidlertid meget der tyder på at begrundelsen for at der lige er tre funktioner og ikke to eller fem, ikke ligger i de størrelser der ellers indgår i definitionerne i (7.1), fx *taleren, den virkelige verden, sociale roller*, men snarere i egenskaber ved sætningen. Følgende citat kan bekræfte dette.

(7.3)

Alle disse funktioner afspejles i sætningens struktur. I dette kapitel skal vi, med henvisning til engelsk, forsøge at vise hvad en sætning er: hvor ledes den bidrager til realiseringen af et antal meget generelle betydninger eller semantiske valg, som hænger sammen med sprogets interpersonelle, ideationelle og tekstuelle funktioner; og hvorledes disse udtrykkes ved forskellige konfigurationer af strukturelle 'roller' - funktionelle elementer som fx 'proces' og 'aktør' som afledes af disse basale funktioner.(...) Enhver sætning er bygget op af en kombination af strukturer der er afledt fra disse tre funktioner...¹⁹

Halliday fremstiller det som om han først uafhængigt af sprogets og sætningens struktur finder sprogets (dvs. tekstens) funktioner og dernæst, som ved et lykketræf finder at sætningen lige præcis afspejler netop disse tre funktioner. Der er meget der tyder på at det faktisk er foregået den anden vej rundt; først har han undersøgt hvilke funktioner en sætning kan opfylde ved sine transitivetsstrukturer: proces og deltager roller, ved måder og ved informationsstrukturer. Dernæst har han konstrueret nogle passende ekstralingvistiske definitioner der svarer til de tre sætningensstrukturer. Der er jo nemlig ikke nogen ekstralingvistisk begrundelse for at der lige er tre funktioner, men der er intralingvistiske begrundelser. Det Halliday altså definerer er det der i pentagrammet kaldes for komponenter i en tekst og ikke det der kaldes tekstens funktioner. Det er der

---

19. Halliday samme sted, side 143f.

ikke noget ondt i, men det synes at have en falsk varebetegnelse.

Man kan til sidst undre sig over hvorfor Halliday kun finder 3 komponenter ved teksten; er det en mere hensigtsmæssig model, end pentagrammet hvor der findes 5 komponenter i teksten? Så vidt jeg kan se har jeg i pentagrammet opdelt Hallidays ideationelle funktion (dvs. komponent) i to: 'sætning' og 'mental model', og det hænger sammen med at jeg opererer med hele tekster, mens Halliday holder sig til sætningen. Det som Halliday kalder for interpersonel funktion, kalder jeg for 'komposition' og 'handling'. Igen skelner jeg mellem to fordi jeg opererer med komposition af flere sætninger. Endelig svarer den tekstuelle funktion til 'stil' i pentagrammet.

Jeg ser altså ikke nogen grund til at antage at der i pentagrammodellen foretages terminologiske fordoblinger af et og samme begreb. Det er snarere Hallidays tredimensionale model som ikke tager forhold uden for sætningsgrænsen i betragtning, nemlig den mentale 'model' og 'kompositionen'.

Man kan altså konkludere at Halliday på grundlag af sætningens struktur opstiller en model for hvilke komponenter man kan anskue den under, og kalder dem sprogets funktioner. Han opstiller interessante og væsentlige teorier om sætningens aspekter som bestemt må inddrages i en teori om tekster, men de er begrænset til sætningen og kan ikke være tilstrækkelige i en tekstmodel som også må tage hensyn til forhold uden for sætningsgrænsen.

§ 8 Bùhlers model

Den mest kendte kommunikationsmodel, og den model som har haft flest tilhængere og som der er flest henvisninger til, det er nok Karl Bùhlers model. Mange kender den gennem Malmbergs fremstilling eller fra nogen der har læst om den hos Malmberg²⁰ Her skal jeg før jeg kommenterer modellen introducere den med et større citat fra Bùhlers bog.²¹

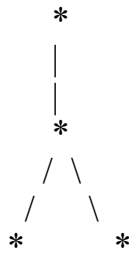
(8.1)

Jeg finder at PLATON lavede et godt greb, når han i Kratylos angiver, at sproget er et *organum*, for den ene til at meddele sig til den anden om tingene. At sådanne meddelelser forekommer, kan man ikke tvivle på, og fordelen ved at gå ud fra dette ligger deri, at man kan nå til alle eller de fleste andre hovedtilfælde ved reduktion; thi den sproglige meddelelse er mht. de grundlæggende relationer den rigeste fremtrædelsesform for den konkrete sprogbegebenhed. Opregningen *den ene - den anden - om tingene* nævner ikke mindre end tre relationsgrundlag. Man tegner et skema på et ark papir, tre punkter placeret som til en trekant, en fjerde i midten og begynder

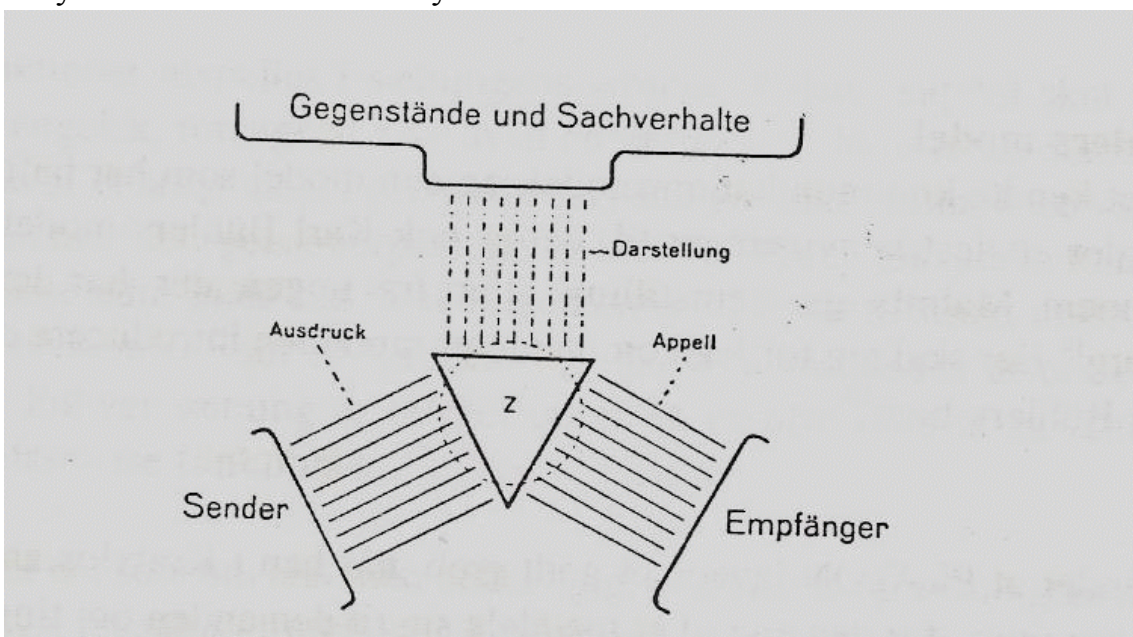
20. Malmberg, Bertil, 1965: *Sproget og mennesket*, København, side 29. Se også Hermann, Jesper, 1979: *På nedtur med Bùhler som eksempel*, i Karen Risager og Niels Haastrup, 1979: *Om anvendelsen af sprogvidenskabelig viden i erhvervsfunktioner uden for skolesystemet*. Rapport fra den 4. studiekonference i nydansk grammatik og sprogbeskrivelse, Roskilde.

21. Bùhler, Karl, 1965: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache 2*, Stuttgart, oversættelse OT, side 24f og 28f.

at tænke over hvad dette skema kan symbolisere. (...)

Vi (...) tegner sprogets organonmodel endnu engang i figur 3. Cirklen i midten symboliserer det konkrete lydfænomen.

Tre variable momenter er knyttet til den, som på tre forskellige måder hæver den til rang af tegn. Den indskrevne trekants tre sider symboliserer disse tre momenter. Trekanten omslutter nogle steder mindre end cirklen (princippet om den abstraktive relevans). Andre steder griber den ud over cirklen, for at antyde at det der tydningsmæssigt givne bestandig gennemgår en opfattelsesudvidelse. Linjestykkerne symboliserer det (komplekse) sprogtegnets semantiske funktion. Det er *symbol* i kraft af sin tilordning til genstande og sagforhold, *symptom* (tegn på, indicium for) i kraft af sin afhængighed af afsenderen, hvis indre følelser det udtrykker, og *signal* i kraft af sin appel til tilhøreren, hvis indre og ydre adfærd det styrer som andre kommunikationstegn.

Denne organon-model er med sine tre vidtgående uafhængigt variable betydningsrelationer fuldstændig, således som den nødvendigvis må blive udviklet, for første gang i mit arbejde over sætningen (1918), der begynder med disse ord: "trefoldig er det menneskelige sprogs kapacitet, kundskab, frigørelse og fremstilling." I dag foretrækker jeg termerne *udtryk*, *appel* og *fremstilling*, fordi "udtryk" blandt sprogteoretikere mere og mere har fået den her krævede præcise betydning og fordi det latinske ord 'appellare' (engelsk: appeal, tysk noget i retning af: tiltale) er træffende

for den anden; der findes, som enhver i dag ved, sex appeal, ved siden af hvilken speech appeal synes mig at være en lige så forståelig kendsgerning. (...) alle tre grundbegreber må være semantiske begreber.

Først om terminologien: Bühler er sig bevidst at han prøver at præge nogle termer, og man kan kun sige at det ikke er lykkedes. Det er ikke heldigt at kalde 'udtryk' for *symptom*, for dette ord har klar medbetydning af 'uden intention', og det er ikke meningen hos Bühler. Ordet *appel* er egentlig ikke reserveret til noget andet - i hvert fald ikke i sprogvidenskaben - men det har ikke slået an, og jeg har altså valgt at bruge ordet *meddelelse* om dette fænomen. Endelig er *fremstilling* (Darstellung) nok på dansk mere omfattende end det tilsvarende tyske ord, og jeg har derfor valgt Habermas' ord *udsagn*.

Begrundelsen for at der lige er 3 relationsgrundlag synes udelukkende at være den antydning til en kommunikationslære som kan findes i Platon-dialogen *Kratylos*. Der er ikke noget forsøg på at begrunde hverken hvorfor der er så mange eller hvorfor der ikke er flere. Jeg ser altså ikke nogen grund til at tvivle på at der også i kommunikationssituationen findes 'tegnsystem' og 'kanal' som relationsgrundlag - således som der er i pentagrammet.

Böhlers ærinde (i nogle ikke citerede passager) er tydeligvis at bestemme relationerne mellem 'tegnet' på den ene side og 'relationsgrundlagene' (pentagrammets 'faktorer') på den anden, som andet end kausalrelationer - i udtalt modsætning til amerikansk behaviorisme. Det er nok denne indsats der har gjort ham så berømt. For det er jo meget let på samme måde som Bühler selv gør det, at tegne videre og sige der er også en kanal og et sprog; hvilke relationer kan de nu danne grundlag for?

Bühler har faktisk taget hensyn til disse forhold også; lidt senere i afhandlingen opstiller han en klassifikation af sproglige fænomener i a) sproghandling og b) sprogværk, c) sprogakt og d) sprogbygning (Sprachgebilde) således at a) og b) er de lavere formaliseringstrin, mens c) og d) er de højere, og således at a) og c) er de subjektafhængige fænomener, mens b) og d) er de subjektuafhængige:

sprog	subjektafhængige	subjektuafhængige
lavere trin	a) handling	b) værk
højere trin	c) akt	d) bygning

22

Böhlers 'sproghandling', 'sprogværk', 'sprogakt' og 'sprogbygning' svarer henholdsvis til pentagrammets: 'sætning', 'kanal', 'handling' og 'tegnsystem', men disse overvejelser har aldrig fundet ud til ret mange mennesker, så jeg vil ikke kommentere dem udover at nævne at man ikke gør Bühler helt ret når man har brugt en så lille del af hans teori løsrevet fra resten. Havde Habermas, Austin og Searle læst lidt Bühler kunne de så vidt jeg kan se være kommet lettere til nogle af deres resultater.

Konklusionen på denne gennemgang af Böhlers model må være den at den har åbnet for selve tanken om at meddelelsen har en funktion som et organon, som et redskab, og

at dernæst for antallet af funktioner ikke med nogen særlig overbevisning er gennemtænkt. Derimod er det vigtigt - hvad min gennemgang af pentagrammet også tydeligt viser - at relationerne mellem meddelelsen og relationsgrundlagene ikke er af kausal karakter, men af semantisk karakter, som Bühler kalder det, dvs. bundet til bevidsthedslivet i samfundet.

§ 9 Habermas' model

Den ene af de to modeller der har påvirket mig mest i udformningen af pentagrammet er Habermas' model, som den er fremstillet i *Hvad er universalpragmatik*²³

(9.1)

Jeg vil her fremlægge følgende tese; at enhver kommunikativt handlende i udførelsen af en hvilken som helst talehandling må stille universelle gyldighedskrav, og forudsætte at disse indfries. For så vidt han overhovedet kan deltage i en forståelsesproces, kan han ikke komme uden om at stille de følgende og netop disse universelle krav:

- at *udtrykke* sig forståeligt,
- at fremsætte *noget* som skal forstås,
- at gøre *sig* forståelig herved,
- og at komme til forståelse med *hinanden*.

Taleren må vælge et *forståeligt* udtryk, for at taler og hører kan *forstå hinanden*. Taleren må have til hensigt at meddele et *sandt* propositionelt indhold, således at høreren kan *dele* talerens *viden*. Taleren må ytre sine intentioner *vederhæftigt*, således at høreren kan *tro* på talerens ytringer (have tillid til ham). Taleren må endelig vælge en ytring, som er *rigtig* ud fra bestående normer og værdier, så høreren kan acceptere ytringen, og således at både hører og taler i ytringen kan komme til forståelse af hinanden i forhold til en fælles anerkendt normativ baggrund. Endvidere gælder, at kommunikativ handlen kun kan fortsættes uforstyrret så længe de implicerede forudsætter at de med rette stiller de gensidigt fremsatte gyldighedskrav. (...) Jeg skelner mellem (1) *betingelserne* for gyldigheden af en grammatisk sætning, en sand proposition, et vederhæftigt intentionelt udtryk og en kontekstadækvat normativ rigtig ytring, (2) *kravene*, med hvilke en taler forlanger intersubjektiv anerkendelse af en velformet sætning, en propositions sandhed, et intentionelt udtryks vederhæftighed og en talehandlings rigtighed, og (3) *indfrielsen* af de med rette stillede *gyldighedskrav*. Med indfrielse menes, at proponenten må begrunde (rettet oversættelse, OT) anerkendelsesværdigheden enten ved appel til erfaringer og intuitioner, eller ved argumentation og handlingskonsekvenser, således at der etableres en oversubjektiv anerkendelse af gyldigheden. Idet høreren *accepterer* et gyldighedskrav, som er stillet af taleren, anerkender han det symbolske udtryks gyldighed, dvs. han anerkender, at en sætning er grammatisk, at et udsagn er sandt, at et intentionelt udtryk er vederhæftigt, og at en ytring er korrekt.

---

23. Habermas, Jürgen, 1981: *Hvad er universalpragmatik*, i Habermas, Jürgen, 1981: *Teorier om samfund og sprog*, oversat af Gunvor Boeberg Jensen, side 127-192, København, her citat fra side 128-30.

Dette er den bedst begrundede model for kommunikativ handling. Det er fra Habermas jeg i pentagrammet har indsat 'krav' som en væsentlig del af modellen, og det kan ikke fremstilles mere præcist end Habermas har gjort i denne passage.

Jeg har kun én kommentar til fremstillingen hos Habermas, det er til frasen *og netop disse universelle krav*. Habermas viser ikke i denne artikel at der kun er de 4 krav som han fremstiller her. I en tidligere artikel²⁴ har Habermas prøvet på at gøre rede for de 4 gyldighedskrav til en talehandling. Argumentationen kan i meget forkortet form refereres således: Når den kommunikative handling, interaktionen, bryder sammen på grund af mangel på gensidig forståelse, må man ophæve handlingstvungen og indtræde i en 'diskurs' for at finde frem til det grundlag for at fortsætte samtalen som der er enighed eller konsensus om. Her kan man give 'tydninger' af det der ikke er grammatisk forståeligt, 'forklaringer' på det der ikke anerkendes som sandt og 'retfærdiggørelser' af det der ikke opfattes som rigtigt; vederhæftigheden kan man understøtte ved 'handlekonsekvenser' (eller ved som Habermas skriver i *Hvad er universalpragmatik?* ved 'bekræftelser'). Denne 'diskurs' må føres således at man i afprøvningen af den 'sandhed' der ikke er konsensus om, må gå tilbage til om taleren er 'vederhæftig' i sit udtryk; og i afprøvningen af udtrykkets 'vederhæftighed' må man gå tilbage til om taleren havde den 'rigtige' normative baggrund for at handle. I afprøvningen af handlingens 'rigtighed' kan man så kun gå tilbage til om der er konsensus om de udsagn der beskriver den normative baggrund, og dermed er argumentationen gået i ring. Der er altså ikke noget uafhængigt kriterium for at skelne mellem sand og falsk konsensus. Man må for at kunne nå til konsensus kunne skelne mellem 'at være' og 'at synes', mellem 'væsen' og 'fremtrædelse' og mellem 'at være' og 'at skulle'. Men det kan man kun gøre ved at føre en 'diskurs', som igen forudsætter at man kan skelne.

Habermas ved godt at der ikke findes (eller som han siger: at der *næppe* findes) situationer med sand konsensus. Men han hævder (s. 127) med en henvisning til K.-O. Apel²⁵:

(9.2)

for at identificere sådanne forudsætninger må vi efter hans mening forlade det perspektiv som indeholder iagttagelse af adfærdskendsgerninger, og i stedet koncentrere os om det, "som vi nødvendigvis altid allerede har måttet forudsætte hos os selv og andre som normative mulighedsbetingelser for forståelse og i den betydning nødvendigvis altid allerede har måttet acceptere." Apel benytter her det aprioriske perfektum ("altid allerede" [*immer schon*, her har jeg altså rettet i oversættelsen, som ellers korrekt - har udeladt *allerede*, OT]) og tilføjer oven i købet nødvendighedens modus, for at udtrykke den transcendentale tvang vi som talere ligger under for, så snart vi udfører en talehandling, forstår eller besvarer en sådan.

Han beskriver altså ikke kommunikationen således som den empirisk kan findes i

---

24. Habermas, Jürgen, 1971: *Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz*, i Habermas, Jürgen/Niklas Luhmann: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie - Was leistet die Systemforschung?*, Frankfurt am Main, side 101-141.

25. Apel, K.-O., 1976: *Sprechakttheorie und transzendente Sprachpragmatik zur Frage ethischer Normen* i Apel, K.-O., (Hrs), 1976: *Sprachpragmatik und Philosophie*, Frankfurt.

samfundet, han beskriver heller ikke en utopi eller en eller anden ideologisk ideal, men han beskriver det kommunikationsideal som vi alle sammen kontrafaktisk forudantager ved enhver kommunikation. Dvs. før vi overhovedet gider enten at åbne munden eller at slå ørerne ud og deltage i en kommunikationsakt, må vi (*altid allerede*) forudantage at talesituationsidealet er en realitet - ellers ville det ikke kunne betale sig at deltage.

Vi bliver så (næsten) hver gang skuffet, men det forhindrer os ikke i næste gang igen altid allerede at forudsætte idealet. Der har været en del misforståelse af dette **talesituationsideal**, bl. a. fordi det i *Indledende bemærkninger*.. hedder (og oversættes til) *den ideale talesituation*. Fænomenet er ikke en 'situation' men et 'ideal', oven i købet et 'kontrafaktisk ideal'. Men som altid allerede forudtaget ideal er det virksomt i talesituationen - selv om det er kontrafaktisk; for bryder denne forudtagelse sammen, vil den kommunikative handlingsstrøm blive afbrudt og skifte karakter, enten til diskurs, som beskrevet, eller til det der hos Habermas kaldes strategisk handling, det vil sige handling der ikke hviler på forståelse (og dermed samarbejde) men på kamp, modarbejde, fysisk vold, manipulation med partneren.

Det er rigtigt at vores **kommunikationsfællesskab** (dvs. vores samfund) kun kan holdes sammen fordi der i samfundets yderkanter findes monopoliseret vold der med strategisk handling tager sig af dem man ikke vil tillægge talesituationsidealets fornuft (her tænker jeg på politi og hær, der tager sig af lovovertrædere, børneopdragerne, der "tager sig af" børnene så længe de ikke kan tillægges fornuft, og sindssygehospitalerne, der tager sig af de voksne som heller ikke kan tillægges fornuft).

Og på trods af dette, eller måske netop på grund af dette, kan alle vi andre, som regner os som fornuftige, igen og igen træde ind i kommunikationssituationer hvor vi forudsætter at kun "**det bedre arguments mærkelige tvangløse tvang**" gør sig gældende. Den skarpeste formulering af dette argument lyder således:

'Kære læser, hvis du stadig hænger på i læsningen af denne bog, så gør du det kun fordi du (altid allerede) forudtager at det kan vise sig at være et indlæg hvor "det bedre arguments mærkelige tvangløse tvang" gør sig gældende. Hvordan kan du tvivle på talesituationsidealet når du selv lige nu, mens du læser denne sætning, forudsætter at det er i kraft?'

Denne argumentation giver som sideeffekt en begrundelse for at der mindst må være de tre krav til tekster, at de er vederhæftige, sande og rigtige, men Habermas giver ikke nogen argumenter for at der ikke skulle være andre krav til tekster eller ytringer end disse tre.

Habermas nævner selv i *Hvad er universalpragmatik?* at der også er et krav til 'forståelighed' som det 4. krav, der dog har en anden status end de øvrige.

Det er nu min indvending mod Habermas ellers imponerende teoribygning, at det krav der hedder 'handlingens rigtighed', er for upræcist formuleret. Et citat kan belyse problemet:

(9.3)

I den interaktive sprogbrug, som tematisk fremhæver den interpersonelle relation, refererer vi på forskellig måde til gyldigheden i talehandlingens normative baggrund.

I den forbindelse har befalingen (den autoriserede) en lignende paradigmatisk betydning, som påstanden i den kognitive sprogbrug. (...) Talehandlingens illokutionære kraft, som etablerer en interpersonel relation mellem de deltagende, har fået sin bindende kraft fra anerkendte handlings- (eller vurderings-) normer; for så vidt at talehandlingen virkelig er en handling, aktualiserer den et allerede etableret

relationsmønster. Gyldigheden i en normativ baggrund af institutioner, roller, sociokulturelt indarbejdede livsformer, dvs. konventioner, har altid været forudsat. Dette gælder på ingen måde kun for institutionelt bundne talehandlinger som "vædde", "hilse", "døbe", "udnævne" osv., som opfylder en til enhver tid *bestemt* handlingsnorm (eller en snævert afgrænset klasse af normer). Også i løfter, anbefalinger, forbud, og forskrifter, som ikke på forhånd er bestemt af institutioner, implicerer taleren et gyldighedskrav, som der må være dækning for gennem bestående normer, hvis sproghandlingen skal lykkes. Og det vil sige at der (i det mindste) må være dækning gennem den faktiske anerkendelse *af kravet om, at disse normer består med rette*.²⁶

Af dette lange citat kan man se at det kun synes at være den klasse af sproghandlinger der kan kaldes regulativer, som aktualiserer kravet om anerkendelse af den normative baggrund, mens almindelige påstande åbenbart kun aktualiserer kravet om anerkendelse af udsagnets sandhed. Dette synes ikke at harmonere med det første citat, hvor der er tale om universelle gyldighedskrav, dvs. krav der gælder enhver taler ved enhver talehandling.

De universelle krav må begrundes på anden måde end ved henvisning til handlingstyperne; de må begrundes med henvisning til faktorerne i kommunikationssituationen.

Den faktor som Habermas' rigtighedskrav forholder sig til, er tydeligvis det jeg har kaldt 'kanalen'. Handlingen skal ikke være rigtig i forhold til den specifikke modtager, men i forhold til de konventioner der gælder for kommunikation om sådanne sager i det givne samfund. Og det er lige præcis det jeg har prøvet at samle op under begrebet 'kanal', defineret som 'det sociale arrangement der muliggør kommunikationen'. Kravet om rigtighed kan altså identificeres som det krav jeg i pentagrammet har kaldt 'rigtig, retfærdig og taktfuld' kontakt gennem en kanal.

Tilbage i denne overvejelse bliver så hvorledes Habermas' krav om 'rigtighed' viser sig i en almindelig konstaterende sproghandling, fx en beretning. - I forhold til kanalen viser den sig ved om kanalen tillader tekster af denne type; fx er en almindelig beretning om en personlig oplevelse på vej fra arbejde ikke så passende til en massekommunikeret genre som fx radioavisen. I forhold til modtageren må der derimod være et andet krav, som Habermas, fordi han har forbeholdt 'rigtigheden' for regulerende sproghandlinger, slet ikke har blik for. Beretningen skal være 'ukendt' for modtageren, og den skal handle om noget som modtageren kan 'have interesse(r) i'.

Denne svaghed ved Habermas' argumentation er grunden til at jeg i pentagrammet har føjet en faktor, et krav og en funktion til de 4 krav og funktioner som Habermas opererer med.

Man kan med god ret hævde at Habermas har bundet sine funktioner til de 4 forskellige typer af 'status' som en tekst kan have: den er en 'sætning' (der skal være forståelig), 'udtryk' (der skal være vederhæftigt), 'udsagn' (der skal være sandt) og 'handling' (der skal være rigtig). Hvilken status bør 'ytringen' da have når den skal være 'relevant'? - Den har status af en 'meddelelse', en informationsenhed, en størrelse der ikke etablerer sociale relationer mellem parterne, men en størrelse hvormed afsenderen 'deler sin viden' med modtageren, en størrelse hvormed afsenderen 'meddeler' modtageren noget. Derfor har jeg kaldt det en 'meddelelse'.

Sagen er jo at der ikke er tale om kommunikation hvis der ikke er en modtager der

modtager teksten. En tekst er en historisk begivenhed af afsendelse og modtagelse. Status af tekst får begivenheden altså først når nogen har modtaget den og tillagt den mening (som kan ligne afsenderens mening mere eller mindre, men som aldrig er identisk med den). Det er dette jeg tager hensyn til med faktoren 'modtager', kravet 'relevans', komponenterne 'komposition' og 'handling', og aspektet 'adressaten'. Man skal altså ikke blot komme til forståelse *med hinanden*, og ikke blot vælge en ytring som er 'rigtig' ud fra bestående normer og værdier, dvs. man skal ikke blot forholde sig til hele kommunikationsfællesskabet og dets institutioner med normer og værdier, men man skal også komme til forståelse med den specielle modtager som man har i den konkrete historiske kommunikationssituation, man skal også vælge en meddelelse som er relevant for præcis ham, hende eller dem som man har som modtagere; og kommunikationen lykkes kun i det omfang de opfatter teksten som relevant og forstår den. Og det er jo ikke det samme at vælge en ytring som er rigtig i forhold til normer og værdier, og så at vælge en ytring som er relevant for den konkrete historiske modtager; normer og værdier er alment anerkendt og universaliserbare, den konkrete historiske modtager har mere eller mindre ukendte og private præferencer og interesser.

Dette medfører visse terminologiske præciseringer hos mig i forhold til Habermas. Det som Habermas kalder *handling* hedder i pentagrammet *kontakt*. Og den klassifikation af sproghandlingerne, som Habermas forudsætter i citatet, mener jeg er god og væsentlig, men den drejer sig ikke om skift i ytringens status, men kun om kategorier af ytringer, noget der ikke forandrer deres forhold til faktorerne i kommunikationssituationen. Derfor er Habermas' 'handlingskategorisering' behandlet som en 'komponent' i teksten, og ikke som en 'funktion' af teksten. (Se kap. V!)

Habermas' model har jeg - når man ser bort fra denne udvidelse med ét krav - ellers fulgt. Der vil senere vise sig andre forskelle i Habermas' opfattelse og min, men på modellens niveau er dette den eneste væsentlige forskel.

§ 10 Grices maximer

Den teoretiker der på væsentligst måde bidrager til at sætte Habermas' model i relief er nok Grice, som har skrevet sin artikel om konversationsmaximer længe før Habermas, og som Habermas selv har læst. I en artikel²⁷ som længe cirkulerede som en duplikeret afskrift af manuskriptet til Grices William James Lectures 1967, foreslår Grice at den information ved en ytring som ikke udsiges og som ikke direkte præsупponeres, men som alligevel menes på grund af de almindelige konventioner om hvornår man siger hvad, kaldes for *implikature*, det som *implikateres*. (Se kap. IVA!)

De regler eller konventioner som danner grundlaget for denne iagttagelse, kalder han så for *maximer*, der er udfoldelser af et overordnet kooperativt princip. Et citat kan bedst vise Grices maximer:

(10.1)

Lav dit konversationsindlæg sådan som det kræves af det mål eller formål som er accepteret for replikudvekslingen, og på den scene hvor det foregår. Dette kunne man kalde KOOPERATIONSPRINCIPPET.

---

27. Grice, H.P., 1975: *Logic and Conversation* (oversættelse: OT), i Cole, Peter & Jerry Morgan, 1975: *Syntax and Semantics*, vol. 3. *Speech Acts*, Academic Press, New York.

Under antagelse af at et sådant generelt princip som dette er acceptabelt, kan man måske skelne mellem fire kategorier, hvorunder der så igen vil falde visse mere specifikke maximer, som hvis man følger dem, generelt vil give resultater i overensstemmelse med kooperationsprincippet. Som et ekko af Kant, kalder jeg disse kategorier Kvantitet, Kvalitet, Relation og Måde. Kategorien KVANTITET hænger sammen med kvantiteten af information som skal leveres, og under det falder følgende maximer:

1. Gør dit indlæg så informativt som krævet (for det givne formål med samtalen).
2. Gør ikke dit indlæg mere informativt end det kræves. (...)

Under kategorien KVALITET falder overmaximen - 'Prøv at gøre dit indlæg til et der er sandt' - og to mere specifikke maximer:

1. Sig ikke hvad du tror er usandt.
2. Sig ikke hvad du mangler passende evidens for.

Under kategorien RELATION, har jeg placeret en enkelt maxime, nemlig, 'Vær relevant.'

Endelig, inkluderer jeg under kategorien MÅDE - som jeg forstår, ikke (som de foregående kategorier) som en der hænger sammen med hvad der siges, men snarere med HVORDAN det der siges, skal siges - overmaximen - 'Vær gennemskuelig' og forskellige maximer som fx

1. Undgå dunkelhed i udtrykket.
2. Undgå tvetydighed.
3. Vær kortfattet (undgå unødvendig snakkesalighed).
4. Vær ordentlig.

Og man kunne behøve andre.

Et af de eksempler som Grice hentyder til som implikaturer af sådanne konversationsmaximer er følgende: A og B snakker om deres fælles ven C som er begyndt at arbejde i en bank. A spørger B hvordan det går med C. B svarer, *Udmærket antager jeg, han kan lide sine kolleger, og han har ikke været i fængsel endnu.* B har ikke sagt alt hvad han mener; og det han har ment med at sige den sidste sætning, er kun et implikatur som til enhver tid kan benægtes af B. Men det implikateres at C er en der ikke kan stå for fristelser. Dette kun som en orientering, implikaturer skal beskrives nøjere i § 66.

Det væsentlige er hvilke krav Grice stiller op som grundlæggende for kooperationsprincippet. De synes at være beslægtede med Habermas' universalpragmatiske krav, men de er tydeligvis ikke de samme. Pentagrammets, Habermas' og Grices krav falder vel sammen som følgende skema viser:

PENTAGRAMMET	HABERMAS	GRICE
korrekthed	forståelighed	gennemskuelighed
ærlighed	vederhæftighed	prøve at tale sandt

sandhed	sandhed	sig ikke hvad du mangler evidens for
relevans		relevans: informativ nok, ikke for informativ
rigtighed, takt	rigtighed	

Som man kan se er der overvejende sammenfald, trods terminologiske forskelle. Forskellene er først og fremmest at Habermas ikke medtager de tre modtagerorienterede krav fra Grice: relevans, informativitet og (det som jeg kalder *ikke for informativt* dvs. :) begribelighed. Det må, som antydnet, være med velberåd hu at Habermas ikke medtager disse tre maximer, for han har læst Grice, men der findes hos Habermas ikke nogen eksplicit begrundelse for dette valg.

I pentagrammodellen har jeg valgt at overtage Grices maxime om kvantitet, da jeg synes at det er nogle meget overbevisende eksempler Grice benytter, fx det om C der var ansat i en bank. Der er kun grund til at sige: *...han har ikke været i fængsel endnu* hvis man kunne antage at han ville falde for fristelsen; ellers ville det være for lidt informativt. Og der kan produceres i spandevist af eksempler af samme type; mest interessant er nok problemet om hvornår man bruger benægtede sætninger. Det bruger man kun når afsenderen har grund til at antage at modtageren mener eller tror det som benægtes. Der er mere grund til at sige: *hvalen er ikke en fisk*, end at sige: *katten er ikke en fisk*. (Se § 68!)

Derfor har jeg i pentagrammet indføjet de 3 Grice-maximer som et enkelt funktionskrav; 'relevans' står som overkategorien, mens 'informativitet', 'begribelighed' og 'i modtagerens interesser' er underkategorier.

Det er også interessant at se hvorledes Grice kommer frem til lige 4 kategorier. Det sker - som det også skete hos Bühler - med en nonchalant henvisning til en stor filosof, denne gang Kant. Der er ikke nogen anden begrundelse end at Kant også har delt et helt andet emne op i de 4 kategorier 'kvantitet', 'kvalitet', 'relation' og 'måde'. Denne argumentation kan jo ikke binde på nogen måde, og Grice slutter da også af med at sige og man kunne have brug for flere. Det har man og derfor har jeg i pentagrammet valgt også at tage det krav med fra Habermas som Grice ikke har i sin liste, nemlig kravet om 'rigtighed i situationen'.

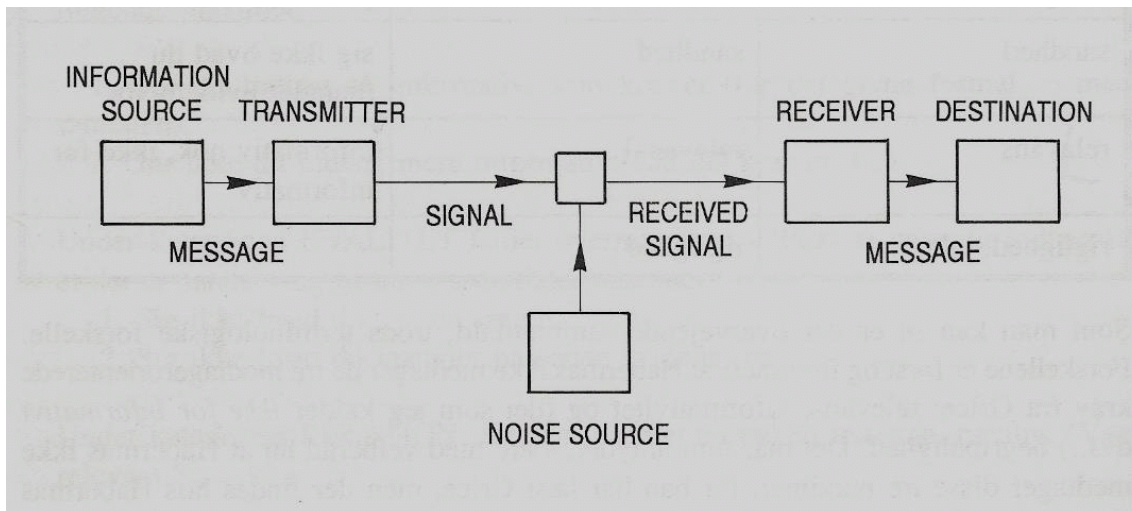
§ 11 Informationsteori og systemteori

De næste teorier der skal omtales er **Shannon og Weavers matematiske kommunikationsteori**, som har været citeret en del, og som historisk set har haft stor indflydelse på hvad man kunne kalde informationsteori og de efterfølgende såkaldte biologiske systemteorier. Weaver illustrerer selv modellen med følgende måde²⁸:

(11.1)

---

28. Shannon, Claude E. and Warren Weaver, 1969 (1949): *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana, side 7, oversættelse OT.

Forfatteren angiver selv om forskellen på 'information source' og 'transmitter' at 'transmitter' både kan være en teknisk indretning som fx en telegrafnøgle, og et menneskes taleorganer. Det giver ham nogle udviklede problemer med at forklare hvad en 'message' er, når den endnu ikke er formuleret sprogligt, men det ser jeg bort fra indtil videre.

Denne model kan siges at være femdimensionel som tekstmodel fordi den definerer 'tekst' (det der står midt i figuren uden navn) i forhold til 'afsender' ('information source') 'tegnsystem' (nemlig den 'kode' som 'transmitter' og 'receiver' forudsætter for at kunne 'encode' og 'decode' meddelelsen), 'kanalen' ('noise source'), 'modtageren' ('destination') og 'sagforholdet' (som her dog kun har kvantitativ interesse som 'message').

Hovedformålet med teorien er kvantificeringen af mening, kaldet 'information' eller 'entropi'.

(11.2)

Lad os nu vende os til begrebet *information*. Når vi har en informationskilde som producerer en meddelelse ved i rækkefølge at udvælge adskilte symboler (bogstaver, ord, noder, prikker af en vis størrelse, osv.), så er sandsynligheden for valg af forskellige symboler på et trin af processen afhængig af de tidligere valg (dvs. en Markoffproces), hvordan forholder det sig nu med den information der er forbundet med denne proces?

Den mængde som entydigt opfylder de krav som man sætter til "information" viser sig at være præcis det som i termodynamikken kendes som *entropi*.

(...)

Når man har udregnet entropien (eller informationen eller valgfriheden) ved en informationskilde, kan man sammenligne denne med den maksimale værdi denne entropi kunne have, hvis den kun var betinget af at kilden fortsætter med at benytte de samme symboler. Forholdet mellem aktuel og maksimal entropi kaldes kildens *relative entropi*. (...) Én minus den relative entropi kaldes *redundansen*. Dette er den del af meddelelsens struktur som ikke er bestemt ved afsenderens frie valg, men snarere ved de accepterede statistiske regler som gælder for de pågældende symboler. (...)

Hvis der indføres støj, så indeholder den modtagne meddelelse visse forstyrrelser, visse fejl, et vist udefra kommende materiale, som bestemt bringer en til at sige at den modtagne meddelelse opviser en forøget usikkerhed på grund af støjens virkninger. Men hvis usikkerheden forøges, forøges informationen, og det lyder som om støj var en fordel.

Det er generelt sandt at når der er støj, opviser det modtagne signal større information

- eller bedre, det modtagne signal er valgt ud af en mere varieret mængde end det afsendte signal. Det er en situation som meget smukt illustrerer den semantiske fælde som man kan falde i hvis man ikke husker på at "information" her bruges i den specielle betydning at være mål for valgfriheden og derfor usikkerheden om hvilket valg der er foretaget. Ordet information kan derfor både have enten gode eller dårlige konnotationer. Usikkerhed som opstår af valgfrihed hos afsenderen er ønskelig usikkerhed. Usikkerhed som opstår af fejl eller på grund af indflydelse af støj er uønsket usikkerhed.

(...)

Det kan lige så godt formuleres som en kvantitet som "den gennemsnitlige usikkerhed med hensyn til det modtagne signal når den afsendte meddelelse er kendt." Denne sidste usikkerhed ville selvfølgelig også være 0 hvis der ikke var nogen støj.²⁹

De regler som sprogets system lægger ned over afsenderens valg mellem muligheder, er set fra et transmissionssynspunkt noget der reducerer 'entropien' eller "informationen", og det kaldes så for 'redundans'. Forfatterne er sig imidlertid helt bevidst at normalsprogets 'mening' er andet end 'entropi' eller 'valgfrihed ved en informationskilde'. Og da det forekommer intuitivt forkert at '**information**' skulle være det samme som 'entropi' og det modsatte af 'redundans', beskriver de hvorledes der fra modtagerens synsvinkel er denne redundans, dvs. modtagerens kendskab til afsenderens kode, der er forudsætningen for at man kan skelne mellem 'nyttig entropi' som er 'information' og 'unyttig entropi' som er 'støj'.

I termodynamikken, hvorfra ordet *entropi* er hentet, betyder det den tilstand hvor der ikke hersker nogen orden. Varme er en tilstand hvor molekylerne i et stof bevæger sig hurtigt mellem hinanden, mens kulde er en tilstand hvor de bevæger sig langsomt. Blandes kold og varm væske, vil forskellen i temperatur blive udlignet så de hurtige og langsomme molekyler fordeles jævnt over hele væsken. Denne udlignede jævne fordeling er det der kaldes entropi.

Termodynamikkens anden lov siger at al energi kan omdannes til varme og at varme tendentielt ikke omdannes til andet end entropi. Den totale entropi er altså ensbetydende med den totale mangel på forskel, en tilstand hvor alle molekyler er jævnt fordelt i hele verdensrummet, og hvor alle bevæger sig med den samme hast.

Dette forekommer ikke intuitivt at være en tilstand af total information, snarere som en tilstand totalt uden information. I termodynamikken kan man da også kun udnytte varmeenergien fx fra en dampmaskine hvis der er stor temperaturforskul på to forskellige dele af et system. Det er netop udjævningsprocessen som kan udnyttes. Det lyder da også meget rigtigere at sige at tilstande uden forskelle er det der svarer til støj. Man kan intuitivt acceptere at 'støj' er information af et sådant omfang at man ikke kan afkode det, 'støj' er usikkerhed der er for stor til at den menneskelige bevidsthed som 'receiver' kan kapere informationen.

Det er det der omtales i citatets sidste dele; "information" defineret som 'usikkerhed' eller 'entropi' er ikke i sig selv noget ønskværdigt, kun den intenderede usikkerhed er ønskværdig. Det ligger i formuleringen *usikkerheden om hvilket valg der er foretaget*, som jo både tager hensyn til hvad modtageren opfatter, og hvad modtageren opfatter som

---

29. Samme sted side 12f, 19 og 20.

noget afsenderen har valgt.

Det mest interessante er nok dette at støj ikke kan kvantificeres eller skelnes fra nyttig information, med mindre man opstiller en situation hvor både den afsendte meddelelse og det modtagne signal er kendt; støjen udgør da den information eller entropi der findes i det modtagne signal ud over den der findes i den afsendte meddelelse ('den relative entropi'). Med andre ord: en menneskelig modtager kan kun skelne mellem den ønskede entropi, 'meddelelsen', og den uønskede entropi, 'støjen', hvis modtageren uafhængigt af afsendelsen af signaler igennem kanalen, har kendskab til den afsendte meddelelse. Dette kendskab til meddelelsen uafhængigt af afsendelsen gennem kanalen, er den redundans som findes i sproget (tegnsystemet) og som Shannon har beregnet til at være over 50%.

Dette er - som Weaver bemærker - den fundamentale forskel på energi (som har entropi) og den form for nyttig information som man normalt taler om: information forudsætter en kode, et sprog et tegnsystem. Og denne kode (eller tegnsystem) er negativ entropi (eller negentropi), dvs. orden, mønster, struktur, ophobning af energi nogle steder så forskelle bliver tydelige. Brugbar information (dvs. information i den normale bemærkelse) er forskel på et mønsters orden og total tilfældighed, og således snarest det modsatte af entropi, på samme måde som varmeenergi kun kan gøres brugbar i strukturer (maskiner) der udnytter udjævningen af temperaturforskelle.

En udmærket illustration af dette forhold kan **kunstsproget Ro** give³⁰. Det er konstrueret således at der er betydelig mindre redundans end der er i naturlige sprog; hvert bogstav i et ord har ikke blot adskillende funktion, men sin særlige betydning, således at betydningen af bogstav nr. 2 modificerer betydningen af bogstav nr. 1 osv. Med brug af ord på op til 5 bogstaver kan man så udtrykke over 200 000 ordbetydninger forudsat at man har opdelt hele meningsuniverset i 13 kategorier som betegnes med hver sin konsonant, og forudsat at ordklasserne markeres ved den første og den anden vokal i ordet. *m* betegner fx 'dyrisk', *l* 'plante', *a* betegner verbum, *o* betegner substantiver der er konkrete, og *u* substantiver der er processer, *mala* betyder så 'ånde', nemlig det vegetative liv ved dyr, *muli* betyder 'mad', *moli* betyder 'mund' og *molim* 'mave'.

Dette kunstsprog der er lavet af Edward P. Foster i 1904 har aldrig slået an ganske givet fordi ingen mennesker kan administrere et sprog med så lidt redundans. Går blot ét bogstav tabt eller forvanskes, bliver betydningen en helt anden.

Mennesket kan sikkert heller ikke forarbejde informationer med den fart som de skal siges eller høres i dette sprog. Tager man nemlig alvorligt at 'transmitter' i modellen kan stå for de menneskelige taleorganer (og 'receiver' for øre eller øje), så kan man formulere det således at mennesket ikke kan indkode meddelelser med en sådan fart som denne kode ville tillade. Derfor har mennesket fundet en kode der har større redundans og som derfor ikke kræver så stor indkodningshastighed.

Pointen ved Shannon og Weavers model er at brugbar information kræver så meget redundans at forstyrrelserne fra støj kan elimineres. Det er det der i pentagrammet er formuleres således at relevans udgøres af to modsatrettede tendenser: dels skal teksten være forståelig og tage udgangspunkt i noget for modtageren kendt, dvs. teksten skal indeholde noget der er redundant og forudsigeligt for modtageren; dels skal den være informativ og sige noget som er ukendt og uventet for modtageren, dvs. indeholde

---

30. Togeby, Ole, 1975: *RO*, i *Mål & Måle* 2. årg. nr. 3, side 23-24.

usikkerhed om hvilket valg der er foretaget af afsenderen. Og modtageren regner med dette i kvantitative termer præcis som i Shannon og Weavers teori. Denne tanke er helt grundlæggende for hele kapitel IVA om relevans.

Denne oprindelige informationsteoretiske tilgang til teorien om tekster er således, skønt på sin vis temmelig forvirrende, helt grundlæggende for de senere systemteorier om kommunikation og for begrebet 'relevans' i pentagrammet. Men den har medført en omtydning af hele videnskabsteorien om videnskaben om tekster og i det følgende skal de mere moderne og mere afklarede teorier om økologiske systemer og deres informationsudvekslinger med omverdenen omtales nærmere. Det drejer sig om teorier der er fremført af **Gregory Bateson**, **Paul Watzlawick** og **Anthony Wilden**³¹ og som kan kaldes den økologiske systemteoretiske teori om kommunikation.

Et økologisk system kan defineres som et åbent system i dets omgivelser. Mellem systemet, som kan være en organisme, et individ, en klasse af individer, en art, et samfund, en kultur; mellem systemet og dets omgivelser sker der udveksling af information, også kaldet *kommunikation, negativ entropi* (som altså ikke må forveksles med energi, der kan forklares i årsagskategorier). Først Bateson og siden Wilden beskriver hvad der er karakteristisk for et system som vi tillægger **åndelige processer**:

(11.3)

1. *Et åndeligt system er et system af dele eller komponenter, der gensidigt påvirker hinanden.*
2. *Den gensidige påvirkning af det åndelige systems dele udløses af forskel, og forskel er et ikke-stofligt fænomen, som ikke er lokaliseret i tid og rum; forskel har snarere noget at gøre med negentropi og entropi end med energi.*
3. *Åndelige processer kræver sideordnet energi.*
4. *Åndelige processer kræver cirkulære (eller mere komplicerede) beslutningskæder.*
5. *Iden åndelige proces må virkningerne af forskel betragtes som omformninger (d.v.s. kodede versioner) af hændelser, der gik forud for dem. Lovene for sådanne omformninger må være forholdsvis stabile (d.v.s. mere stabile end indholdet), men de er selv genstand for omformning.*
6. *Beskrivelsen og klassificeringen af disse omformningsprocesser afslører, at fænomenerne rummer et hierarki af logisk type.*

Jeg hævder, at de fænomener, som vi kalder *tænkning, evolution, økologi, liv, indlæring* og lignende, kun optræder i systemer, som kan opfylde disse kriterier. (Bateson, 1984, side 87-88).

---

31. Bateson, Gregory, 1972: *Steps to an Ecology of Mind*, Paladin, London.

Bateson, Gregory, (1979) 1984: *Ånd og Natur*, Rosinante, København.
 Watzlawick, Paul, Janet Helmick Beavin, and Don D. Jackson, 1968: *Pragmatics of Human Communication. A study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*, Faber and Faber, London.
 Watzlawick, Paul, John Weakland, and Richard Fish, 1974: *Change. Principles of Problem Formation and Problem Resolution*, Norton & Co., New York.

Wilden, Anthony, 1972: *System and Structure. Essays in Communication and Exchange*, Tavistock Publications, London, oversættelse OT.

(11.4)

1 Et system skelnes fra dets dele ved sin organisation. Det er ikke en aggregering. Vi kan følgelig sige at helhedens 'adfærd' er mere kompleks end 'summen' af delenes 'adfærd'. Eftersom organisationen af helheden lægger BEGRÆNSNINGER på delenes 'adfærd', må vi imidlertid også anerkende at hvert delsystems semiotiske frihed i sig selv er større end dets semiotiske frihed som del af helheden, og kan faktisk være større end helhedens. (...)

2 Al adfærd er kommunikation. Kommunikation er pr. definition en egenskab ved et system og indebærer en struktur. Struktur drejer sig om referencerammer, kanaler og kodning; systemet drejer sig om processer, overførsler og meddelelser.

3 Ethvert system der indebærer liv eller sjæl (mind), eller simulerer liv eller sjæl, er et åbent system.

4 Et åbent system er således at dets forhold til oversystemet (som af metodiske grunde kan benævnes som dets 'omgivelser' eller som dets 'kontekst') er uundværligt for dets overlevelse. Der er en stadig udveksling af masse-energi og information mellem dem.

5 Ethvert åbent system er et kommunikationssystem i forhold til hvilket masse-energi og information er funktionelt forskelligt. Det er målsøgende og tilpassende.

6 Informationens primære funktion er reguleringen, kontrollen og udløsningen af energi (arbejde) og interessen i et mål. Information defineres som negativ entropi fordi den opretholder, producerer og forøger organisation ('gradienten').

7 Et synkront og et diakront hierarki af åbne systemer antages at eksistere. Hvad der adskiller dem er deres kompleksitetsniveau og deres organisationsgrad, og ikke graden eller omfanget af kompleksiteten.

8 Sprog omfatter alle de kommunikative processer og muligheder som hører til mindre højt organiserede systemer, først og fremmest digitale kommunikationssystemer, så vel som særlige sproglige egenskaber. Sprog er ikke kun et middel til kommunikation og adfærd; men det lægger også specifikke systemiske og strukturelle begrænsninger på de måder på hvilke vi sanser og handler i forhold til verden og hinanden.

9 Ethvert åbent system (inklusive den teori der her udarbejdes) eksisterer i en sammenhæng af udvælgelse, overlevelse og tilpasning. Enhver tilpasning har i det mindste kortsigtet overlevelsesværdi. Alle sådanne systemer er overdeterminerede, ækvifinale (...) eller multifinale.

10 Taksonomien for målsøgende adaptive systemers hierarki afhænger af den relative semiotiske frihed af hvert systems, systemtypes eller systemrangs 'karakteristiske response'.

11 Ethvert kommunikationssystem kan metodisk deles i 'afsender' og 'modtager', i 'organisme' og 'omgivelser', i 'tekst' og 'kontekst' (eller tilsvarende). Afhængigt af den oprindelige definition af systemet, kan det også deles i niveauer med kommunikation og metakommunikation - og på hvert niveau vil der være en specifik 'modtager' eller 'omgivelse' eller 'kontekst'.

12 Forholdet mellem systemet og dets tidligere tilstand, og forholdet mellem systemets forskellige niveauer, må modelleres efter forholdet mellem metasprog og objektsprog.

13 Det er fordelagtigt at beskrive systemet som en overdetermineret mængde af udsagn i et metasprog, eller som en overdetermineret metakommunikation, om en overdetermineret mængde af forhold i et eller andet objektsystem.

(...)

16 Målsøgende adaptive systemers teleonomi resulterer sammen med selektive processer i en tendens til mere og mere komplekse niveauer af organisation i evolutionen og i historien. Sådanne systemers synkroni manifesterer en tendens mod hvad der kan kaldes homeostase. Det målsøgende system låner energi fra et entropisk univers til sine informations- og reguleringsprocesser. Hvis systemet er homeostatisk, manifesterer det neutral entropi; hvis det er morfogenisk - hvis det forøger organisationsgraden, og er i stand til at opbygge nye strukturer - er det negativt entropisk(...).

17 Struktur er i overvægt på de lavere organisationsniveauer, system på de mere komplekse niveauer. Begrebet struktur drejer sig om typerne og antallet af forhold og forbindelser mellem komponenterne (delsystemerne) i systemet. Begrebet system drejer sig om måder hvorpå disse reguleringer bruges, og forholdene mellem forholdene. Sondringen følger til dels af den kendsgerning at meget komplekse systemer (samfund, for eksempel) er i stand til at forandre struktur.

18 Al kommunikation kan formelt og/eller funktionelt deles i analog kommunikation og digital kommunikation.

(...)

(Wilden, side 202-204)

Den 'kommunikationsmodel' der fremsættes i disse to citater, er formuleret på et epistemologisk højere niveau end pentagrammet og alle de andre citerede teorier, inklusive Habermas'. Det er således i høj grad en teori om hvorledes man skal lave kommunikationsteorier.

Citatet kan være ret svær at relatere til konkret tekstanalyse. Men her vil jeg tage udgangspunkt i den niveaumæssige relativisme som er omtalt i 4), 5), 9) og 11) hos Wilden. En kommunikationsbegivenhed (som i denne bog kaldes en *tekst*) kan inddeles i mindre og mindre dele indtil til ordniveauet, og hver enkelt del kan ses som tekst i sin kontekst, som struktur eller system, som to sideordnede energier: ordet i sætningen, sætningen i ytringen, og ytringen i teksten. Det spørgsmål der så skal undersøges er dette: Er springet fra ét niveau til det næste, fx fra ord til sætning, også et spring i logisk type som angivet i 12)? Er sætningen metakommunikation til ordet? Og ytringen metakommunikation til sætningen? Det diskuteres i § 26 og resten af kapitel IIB om semantik under begrebet *isotopi*. Er forholdet mellem afsender og modtager et relation af ligevægt eller homeostase, som angivet i 16) hos Wilden? Det diskuteres i hele kapitel V A i denne bog som begrebet *relevans*.

Men teksten i sig selv er en del af kommunikationsituationen, og kommunikationssituationen er en del af samfundet og epoken, som igen er en del af verdenshistorien og evolutionen. Vil der for tekster også gælde den regel som er beskrevet hos Wilden 16) at kommunikation når til mere og mere komplekse niveauer igennem evolutionen? Forholdene omkring kompleksitet er beskrevet i paragraffen om katastrofeteori, § 58, og i slutningen om helhed, kapitel VII.

Her melder spørgsmålene sig i forhold til Wildens punkt 12): på hvilken måde er samfundet metakommunikation til kommunikationssituationen? Niveaurelativismen har jeg prøvet at inddrage i min model for kommunikation. Teksten kan kun defineres i forhold til de faktorer der betinger den, men omvendt kan disse faktorer på deres side kun defineres i forhold til teksten. Teksten og faktorerne kan altså anskues som interagerende delsystemer af en helhed som er hele kommunikationssystemet. De forskellige faktorer er også i sig selv på forskellige logiske niveauer. Afsenderen er omgivelse i forhold til

teksten, men modtageren er omgivelse i forhold til afsenderen og teksten som et fællessystem, og sproget er omgivelse i forhold til afsender-tekst-modtager-helheden, kanalen er omgivelse i forhold til afsender-tekst-modtager-sprog helheden og sagforholdet kan både siges at være det teksten er omgivelse til og det som er omgivelse for hele den øvrige kommunikationssituation.

Det sidste punkt jeg vil trække frem er skellet mellem analog og digital kommunikation, tanken om at kommunikation kræver sideordnet energi, teorien om det logiske hop, metamorfosen der sker når man oversætter fra det ene sprog til det andet. Dette punkt er ikke belyst i pentagrammodellen endnu. I de følgende kapitler vil dette skel til gengæld være et vigtigt redskab i beskrivelsen af mening og tolkning og hensigt.

§ 12 Johansens model

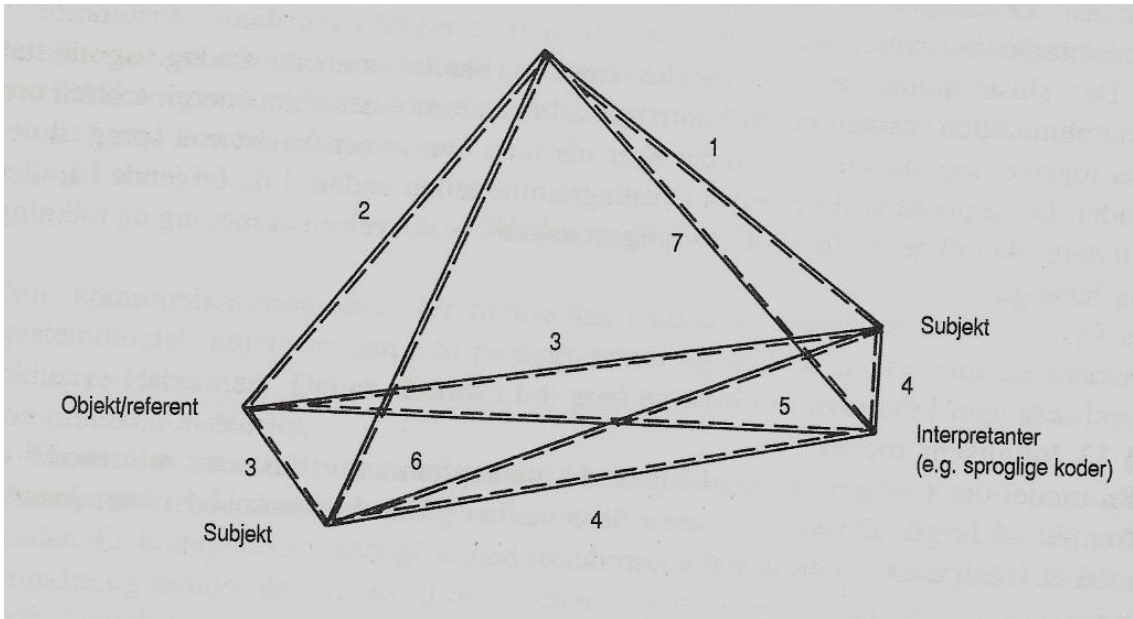
En model der i meget høj grad ligner det pentagram som illustrerer min model er fremsat af Jørgen Dines Johansen i flere værker³² Den kan nok bedst introduceres med et solidt citat fra en af hans introduktioner:

(12.1)

En vits, Freud behandler, kan give den første antydning: To jøder møder hinanden i en jernbanevogn ved en galisisk station. "Hvor skal du hen", spørger den ene. "Til Krakov", lyder svaret. "Nej se til, hvor du er en løgner", bruser den anden op, "når du siger, du skal til Krakov, vil du have mig til at tro, at du skal til Lemberg. Men nu ved jeg faktisk, at du virkelig skal til Krakov, så hvorfor lyver du?"(...)I selve sin absurditet demonstrerer vitsen henholdsvis intentionens og forventningens fundamentale rolle i analysen af det sproglige budskab, et forhold, der på forhånd spalter såvel afsenderen som modtageren i to; som intenderende subjekt og som identificeret med modtagerens formodede forståelse à la: Hvis jeg siger x, opfattes det af modtageren som y; men da det er i *min interesse*, at modtageren forstår mit udsagn som x, siger jeg y. Vitsen består så i, at denne absurde kode for meddelelse, der vel at mærke postuleres som norm, brydes af afsenderen, fordi x både er sand og han samtidig intenderer, at modtageren skal opfatte x som x. Ud fra dette eksempel kan vi forsøge at skitsere en kommunikationsmodel, der indeholder de faktorer der betinger overførslen af mening, og i forhold til hvilken det er muligt at specificere arten af de brud, der invaliderer forståelsen af budskabet:

---

32. Johansen, Jørgen Dines, 1977: *Psykoanalyse, litteraturteori, tekstteori II Kommentar spec.* 232ff, 244ff, Borgen, København
 Johansen, Jørgen Dines 19???: *Forsøg på en systematisering af vurderingskriterier for skønlitterære tekster*, i Johansen, Jørgen Dines og Erik Nielsen: *Litterær værdi og vurdering*, Odense Universitetsforlag, Odense, og
 Johansen, Jørgen Dines, 1983: *Prolegomena to a Semiotic Theory of Text Interpretation*, udkommer senere, og
 Johansen, Jørgen Dines, 1980: *Sémiotique et pragmatique universelle*, duplikeret manuskript.

De nummererede akser kan benævnes således: 1) Subjekt-tekst, den symptomale akse, 2) Tekst-referent, den indeksikalske akse, 3) Subjekt- objekt, den deiktiske akse, 4) Subjekt-interpretant, den konventionelle akse, 5) Objekt-interpretant, den konstitutionelle akse, 6) Subjekt-subjekt, den kontraktuelle akse, 7) Tekst-interpretant, den taksonomiske akse, endelig aksens 8) Subjekt-tekst-Subjekt, den kommunikative akse.

Som det ses af diagrammet, er der trukket to (en fuldt optrukket og en stiplede) linier gennem hver af kommunikationsmodellens poler, hvilket er begrundet i, at modellen har to kommunikationspartnere, og dette nødvendiggør de to akser, fordi de to partnere kan etablere relationerne mellem faktorerne (polerne) forskelligt (...) hvis vi sætter os i subjekt 1, modtagerens position, og vi skal interpretere teksten afsendt af det første subjekt, må vi overveje en række faktorer: Benytter afsenderen en kodning af teksten, som vi forstår (relationen Tekst-interpretant), kan det, han taler om, identificeres (relationen Tekst-objekt), benævnes objektet korrekt i forhold til en fælles kode (relationen: Objekt-interpretant), hvilken position indtager afsenderen i forhold til sin tekst (relationen: Subjekt-tekst), hvilke elementer (af social og interindividuel art) indgår i relationen mellem afsenderen og modtageren (relationen: Subjekt-subjekt) og hvilken art af kommunikativ handlen er formålet med meddelelsen (relationen: Subjekt-tekst-subjekt). Lad os genoptage vitsen og anskue den ud fra den opbrusende jødes synsvinkel; i egenskab af interpret, bebrejder han den anden, at kommunikationen bryder sammen, fordi den anden bryder det (postulerede) "normale" kontraktuelle forhold (akse 6) mellem dem: At de prøver at snyde hinanden; herved sættes de "normale" afkodningsmekanismer (akse 7 og akse 8) ud af kraft, og dermed bliver selve kommunikationshandlingen (akse 8) uforståelig. Kort udtrykt ses det, at vitsen behandler sammenbruddet i kommunikationen som en konsekvens af parternes forskellige opfattelse af det kontraktuelle forhold mellem dem, af misforholdet mellem intention og forventning, eller, om man vil, som en konsekvens af inkongruensen mellem det billede, partnerne har af hinanden, og som de forudsætter for at gøre

kommunikationen meningsfuld.³³

Jeg har en mistanke om at der er enkelte trykfejl i den illustration som her er affotograferet fra originalen. Fra de andre artikler fremgår det at det der på illustrationen kaldes *Subjekt*¹ nok snarere skulle hedde *subjekt*' (læses *subjekt mærke*) dvs. 'modtageren' i modsætning til 'afsenderen' som hedder *subjekt*. Den akse der på tegningen hedder *I*, tekst-subjekt' (altså 'tekst-modtager'), skal nok snarere hedde *perlokutionær akse*, mens det er den uden nummer, den mellem 'tekst' og 'subjekt' der skal hedde *den symptomale akse*. Den to-leddede akse, 8, subjekt-tekst-subjekt, findes ikke i de andre fremstillinger, så det er enten den der hedder *perlokutionær* eller en relation som ikke omtales som akse i de andre.

I det følgende vil jeg derfor opfatte at teorien drejer sig om en kommunikationsmodel med 5 faktorer: 'tekst', 'genstand', 'afsender', 'sprog' og 'modtager', og 2 x 10 relationer mellem disse faktorer der også kaldes poler, nemlig tekstens relationer (nævnt i rækkefølge fra højre): *indeksikalitet*, *symptom*, *taksonomi*, *perlokution*; genstandens relationer: *indeksikalitet*, *hypotetisk deiksis*, *konstitution* og *deiksis*; afsenderens relationer: *deiksis*, *symptom*, *kontrakt* og *konvention*; sprogets relationer: *konvention*, *konstitution*, *taksonomi* og *hypotetisk konvention*; og endelig modtagerens relationer: *hypotetisk konvention*, *kontrakt*, *hypotetisk indeksikalitet* og *perlokution*. Nu er alle 10 relationer nævnt to gange, nemlig set fra hver af de to poler.

Denne pyramide kan nu skæres igennem af 10 trekantede planer som benævnes således.³⁴ i) tekst-genstand-sprog kaldes *propositionsplanet*, ii) tekst-afsender-modtager: *kommunikationsplanet*, iii) tekst-afsender-sprog: *konventionsplanet*, iv) tekst-sag-afsender: *repræsentationsplanet*, v) tekst-sprog-modtager: *det antagne konventionsplan*, vi) tekst-sag-modtager: *det antagne repræsentationsplan*. Dernæst kommer en række planer uden teksten som afgrænsning: vii) genstand-afsender-modtager: *det interaktionelle plan*, viii) sprog-afsender-modtager: *det intersignifikationelle plan*, ix) genstand-afsender-sprog: *det informationelle plan*, og x) genstand-modtager-sprog: som ikke får noget navn. Et eksempel på hvad der kan siges om disse planer kan følgende citat være:

(12.2)

Repræsentationsplanet afgrænses af den *symptomatiske*, den *indeksikalske* og den *eksperientelle* (= deiktiske, OT) akse.(...) den dobbelte henvisning til afsender og den umiddelbare genstand, vil på samme måde meget ofte tillade os at slutte os til relationen mellem afsenderen og den umiddelbare genstand. Et trivielt eksempel kunne være en person som gentagne gange kalder genstande grønne, som vi ville betegne røde. I dette tilfælde ville vi slutte at (han eller hun, OT) var farveblind, i det mindste hvis visse betingelser var opfyldt, dvs. at personen i andre henseender behersker den sproglige kode.³⁵

Det er altså dette man kan bruge fx plan iv. til: at afdække afsenderens egenskaber. Mine kommentarer til Dines Johansens model vil jeg dele op i følgende punkter: Først nogle bemærkninger om det grafiske, så nogle bemærkninger om terminologien, og dernæst kommentarer til den påstand der ligger i modellen.

Illustrationen skal angiveligt forestille en pyramide. For det første kan jeg ikke se det

33. *Psykoanalyse, litteratur, tekstteori II* side 232 ff.

34. *Prolegomena* side 71ff

35. *Prolegomena*, side 75f, oversættelse OT.

som en pyramide med mindre man ser denne nedefra, og det forekommer mig et temmelig slet valgt perspektiv. Skulle man fremstille en pyramide, ville det have været rimeligt at tegne den skråt oppefra, og så havde man kun kunnet se 3 af de 4 fritstående trekantede sider.

For det andet er en pyramide ikke den metafor som passer til den givne fremstilling. To af de omtalte akser kan nemlig kun ses under bunden på pyramiden, og to af de omtalte planer er planer der kun i en pyramide ville fremkomme hvis man skar pyramiden igennem, og da det netop ikke er det en pyramide ellers bruges til, ville det være meget mere rimeligt at fremstille modellen som en ligesidet 5-kant med relationer tegnet op mellem alle spidserne, i alt 2×10 relationer.

Planerne; der synes ikke at være anden begrebsmæssig definition af planerne, end netop pyramidemetaforens; definitionen på et plan i kommunikationsmodellen er altså at hvis man fremstiller kommunikation som en pyramide, kunne man med en stenskræver i gigantformat skære sig nogle flader ud, som så måtte have de angivne kommunikationsteoretiske karakteristika. Det omtalte repræsentationsplan er således ikke på nogen måde defineret som en del af kommunikationsprocessen, som en bestemt side af fænomenet eller som en samling karakteristika som har indflydelse på bestemte andre fænomener i verden. Denne brug af grafik synes at være mere illuderende end egentlig illustrerende. Man kunne lige så godt spekulere på at en femkant med et indskrevet pentagram også indeholder 5 forskellige firkanter, og hvad mon vi egentlig kan kalde dem?

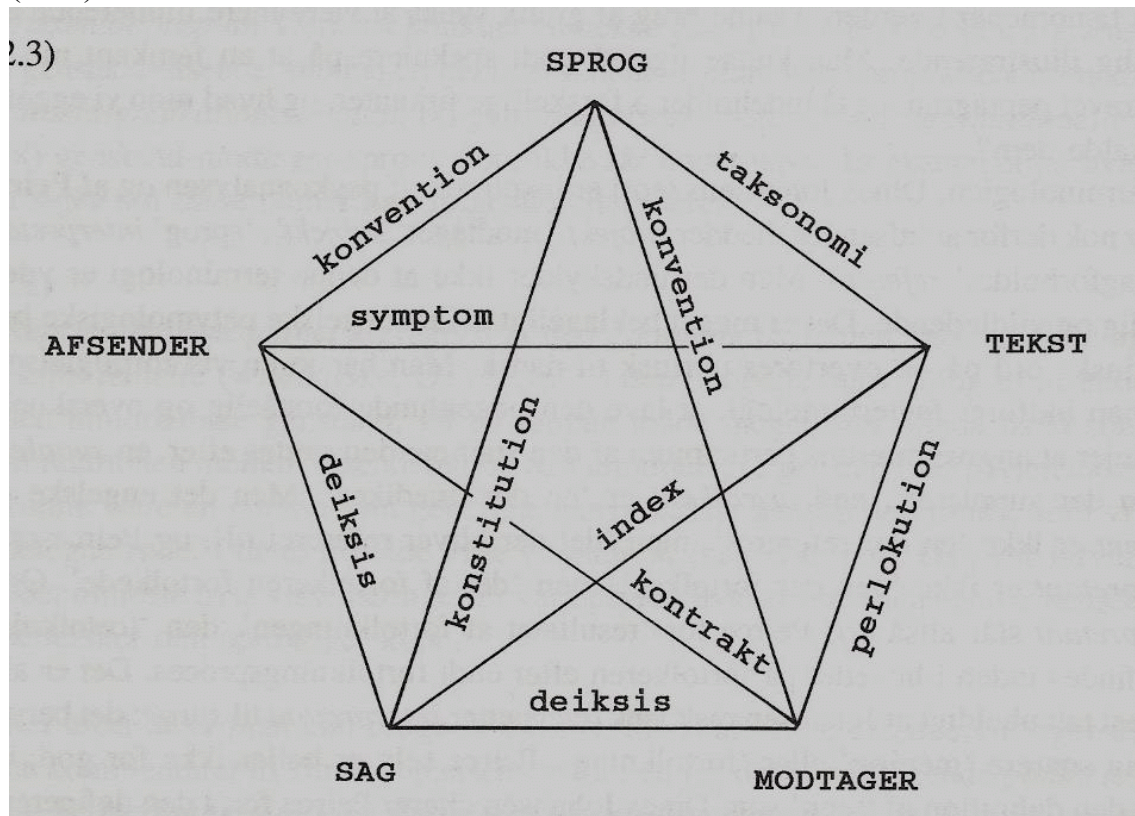
Terminologien: Dines Johansens teori er inspireret af psykoanalysen og af Peirce. Det er nok derfor at 'afsender' hedder *subjekt*, 'modtager' *subjekt'*, 'sprog' *interpretant*, og 'sagforholdet' *referent*. Men det undskylder ikke at denne terminologi er yderst uheldig og vildledende. Det er meget beklageligt at den engelske uetymologiske brug af latinske ord på *-nt* overføres ukritisk til dansk. Man har jo en vis forpligtelse til når man indfører fagterminologi, at lave den nogenlunde forståelig og overskuelig. *-nt* plejer at angive præsens participium af den stamme den sættes efter, en *suppleant* er 'en der supplerer', end *prædikant* er 'en der prædiker'. Men det engelske ord *referent* er ikke 'en der refererer', men 'det der bliver refereret til', og Peirce-ordet *interpretant* er ikke 'den der fortolker', men 'det af fortolkeren fortolkede'. Ordet *interpretant* står altså hos Peirce for 'resultatet af fortolkningen', den 'fortolkning' som findes inden i hovedet på fortolkeren efter endt fortolkningsproces. Det er altså mildest talt uheldigt at Johansen rask væk oversætter *interpretant* til *sprog*; det betyder nemlig snarere 'mening' eller 'fortolkning'. Peirce selv er heller ikke for god, idet der, i den definition af 'tegn' som Dines Johansen citerer Peirce for, i den definerende del forekommer ordet *tegn* i en anden betydning end den som definitionen stipulerer.

Aksernes navne kan også kommenteres: *symptom* er ikke velvalgt fordi det associerer til ufrivillighed og årsagsrelationer, *index* er ikke heldigt fordi det er en asymmetrisk relation som går fra 'sagforholdet' til 'tegnet', mens fx *perlokution* er en asymmetrisk relation som går fra 'tegn' til 'modtager' og *deixis* er en relation fra 'afsender' til 'sagforhold'. I sådanne forhold må man enten finde betegnelser der er symmetriske begreber eller også må hver relation eller akse have to forskellige betegnelser der er konverse: hvis fx 'tegnet' er *symptom* på 'afsenderens' egenskaber, så er 'afsenderen' *årsag* til 'tegnet'. Der behøver ikke at ligge mere i dette end uheldigt valgt terminologi, men det er alvorligt nok, for det gør det næsten uigennemskueligt hvad meningen med alle modellens begreber egentlig er. I den følgende behandling har jeg valgt at anvende min egen terminologi som jeg allerede har antydnet i den første kommentar.

Og så til selve sagen. Johansens model er koblet sammen med Habermas' firkantede model³⁶. Det sker på den måde at de 4 relationer som tegnet indgår i: 'index', 'symptom', 'taksonomi' og 'perlokution', kobles sammen med Habermas' 4 universalpragmatiske krav, henholdsvis: 'sandhed', 'oprigtighed/ sandfærdighed', 'forståelighed', og 'acceptabilitet' eller 'legitimitet' (i Dines Johansens terminologi). Det er den samme gymnastik jeg laver, så det kan jeg ikke have noget særligt at indvende mod. Johansens model kan da, når terminologi og grafik er ændret, fremstilles på følgende måde:

(12.3)

Den væsentligste forskel på Johansens model og min er den at Johansen bruger ordet *tekst* om tekstens fysiske udtryk, som altså bliver en faktor i kommunikationsprocessen på linje med 'afsender', 'modtager' og 'genstand'. Det gør jeg ikke. Det fysiske medium der bærer kommunikationen, og som er en faktor i situationen, hedder hos mig 'kanalen' - og den svarer altså til Johansens 'tekst'. Med ordet *tekst* betegner jeg 'kommunikationsbegivenheden', det at sætningerne ytres i en historisk situation. Ordet *ytring* er nok et bedre ord for det jeg kalder *tekst* - for så vidt angår fænomenets historicitet. Jeg vil for at præcisere derfor i det følgende tale om *tekstytringen*.

Når Johansen således bruger ordet *tekst* om 'udtrykssiden', kan han også med god ret definere og overveje de $5 \times 5 = 25$ relationer (hvis man tæller en faktors relation til sig selv med) som der må være mellem fem faktorer der betinger overførslen af mening. Det er bare ikke mit projekt. Jeg beskriver hvilke momenter en historisk begivenhed kan, og

36. Det sker i *Forsøg på en systematisering af vurderingskriterier for skønlitterære tekster*, side 19 og i *Sémiotique et pragmatique universelle*.

nødvendigvis må, forklares ud fra; og relationen mellem momenterne (uafhængigt af kommunikationen) er denne forklaring uvedkommende.

Den historiske forklaring på tekststyringen (kommunikationsbegivenheden) er hos mig bestemt ved 5 forskellige funktioner som den har i forhold til faktorerne, og ved 5 normative krav som er knyttet til disse funktioner. Denne tilordning kan man ikke meningsfuldt lave til de relationer som Johansen har opstillet. Det viser sig ved at samordningen af Habermas' universalpragmatiske fordringer og Johansens relationer kommer til at halte. Der er kun fordringer der svarer til de 4 relationer som udgår fra teksten; der er ingen fordringer som svarer til de 6 resterende relationer, nemlig dem der ikke har teksten som den ene pol, altså akserne: 'kontrakt' mellem 'afsender' og 'modtager', 'konstitution' mellem 'sagforhold' og 'sprog', 'deiksis' mellem 'personerne' og 'sagforholdet', og 'konvention' mellem 'personerne' og 'sproget'.

Denne forskel viser sig også ved at Dines Johansen nævner 4 planer hvori tegnet eller teksten ikke indgår, nemlig det 'interaktionelle', 'det intersignifikationelle', det 'informelle' og 'det navnløse'. Det er klart at man kan overveje, dels hvad disse relationer og planer består af, dels om de også er uafhængige af tegnet. Det forekommer mig at Dines Johansen ikke på nogen måde argumenterer for at disse relationer skulle eksistere som et moment i kommunikationssituationen som det er væsentligt at få begreber på.

Det ser faktisk også ud til at alle de nævnte akser og planer på tilfredsstillende måde kan beskrives som middelbare relationer mellem faktorerne, dvs. som relationsprodukter mellem de funktioner jeg regner med. Relationen mellem 'afsender' og 'modtager' behøver man ikke at opfatte som en selvstændig relation uafhængig af teksten, men som et produkt af relationen afsender-tekstytring ('udtryksfunktionen') og relationen modtager-tekstytring ('meddelelsesfunktionen').

Disse 6 resterende akser kan fremstilles som noget andet end akser mellem faktorer, nemlig som medierede funktioner: 'udtryk' og 'meddelelse' udgør til sammen et 'kontraktligt forhold'; 'brug' og 'udsagn' udgør tilsammen et 'konstitutionelt forhold'; 'brug' og 'udtryk', og 'brug' og 'meddelelse' udgør tilsammen et 'konventionelt forhold'; og 'meddelelse' og 'udsagn', og 'udtryk' og 'udsagn' udgør tilsammen et 'deiktisk forhold'.

Udformet på denne måde ville der ikke være nogen modsigelser i teorien, men jeg er ikke sikker på at disse relationsprodukter, i den angivne terminologi er særlig interessante. I pentagrammet er disse medierede relationer ikke tematiseret på nogen måde. Man vil også se at der i pentagrammet vil kunne findes 4 andre funktionsprodukter, nemlig produkterne af kontaktfunktionen og de fire andre funktioner (som altså svarer til Johansens: 'taksonomi', 'symptom', 'index' og 'perlokution').

Forskellen er den at Johansen opfatter tekstens fysiske udtryksside, de fysiske spor af kommunikationen (af ham kaldt *tekst*) som produktet af kommunikationen, det der skal forklares; mens jeg opfatter tekstens fysiske udtryksside (af mig kaldt *kanalen*) som en faktor der sammen med (og kun sammen med) de 4 andre faktorer kan forklare den historiske begivenhed som kommunikation er. Det er altså min opfattelse at det fysiske spor, tryksværten på papiret, kun er en tekststyring når nogen har skrevet det, og andre har læst det som et udsagn overført ved hjælp af sprog. Johansen blander det fysiske spor og kommunikationsbegivenheden sammen i begrebet '*tekst*'

Dines Johansen betoner som Peirces største indsats, at han skelner mellem de tre måder at betegne på: som 'index', som 'ikon' og som 'symbol'. Denne skelnen er væsentlig og bør bestemt indarbejdes i en kommunikationsmodel. Men jeg kan ikke se at den indgår i Dines Johansens model. Skellet kan forklares som forskellen på *tegn på noget* hvor forbindelsen er af årsagskarakter, fx røg er tegn på at der er ild, og så *tegn for noget*, tegn

der ligner det de betegner, et fotografi ligner fx det det forestiller, og endelig symboler der *betegner pr. konvention*.

Denne forskel er vel også den der hos Roman Jakobson kaldes forskellen på 'metonymisk' og 'metaforisk relation': 'metonymien' beror som 'index' på 'berøring' eller 'kontiguitet', og 'metaforen' beror som 'ikon' på 'lighed', og som 'symbol' på 'ækvivalens'.

I pentagrammet har jeg forsøgt at indbygge denne distinktion ved at foreslå nogle sekundære funktioner af teksten på hver dimension: ved siden af den symbolske 'udtryksfunktion', findes der en indexikalsk eller metonymisk 'symptomfunktion' og en ikonisk eller metaforisk 'markeringsfunktion'; ved siden af den symbolske 'udsagnsfunktion' findes der en indexikalsk 'afspejlingsfunktion' og en ikonisk 'projektionsfunktion' osv.

Skønt Johansens model således umiddelbart ligner pentagrammet og de andre modeller meget, er der den forskel at Johansen interesserer sig for relationerne mellem tekstens udtryksside og faktorerne i kommunikationssituationen, mens jeg ligesom Bühler, Habermas, Grice og Jakobson undersøger funktionerne af og normerne for kommunikation.

§ 13 Jakobsons model

Den tekstmodel som pentagrammet ligner mest er nok Roman Jakobsons tekstmodel som den fremgår af følgende citat³⁷

(13.1)

Sproget må undersøges i alle dets forskellige funktioner.(...)En skitse af alle disse funktioner kræver en kort oversigt over de faktorer som indgår i enhver talehandling, i enhver sproglig kommunikationsakt. AFSENDEREN afsender en MEDDELELSE til MODTAGEREN. For at være effektiv må meddelelsen forudsætte en KONTEKST der refereres til (...), desuden en KODE som helt eller delvis er fælles for afsender og modtager(...), og endelig en KONTAKT, en fysisk kanal og psykologisk forbindelse mellem afsender og modtager der gør dem begge i stand til at indgå og forblive i kommunikationen. Alle disse faktorer som er nødvendige for sproglig kommunikation, kan skematiseres som følger:

KONTEKST
MEDDELELSE
AFSENDER.....MODTAGER
KONTAKT
KODE

Disse faktorer bestemmer hver sin sproglige funktion. Skønt vi skelner mellem seks fundamentale aspekter af sproget, vil vi næppe finde sproglige meddelelser der kun udfylder én funktion. Forskelligheden ligger ikke i at en af disse forskellige funktioner har monopol, men i et forskelligt funktionshierarki. En meddelelses sproglige struktur afhænger væsentligst af den dominerende funktion. Men selv om en indstilling mod referenten, en orientering mod KONTEKSTEN, den såkaldt REFERENTIELLE,

---

37. Jakobson, Roman, 1967: *Lingvistik og Poetik*, i *Vindrosen* 14. nr. 7 oversat af Niels Erik Wille, side 41-52.

"denotative", "kognitive" funktion er den primære funktion for adskillige meddelelser, må den vågne lingvist tage den samtidige tilstedeværelse af andre funktioner i sådanne meddelelser i betragtning.

Den såkaldt EMOTIVE eller "ekspressive" funktion, der er fokuseret omkring AFSENDEREN, sigter mod direkte udtryk for den talendes holdning til det han taler om.(...)

Orientering mod MODTAGEREN, den KONATIVE funktion, finder sit reneste grammatiske udtryk i vokativ og imperativ(...).

Der er meddelelser der hovedsageligt tjener til at etablere, forlænge eller afbryde kommunikation, til at sikre at overførselsmediet virker ("Hallo, kan du høre mig?" (...).Denne indstilling mod KONTAKT eller i Malinowski's terminologi(...):den FATISKE funktion(...).

Hver gang afsender og/eller modtager har brug for at efterprøve, om de bruger samme kode, retter de talen mod KODEN: den får METASPROGLIG (f.eks. ordforklarende) funktion.(...)

Vi har nu berørt de seks faktorer der er involveret i sproglig kommunikation, bortset fra meddelelsen selv. Indstilling mod MEDDELELSEN som sådan, fokusering på meddelelsen for dens egen skyld, er sprogets POETISKE funktion.(...)

Nu da vores kursoriske beskrivelse af de seks grundlæggende sproglige funktioner er mere eller mindre fuldført, kan vi komplettere vores skema over de fundamentale faktorer med et tilsvarende over funktionerne:

Man ser tydeligt - også gennem de terminologiske forskelle - at pentagrammet er modelleret over Jakobsons model. Den eneste substantielle forskel der er på modellerne er den 6. funktion, tekstens fokusering på sig selv, som Jakobson kalder den **poetiske funktion**. Den regner jeg ikke som en funktion og jeg skal nedenfor argumentere for dette valg.

Men først lidt mere om hvad Roman Jakobson mener med den poetiske funktion, som er selve emnet for artiklen.

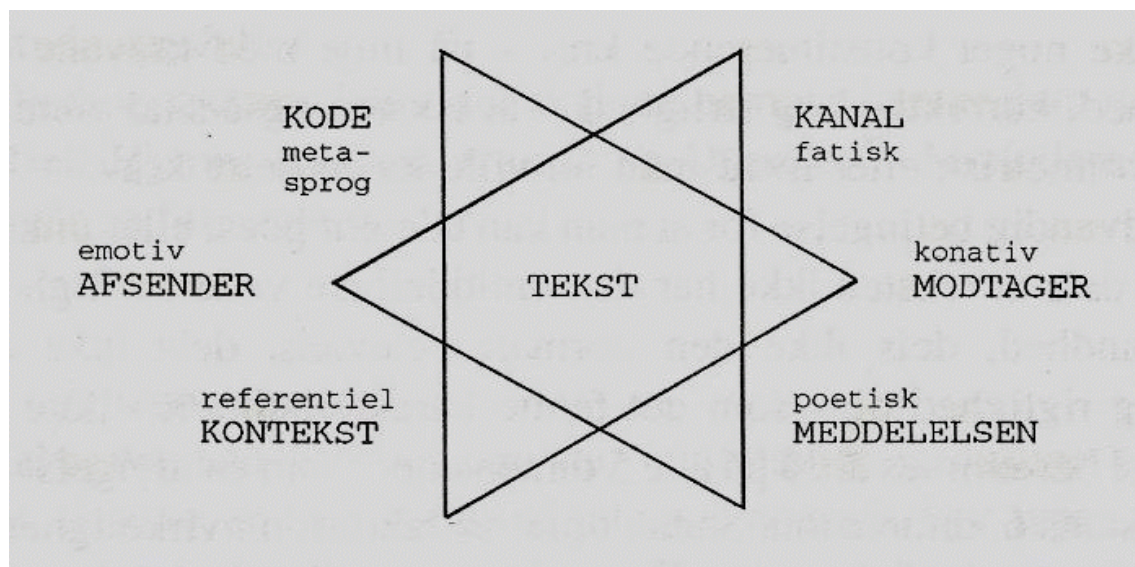
(13.2)

(...)de to fundamentale typer af arrangement der anvendes i sproglig aktivitet: *selektion* og *kombination*. Hvis "barn" er meddelelsens emne vælger den talende blandt de eksisterende, mere eller mindre ensbetydende substantiver som barn, baby, unge, snothvalp, alle ækvivalente i en vis forstand, og for at kommentere dette emne vælger han et af de semantisk beslægtede verber - sover, snuer, blunder, slumrer. Begge valgte ord kombineres i en kæde. Selektion foretages på basis af ækvivalens, lighed og ulighed, synonymi og antinomi, mens kombination, opbygningen af ordfølgen er baseret på berøring, sammenhæng. *Den poetiske funktion projicerer ækvivalensprincippet fra selektionsaksen over på kombinationsaksen*. Ækvivalens gøres til kædens konstituerende princip. I poesi er en stavelse gjort ækvivalent med enhver anden

stavelse i kæden; ordtryk behandles som lig med ordtryk, ikke-tryk med ikke-tryk;(...)

Det kan indvendes at metasprog gør brug af sekvent opstilling af ækvivalente enheder, når det anbringer synonyme udtryk i en subjekt-prædikat-sætning: $A = A$ ("*En hoppe er en hunhest*"). Poesi og metasprog er imidlertid diametrale modsætninger: i metasprog bruges kæden til at danne udtryk for lighed, i poesien bruges udtryk for lighed til at danne kæde.

Det er en meget besnærende teori Jakobson her fremsætter. Modellen er her et hexagram der kunne skitseres således:

Så ser man at hvis den poetiske funktion er den diametrale modsætning til metasprog i forhold til koden, og hvis afsenderen er den diametrale modsætning til modtageren - hvad der jo ikke er så mærkeligt -, så er kanalen den diametrale modsætning til konteksten. Og det giver vist egentlig også meget god mening. Kanalen udgør den fysiske manifestation af meddelelsen, mens konteksten udgør den meningsmæssige side af meddelelsen - eller hvordan ?

Problemet er om man overhovedet kan sige at den ene funktion er den diametrale modsætning til en anden funktion i nogen anden forstand end den vellykkede metafor. En hammer har to funktioner man slår søm i med den ene ende af hammerhovedet, og man trækker søm op med den anden. Er de så diametrale modsætninger fordi det ene er ned og det andet op? Man kan tale om konverse modsætninger, relationen aRb er den konverse af relationen bRa , men det er tydeligvis ikke det der er tale om i tilfældet poetisk funktion og metasproglig funktion: Man kan ikke sige at metasproget er sprog om sprog, mens poesi er sprog om sprog. Det Jakobson siger, det er, at i metasproget har sproget sproget som sit indhold, i poesien har sproget sproget som sit udtryk, og det er noget andet.

Der er altså tale om to forskellige former for brug af sprogets system, disse former kan siges at være diametrale modsætninger - vel at mærke inden for den fælles kategori: teksten som brug af tegnsystemet. Både selektion blandt ækvivalenter og kombination af sekvenser er jo nemlig dele af tekstens sprogbrugsfunktion

Svagheden i Jakobsons teori er at det er uklart - eller rettere det skifter - hvad der er i centrum for alle disse funktioner. I citatets begyndelse er der tale om 'sprogets' funktioner; dernæst skiftes der hurtigt til at det er funktionen af 'en talehandling' eller 'kommunikationshandling'. Lidt senere er det så 'meddelelsen' der har en funktion (*Der*

er meddelelser der hovedsagelig tjener til at osv.). Det er ikke uden betydning hvad det er for "noget" man taler om, når dette noget skal sættes i relation til sig selv eller når taleren med sit noget fokuserer på det selv.

Når Jakobson skitserer hvilke faktorer der "indgår i enhver talehandling", så lyder det ikke rimeligt at selve talehandlingen indgår som faktor under navnet meddelelsen, hvis man tager ordet 'faktor' alvorligt i betydningen 'noget der er årsag til noget andet'.

Det giver også problemer hvis man til den poetiske funktion vil tilordne et krav som skal være opfyldt for at teksten skal tælle som tekst i en konkret situation. Det er jo nemlig ikke noget konstituerende krav - på linje med kravene om sandhed, relevans, rigtighed, korrekthed og ærlighed - at teksten også skal være poetisk eller æstetisk eller symmetrisk eller hvad man nu ville kalde dette krav.

Det er en nødvendig betingelse for at man kan tale om poesi eller om skønlitteratur i det hele taget, dels at teksten ikke har den umiddelbare vederhæftighed, dels ikke den normale sandhed, dels ikke den normale relevans, dels ikke den normale informativitet og rigtighed og - som det femte karakteristikum - ikke den normale korrekthed. Poesi bestemmes altså på alle 5 dimensioner som en afvigelse fra normalen og ikke som tekstens 6. dimension. Sådan opfatter Jakobson i virkeligheden også selv relationen mellem poesi på den ene side og alle de andre funktioner på den anden side:

(13.3)

I poesien stræber ikke alene den fonologiske kæde, men også enhver kæde af semantiske enheder efter at danne en lighedsrelation. Lighed overlejtret berøring giver poesien dens gennemgribende symbolske, komplekse, polysemantiske væsen...: alt sekvent er sammenligning. I poesi, hvor lighed overlejrer berøring, er enhver metonymi let metaforisk og enhver metafor har en let metonymisk farvning.

Flertydigheden er en uundgåelig, integrerende egenskab ved enhver meddelelse der er fokuseret mod sig selv, kort sagt et træk der findes i al poesi. (...) Ikke blot meddelelsen selv, men også dens afsender og modtager bliver flertydige... I virkeligheden er praktisk taget alle poetiske meddelelser semi-citeret tale med alle de specielle, indviklede problemer som tale i talen giver lingvisten.

Den poetiske funktions dominans over den referentielle får ikke referencen til at forsvinde, men gør den flertydig. Meddelelsen med sin dobbelt-mening korresponderer med en dobbelt afsender, en dobbelt modtager og desuden en dobbelt reference. ...Det præg af gentagelser der fremkommer, når ækvivalensprincippet overføres på kæden, gør ikke alene de kæder der konstituerer den poetiske meddelelse, men også hele meddelelsen gentagelig. Denne mulighed for gentagelse, hvad enten den er øjeblikkelig eller sker med større mellemrum, denne tingsliggørelse af en poetiske meddelelse og dens konstituent, denne omdannelse af en meddelelse til en varig ting, alt dette er integrerede egenskaber ved poesi.

Af disse grunde vil jeg altså i pentagrammet ikke regne 'den poetiske funktion' som en funktion på linje med de 5 andre; 'den poetiske funktion' er i virkeligheden en 'metafunktion' (på samme måde som metakommunikation er det).

§ 14 Syvkantede modeller

De mest detaljerede tekstmodeller der skal gennemgås her, er dem der er opstillet af henholdsvis **Dell Hymes** og **Beaugrande og Dressler**³⁸. Modellerne er syvkantede som det fremgår af følgende citater:

(14.1)

Faktorer i talebegivenheder

Enhver talebegivenhed kan opfattes som omfattende adskillige komponenter, og analysen af disse er en vigtig sige af talens etnografi. Syv typer af komponenter eller faktorer kan man skelne imellem. Enhver talebegivenhed omfatter 1. en Afsender (Adressør); 2. en Modtager (Adressat); 3. en Meddelelsesform; 4. en Kanal; 5. en Kode; 6. et Emne; og 7. Omgivelserne (Scene og Situation).

Mængden af 7 typer af faktorer er en foreløbig ("etisk" [modsat emisk, OT]) teoridannelse.

(...)

Man kan pege på syv grove typer af funktioner, svarende til de syv typer af faktorer som allerede er opregnet. (Hver type kan hedde forskellige ting, og hvad der er det mest passende navn, kan veksle med omstændighederne; alternativer er angivet i parenteser.) De syv er: 1. Ekspressiv (Emotiv); Direktiv (Konativ, Pragmatisk, Retorisk, Persvasiv); 3. Poetisk; 4. Kontaktskabende; 5. Metalingvistisk; 6. Referentiel; 7. Kontekstuel (Situationel).

(14.2)

3. En tekst skal defineres som en KOMMUNIKATIV BEGIVENHED, som lever op til syv TEKSTLIGHED-standarder. Hvis nogen af disse standarder ikke synes at være overholdt, er teksten ikke kommunikativ. Og ikke-kommunikative tekster betragtes som ikke-tekster. (...)

4. Den første standard kaldes SAMMENKÆDNING (KOHÆSION) og drejer sig om på hvilken måde komponenterne i OVERFLADETEKSTEN, dvs. de virkeligt eksisterende ord vi hører eller ser, (...) er *gensidigt forbundet inden for sætningen*. Overfladekomponenterne afhænger af hinanden efter de grammatiske former og konventioner, således at sammenkædning hviler på GRAMMATISKE AFHÆNGIGHEDER. (...)

6. Den anden standard kaldes SAMMENHÆNG (KOHÆRENS) og drejer sig om de måder på hvilke komponenterne i den TEKSTLIGE VERDEN hænger sammen, dvs. til sammenstillingen af BEGREBER og RELATIONER som *ligger under overfladeteksten*, og som er *gensidigt tilgængelige (accessible) og relevante*. (...)

...Den tredje tekstlighedsstandard kaldes INTENTIONALITET, og drejer sig om tekstproducentens holdning til at mængden af tekststørrelserne skal udgøre en sammenkædet og sammenhængende tekst, der som middel kan tjene til udførelsen af

---

38. Hymes, Dell H., 1972: *The Ethnography of Speaking*, i Fishman, Joshua A. (ed), 1972: *Readings in the Sociology of Language*, Mouton, The Hague. Oversættelse: OT.
Beaugrande, Robert de, and Wolfgang Dressler, 1981 (1972): *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London. Oversættelse: OT.

producentens hensigter, dvs. til at meddele viden, eller til at nå et MÅL som er specificeret i en PLAN. (...)

14. Den fjerde tekstlighedsstandard er ACCEPTABILITET, og drejer sig om tekstmodtagerens holdning til at mængden af størrelser skal udgøre en sammensat og sammenhængende tekst der har relevans og som kan bruges af modtageren, dvs. til at skaffe sig viden eller til at opnå samarbejde om en plan. (...)

17. Den femte tekstlighedsstandard kaldes INFORMATIVITET og drejer sig om i hvilken udstrækning størrelserne i den givne tekst er forventede, modsat uventede, eller kendte, modsat ukendte/sikre. (...)

19. Den sjette tekstlighedsstandard kan betegnes SITUATIONALITET og drejer sig om de faktorer der gør teksten RELEVANT i den SITUATION hvor den forekommer. (...)

21. Den syvende tekstlighedsstandard skal kaldes MELLEEMTEKSTLIGHED (INTERTEKSTUALITET) og drejer sig om de faktorer som gør brugen af en tekst afhængig af kendskab til en eller flere tidligere mødte tekster. (...) Disse standarder fungerer som et KONSTITUERENDE PRINCIP (efter Searle 1969: 33f.) for tekstlig kommunikation: de definerer og skaber den form for adfærd som kan identificeres med tekstlig kommunikation, og hvis de ikke overholdes, vil denne form for adfærd bryde sammen.

Disse modeller afviger ikke væsentligt fra pentagrammet, Habermas, Grice eller fra Jakobson. Kun er der her tale om 7 forskellige faktorer, funktioner og krav mod 4 eller 5 hos de andre. Heller ikke her ser jeg nogen begrundelse for at der lige skulle være 7 faktorer eller standarder, og der er ikke nogen teoretisk afklaring af i hvilken grad de skulle være afhængige af hinanden. Ganske vist viser den sidste henvisning hos Beaugrande og Dressler til Searle at der er tale om den samme type af krav som Habermas opererer med, men der gennemføres ingen argumentation om standardernes uafhængighed af hinanden.

I pentagrammet har jeg betragtet Dell Hymes' *kanal og omgivelser* som det samme nemlig som 'kanalen' der jo betegner både 'tekniske og sociale arrangementer der muliggør kommunikationen'. Jeg kan ikke se at 'scene' og 'situation' kan variere uafhængigt af 'kanalen'. Man kan godt tænke sig forskellige 'situationer' inden for samme 'kanal', men man kan ikke tænke sig samme 'situation' i forskellige 'kanaler'. I det tilfælde bliver det nemlig automatisk forskellige 'situationer'. Jeg betragter derfor *situation* som en underkategorisering af 'kanalen' - således som jeg har defineret 'kanal'.

Og som i gennemgangen af Jakobsons model, kan jeg ikke opfatte *Meddelelsesformen* som en faktor der har indflydelse på sig selv. Det er jo Jakobsons poetiske funktion Dell Hymes skriver af, så kritikken er den samme.

I forhold til Beaugrande og Dressler har jeg i pentagrammet betragtet *acceptabilitet* og *informativitet* som det samme som 'relevans', og *situationalitet* og *intertekstualitet* som et og samme krav: 'rigtighed'. Begrundelsen for disse sammenlægninger af krav, er den at kravene udleder deres eksistens fra faktorerne i situationen, og både *acceptabilitet* og *informativitet* har relationer til modtageren (*informativiteten* nemlig til modtagerens forventninger og viden), og *situationalitet* og *intertekstualitet* har begge relation til det sociale arrangement (der er udkrystalliseret af summen af tidligere tekster) som muliggør kommunikationen. Det er selvfølgelig også muligt at betragte modtagerens interesser og modtagerens viden som forskellige faktorer, og situationens øvrige dele og summen af tidligere tekster tilgængelige for situationens parter, som forskellige faktorer,

men det synes at blive et meget kunstigt skel sammenlignet med de øvrige forskelle på faktorerne.

Accepteres denne sammenlægning svarer Dell Hymes og Beaugrande og Dresslers modeller nøje til pentagrammet:

PENTAGRAMMET	HYMES	B&D
korrekthed, forståelighed	metalingvistisk, poetisk (?)	sammenkædning (kohæsion)
ærlighed	expressiv	intentionalitet
sandhed	referentiel	sammenhæng (kohærens)
relevans	direktiv	acceptabilitet, informativitet
rigtighed, støjfrihed, takt	kontakt, kontekstuel	situationalitet, intertekstualitet

Lidt foruroligende i disse modelbygninger er terminologiens vildtvoksende karakter. Man kan stort set slippe godt fra at kalde hvad det skal være, hvad det skal være. Blot man definerer det i forhold til hinanden. Det tyder på at der er et almindeligt dagligdags bevidsthedsgrundlag for at opbygge modeller efter de angivne retningslinier, men at der i høj grad mangler skærpelse af definitionerne således at ikke alt flyder i teorien således som det gør ude i virkeligheden.

Lidt bekymring har jeg også over det forhold at jeg må bruge 3 ord som betegnelse af de krav der stilles til kontaktfunktionen. Det kunne være en indikator for at den mere fornuftigt kunne opstilles som to faktorer med hver sine funktioner, krav, komponenter, aspekter og principper. Disse har jeg på den anden side heller ikke kunnet finde.

II SPROGBRUGS- FUNKTIONEN

Polonius: Hvad er det I læser, herre?

Hamlet: Ord, ord, ord!

Polonius: Hvad er meningen, herre?

Hamlet: Med hvad?

William Shakespeare: *Hamlet*,
Prins af Danmark, på dansk ved
Niels Møller, 2. akt 2. scene.

A. Sætningsbygning

§ 15 Orddannelseslære, § 16 Afhængighed og rækkefølge, § 17 Sætningen og dens led, § 18 Udtryk-indhold-forholdet, § 19 Fokus og emne, § 20 Realitetsmarkører, § 21 Verbalrækker, § 22 Verbalkæder, § 23 Sætningskernemæt, § 24 Adverbialer.

§ 15 Orddannelseslære

Enhver tekst er brug af sproget. Dvs. afsenderen og modtageren bruger sproget til at komme til en fælles forståelse med hinanden om sagforhold og indbyrdes relationer. Teksten virker kun som tekst hvis den er korrekt og for begge parter forståelig brug af sproget. Afsenderen må altså bruge tegnsystemet i overensstemmelse med sprogets regler for korrespondenserne mellem udtryk og indhold, således at teksten bliver acceptabel, forståelig og tolkelig for modtageren.

Tekster er sammenkædning af mindstetegn fra et system af tegn (med en indholdsside og en udtryksside) til acceptable sætninger og meningsfulde udsagn (og derudover: sand, ærlig, relevant og rigtig ytring af dem i kommunikationssituationer). De regler der findes i sproget til dette, er af forskellig karakter: reglerne for sammenkædningen af tegn til grammatisk acceptable sætninger er så faste at overtrædelse af dem gør teksten uacceptabel; reglerne for sammenføjnngen af tegn til semantisk konsistente udsagn er mindre faste, og overtrædelse af disse regler skaber enten nye betydninger, eller gør teksten mindre forståelig. Endelig er der de pragmatiske regler, som snarere er principper for hvordan man skal bruge og tolke ytringens relevans i kommunikationssituationen.

Reglerne for sammenkædningen af tegn til grammatisk acceptable sætninger, kaldes *grammatik* og behandles i dette afsnit II. A. Reglerne for sammenføjnngen af tegn til semantisk tolkelige udsagn, kaldes *semantik* og behandles i de to følgende afsnit II. B. *Semantik*, II. C. *Tema*. Principperne for brug af ytringerne i situationen behandles i kapitlerne III. *Udsagnsfunktionen*, IV. *Meddelelsesfunktionen*, V. *Kontaktfunktionen* og VI. *Udtryksfunktionen*.

Sproget gør det muligt at kommunikere bevidsthedsindhold mellem mennesker ved hjælp af fysiske udtryksstørrelser. Sproget fungerer ved stadig interaktion mellem valg og handling i forløb på udtrykssiden, og tolkning på baggrund af systemer af muligheder på indholdssiden. To fundamentale og samtidige processer udgør således den sproglige aktivitet: **kombination** af sekvenser til en **kæde** (forløb, syntagme) på udtrykssiden, og **selektion** blandt ækvivalenter i **koden** (systemet, paradigmet)³⁹ på indholdssiden. Tegn der selekteres og kombineres, indgår i **syntagmatiske** relationer af afhængighed og rækkefølge til de andre tegn i kæden, og indgår i **paradigmatiske** relationer af ækvivalens og alternation til de andre tegn i koden.

De syntagmatiske relationer manifesteres på udtrykssidens fysiske virkelighed som afhængighed og rækkefølge mellem sekvenser (morfer), og får på indholdssiden mening ved de valg som de er resultat af, blandt de betydningsmuligheder som paradigmet udgør. Tegnets paradigmatiske relationer består af semantisk modsætningsforhold til de

---

39. Roman Jakobson, se (13.2) og L. Hjelmslev, se (5.6).

alternativer som er mulige fordi de har ækvivalent distribution (og består af stilistisk modsætning til de **varianter** som er mulige fordi de er distributionelt og semantisk ækvivalente). Disse indholdsmæssige relationer kan ikke ses på udtryksiden, men bestemmer, fordi de eksisterer som bevidsthedsmæssig baggrund for sprogbrugernes tolkning, tegnenes betydning og distribution.

De mindste tegn som både kan kombineres og selekteres på grundlag af stabil relation mellem indholdsside og udtrykside, dvs. som har samme indhold hver gang udtryksiden aktualiseres, er **mindstetegn** (morfemer)⁴⁰. Fonemer, som kombineres og selekteres, men som ikke har stabil relation mellem udtrykside og indholdsside, er således ikke tegn.

Tag et simpelt eksempel:

(15.1)

barn - et - vågn - ede

Her er en 'tekst', som består af 4 'mindstetegn', som er kædet sammen til et forløb eller syntagma. Forløbet dannes ved **sammenkædning** (konkatenation) af størrelser der støder op til hinanden (**kontiguerende** størrelser). På indholdssiden har dette effekt i to trin: 1) De semantiske tegn, *barn* og *vågn*, forbindes med de grammatiske tegn *-et* og *-ede* til **ord** (der i skrift optræder med blanktegn omkring): *barnet* og *vågnede*; og disse ord tilhører bestemte ordklasser med bestemte bøjningsformer, hhv.: substantiv i ental bestemt form, og verbum i præteritum aktiv; denne lære om tegnenes kombination til ord, kaldes **orddannelse** eller *morfologi*. 2) Ordene sammenkædes til en acceptabel **sætning** med subjekt og verbal, og læren herom hedder **ordføjningslære** eller *syntaks*.

Meningen med en sætning, **udsagnets** indhold, fremkommer som interaktion i to trin af de betydninger som ved ytringen er aktualiseret for hvert mindstetegn, blandt de betydningsmuligheder som ligger i dets paradigme. Paradigmet kan defineres som mængden af muligheder i koden for hvad der kunne have stået på en given plads i kæden. Det kan illustreres ved samme eksempel:

(15.2)

	kolonner:				
	I	II	III	IV	
SYNTAGME:	barn	et	vågn	ede	VIRKELIGT
	(killing	en	slumr	er)	MULIGE
KOLONNER:	(dreng	n	leg	Ø)	ALTERNATI-
	(pige	Ø	løb	)	VER OG VA-
	(salat		tro	)	RIANTER
	(øgning				
	(unge				

Paradigmet består af de størrelser som kan stå på samme plads, som altså har ækvivalent distribution i forløbet; i kolonne I kan der således godt stå *hus*, men der kan ikke stå *ede* eller *vågn*. Blandt de størrelser der kan stå i samme kolonne fordi de har samme distribution, kan man så skelne mellem alternativerne, som giver indholdsmæssig forskel hvis de indsættes på pladsen i syntagmet, og varianterne, som ikke giver indholdsmæssig

40. Borgstrøm, Carl H.J., 1958: *Innføring i sprogvidenskab*, Universitetsforlaget, Oslo.

forskel.

Alternativerne er de størrelser der kan stå på samme plads i syntagmet og som indholdsmæssigt er modsætninger til det oprindelige. I den kolonne hvor der står *-ede*, kunne der have stået *-er* eller ingenting, noteret $\emptyset$, altså: *barnet vågner* eller *barn vågn!*. Der kunne ikke have stået andre mindstetegn.

Indholdsmæssigt gælder her Saussures berømte dictum om at der i sproget ikke findes positive værdier, men kun forskelle. Betydningen af *-ede* er defineret af kolonnen af alternativer, således at *-ede* alene har sin betydning som modsætning til de betydninger ordet ville have haft hvis der havde stået en af de to andre muligheder. *-ede* betyder altså kun 'fortid' i den forstand at det betyder modsætningen til *-er*, som betyder 'nutid', og betyder 'fremsættende' som modsætningen til $\emptyset$ som ville betyde 'bydeformet sætning'.

-ede siges at stå i et lukket paradigme (lukket kolonne) fordi der kun er et stærkt begrænset antal muligheder. Et mindstetegn der således står i et lukket paradigme kaldes et **grammatisk** mindstetegn. Betydningen af grammatiske mindstetegn er tilsvarende reduceret, for de kan kun betyde noget i modsætning til alternativerne i paradigmet.

-et er også et grammatisk mindstetegn, og det står i modsætning til $\emptyset$; det betyder således alene 'bestemt' i modsætning til $\emptyset$ som betyder 'ubestemt'. Læg mærke til at der i denne kolonne kunne have stået *-en* hvis der havde stået fx *dreng* i nabokolonnen. Der er imidlertid ingen betydningsforskel på *-et* og *-en*, de er ikke alternativer, men **varianter** af det samme mindstetegn (morfemvarianter, eller allomorfer). Varianter der er bestemt af nabokolonnen, kaldes kombinatoriske *varianter*, eller forskellige *bøjningsparadigmer*.

I den kolonne hvor der står *barn*, kunne der have stået *killling*, *dreng*, *pige*; og *barn* har sin betydning bl. a. som modsætning til dem; det betyder altså 'afkom' i modsætning til *dreng*, som betyder 'hankønsafkom'. Og i modsætning til *killling* betyder det 'menneskeligt afkom'. Men der kunne faktisk have stået uendeligt mange alternativer på denne plads i syntagmet, der kunne have stået *kone* eller *salat* eller *øgning*. Man ser at sætningen stadig havde været acceptabel som grammatisk struktur, men at den havde været sværere, om ikke umulig, at tillægge mening som udsagn: *salaten vågnede*, *øgningen vågnede*.

Men læg mærke til at hvis der havde stået *salaten* i kolonnen, ville betydningen af *barn* have været 'levende væsen', og betydningen af *barn* som modsætning til *øgning* er 'fysisk genstand'. Eftersom kolonnen for pladsen for *barn* i syntagmet er uendelig, kan betydningsmulighederne for ordet *barn* principielt også siges at være uendelige. Mindstetegn der står i åbne kolonner er **semantiske** tegn.

Hvis der havde stået *unge*, kunne det faktisk godt have været en henvisning til det samme barn; på den måde giver *barn* og *unge* ingen betydningsforskel hvis de skiftes ud med hinanden, og de betegnes som varianter, men ikke strikte kombinatoriske som *-en* og *-et*. Normalt kalder man også varianter i semantiske kolonner for **synonymer**. Valget mellem synonymer, fx mellem *barn* og *unge*, sker på grundlag af forskel i stil, og valget sker i overensstemmelse med omgivelsernes stil, men ikke som kombinatorik. Man kan kalde det 'stilistisk kongruens'.

At der i semantiske mindstetegns paradigme kan stå uendeligt mange tegn, er ikke ensbetydende med at der kan stå hvad som helst. I kolonnen for *vågn* kan der fx ikke stå *barn*. Der kan nemlig kun indgå tegn som kunne stå på samme plads i syntagmet. Kolonner med semantiske mindstetegn, kolonner som altså er defineret på grundlag af deres

mulighed for kombination med kolonner af grammatiske mindstetegn (bøjningsparadigmer), kaldes ordklasser. Tegnet *vågn* indgår, fordi det kan kombineres med *-ede* der betyder 'fortid', i klassen af verber, mens *barn*, fordi det kan forbindes med *-et* som betyder 'bestemt', indgår i klassen af substantiver. Semantiske mindstetegn er således altid tilordnet en på grammatisk (distributionelt) grundlag defineret ordklasse. Og alene som sådanne **ord** indgår de så i grammatisk syntagmatiske relationer til andre ord i en sætning.

De to krav der kan stilles til en tekst som brug af sproget: 'korrekthed' og 'forståelighed', hænger sammen med hver sin type af mindstetegn. Om et stykke tekst er en **acceptabel** og **korrekt** sætning afhænger af forekomsten og kombinationen af grammatiske mindstetegn og grammatisk definerede ordklasser; man vil stadig kalde *øgningen slumrede* en grammatisk korrekt sætning, fordi den rigtige ordklasse (substantiv) i den rigtige bøjningsform (bestemt form) og på den rigtige plads, kombineres med den rigtige ordklasse (verbum), i den rigtige form (præteritum) og på den rigtige plads.

Forskellen i tolkeligheden af *øgningen slumrede* og tolkeligheden af *barnet vågnede*, afhænger ikke af de grammatiske mindstetegn og de grammatiske relationer, for de er de samme i de to sætninger; **forståeligheden** afhænger derimod også af de semantiske mindstetegn og deres kombinationsmuligheder.

I dette kapitel om grammatik er emnet alene de grammatiske mindstetegn og de grammatiske relationer der er mellem mindstetegnene (både de grammatiske og de semantiske) i sætningen, altså: ordklassernes placeringsmuligheder, bøjningsformer og kombinerbarhed.

§ 16 Afhængighed og rækkefølge

Af grammatiske relationer mellem udtrykssekvenser i sætningen findes der to: afhængighed og rækkefølge. **Afhængighed** (dependens) defineres således at tegnet X er afhængigt af tegnet Y, hvis X ikke kan forekomme uden Y. Hvis X er afhængigt af Y, men Y ikke er afhængigt af X, siger man at Y er **kerneled** i det syntagma som de tilsammen udgør, mens X er **adled**, og at helheden af X og Y står i samme relation til omgivelserne som Y alene. Hvis X er afhængigt af Y, og Y samtidig er afhængigt af X, siger man at X og Y indgår i en **nexusrelation**, og at helheden af X og Y står i en anden relation til omgivelserne end X og Y hver især⁴¹.

Rækkefølge er simpelt hen om X står til venstre for Y eller omvendt. Til rækkefølgefænomener regnes også fælles **permutation**, dvs. det forhold at to størrelser altid kan stå ved siden af hinanden hvis de begge forekommer, og ikke tillader materiale imellem sig hvis de skal beholde deres betydning. Ord er således permutationsklasser. Alle grammatiske relationer der definerer sætningers acceptabilitet kan således beskrives som afhængighed.

Forskellen på grammatiske mindstetegn og semantiske mindstetegn kan nu grammatisk defineres således at grammatiske mindstetegn altid er afhængige led, og altid adled for så vidt angår dannelsen af ord, som er defineret som syntagmer af tegn med fælles

---

41. Termerne er her taget fra Diderichsen, Paul, 1946: *Elementær Dansk Grammatik*, Gyldendal, København, men essensen af definitionerne er den samme som i Hjelmslev, Louis, (1943) 1966: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, Akademisk Forlag, København.

permutation. På dansk er det også således at de grammatiske mindstetegn i ordet altid står efter de semantiske. På dansk har vi altså kun bøjningsendelser (fleksiver), ikke bøjningsforstavelser. Der findes også grammatiske mindstetegn der udgør ord i sig selv, fx *at*, men det kan også beskrives som et adled, nemlig til infinitiver eller ledsætninger.

Sætningen defineres ikke ved grammatiske relationer mellem mindstetegnene, men ved grammatiske relationer mellem ord som allerede ved deres kombination af semantiske og grammatiske tegn tilhører bestemte ordklasser.

De semantiske og grammatiske tegn opfylder hver deres funktioner i kommunikationen. Semantiske tegn **beskriver** 'genstande' (dvs. individuelle ting, personer, begreber, masser) og 'forhold' (dvs. kvaliteter, tilstande, processer, relationer, forhold mellem forhold) i **den beskrevne situation**. De grammatiske tegn opfylder to andre funktioner. De gør det for det første i **kommunikationssituationen** muligt for sprogbrugeren i den beskrevne situations tid og rum at **identificere** de genstande der henvises til, og at **bestemme** den beskrevne situations tid i forhold til kommunikationstiden. Og de gør det for det andet muligt for sprogbrugeren at **erkende** hvilke 'genstande' og 'forhold' der i **udsagnet** beskrives som stående i hvilke 'forhold' til hvilke andre 'genstande' og 'forhold'.

Derfor skal denne ganske kortfattede paragraf om morfologi afsluttes med en skematisk oversigt over de grammatisk definerede ordklasser. For hver ordklasse anfører jeg 1) hvilke muligheder for bøjning ordklassen har, 2) eksempler, og 3) hvilken funktion de grammatiske tegn spiller i kommunikationsprocessen⁴²:

Klassen af **substantiver** (navneord) er defineret som den klasse af ord som kan forbindes med bøjningsklasserne:

bekendthed (determination), som har elementerne: bekendt (definit), ubekendt (indefinit), fx: *barn* : *barn-et*;

tal (numerus): ental (singularis) og flertal (pluralis), fx *barn* : *børn*;

fald (kasus): nominativ (nævnefald) og genitiv (ejefald), fx *børn* : *børns*.

Bekendthed og tal gør det muligt for sprogbrugeren i den beskrevne situations (fysiske og bevidsthedsmæssige) rum at identificere de 'genstande' (individuelle ting, personer, begreber) som der ved substantivet henvises til. Fald gør det muligt for sprogbrugeren at bestemme hvilke substantiver der i udsagnet står som kvalificerende bestemmelser til andre substantiver.

Klassen af (morfologiske) **verber** (udsagnsord) er defineret som den klasse af ord som kan forbindes med bøjningsklasserne:

tid (tempus): præsens (nutid) og præteritum (datid, fortid), fx *vågner* : *vågnede*;

måde (modus): fremsættende måde (indikativ) og bydemåde (imperativ), fx *gå* : *gå*;

diatese (art): aktiv (handleform) og passiv (lideform), fx *vækker* : *vækkes*,

infinite former (måder): infinitiv (navnemåde), perfektum participium (fortids tillægsform) og præsens participium (nutids tillægsform), fx *at vågne* : *vågnet* : *vågnende*.

Tidsbøjningen gør det i kommunikationssituationen muligt for sprogbrugeren i tid at bestemme det 'forhold' som beskrives med verbet. Måde gør det muligt for sprogbrugeren i kommunikationssituationen at erkende funktionen af det udsagns verbet indgår i. Art gør det muligt for sprogbrugeren at erkende hvilke 'genstande' der i udsagnet beskrives

---

42. Denne måde at beskrive ordklasser semantisk er delvist inspireret af Brøndal, Viggo, 1928: *Ordklasserne*, Gad, København.

i forhold til hvilke andre 'genstande' ved hjælp af verbet. De infinitte former gør det muligt for sprogbrugeren at erkende forholdet i tid mellem flere forhold.

Klassen af **adjektiver** (tillægsord) er defineret som klassen af ord som kan forbindes med bøjningsklasserne:

grad (komparation): positiv (grundform), komparativ (højere grad) og superlativ (højeste grad), fx *lang : længere : længst*;

tal (numerus): ental (singularis) og flertal (pluralis), fx *gammel (kærlighed): gamle (minder)*;

køn (genus): fælleskøn (kommune) og intetkøn (neutrum), fx *gammel (kærlighed) : gammelt (had)*;

bestemthed (determination): bestemt (definit) og ubestemt (indefinit), fx *(en) gammel (mand) : (den) gamle (mand)*.

Gradbøjningen gør det muligt for sprogbrugeren i den beskrevne situation at bestemme omfanget af den kvalitet som adjektivet beskriver. Tal, køn og bestemthed gør det muligt for sprogbrugeren at erkende hvilke genstande der i udsagnet tilskrives hvilke kvaliteter.

Klassen af **pronominer** (stedord) og **artikler** (determinatorer) er en klasse af ord som bøjes forskelligt, men altid som substantiver eller adjektiver, bl. a. i

fald (kasus): nominativ (nævnefald), akkusativ (genstandsfald, afhængighedsfald) og genitiv (ejefald), fx *hun : hende : hendes*;

køn (genus): hankøn (maskulinum), hunkøn (femininum), fælleskøn (kommune) og intetkøn (neutrum), fx *han : hun : den : det*;

tal (numerus): ental (singularis), flertal (pluralis), fx *jeg : vi*;

tællelighed (countability): tællelig : masse, fx *nogen : noget*.

De personlige pronominer kan så siges at blive bøjet på følgende måde:

	ental:			flertal:		
	nominativ	akkusativ	genitiv	nominativ	akkusativ	genitiv
1. prs.	<i>jeg</i>	<i>mig</i>	<i>min</i>	<i>vi</i>	<i>os</i>	<i>vores</i>
2. prs.	<i>du</i>	<i>dig</i>	<i>din</i>	<i>I</i>	<i>jer</i>	<i>jeres</i>
3. prs.	<i>han</i>	<i>ham</i>	<i>hans</i>	<i>de</i>	<i>dem</i>	<i>deres</i>
	<i>hun</i>	<i>hende</i>	<i>hendes</i>			
	<i>den</i>	<i>den</i>	<i>dens</i>			
	<i>det</i>	<i>det</i>	<i>dets</i>			

De refleksive (på subjektet tilbagevisende) pronominer er *sig* og *sin*.

De reciprokke (gensidigt tilbagevisende) pronominer er *hinanden* og *hverandre*.

De adjektiviske pronominer er : *selv, egen, samme, anden, sådan*.

De adverbielle pronominer er: *der, her*.

De spørgende er: *hvem, hvad, hvor, hvornår, hvordan og hvorfor, hvorledes, hvormed*.

De ubestemte pronominer er: *man, en, nogen, noget, mange, flere, adskillige, hver, enhver, hvemsomhelst, begge, ingen, intet, ingenting*.

Artiklerne er de ubestemte: *en* og *et*, og de bestemte: *den, det, de*.

I sætningen optræder pronominer i stedet for substantiver eller adjektiver. Pronominer er altid enten bestemte (nemlig anaforiske, dvs. henvisende til noget kendt i det foregående, eller deiktiske, dvs. henvisende til størrelser i talesituationen), fx: *hun, sig*,

den, eller ubestemte (nemlig spørgende eller kvantificerende), fx: *alle, nogen, hvem*. Pronomenet gør det således i sig selv muligt for sprogbrugeren at identificere 'genstande' i den beskrevne situation. Køn, tal og tællelighed gør det også muligt for sprogbrugeren i den beskrevne situation at identificere de 'genstande' der henvises til. Tal, fald og køn gør det muligt for sprogbrugeren at erkende hvilke 'genstande' der i udsagnet beskrives ved hvilke verber.

Klassen af **præpositioner** (forholdsord) defineres morfologisk som klassen af ord der, når de optræder som adverbielle partikler, kan bøjes i **statik**: statisk og dynamisk, fx *af*: *af'e*, en bøjning som ellers visse adverbier har.

Præpositioner kan enten optræde trykstærkt (noteret 'xxx') som adverbielle partikler: *de stod på*, eller tryksvagt (noteret med 'xxx') som præpositioner: *de stod på toget*⁴³.

Præpositioner står selv i en grammatisk kolonne, og er således især defineret ved syntaktiske kombinationsmuligheder. Præpositionerne beskriver hvilke 'forhold' i den beskrevne situation der gælder mellem andre 'forhold' og mellem 'genstande' (der henvises til ved verber og substantiver).

Der findes flere klasser af ord som kaldes **adverbier** (biord): mådesadverbier, relationelle adverbier, attitudeadverbier, operatorer og partikler.

mådesadverbier (mådesbiordene) kan defineres som klassen af ord der kan kombineres med

gradbøjning: grundform (positiv), højere grad (komparativ), og højeste grad (superlativ), fx *hurtigt*: *hurtigere*: *hurtigst*.

Man kan også definere mådesadverbier som de adverbier der spørges til med spørgeordet *hvordan?* - *Hvordan sang hun?* - *Hun sang smukt*, og som adverbier der er et adjektiv i *t*-form. Mådesadverbier kan ikke miste deres tryk.

Gradbøjningen gør det muligt for sprogbrugeren i den beskrevne situation at bestemme omfanget af den modifikation som adverbiet beskriver. Modaladverbierne i sig selv beskriver hvilke 'forhold' der i den beskrevne situation gælder for 'forhold'.

Relationelle adverbier (forholdsbiord), kan normalt ikke bøjes: *straks, snart, længe, ofte, her*. De kan bestemmes som de adverbier der spørges til med andre *hv*-ord end *hvordan?* - *Hvornår kommer du?* - *Jeg kommer snart*. Relationelle adverbier er altid trykstærke, de kan ikke miste deres tryk.

Relationelle adverbier beskriver hvilke forhold der gælder mellem to forskellige situationer (evt. mellem den beskrevne situation og kommunikationssituationen).

Attitudeadverbier kan ikke bøjes: *beklageligvis, jo, mon, morsomt nok, åbenbart*. Disse adverbialer står selv i en lukket kolonne, og kan således grammatisk bestemmes ved deres eget indhold; det er at markere afsenderens tale-attitude (tale-indstilling, propositionelle attitude) i forhold til det der udsiges, fx 'tro', 'sikkerhed', 'håb' og 'ønske'. De kan bestemmes som de adverbier der ikke kan stå i sætninger i bydeform eller spørgeform, og som man ikke kan spørge til ved noget *hv*-ord: * - *Gå beklageligvis!*, * - *Kommer du morsomt nok?* * - *Hvor-dan/for kommer han jo?*. Alle attitudeadverbialer kan være

---

43. Hansen, Erik, & Jørn Lund, 1983: *Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk*. Lærerforeningernes Materialeudvalg, København.

tryksvage.

Attitudeadverbier gør det muligt for sprogbrugerne i kommunikationssituationen at bestemme talerens attitude til sætningens udsagn.

Operatorer (nægtelser og kvantorer) kan ikke bøjes: *ikke, aldrig, næppe, kun*. De kan bestemmes som adverbier som kan være svar på *ja/nej*spørgsmål eller spørgsmål med *mon*: - *Kommer han?* - *Han kommer ikke.* - *Mon hun også kommer?* - *Aldrig*. Operatorer gør det muligt for sprogbrugerne at erkende og bestemme realiteten og omfanget i den beskrevne situation af de forhold der beskrives i sætningen. Operatorer kvantificerer alle 'genstande' og 'forhold' i udsagnet: *Kun hun gav ham bogen, hun gav kun ham bogen, hun gav ham kun bogen.*

Partikler er adverbialer og præpositioner, der i mange tilfælde kan bøjes i **statik**: dynamisk: *ud, hen*, statisk: *ude, henne*, som altid har stærktryk; de betegner ofte en retning ved bevægelsesverber og et sted ved statiske verber, og de optræder altid sammen med verber der ved sammensætningen mister deres tryk, i en såkaldt tryktabsforbindelse: *amok, an, bi, bort, hen, ihjel, ned, op*, fx: *han 'gik, han _ogik 'ned. Hvor _ovar han 'henne?*. De kan således betragtes som en del af verbet.

Talord kan ikke bøjes; de kan bestemmes som de ord der kan være svar på *hvor mange?* fx: *en, 2257392875, mange*. Talord gør det muligt at bestemme antallet i den beskrevne situation af de 'genstande' der henvises til med sætningens substantiver.

Konjunktioner kan ikke bøjes; de kan bestemmes som ord der står i en grammatisk kolonne som forbinder to sætninger med hinanden, fx *fordi, hvis, da, mens*. Konjunktionerne gør det muligt for sprogbrugeren at erkende hvilke udsagn der står i hvilke forhold til andre udsagn.

§ 17 Sætningen og dens led

Sætninger kan med hensyn til grammatisk afhængighed defineres som syntagmer der består af en nexusforbindelse mellem et nominalsyntagme der udgør **subjektet** (grundledet), og et verbalsyntagme der udgør det **finite verbal** (udsagnsledet) og evt. et attitudeadverbial. Denne kategorielle grammatik er fyldigt beskrevet i § 33, men skal omtales her med særlig vægt på hvilke ordklasser der optræder som hvilke grammatiske led.

Nominalsyntagmer (genstandshelheder) kan bestå af helheder af et substantiv som kerneled og adjektiviske, determinative (bestemmende, evt. genitiviske nominaler) og kvantificerende og adverbialle (situative) led som adled, fx: *små fugle, de børn, de små børn, de børn som endnu ikke går i skole, de helt små blinde killinger, enhver våbenfør mand, manden på gaden, konen i muddergrøften, kvinden af i dag, udviklingen af langtrækkende raketter, USA's veto mod vedtagelse af hjælpeprogrammet.*

Verbalsyntagmer (verbalhelheder, omsagn) kan dels bestå af et (finit eller infinit) verbum som kerneled, og nominale, adjektiviske og adverbialle led som adled, fx: *gav ham bogen til jul, lagde op til at der skulle forhandles, sov, sov længe, sov de uskyldiges søvn, var glade, maledede portene røde*; dels af ét verbal som kerne med et infinit verbal som adled; det kaldes **verbalrækker** og **verbalkæder**, fx hhv.: *Hun burde have kunnet*

gennemskue det. Han lovede hende straks den næste dag at gøre sig parat til at tage afsted.

Adjektivsyntagmer (beskriverhelheder) kan dels bestå af adjektiver som kerneled og adverbielle (bestemmende og beskrivende) led som adled, dels af relativsætninger, fx: *helt små, så nyfødte at de endnu ikke kunne se, for store til at kunne komme igennem, som var her i går; som du ikke kender; der er konge af Frankrig nu.*

Adverbialsyntagmer kan dels bestå af adverbialer med forstærkende og situative adled, og dels af præpositionsforbindelser, som er nexusforbindelser mellem præpositioner og nominalsyntagmer, fx: *temmelig hurtigt, abeskønt, på bordet, om eftermiddagen, i tre timer, af glæde.*

Ordklasserne kan syntaktisk defineres ved deres ordføjningsmuligheder. (Det er det der i litteraturen går under navnet en kategorial grammatik⁴⁴.) Et **substantiv** er et ord der dels som nominal i en nexusrelation med et verbal kan danne en sætning, fx *barnet sov*, dels som kerneled sammen med adjektivsyntagmer, determinatorer og kvantorer kan danne et nominalsyntagme, fx *de tre små børn*, dels sammen med et verbum kan udgøre et verbal, fx *...fødte børn*.

Et **finit verbum** er et ord der dels som finit verbal i nexusrelation med et nominal kan danne en sætning, fx *barnet sov*, dels, som kerneled, sammen med nominaler og adverbialer, kan danne et verbalsyntagme, fx *... sover eftermiddagssøvn, ... sov sødt*, dels som kerneled sammen med et infinit verbal som adled, kan danne en verbalkæde, fx *ville sove*.

Et **adjektiv** er et ord der som adled til et substantiv danner et nominalsyntagme, fx *de små børn*, der som omsagnsled sammen med et verbal danner et verbalsyntagme, fx *... var små*, eller som kan være kerne i forhold til adverbielle led i et adjektivsyntagme, fx *...helt bitte små*.

Et **mådesadverbium** er et ord der, som adled, sammen med et verbum udgør et verbal i en sætning, fx: *...sov trygt*, og som kan modificeres med en gradsbestemmelse som: *aller-, helt, ganske, særlig, temmelig, yderst*. Det er den eneste type adverbier som kan stå på prikkernes plads i en konstruktion som følgende: *sagen vil blive ..... undersøgt*. Mådesadverbier kan stå i konstruktioner med: *sikke ..... det sker: Sikke hurtigt det sker, sikke smukt hun danser*. De skal altid stå efter nægtelsen i sætningen (i dens virkeområde), fx *Hun dansede ikke særlig smukt*.

Et **relationelt adverbium** er et ord der, som adled, sammen med et verbum, udgør et verbal i en sætning, og som ikke kan modificeres af gradsbetegnelser. De kan stå i kløvningskonstruktioner som: *det er/var ..... det sker/te: det var straks det skete, det var snart hun kom*, men de kan ikke stå i *sikke*-konstruktioner. De skal altid stå efter nægtelsen i sætningen, fx *Hun sov ikke straks*.

Attitudeadverbier er ord der, som adled, sammen med en sætning, kan danne en sætning; de angiver med hvilken attitude afsenderen ytrer sætningen, fx: *Hun sover måske til middag*. De kan ikke stå i imperative sætninger, i *det*-kløvning eller i *sikke*-konstruktioner: **- Gå måske!, *- Det er desværre han kommer, *- Sikke desværre det skete*. De skal altid i en sætning stå før nægtelsen: *Hun kom måske ikke*. (I eksemplet: *hun kom ikke, desværre står desværre ikke i sætningen, men uden for sætningen*.)

En **operator** er et adverbial der, som adled, sammen med en sætning, danner en sætning,

44. Allwood, Jens, 1976: *Logisk Semantik och Montaguegrammatik - en kortfattad introduktion*. Guling 7, Göteborg.

men som ikke modificerer sætningen som helhed, men kun de led som falder inden for operatorens virkeområde, fx *I går dansede hun ikke så smukt*. Operatører kan ikke modificeres med gradsangivelser, kan ikke stå i *det*-kløvning, men kan godt stå i imperativer: - *Gå ikke!* - *Stå aldrig til søs*; * - *Det er kun vi kom lidt for sent*, * - *Sikke desuden det skete*. En operator kan sammenlignes med et minustegn foran en parentes i matematikken; den modificerer de led som falder inden for dens virkeområde, parentesen, og den vender dem alle sammen til modsatte fortegn. Det viser sig ved at ubestemte nominaler kan forandres til *nogen*: *Hun kendte en dreng*. *Hun kendte ikke (nogen dreng)*, *Hun gav ikke (i noget anfald af glæde nogen fremmed mand noget kys)*. Operatører står altid til venstre for andre adverbialer, men til højre for attitudeadverbialerne, fx *Hun kom desværre ikke*.

Et **infini verbal** er et ord der, som adled, sammen med et finit verbal, udgør en verbalrække, fx: *...kunne sove, blive liggende, har spist*, eller som adled til et substantiv udgør et nominal, *nyfalden sne, løbende udgifter*, eller et ord der i sig selv optræder som et nominalsyntaxme: *at stå på hovedet og drikke et glas vand er svært, Læse bøger med små bogstaver kunne hun ikke længere*.

En **determinator** (bestemmer) er et ord der, som adled, sammen med et substantiv eller nominalsyntaxme, udgør et nominalsyntaxme, fx: *det barn, et lille barn*.

Et **adadjektival** (adverbial) er et ord der, som adled, sammen med et adjektiv, udgør et adjektivsyntaxme, fx *helt små, sygelig misundelig*.

En **præposition** er et ord der i nexusrelation med et nominal udgør et adverbial, fx *på gaden, i november*.

En **konjunktion** er et ord der i nexusrelation med en sætning udgør et nominal, et adjektivsyntaxme eller et relationelt adverbial, fx: *om de kom..., som kom, ... mens hun sov*.

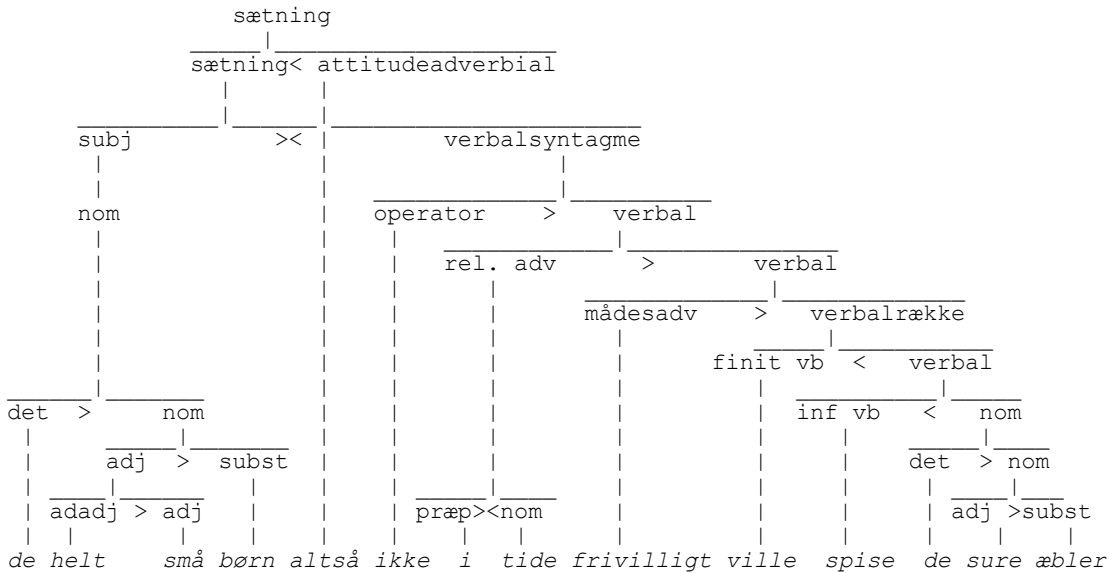
En prototypisk sætning kan beskrives ved et grendiagram over de led en sætning består af, og over de led disse led består af osv.; afhængighedsforholdene angives i diagrammet med pil fra det afhængige led til det led det er afhængigt af, nexus og præpositionsforbindelse altså ved to pile der møder hinanden. Den prototypiske sætning er en ledsætning, for her kan man umiddelbart se virkningen af princippet om den naturlige serialisation⁴⁵, hvorefter den hierarkiske orden mellem ledene afspejler sig i deres rækkefølge som enten lutter venstreforgreninger eller lutter højreforgreninger. Dette princip gælder altså ikke i så høj grad for danske helsætninger:

---

45. Bartsch, Renate 1972: *Adverbialsemantik*, Athenäum, Frankfurt am Main.

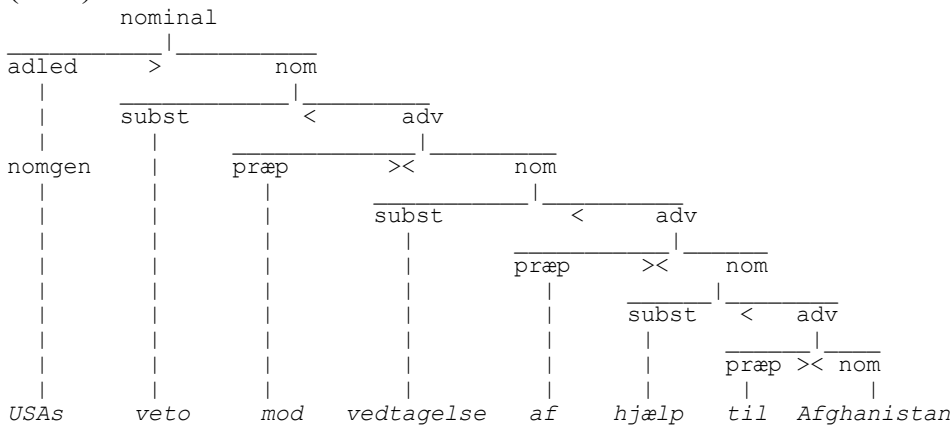
Vennemann, Theo, 1972: *Explanation in Syntax*, i Kimball, John P. (ed) 1972: *Syntax and Semantics*, vol 2, Seminar Press, New York.

(17.1)

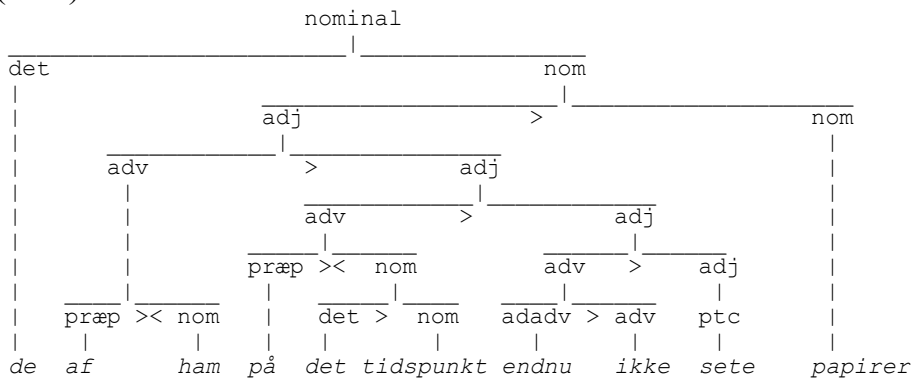

nom = nominalsyntagme, det = determinator, subj = subjekt, subst = substantiv, rel. adv. = relationelt adverbial, vb = verbum, adj = adjektiv, præp = præposition, adv = adverbium.

(17.2)

(17.3)

Man kan også beskrive sætningen og dens led på en anden måde, som nogle kalder dybdestrukturel, men som blot beskriver semantiske afhængigheder mellem semantiske morfemer, i stedet for grammatiske afhængigheder mellem de på grundlag af de ved grammatiske morfemers distribution definerede ordklasser.

Systemet af semantiske afhængigheder er beskrevet i §§ 37 og 72, men her skal en enkelt side af systemet omtales. Man kan i et udsagn skelne mellem **omsagn** (prædikater), **roller** (argumenter, aktanter, dybdekasus), dvs. nominale og adverbielle led som er semantisk bundet til bestemte omsagnstyper, og **omstændighedsangivelser** (circumstantialer, satelitter) dvs. adverbielle led som ikke er semantisk bundet til bestemte omsagnstyper.

Der findes omsagn der har 0, 1, 2, eller måske flere semantisk bundne roller (det der ofte kaldes hhv. nul-valente, monovalente (=intransitive), divalente (=transitive) eller trivalente (=ditransitive) verber). Rolle 1, 2 og 3 kan have forskellige semantiske bestemmelser afhængigt af omsagnets type; rolle 1 (den aktive sætnings subjekt) er AGENT, OBJEKT (patient) eller OPLEVER (dativ, receiver, recipient), rolle 2 (den aktive sætnings objekts) er ofte OBJEKT, mens rolle 3 (hensynsledet) ofte er en OPLEVER. Verbet *give* har således AGENTEN som rolle 1, OBJEKTET som rolle 2 og OPLEVEREN som rolle 3. Omstændighedsangivelserne kan være af mange semantiske typer (som slet ikke behandles i denne bog) fx TID, ÅRSAG, VARIGHED, BETINGELSE, MIDDEL, MÅL.

I den grammatiske teori er det væsentligt at man for hvert verbum kan skelne mellem roller og omstændigheder. Som hovedregel vil svarene på spørgsmålene *hvem*, *hvad*, *hvordan* (evt. *hvorfra* og *hvorhen*) være roller i forhold til omsagnet. Svarene på spørgsmålene *hvor*, *hvornår*, *hvorfor*, *hvor længe*, *hvormed*, *hvoraf* og angivelser af betingelser og omstændigheder (som ikke har specielle spørgeord) vil som regel være omstændighedsangivelser.

<i>Pigen</i>	<i>gav</i>	<i>sin lillebror</i>	<i>en bog</i>	<i>i fredags</i>	<i>fordi han havde fødselsdag</i>
rolle 1		rolle 3	rolle 2	omst. 1	omst. 2
AGENT		OPLEVER	OBJEKT	TID	ÅRSAG

Dog findes der særlige verber som fx *bo*, *befinde sig* der har STED (hvor) som rolle 2: *Hun boede i Frankrig*.

§ 18 Udtryk-indhold-forholdet

Det er nu syntaksens opgave at beskrive hvorledes de to udtryksfænomener: rækkefølge og afhængighed mellem størrelser i sætningen, gør det muligt for sprogbrugeren at erkende

indholdsmæssige forskelle i tolkningen af sætninger; med andre ord hvorledes man kommer fra udtryk til indhold (for så vidt angår tolkningen af de grammatiske mindstetegn og de grammatiske relationer i sætningen). I sprog som russisk er kasus og verbalbøjning de udtryksstørrelser som er vigtigst for tolkningen af sætningens indholdsside, men i dansk og engelsk spiller ordenes rækkefølge den største rolle som udtryk for de grammatiske forhold i sætningen.

Det er ikke grammatikkens opgave at fremstille de syntaktiske regler som regler om hvordan man (som i skoleanalyser) kan flytte om på led, indsætte led eller transformere sætninger til andre sætninger. For det er helt givet at sprogbrugerens tolkning af en sproglig sætning i kommunikationssituationen ikke foregår som omflytninger, indsætninger eller transformationer.

Fx er det i Diderichsen-traditionen almindeligt at forklare det forhold at et led står først i sætningen, i 'forfeltet', med at det er 'flyttet frem' fra en plads længere til højre i sætningen, fx siges *Peter* i *Peter møder du næppe her* at være 'flyttet frem' fra objektpladsen længere til højre i sætningen. Og i den tidligere Chomsky-tradition er det almindeligt at sige at den passive sætning er en 'transformation' af den tilsvarende aktive sætning, fx siges *hun plages af gigt* at være en transformation af *gigt plager hende*. Min indvending er nu den at det ikke kan være den rigtige formulering af de grammatiske regler som sprogbrugereren bruger i tolkningen af disse sætninger, for der sker ved tolkningen ingen tilbageflytning eller tilbagetransformation. Vejen fra udtryk til indhold må kunne beskrives på en måde som er mere i overensstemmelse med de processer som må antages at foregå i hovedet på sprogbrugereren.

Jeg vil derfor beskrive de syntaktiske regler algoritmisk, dvs. beskrive hvorledes en datamaskine i et endeligt antal skridt kan nå fra sætningens udtryk til sætningens indhold, som må defineres så det kan repræsenteres på anden måde end ved dagligsproget. Jeg vil bruge den formalisme som anvendes i oversættelsesprojektet EUROTRA⁴⁶. Formalismen består af en række genskrivningsregler af samme type som bruges i generativ grammatik; for dem gælder følgende bemærkninger:

Et led på venstre side af genskrivningspilen --> siges at bestå af de led der står (med blanktegn imellem) på højre side af pilen i den angivne rækkefølge; led der er valgfrie (optionelle, fakultative), dvs. som kan være der eller ikke være der, markeres med '^x'; led der kan forekomme en eller flere gange umiddelbart efter hinanden (gentagelige), skrives 'x"'; led kan være valgfrie og gentagelige på én gang; led der ikke er mærket på disse måder er nødvendige (obligatoriske). På venstre side af pilen kan der kun stå ét led. På højre side af pilen skal der altid være mindst ét obligatorisk led. Led der alternerer, dvs. hvoraf ét og kun ét kan forekomme på den angivne plads på højresiden, markeres med '; imellem: xxx;yyy (uden blanktegn i reglerne).

Disse regler giver muligheder for at beskrive afhængighed og rækkefølge i samme regelsystem. Se på følgende eksempel (som dog ikke er den endelige formulering af reglen): Man kan i visse sætninger have både hensynsled og genstandsled som adled til verbalet, og hensynsledet står da altid før genstandsledet, fx i *hun gav ham bogen*, **hun gav bogen ham*. Man kan også have verbal uden adled, fx *hun gav og gav*, *men fik aldrig noget til gengæld*. Man kan have sætninger med genstandsled alene: *hun gav en bog*, men man kan ikke have (ikke-elliptiske) sætninger med kun hensynsled: **hun gav ham*. Det kan udtrykkes i formalismen på følgende måde:

(18.1)

strukturregler:

- i) **sætning** --> **subjekt verbal**
- ii) **verbal** --> **verbum ^nominaler**
- iii) **nominaler** --> **^hensynsled genstandsled**

leksikalske regler:

- iv) **subjekt** --> *hun*
- v) **verbum** --> *gav*
- vi) **hensynsled** --> *ham*
- vii) **genstandsled** --> *bogen*

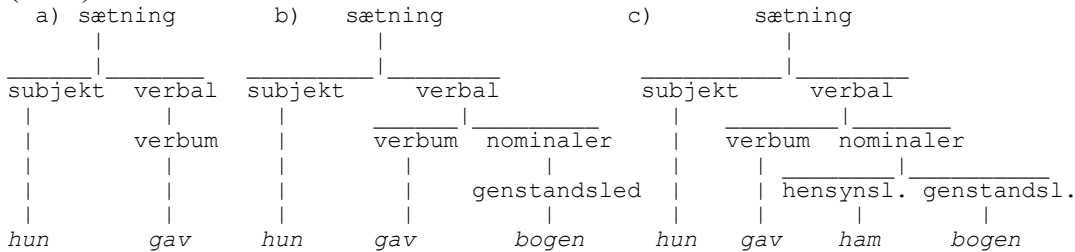
En datamaskine der skal 'analysere' en sætning som *hun gav bogen* efter denne grammatik, arbejder typisk på følgende måde (man kan næsten ikke beskrive disse processer uden at lave antropomorfer; jeg sætter dem i enkelt citationstegn): maskinen begynder i bunden, og 'læser' det første ord, *hun*, så 'slår den dette ord op' i ordbogen med de leksikalske regler, og finder ordets kategori: *subjekt*. Dernæst begynder den oppefra, og 'prøver på' at generere en sætning, ved at bruge så mange regler som nødvendigt for at den finder kategorien *subjekt*. Den finder det kun i regel i), som siger at en sætning består af subjekt og verbal. Så 'læser' den næste ord, *gav*, finder kategorien *verbum*, 'checker efter' om den har stødt på denne kategori i de allerede brugte regler. Da den ikke har det, 'prøver' den næste regel, og her finder den *verbum*, maskinen kunne stoppe nu, for *nominaler* er valgfri, men den 'prøver' om der er flere ord i sætningen først; det er der, og den slår *bogen's* kategori op i ordbogen: *genstandsled*. Så 'undersøger' den om *genstandsled* bruges af regel i) eller ii). Da det ikke er tilfældet, bruger den regel iii), som jo kan bruges fordi *hensynsled* også er valgfri. I det følgende vil jeg følge den sprogbrug at en bestemt ordning af grammatikken vil *generere* en bestemt analyse, nemlig analysere ledene som stående på de pladser som grammatikken tillader, og tilordne den træstruktur som reglerne beskriver. Når maskinen arbejder vil den både ved 'syntese' og 'analyse' 'generere' et analysetræ.

Maskinen vil derimod ikke med disse regler generere en analyse af en sætning som **hun gav ham*. Der vil ske det at maskinen, der går frem fra venstre til højre, når den er ved *ham*, vil lave første del af struktur c). Men når der ikke følger noget efter, kan regel iii) ikke bruges, for *hensynsled* kan kun optræde tidligere hvis *genstandsled* også optræder senere, og det gør det ikke. Så vil maskinen slette denne analyse og gå tilbage til andre regler og se om den kan bruge nogen af dem. Hvis der ikke findes nogen regler den kan bruge, vil der ikke komme nogen analyse frem som resultat af maskinens arbejde. Det er ret svært i analysearbejdet med bevidstheden at vænne sig til at analysen af noget tidligere efter denne metode afhænger af tilstedeværelsen af noget senere, men det er den eneste måde hvorpå man kan opstille grammatikker der beskriver de strukturer i sproget som sprogbrugeren (ubevidst) udnytter ved tolkning af tekster.

Maskinen arbejder altså ved at skifte mellem at læse i bunden og at generere strukturer fra toppen, indtil alle ord er læst og alle regler brugt på alle de måder de kan bruges. Den skifter mellem bottom up- og top down-processer. Det er den måde man, når man arbejder med maskiner, løser den såkaldte hermeneutiske cirkel, som er det problem at man ikke kan forstå helheden før man har forstået delene, men at man heller ikke kan forstå delene før man har forstået den helhed som de er dele af. Man kan også sige at denne proces

svarer til den hypotetisk-deduktive metode. Maskinen skifter - lige som man må antage mennesker gør - mellem at læse ordene i rækkefølge, og udkaste hypoteser om hvilke helheder de indgår i.

(18.2)

På denne måde kan man med grammatikken (16.2) formulere den kendsgerning at der i sætningen *hun gav bogen* er en tom plads til venstre for genstandsledet, men ikke en tom plads til højre for hensynsledet. Man kan med andre ord dels udtrykke at hensynsled står til venstre for genstandsled, dels at det er afhængigt af tilstedeværelsen af et genstandsled således at det ikke kan forekomme hvis der ikke forekommer genstandsled. Formalismen udtrykker hvorledes afhængighed og rækkefølge er indflettet i hinanden.

Hvis vi) og vii) havde lydt:

(18.3)

- vi.a) **hensynsled --> nominal**
- vii.a) **genstandsled --> nominal**
- viii) **nominal --> *ham; bogen***

ville den have analyseret **hun gav ham* på samme måde som *hun gav bogen*, nemlig som b) i (18.2); den vil altså give en analyse af sætningen som om den betød at 'hun gav ham - antag at det er en hund - som gave'. Og det er en grammatisk korrekt, men semantisk uventet, analyse af sætningen. Sådan foregår menneskelig tolkning også: vi prøver at nå til den forståelse som afsenderen, under forudsætning af overholdelse af sprogets syntaktiske regler, prøver at få os til at nå til - også selv om det er en ikke semantisk umiddelbart indlysende tolkning. Grammatikken i (18.3) er således bedre end den i (18.1) fordi den generaliserer mere og kan angive hvorledes flere sætninger skal tolkes.

Problemet kan spidises yderligere til; antag at regel 1) havde lydt:

(18.4)

- i.a) **sætning --> nominaler verbal subjekt nominaler**

Så ville den ikke blot analysere de nævnte sætninger og tillægge dem meningsfuld struktur, men også sætningerne: *ham gav hun bogen*, *bogen gav hun ham*. Men den ville give begge sætninger samme struktur, således at den anden ville betyde: 'hun gav ham til bogen'. Og det er det en grammatik skal gøre. For man kan ikke på det syntaktiske arrangement af sætningen se hvad det er genstandsled og hvad der er hensynsled; det er nemlig ikke markeret ved ordstilling, afhængighed eller kasus. Så når man som regel ikke opfatter denne mening, må det være fordi mennesker også bruger semantiske regler for at tillægge sætninger mening. Det er da også ved at blive almindeligt at folk kan bruge passive sætninger både med *bogen* og *ham* som subjekt: *bogen gives ham*, *han gives bogen*. Det

er et indicium for at (18.4) er en rigtigere beskrivelse af den danske syntaks end (18.1 og 3).

Formalismen giver også mulighed for at man kan beskrive uendeligt lange konstruktioner, det som Chomsky omtaler som den kreative side af sprogudøvelsen. Man kan have et endeligt antal regler som beskriver et uendeligt antal af konstruktioner, hvis man benytter de såkaldte rekursive regler, dvs. regler som på venstresiden af pilen valgfrit indeholder det led som står på højresiden. Sideordning er et godt eksempel på dette i sproget; man kan fx have: *Jeg mødte Per, Ulla og Hans, de spiste, drak og var glade*. Det karakteristiske for sideordning i sproget er dette at man kan gentage en hvilken som helst type led vilkårligt mange gange med *og*, *men* eller *eller* mellem de sidste to led, og komma mellem de tidligere. Det kan beskrives ved følgende regler:

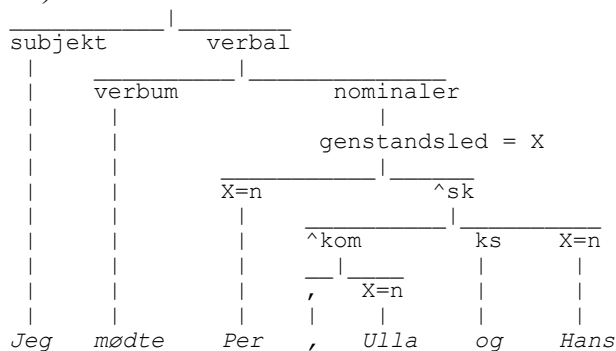
(18.5)

- ix) $X \rightarrow X \text{ } ^{\wedge}\text{sk}$ (stort X) er en variabel der står
 x) $\text{sk} \rightarrow \text{ } ^{\wedge}\text{kom ks X}$ for et led af bestemt type
 xi) $\text{kom} \rightarrow \text{ } ^{\wedge}\text{kom , X}$ $\text{sk} = \text{sideordningskonstruktion}$
 xii) $\text{ks: og; eller; men}$ $\text{kom} = \text{komma-sideordning}$
 $\text{ks} = \text{konjunktion der sideordner}$

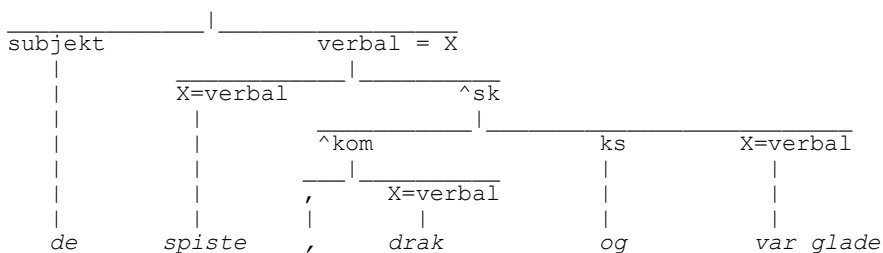
Sideordning er en god test for analysatoren på om to størrelser hører til samme grammatiske kategori; man kan fx ikke sige: *Han var bager og gråhåret*, for *bager* og *gråhåret* hører ikke til samme kategori; men man kan godt sige: *hende har de sprunget over og snydt*, for *springe over* og *snyde* hører til samme kategori.

Eksemplerne kan så med reglerne ix)-xii) analyseres på følgende måde:

(18.6)

(18.7)

I den følgende beskrivelse af reglerne for ordføjning på dansk, vil reglerne overalt blive formuleret således at der kun tages hensyn til grammatiske regler, ikke til semantiske regler. De semantiske regler vil så blive beskrevet i de næste afsnit.

Når man, som jeg, i grammatikken vil beskrive de regler efter hvilke sprogbrugere i tolkningen kan komme fra udtryk til indhold, må man have nogenlunde faste forestillinger om hvad 'indhold' kan være, og hvorledes man kan beskrive det.

Jeg vil skelne mellem 3 forskellige indholdsdimensioner som alle er vigtige for sætningens funktion som tekst, og som alle udtrykkes ved syntaktiske strukturer: for det første udtrykker tekstens syntaks udsagnsstrukturen, dvs. hvilke 'genstande' og 'forhold' der angives at stå i hvilke 'forhold' til hvilke andre 'genstande' og 'forhold'. Med andre ord: syntaksen markerer hvad der er logisk prædikat (hovedverbum) i sætningen, hvad der har hvilken kasusrolle, dvs. hvad der er logisk (dybde-)subjekt, logisk genstandsled og logisk hensynsled, og hvorledes prædikatet modificeres af prædikater af 2° og 3° (disse kategorier er emnet for afsnit II B).

For det andet udtrykkes informationsstrukturen, dvs. syntaksen markerer hvad der er emne for sætningen (emne, thema, psykologisk subjekt), dvs. nævnt information som forudsættes kendt og anerkendt af modtageren, og som ikke falder ind under virkeområdet (scope) for sætningens attitudemarkører og logiske operatorer (nægtelser o.l.); syntaksen markerer hvad der er fremsat information (fokus, comment, rhema, psykologisk prædikat), dvs. det som er ny information og som leder frem til hele tekstens konklusion, og som nægtelsen og andre logiske operatorer kan ramme. (Disse kategorier er emnet for kapitel IVA.)

For det tredje udtrykkes sproghandlingstypen, dvs. hvilken samtalerelation der oprettes mellem parterne ved ytringen af sætningen: syntaksen markerer om afsenderen hævder realiteten af sætningens udsagn, spørger efter oplysninger, udfører påbud eller lader realitetsværdien være ubestemt. (Disse kategorier er emnet for kapitel VA.)

Disse forhold vil jeg nu prøve at beskrive i den beskrevne formalisme, som på sin vis efter sin idé beskriver det hele på en gang (23.4) så reglerne kan bruges algoritmisk. Jeg opbygger dog for overskuelighedens skyld reglerne trin for trin.

§ 19 Fokus og emne

Det led der sættes først i sætningen kaldes traditionelt efter Diderichsen for sætningens *fundament*⁴⁷. Denne plads markerer at ledet er emne for sætningen. Men derudover kan

---

47. Fremstillingen i denne paragraf bygger selvfølgelig i høj grad på den eksisterende litteratur om dansk grammatik, men henvisningerne er generelle og ikke præcise, så jeg kan henvise til sidetal:

Diderichsen, Paul, 1946: *Elementær Dansk Grammatik*, Gyldendal, København.

Hansen, Aage, 1967: *Moderne Dansk 1-3*, Grafisk Forlag, København.

Hansen, Erik, 1977: *Dæmonernes Port*, Reitzel, København.

Mikkelsen, Kristian, (1911) 1975: *Dansk Ordføjningslære*, Reitzel, København.

Wiwel, H.G., 1901: *Synspunkter for dansk sproglære*, Det nordiske Forlag, København.

Men min fremstilling her har - som også Wiwels bog - nærmest traditionen som noget man kan reagere mod. Det er dog nok snarere undervisningstraditionen jeg må opponere imod end egentlig

pladsen i sætningens front markere tre forskellige ting: enten at ledet også er sætningens subjekt, eller at ledet også er fokuseret, således at det både er emne og modsætningsfokus, eller at ledet angiver den situation som meddelelsen skal ses på baggrund af. Dette skyldes at ordstillingen i den danske sætningsbygning bruges til at udtrykke tre forskellige ting: hvilken semantisk rolle (se § 17) de forskellige led indtager, hvilken informationsteoretisk status ledet har, og hvilken sproghandlingstype sætningen udgør.

1) De grammatiske regler i § 17 beskriver at en sætning altid *skal* indeholde både et subjekt og et verbal; der *kan* desuden være et sætningsadverbial, (verbalet kan så igen indeholde et eller to objekter og et eller flere almindelige adverbialer). Normalt, men ikke altid, står subjektet før verbalet; på dansk er den grundlæggende ordstilling således: SVO (Subjekt - Verbal - Objekt).⁴⁸

2) Der *skal* altid være både et **emne**⁴⁹, dvs. information som meddelelsen tager sit udgangspunkt i, og et **fokus**, dvs. det led som afhængigt af kontekst og ordstilling fremsættes som relevant for (således at det rammes af den eventuelle nægtelses logiske kraft).

3) Det *skal* af ordstillingen fremgå om sætningen er fremsættende eller spørgende, og om det er en helsætning eller en ledsætning.

Generelt står emnet i sætningen først, normalt er det subjektet, undertiden er det et adverbial, men kun sjældent en *at*-sætning eller et attitudeadverbial. Fokus i sætningen står som regel sidst, og det er som regel verbet - det kan være et objekt eller et adverbial, men ikke subjektet eller sætningsadverbialet. Spørgsmål er markeret med *hv*-ord eller verbet fokuseret som første led.

Disse regler strider øjensynligt mod hinanden, og det har da også været grammatikernes problem hvorledes man kunne forklare alle tre semantiske forhold med den samme ordstilling.⁵⁰ Nogle af disse regler kan i formalismen nu i første omgang beskrives således:

forfatterens værker. Men grammatiktraditionen forekommer mig meget bagvendt. Man sætter vognen foran hesten når man formulerer regler for hvilke sætninger man ikke kan sige i stedet for at formulere regler for hvordan man kan tillægge faktisk sagte sætninger mening. 48. Det er værd at nævne det fordi det af Diderichsens sætningsskema indirekte fremgår at dansk skulle have VSO ordstilling. Flere forskere har da også undret sig over dette: Haastrup, Niels, 1986: *Ordo naturalis*, i *Nys 16-17*, Akademisk forlag, København, Nielsen, Niels Åge, 1975: *Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning*, i *At færdes i sproget*, Dansk Sprognævns skrifter nr. 9, København.

49. Her bruger jeg, af mangel på bedre, ordet *emne* om det der i andre fremstillinger kaldes *topic* eller *t(h)ema* eller *fundament*. Da ordet *tema* i min fremstilling er reserveret til at betegne 'det bagvedliggende semantiske modsætningssystem' (se II C), da *topik* på dansk betyder 'toposlæren', og da *fundament* hos Diderichsen betegner én plads med led der har tre forskellige funktioner, har jeg valgt at indføre ordet *emne* som teknisk term, ikke for en plads, men for sætningens psykologiske udgangspunkt, det som meddelelsen i sætningen er en meddelelse om.

50. Aage Hansens teori om A-led og B-led er således et forsøg på at kombinere de forskellige synsmåder, jf.: Hansen, Aage, 1933: *Sætningen og dens led i moderne dansk*, Nyt Nordisk Forlag, København.

(19.1)

syntaksregler:

- i) **sætning** --> **^emne s**
- ii) **emne** --> **a;n (=e)**
- iii) **s** --> **nex ^obj ^a**
- iv) **nex** --> **^v subj ^v ^a**
- v) **subj** --> **n**
- vi) **obj** --> **n**

forkortelser:

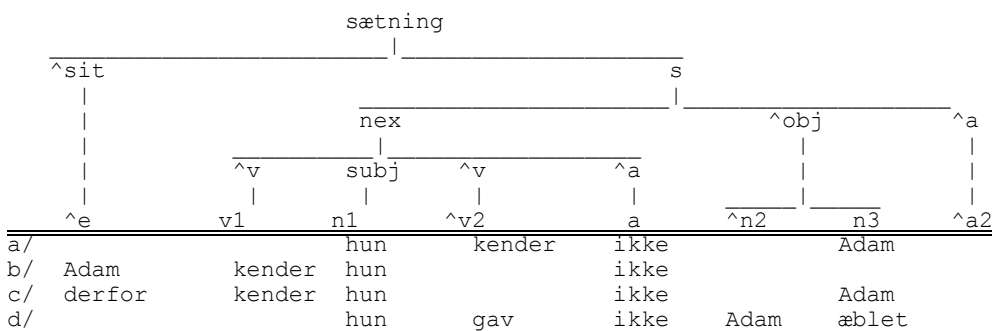
- s = sætningsrest, n = nominal,
- a = adverbial, v = verbal,
- obj = objekter, nex = nexusforbindelse,
- dvs. gensidig afhængighed ml led
- sa = sætningsadverbial, sit = situationelt emne.

leksikalske regler:

v: *kender; gav*n: *hun; Karl; æblet; Adam; Eva*sa: *ikke*a : *derfor; i en uge*

Denne grammatik kan så beskrive følgende konstruktioner:

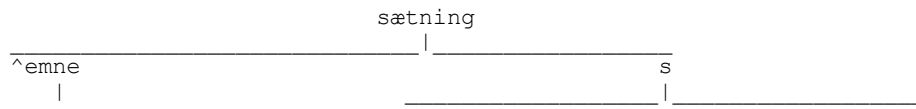
(19.2)

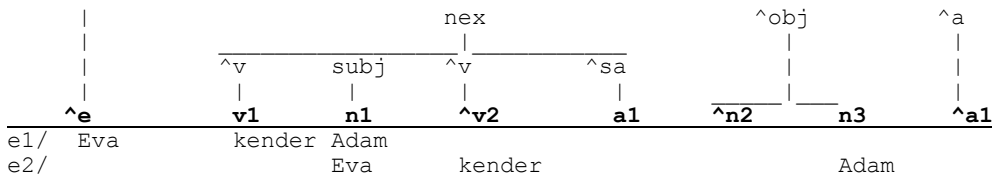

I alle fire sætninger analyseres *hun* som subjekt, b/ har *Adam* på **e**-pladsen, og c/ har *derfor* på **e**-pladsen. Algoritmen virker nu sådan at *kender* i a/ ikke kan stå på **v1** fordi denne plads kun kan bruges hvis senere **n1** også fyldes ud, men det kan den ikke blive fordi *ikke* kun kan stå på **a1**. *hun* kan ikke stå på **e**-pladsen, for denne plads kan kun være fyldt op hvis **n1**-pladsen også er det, og det kan den ikke på grund af at ordet *ikke* skal placeres til venstre for *Adam*. Regel vi) handler om hensynsled og genstandsled og virker som beskrevet i (18.2-3). Denne grammatik gør altså rede for hvorledes ledenes rækkefølge gør det muligt at tolke dels hvad der er subjekt, genstandsled og hensynsled, dels hvad der er fokus og emne.

Der er dog det problem på dansk at rækkefølgen kun virker som udtryk der er tilstrækkeligt for tolkning hvis der er led nok til stede til at fylde pladserne ud mellem de forskellige pladser. Er der ikke det, vil algoritmen give flere analyser, se fx følgende eksempler:

(19.3)

Grammatikken beskriver at sætning e/ er tvetydig; enten betyder den: 'det er Eva Adam kender' med *Eva* som genstandsled og *Adam* som subjekt, eller også 'det er Eva der kender Adam', med *Eva* som subjekt og *Adam* som genstandsled. Så grammatikken i (19.1) er netop en rigtig beskrivelse af strukturen i det danske sprog, for den giver to analyser af sætninger som faktisk er tvetydige.

Når sprogbrugere i en sætning som e/ alligevel normalt kan afgøre hvad der er subjekt og objekt, hænger det sammen med at det som regel af det foregående fremgår hvad der er emne for sætningen fordi det allerede er kendt. Hvis e/ forekommer i en sammenhæng hvor *Eva* er emnet i den tidligere sætning, vil dette ord sikkert også være subjekt og emne som i e2/. Læsningen i e1/ fremkommer hvis 'Eva' nævnes som **kontrastemne**, dvs. emne i et udsagn der står i modsætning til et andet udsagn med et kontrasterende emne og det modsatte fokus: *Eva kender Adam, Ulla kender han ikke*.

Nu ville eksemplet ikke være tvetydigt hvis det havde lydt: *Hun kender Adam*. Denne sætning kan kun analyseres som e2/, ikke som e1/. Det skyldes at *hun* er bøjet i fald, som jo også er et udtrykselement som udtrykker en indholdsmæssig forskel: *hun* står i nominativ; hvis det havde stået i akkusativ, ville det have heddet *hende*. Og et ord i nominativ kan kun være subjekt, det kan ikke være genstandsled. Denne regelmæssighed i dansk kan uden videre føjes til reglerne, nemlig som en angivelse af at det **n** som er genereret af **subj**, ikke må være andet end nominativ - hvis det har nogen kasus - et der er genereret af **obj** eller **emne**, må ikke være noget andet end akkusativ.

Hvis sætningen havde lydt *Eva elsker en rødhåret mand*, havde den heller ikke været tvetydig; den kunne da kun analyseres som e2/ og ikke som e1/. Det skyldes at nominalet *en rødhåret mand* er ubestemt form. Subjektet kan på dansk normalt (dvs. uden for avisoverskrifter, og generiske sætninger) ikke være i ubestemt form. Dette kan også indbygges i reglen om subjektet på **n1**.

(19.4)

- v.a) **subj** --> **n_{nom,def}**   nom = nominativ, ak = akkusativ, def = bestemt form
 vi.a) **obj** --> **^n_{ak} n_{ak}**

han i en sætning som *Eva kender han*, ville således passe til **subj**-pladsen efter v.a), men ikke til objekt-pladserne efter vi.a), hvorfor kun analyse e1) ville blive genereret, og ikke e2). Bemærk at man ikke kan se om *Adam* er nominativ eller akkusativ. Reglerne i v) og vi) betyder altså ikke at subjektet kun kan bestå af et nominal der er markeret som nominativ, men at det ikke kan bestå af et nominal der er markeret som noget andet end nominativ, dvs. som akkusativ eller genitiv. Sådanne markeringer på udtryksiden der indgår som forudsætninger for analysen, noteres med nedsænkede bogstavtilføjelser.

Objektpladserne kan fyldes af andre led end hensynsled og genstandsled, nemlig af omsagnsled til grundled (subjektsprædikat) efter verber der betyder 'være', og som fungerer som en slags grammatiske mindstetegn der gør at et substantiv eller et adjektiv kan optræde som en slags verbal: *Han er bager, hun synes så lille*. Det betyder at der

på **n3**-pladsen kan optræde adjektiver, som fx *lille*. Adjektiver bøjes i køn og tal, og substantiver i tal, som det nominal som er subjekt for verbet; denne overensstemmelse kaldes **kongruens** i køn og tal. Denne kongruens mellem subjekt på **n1** og substantivet eller adjektivet på **n3**, gør det rimeligt at tale om at det grammatiske subjekt også er rolle 1 (logisk subjekt) for disse nominale størrelser der optræder som logiske omsagn⁵¹.

På **n3** kan der også stå omsagnsled til genstandsled (objektsprædikat) efter verber der betyder 'få til at være' eller 'gøre': *De maledede porten rød, hun kaldte ham Mads*. Man kan så iagttage kongruens mellem nominalet på **n2** og substantiv eller adjektiv på **n3**: *De maledede huset rødt, hun kaldte dem idioter*. Det betyder at man kan beskrive ledet på **n2**, *huset*, som på en gang grammatisk genstandsled og rolle 2 for *maledede* og som rolle 1 (logisk subjekt) for *rødt* (nemlig subjekt i det udsagn som sætningen implicerer: 'huset blev rødt').

Man kan nu iagttage at hvis et 'gøre'-verbum optræder i passiv form, opfører det sig som et 'være'-verbum, dvs. det gør det grammatiske subjekt til rolle 1 (logisk subjekt) for omsagnsledet på **n3**: *Huset blev malet rødt, de blev kaldt idioter*. I passive sætninger er det grammatiske subjekt på **n1** således rolle 2 (logisk objekt) til omsagnet *male* og rolle 1 til omsagnet *rød*.

Det sprogbruger er interesseret i, er de logiske forhold, ikke de grammatiske. Man kan formulere det på den måde at tre forskellige udtryksmidler: ledenes rækkefølge, dvs. at de står på **n1**, **n2**, og **n3**, det finitte verbals form, om det er aktiv eller passiv, og kasus- og kongruensforholdene tilsammen gør det muligt for sprogbruger at erkende hvad der spiller hvilken semantisk rolle i en sætning, og det er det der er formålet med teksttolkningen. For alle led på **n2** og **n3** gælder det at de ikke må være markeret som noget andet end akkusativ.

Det der står på **n1**-pladsen er subjekt i sætningen, **n2**-pladsen rummer hensynsledet, og **n3**-pladsen genstandsledet. Det der står på **e**-pladsen er enten en omstændighedsangivelse der henviser til en situation som emne for udsagnet, og i så fald er dette led uden for nægtelsens virkeområde. Eller også er ledet på **e**-pladsen et rolleled, og i så fald er dette led **kontrastemne** og, når det ikke er bestemt form, rammes det af en evt. nægtelses kraft.

Dette sidste ses af at ledet på **e**-pladsen kan have formen *nogen* med betydningen 'ere end 0', 'nogen overhovedet' hvis der er en nægtelse i sætningen. *Nogen helt er han ikke, nogen mand gav hun aldrig sit ja, nogen bog fik han aldrig skrevet*. Formen *nogen* bruges nemlig kun hvis et ikke bestemt nominal står i virkeområdet af nægtelser, betingelser og spørgsmål: *Han var ikke helten i stykket. Han var ikke nogen helt. Kommer der overhovedet nogen gæster? Hvis du kender nogen ærlig brugtbilsforhandler, ...*

Man kan således tydeligt se forskellen på en omstændighedsangivelse på **e**-pladsen der er situationelt emne uden for nægtelsens virkeområde, og rolleled på **e**-pladsen der er kontrastemne (med modsætningstryk) inden for nægtelsens virkeområde. Man kan således ikke sige: **I nogen uge sov han ikke*.

(19.5)

f/ 'Adam så hun 'ikke i går

---

51. Larsen, Peter Harms, 1971: *Infinitiv og ledsætning som subjekt i moderne dansk*, i *NyS 3*, Akademisk Forlag, København.

g/ Nogen `helt var han `ikke
 h/ I `går `så hun `ikke `Adam
 i/ I en `uge `sov han `ikke
 j/ Hun `så `ikke `Adam i `går

f/ kan kun læses op med stærktryk på *Adam* og svagt tryk eller tryktab på *så* og stærktryk på *ikke*, og alle tolker det således at det er *så Adam* der benægtes; sætningen betyder: 'hvem hun så i går var ikke Adam'. I g/ er det *nogen helt* der benægtes. I h/ har *i går* normalt stærktryk, men *så* mister ikke sit tryk, og det er derfor ikke *i går* der benægtes, men *så* (når der ikke er ekstra stærktryk på *Adam*); den betyder nemlig: 'hvad angår Adam og igår, så *så* hun ham ikke'. *sov* benægtes i i/ og i j/ er der normalt ikke tryk på *hun* men på *så*, som er det der benægtes.

Fokus er defineret som meddelelsens yderste information, den information hvormed afsenderen ændrer modtagerens mentale model af sagforholdet, og det vil sige at fokus også er det led der rammes af operatorens (nægtelsens) kraft (falder inden for operatorens virkeområde). Som hovedregel er det det led under **s** der står sidst og som ikke er bestemt form, der er **nyfokus** (nyhedsfokuseret) (i eksemplerne angivet ved understregning). *Han kørte hurtigt. De gav legatet til en kemiker. Hun lånte ham kun pengene*. Læg mærke til at indholdet af et led i bestemt form ikke kan benægtes. Hvis ledene på **obj**-pladserne er bestemt form må fokus falde på det sidste af de øvrige led under **s**.

Feltet **sit** er reserveret til de omstændighedsangivelser og det kan være relationsadverbier, en sætning, en *at*-infinitiv eller et attitudeadverbial: **s;vai;ra;aa**. Feltet **emne** kan foruden de led der kan stå som situationelt emne (og som er beskrevet i feltet **sit**) også indeholde rolleled (dog ikke subjektet) der er kontrastemne, dvs. nominer i akkusativ, mådesadverbialer med kontrasttryk eller *hv*-ord: **n_{ak};ma_{kt};hv**

Alt hvad der er omtalt kan bygges ind i grammatikken:

(19.6)

i)	sætning --> ^emne s ^sit	ra = relationsadverbial, hv = hv-ord, ma =
ii)	sit --> ^s;ra;aa(=o);hv	mådesadverbial, k = konjunktion, kt = kon-
iii)	s --> nex ^obj ^ma	trasttryk, bv = verbal i bydeform, e = emne-
iv)	nex --> ^v subj ^fv ^sa1	plads, v = finit verbal, sa = sætningsadverbial
v)	emne --> sit; ^n _{ak} ;ma _{kt} (=e)	aa = attitudeadverbial, a = adverbial, sit =
vi)	subj --> ^at n _{nom,def} ;hvem;som;der;bv	led der angiver situation og omstændighed,
vii)	obj --> ^n _{ak} n _{ak} ;s	
viii)	fv --> ^a v	

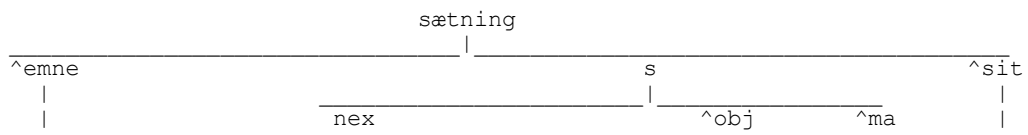
hv: hvem; hvad; hvor; hvornår; hvordan; hvorfor

ra: i går; i tre uger; i morgen; i din gadedør; på bordet; i min seng

ma: godt; hurtigt

a: ra;ma

(19.7)

e	v1	n1	a1	v2	a2	n2	n3	ma	o
f/[Adam]	så	hun			ikke				i går
g/[Nogen helt]	var	han			ikke				
h/[I går]	så	hun			ikke		Adam		
i/[I en uge]	sov	han			ikke				
j/		[Hun]	så		ikke		Adam		i går
h/I`går	o så	hun			ikke		Adam		
k/		[Hun]		sov				roligt	
		Hun		sov					i 3 timer

[Kantede parenteser] angiver emnet, og fokus angives med understregning.

Grammatikken beskriver nu følgende: sætningen består af et evt. **emne (e)**, af selve meddelelsen (**s**) og evt. en situationel omstændighed (**sit-o**). Det frontstillede emne er enten et situationelt emne dvs. omstændighedsangivelser, eller kontrastemne dvs. rolleled (dog ikke subjektet) med modsætningstryk; **s** omfatter så de led der udfylder roller i forhold til verbet og som kan fokuseres; **s** består af nexusforbindelsen (**nex**), og evt. af nogle objekter (**obj**) og mådesadverbialer (**ma**); **nex** består evt. af et verbal (**v**), altid af subjektet (**subj**) og evt. af et verbal og et sætningsadverbial (**sa**).

Emne for sætningen (det psykologiske udgangspunkt) er enten subjektet (**n1**) eller et led der står til venstre herfor (situationelt emne eller kontrastemne på **e**, eller det finitte verbum på **v1** i *ja-nej*-spørgsmål). Normalt falder sætningens nyfokus på det led der uden at være bestemt form står længst til højre i **s**-feltet, dvs. ikke på **sit-o**-pladsen. Fokus falder aldrig på **a2**-pladsen men på led (som ikke er bestemt form) på **ma**, **n3**, **n2**, **v2**, **v1**.

Det er ensbetydende med at subjektet ikke kan sættes i fokus. Jeg hævder altså at man næppe kan tolke *j/* med meningen: 'hvem der så Adam i går var ikke hende', og at man næppe finder den med emphatisk tryk på *Hun*. Ønsker man at udtrykke noget i den retning, må man bruge en kløvningskonstruktion og sige: *Det var ikke hende der så Adam i går*. Og jeg hævder også at *h/* (uden emphatisk tryk) ikke kan betyde: 'det var ikke hende der så Adam', men kun: 'hvad angår igår, så så hun ikke Adam'.

Man kan godt forestille sig en tolkning af *h/* hvor det er *I går* der benægtes, men så skal *I går* modtage emphatisk tryk samtidig med at *så* ikke mister sit stærktryk. Men normalt vil fokus falde på *så* i *h/*.

I alle sætninger kan taleren ændre informationsstrukturen ved emphatisk tryk på et led (og tryktab på andre). Der vil da altid være tale om modsætningstryk. Disse situationer ser jeg her bort fra. Dernæst hævder jeg at subjektet normalt ikke modtager modsætningstryk (dvs. tryk udover det eventuelle ordtryk samtidig med at et andet tidligere ord taber trykket) og at et nominal eller mådesadverbial før subjektet altid modtager stærktryk, og at det angiver kontrastemne. Et eksempel på et objekt på fokuspladsen kan være: - *Jeg mødte en mand der hedder Mortensen*. - *Ham kender jeg* underforstået: 'de andre kender jeg ikke'.

§ 20 Realitetsmarkører

Realiteten af udsagnet kan enten være hævdet, nemlig i almindelige fremsættende sætninger, der kan spørges til den i spørgende sætninger, den bliver reguleret i bydeformede sætninger, og den forbliver uafgjort i ledsætninger. Dette markeres ved ordstilling således:

Spørgsmål kan markeres på to forskellige måder: Enten er emnet for sætningen den finitte form af verbalet på **v1**-pladsen, det er de såkaldte *janej*-spørgsmål, hvor det er sætningens realitetsværdi der spørges til; eller også er emnet et *hv*-ord på førstepladsen;

verbalet står da på **v1**. Hermed opfordres modtageren til at identificere den rolle eller den omstændighed som der spørges til med *hv*-ordet.

I **hv-spørgsmål** kan der i nogle tilfælde ikke optræde nægtelser eller operatorer; det giver ikke mening at sige: *'Hvad har han ikke lavet?'* Det bliver til et retorisk spørgsmål eller et ekkospørgsmål hvis det ytres. Nægtelsens kraft rammer det yderste led til højre og det giver kun ringe mening at bede modtageren identificere en rolle i et udsagn som benægtes, for denne rolle kan jo med sandheden i behold udfyldes af uendelige mange informationer. Det er uendeligt mange ting han ikke har lavet. Retoriske spørgsmål med nægtelse og *hv*-ord, opfattes derfor som en angivelse af denne uendelighed: 'han har lavet alt'.

På den anden side kan man i *hvorfor*-spørgsmål uden problemer have operatorer: *Hvorfor kom du ikke i går?* Nægtelsens kraft rammer *kom*, men det bliver ikke et meningsløst spørgsmål fordi udfyldningen af *hv*-ordet ikke gælder en rolle i det benægtede udsagn, men en omstændighed for det benægtede udsagn.

Det ser således ud til at de *hv*-ord på **e**-pladsen som spørger til et led der udgør en rolle i forhold til omsagnet, normalt *hvem*, *hvad*, *hvordan*, ikke kan benægtes uden at det giver et retorisk spørgsmål; fx: - *Ja, hvem er ikke her!*, - *Hvad har han ikke gjort!*, - *Hvordan kan man ikke indrette sig?* Ved spørgeord der spørger til omstændighedangivelser, *hvor*, *hvorfor*, *hvornår* giver en benægtelse et reelt spørgsmål: *Hvorfor kom hun ikke? Hvor har du ikke ledt? - Hvornår er hun ikke kommet!*

Når stedsadverbialet er rolle 2 i forhold til verbet *bo* bliver et benægtet *hvor*-spørgsmål retorisk: - *Hvor har han ikke boet* = 'han har flyttet meget omkring' i modsætning til: - *Hvor har han ikke ledt* = 'hvilke steder er uundersøgt'. Dette forhold skyldes forskellen mellem roller og omstændighedsangivelser (§ 17).

Når *hv*-ordet er objekt eller mådesadverbial i sætningen står det på **e**-pladsen. Men hvis *hv*-ordet er subjekt, er der imidlertid en lille forskel på *hvad* og *hvem*, nemlig at der skal indskydes et *der* på **subj**-pladsen hvis det er *hvad*, og at der ikke må indskydes et *der* hvis det er *hvem*:

(20.1)

- a/ Hvad ligger der på bordet?
- b/ *Hvad ligger på bordet?
- c/ Hvem har ligget i min seng?
- d/ *? Hvem har der ligget i min seng?

I spørgesætninger med *hvad* som subjekt sættes *hvad*, som andre *hv*-ord på **e**-pladsen, og da **subj**-pladsen ikke må være tom (det er jo det eneste led som ikke har et '^' på hele sin grensti), indsættes der et *der* på denne plads. Der gælder nu for dansk det ejendommelige at personlige ubekendte subjekter ikke kan sættes på **e**-pladsen, men skal stå på deres **subj**-plads; læg mærke til at *hvem* som objekt uden problemer står på **e**-pladsen. Med andre ord reglen om at der skal være et subjekt er stærkere end reglen om at *hv*-ordet er kontrastemne. Det er dette grammatikken i (19.6) beskriver, og det er en af begrundelserne for at jeg har ladet subjektpladsen være den eneste obligatoriske plads i skemaet.

Og det sidste raffinement bliver så det at man både kan sige: - *Hvad ligger ikke på bordet?* og - *Hvad ligger der ikke på bordet!* Den sidste betyder 'sikken et rod!', mens den første betyder: 'hvad er blevet fjernet?'

Ordet *mon* markerer en sætning som spørgsmål, og placeres når det er trykstærkt på

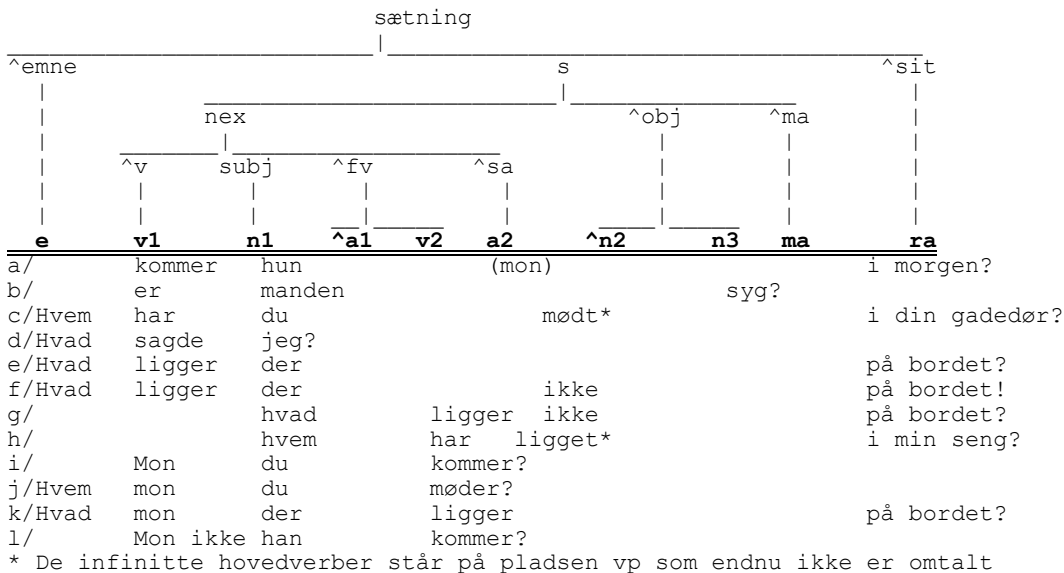
v1-pladsen, og når det ved tryktab knytter sig til et andet led, enten på v1 eller som adverbialt led på a2-pladsen: *'Mon han kommer?'*. Man kan sige *'Hvem møder du mon i morgen?'*, men ikke **'Hvem møder du mon?'*, det hedder *'Hvem mon du møder?'*.

I **ja-nej-spørgsmål** er det det finitte verbal som er emne, mens det i *hv*-spørgsmål er *hv*-ordet der er emne:

(20.2)

- a/ [Kommer] du i morgen?
- b/ [Er] manden syg?
- c/ [Hvem] har du mødt i din gadedør?
- d/ [Hvad] sagde jeg?

(20.3)

* De infinitte hovedverber står på pladsen vp som endnu ikke er omtalt

Som man kan se virker algoritmen således at *hvem* i h/ ikke kan stå på e-pladsen, for så ville n1 ikke blive udfyldt, og det er betingelsen for udfyldningen af e-pladsen. Omvendt kan man sige at denne iagttagelse at et spørgende *hvem* som subjekt ikke kan stå på e-pladsen, er et stærkt argument for at grammatikken skal se ud som i (19.6) med optionel e-plads og obligatorisk **subj-n1**-plads, og n1 som eneste plads til subjektet.

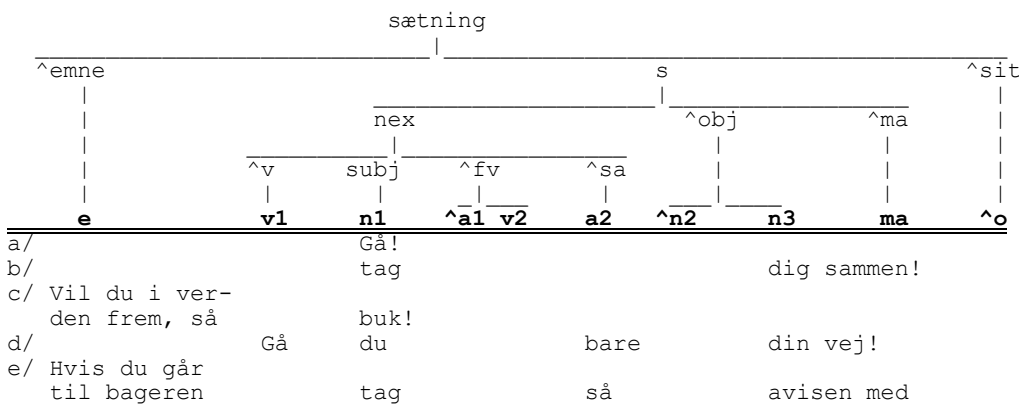
Påbud, bydeformede sætninger, markeres ved at det finitte verbal står i bydeform. Der er altså ikke brug for at ordstillingen markerer hvad der er påbud. Bydeformer kan optræde uden subjekter, fx: - *Gå!*, - *Hjælp!* - *Tag dig sammen!* - *Spild ikke min tid!*, eller med subjekt: - *Gå du bare din vej!*.

Bydeformen kan stå som første led, eller der kan være et tryksvagt adverbial som genoptager en betingelse, der optræder på e-pladsen: - *Vil du i verden frem, så buk!* - *Hvis du ikke kan klare mosten, så gå du bare din vej!* Man kan ikke have noget andet end betingelser foran bydeformen:

* - *I fire uger, hold ferie!*⁵² Når der er angivet en betingelse på **e**-pladsen, genoptaget med et tryksvagt adverbial på **e**-pladsen eller **a2**-pladsen, vil fokus falde på bydeformen. Når en bydeform kan optræde uden subjekt, må det skyldes at bydeformen i sig selv angiver at subjektet er den tiltalte. Det vil så igen sige at den i forhold til reglerne konsekvente analyse af dette må være at sætte bydeformen på **n1**-pladsen.

Det ser ud til at **n1**-pladsen kun kan udfyldes med ordet *du* eller *I* hvis der følger et led efter subjektet: - *Gå du bare!*, *Spis du bananerne!*, * - *Vil du i verden frem, så buk du!* * *Gå du!* Det betyder at hvis der er et **sa**-led som definerer et fokus, kan bydeformen stå på **v1**-pladsen, mens **n1** fyldes af *du* eller *I*. Dette gøres der i grammatikken i (19.6) rede for på følgende måde:

(20.4)

En **ledsætning** kan defineres som en sætning der er led i en anden sætning. Realiteten er i ledsætninger ubestemt, og det markeres med partiklen *at* eller med et underordningskonjunktional på **k**, som fx: *hvis, skønt, fordi, mens, da, idet, som*, med *hv*-ord (indirekte spørgesætninger), eller med ordet *der*.

52. Hansen, Erik, 1986: *Imperativens fundamentfelt. Et råmateriale*, i *Nys 16-17*, Akademisk Forlag, København.

(20.5)

sætning											
^emne	s								^sit		
	nex			^obj		^ma					
	^v	k	subj	^fv		^sa					
e	v1	k	^at	n1	^a1	v2	a2	^n2	n3	ma	o
a/		hvis	du	absolut	skal						
b/		da	hun		kom						
c/		hvem	der		vil						
d/		at	hun	ikke	skulle						
e/		som(at)	der	jo	er			strid		om*	
f/			der		er			syg			
g/			som		kom						i går

* om står på den endnu ikke omtalte vp-plads

Det er således karakteristisk for ledsætninger - sammenlignet med helsætninger - at de ikke har noget led på **e**-pladsen. Det er en beskrivelse af at ledsætninger ikke har noget emne som er det der er placeret på **e**-pladsen, og heller ikke noget selvstændigt fokus. De indgår jo som led i en anden sætning som har et emne og hvis nyfokus kan falde på ledsætningens yderste led. Dette beskrives i skemaet af det forhold at eventuelle attitudeadverbialer eller operatoren i ledsætninger ikke står på **a2**-pladsen, men på **a1**-pladsen. Fokus er det led som falder inden for virkeområdet for operatoren på **a2**-pladsen. Og når denne plads i ledsætninger er tom, er der ikke noget fokus.

Skemaet registrerer således forskellen i ordstilling mellem helsætninger og ledsætninger, og forklarer hvorledes reglerne for ledstilling af danske sætninger både gør det muligt for sprogbrugerne at forstå hvad der er emne og fokus i en given sætning, og hvilke sætninger der er ledsætninger.

Der er endnu en egenskab ved ledsætninger som umiddelbart kan aflæses af skemaet, og som finder sin forklaring ved skemaets logik: Det ser umiddelbart ud som om pronominerne i akkusativ *mig, dig, ham, hende* og *os, jer, dem* fungerer som objekter helt som andre substantiver; der er imidlertid en væsentlig forskel i benægtede helsætninger:

(20.6)

- a/ Hun gav ikke Daniel æblet
- b/ Hun gav ham ikke noget æble
- c/ Hun gav ham det ikke
- d/ *Hun gav Daniel æblet ikke
- e/ *Hun gav det ikke Daniel
- f/ Hun gav ikke Daniel det
- g/ Hun gav det ikke til nogen
- h/ Hun gav ikke 'ham det

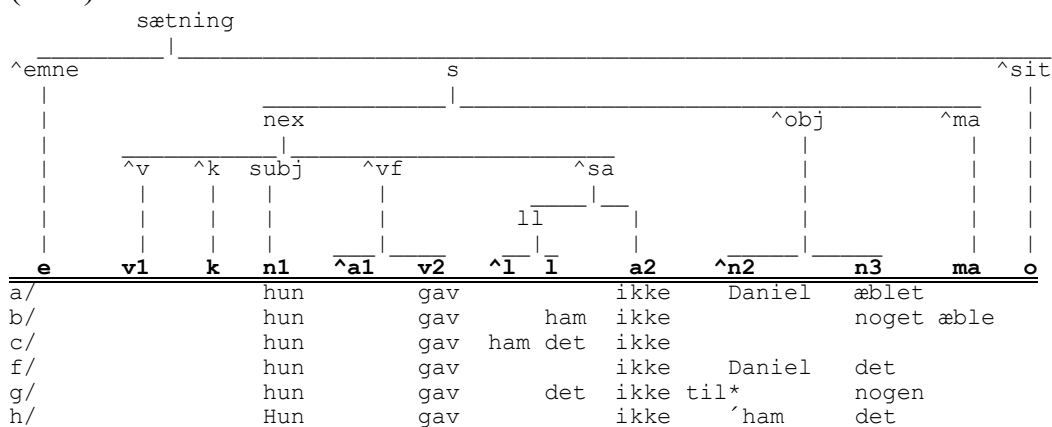
Som man kan se, kan pronominer som objekter stå før operatoren, mens substantiver ikke kan, og et pronomen som genstandsled kan ikke stå før operatoren hvis et hensynsled står efter operatoren. Det skyldes at operatorens virkeområde normalt omfatter den sidste af de størrelser der står under **s** (altså ikke **sit-o**). Imidlertid er lette, dvs. trykløse, pronominer netop størrelser der ikke rammes af operatoren fordi de altid betegner noget der er nævnt tidligere (og som de henviser til), og derfor optræder de, selv om de er objekter, til venstre for operatoren under **nex**, således at de ikke benægtes. a/ kan betyde flere ting: 'hvad angår æblet og Daniel, så gav hun ham det ikke', 'hvad hun gav Daniel, var ikke æblet'. Det sidste kan c/ derimod ikke betyde, den betyder kun: 'hvad angår Daniel og æblet, så gav hun ham det ikke'. b/ fokuserer på *noget æble* mens *ham* er uden for operatorens virkeområde. Hvis man ønsker at benægte hensynsledet, og placere et pronominalt genstandsled uden for operatorens virkeområde, må man sige: g/. Dette kan beskrives ved at føje en regel til regelsystemet:

(20.7)

- iv) **nex** --> ^{^v} subj ^{^fv} ^{^sa}
- ix) **sa** --> ^{^II} a
- x) **II** --> ^{^I} I

Sætningerne kan da analyseres på følgende måde:

(20.8)

Der er altså i skemaet to pladser til lette led således at de kan placeres uden for operatorens virkeområde. Læg mærke til at man ikke kan lave den tolkning af de to l-pladser at den første altid er hensynsled og den anden altid genstandsled - som man kan med de to objektpladser. I b/ står jo nemlig hensynsledet *ham* på den anden letledsplads. Det gælder derimod stadig at hensynsledet altid står foran genstandsledet (når der ses bort fra objekter i fokus).

I ledsætninger er der ingen letledspladser. Det kan ses af at ledsætninger ikke udnytter a2-pladsen; adverbier i ledsætninger står på a1-pladsen. Selve skemaets opbygning forudsiger således at der ikke er nogen letledspladser i en ledsætning. Men skemaet giver også en forklaring på hvorfor der ikke er det: letledspladserne bruges til at trække lette pronomielle objekter uden for operatorens virkeområde (de er jo lige som emnet kendt i forvejen). I ledsætninger fokuseres der ikke på noget eftersom ledsætninger er led i en sætning hvis fokus allerede er placeret. Der er således ikke grund til at placere lette pronomielle led udenfor operatorens virkeområde, for den har ikke noget virkeområde i ledsætninger.

(Lette pronominer forekommer heller ikke til venstre for operatoren ved delt verbal, ikke: **hun har ham det ikke givet*, men: *hun har ikke givet ham det*.⁵³ I sætninger med perfektum, eller modalverbum (som beskrives i § 21) står nægtelsen på sa-pladsen, men der er ikke nogen letledspladser fordi hovedverbet i disse konstruktioner står til højre for operatoren, og således på normal vis kan rammes af operatorens kraft.)

§ 21 Verbalrækker

Man kan nu betragte sætninger med flere verber:

(21.1)

a/ han skulle kunne være her kl. 10

Det første verbum i en sætning er altid et **finit verbum**, og alle andre verber end det første

53. Basbøll, Hans, 1986: *Diderichsen vs. Dik eller Feltanalyse vs. Funktionel grammatik*, i *NyS 16-17*, Akademisk Forlag, København.

er i sådanne konstruktioner **infinite verber**, dvs. verber i infinitiv (uden *at*), præsens participium eller perfektum participium. Det sidste verbum er altid **hovedverbet**, dvs. det verbum som har semantiske bindinger til rollerne i udsagnet, og alle andre verber er **funktionsverber**, dvs. hjælpeverber eller modalverber som ikke har semantiske relationer til rollerne i udsagnet.

Dette kan grammatikken (19.6) ikke beskrive. For at gøre dette må man lave følgende regler om **verbalrækker**, som (med tegnet ") gør en af verbalpladserne iterativ, dvs. umiddelbart gentagelig:

(21.2)

iii) $s \rightarrow nex \ ^{iv} \ ^{obj} \ ^{ma}$	<i>iv</i> = infinit verbal
x) $iv \rightarrow \ ^{if} \ ^{obj}(=vob) \ ^{ma} \ v;ptl;p"(=vp)$	<i>v</i> = infinit hovedverbum
	<i>if</i> = infinit funktionsverbum
<i>if: have, få, blive, være, komme</i>	<i>ptl</i> = partikel
<i>måtte, skulle, kunne,</i>	<i>p</i> = præposition
<i>ville, turde, burde</i>	<i>vp</i> = verbalpartikel

De infinite verbalpladser bruges kun når det foregående verbum i rækken af verber er enten **hjelpeverber** (*have, få, blive* og *være*), eller **modalverber** (*måtte, skulle, kunne, ville, turde, burde*, som kan kendes som verber der ikke har imperativ). (Verbet *behøve* regnes ikke med da det konstrueres efter reglen om verbalkæder, § 22.)

Man siger at det foregående verbal (dvs. verbalroden) **styrer** hvilken infinit form et givet verbum skal optræde i. *have, være, blive*, og *få* styrer perfektum participium; modalverber (og sanseverber og *bede, byde* og *lade*) styrer 0-infinitiv; *blive* (med statiske verber) og *komme* (med dynamiske verber) styrer præsens participium; 'få-til-at'-verber, 'begynde-(holde op)''-verber, og andre styrer *at*-infinitiv (herom i næste paragraf om verbalkæder).

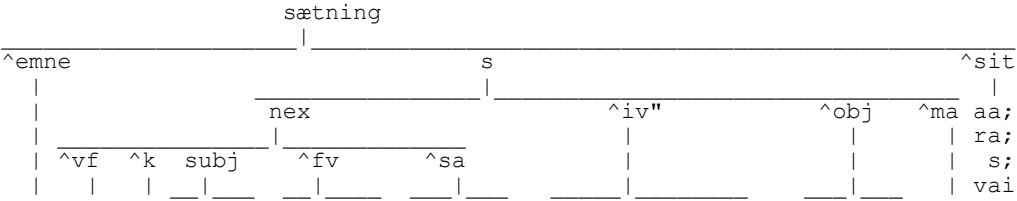
Verbalrækker skal opfattes som tilsammen ét verbal der står i nexusrelation til subjektet, som tilsammen kan tage objekter og omsagnsled, og som tilsammen står i semantiske relationer til rollerne i udsagnet. Det kan ses af at der stadig skal være kongruens mellem n1 og n3 hvis det sidste verbal er et 'være'-verbum, og kongruens mellem n2 og n3 hvis det er et 'gøre'-verbum. Man kan sige at en hel verbalrække er en omskrevet bøjningsform af ét omsagn.

(21.3)

- d/ Porten skulle kunne blive malet rød
- e/ Huset burde kunne blive grønt
- f/ De ville gerne have været tømrere
- g/ De kunne nok alligevel ikke have gjort ham misundelig
- h/ ... at huset ikke skulle have været gjort rent

(21.4)

	e	vf1	k	^at	n1	^a1	vf2	^ls	^a2	^if"	^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	o
d/					p	orten	skulle			kunne							
f/					de		ville	gerne	have			malet			rød		
h/			at		huset							været			tømrere		
						ikke	skulle		have								
i/					han		har		været			gjort			rent		
j/så har					han							rejst			sig		
												rejst			sig		

Hjælpe- og modalverber beskriver ikke 'forhold' i den beskrevne situation; de står i et lukket paradigme, og har - i lighed med endelser på verbet - den funktion at gøre det muligt for sprogbrugeren at bestemme den beskrevne situations tid og måde og realitet i forhold til kommunikationssituationen.

Betydningen af verbets finitte former og af disse verbalrækker (som også kan betragtes som verbernes omskrevne bøjningsformer) er kort defineret følgende⁵⁴: Præsensformen angiver en nutidig anskuelse af en nutidig uafsluttet proces, ved tilstandsverber (imperfektive, se (37.9)), fx *hun sover*, eller en nutidig anskuelse af en (i fremtiden) afsluttet overgang, ved overgangsverber (perfektive), fx *hun vågner kl. 13*. Præteritum angiver sikker fortidig oplevelse af noget afgrænset fortidigt, fx *hun sov*, *hun vågnede*. Perfektum (dvs. *er* eller *har* + perfektum participium) angiver enten 'førtid', dvs. en nutidig oplevelse af noget uafgrænset fortidigt, fx *han har rejst sig*, *hun har spist*, eller 'modal fortid', dvs. nutidig oplevelse uden sikker realitetsværdi af noget afgrænset fortidigt, fx *så har han rejst sig (kan man regne ud)*, *her har hun spist (fortæller sagnet)*. Man ser at perfektum som modal fortid, i modsætning til perfektum som førtid, tillader en e-plads. Perfektum med hjælpeverbet på v1 er således altid modal fortid, og førtid angives ved perfektum der altid har hjælpeverbet på v2-pladsen.

Som modifikator til et hovedverbum kan der umiddelbart før det stå et mådesadverbial. Og ved hjælpeverberne *få* (og *lade*) kan der også være et nominal der er rolle 2 i forhold til hovedverbet. Disse konstruktioner beskrives ved regel xi:

(21.5)

		sætning														
		s														^sit
		nex														aa;
		^iv"														ra;
		^obj														s;
		^ma														vai
		^vf														
		^k subj														
		^fv														
		^sa														
e	vf1	k	^at	n1	^a1	vf2	^ls	^a2	^if"	^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	o
a/					sagen	vil	straks	blive		grundigt						
										undersøgt						
b/					de	fik				sagen	grundigt					
										undersøgt						
c/					hun	fik				bogen	forørende					
e/					hun	fik				bogen	foræret					
f/					de	havde					undersøgt	sagen				
																omhyggeligt

Man ser også at der både er en a-plads til venstre for if" og en ma-plads til venstre for

54. Glismann, Otto, 1986: *Om tid og tempus. Et forsøg på en fænomenologisk forståelse af de verbale tempusformers betydning*, i *NyS 16-17*, Akademisk Forlag, København.

vp og at de begge kan være udfyldt samtidigt, nemlig i *a/ sagen vil straks blive grundigt undersøgt*.

Nu har man konstruktioner hvor der fra et semantisk eller logisk synspunkt er tale om rolle 2, men hvor der syntaktisk er tale om størrelser der knyttes til verbet med præpositioner eller adverbialer:

(21.6)

- h/ De lagde vægt på præcision
- i/ han begyndte på arbejdet
- j/ hun holdt ikke stanken ud

Her er *på præcision* og *på arbejdet* ikke adverbielle led, men *præcision* og *arbejde* virker som rolle 2, dvs. som en slags genstandsled for *lægge vægt på* og *arbejde på*. Man kan se det på mulighederne for sideordning (18.5): *De lagde vægt på, men hadede præcision, de begyndte på og gennemførte arbejdet*. *begynde på* er altså ét led af samme grammatiske type som *gennemføre*, nemlig et verbal der tager genstandsled. Man kan sige at navnet *vægt* er blevet inkorporeret i omsagnet *lægge vægt på*. *vægt* er på en gang rolle 2 for *lægge* og rolle 1 for *på*, der som præposition også er et semantisk omsagn der har rollebindinger. *ud* i j/ kan heller ikke opfattes som et retningsadverbial der er valgfrit, og med selvstændig betydning - det må opfattes som et middel til at markere rolle 2 af omsagnet *holde ud*. Denne type konstruktioner med **sammensat verbal, middelbare objekter og navneinkorporering i omsagnet** beskrives med regel xi:

(21.7)

sætning																
^emne										s	^sit					
nex										^iv"	^obj	^ma	aa;			
^vf	^k	subj	^fv	^sa									ra;			
e	vf1	k	^at	n1	^a1	vf2	^ls	^a2	^if"	^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	vai
a/					de	lagde				vægt	på				præcision	
b/					de	bragte				ham	maden	op				
c/					hun	holdt	da			stanken	ud					
d/					de	boede						i		Valby		
e/					de	arbejdede										i Valby

Læg mærke til at : *bo i Valby* og *arbejde i Valby* analyseres forskelligt i d/ og e/. Man kan se at analysen er rigtig ved sideordningstesten (18.5): *De boede i og elskede Valby, *De arbejdede i og elskede Valby*. Maskinen vil kun kunne nå til disse analyser hvis *bo* i den ordbog som benyttes, beskrives som et verbum der tager rolle 2 (logisk objekt) middelbart med præpositioner der betegner sted (*på, i, ved*), mens *arbejder* er et verbum der ikke tager rolle 2. Man kan tænke sig at der i ordbogen står at *bo* er et verbal der tager rolle 1 og rolle 2 i aktiv form, mens *arbejde* er et verbum der kun tager rolle 1. For hvert verbum må man altså i ordbogen opregne hvilke roller det kan tage. Man kan også genkende rollerne (i modsætning til omstændighedsangivelser) ved at man ikke kan lade være at henvise til dem også, hvis man med *det* henviser til verbet: * - *De boede i Valby, det gjorde vi i Køge*, men: - *De arbejdede i Valby, det gjorde vi i Køge*. * - *De troede på ham, det gjorde vi på hende*. - *De overvejede i 3 uger; det gjorde vi i 3 dage*
Forskellen på middelbare objekter efter en præposition og nominaler i en

præpositionsforbindelse der udgør en omstændighedsangivelse på **o** fremgår også af om de på **e**-pladsen ligger i eller uden for nægtelsens virkeområde: det middelbare objekt er kontrastemne på **e**-pladsen, mens omstændighedsangivelserne er situationelle emner: *Nogen by boede de ikke i, * Nogen by arbejdede de ikke i, * I nogen by arbejdede de ikke, Noget må du da tro på, Nogen uge varede det ikke, * Nogen uge overvejede de ikke.*

Verbalpartiklerne skal altså - som hjælpeverberne - opfattes som en del af ét verbal, der opretholder de kongruensforhold som definerer rolle 1 (logisk subjekt) og rolle 2 (logisk objekt). Man finder stadig kongruensforhold mellem **n1** og **n3** i følgende eksempler hvor jeg markerer kongruensen med understregning:

(21.8)

sætning																
^emne										s		^sit				
nec										^iv"	^obj	^ma	aa;			
^vf	^k	subj		^fv		^sa						ra;				
e	vf1	k	^at	n1	^a1	vf2	^1s	^a2	^if"	^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	o
a/				<u>de</u>		blev			gjort		til					befalingsmænd
b/				<u>de</u>					gik		op på					loftet
c/				<u>bilen</u>		blev			kørt		væk					
d/				<u>de</u>		blev			betragtet		som					<u>idioter</u>
e/				<u>de</u>					så		på					<u>bilen</u>
f/bilen																
	blev			<u>der</u>				ikke	set		på					
g/				<u>hun</u>		skrev										en roman
h/				<u>han</u>		skrev					på					en roman
i/				<u>han</u>		syede										på bordet
j/				<u>hun</u>		skrev										under pres
k/				<u>hun</u>		skrev			brevet		under					
l/				<u>hun</u>		skrev					under på					brevet
m/				<u>hun</u>		frelstes					af					Superman
n/				<u>arbejdet</u>		blev					udført					
											af					slaver
o/				<u>hun</u>		gav										Per bogen
p/				<u>hun</u>		gav			bogen		til					Per

Man kan skelne mellem to forskellige typer af eksempler på udfyldning af **ptl**-pladsen under **vp**: På **ptl**-pladsen kan der optræde partikler (som altid er trykstærke) eller præpositioner, som optræder trykstærkt hvis der ikke følger noget led efter i **n3**; det første inkorporerede objekt optræder på **obj**-pladsen til venstre for den trykstærke partikel, fx j/. Der kan også på **ptl**-pladsen stå en præposition som indgår i tryktabsforbindelse med objektet, fx g/. I forbindelse med disse tryksvage præpositioner står rolle 2 for hele det navneinkorporerende omsagn på **obj**-pladsen til højre for **ptl**. Der kan også forekomme verbaler med begge typer af partikler, fx k/. Det er derfor **ptl**" er iterativ.⁵⁵

Læg mærke til at hensynsled og genstandsled står på hhv. **n2** og **n3**. Men hvis man har omskrevet hensynsled betragtes *give noget til* som ét omsagn der har rolle 1 og rolle 2, nemlig genstandsledet på **n3**, se n/ - o/.

En særlig type middelbare led udgør den *af*-forbindelse der forekommer ved passive verber. Den markerer semantisk rolle 1 (logisk subjekt) og grammatisk objekt, og den kan udelades; men hvis den er til stede, er det ikke hensigtsmæssigt at analysere den som et adverbial. Man kan ikke konstatere kongruensforhold (fordi `være'-verber ikke kan

55. Bech, Gunnar, 1955-57: *Studien über das deutsche verbum infinitum 1-2*, Munksgaard, København.

stå i passiv) men de logiske forhold fremgår af følgende synonymi: *slaverne udførte arbejdet* = *arbejdet blev udført af slaverne*. Man kan altså formulere det således at i den aktive sætning er rolle 1 grammatisk subjekt, og rolle 2 er grammatisk genstandsled. I den passive sætning er rolle 2 grammatisk subjekt, mens rolle 1 anbringes på **n3**-pladsen som andre grammatiske genstandsled.

De semantiske bindinger der i den aktive sætning er mellem subjektets rod og verbalets rod, fx at subjektet skal betegne et levende væsen ved verbet *drikke*, og mellem verbalets rod og genstandsledets rod, fx at genstandsledet skal være noget flydende efter *drikke*, viser sig også at holde i den passive, blot mellem hhv. **n3** (*af*-ledet) og verbet, og verbet og det grammatiske subjekt, fx: - *Vandet bliver drukket af fuglene*, men * - *Fuglene bliver drukket af vandet*.

Nu findes der en særlig konstruktion der hedder akkusativ med infinitiv (genstandsfald med navnemåde). Den forekommer kun efter, og styres altså af, sanseverber som *se*, *høre*, *mærke* (og efter verberne *bede*, *byde* og *lade*, herom senere): *De så toget køre*, *hun hørte ham spille Beethoven*, *hun kunne have set ham omhyggeligt male porten rød*, *de så bladene blive røde og gule på træerne*.

Mellem sanseverbet og infinitiven som det styrer, kan der således stå et nominal i akkusativ, som kan genereres af **obj** under **iv**, og et mådesadverbial. Et adjektiv på **n3**-pladsen har kongruens med dette indskudte nominal **iv:obj**, som således er rolle 1 (logisk subjekt) for infinitiven. Dette synes at være præcis det samme der sker ved navneinkorporering som lige er beskrevet. Der laves så at sige et sammensat verbum af sanseverbum + akkusativ + infinitiv der så kan tage objekter og adverbier som andre verber. Akkusativ med infinitiv forklares altså med regel xi hvor der på **vp**-pladsen også kan stå et hovedverbum i infinitiv. Reglens udformning afspejler det forhold i sproget at akkusativen ikke kan stå alene hvis infinitiven står på fokuspladsen: * - *Køre så hun toget*, mens man godt kan finde: *læse kunne hun ikke, toget så hun køre*, og måske også: *det sidste slør falde så han ikke ligefrem*.

Læg mærke til at der også kan forekomme mådesadverbialer i andre verbalpartikelkonstruktioner end akkusativ med infinitiv: *Han foldede avisen hurtigt ud*.

(21.9)

		sætning																
		s											^sit					
		n _{ex}											^iv"		^obj	^ma	aa;	
		^vf	^k	subj	^fv	^sa											ra;	
		e	vf1	k	^at	n1	^a1	vf2	^ls	^a2	^if"	^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	vai
		o																
a/					hun	så					ham			komme				
b/					de	ville					kunne			have				
											set	hende		stå				
														på				hænder
c/					han	ville					folde	avisen						
														hurtigt				
														sammen				
d/					hun	så	jo				Per	langsomt		komme				
														gående				
														hjem				
e/					hun	så	ham	jo						komme				

Man kan se at akkusativ + infinitiv nødvendigvis må være placeret i **iv**-feltet af den kendsgerning at letledspladsen er til venstre for akkusativen. Det hedder *Hun så jo Peter komme*, men *Hun så ham jo komme*.

§ 22 Verbalkæder

Der findes verber der senere i sætningen tillader verber i *at*-infinitiv med både verbalpartikler, objekter og adverbialer imellem verberne.

(22.1)

- a/ De begyndte ikke på med det samme at arbejde hårdt
- b/ Hun pålagde dem straks at begynde på grundigt at rydde op
- c/ han har vist i går afslået igen at undersøge sagen grundigt
- d/ De opfordrede ham til straks at forlade bygningen

Disse sætninger kan beskrives ved en regel der dels tillader gentagelse før et sidste **ra**, af alle led fra **vf** med indsættelse af et *at* før **if**.

(22.2)

- ii) **sit** --> **s;ra;aa;vai(=o)**   vai = at-infinitiv, dvs. verbalkæder
- vii) **obj** --> **^n ^n;vai;s**
- xii) **vai** --> **^a at iv ^obj ^ma ^sit**

I diagrammerne kan man, når man kommer til **vai** under **n3** eller **o**, hoppe frem og fortsætte fra positionen til venstre for **a2** i et nyt skema hvor der er et **at** til venstre for **if''**-pladsen.

Man kan se at **vai**-pladsen nødvendigvis må komme efter **iv**-pladsen, dvs. på **n3**-eller **o**-pladsen, fordi det styrende verbum kan være et verbal der omfatter verbalpartikler og genstandsled, og der kan være led på **ma1**-pladsen, fx *g/ det påvirkede ham meget ikke at kunne komme*.

vai-reglen forklarer de såkaldt **eksplikative infinitiver**, hvor en slutstillet *at*-infinitiv ekspliciterer enten hvad der er rolle 1 eller rolle 2 for hovedverbet, et adjektiv eller et substantiv på **n3**. Hvis *at*-infinitiven ekspliciterer hvad der er rolle 1, er der et **foreløbigt subjekt** på **n1**-pladsen: *Det var os i går en glæde at kunne sige i S-toget til en bekendt at tiderne ikke ville blive ændret i år*.

(22.3)

sætning										
^emne					s					
nex			^iv"		^obj		^ma			
^vf		^k	subj		^fv		^sa		vai;	ra;
e	vf1/	k	^at	n1	^a1	vf2/	^ls	^a2	/	^if"
^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	o				
a/	de				begyndte	ikke			på :	
					☐:straks	at			arbejde	hårdt
b/	hun				pålagde				dem ☐	
					☐:	at	begynde		på	☐
					☐:straks	at	rydde		op	
c/	han				har	vist				
						i	går		afslået	☐
					☐:igen	at	undersøge		sagen	grundigt
d/	det				er				svært	☐

e/	hun	☐:	at stå	på	hænder	
		lærte			mig ☐	
f/	det	☐:	at	gå		
		var os i går			en glæde	
		☐:	at kunne	sige		i S-toget
				til en bekendt		
	at tiderne					
	ikke ville		blive	ændret		i år.
g/	det	påvirkede	ham	meget	☐	
		☐:ikke	at kunne	komme		

Man kan nu iagttage at verber der styrer akkusativ med *at*-infinitiv analyseres med akkusativ på **n2**, og *at*-infinitiven genereret af **vai** på **n3**, og at de ikke selv indeholder en akkusativ, således som **iv** gør. Imidlertid er der to forskellige typer af verber der styrer akkusativ med *at*-infinitiv for så vidt angår kongruensforholdene og rollerne: *Hun opfordrede dem til at være parate, hun lovede dem at være parat*. Nogle af de styrende verber, som *opfordre* og alle 'få-til-at'-verber bevirker at **n3** bliver rolle 1 for *at*-infinitiven - således som det også var tilfældet med sanseverberne - mens andre, som fx *love*, i denne konstruktion bevirker at **n1** bliver rolle 1 for *at*-infinitiven.

De to konstruktioner: akkusativ med infinitiv, og akkusativ med *at*-infinitiv, er to helt forskellige konstruktioner, som det også fremgår af analysen i skemaet. I en akkusativ-med-infinitiv-konstruktion kan infinitiven være i passiv med de samme logiske forhold til det styrende verbum: *Hun hørte ham spille Beethoven = Hun hørte Beethoven blive spillet af ham*. **vob** spiller altså ikke nogen semantisk rolle i forhold til det styrende verbum, det er kun rolle 1 i forhold til infinitiven. I akkusativ med *at*-infinitivkonstruktioner med 'få-til-at'-verber kan man ikke finde de tilsvarende passivkonstruktioner: *Hun foreslog ham at spille Beethoven ≠ *Hun foreslog Beethoven at blive spillet af ham, Hun lovede ham at spille Beethoven ≠ *Hun lovede Beethoven at blive spillet af ham*. Her er akkusativens jo anbragt på **n2**-pladsen, og er derved nødvendigvis rolle 2 for det styrende verbum.

Læg nu mærke til at akkusativ med infinitiv-konstruktioner med verberne *lade, bede* og *byde*, med hensyn til de logiske forhold opfører sig som akkusativ med *at*-infinitiv-konstruktioner: *De lod ham spille Beethoven ≠ *De lod Beethoven blive spillet af ham*. Derfor vil jeg ikke regne disse tre verber til gruppen af verber der styrer akkusativ med infinitiv, men altså kun sanseverberne.⁵⁶ Særlig indviklet bliver det at forskellige præpositioner og modalverber har forskellige orientering med hensyn til de logiske forhold. Jeg markerer i de følgende eksempler rolle 1 for et givet verbum med *at* skrive *S-1* ved det logiske subjekt for verbum nr. 1, og *S-2* ved det logiske subjekt for verbum 2, *O-1* ved det logiske objekt for verbum 1, osv.

(22.4)

a/ vi_{S1} vil hjælpe_{v1} dig_{O1,S2} med at blive_{v2} færdig

b/ jeg_{S1} vil hjælpe_{v1} dem_{O1,S2} med at blive_{v2} færdige

c/ jeg_{S1,S2} vil hjælpe_{v1} dem_{O1} ved at blive_{v2} færdig

56. Dahl, Östen, 1972: *Generativ grammatik på svenska*, Studentlitteratur, Lund.

d/ vi_{S1,S2} vil hjælpe_{v1} dig_{O1} ved at blive_{v2} færdige

e/ de_{S1,S2} lovede_{v1} ham_{O1} at ville blive_{v2} færdige

f/ de_{S1} lovede_{v1} ham_{O1,S2} at måtte blive_{v2} færdig

Disse forhold kan kun forklares som en forskel på meningen af ordene *ved* og *med* og modalverberne *ville* og *kunne* i kombination med hhv. *hjælpe* og *love*.

Det kan nu vises hvorledes ledsætninger ikke blot internt kan analyseres med et skema af samme type som helsætninger kan analyseres med, men at analysen af ledsætningen sker i det samme skema som helsætningen analyseres i. Det kan lade sig gøre fordi ledsætninger genereres af **s** under **e**, **n1**, **a2**, **n3** eller **o**.

Adverbielle ledsætninger kan optræde på **e**-pladsen, **a2**-pladsen eller **o**-pladsen, nominale sætninger (udsagnssætninger) kan stå på **e**, **n1**, **n3**- eller **sit**; relativsætninger står på samme plads som det led de er adled til (typisk et led på **n3**. *at*-infinitiv optræder også på **e**, **o**, **n1** og **n3**, mens 0-infinitiver kun kan stå på **e**-pladsen eller **if** eller **vp**. Men ligegyldigt hvor en ledsætning eller *at*-infinitiv er genereret i sin oversætning kan den indre struktur altid aflæses ved at gå ind i skemaet fra og med hhv. §-positionen til venstre for **k** og α -positionen til højre for **vf2**. Konjunktionen står da som regel på **k**-pladsen i ledsætningens skema (i anden cykle), men ved enhedstryk kan konjunktionen (dog ikke *som* og *der* i relativsætninger) stå på **vp**-pladsen, have stærktryk og bære sætningens fokus:

hun `sov `ikke for`di hun var syg    hun `sov `ikke for`di hun var syg
n1   **vf2**   **a2**   **sit**   **n1**   **vf2**   **a2**   **vp**   **n3**

I de følgende eksempler er ledsætninger, genereret af **s**, enten placeret på **o**-pladsen eller på **e**-pladsen, 0-infinitiver på **e**-pladsen. Adverbielle ledsætninger som er relationelle adverbier, kan være: *hvis du ikke kommer...*, *da vi havde fri...*, *mens hun sov...*, *fordi vi ikke er idioter*. Endelig kan en ledsætning også genereres som et adjektivisk led til et substantiv i et nominalsyntagme: (*manden*) *som vi mødte på gaden*, (*ord*) *der forløser kvinden vi så*. (Se (23.1)!)

(22.5)

sætning																	
^emne					s			^sit									
nex					^iv"			^obj		^ma		aa;					
^vf			^k subj		^fv		^sa		vai;		s;\$						
§							(at		s;		vai						
e	vf1	/	k	^at	n1	^a1	vf2/^1s	^a2	/	^if"	^vob	^ma	vp"	^n2	n3	ma	o
a/					Det		overraskede			os	§						
				§:	at	hun	ikke	kom									
b/Læse																	
					kunne	hun		ikke									
c/					De		spurgte	altid		om	§						
					§:hvem	der		kom									
d/					§:Hvis	du		er				syg					
					§	behøver	du		faktisk	ikke							
								at		komme							
e/								At	gå	i	vandet	i	frost-				
													vej				
					§	kunne	jeg		ikke	tænke	mig						
f/					§:	At	hun	ikke	kom								
							§	overraskede			mig	meget					
g/					§:Hvem	Gud		giver			embede						

§	giver	han	også		forstand
h/		Han	sagde		§ i går
	§:	at han	kom	hjem	straks
h2/		Han	sagde		§
		at han	kom	hjem	i går

Ledsætninger og infinitiver kan både optræde på deres respektive pladser til højre i sætningen, og på **e**-pladsen i *b/*, *d/*, *e/* og *g/*, eller på **subj**-pladsen i *f/*. Når subjektpladsen fyldes af et *det*, står det egentlige subjekt på **n3**-pladsen som i *a/*. Læg mærke til at der i ledsætninger der er genereret af **s** under **n3** også er et **sit**-led længst til venstre - i modsætning til **s** genereret under **sætning**. I sætningen *Han sagde at han kom hjem i går*, kan *i går* enten være en omstændighedsangivelse til *sagde* eller til *kom*.

§ 23 Sætningsskemaet

I den formaliserede grammatik har jeg endnu ikke givet de regler som genererer nominalsyntagmer. Her følger så disse regler⁵⁷ og kommentarer til dem:

(23.1)

xiii) $n \rightarrow ^{kv} \ ^{det} \ ^b \ subst \ ^s;exp \ ^n; b(=app)$

xiv) $exp \rightarrow ptl \ ^n \ ^sit$

xv) $b \rightarrow ^n \ ^ra \ ^exp \ ^gr \ adj \ ^s;exp$

kv=kvantifikator, mængdeangivelse, *det*=determinator, bestemmer, *b*=begrænsende, adjektivsyntagme, *subst*= substantiv, *exp*= middelbart expliciterende led, *app*= apposition.

Det beskrives i disse regler hvorledes et nominalsyntagme foruden af substantivet består af bestemmere, **det** (dvs. artikler og pronomener), beskrivere, **b** i form af adjektivsyntagmer, men også af eksplicative partikler og sætninger. Det hænger sammen med det som tidligere er blevet kaldt styring. En verbal-rod (altså ikke endelsen) kan, evt. sammen med en partikel, styre en infinitiv, en ledsætning eller et nominal. Nominaler (adjektiver eller substantiver) hvis rod består af det samme tegn som et verbum, vil stadig styre de samme størrelser som verbet. Verbet *overraske* kan fx have en sætning som subjekt; adjektivet *overrasket* kan tage den samme sætning som en slags middelbart genstandsled, tilknyttet med partiklen *over*, og substantivet *overraskelse* kan så også middelbart, nemlig med den samme partikel *over*, tage den samme *at*-sætning som en slags genstandsled; - *Det overraskede os at hun ikke kom*, - *Vi blev overrasket over at hun ikke kom*, - *Vores overraskelse over at hun ikke kom*....

Dette forhold, at den samme rod som verbum, adjektiv og substantiv bevarer evnen til at tage bestemte typer af nominale led, infinitiver og ledsætninger, er det der i den temmelig forskruede Chomsky-terminologi kaldes *The X-bar convention*. Her beskrives det ved at den regel der beskriver nominalsyntagmet, på mange punkter ligner den regel der beskriver ledsætningen.

57. Disse regler er anderledes end i Diderichsen: *Elementær Dansk Grammatik*.

(23.2)

			n				
^kv	^det	^b	subst		^s;exp"		^app
^kv	^det	^b"	subst		s;ptl" ^n	^sit	^n;b
a/	de	små	børn				
b/	de		børn			som endnu ikke går i skole	
c/	de	helt små					
d/		blinde	killinger				
e/	enhver	våbenfør	mand				
f/			manden	på	gaden		
g/			udviklingen	af	langtrækkende raketter		
	USAs		veto	mod	vedtagelse af hjælp til Afg.		
			vedtagelse	af	hjælp til Afghaniستان		
			hjælp	til	Afghaniستان		
h/	vores		overraskelse	over		at hun ikke kom	
i/	den	store	overraskelse	at hun ikke kom			
j/	hendes		modvilje	mod		at komme	
k/	hele den	ødelagte					
		lille	by		derovre		
					med dens sønderskudte huse		
l/alle	byens	skønne					
		gamle	kirker			minder om	
						en svunden	
						storhed	
m/	dem		alle	på	en gang		
n/	den		vejledning	som han havde fået		store som små	
				i		at vande have	
o/	den		vejledning	i		at vande have	
				som han havde fået			

På samme måde kan adjektiver også have et syntagme der ligner ledsætningens:

(23.3)

				b			
						^s;exp	
^n	^a		^exp	^gr;ma	adj	^ptl	^n sit
r/ham	dengang			ganske	ukendt		
s/				alt for	sagte	til	at kunne høres
t/				så	høj		at han måtte bukke sig
u/					overrasket	over	at finde dig her
v/	i går		af kommissionen			gennemførte	

Grammatikken kan nu i sin helhed beskrives af 22 regler (jeg omnummererer reglerne og indbygger nogle regler om nyfokus som nærmest er af hensyn til fremstillingen):

(23.4)

Sætningen:

- i) **sætning** --> ^sit; ^n_{ak}; ma_{kt}; iv(=e) s ^sit(=o)
- ii) **sit** --> ra; aa; s; vai; hv ^sit
- iii) **s** --> indhold1 ^ma(nyfokus1)
- iv) **indhold1** --> indhold2 ^obj(=nyfokus2)
- v) **indhold2** --> nex ^sa ^iv"(=nyfokus3)
- vi) **nex** --> ^vf ^k ^at n_{nom,def}; hvem; som; der; by; vai; s(=subj) ^fv
- vii) **fv** --> ^a vf

Indholdsdelen:

- viii) **obj** --> ^n_{ak} n_{ak}; adj; vai; s
- ix) **iv** --> ^if" ^obj(=vob) ^ma v; ptl; p"(=vp)

x) **vai(=□) --> ^a at iv ^obj ^ma ^sit**

Adverbialer:

xi) **sa --> ^ll a**

xii) **ll --> l ^l**

xiii) **a --> ^a aa;ra;oa**

xiv) **ma --> ^ra ^exp ^gr ma ^s;exp"**

xv) **ra --> s;pf;ra**

xvi) **pf --> p n**

Nominaler:

xvii) **n --> ^kv ^det ^b" subst ^s;exp ^n;b(=app)**

xviii) **exp --> ptl ^n ^sit**

xix) **b --> ^n ^ra ^exp ^gr adj ^s;exp"**

Koordinering:

xx) **X --> X ^sk**

xxi) **sk --> ^kom ks X**

xxii) **kom --> ^kom , X**

subst_{nom}: *Peter; hun; han; de; æblet; æble ...*

subst_{ak}: *Peter; hende; ham; dem; æblet; æble*

...

aa: *vist; åbenbart; beklageligvis; måske ...*

oa: *ikke; næppe; igen ...*

ra: *så; snart; tidligt ...*

ma: *omhyggeligt; smukt; hurtigt; endeligt ...*

v: *give; boende; kommet; kende; lægge; spist; gjort ...*

vf: *giver; boede; skal; må; vil; er; har; gør; får ...*

if: *have, være, fået, blive, kunne, måtte, skulle, se, høre*

hv: *hvem; hvad; hvor; hvornår; hvordan; hvorfor ...*

l: *mig; dig; sig; ham; hende; den; det; os; jer; dem ...*

ptl: *i; ud; væk; op; hen ...*

k: *som; hvis; fordi; hvem; hvad; hvor; hvornår; hvordan; hvorfor ...*

at: *at*

p: *på; af; i; med; over; under ...*

adj: *tilfreds; parat; hurtig; endelig; smuk ...*

kv: *hele; alle; selve; hvilken ...*

det: *den; de; det; en; et; nogen; nogle; visse; enhver; nogen ...*

gr: *meget; temmelig; lidt; så; for; halvt; fandens ...*

ks: *og; eller; men ...*

(23.5)

		sætning											
		s										^sit	
		indhold1					^nyfokus1						
		indhold2				^nyfokus2				^ma			
		nex		^sa		^nyfokus3		^obj				aa;	
		^vf		^k		subj		^fv				ra;	
		e		vf1		/ k		^at		n1		^a1	
				vf2		/ ^ls		^a2		/ ^if		^vob	
										^ma1		vp"	
										^n2		n3	
												ma2	
												o	
a/		Peter	så	dig	godt								
b/	Så gav	hun							ham	æblet			
c/		De	boede						i	Valby			
d/		De	arbejdede								i	Valby	
e/	Så blev	de									forbavsede	§	
	§:hvis	hun	ikke	kom									
f/		Det	er							klart	§		
	§: at	du	ikke	skal						fortryde	.		
g/		At	han	alligevel									
			kom							for	sent		
		§	overraskede										
			mig	ikke									
h/	Kommer	du											snart?
i/	Hvem												
	tror	du							på?				
j/	Kender	du								ham-§			
	som at	der	ikke	kom									
og	som(at)	du	ikke	mødte									
og		som	ikke	kender							dig		
k/	Peter												
	møder	du			nok	ikke	her						
l/		De	lagde						på				
			straks	at	blive	parate	til						
			roligt	at			løse	opgaven					
m/		Sagen	vil	nok	blive		grundigt						
							undersøgt						

Forkortelser:

a = adverbialer: aa, oa, ra, men ikke ma

aa = attitudeadverbial

adj = adjektiv

ak = akkusativ

app = apposition

b = beskriver, adled i nominal

by = verbum i bydeform

det = determinator

e = emne (situationelt emne eller kontrastemne)

exp = eksplikativt led, dvs. led der udfolder determinatorer, gradsadverbier eller en rolle til et omsagn (et verbum, substantiv eller adjektiv)

fv = finit verbal med adverbial

gr = gradsadverbial

hv = hv-ord

if = infinit funktionsverbum

k = konjunktional

kom = komma-sideordning

ks = konjunktion der siderordner

kt = kontrasttryk

kv = kvantifikator

l = let pronominelt led

ll = lette nominaler

ma = mådesadverbial

n = nominal

nex = nexusforbindelse

nom = nominativ

o = situationel omstændighedsbetegnelse

obj = objekter

p = præposition

pf = præpositionsforbindelse

ptl = partikler

ra = relationsadverbial

s = (led-)sætning, sætning minus emne og sit-led

sa = sætningsadverbial med letledsplads

sk = sideordningskonstruktion

subj = subjekt

subst = substantiv

v = infinit hovedverbum (med rollebindinger)

vai = at-infinitiv (verbalkæde)

vf = finit verbum (funktion- eller hovedverbum)
 vp = verbalpartikler og præpositioner der danner
 sammensatte verber, og hovedverber i infinitiv form,
 dvs. ptl, p eller v.

I eksempel j/ kan man se at man i talesprog godt kan have både *som*, *at* og *der*. I traditionel skolegrammatik har man identificeret både *som* og *der* med relative pronomener på latin hvor de udelukker hinanden fordi de begge er konjunktioner, og man har derfor hævdet at der ikke kunne være hverken to eller tre af disse størrelser i samme sætning. Her analyseres *som* som en konjunktion (eller som subjekt), *der* som et pronomen der står på **n1**-pladsen, hvis der ikke står noget andet led, og *at* som et ord der er afhængigt af **subj**-pladsens udfyldning. Læg mærke til at regelsystemet korrekt forudsiger at man ikke kan have *at* efter *som* på **n1**: * - *Manden som at ikke kender dig*.⁵⁸

Man kan nu resumere hele dette sætningsskema således: Sætningsbygningen (syntaksen), dvs. rækkefølgen og afhængigheden mellem ledene i sætningen, er (sammen med kasus, determination og tryk) tilstrækkelige udtryksmidler til at en sprogbruger kan tolke

- 1) hvilken rolle (logisk) led) nominalerne spiller i forhold til hvilke verbaler,
- 2) hvilke led der er emne, og hvilke der er fokus, og
- 3) hvilken realitetsstatus sætningen markeres at have.

Roller er markeret på følgende måde. Det nominal (substantiv eller adjektiv) der står på **n1**, er subjektet, dvs. rolle 1 ved aktive verber og rolle 2 ved passive; det der står på **n2**, er hensynsledet (eller genstandsledet hvis der også er et omsagnsled til genstandsled) dvs. rolle 3, og det der står på **n3** er genstandsledet eller omsagnsled til subjekt, dvs. rolle 2.

I passivsætninger kan man, uden for *der*-konstruktioner, kun kende det grammatiske subjekt (som enten er rolle 3 eller rolle 2) og rolle 1 (agenten) som står på **n3** efter *af*; man kan ikke grammatisk se hvad der er rolle 2 og hvad rolle 3, så der vil principielt aldrig være noget hensynsled.

Når **vob**-pladsen er udfyldt, er dette ledrolle 1 for omsagnet på **v**-pladsen efter sanserverber, og rolle 2 for verbet på **v**-pladsen efter *få*. Rolle 1 for verber på **vai**-pladsen er ofte, men ikke altid **n3**-ledet, som samtidig er rolle 2 for det styrende verbal.

Emne og fokus kan findes efter følgende regler: Sætningens **emne** udgøres af det led der står længst til venstre, dvs. på **e**, **v1** eller **n1**. Hvis **e**-pladsen er udfyldt med et rolleled er dette (bestemte eller ubestemte) led **kontrastemne**. Sætningens **nyfokus** falder på den sidste plads under **s** som er udfyldt med et ord som ikke står i bestemt form (og altså ikke på **o**-pladsen).

Se på følgende eksempler (jeg noterer emne i skarp parentes og fokus med understregning): [*Hun*] så ham ikke i tre uger, [*Hun*] gav æblet til en lærer, [*Hun*] gav læreren et æble, [*Derfor*] gav hun det ikke til Peter, [*Læreren*] gav hun ikke æblet til, [*Han*] var helt ødelagt af grin, [*Han*] slog ikke naboens græs, Han slog græs hos naboen,

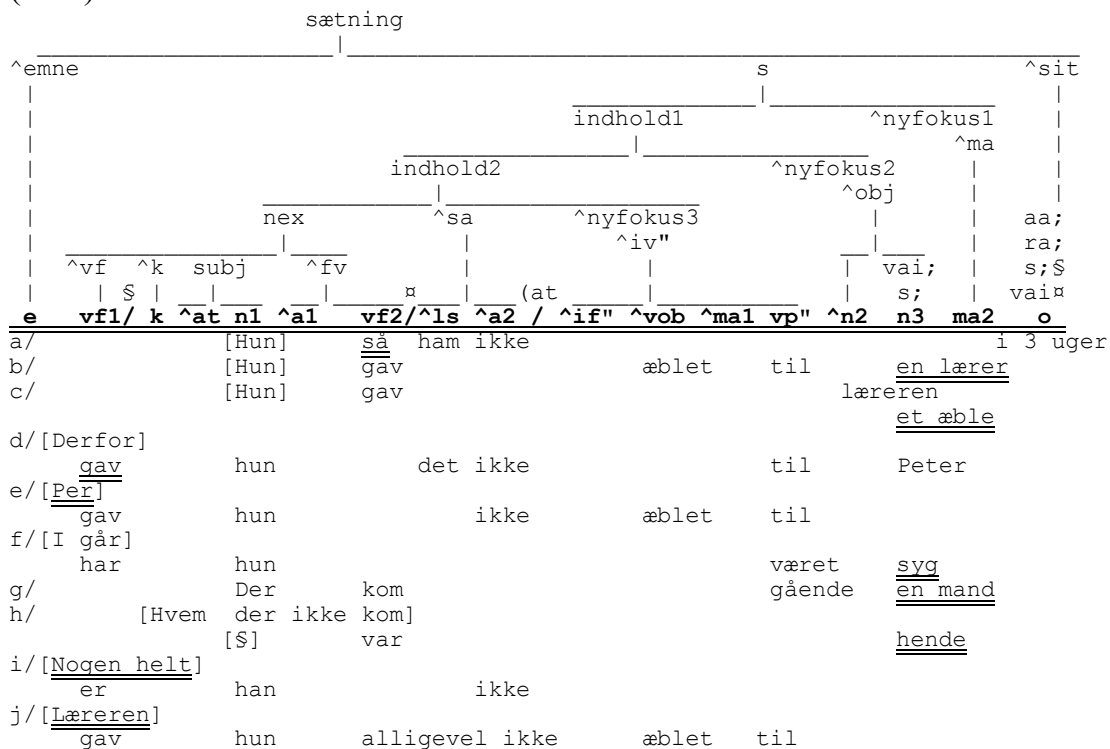
58. Hansen, Erik, 1974: *Der-konstruktioner* i *Festskrift til Kr. Hald*, Akademisk Forlag, København.

Hansen, Erik, 1983: *Det Pleonastiske At*, i *Danske Studier* 78, Akademisk Forlag, København.

Heltoft, Lars, 1986: *Topologi og syntax. En revision af Paul Diderichsens sætningsskema*, i *NyS* 16-17, Akademisk Forlag, København.

De begyndte at løbe.

(23.6)

Læg også mærke til at det efter skemaets logik ikke er muligt at lægge fokus hverken på **subj**, **e** eller **o**. **subj** er ikke optionel, og **e** er kun udfyldt hvis **v1** også er det, så hvis der ikke er noget ubestemt led til højre for **subj** som kan modtage fokus, må fokus falde på **v1**.

Realitetsværdien af sætningen (fremsat, bespurgt, befalet, eller ubestemt) bestemmes af verbalformen, konjunktionalet og af udfyldningen af **e**-plads og **e**-plads, **vf**-plads, **v**-plads og **sa**-plads. Der gælder følgende regler for relationen udtryk-indhold:

1) At realiteten er **fremsat** markeres ved at **e**-pladsen eller **e**-pladsen er udfyldt, ved at **n1**-pladsen er sætningens første led, eller ved at **a2**-pladsen er udfyldt.

2) At realiteten er **bespurgt**, markeres ved frontstillet *hv*-ord eller **vf1**-pladsen som sætningens første led.

3) At realiteten er **befalet**, markeres ved imperativ på det finitte verbum, og

4) at realiteten er **ubestemt**, markeres ved udfyldt **k**-plads, udfyldt subjektat-plads, eller udfyldt **a1**-plads.

Nu findes der også ledsætninger uden konjunkional eller *at*: (*kender du den mand*) *vi allerede så i går*; (*Han sagde*) *han nok ikke kom*. Sætningernes ubestemte realitetsstatus fremgår i disse tilfælde internt alene af sætningsledenes rækkefølge dog kun hvis der er et operatoradverbial (en nægtelse); står dette adverbial på **a1**, er det en ledsætning; står adverbialet på **a2**-pladsen er det en helsætning. Det er den velkendte regel at operatoren i ledsætninger altid står før finittet; I dette tilfælde kan man afgøre at en sætning er en ledsætning, ved at bruge skemaet: Tag sætningen *han nok ikke kom*. *han* kan som pronomen i nominativ ikke stå på **e**-pladsen; det kan kun stå på **n1**-pladsen; *kom* kan kun stå på **vf2**-pladsen; altså må *nok ikke* stå på **a1**-pladsen og sætningen er en ledsætning. På den måde illustrerer grammatikken i (23.4) hvorledes en sprogbruger, med viden om den danske syntaks, alene på grundlag af de grammatiske relationer mellem tegnene på tekstens udtryks side, kan nå til den indholdskategori, at sætningen angives at have uafgjort

realitetsværdi.

Man kan nu sammenligne det skema som her er fremstillet, med Diderichsens skema, som mit selvfølgelig står i stor gæld til, både som forbillede og skræmmebillede. Diderichsens skemaer kan i deres pædagogisk overskuelige form beskrives således:

(23.7) Diderichsens helsætningsskema:

F		aktualfelt				indholdsfelt				T
ks/ F		v / n / a				V / N / A				T
og så		ville Petra		ikke		følge børnene		hjem		
hun		havde				sagt		til ham		at hun kom

I ledsætninger har så i Diderichsens model ledene en anden rækkefølge:

(23.8) Diderichsens ledsætningsskema:

F		aktualfelt				indholdsfelt				T
ks/ ku		n / a / v				V / N / A				T
og at		Petra ikke		ville		følge børnene		hjem		
at		hun		havde		sagt		til ham		at hun kom

I en tilsvarende pædagogisk overskuelig form kan mit skema fremstilles således at man ikke lægger vægt på den mekaniske analyse af valgfrie pladser, men på informationsstrukturen, dvs. tydelig markering af hvad der er fokus og kontrastemne:

(23.9

SÆTNING										
emne	fokuseret sætning								sit	
	indhold1							ny-fo-kus1		
	indhold2					ny-fokus2				
	kerne				nyfokus3		n2 n3			
v	k	at	n1	a	v	sa	at if vob ma	hoved-vb vp	ma	
Så			ville Petra			ikke		følge børnene	hjem	
			Han havde					sagt	til	hende
			at Petra ikke ville					følge børnene	hjem	

Endnu mere forsimplet kan mit sætningsskema lyde:

(23.10)

emne		fokuseret sætning								omstæn-
		kerne					nyfokus			
		nexus			sa		dighed			
e		v k n1	a1 v	a2	vi vob vp	n2 n3	ma		o	

Skemaet siger altså at en sætning grundlæggende består af et eventuelt **situationelt emne** (den situation som sætningen tager udgangspunkt i), en (fokuseret)**sætning** og **omstændighedsangivelser** (relationsadverbialer og alle slutstillede ledsætninger og verbalkæder). Sætningsresten som indeholder et fokus, består af et eventuelt **kontrastemne**, en sætnings**kerne** og en del hvor de led der kan nyfokuseres, er placeret; denne ny-fokusdel indeholder fra venstre eventuelle rækker af infinitte hjælpeverber med inkorporerede objekter og mådesadverbialer, hoved verbet eller verbalpartikler, objekter og mådesadverbialer. fokus falder på det sidste led blandt dem der står i ubestemt form i feltet. Kernen består af **konjunktionaler**, **subjekt**, **finis verbum** (før eller efter subjektet) og **sætningsadverbialet**.

Den enkelhed og elegance som Diderichsens skemaer har sammenlignet med dette,

er opnået på bekostning af fem væsentlige ulemper: for det første beskrives dansk, på grund af helsætningens vna, som et grundlæggende VSO-sprog, hvad det jo ikke er; og for det andet forflygtiges den centrale tanke at ledsætninger er defineret som sætninger der er led i andre sætninger, ved at der er to skemaer, ét for helsætninger og ét for ledsætninger. For det tredje sammenblandes i Diderichsens skema de tre vidt forskellige betydninger som sætningens førsteplads har, nemlig emne, kontrastemne og subjekt. For det fjerde skelnes der hos Diderichsen ikke mellem 1/ adverbielle partikler der er dele af et verbal som tager genstandsled og har rollebindinger, 2/ mådesadverbier, som modificerer verbalet, og 3/ relationsadverbier, der modificerer hele sætningen - og det skønt de med hensyn til rækkefølge og afhængighed opfører sig vidt forskelligt. For det femte fordunkles den forholdsvis simple parallel der på dansk er mellem umiddelbare og middelbare adled til verbet og de talrige konstruktioner med navneinkorporering der findes i dansk.

Den største forskel på de to skemaer er dog ikke deres beskrivelsesevne, dvs. hvor mange generaliseringer de beskriver, men det metodiske. Formålet med Diderichsens skema er at beskrive de konstante regelmæssigheder i sprogudøvelsens variationer. Alle argumenter drejer sig således om hvorledes udformningen af skemaet giver den simplest mulige beskrivelse af den sproglige konstans.

Heroverfor står metoden i mit skema som også søger at beskrive konstansen i variationen, men som gør det proceduralt, dvs. således at grammatikken beskriver en procedure ved hvilken en sprogbruger eller en maskine kan komme fra udtryk til indhold i sprogudøvelsen. Det betyder at de forskellige regelmæssigheder i sprogudøvelsen ikke blot beskrives, men også forklares: regelmæssighederne tjener det formål at gøre det muligt for sprogbrugeren at tolke sætninger.

Et godt eksempel på forskellen på beskrivelse og forklaring er fænomenet let-ledspladser. Diderichsen beskriver helt præcist at der findes to pladser til venstre for sætningsadverbialet til lette pronominelle led, og at disse pladser ikke findes i ledsætninger eller hvis der er sammensat verbal. Men der mangler her for det første den generalisering at man beskriver ligheden mellem ledsætninger og sammensatte tider (som begge mangler letledspladser), og deres forskel til helsætninger uden sammensat tid (som har letledspladser), og for det andet forklaringen på hvilken funktion disse letledspladser tjener til i kommunikationsprocessen. Denne generalisering giver det skema der er foreslået her: ligheden mellem ledsætninger og sammensatte verbaltider er beskrevet ved at ingen af dem benytter **a2**-pladsen som er den letledspladserne er afhængige af, mens både helsætninger uden sammensat verbal og akkusativer med infinitiver har nægtelser på **a2**-pladsen. Letledspladsernes funktion kan så forklares som den at drage objekter som ikke skal fokuseres ud af området for mulig fokusering.

§ 24 Adverbialer

Adverbialerne spiller en meget stor, og i mange grammatiske beskrivelser⁵⁹ overset, rolle for hvorledes sprogbrugere tillægger sætningsudtryk mening. I §§ 15-16 er der defineret forskellige klasser af adverbialer, således at de kan genkendes. Her skal jeg prøve at beskrive hvilken rolle de spiller i tolkningen af sætningens mening.

---

59. Der er dog to vigtige undtagelser som min fremstilling her trækker stærkt på:

Bartsch, Renate, 1972: *Adverbialsemantik*, Athenäum, Frankfurt am Main.

Hansen, Erik, 1970: *Sætningsskema og verbalskema*, i *NyS 2*, Akademisk Forlag, København.

Der skelnes mellem mådesadverbialer, fx *hurtigt*, *hemmeligt*, relationsadverbialer, fx *snart*, *på det tidspunkt*, operatoradverbialer, fx *ikke*, attitudeadverbialer, fx *altså*, *måske*, *desværre*, adverbialpartikler til verber, fx *ud*, og gradsadverbialer, fx *meget*, *helt*.

Af disse har adverbialpartiklerne og gradsadverbialerne helt faste pladser i skemaet, nemlig hhv. på **ptl**-pladsen og på **gr**-pladsen, og deres rolle er således blandt andet at henvise de andre led til bestemte pladser i forskellige cykler af skemaet. Klassen af adverbialpartikler er en forholdsvis lukket klasse, som også er iøjnefaldende ved altid at have stærktryk og indgå i tryktabsforbindelser med ledene til venstre, og klassen af gradsadverbialer er også lukket.

Foruden **ptl**-pladsen og **gr**-pladserne er der i regelsystemet følgende adverbialpladser: **e**-pladsen med mulighed for relationsadverbialer og attitudeadverbialer og for mådesadverbialer med modsætningstryk, **a1**-pladsen med mulighed for attitude-, operator- og relationsadverbialer, **a2**-pladsen med samme muligheder, **ma1**-pladsen under **iv**, **ma2**-pladsen direkte under **s**, og **o**-pladsen med relationsadverbialer og attitudeadverbialer. I verbalkæderne, **vai** med *at*-infinitiver, er der så igen **a2**, **ma1**, **ma2** og **o** (men ikke **a1**). I nominalsyntagmerne og beskriversyntagmerne er der nogle **ra**-pladser.

(24.1)

sætning																
^emne																
s																
^sit																
i-1																
^nyfokus1																
^ma																
i-2																
^nyfokus2																
^obj																
nex																
^sa																
^nyfokus3																
^vi"																
^vf																
^k																
subj																
^fv																
^at																
^ls																
(at																
^vob																
^ma1																
vp"																
^n2																
n3																
ma2																
o																
e	vf1	k	at	n1	a1	vf2	ls	a2	if	vob	ma1	vp	n2	n3	ma2	o
a/					a1			a2			ma1				ma2	o
b/																
c/																
d/																
e/																

Her kommer der så nogle eksempler på adverbialplaceringer: *Sagen vil straks (a2) blive grundigt (ma1) undersøgt*, *Han har jo (a2) arbejdet på (vp) gennemførelsen*. På **ma**-pladserne kan der ikke stå andre typer af adverbialer end mådesadverbialer: * - *Sagen vil blive snart (ra) undersøgt*, * - *Sagen vil straks blive ikke (oa) undersøgt*, * *Sagen vil straks blive jo (aa) undersøgt*. På **e**- og **o**-pladsen kan der kun stå relationsadverbialer eller attitudeadverbialer. På disse pladser står der led som ikke fokuseres, mens mådesadverbialer på **ma2** altid rammes af fokus (markeret med fed): *I fredags sov hun ikke, Dårligt sov hun ikke, Hun arbejdede i fredags, Han arbejdede hårdt*. Hvis **e**-pladsen udfyldes med et infinit hovedverbum styret af et hjælpeverbum, skal **ma**-ledet flytte med: - *Grundigt undersøgt vil sagen næppe blive i dag*, * - *Undersøgt vil sagen næppe blive grundigt i dag*.

På **a**-pladserne kan der stå tre typer af adverbialer: **aa**, **oa**, **ra**, derimod kan der ikke stå mådesadverbialer: *Sagen vil straks (ra) blive grundigt undersøgt*, *Sagen vil måske (aa) blive grundigt undersøgt*, *Sagen vil ikke (oa) blive grundigt undersøgt*, * *Sagen vil grundigt (ma) blive undersøgt*. Selv når to adverbialer står ved siden af hinanden behøver de ikke stå på samme plads: *Hun sov straks (a2)*, *Hun sov sødt (ma2)*. *Han har åbenbart (aa, a2) ikke (oa, a2) på det tidspunkt (ra, a2) omhyggeligt (ma1) undersøgt sagen*, *Han begyndte at studere alvorligt (ma2) i Paris (o)*.

Eksempler som *manden på gaden* beskrives med **ra** i et nominalsyntagme. I begyndelsen af **vai**-skemaet er der en **a**-plads hvor der dog ikke kan stå **aa**: *Han begyndte på ikke at komme, Han begyndte på om fredagen at komme for sent*, men ikke: **Han begyndte på åbenbart/desværre/jo at studere*. I slutningen af **vai**-skemaet er der både en **ma2**-plads og en **sit**-plads. Pladserne sidst i de to skemaer kan give tvetydigheder: *Hun lærte ham at spille fløjte om fredagen, politibetjenten angreb den sorte mand med kniven*. Disse sætninger kan hhv. både betyde at 'hun lærte ham det om fredagen' og 'han (kunne) spille fløjte om fredagen', både: 'politibetjenten havde kniven' og 'den sorte mand havde kniven'. Dette er et eksempel på den strukturelle flertydighed der kommer af rekursive regler som indeholder det samme element. Da er betydningen forskellig i de forskellige cykler reglen gennemløber.

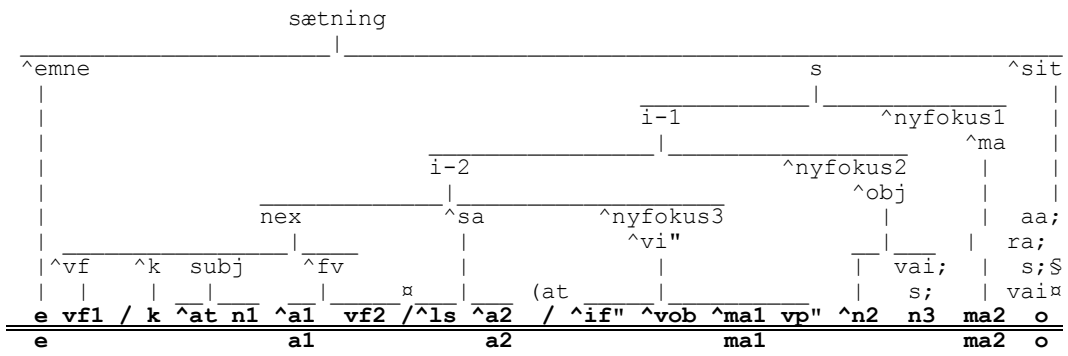
Et ord som *nok* er flertydigt og betyder noget forskelligt i eksempler som *han har nok arbejdet* og *han har arbejdet nok*. Denne forskel kan forklares ved adverbialets forskellige funktion i de to sætninger, signaleret af de to placeringer: *nok* i a/ står på **a2**-pladsen og kan således udmærket være et attitudeadverbial; i b/ står *nok* på **ma2**-pladsen og kan således ikke være et attitudeadverbial, men er et mådesadverbial.

Adverbiernes evne til at optræde på forskellige pladser med forskellig betydning synes at være helt systematisk med hensyn til mådesadverbier. Umiddelbart ser det ud til at alle mådesadverbier faktisk godt kan stå på **a2**-pladsen: *Hun spiste hurtigt æblet, Han gav hende roligt et kys, Han inviterede trodsigt 38 intellektuelle til byen*. Imidlertid er der forskel på betydningen af *Hun spiste hurtigt æblet*, og *Hun spiste æblet hurtigt*. Den første betyder 'det skete hurtigt at hun hun spiste æblet' eller 'det var hurtigt af hende at spise æblet', mens den anden betyder 'måden hun spiste æblet på var hurtig'. Forskellen viser sig ved den kendsgerning at man ikke kan benægte en sætning med adverbiet på **a2**-pladsen, men godt kan benægte det samme ord hvis det står på en af **ma**-pladserne: **Hun spiste ikke hurtigt æblet*, men: *Hun spiste ikke æblet hurtigt*, **Han gav hende roligt ikke et kys*, **Han gav hende ikke roligt et kys*, *Han inviterede ikke trodsigt 38 intellektuelle til byen*. Forklaringen er selvfølgelig at man godt kan benægte at en handling skete på en bestemt måde, men man ikke kan sige at det var en bestemt måde en begivenhed ikke skete på. De adverbier der efter kriterierne i § 16 klassificeres som mådesadverbier, fungerer således på **a2**-pladsen som sætningsadverbialer, der ikke er adled til hovedverbet, men til hele udsagnet med subjektet, den finite bøjningsendelse og hovedverbstammen. Mådesadverbier på **a2** er altså en slags attitudeadverbialer der angiver talerens attitude til den begivenhed som beskrives i sætningen og er ikke en beskrivelse af den måde handlingen udføres på.⁶⁰

(24.2)

---

60. Denne analyse svarer til det som Renate Bartsch kalder sætningsadverbialer af type k2, fx *klugerweise*. De kan ofte udtrykkes på dansk med et *nok* efter adverbiet: *Han inviterede trodsigt nok 38 intellektuelle til byen*.

a/	han	har	nok	arbejdet	
b/	han	har		arbejdet	nok
c/	de	har	endelig	afsluttet	projektet
d/	de	har		afsluttet	projektet
					endeligt
e/	hun	sov	nok ikke		
f/	hun	sov	ikke		nok
g/	de	har		endeligt	
				afsluttet	projektet
h/	hun	spiste	hurtigt		æblet
i/	hun	spiste	ikke		æblet
					hurtigt

a2-pladsen, under **sa**, er ikke reserveret til attitudeadverbialer. Der kan stå de tre typer af adverbialer **aa**: *Jeg arbejder jo*, **oa**: *Jeg arbejder ikke*, **ra**: *Jeg arbejder på Tuborg*, (der kan derimod ikke stå mådesadverbialer; mådesadverbialet i *Jeg arbejder møjsommeligt* står på **ma2**-pladsen). Hvis alle tre står på **a2**-pladsen på én gang, står de mest naturligt i rækkefølgen: **aa - oa - ra**: *Jeg har jo (aa) ikke (oa) på Tuborg (ra) møjsommeligt (ma1) arbejdet mig op til at blive formand for siden at dø af druk*. I dette eksempel står *op* på **vp**-pladsen, så alle adverbialerne må stå til venstre for denne plads. Men de kan også stå i andre rækkefølger: *Jeg har jo på Tuborg ikke arbejdet mig op...*, *Jeg har på Tuborg desværre ikke arbejdet mig op...* Det er dette der er formuleret med regel xvi.

Nu har mådesadverbialet selv et skema hvori der indgår et relationsadverbial (regel xii). Det betyder at man kan have relationsadverbialer stående på en **ma**-plads som adled til dette **ma**: *De overdrog Petersen sagen [[på det tidspunkt] **ra** hemmeligt [også for ham] **ra**] **ma***

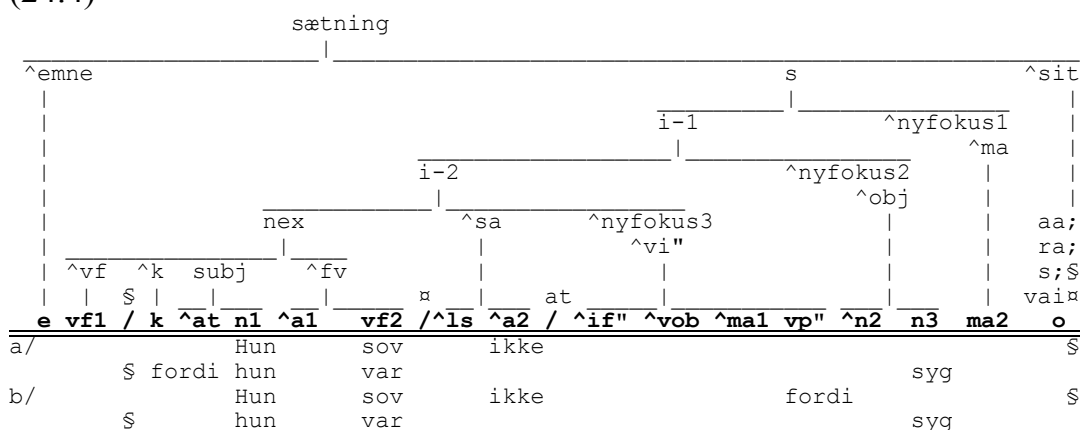
Reglen om fokus på **ma2**-ledet, men ikke på **sit-o**-ledet modificeres af intonationen i sætningen. Sætningen *Hun sov ikke fordi hun var syg* er således tvetydig; enten betyder den: 'hun sov ikke, og det fordi hun var syg' med fokus på *sov* og *fordi*-sætningen på **o**; eller også: 'hun sov, men ikke fordi hun var syg', med fokus på *fordi*. Der er imidlertid den udtryksmæssige forskel på sætningerne at den i den første læsning får sætningstryk og sætningens højeste tone på *sov*, mens den i den anden læsning har tryktab på *sov*, og sætningstryk og højeste tone på *ikke*:

(24.3)

- a/ *Hun* _o *sov* _a *ikke fordi hun var syg* = '[hun] sov ikke og det fordi hun var syg'
- b/ *Hun* _o *sov* _a *ikke fordi hun var syg* = '[hun sov], men ikke fordi hun var syg'

Intonationen virker således at den inkorporerer et led der ellers er fokuserbart som del af et andet led, således at det oprindelige led ikke længere kan fokuseres. I a/ har *sov* tryk og kan fokuseres, i b/ har *sov* mistet sit tryk og fokus flytter derfor hen på det omsagn som konjunktionen *fordi* udgør. I sætningsskemaet betyder det at fokus falder på et led der står på **o**-pladsen, men det sker altså kun på betingelse af tryktab på verbet og forandrer altså ikke noget på ledenes rækkefølge. Man kan analysere det således at *fordi* rykker op på **vp**-pladsen i oversætningens skema, det er netop en plads for verbalpartikler der fokuseres. Resten af ledsætningen står så, som andre ledsætninger, på **o**-pladsen. *sov* bliver omvendt reduceret fra at være et hovedverbum med stærktryk til et slags svagtryks-funktionsverbum på **vf2**, hvor det står fordi det er finit form, ellers på **if**. (Se diskussion af de semantiske forhold i (39.7)!)

(24.4)

Man kan således i en række fænomener i den danske sætningsbygning se den samme proces af inkorporering af fokuserbare led på en ikke fokuserbar plads når det er kendt og derfor blot nævnet information. Det gælder letledspladserne på **sa** som ikke kan fokuseres fordi de er kendt, **ma1**-pladsen under **vi**, som ikke fokuseres fordi et tungt led på **obj**-pladsen skal fokuseres, hensynsledet på **n2**-pladsen under **obj** som inkorporeres og ikke fokuseres, og genstandsledet som inkorporeres ved den såkaldte dativskift-konstruktion: *Hun gav Peter **en bog**, Hun gav bogen til **en fremmed dreng*** - og altså nu tryktabsforbindelse ved fokuserede **o**-led.

B. Semantik

§ 25 Semantisk niveau, § 26 Typer af flertydighed, § 27 En teori om ikke-kompositionelt indhold, § 28 Semantisk empiri, § 29 Semantisk terminologi og notation, § 30 Zeugmaprøven, § 31 Semantisk isotopi, § 32 Semkonfigurationer, § 33 Udsagnssemantik, § 34 Udsagnsstruktur, § 35 Sammenhængsisotopi, § 36 Konvergente semer og begreber, § 37 Begreber og skabeloner, § 38 Forhold i tid, § 39 Relevansstrukturering, § 40 Tolkning og isomorfi, § 41 Semantik - resume.

§ 25 Semantisk niveau

I pentagrammet er sætningen som komponent i teksten bestemt dels af at teksten fungerer som kontakt gennem kanalen, dels som brug af sproget. Sætningen muliggør forbindelsen mellem udtryk og indhold. Sætningen er dels et fysisk arrangement der muliggør kommunikationen, dels et produkt af at afsenderen har fulgt de regler som udgør sprogsystemet. Sætningsbygningslære (syntaks, grammatik) er reglerne om hvilken mening en sprogbruger kan få ud af rækkefølgen og afhængigheden mellem de mindstetegn der står i lukkede kolonner, nemlig 1) nominalernes semantiske roller: logisk subjekt, genstandsled, hensynsled, eller fri modifikator, 2) informationsstrukturen: emne og fokus, og 3) realitetsværdien: fremsat, bespurgt, påbudt, eller ubestemt status af sætningen. Den maksimale genstand for den grammatiske analyse er sætningen.

Semantik handler om hvorledes sprogbrugeren kan tillægge arrangementet af de mindstetegn der står i åbne kolonner mening. Semantikens genstand er imidlertid meningen, ikke blot med sætningen, men altid med hele teksten eller ytringen, dvs. semantikens genstand er hele tekstens tema. Semantikken beskriver altså også forholdet mellem udtryk og indhold, men i længere kæder (forløb, syntagmer) og ud fra større koder (systemer, paradigmer) end grammatikken.

Mens sætningen i pentagrammet er en komponent i teksten, bestemt af faktorerne kanal og tegnsystem, er temaet et aspekt ved teksten: det aspekt som giver et billede i teksten af tegnsystemet. Det hænger sammen med at temaet i en tekstytring er unikt; man kan ikke i tema-analysen, som ved sætningsanalysen, som mål have at finde frem til bestemte typer af indhold, der er det samme i hver sætning med samme struktur, som fx: logisk subjekt, emne og fremsættende status. Temaet er en kompleks meningsenhed som ikke eksisterer før eller efter den forstås af en sprogbruger. Temaet i en tekst er en begivenhed, man kunne også kalde det tematolkningen. Man kan således sige at temaet er den måde tegnsystemet, som semantisk set er et åbent system af muligheder, er repræsenteret og aktualiseret i teksten. Derfor er temaet det aspekt ved teksten som giver et billede af sproget.

Jeg deler her tema-analysen op i to kapitler: *II.B. Semantik* og *II.C. Tema*. I IIB beskrives sprogets (tegnsystemets) meget komplekse system af muligheder, og i IIC beskrives procedurerne for at nå fra tekstens udtryk til dens tema på baggrund af disse muligheder.

Før man går i gang med at undersøge semantikken i tekster må man foretage nogle sondringer mellem semantik på forskellige niveauer. Grundlæggende for semantik er det at den handler om **indhold** i modsætning til tekstens **udtryk**. På udtrykssiden er der følgende niveauer: 1) bogstaver og lyd (eller mere præcist grafemer og fonemer), 2) kombinationer af lyd efter fonologiske regler og kombination af bogstaver efter stavereglerne, til morfemer (mindstetegn) og ord, 3) kombinationer af ord efter

konkatenationsprincippet og de syntaktiske regler til sætninger, 4) kombinationer af sætninger, efter kompositionsprincipper, til ytringer eller tekster, og 5) kombinationer af tekster efter interaktionsregler til situationer. De 5 niveauer forbindes altså på udtryksiden med 4 forskellige regelsystemer som dog alle handler om kombination i en sekvens af enheder fra det lavere niveau.

På indholdssiden er der nu et tilsvarende antal niveauer: 1) **dybdesemantik** med konfigurationer af betydningskomponenter eller semer, 2) kategoriseringer i form af forstenede konfigurationer af betydningskomponenter, dvs. leksikalske **ordbetydninger**, 3) hierarkiserede, kvantificerede og logisk ordnede betydningskonfigurationer, dvs. **sætningsmeninger** (som også kan kaldes **overfladesemantik**), 4) relaterede, tematiserede og intenderede meningskonfigurationer, dvs. **tema** i en tekst, 5) organiserede konfigurationer af tolkninger, dvs. **institutioner**.

Det er den fremherskende opfattelse i langt det meste af den nutidige sprogvidenskab at der også for indholdssiden gælder et kompositionalitetsprincip (nogle kalder det subsumptionshypotesen) som indebærer at enhver enhed på udtryksiden er komponeret af, og kan analyseres i umiddelbare bestanddele⁶¹. Det udtrykkes meget klart i dette citat:

(25.1)

Kompositionalitetsprincippet kan i sin mest generelle form udtrykkes som følger:
Meningen med et udtryk er en funktion af meningen med dets dele og måden hvorpå de er syntaktisk kombineret.⁶²

Det er nu teorien i denne bog at kompositionalitetsprincippet er nødvendigt men ikke tilstrækkeligt til at forklare hvad meningen med en sproglig helhed er. Som man ser er de 5 niveauer på indholdssiden forbundet med 4 forskellige regelsystemer, men de er ikke blot regler for kombination i sekvens af enheder fra det underliggende niveau. De semantiske regler er regler for hvorledes mening artikuleres i sprog, og der er tale om forskellige typer af meningstilføjende regler på de 5 niveauer. Det laveste niveau er semkonfigurationerne, og det højeste samfundets institutioner. De fire regelsystemer giver mulighed for at man kan skelne mellem 5 forskellige typer af indhold der ved produktion tilføjes fra et trin til det højere og ved modtagelse skrælles af fra et trin til det lavere.

De 4 forskellige typer af indhold, som vil blive behandlet her, fremkommer ved at indholdet af en enhed på et vist niveau ikke blot er afhængig af indholdet af de dele der indgår i enheden, men også afhængig af de kontekster eller omgivelser enheden har. Og typen af kontekster skifter fra niveau til niveau. Konteksten til bogstaverne er ikke blot andre bogstaver men ordet som bogstavet indgår i. Konteksten til et ord er ikke blot de andre ord, men den sætning som den indgår i; konteksten til sætningen er ikke blot de andre sætninger, men også den tekst som sætningen indgår i. Og konteksten til en tekst (eller ytring) er ikke blot de andre ytringer, men også den institution som ytringen er en del af.

Man kan sige at indholdstypen på et lavere niveau er en abstraktion i forhold til meningstypen på det højere niveau. Dybdesemantik er således 4. abstraktionstrin med

61. *umiddelbare bestanddele* er oversættelsen af det engelske udtryk *immediate constituents*.

62. Partee, B. H. 1984: *Compositionality*, i F. Landman & F. Veltman (eds): *Varieties of Formal Semantics*. Foris Publications, Dordrecht, oversættelse OT.

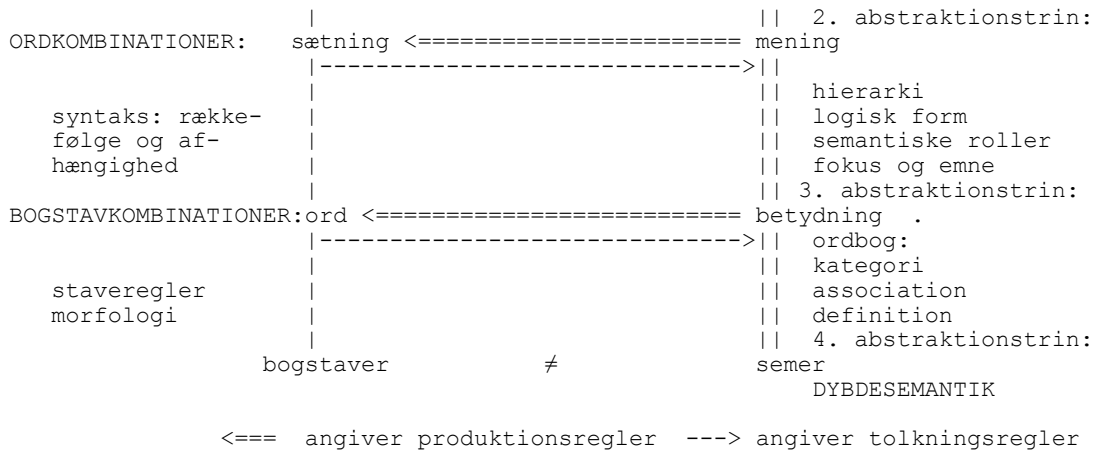
hensyn til indholdstype i forhold til samfundets institutioner. Jo længere man kommer ned i indholds niveauerne desto flere sider af indholdet er der set bort fra. I analysen af tekstens tema ses der bort fra sproghandlingstypen, dvs. ytringens forhold til de omgivelser den optræder i; i analysen af sætningens mening ses der bort fra intentioner og metaforer og semantisk felt; i analysen af ordets betydning ses der bort fra informationsstruktur, semantiske roller og logisk hierarki, og i analysen af senerne ses der bort fra kategorier og konnotationer.

På hvert niveau er der korrespondens mellem udtrykssiden og indholdssiden, undtagen på det laveste: bogstaver eller fonemer har intet indhold, men kun adskillende funktion; men dernæst: betydning og associationer (medbetydning) er noget ord kan have, betydning er sprogets (tegnsystemets) prægning af det tekstlige indhold; mening og sandhed er noget sætninger kan have, mening er sagforholdets prægning af den tekstlige indhold; tolkning og intention er noget ytringer eller tekster kan have: intention er afsenderens og modtagerens prægning af det tekstlige indhold; og situationer er institutioners udtryk, situationer er kanalens prægning af det tekstlige indhold. Som nævnt er den meget omtalte arbitrære relation mellem udtryk og indhold kun gældende på det første niveau, dvs. ved bogstaver. Jo højere man kommer op i niveauerne, des mere ikke-arbitrær bliver forbindelsen, men mere om det senere.

Udtryk kan kun tænkes i forløb i tid; derfor er reglerne på alle niveauer regler for kombination af sekvenser, og det betyder ganske simpelt at sekvenser på et lavere niveau bliver sat i rækkefølge (i tid eller fra venstre til højre) med bestemte relationer af afhængighed mellem deres forekomst. Indhold kan derimod godt tænkes uden forløb. Tankegangen er netop at dybdesemantikken beskriver et niveau i indholdet hvor der ikke er nogen lineære relationer mellem delene, dvs. hvor der ikke er noget før eller efter; hvor alt er simultant tilstede; hvor der ikke er nogen hierarkisk struktur, alt er lige gyldigt; hvor der ikke er nogen logiske relationer og ingen nægtelser, alt er lige sandt. Indhold der på denne måde er uartikuleret eller ustruktureret, findes selvfølgelig ikke i sprog, for sproget giver artikuleringen; men det må svare til det indhold der er i drømme, og som Freud har beskrevet i sin bog om drømmetydning som primærprocesser i psyken. Bevægelsen fra dybdesemantik til total omverdenstolkning er altså en bevægelse der svarer til den man må forestille sig sker i bevidstheden ved ytring af en tekst: afsendere tilføjer nye typer af indhold når de artikulerer indhold ved at vælge ord, ved at kombinere dem til sætninger og ved at komponere dem til tekster, og ved at lade dem indgå i samfundets liv. Emnet for denne afhandling er begrænset til niveauet for tekster; kommunikationssituationer med deres regler for sammenhængen mellem tekster og strukturen i helheder af flere tekster behandles altså ikke direkte, men kun indirekte som reglerne for hvorledes tekster forekommer i i situationer under bestemte betingelser. Det hele kan fremstilles i et skema således:

(25.2)

FAKTOR	regler UDTRYK	relation	INDHOLD	regler
TEKST-	kommunikations			konkret virkelighed:
KOMBINA-	situationer <=====		institutioner	
TIONER:		----->		sociale relationer
interaktionsregler				argumentation,
konversationsregler				beslutning
SÆTNINGSKOMBI-				1. abstraktionstrin:
NATIONER:	tekst/ytring <=====		tema	
		----->		æstetik:
komposition perio-				motiver og tema
debygning, tegn-				intention og
sætning, timing				realitet

RESUME AF § 25: I dette kapitel om semantik vil jeg, på grund af den forholdsvis kompakte fremstilling, afslutte hver paragraf med et resume: Semantikens emne beskrives som bestående af indhold (modsat udtryk) i 4 niveauer: **indholdskomponenter** (eller *semer* i dybdesemantikken), **ordbetydninger**, **sætningsmeninger** (overfladesemantik) og **teksttema**. Mens man på udtryksiden kan tale om **kompositionalitetsprincippet**, nemlig at en enhed på et højere niveau er komponeret af enheder fra det lavere niveau (bogstaver komponeres til ord, ord til sætninger, sætninger til tekster og tekster til situationer), må man på indholdssiden snarere beskrive de lavere niveauer som stadig yderligere **abstraktionstrin** i forhold til de højere; der ses på de lavere niveauer bort fra stadig flere typer af betydning, hvorfor man ikke kan tale om et udtømmende kompositionalitetsprincip på indholdssiden. Hvis man kombinerer (adderer) flere stykker indhold af én type er det ikke tilstrækkeligt til at man får indhold af en mere omfattende type på et højere niveau. Indhold opfattes ikke som en ting med dele, relationer og funktioner, men som en proces hvor afsenderen med udgangspunkt i dybdesemantiske indholdselementer producerer udtrykshelheden, eller hvor modtageren med udgangspunkt i udtrykselementerne finder frem til indholdshelheden.

§ 26 Typer af flertydighed

Det grundlæggende problem ved en semantisk videnskab, er dette at der på alle de niveauer hvor udtryk svarer til indhold og omvendt, ikke er et én-til-én-forhold mellem dem. På alle niveauer er der både eksempler på én-mange-forhold og på mange-én-forhold.

På ordniveau kan samme udtryk, dvs. bestemte kombinationer af bogstaver eller af fonemer, have to vidt forskellige indhold, det der hedder **homonymi**, eller to beslægtede indhold: **polysemi**. Og samme indhold (eller næsten samme indhold) kan siges med to eller flere forskellige udtryk, det kaldes **synonymi**.

Et leksikalsk ord har betydninger eller rettere forskellige betydningsmuligheder; det har ikke én betydning fordi der altid er flere konkurrerende betydninger af det samme ord. Fx kan ordet *bakke* betyde 'en plade til at bære glas og andet service på', 'en forhøjning', 'det at køre i den modsatte retning af fremad', 'at suge stærkt i en pibe'. Ordet *skrå* kan bl.a. betyde 'skæv', 'en slags tobak til at tygge på', 'et håndværkerlavs regler', og ordet *pære* kan bl.a. betyde 'en slags frugt', 'hestelort' og 'glødelampe'. Disse ord har ikke alle betydningerne samtidig i en aktualiseret tekst. Som leksikalsk ord har de betydningerne som muligheder, og når ordet aktualiseres i en autentisk tekst, træder den

ene betydning frem som dominerende, mens de andre træder i baggrunden som ikke brugte og dermed forsvinder de faktisk helt; man får normalt ikke associationer til tyggetobak eller håndværkerlav når man læser sætningen: *hatten sad på skrå*. Leksikalske ord har derfor ikke - når de ikke forekommer i deres tekstlige sammenhæng - nogen betydning i sig selv. Den grundlæggende homonymi og polysemi ophæves i det øjeblik ordet optræder i en kontekst i en aktualiseret sætning.

a) De tilfælde hvor man ikke vil kalde det *homonymi*, men flertydighed eller **polysemi**, er tilfælde hvor de forskellige betydninger er beslægtede: *et højt tårn, et højt tal, høje idealer, officer af høj rang, en høj stemme, høje råb, høj alder, højglans*. Ordet *høj* betyder ikke præcis det samme i nogen af disse tilfælde, det er forskellige dimensioner 'tårne', 'tal', 'idealer', 'officerer', 'stemmer', 'råb', 'alder' og 'glans' er høje på. På den anden side synes der også at være noget fælles ved deres betydning, nemlig at de rager langt op på denne dimension (som altså har et 'op').

b) Nogle **adjektiver** har også den mærkelige tvetydighed at der underforstås et **sammenligningsgrundlag**; det lyder fx umiddelbart paradoksalt at *en lille elefant er et stort dyr*. Det kan kun forklares ved at *lille* i sammenhængen betyder 'lille af en elefant at være', mens *stor* betyder 'stor af et dyr at være'. Således vil adjektiver der er forholdsmodsatninger overalt være flertydige på to forskellige måder, dels mht. hvilken dimension der er tale om, dels mht. hvilket sammenligningsgrundlag der er tale om.

c) Samme betydning kan betegnes med flere forskellige ord af forskellig **grad af abstraktion**, fx *pige, barn, unge, hunkønsvæsen, menneske, pattedyr*. *pige* er konkret, mens *unge, hunkønsvæsen* og *menneske* alle er abstrakte i samme grad. Abstraktion består i at man ser bort fra visse af betydningskomponenterne i et ord, man abstraherer fra dem. Det er imidlertid forskellige komponenter man abstraherer fra - men i samme grad - i de 3 ord. Man kan derfor tale om forskellige **abstraktionsretninger**. Omvendt kan man sige at hvis man bruger ord som *unge, hunkønsvæsen* eller *menneske*, så har man brugt flertydige ord, nemlig uden specifikation om de komponenter man har set bort fra: bruger man *unge* er det ikke specificeret om det er et menneske og hvad køn det har, bruger man *hunkønsvæsen* er det tvetydigt om det er udvokset eller ikke-udvokset, og om det er et menneske eller ej. Alle abstrakte betegnelser er altså flertydige mht. de betydningskomponenter der er set bort fra.

d) Omvendt kan flere forskellige udtryk have næsten den samme betydning, dvs. betegne samme fænomen eller begreb, fx *hest, ganger* og *krikke*. **Synonymi** er interessant fordi ordene jo ikke betyder helt det samme, men adskiller sig med hensyn til en form for betydning som ikke tæller på samme måde som begrebsindhold. Forskellen er jo den at *ganger* betyder en 'ædel hest' mens *krikke* betyder en 'sølle hest'.

e) For mange **substantiver** er der en grundlæggende **synonymi i grænsetilfældene** for det der henvises til. Hvornår skifter *Hundstrup Å* fx fra at være en *bæk*, som den vel er i begyndelsen, til at blive en *å*? Hvor går grænsen mellem en *sti* og en *vej*, hvor går grænsen mellem et *skur* og et *hus*, for slet ikke at snakke om problemer med *rønne, hytte, udhus*, hvor går grænsen mellem et *blad*, et *album* og en *bog*? Sådan kan man blive ved. Alle ord er kategoriseringer af verden, og grænsen mellem to nabo-kategorier vil altid være flosset og med et ingenmandsland imellem, som begge kategorier kan gøre krav på. Var det ikke således, ville man slet ikke kunne forny sproget. Nabobegreber kan således betragtes som en grundlæggende form for synonymi hvor man må betragte den yderste

betydningsadskillende komponent som af en anden art end de andre.⁶³

f) **Sætninger** der er revet ud af deres sammenhæng, dvs. sætninger der ikke forekommer i en tekst, har flere konkurrerende (men ikke ubeslægtede) meninger, og de kan derfor ikke have én mening. Hvis man tager en sætning som *Peter kørte hurtigt* kan den betyde 'en der kørte hurtigt, var Peter', eller 'Peters kørsel var hurtig', eller 'det Peter var hurtig i, var kørsel'.

Et autentisk eksempel gør det måske lidt tydeligere: *Holberg var sin egen forlægger*, som er første sætning af en tekst som skal citeres i § 43, synes man umiddelbart ikke er så flertydig. Men tænker man lidt mere over det, kan man se at den faktisk kan betyde mange ting. Hvis den indgår i en sammenhæng hvor det handler om forlagenes historie i Danmark, er Holberg, dvs. Ludvig Holberg kun valgt som et eksempel på hvorledes forlæggere tidligere kunne være forfatterne selv; man kunne sige at følgende sætning var en rimelig parafrase: 'tidligere forlagde forfatterne selv deres bøger, fx var Holberg selv sin egen forlægger.'

Indgår sætningen derimod i en tekst der handler om hvordan Holberg var et rigtigt godt eksempel på, og en tidlig fortaler for borgerskabets muligheder, så ville parafrasen snarere være: 'Holberg var i teori og praksis en aktiv repræsentant for det tidlige borgerskab, fx var Holberg sin egen forlægger'. Indgår sætningen i en anekdote om Holberg som viser forholdet mellem 'at være' og 'at synes at være', så er parafrasen: 'Holberg fremtrådte tvetydigt i offentligheden, han var digter, men han var også sin egen forlægger.' Det er faktisk ikke svært for enhver enkelt sætning at finde forskellige sammenhænge hvor deres emfase og fokusering ville ligge forskelligt og dermed er det vist at en sætning løsrevet fra sin tekstlige sammenhæng ikke har en mening, men har en lang række meningsmuligheder som konkurrerer med hinanden.

Når den ene mulighed i en tekst aktualiseres, vil den dominere over de andre som på den anden side vil træde i baggrunden dog uden at forsvinde helt. Der er ikke meget af forlæggernes historie tilbage i anekdoten om Holbergs tvetydighed, men en ivrig og stædig læser kan finde det.

g) Ved substantiver der udtrykker **relative modsætninger**, fx *far* og *søn*, *køb* og *salg*, *sejr* og *nederlag*, er det kun et spørgsmål om **perspektiv** hvilket ord man vælger: det der er den ene parts *sejr*, er pr. definition også den andens *nederlag*, men *sejr* og *nederlag* har forskellige associationer eller medbetydninger knyttet til sig. Perspektivet hænger altså sammen med en række yderligere meningskomponenter som måske ikke altid er hensigten. Og dette kan betragtes som en i sproget indbygget synonymi på sætningsniveau (selv om det er bundet til de enkeltord som er forholdsmodsætninger, synonymien kan jo nemlig kun komme frem når ordene optræder i sætninger med begge argumenter repræsenteret). Til én mening svarer flere forskellige sætninger.

Et andet eksempel på sætningssynonymi, indbygget i sproget er **passivkonstruktionerne**: *Peter malede porten* = *porten blev malet af Peter*. Interessant i denne sammenhæng er igen den meningsforskel der er mellem dem, og som er betegnet

63. Bartsch, Renate, 1984: *Norms, Tolerance, Lexical Change, and Context Dependence of Meaning*, i *Journal of Pragmatics* 8, side 367-393.

Schaff, Adam: *Unscharfe Ausdrücke und die Grenzen ihrer Präzisierung*, i

Schaff, Adam, 1968: *Essays über die Philosophie der Sprache*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main.

perspektiv, hvad er det for en type mening, hvis det ikke er af samme art som den mening som er fælles for de to udtryk?

h) Et tredje eksempel på sætningssynonymi er **henvisning i bestemt form af substantiver** af forskellige abstraktionsgrad (der er behandlet som polysemi af ord i ubestemt form): Til 'Ditte' kan man i en sætning henvide både med *barnet*, *hunkønsvæsenet* og med *mennesket*. Det kan imidlertid kun ske i sætninger der forekommer i tekster hvor henvisningen er entydig. Igen er den interessante pointe i denne synonymi hvilken tillægsmening der er i at henvide med *mennesket* i stedet for med det mere naturlige *pigen*. Det ser ud til at det har noget med tekstens informationsstruktur og øvrige tema at gøre, men herom senere.

i) Endelig er der også på ytringens niveau en fundamental flertydighed, hvor en ytring svarer til flere forskellige **situationer**: tag en tekst eller ytring der består af én sætning: Ytringen - *Her er koldt* kan således have forskellige hensigter og funktioner. Den kan være en konstatering af at 'temperaturen er under 19 grader så termostaten åbenbart ikke virker', eller et udtryk for den talendes følelser og fornemmelser: 'jeg fryser', en opfordring til modtageren om at lukke vinduet, eller et argument for at 'dette køleskab er bedre end det andet'. Det kommer an på hvilken situation sætningen er sagt i, hvilken af disse og tusind andre hensigter der er den aktualiserede. På den måde er det ofte usikkert hvis en ytring tages ud af sin situation hvilken handling den er udtryk for. Kun i sin sammenhæng vil det som regel fremgå, selv om der på dette område ofte bliver flere muligheder tilbage som ikke nødvendigvis udelukker hinanden.

j) Og også på **ytringsniveau** kan man have **synonymi**, dvs. en tolkning svarer til flere forskellige ytringer, fx: - *Vil De være venlig at lukke døren!* = - *Luk døren!* = - *De ville vel ikke være så venlig at lukke døren?* = - *Luk lige døren!* = - *Er du født i et S-tog!* = - *Kan du så se at få den dør lukket!* Også her er der en vis tillægsmening som er af en anden art end den hensigt som er den samme er alle ytringerne.

Alle disse eksempler på én-mange- og mange-én-relationer kan samles i en oversigt således:

(26.1)

relation	UDTRYK	INDHOLD
ord-homonymi	bakke -----	(SIDE AF EN FORHØJNING (SUGE KRAFTIGT PÅ EN PIPE (REDSKAB TIL AT BÆRE SERVICE PÅ (KØRE BAGLÆNS
ord-polysemi	høj -----	(RUMLIG (KVANTITATIV (KVALITATIV (SOCIAL (LYD (INTENSITET (TID (LYS
ord-abstraktion	unge-----	(FØL (BARN (KILLING (KALV (LAM
ord-synonymi	ganger) hest)----- krikke)	(ÆDEL) HEST (SØLLE)
sætnings-polysemi	Peter kørte hurtigt-----	(EN DER KØRTE HURTIGT VAR PETER (PETERS KØRSEL VAR HURTIG (DET PETER VAR HURTIG I VAR KØRSEL
sætnings-synonymi	Ungen var der.) Hunkønsvæsenet var der.)---- Mennesket var der.)	DITTE VAR DER
sætnings-synonymi	Lyngby vandt over OB) OB tabte til Lyngby)	-----LYNGBY - OB: 3-1
ytrings-polysemi	- Her er koldt-----	(TEMPERATUREN ER UNDER 19°. (JEG FRYSER. (LUK VINDUET! (DETTE KØLESKAB ER BEDST
ytrings-synonymi	- De ville vel ikke være så at lukke døren! - Vil De være venlig at lukke døren! - Luk lige døren) - Luk døren!)- LUK DØREN! - Luk så den dør! - Kan du så se at få den dør lukket! - Tror du måske at du født i et S-tog?)	))))))

Som man kan se, kan et ord have flere forskellige konkurrerende og eksklusive betydningsmuligheder, en sætning flere forskellige konkurrerende, men ikke eksklusive meningsmuligheder, og en ytring flere forskellige, forenelige tolkningsmuligheder. Og én tolkning kan udtrykkes med flere forskellige ytringer, én mening med flere forskellige sætninger og én betydning med flere forskellige ord.

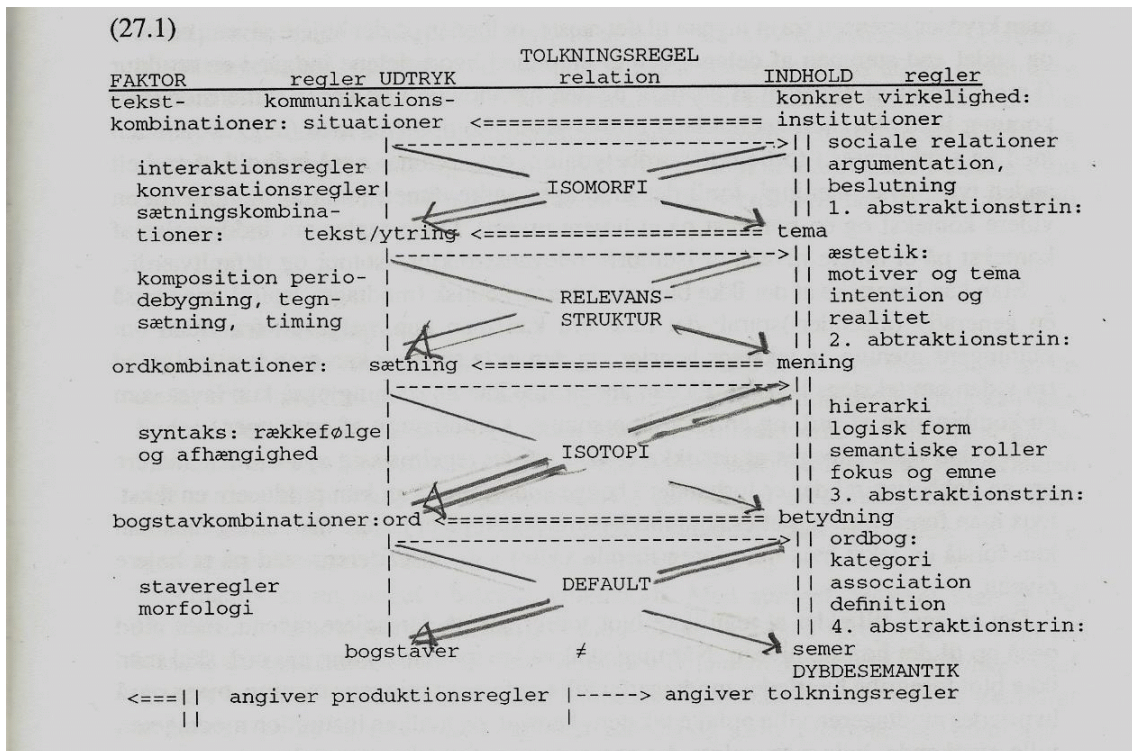
RESUME AF § 26: På de 3 mellemste tekstlige niveauer, niveauerne for ord, for sætninger og for ytringer (eller tekster), er der i de fleste tilfælde, og meget oftere end normalt beskrevet i sprogvidenskaben, én-mange- og mange-én-relationer mellem udtryk og indhold, og det kaldes henholdsvis **homonymi** eller **polysemi**, og **synonymi**.

§ 27 En teori om ikke-kompositionelt indhold

Indhold opfattes, som nævnt, som en proces hvor afsenderen med udgangspunkt i dybdesemantiske indholdselementer producerer udtrykshelheden, eller hvor modtageren med udgangspunkt i udtrykselementerne finder frem til indholdshelheden. Processen forløber i tid altid fra elementer til helhed, og enten fra udtryk til indhold, eller fra indhold til udtryk. Derfor giver disse én-mange-og mange-én-forhold forskellige problemer i en afsendermodel og en modtagermodel. For en afsender spiller homonymi og polysemi ikke nogen rolle. Det er som at gå på en landevej hvor to veje løber sammen til én; man bliver ikke forvirret hvis man er på vej nedad i en Y-vej. Ved synonymi på alle niveauer er man derimod som afsender på vej opad i en Y-vej, og så skal man jo vælge mellem de to grene, dvs. man skal vælge udtryksvariant for et indhold: hvilket blandt synonymmer man skal vælge, hvilken blandt synonyme sætninger man skal vælge, og hvilken blandt synonyme ytringer man skal vælge. Afgørende for valget er på hvert trin det tillægsindhold som adskiller hhv. betydningen, meningen og tolkningen af de synonyme udtryk. Dette tillægsindhold synes hver gang bundet til det niveau højere oppe; man kan altså som afsender kun producere et udtryk og vælge det rette blandt synonymmer, hvis man tager hensyn til det niveau som man så at sige ikke er nået til endnu: valget mellem synonyme ord afgøres ved hvilke vurderinger man i sætningerne vil tilskrive genstandene, valget af synonyme sætninger styres af hvilke forhold af bekendthed og tematisering tekststrukturen kræver, og valget mellem synonyme ytringer er styret af hvilke situationer med roller og relationer ytringen indgår i.

På samme måde, men bare omvendt, med modtagerperspektivet. Her er synonymi ikke noget problem; det er som at gå nedad i en Y-vej. For modtageren er homonymien og polysemien problemet. Ved disse fænomener bevæger man sig opad i en Y-vej; man har ét udtryk og skal så vælge mellem de to (eller flere) indhold som svarer til dette udtryk. Man begynder med udtrykket og skal finde det rette indhold blandt de muligheder de polyseme udtryk tillader. Modtageren begynder ligesom afsenderen med de mindste størrelser dvs. nedefra til venstre i (25.2): det polyseme ords betydning afgør man ved at undersøge isotopien i sætningen, dvs. hvilke semer der er fælles og dominerende i sætningens ord; i den polyseme sætning finder man den rigtige mening til ved at undersøge relevansstrukturen i teksten som sætningen indgår i, og den polyseme tekst (eller ytring) giver man den rigtige tolkning ved at gå tilbage til den situation som den indgår i, og undersøge hvilken tolkning der giver størst isomorfi mellem verden og tekst. Disse omveje kan føjes ind i skemaet på denne måde:

Disse krydsbevægelser er den såkaldte hermeneutiske cirkel: Helheden kan man kun danne sig en opfattelse af ved at opfatte delene, men delene kan faktisk kun opfattes i lyset af helheden. Dette paradoks er blevet mindre uforståeligt når det er delt op i niveauer. Der er altså ikke tale om en cirkel, men om en spiral. Men den virkelige forståelse af denne hermeneutiske cirkel får man først hvis man sætter problemet ind i en økologisk systemteori, dvs. anerkender at indholdssiden af en udtrykshelhed ikke blot består af indholdet af delene men også af helhedens relationer til dens kontekst eller omgivelser. Det højere niveau er hver gang kontekst eller omgivelser til det lavere niveau. En enhed på det lavere niveau har altså ikke indhold i sig selv, men kun indhold i forhold til det højere niveau. Ligesom en levende frø ikke kan beskrives udtømmende i sig selv (med anatomi, kemi, fysiologi), men kun i dens udveksling med omgivelserne (åndedræt, fødeindtagelse, forplantning, som byttedyr for andre dyr).

Ordene aktualiseres kun, og har kun indhold i en sætning. Og sætningen kan kun afsendes eller modtages efter de regler som defineres i tekstyttringen, som igen kun kan afsendes og modtages efter reglerne defineret af situationerne i institutionerne. Alle sproglige enheder må altså betragtes som åbne systemer der står i udvekslingsforhold til deres omgivelser, dvs. styres af dem og samtidig bidrager til dem. Men der sker et kvantespring, en overgang fra kvantitet til kvalitet, hver gang man krydser grænsen fra et niveau til det næste: helheden på det højere niveau er mere og andet end summen af delene; den er en enhed hvori delene indgår i en struktur (i modsætning et aggregat af delene), og den har indhold i en anden dimension. Der kommer ikke blot mere indhold når ordbetydning kombineres med (lægges sammen med og struktureres i forhold til) ordbetydning, der kommer også indhold af en helt anden type, dvs. 'mening', fordi der inddrages andre dimensioner af indhold fra en videre kontekst og en kontekst på et højere niveau. Disse regler om inddragelse af kontekst på et højere niveau er isomorfi, relevansstruktur, isotopi og defaultværdi.

Man kan bemærke at der ikke blot er en hermeneutisk (modtager-)spiral, men også en

generativ (afsender-)spiral: det rette ord kan man kun vælge ud fra viden om sætningens mening og tekstens hensigt, og den rette sætning kan man kun vælge ud fra viden om tekstens hensigt. På den anden side kan en sætning også kun laves som en kombination af ord, og en tekst kun som en kombination af sætninger.

Det skal også påpeges at der ikke er tale om én regelmæssig spiral, men snarere om en dobbeltspiral der er forbundet i begge ender. Man kan kun producere en tekst, hvis man foregribende sætter sig i modtagerens sted på et højere niveau, og man kan kun forstå en tekst hvis man foregribende sætter sig i afsenderens sted på et højere niveau.

Det er også tilfældet at man ikke blot foregriber på det højere niveau, men altid også op til det højeste niveau. Når man skal vælge mellem synonyme ord, skal man ikke blot foregribe hvorledes modtageren ville opfatte sætningens mening, mens også hvorledes modtageren ville opfatte tekstens hensigt, og hvilken institution modtageren ville anerkende, hvis man valgte det ene synonym frem for det andet.

Og tilsvarende for modtagersiden. Når man skal afgøre hvilken betydningsvariant der er tale om kan man i nogle tilfælde skulle foregribe hvad der har været afsenderens hensigt i situationen med teksten. Det har i litteraturen været diskuteret hvorledes *Can you pass the salt?* kan betyde en høflig anmodning selv om det er formet som et spørgsmål (se § 83). Det har pudsigt nok ikke været diskuteret hvorledes modtageren afgør hvad *pass* og *salt* betyder. Da jeg var i Iran for 20 år siden og stod i Isfahan og så ud over den store saltørken som ligger mellem denne by og Afghanistan, kom der en amerikaner i en gammel jeep og spurgte om jeg ville med over ørkenen til Afghanistan. Jeg svarede så: *Can you pass the salt?* Dette er så vidt jeg kan se et udmærket eksempel på at afgørelsen af om *pass* betyder 'række nogen noget' eller 'køre igennem', og om *salt* betyder 'saltbøsse' eller 'saltørken', afhænger af om modtageren har forstået hvad der var hensigten var med min replik, nemlig at sige: 'nej, jeg tør ikke' til det ellers favorable tilbud; med andre ord: forståelsen af ordets betydning afhænger af forståelsen af den situation sætningen ytres i.

RESUME AF § 27: Ved tekstproduktion kan valg af det rigtige udtryk, og ved teksttolkning kan valg af det rigtige indhold på et givet niveau kun ske ved forudantagelser om helheden på det næsthøjere niveau. Dette hermeneutiske cirkelprincip kaldes **isotopi** (det forhold at den i sig selv underbestemte betydning af sætningens ord, opfattes som hørende til i den samme provins af det semantiske univers som sætningens emne), **relevansstruktur** (det forhold at sætningens struktur afspejler samtaleparternes forudsætningsniveauer), **isomorfi** (det forhold at tekst og sagforhold er ligedannet), og **defaultværdi** (det forhold at alle pladser i en skabelon (af hvad art den ellers måtte være) har en standardværdi hvis der ikke er grund til noget andet).

§ 28 Semantisk empiri

Semantik er en **hermeneutisk videnskab** i den forstand at mening ikke findes andre steder end i sprogbrugernes bearbejdning af indre og ydre impulser. Mening kan ikke findes i det sorte krims-krams på siden eller i luftmolekylernes svingninger alene. Mening kræver en bevidsthed som tolker disse fysiske udtryk for mening. På den anden side er der ikke mening i bevidstheden hvis der ikke er en samling strengt ordnet krims-krams på siden. Kun det fysiske medium kan fastholde så store meningssammenhænge som fx en roman udgør.

Semantik er en meget **abstrakt videnskab**. Med sproget henviser man til og klassificerer

fænomenerne i verden, fx *hund* og *kat*, og med sproget sætter man de klassificerede fænomener i relation til hinanden fx i *hunden er større end katten*. Med sproget kan man også sætte relationer i relation til hinanden, fx *det er ikke underligt at hunden er større end katten*, og man kan endog sætte relationernes relationer i relation til hinanden, fx *det er sandt at det ikke er underligt at hunden er større end katten*.

Semantik handler nu om hvilke egenskaber ved sproget der gør at det kan bruges til at henvise, klassificere og sætte i relation. Semantik handler altså om klassifikation af klasserne og om relationer mellem klasserne (ikke om relationer mellem de klassificerede fænomener - det handler sproget om), og om relationer mellem de udsagn der sætter fænomenerne i relation til hinanden, fx: '*det er sandt at det ikke er underligt at hunden er større end katten* implicerer *det er ikke underligt at hunden er større end katten*'. En semantisk beskrivelse kan altså handle om relationer mellem udsagn der sætter relationer mellem relationer i relation til hinanden. Inden for semantikken kan man så igen undersøge hvilke relationer der findes mellem de relationer der kan findes mellem udsagn der evt. betegner relationer mellem fænomener. Man kan således sige at semantik både er en metavidenskab, og af meget høj abstraktion.

Semantik er en **empirisk videnskab** fordi man kan sikre intersubjektivitet ved bestemte procedurer i beskrivelsen. Semantiske teorier kan ikke bevises ved empiriske metoder - det er der i det hele taget ingen teorier der kan - men man kan udsætte en given semantisk beskrivelse for en falsifikationsprøve hvis den 1) er formuleret eksplicit nok, 2) tillader empiriske prøver, og 3) er formuleret således at den forudsiger endnu ikke undersøgte tilfælde.

Det er blevet almindeligt i den semantiske litteratur på denne måde at anse semantik for en empirisk videnskab⁶⁴. Som sandsynliggørelse af en større semantisk beskrivelse deler man problemet op, således at man kan afprøve den komplekse beskrivelse ved en række grundlæggende og simple intuitive udsagn om semantiske metarelationer mellem ytringer. Disse grundlæggende udsagn er så simple at to sprogbrugeres intuition ikke stemmer uoverens. Det drejer sig om udsagn om to ytringers relationer til hinanden. Udsagn forholder sig til virkeligheden som et kort til et landskab. De intuitive udsagn er udsagn om udsagn, udsagn om metarelationer, eller altså et kort over placeringen af to andre kort, som fx indholdsfortegnelsen i et atlas.

De grundlæggende intuitive metarelationer drejer sig om ytringernes autonomi, eksklusivitet, ækvivalens, implikation og paradoks. For nemheds skyld indfører jeg nogle symboler for disse intuitive men intersubjektive udsagn om semantiske metarelationer mellem ytringer. Ytringer noteres med 'X', 'Y' og 'Z'.

---

64. Wunderlich, Dieter, 1974: *Grundlage der Linguistik*, Reinbek bei Hamburg, side 300ff,
 Leech, Geoffrey, 1969: *Towards a Semantic Description of English*, Longmans, London, side 6-12,
 Leech, Geoffrey, 1974: *Semantics*, Penguin, Hamondsworth, side 86ff.,
 Bartsch, Renate, & Theo Vennemann, 1978: *Semantic Structures*, Athenäum Verlag, Frankfurt am Main, side 36.

(28.1) Grundlæggende intuitive udsagn om semantiske metarelationer.

X og Y er **autonome** ytringer: $X :: Y$; fx - *Ulla er høj.* - *Ulla er tyk.* Man kan tænke sig en tekstsammenhæng hvor begge sætninger er sande, en hvor kun den ene er sand eller en hvor ingen af dem er sand. Alle mulighederne er lige gode.

X og Y er **eksklusive** ytringer: X/Y ; fx - *Ulla er stor.* - *Ulla er lille.* Ytringerne kan ikke være sande begge to samtidig, den ene kan være sand, eller den anden kan være sand, eller ingen af dem, men ikke begge to.

X og Y er **ækvivalente**: $X = Y$; fx - *At gå er et udsagnsord.* - *At gå er et verbum.* Enten er begge ytringer sande eller også ingen af dem, ikke kun en.

X **implicerer** Y: $X \rightarrow Y$ fx - *Dette er et æble.* - *Dette er en frugt.* Man kan ikke have en tekstsammenhæng hvor kun den første er sand, de kan begge være sande eller den første kan være falsk.

X og Y er et **paradoks**: $X * Y$; fx - *Næste sætning er falsk.* - *Foregående sætning er sand.* Man kan ikke tænke sig nogen tekstsammenhæng hvor nogen af sætningerne enten sande eller falske, hverken begge to eller hver for sig.

Når disse kaldes de grundlæggende udsagn er det fordi de ved kombination kan blive til alle de 16 mulige metarelationer som der kan være mellem meningen med to udsagn. De er den mængde af udsagn på grundlag af hvilke man kan aflede alle 16 udsagn.⁶⁵

Det viser sig at den der behersker disse 5 grundlæggende intuitive udsagn om semantiske

---

65. De 16 relationer mellem meningen med to udsagn svarer til Wittgensteins værditavler over sandhedsværdien af to udsagn; jeg anfører her i systematisk alle 16 metarelationers navne og deres sandhedstavle, fx **ÆKVIVALENS**: sffs. Det betyder at to udsagn X og Y har **ÆKVIVALENTE** indhold når man kan have et tekstsammenhæng hvor begge sætninger er sande, ikke en hvor X er sand og Y ikke er det, ikke en hvor Y er sand men ikke X, og endelig at man godt kan have en hvor hverken X eller Y er sande. De 16 metarelationer mellem to udsagn kan så være (de er i deres fulde form anført i (48.6)): at de er **AUTONOME**: ssss, at de er **EKSKLUSIVE**: fsss, at den ene **IMPLICERER** den anden: sfss, at den ene **IMPLICERES** af den anden: ssfs, at der er **ALTERNATION** mellem dem: sssf, **NEGATIV MULIGGØRELSE**: ffss, **NEGATIV PRÆSUPPOSITION**: fsfs, **KOMPLEMENTARITET**: fssf, at den ene **MULIGGØR** den anden: ssff, at den ene **PRÆSUPPONERER** den anden: sfsf, at de er **ÆKVIVALENTE**: sffs, at de er **SYNONYME TAUTOLOGIER**: sfff, at der er et **KONTRAST-NED-forhold** mellem dem: fsff, at der er et **KONTRAST-OP-forhold**: ffsf, at der er **KONTRADIKTION** mellem dem: fffs, eller at der er et **PARADOKSALT** forhold mellem dem: ffff. Alle disse metarelationer kan afledes af hinanden og de 11 nye kan afledes af de 5 her anførte, fx kan komplementaritet defineres som negationen af ækvivalensen. Se: Piaget, Jean, 1952: *Essai sur les transformations de opérations logiques*, Paris, side 146.

relationer, også behersker de operationer som udgør intelligensens psykologi⁶⁶. Eksklusivitetsbegrebet er grundlag for al klassesdeling. Klassesdeling handler ikke om punkter i landskabet, men om notationer på kortet. Man kan kun betragte to ting som tilhørende to forskellige klasser hvis man kan lave eksklusive udsagn om dem. Omvendt kan man kun opfatte at to fænomener hører til samme klasse hvis der gælder ækvivalente dvs. udskiftelige udsagn om dem i mindst én sammenhæng.

Udsagns autonomi er grundlaget for det man kan kalde *krydsklassifikation* (eller *skemaer med dobbelt indgang*). Fænomener kan fx dels klassificeres efter køn i 'hankøn' og 'hunkøn', dels efter alder i 'voksen' og 'barn'; det giver så et skema med dobbelt indgang hvor man vil få klasseprodukterne: 'hunkøn og voksen': *kvinde*; 'hunkøn og barn': *pige*; 'hankøn og barn': *dreng*; 'hankøn og voksen': *mand*.

Implikation er dels grundlaget for klassehierarkier; både 'dreng' og 'kvinder' er mennesker, alle 'mennesker' er 'pattedyr', alle 'pattedyr' er 'levende væsener' osv., dels grundlaget for transitive asymmetriske relationer: 'hvis alle mennesker er pattedyr og alle pattedyr er levende, så er alle mennesker levende'. Derimod gælder den modsatte relation ikke: alle levende væsener er ikke pattedyr fordi alle pattedyr er levende væsener.

Endelig er paradokset grundlaget for den meget vigtige relation i tænkningen at nogle kategorier og relationer er metakategorier og metarelationer i forhold til andre. Det er bl. a. grundlaget for overhovedet at kunne tale om semantik og intuitive metaudsagn. Det skaber paradokser når man lader den ene sætning være et metaudsagn om den anden og den anden et metaudsagn om den første, eller når man lader en relation gælde mellem to kategorier som ikke er på samme niveau (*Spanien ligger to sider efter Frankrig!*, *Vil du svare nej til dette spørgsmål?*). Og dette paradoks opfatter man først når man ikke blot kan skelne mellem klasser, men også mellem niveauet for klasser og niveauet for klasser af klasser.

Følgende eksempel kan vise hvorledes opdelingen af et komplekst problem med beskrivelse af semantiske relationer, kan give en bedre sandsynliggørelse af beskrivelsen. Fra min session til militæret husker jeg en type intelligensprøver som netop handlede om semantiske relationer; man kunne få 3 ord og skulle så tilføje det fjerde, fx: *Hvis 'dag' svarer til 'sol', så svarer 'nat' til HVAD?* Det var så meningen man skulle skrive *måne*. Blandt disse intelligensprøver var der en der lød således: *Hvis 'i forgårs' svarer til 'torsdag', så svarer 'i overmorgen' til HVAD?* De fleste mennesker jeg siden har spurgt, svarer *mandag* som det de mener er det rigtige; det kan også godt være at det var det der ville have gjort mig selvskreven til at blive befalingsmand i forsvaret, men jeg mener faktisk at det bedste svar må være *torsdag*. Og det vil jeg sandsynliggøre ved nogle grundlæggende udsagn om ytringer hvori de forskellige udtryk indgår.

(28.2)

- Hun kom i forgårs --> - Hun kom to dage før taletidspunktet
- Hun kommer i overmorgen --> - Hun kommer to dage efter taletidspunktet
- Hun kom i forgårs -/-> - Hun kom torsdag

---

66. Flavell, John H., 1963: *The Developmental Psychology of Jean Piaget*. New York.

Piaget, Jean, 1971: *Barnets psykologiske udvikling*, København.
Watzlawick, Paul, 1979: *Change*, New York.

- Hun kommer i overmorgen -/-> Hun kommer mandag
- Hun kom torsdag --> - Hun kom torsdag før taletidspunktet
- Hun kommer torsdag --> - Hun kommer torsdag efter taletidspunktet

Som man kan se er der intet i sætningerne hver især der implicerer at taletidspunktet er en lørdag. De relationer der er mellem *i forgårs* og *torsdag* er altså ikke at der skulle være tale om samme dag, men kun at de har det tilfælles at de begge betegner noget fortidigt, og at der er den forskel at den ene er deiktisk, mens den anden er halvt deiktisk og halvt absolut (dvs. absolut inden for en deiktisk udpeget uge); det er nemlig de eneste relationer som dette par har fælles med *i overmorgen* og *torsdag*. Taget på den anden led er forholdet mellem *i forgårs* og *i overmorgen* at de betegner den samme dag i fortid og i fremtid, og hvis man skal finde den samme dag i fremtid som *torsdag* er i fortid så må det være *torsdag* og ikke nogen anden.

Man lægger mærke til at tanken om at taletidspunktet skulle være lørdag ikke kommer fra meningen med ordene hvis indhold der spørges til, men alene kommer af rækkefølgen af leddene i spørgsmålet. Havde spørgsmålet nemlig været formuleret: *hvis 'i overmorgen' svarer til 'torsdag', så svarer 'i forgårs' til HVAD?* så ville de fleste nok have svaret *søndag*; men et spørgsmål om semantiske relationer mellem ord kan ikke afhænge af den rækkefølge som spørgsmålene er stillet i. Det ville da heller ikke have gjort noget hvis man havde stillet den med solen og månen i en anden rækkefølge: *hvis 'nat' svarer til 'sol', så svarer 'dag' til HVAD? måne!* Svaret på den type opgaver om semantiske relationer mellem ordbetydninger, kan kun undersøges ved grundlæggende intuitive udsagn om forholdet mellem tolkningen af to ytringer.

Man kan også formulere det således at frasen *i overmorgen* har to typer af indhold, én som man kan kalde den leksikalske betydning, det er 'to dage efter taletidspunktet', og så selve henvisningen fra taletidspunktet til dagen to dage senere, det man plejer at kalde den deiktiske betydning. Ordsemantik, dvs. læren om betydningen af de leksikalske ord, handler ikke om hvad afsenderen med ytringerne henviser til, men om forholdene mellem forskellige ords indholdskomponenter og de undersøges ved de intuitive intersubjektive udsagn om metarelationer mellem udsagn hvori ordene indgår, mens den deiktiske betydning undersøges ved en analyse af den situation ordene henviser til.

Den fejl man gør ved at svare *mandag*, det er den at forveksle kortet med landskabet eller måske omvendt at forveksle landskabet med kortet (som det hedder med en formulering af Korzybsky, som citeres af Bateson (se (43.12)!): man kan ikke bade i søen på landkortet, eller lave bjergbestigning på det); i et eller andet landskab som kortet passer til, kan man finde relationen 'i overmorgen' = 'mandag'. Men spørgsmålet drejer sig om kortet, dvs. sproget i teksten, og ikke landskabet, dvs. virkeligheden. Folk går ud fra at de to ord forekommer i samme tekst eller ytring. De indgår ikke i samme ytring, for ordene optræder som objektord, indlejret i et metasprog, som jo ikke hører til i den samme verden som objektsproget. Kun i metasprogsytringens verden, dvs. kun i den verden der er mellem dig som læser og mig som skribent, er der en relation som er bestemt af rækkefølgen. I objektordenes verden er der ikke en sådan relation.

RESUME AF § 28: Der defineres en række termer for grundlæggende intuitive metarelationer mellem to ytringer: **autonomi** $Y::X$, **eksklusivitet** Y/X , **ækvivalens** $Y = X$, **implikation** $Y \rightarrow X$ og **paradoks** $Y * X$. Disse grundlæggende intuitive metaudsagn

er det empiriske grundlag for enhver teori om sprogets semantiske muligheder. Teksters indhold er nemlig et bevidsthedsfænomen (intentionelt) og ikke en egenskab ved udtrykket.

§ 29 Semantisk terminologi og notation

Det viser sig at de 5 intuitive grundlæggende udsagn om semantiske metarelationer mellem ytringer er tilstrækkelige til at definere en række fagtermer om ords betydning, som det kan være nyttigt at have i den videre beskrivelse. Man lægger mærke til at ordbetydninger kun kan defineres ved metaudsagn om relationer mellem ytringer, altså enheder på det højeste tekstlige niveau. Det skyldes det forhold at ord ikke har betydning i sig selv (men kun betydningsmuligheder), og at sætninger ikke har én mening i sig selv (men altid kun flere meningsmuligheder), og at disse to enheder kun har en indholdsside når de ytres i en bestemt tekst i en bestemt situation. Semantiske egenskaber ved enheder på ordniveau (dvs. deres betydningsmuligheder) er imidlertid også meget abstrakte i den forstand at der er set bort fra den betydning som ordene får fra deres kontekst i sætningen, teksten og situationen.

(29.1) Definitioner af semantiske termer for ordbetydninger:

Hvis den eneste forskel på ytringerne X og Y og Z er den at ordet a i X er udskiftet med ordet b i Y og c i Z, kan man definere

at a og b er **synonyme** hvis $X = Y$; fx *Dette er et verbum = Dette er et udsagnsord* (ordet *synonym* kan også bruges om ytringer);

a er **overbegreb** (supernym, hyper(o)nym) til **underbegrebet** (hyponymet) b, 1) hvis a og b er generelle betegnelser (med *alle*) og $X \rightarrow Y$, eller 2) hvis a og b er specifikke betegnelser eller omsagn (eller dele af omsagnet) og $Y \rightarrow X$, fx er *børn* overbegreb til underbegrebet *drenge* eftersom - *Alle børn elsker æbler* $\rightarrow$ - *Alle drenge elsker æbler* og - *Nogle drenge elsker æbler* $\rightarrow$ - *Nogle børn elsker æbler*, og *bevæge sig* er overbegreb til *løbe*, og *frugt* til *æble* eftersom - *Peter løber* $\rightarrow$ - *Peter bevæger sig*, og - *Dette er et æble* $\rightarrow$ - *Dette er en frugt*;

a og b er **artsmodsætninger** (sidebegreber, heteronyme, cohyponyme, inkonyme)⁶⁷ hvis a og b er underbegreber til c og X / Y ; fx er *tiger*, *kat*, *leopard* artsmodsætninger da de alle er underbegreber til *dyr af kattefamilien* og da - *Dette er en tiger* / - *Dette er en kat* / - *Dette er en leopard*;

a og b er **gradsmodsætninger** (antonymer) hvis X / Y , og a og b kan gradbøjes; fx er *stor* og *lille* gradsmodsætninger fordi *Ulla er stor* / *Ulla er lille* og - *Ulla er*

---

67. Som parenteserne antyder er terminologien ikke standardiseret;

Wiegand, H.E., 1973: *Leksikalische Strukturen II* i *Funk-Kolleg Sprache II*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, bruges således *komplenymi* om 'antonymer' og *antonymi* om 'gradsmodsætninger'. Jeg har valgt de mest danske betegnelser efter: Allwood, J. & L.-G. Andersson, 1971: *Semantik. Ett kompendium*, Göteborgs Universitet, Avd. för lingvistik.

hverken stor eller lille;

a og b er **antonymer** (komplementære modsætninger, binære artsmodsætninger, kontradiktoriske modsætninger, komplename) hvis $Y \rightarrow \text{ikke-}X$ og $\text{ikke-}X \rightarrow Y$ (og omvendt, dvs. hvis der er et komplementært modsætningsforhold mellem ytringerne), fx er *åben* og *lukket* antonymer fordi *-Døren er åben* $\rightarrow$ *-Døren er ikke lukket* og *-Døren er ikke åben* $\rightarrow$ *-Døren er lukket*;

a og b er **forholdsmodsætninger** (konverser, reciprokke modsætninger, relative modsætninger) hvis X er opbygget som nominal1 - omsagn_a - nominal2 og Y er opbygget som nominal2 - omsagn_b - nominal1, og $X = Y$; fx *eje* og *tilhøre* i *-Hun ejer huset* = *-Huset tilhører hende*;

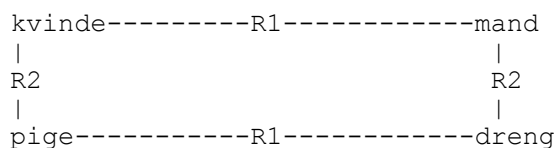
a, b og c er **hierarkimodsætninger** hvis a, b og c er sidebegreber med en indbyrdes ordningsrelation, fx hvis de er betegnelser for mål på den samme dimension og $X \leftarrow Y$ og $Y \leftarrow Z$; fx er *1, 2, 3, 4, ...*, og *sekund, minut, time, dag, uge, måned, år*, og *mm, cm, m, km* hierarkimodsætninger da *-Den er 7 mm* $\leftarrow$ *-Den er 7 cm* og *-Den er 7 cm* $\leftarrow$ *-Den er 7 m*.

Det kan være praktisk ikke blot at have et empirisk grundlag og en terminologi at tale om semantiske forhold i, men også en notation at notere semantiske forhold i, for det er alene en sådan notation der tillader at beskrive lovmæssigheder og forudsigelser. I denne og de følgende paragraffer vil jeg indføre en række notationer, som ikke må tages for mere end de er: en støtte for hukommelsen.

Det semantiske indhold af ord, sætninger og tekster kan noteres enten som ydre relationer mellem to eller flere størrelser på samme niveau, fx ord, eller - hvad der siger det samme - som komponenter af en enkelt størrelse set i forhold til to eller flere størrelser på samme niveau.

Vil man fx beskrive indholdet af ordet *kvinde*, kan man gøre det i forhold til andre beslægtede ord som *mand*, *pige* og *dreng*. Relationerne mellem ordene kan noteres således:

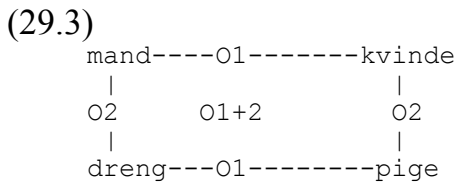
(29.2) Diagram over paradigmatiske ordrelationer.

R1: hankøn-hunkøn
R2: voksen-barn

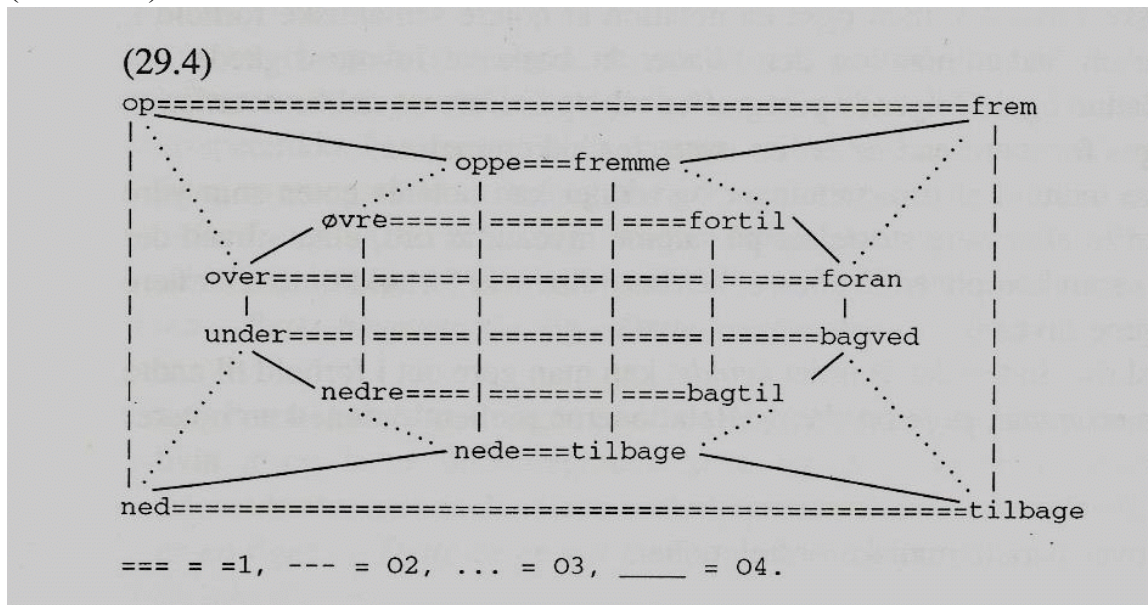
Notationen skal læses således: indholdet af ordet *kvinde* forholder sig til indholdet af ordet *mand*, som indholdet af ordet *pige* til indholdet af ordet *dreng*, og *kvinde* forholder sig til *pige*, som *mand* til *dreng*. Man kan også på grundlag af diagrammet definere *kvinde* som en *R1-mand*, en *R2-pige* eller en *R1&2-dreng*. Ordene siges at være vektorer, og de semantiske relationer mellem dem er operatorer der gør den ene til den anden eller omvendt (dvs. altid symmetriske operationer). Og ordene siges at høre til samme betydningsfelt.

Peter Brask har i *Tekst og Tolkning*⁶⁸ (side 801ff) foreslået en tilfredsstillende formel definition af sådanne beskrivelser af betydningsfelter. Betydningsfeltet består af en vektormængde (de leksikalske ord) og en række operatoren, O1, O2 ..., der angiver de semantiske relationer mellem vektorerne:

O1: den semantiske relation HANKØN-HUNKØN
 O2: den semantiske relation VOKSEN-BARN

Denne notation har mange fordele, fremfor den intuitive kasse; den kan beskrive flere dimensioner (dvs. semantiske relationer) end to, hvilket altid bliver nødvendigt hvis man beskæftiger sig med mere end fire ord på en gang. Se fx følgende eksempel fra Brask (side 770):

Derudover betyder denne formalisering at man kan bestemme systemets egenskaber helt præcist ved hjælp af mængdelære og **gruppeteori**.⁶⁹

68. Brask, Peter, 1978: *Tekst og tolkning, første del, bind 1-2*, RUC Boghandel og Forlag, Roskilde, men også beskrevet i: Brask, Peter, 1979: *Model groups and composition systems* i Johansen, Jørgen Dines and Morten Nøjgaard: *Danish Semiotics, Orbis Litterarum supplement no 4*. Munksgaard, Copenhagen.

69. En gruppe er et matematisk system der består af en mængde, som kan kaldes G, og en binær operation, som kan noteres *. Som eksempel kan man tage mængden af hele tal og den binære operation addition. For at mængden og operationen tilsammen skal udgøre en gruppe, skal følgende være tilfældet: 1) Hvis x og y tilhører G, skal også x * y gøre det. I taleksemplet 5 og 7 er hele tal, 5 + 7 som er lig 12 er også et helt tal. 2) (x * y) * z = x * (y * z), og i eksemplet: (5 + 7) + 3 = 5 + (7 + 3); det kaldes at * er associativ. 3) G indeholder et indifferent element e,

Det Peter Brask benytter er ikke blot grupper, men også endelige grupper, hvor mængden G kun indeholder et endeligt antal elementer - i modsætning til mængden af hele tal. Inden for disse endelige grupper kan han så definere symmetri helt præcist. I beskrivelsen af et semantisk felt bruger Brask gruppeteorien på følgende måde: Operatorene, eller de semantiske relationer udgør elementerne i mængden G . Operationen er en form for semantisk addition der består i at de semantiske relationer der angives ved operatorene tages i rad og række hvis der er flere (side 727). Lad os notere denne operation med et '&' - det gør Brask ikke. De fire gruppeaksiomer er så opfyldt på denne måde:

1) Operatorene i skema (29.3), O_1 og O_2 kan tages i rad og række således at man får nye operatører, nye semantiske relationer, nemlig den mellem *mand* og *pige* og den mellem *kvinde* og *dreng*. De kan noteres $O_1 \& 2$. Er der flere relationer er "de semantiske additionsmuligheder" større.

2) $O_1 \& (O_2 \& O_3) = (O_1 \& O_2) \& O_3$. Hvis vi i (29.4) begynder ved *fremme* og går ad O_1 til *oppe*, og fra *oppe* ad $O_2 \& 3$, så når vi til *nedre*. Dette sted når vi også til hvis vi fra *op* går ad $O_1 \& 2$ til *nede* og derfra ad O_3 til *nedre*. Det at tage semantiske relationer i rad og række er altså en associativ operation.

3) Skema (29.4) indeholder ikke et neutralt element, men det er den semantiske relation der er mellem *op* og *op*, altså identitet. Denne relation er udeladt for overskuelighedens skyld.

4) I (29.3) er enhver af relationerne både en operator og den inverse operator. Relationen mellem *mand* og *kvinde*, O_1 , er invers til relationen mellem *kvinde* og *mand*. Og det gælder at $O_1 \& 1 = e$, nemlig identitet. Symmetri kan nu defineres som det at det for 3 elementer i gruppen, a , b og e gælder at $a \& a = b \& b = (a \& b) \& (a \& b) = e$. Dette er tilfældet i (29.3), hvor $O_1 \& 1 = O_2 \& 2 = O_1 \& 2 \& O_1 \& 2 = e$, identiteten, nemlig udgangspunktet. Symmetrien kan også umiddelbart aflæses af at gruppen kan fremstilles ved en symmetrisk graf.

Man må gøre sig klart at det Brask i sin bog præsenterer, er teoretiske konstruktioner der kan beskrive komplekse semantiske relationer på en tilfredsstillende måde uden modsigelser; det er ikke operationaliseringer af hvordan man finder eller sandsynliggør beskrivelserne af de semantiske relationer. Det er altså ikke en sandsynliggørelsesprocedure.

Man kan også notere meningen af ordet *kvinde* (set i forhold til de andre ord *mand*, *pige* og *dreng*), som en mængde indholdskomponenter, som kaldes **semer**, og som noteres med store bogstaver. Det kan kaldes *semnotation* (eller *komponentnotation*).

Semer kan klassificeres på forskellige måder. For det første kan de klassificeres efter deres *modsatningstype*. Semer som adskiller to ord der er *antonyme*, noteres med et plus eller minus foran, fx +HUNKØN, -HUNKØN (= hankøn); er semerne dem der adskiller *gradmodsatninger*, noteres de med en pil op eller ned foran, fx ↑ STOR, ↓ STOR (= lille); indgår semerne i *forholdsmodsatninger* noteres de med en pil til højre eller venstre foran,

---

som opfylder at $e * x = x * e = x$ for hvert x i G . I taleksempel er e tallet 0, $0 + 5 = 5 + 0 = 5$. 4) Ethvert element x i G har et inverst element y i G , således at $x * y = y * x = e$. Svarende til tallet 4 findes der det negative tal -4 således at $4 + (-4) = 0$. Man kan vælge andre eksempler end hele tal og addition, fx mængden af positive brøker og multiplikation.

fx →EJE, ←EJE (= *tilhøre*); hierarki-modsætninger noteres med 1'LANG (= *mm*), 2'LANG (= *cm*); endelig noteres *artsmodsætninger* blot med store bogstaver, fx HUND, KAT. Semer der i sig selv er en konfiguration af andre semer, noteres med store bogstaver og tegnet `§' foran, fx:

(29.5)

§KVINDE = +VOKSEN & -HANKØN & MENNESKE.

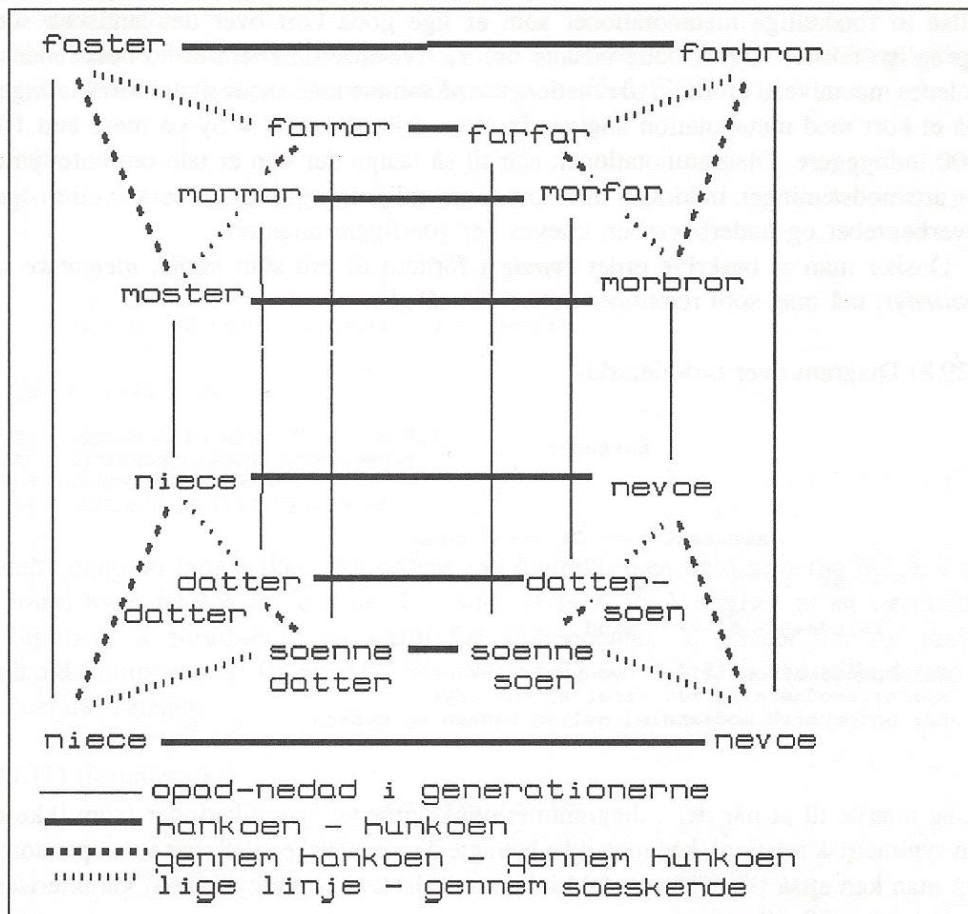
kvinde: -HANKØN & +VOKSEN & MENNESKE

dreng: +HANKØN & -VOKSEN & MENNESKE

For det andet kan semer klassificeres efter deres *funktion*. Hvis to semer som indgår i ét ord, kan variere uafhængigt af hinanden når de indgår i andre ord, kaldes de parallelle. I notationen markeres parallelitet med &, og parallelle semers rækkefølge er i notationen ligegyldig. Semer som ikke kan variere uafhængigt af hinanden, er enten divergente, konvergente eller konfigurerede, se § 31 og 32.

De samme ordbetydninger kan altså enten noteres i ordrelationsdiagrammer eller som indholdskomponenter, og de to notationer viser det samme. Man kan lave beskrivelsen med diagrammer principielt så kompliceret det skal være, men papiret og grafikken sætter dog grænser ved 4 til 5 semantiske relationer og henholdsvis 16 og 32 ord der sættes i relation til hinanden. Men her er der et eksempel på et skema med 4 relationer:

(29.6) Diagram over paradigmatiske ordrelationer:

Disse ords betydning kan også noteres som betydningskomponenter i de enkelte ord fx således:

(29.7)

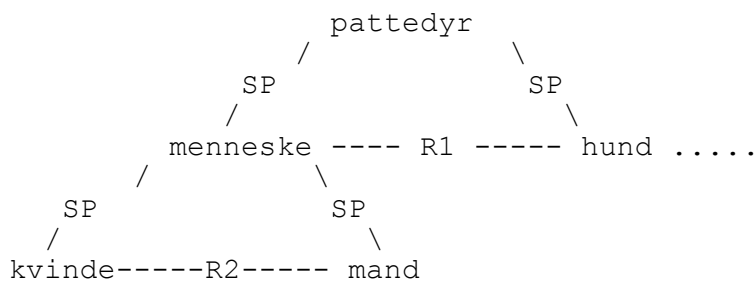
faster: -HANKØN & +OPAD I GENERATIONERNE & -LIGE LINJE & GENNEM HANKØN.

dattersøn: +HANKØN & -OPAD & +LIGE LINJE & -GENNEM HANKØN.

Semantisk notation er metaniveau i forholdet til en sproglig tekst, som i sig selv er metaniveau i forhold til virkelighedens verden, dvs. kort over virkelighedens landskab. Det er vigtigt at indse at notationen med meningsrelationer mellem ord, er helt ækvivalent med notationen med meningskomponenter i ord, semnotationen. Her findes altså to forskellige metanotationer som er lige gode kort over det landskab som sproglige tekster udgør. Dette udsagn om ækvivalensen mellem de to notationer er således metaniveau i forhold til notationerne på samme måde som signaturforklaringen på et kort med metanotation angiver fx at en prik på kortet = by på mere end 100 000 indbyggere. Diagramnotationen slår til så længe der kun er tale om antonymer og artsmodsætninger. Inddrager man som sammenligningsgrundlag i beskrivelsen også overbegreber og underbegreber, kræves der yderligere notation.

Ønsker man at beskrive ordet *kvinde* i forhold til ord som *mand*, *menneske* og *pattedyr*, må man som relationer notere det således

(29.8) Diagram over ord-hierarki.

SP: specifikation (eller hyponymirelation)

R1: artsmodsætning ml. arter af pattedyr

R2: antonymisk modsætning mellem hankøn og hunkøn

Læg mærke til at når der i diagrammet også optræder specifikationer (som ikke er en symmetrisk relation), kan man ikke betragte de semantiske relationer som operatører, og man kan altså ikke (i hvert fald ikke med tilstrækkelig entydighed) karakterisere *kvinde* som *SP-SP-pattedyr*.

Som seer kan det noteres således:

(29.9)

kvinde: (PATTEDYR) :MENNESKE & -HANKØN

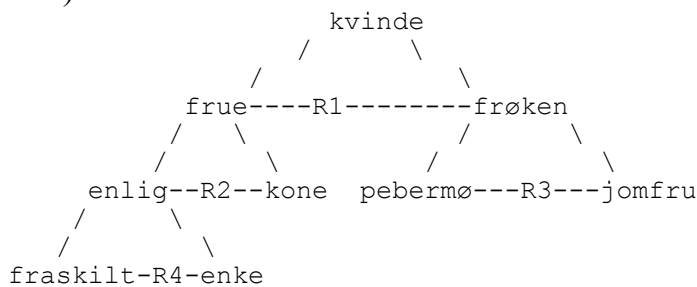
menneske: (PATTEDYR) :MENNESKE

pattedyr: PATTEDYR

Her angiver den runde parentes at semet PATTEDYR egentlig er overflødig fordi det er det sem der karakteriserer overbegrebet til det ord der er tale om. Man kan nemlig ikke have semet MENNESKE uden at det forudsætter at man har semet PATTEDYR. Rund parentes (med kolon ved det informative sem i den side hvor det tilhørende redundanssem står) angiver altså **redundante semer**. Modsætningen til redundante semer, er **informative semer**; de noteres uden rund parentes. Når man vil karakterisere et ord i forhold til sidebegreber, hvor man ikke medtager overbegreberne, bliver det mere indviklet, både ved relationsnotationen og ved sem-notationen.

Hvis man vil beskrive ordet *kvinde* set i forhold til ord som *frue*, *frøken*, *kone*, *enlig*, *jomfru*, *pebermø*, *enke* og *fraskilt*, kan man gøre således:

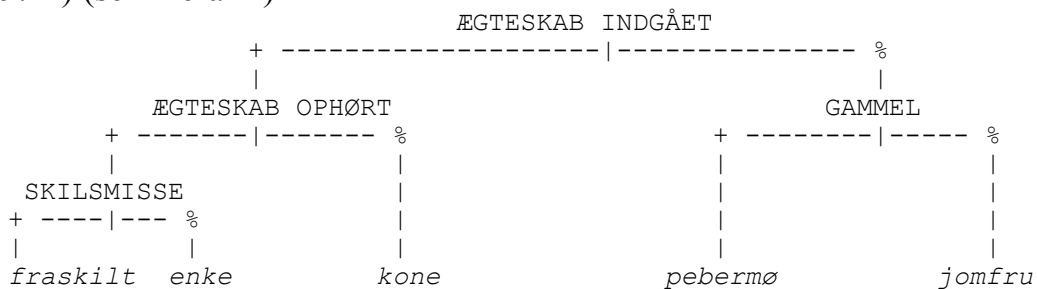
(29.10)

- R1: ÆGTESKAB INDGÅET:IKKE INDGÅET
- R2: ÆGTESKAB OPHØRT:IKKE OPHØRT
- R3: GAMMEL:IKKE-GAMMEL
- R4: SKILSMISSE:IKKE SKILSMISSE

I dette diagram indgår ikke blot ordene i et hierarki, men også semerne indgår i et hierarki hvor det ene forudsætter det andet. Hvis $X \Rightarrow Y$ angiver at en værdi for komponent X forudsætter en værdi for komponenten Y, gælder der for disse indholdskomponenter: $R4 \Rightarrow +R2 \Rightarrow +R1$, og $R3 \Rightarrow -R1$. Man kan stille det op i et hierarki således:

(29.11) (semhierarki)

Dette diagram kan kaldes et sem-hierarki. Læg mærke til at dette ikke er et diagram af samme karakter som det i (29.8), som kunne kaldes et ord-hierarki. I (29.8) betegnede de skrå streger nedad, hyponymirelationer, og de vandrette streger semantiske relationer af symmetrisk karakter. I dette diagram (29.11) betegner de lodrette streger ikke nogen semantisk relation mellem ord, men forudsætningsrelationer mellem semer, kantet hvis der er tale om en enten-eller relation og stjernestreger ***** hvis der er tale om både-og. (I (29.11) er der altså kun enten-eller-relationer.) '+' angiver at semet har positiv værdi, '-' at det har negativ værdi.

I komponentnotationen kan det se således ud:

(29.12)

kvinde: +KVINDE

kone: ((+KVINDE) :+ÆGTESKAB INDGÅET) :-ÆGTESKAB OPHØRT

pebermø: ((+KVINDE) :-ÆGTESKAB INDGÅET) :+GAMMEL

enke: ((+KVINDE) :+ÆGTESKAB INDGÅET) :+OPHØRT) :-SKILSMISSE

fraskilt kvinde: (((+KVINDE) :+ÆGTESKAB INDGÅET) :+ÆGTESKAB OPHØRT) :+SKILSMISSE

Læg mærke til at man her må notere at visse semer forudsætter hinanden; man kan fx hverken have den positive eller den negative værdi af semet SKILSMISSE, hvis personen aldrig har været gift, dvs. hvis værdien af semet ÆGTESKAB INDGÅET er negativ. Dette forudsætningsforhold noteres ved et hierarki af parenteser og koloner, således at det der står efter et kolon og uden for en parentes, uafhængigt af rækkefølgen forudsætter det der står umiddelbart ved kolonet i parentesen, og således at hvis dette forudsatte sem har den modsatte værdi, så medtages der ingen af semerne uden for parentesen (i den side hvor der er et kolon).

RESUME AF § 29: Der defineres en række metasproglige termer for semantiske relationer mellem to ord: **synonymi**, **overbegreb-underbegreb**, **artsmodsatning**, **gradsmodsatning**, **antonymi** og **forholdsmodsatning**. Det vises at den semantiske metode, hvor man bruger de **semantiske metarelationer**, sikrer at ordsemantik handler om **ordenes abstrakte betydningsmuligheder** hvor man har set bort fra den virkelighed ordene henviser til og fra den virkelighed ordene bliver brugt i. Leksikalske ord har altså deres betydningsmuligheder på tværs af situationernes variation.

Der indføres dernæst forskellige notationer for ordbetydninger med det formål at de kan fastholdes i tekstbeskrivelsesarbejdet: indholdskomponenter eller **semer** noteres altid med store bogstaver, enten som relationer mellem ord i et (**gruppestruktur**)**diagram over paradigmatiske ordrelationer**, eller, helt ækvivalent med denne notation, i en **lineær semnotation** hvor semer noteres som **parallelle** ved tegnet &. **Antonyme semer** noteres som +SEM eller -SEM, **gradsmodsatningssemer** ↑SEM eller ↓SEM, og **forholdsmodsatningssemer** →SEM eller ←SEM, **arts-semer** med store bogstaver alene, og **konfigurerede semer** med §SEM. Relationerne mellem ord i en abstraktionspyramide beskrives ved et diagram over **ordhierarki** (med skrå grene). Relationerne mellem **redundante semer** og **informative semer** beskrives enten ved et diagram over **semhierarkier** (vinkelrette grene) eller i den lineære semnotation ved runde parenteser om de redundante semer.

§ 30 Zeugmaprøven

Med hele dette apparat af termer og notationer skal indholdssiden af sprogligt formede tekster beskrives. Der må skelnes mellem det leksikalske ords betydningsmuligheder og det ytre ords aktualiserede betydning (aktualisering af en af mulighederne). Det sker ved at jeg først i ordbogen med de indførte notationer beskriver hvor mange og hvilke betydningsmuligheder hvert enkelt **leksikalsk ord** har (§ 30). Dernæst (§ 31) beskriver jeg hvorledes sprogbrugerne i kommunikationsprocessen for hvert enkelt af de **løbende ord** i teksten kun **aktualiserer** en enkelt af de ikke helt få betydningsmuligheder som ordet har i ordbogen (se oversigten i 26.1).

Der er imidlertid det problem ved skellet mellem det leksikalske ords mulige betydninger og det ytre ords aktualiserede betydning, at det ikke er indlysende hvorledes man kan afgøre om to aktualiserede betydninger er forskellige, eller den samme, når de netop

forekommer i forskellige sammenhænge. De er så at sige pr. definition usammenlignelige. Betyder ordet *kaffe* fx det samme i *en kop kaffe* og *en kande kaffe*? Man kan med nogen ret hævde at det ikke betyder helt det samme, for væsken har jo fx forskellig form i de to sætningsammenhænge. Med andre ord, skal man i ordbogen skrive at ordet *kaffe* har to forskellige betydningsmuligheder, nemlig 1) 'væske i kopform', 2) 'væske i kandeform'?

Man kan også stille det samme spørgsmål til betydningen af ordet *kaffe* i *hun beskar kaffen* og *hun drak kaffen*; skal vi her skelne mellem de to betydningsmuligheder: 3) 'kaffeplanten', 4) 'væske lavet af kaffeplantens frugt'? Jeg mener at man kan finde en procedure der helt sikkert viser at der i ordbogen bør skelnes mellem *kaffe_3* og *kaffe_4*, men ikke mellem *kaffe_1* og *kaffe_2*. For at demonstrere denne procedure gennemgår jeg ordet *i*.

Det mindste ord der findes på dansk er ordet *i*. I hvert fald så vidt angår udtrykket: det fylder mindst. Men pudsigt nok er ordet *i* også et af de største ord der findes på dansk - nemlig for så vidt angår indholdet: det betyder mest.

Tag et eksempel:

(30.1)

Lenin boede i 3 måneder i København

Det er meget klart at *i* ikke betyder det samme de to gange det forekommer i denne sætning. Første gang betyder *i* 'med en varighed af' og anden gang betyder *i* 'på overfladen af og rumligt omgivet af'. Det er altså korrekt om end lidt omstændeligt at sige at sætningen betyder: 'Lenin boede med en varighed af 3 måneder på overfladen af og rumligt omgivet af København'.

Ordet *i* betyder således to forskellige ting i den samme sætning afhængigt af hvilke umiddelbare omgivelser det har.

En orddefinition i en ordbog består af et ord, det der skal defineres, her: *i*, et lighedstegn eller kolon der betyder: 'betyder det samme som', og nogle andre ord, definitionen, i enkelt citationstegn, de angiver betydningen; de kan principielt indgå på ordets plads i en hvilken som helst sætning. (Det gælder dog sjældent i praksis.)

Hvis man fx slår op i *Ordbog over det Danske Sprog* under ordet *skrivemaskine* står der: 'mekanisk indretning (maskine), hvormed man frembringer skrift ved at trykke paa nogle med skrifttyper forsynede stempler ell. stænger som danner et klaviatur (foran paa maskinen)'. Og det fungerer! I stedet for: *Hvis man skrev på skrivemaskine ville det gå hurtigere* kan man skrive: *Hvis man skrev på en mekanisk indretning (maskine), hvormed man frembringer skrift ved at trykke paa nogle med skrifttyper forsynede stempler ell. stænger som danner et klaviatur (foran paa maskinen) ville det gå hurtigere*.

Nu kan man jo sige at definitionen på *skrivemaskine* er større end både den ene og den anden af betydningerne af ordet *i* - og større end dem begge tilsammen. Det kan være et argument for at sige at ordet *skrivemaskine* betyder "mere" end ordet *i*.

Hertil er der to ting at indvende: før det første kan *i* betyde ikke 2 men 10 eller måske 20 forskellige ting - som jeg skal vise senere - og for det andet er definitionens længde ikke ensbetydende med betydningens omfang; det er ofte lidt tilfældigt hvor lange definitionerne skal være for at adskille definitionen af et ord fra definitionen af andre ord. Fx kunne man nok have klaret sig med følgende definition af *skrivemaskine*: 'mekanisk indretning, hvormed man frembringer typeskrift ved at trykke på tangenter'. Mig bekendt findes der ikke andre mekaniske indretninger der frembringer skrift med

tryk og som har klaviaturet bag på maskinen eller andre mekanismer end stænger og typer. Ja, man kunne have defineret *skrivemaskine* som en 'typeskriver'; det hedder den jo på engelsk.

Når definitionerne fylder så meget er det fordi de også skal give læserne en forestilling om hvordan indretningen ser ud og virker. Der er altså i ordbogen flere krav til definitionen end det at den skal kunne erstatte ordet i en sætningsammenhæng.

Derimod er det aldrig tilfældigt om man skal sige at et ord i forskellige omgivelser har 2, 3 eller 20 forskellige betydninger. Det er faktisk en meget grundlæggende side ved vores sprog. Man kunne måske godt finde andre og kortere definitioner af de to betydninger af ordet *i* i den sætning som er nævnt ovenfor, men man kunne aldrig finde en og samme definition som kunne erstatte *i* i begge de sammenhænge det forekommer i: 'Lenin boede med en varighed af 3 måneder med en varighed af København'. 'Lenin boede på overfladen af og rumligt omgivet af 3 måneder på overfladen af og rumligt omgivet af København'. Sætningerne bliver ikke blot stilistisk uskønne på grund af de omstændelige gentagelser, men fuldstændig meningsløse hvis man ikke anerkender at *i* har to forskellige betydninger.

Det er derfor jeg hævder at ordet *i* betyder mere end ordet *skrivemaskine*. Det fylder ganske simpelt meget mere i ordbogen. Ordet *i* fylder således i Ordbog over det Danske Sprog - når man ikke medregner betydningerne 'bogstavet *i*' og 'jer' - 27½ spalte, mens *skrivemaskine* kun fylder en brøkdel af en spalte.

Det er nemlig også således at *i* ikke blot betyder to ting men 28 forskellige ting - i hvert fald hvis man slår op i ordbogen. Der er anført 13 betydninger som er delt op i i alt 28 underbetydninger. Her er der et par eksempler:

(30.2)

1) om sted ell. tilstand, hvori en (noget) er (opr. m. dat.).

1.1) om væren inden for grænserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.). *Børn skulle døbis i Kirkens Funt* (dvs. v. hj. af vandet, som er i en døbefont). DL.2-5-3. *Livsens Træ midt i Haven* 1Mos.2.9. ...

(...)

1.3) om tilstand, hvorunder en lever, noget befinder sig. *I dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød*. 1Mos.3.19. ...

1.4) om helhed, samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet (...) *du maa frit æde af alle Træer i Haven* (dvs. alle havens træer). 1Mos.2.16. ...

(...)

10) ved hjælp af. 10.1) om middel ell. redskab. ... *At blæse i Valdhorn; i Trompet*. ... om maaden hvorpaa en handling udføres, en følelse næres. *du skal elske Herren din Gud i dit ganske Hierte* (...) Matth.22.37.

Efter hvert citat er det angivet hvor citatet stammer fra: DL er Christian V.s danske Lov (1683), Mos. er Mosebøgerne i bibeloversættelsen 1871 og Matth er Matthæus' Evangelium i oversættelse fra 1819.

Når man ser disse eksempler på orddefinitioner, kan man komme i tvivl om hvad det egentlig vil sige at samme ord har to forskellige betydninger i to forskellige sammenhænge. Hvornår er betydningen i to sammenhænge så forskellige at man må sige at det er forskellige betydninger, og hvornår er de så ens at man sige at det er samme betydning?

Man kan jo fx undre sig over at ordet *i* skulle betyde noget forskelligt i de to eksempler

fra skabelsesberetningen: *Livsens Træ midt i Haven* 1Mos.2.9. og: *du maa frit æde af alle Træer i Haven* (dvs. alle havens træer). 1Mos.2.16.

I første eksempel skulle *i* efter ordbogen betyde: 'om væren inden for grænserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.)' mens det i andet eksempel skulle betyde: 'om helhed, samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet'.

Og det kan jo ikke passe for den eneste forskel er jo om der er ét træ eller flere træer i Haven, og selv om det selvfølgelig er en anden forestilling om der er et eller flere træer i haven, så kan det næppe give nogen forskel i betydningen af ordet *i*. Man må kræve noget mere for at det giver forskel i betydning end blot at det er forskellige sammenhænge.

Det man kan kræve, må være at man ikke kan bruge ordet i den ene betydning i den anden sammenhæng og ikke i den anden betydning i den første sammenhæng. Som i eksemplet: *Lenin boede i 3 måneder i København*. Ordet kan ikke betyde 'med en varighed af' i den anden sammenhæng og det kan ikke betyde: 'på overfladen af og rumligt omgivet af' i den første.

Man kan vel nok hævde at *i* godt kan betyde: 'om væren inden for grænserne af; omgivet ell. omsluttet af (ofte m. afsvækket steds-bet.)' i eksemplet *du maa frit æde af alle Træer i Haven*, og man kan også godt hævde at *i* kan betyde: 'om helhed, samling ell. antal hvoraf noget udgør en del, hvortil det hører, ell. hvormed det er blandet' i eksemplet: *Livsens Træ midt i Haven*. Dermed er det vist at der ikke er så stor en forskel på betydningen af ordet *i* i de to sammenhænge at man kan tale om to forskellige betydninger - de udelukker nemlig ikke hinanden.

Nu er definitionerne i ordbogen faktisk ikke så gode at de tvangløst kan indgå på ordets plads i de sætninger som man skal afprøve. Derfor kan man ikke umiddelbart afprøve om en betydning er udelukket i en sammenhæng og en anden i en anden.

Hvis man derfor vil afprøve om to varianter af betydningen af et ord faktisk er to forskellige betydninger, eller blot den samme betydning i forskellige sammenhænge, kan man benytte "zeugmaprøven". Zeugma er en stilistisk figur der kan defineres som en overraskende sammenstilling eller forbindelse af sideordnede men indholdsmæssigt forskelligartede led (fx *vi havde regnvejr og håndværkere*).

Man skal nu prøve at sideordne de sammenhænge hvori ordet får forskellige betydninger. Kan man ikke det uden at få samme virkning som denne stilistiske figur, er der tale om to forskellige betydninger; kan man sideordne dem er der tale om en og samme betydning.

Et godt eksempel er følgende gåde:

(30.3)

Hvad er højest: Rundetårn eller et tordenskrald?

Her er det ordet *højest* som har to forskellige betydninger, nemlig: 'længst op i rummet' og 'med størst lydstyrke'. Man har så sideordnet de to sammenhænge hvori ordet *højest* får forskellige betydninger, nemlig *Rundetårn er højest* og *tordenskraldet er højest*; og det giver tydeligvis en komisk virkning som i en zeugma. Derfor er der tale om to forskellige betydninger af ordet *højest*.

Man skal dog lige passe på: ikke alle zeugmaer er automatisk tegn på to betydninger af samme ord. Fx lyder: *Der er bakterier i mælken og glasset* forkert eller komisk. Men det er faktisk samme betydning af ordet *i*, nemlig 'på overfladen af og rumligt omgivet af'. At det forholder sig således kan man se af at der ikke er noget komisk i at sige: *Bakterierne er ikke i mælken, men glasset*, hvor de samme to kontekster til *i*, nemlig *mælk*

og *glas*, også er sideordnet. Zeugmavirkningen skyldes her andre forhold, nemlig at sideordningen med *og* er irrelevant.

Lad os prøve at gøre det samme først i Lenin-eksemplet: *Lenin boede i 3 måneder og København*. Det er så tydelig en zeugma at det slet ikke giver nogen mening. Og Paradis-eksemplerne: *Livsens Træ og alle de andre Træer i Haven* - det går helt fint. *i* betyder altså de samme i de to eksempler med Paradisets have. Og hvad så med: *I Paradisets have og dit ansigts sved skal du æde dit brød?* Nej, den går ikke, det er en zeugma, og *i* har altså forskellige betydning i *i haven* og *i i dit ansigts sved*.

Man må altså konstatere at de betydningsskel der er lavet i ordbøgerne nogle gange er gode nok, men ikke altid er lavet således at de afspejler de regler som må være indbygget i vores hoveder, når vi så tydeligt kan høre forskel på eksempler med zeugmavirkning og eksempler uden. Det betyder så også at man ikke uden videre kan tage for gode varer at der er 28 forskellige betydninger af *i* bare fordi det står i ordbogen. Den er ude på noget andet - eller også er den bare ikke lavet omhyggeligt nok.

Før man går i gang med at lave zeugmaprøver for at finde ud af hvor mange ting ordet *i* faktisk kan betyde, må man gøre sig klart at der er bestemte forekomster af ordet hvor man slet ikke kan lave zeugmaprøven. Der er for det første de faste udtryk, som fx *gå i vandet*, *gå i stå*, *gå i seng*. Ganske vist lyder det komisk at sideordne to af sådanne udtryk, fx *gå i vandet og stå*, men det karakteristiske for sådanne faste udtryk er at *i* slet ikke betyder noget i sig selv.

Man kan se det af at *i* ikke kan udskiftes med noget andet ord i sammenhængen. I udtrykket *at svømme i vandet* har ordet *i* en bestemt betydning, for hvis man skifter *i* ud med *under*: *at svømme under vandet* så får udtrykket en anden betydning. Men i udtrykket *gå i vandet* (i betydningen 'lave en dumhed') kan man ikke skifte *i* ud med noget som helst. Det giver næsten ikke nogen mening at sige *gå under vandet* - i hvert fald ikke nogen mening som bevarer nogen af betydningskomponenterne fra 'lave en dumhed'.

En lidt anden type forbindelser er dem hvor ordet *i* kun er styret af det foregående verbum (eller adverbium eller adjektiv), fx *resultere*, *hindre*, *deltage*, *forske*. Man kan slet ikke angive genstanden for disse handlinger uden at angive den med ordet *i*. Man kan sige at disse verber tager middelbart genstandsled: *resultere i noget*, *hindre nogen i noget*, *deltage i noget*, *forske i noget*; genstandsledet formidles af ordet *i*. (Man kan også sige at verberne hedder *resultere i*, *hindre i*, *deltage i* og *forske i*; det er bare mystisk at vi ikke skriver dem i ét ord så.) Det er de præpositioner som i § 21 beskrives som verbalpartikler.

Heller ikke i disse sammenhænge kan præpositionen *i* skiftes ud med andre præpositioner; man kan ikke sige: *resultere under noget*, *hindre nogen på noget*, *deltage af noget*, *forske fra noget*. Ordet *i* har således ikke nogen egen betydning som står i modsætning til betydningen af andre ord. Men i disse sammenhænge har *i* trods alt lige så meget betydning som akkusativendelsen i ordet *ham* som står i modsætning til ordet *han* som er det samme ord men i nominativ. Akkusativformen i *ham* angiver at ordet er genstandsled for verbet, mens nominativendelsen i *han* angiver at ordet er subjekt. Det er derfor man kan se forskel på sætningerne: *ham kender hun* og *han kender hende*.

I disse sammenhænge betyder ordet *i* altså: 'substantivet er genstandsled, styret af verbet'. Og det er dog mere end ingen betydning. Men det er ikke en betydning som det er værd at skrive i en ordbog - i hvert fald ikke som en ny betydning for hvert nyt verbum som angiver sit genstandsled med dette ord. Man kunne derimod måske sætte alle de eksempler sammen, hvor *i* angiver genstandsled, og sige at det her fungerer som en

bøjningsendelse - ligesom kasus - i forhold til de og de verber (og adverbier og adjektiver).

Når man har set bort fra de faste forbindelser og de eksempler hvor *i* angiver akkusativ for bestemte verber, kan man ved at lave så mange zeugmaprøver som man har lyst til - og det er faktisk meget morsomt - finde frem til hvor mange betydninger der faktisk er af ordet. Det er mit forslag at der er 11 betydninger, hverken mere eller mindre. Jeg angiver dem i kort ordbogsform her, og bagefter argumenterer jeg for at der er netop disse betydninger. Jeg angiver hvilken type omgivelser der hører til hvilke betydninger; det er, når vi ser bort fra de faste forbindelser og de verber der styrer *i*-genstandsled, altid de ord der kommer bagefter præpositionen der er den relevante omgivelse, og de kaldes i den danske tradition for præpositionens *styrelse*; jeg angiver altså for hver betydning af ordet *i* hvilken indholdsmæssig type styrelsen skal høre til:

(30.4)

1. *i* (styrelse: KONKRET) = `med rumlig position på og omgivet af', eks.: *syv værelser i huset, træet i haven*;
2. *i* (styrelse: KONKRET, kun efter retningsbiord) = `med retning til en position på og omgivet af', eks.: *ned i kælderens, ud i friheden*;
3. *i* (styrelse: FØLELSE) = `under psykisk tilstand af', eks.: *vågne i rædsel, gøre noget i søvne*;
4. *i* (styrelse: SANSELIG DIMENSION) = `med (form/størrelse/udseende af)', eks.: *i forskellige bredder, i glade farver*;
5. *i* (styrelse: STED, om GEOGRAFISKE, SOCIALE OG ANDRE STEDER) = `på stedet som kaldes', eks.: *de boede i USA, i Europa*;
6. *i* (styrelse: TIDANGIVELSE) = `på en tid eller et tidspunkt', eks.: *mødet i juni*;
7. *i* (styrelse: TILSTAND) = `under en tilstand af, under omstændigheder af, under betingelser af', eks.: *i dette perspektiv, i sådanne tilfælde, i dit ansigts sved*;
8. *i* (styrelse: TIDSENHED, kun efter tilstandsprædikat) = `under varigheden af', eks.: *eksperimentet kørte i 4 år*;
9. *i* (styrelse: AKTIVITET) = `under en proces eller begivenhed af', eks.: *det opstår naturligt i kommunikationsprocessen*;
10. *i* (styrelse: TEGN) = `(som en del af) betydningsindholdet af' eks.: *hun læste i en gammel bog, et kapitel i bogen*;
11. *i* (styrelse: KLÆDNINGSSTYKKER), `iført som beklædning', eks.: *i kjole og hvidt, i bare ben*.

Denne liste er faktisk temmelig langt fra den inddeling i betydningsforskelle som man kan finde i ordbogen, men den kan begrundes med et helt batteri af zeugmaprøver: ingen af de 11 betydninger (som ikke er faste udtryk eller genstandsledsmarkører) kan sideordnes med nogen af de 10 andre uden at resultatet bliver en zeugma:

(30.5)

Ulven sov i laden og fåreklæderne
 Dan faldt i kamp og rustning
 kapitler i bøger og forskellig længde
 I vrede og begyndelsen skabte Gud himlen og jorden
 5 minutter i ni og en halv time mere
 du skal æde dit brød i Paradiset og dit ansigts sved

han vågnede i sin seng og rædsel
 hun læste i fortvivlelse og en gammel bog
 De befandt sig i haven og USA

Læg mærke til at hvis man prøver at sideordne to styrelser som hører til samme betydning, giver det ikke nogen komisk effekt:

(30.6)

Et hus i glade farver og fem etager
 I søvne, men stor ophidselse gik hun ud på taget
 De blev udbredt i både USA og Europa

Nogle af de sidste eksempler kan nogen måske protestere mod. Men selv da, kan de næppe nægte at disse eksempler er mere acceptable end eksemplerne ovenfor. Der synes at være en glidende overgang mellem komik og ikke komik.

Og det er ikke mærkeligt at forskellige folks tærskel for hvad der er komisk, og hvad ikke, er mere flosset end tærsklen for hvad der er korrekt og ukorrekt. For der er her tale om regler i sprogets vækstlag, de områder hvor sproget udvikler sig og ændrer sig lige nu.

Folk bruger fx præpositionen *i* i en ny og spændende kombination, som en stilistisk figur med overraskende virkning, og alle kan høre at det er nyt og afvigende. Men hvis det griber om sig, bliver det en del af sprogets system.

Dette er også forklaringen på hvorledes det samme lille ord kan have fået så mange forskellige betydninger. Det er fx påfaldende at mange præpositioner har en betydning som gælder position i rum, og en anden som gælder varighed i tid: *de sov i salen, de sov i to minutter, de vågnede på gulvet, de vågnede på to minutter*.

Man må forklare det således at brugen af præpositionerne *i* og *på* om tid oprindeligt har været en slags metaforer. Rummet er jo velkendt og forskellen på *i* og *på* er her ganske klar: *på* betyder: 'med rumlig berøring med og understøttet af', mens *i* betyder: 'på og omgivet af'; der skal altså være sider som det der er *i* noget, er inden for; en væske holdes fx på plads af koppers sider når den er *i* en kop, mens der ikke skal være sider ved 'på': isterningen kan ligge *på* tallerkenen.

Når man så skal tale om tiden, som sammenlignet med rummet er uanskuelig og uoverskuelig, kan man gøre det i analogi med de rumlige forhold. Når man skal tale om varigheden af noget der ikke har nogen grænser, men som beskrives som inden for grænserne af en bestemt varighed, dvs. når man skal tale om varigheden af processer og tilstande, så bruger man *i*: *hun sov i 4 timer*. Men når man skal tale om varigheden af noget som tydeligvis har en indbygget grænse for sin varighed, nemlig om begivenheder, og vil beskrive at denne varighed ikke overskrider varigheden af et bestemt tidsrum, så kan man bruge *på*: *De vågnede på to minutter*.

Man kan sige det således at man hælder tidsmæssigt flydende processer op 'i' et varighedsmålebæger, mens man blot stiller tidsmæssigt faste og afgrænsede begivenheder oven 'på' en varighedsmålestok. På den måde kan man anskue brugen af præpositionerne *i* og *på* om tid som metaforer, en dristig måde at tale om det udefinerede og uafgrænsede ved hjælp af dets lighed med det velkendte og velafgrænsede.

Jeg tror roligt at man kan sige at dette har grebet om sig. Man kan jo slet ikke klare sig uden at kunne tale om tid. Derfor er denne oprindelige metafor holdt op med at være en ny og dristig brug af sproget og er blevet en fast betydning af ordene. Det er det man

kalder døde metaforer. Og dermed har samme ord fået to forskellige betydninger afhængigt af hvilke sammenhænge det forekommer i. Og sådan er det antagelig hele vejen: for alle de andre betydninger af ordet *i*, og for alle betydninger af andre ord. En stor del af sproget er således - kan man antage - en kirkegård af døde metaforer (se §§45-47).

RESUME AF § 30. Der skelnes mellem **leksikalske ord**, der er en liste over de betydningsmuligheder som ordets udtryksside har, og et **aktualiseret eller ytret ord**, som er et ord der har aktualiseret én af de mulige betydninger fordi det forekommer på et bestemt sted i en sætning, i en bestemt tekst i en bestemt situation. Kriteriet for at der virkelig er forskel på betydningen af et ord i to forskellige sammenhænge (kriteriet for at det ikke blot er samme betydning i to forskellige sammenhænge) er følgende såkaldte **zeugma-prøve**: Hvis man sideordner de sammenhænge hvori ordet antages at have forskellige betydninger, og det giver en komisk eller absurd virkning som den stilistiske figur zeugma, er der tale om to forskellige betydninger; kan man sideordne dem er der tale om en og samme betydning. Det viser sig så, ved denne prøve, at præpositionen *i* som leksikalsk ord har 11 forskellige betydninger. Så at sige alle ord blandt sprogets hyppigste vil således være mangefold polyseme.

§ 31 Semantisk isotopi

Det leksikalske ords flertydighed (homonymi og polysemi) entydiggøres næsten altid når ordet indgår i en sammenhæng, dvs. aktualiseres i forbindelsen med de andre ord i sætningen, andre sætninger i teksten og andre tekster i situationen. Det sker af flere forskellige grunde, som kan sammenfattes under navnet **isotopi**. Der findes to former for isotopi: entydiggørelsesisotopi og sammenhængsisotopi. I denne paragraf omtales entydiggørelsesisotopi, i § 35 beskrives sammenhængsisotopi. Det kræver lidt forklaring:

Det hermeneutiske cirkelproblem (at man ikke kan forstå helheden før delene og ikke delene før helheden) kan opløses ved at man skelner mellem to typer af betydningselementer i ordet. Hvert leksikalsk ords betydning består dels af nogle betydningselementer som er konstante i alle eller de fleste aktualiseringer, og dels af andre betydningselementer der konkurrerer med hinanden og udelukker hinanden i aktualiserede tekster. De konstante betydningselementer kaldes hos Greimas⁷⁰ *kernesemer* men skal her omtales som **parallelle semer**, mens de varierende og konkurrerende semer her kaldes **divergenssem** (hos Greimas *kontekstsem*). De parallelt opstillede parallelsemer forbindes i semnotationen med tegnet &, mens de konkurrerende divergenssem forbindes med tegnet / (som også bruges om ytringer). Før første, og efter sidste divergenssem som konkurrerer med hinanden, sættes tegnet '[' og `']'.

Man kan tage som eksempel ordet *høj*: Ordet *høj*⁷¹ kan have mange forskellige men

70. Greimas, A.J., 1974 (1966): *Strukturel semantik*, København. Her følger jeg ikke Greimas' definitioner så tæt at jeg kan citere dem; på den anden side **er** det hans begreber jeg frit overtager. Derfor denne globale henvisning.

71. Kallmeyer, Klein, Meyer-Hermann, Netzer, Siebert, 1974: *Lektürekolleg zur Textlinguistik. Band 1: Einführung*, Frankfurt am Main. Eksemplet er taget fra denne indføring side 124ff, og i det hele taget er min fremstilling af Greimas' teorier påvirket stærkt af disse tyskeres præciseringer og klargøringer af mange begreber og forhold hos Greimas.

___|___ betegner: 'enten eller' dvs. specifikation af komponenterne,
 ***** betegner: 'både og', dvs. krydsklassifikation af ordene.

Skemaet kan forklares således: skal man tale om rumlig størrelse udover sammenligningsgrundlaget for rumfang, skal man altid bruge *stor-lille*, fx *en lille kugle*; Taler man om noget der både kan være omkreds og areal, og som er mindre end et menneske eller på størrelse med et menneske (i skemaet noteret +LILLE), kan man bruge *tyk-tynd*, *en blyant* er fx *tyk*. Er der tale om angivelse af areal, bruger man *stor-lille*, fx *pladen* er *stor*.

Når man taler om udstrækningen i én dimension, skal man tage stilling til om genstanden er orienteret eller ej, dvs. om den ene retning på dimensionen er markeret i forhold til den anden; er den det, skal man tage stilling til to ting samtidig (markeret på diagrammet med *****), nemlig 1) om man tager et indre eller et ydre synspunkt, dvs. om den dimension man omtaler rager op eller ud i rummet, eller om der er tale om en hulning eller et hul, så dimensionen rager ind eller ned, og 2) om der er tale om en orientering op-ned, frem-tilbage eller på tværs af frem og tilbage (højre-venstre).

For det ydre synspunkt hedder det henholdsvis: *høj-lav*, *lang-kort*, *bred-smal*, et tårn er *højt* og *bredt*, et tog er *langt* og *bredt*. For det indre synspunkt hedder det henholdsvis *høj/dyb-lav*, *dyb/lang-kort* og *vid-snæver*. Et kirkerum er *højt*, *dybt* og *vidt*, mens en skuffe er *dyb*, *dyb* (eller *lang*) og *vid*.

Har genstanden endelig ikke nogen orientering, er den *lang-kort* på den største led, mens den er *bred-smal* på den næststørste led og *tyk-tynd* på den mindste led, men dette sidste er vist det samme som +LILLE. Fx er en planke, før den er blevet orienteret ved at blive sat i et plankeværk, *lang*, *smal* og *tynd*.⁷³

Jeg dokumenterer nu denne beskrivelse ved at undersøge kombinationsmulighederne for ordene i betydningsfeltet. Jeg tager altså et ord som *bil*, og spørger: kan man sige: *jeg købte en lang bil*, *jeg købte en høj bil*, *jeg købte en tyk bil*... osv. Dernæst prøver jeg med et nyt substantiv fx *tårn* på samme måde. Og så fremdeles.

I rækken af adjektiver skelner jeg så mellem to udtryk: *tyk* (1 D) og *tyk* (2 D). Det ses af zeugmaprøven; man kan ikke sige **-Grammofonpladen er tykkere end tovet*; ved *et tykt tov* betegner *tyk* omkredsen eller endearalet, mens ordet i *en tyk plade* betegner størrelsen på den mindste dimension. På samme måde kan man for ordet *stor* skelne mellem en 3-dimensional betydning og en 2-dimensional betydning. Man kan ikke finde **-Grammofonpladen er større end kuglen*, selv om grammofonplader og kugler hver for sig kan være store. I praksis afgør man hvilken variant af *tyk* og *stor* man har at gøre med, på følgende måde:

(31.4)

tyk (1 D) hvis * - *tyk og lang*

tyk (2 D) hvis - *tyk og lang*

73. Togeby, Ole, 1978: *Er Planken høj eller lang? Metodiske og teoretiske problemer i den semantiske beskrivelse*. Kirsten Gregersen ed., 1979: *Papers from the Fourth Scandinavian Conference of Linguistics, Hindsgavl January 6-8 1978*, Odense. I artiklen tager jeg udgangspunkt i en kritik af Greimas, som i *Strukturel semantik* side 78 har givet et skema af lignende karakter, men i detaljen anderledes for disse ords semer.

* - *tyk og bred*

stor (2 D) hvis - *stor og tyk*

* - *stor og lang*

stor (3 D) hvis* - *stor og tyk*

Og dokumentation for hele skemaet (31.3) er anført i følgende skema (31.5) der kombinerer alle de relevante substantiver med de adjektiver der skal beskrives her; I skemaet er det således anført om det er en acceptabel ytring at kombinere substantivet i kolonnen med adjektivet i rækken:

(31.5)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
stor	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
tyk	0	x	x	0	x	0	0	x	?	?
høj	0	0	0	x	0	x	x	0	0	0
lang	0	0	x	x	x	x	?	x	x	x
bred1	0	0	0	x	x	x	x	0	0	x
bred2	0	0	0	0	0	x	0	x	x	0
dyb1	0	0	0	0	0	x	0	0	0	0
dyb2	0	0	0	0	0	x	0	0	0	0

1 = kugle, terning; 2 = plade, flise; 3 = tov, stav; 4 = spisebord; 5 = planke; 6 = skuffe; 7 = skrivebord; 8 = haveslange; 9 = pipeline; 10 = oliebeholder.
x = kombinationen er acceptabel; 0 = kombinationen er ikke acceptabel.

Dette skema er selvfølgelig resultatet af overvejelser idet eksemplerne er ordnet således at problemerne bliver overskuelige; det er et andet problem, et heuristisk problem hvorledes man finder dem. Men det er også et empirisk udgangspunkt, idet jeg hævder at jeg i dette skema har repræsenteret alle de forskellige distributionsmønstre man kan finde. Kan man altså komme med et ord der har et væsentligt andet mønster end de anførte, må jeg revidere min beskrivelse således at også dette eksempel beskrives.

Man kan også sige at jeg har vist 80 forskellige sætningers acceptabilitet på en overskuelig form - og nu skal jeg prøve at udlægge disse empiriske fakta så kortfattet som muligt. Sætningers acceptabilitet må forklares som afhængig af kombinationen af et adjektiv og et substantiv, dvs. en forklaring må både omfatte en kategorisering af adjektiverne og af substantiverne. Når fx *stor* og *lille* kan kombineres med *terning* og *bold*, og kun dem blandt de udvalgte adjektiver, må det forklares dels ved at *stor* og *lille* betegner størrelsen på rumfanget, dvs. indeholder betydningskomponenten RUM, i modsætning til alle de andre adjektiver, som indeholder komponenten IKKERUM, dels ved at substantiverne *terning* og *bold* betegner genstande hvor ingen enkelt dimension kan udpeges da de er lige store og ikke er orienteret, de indeholder komponenten 3 DIMENSIONER ENS. Endelig må man antage at der mellem de to sæt af komponenter gælder reglen om semantisk isotopi hvorefter man kun kan tale om størrelsen af arealer og dimensioner på genstande, hvis man kan udpege dem, og hvorefter et adjektiv kun er foreneligt med et substantiv hvis de indeholder de samme komponenter. Man må altså have en regel der kan beskrives: 3 DIMENSIONER ENS er foreneligt med RUM. De komponenter ved substantiverne som en væsentlige for deres kombination med adjektiverne er følgende:

(31.6)

3 DIMENSIONER ENS : *terning, kugle, bold,*2 DIMENSIONER ENS : *flise, grammofonplade, tov, stang,*0 DIMENSIONER ENS : *planke, skuffe, spisebord, skrivebord,*OP-NED-ORIENTERET : *spisebord, skrivebord, skuffe,*EJ OP-NED-ORIENTERET : *kugle, tov, planke, haveslange, pipeline,*FREM-TILBAGE-ORIENTERET : *skrivebord, haveslange, pipeline,*EJ FREM-OG-TILBAGE-ORIENTERET: *spisebord, planke, plade, flise, tov, stang.*

Det hele kan stilles i skema således:

(31.7)

FYS. GENST.

*****

STØRRELSE AF DIM.					
3D ENS	2D ENS		0D ENS		
	FLAD	LANG	+FL	-FL	
terning- ?	pæl	plakat	spisebord	+ONO	----- OP-NED -----
hus	plade	stav	bordplade	-ONO	
? ?	have- slange	sværd	skrivebord	+FTO	----- FREM-TILBAGE ----
terning flise	tov	planke	klods	-FTO	

Med dette system som forudsætning kan man beskrive adjektivernes semantiske indhold. Systemet er kun ment som en oversigt, der mangler jo faktisk alle de eksempelsætninger som alene kunne sandsynliggøre beskrivelsen.

Hvis man omtaler rumfanget af en genstand med *stor-lille*, specificerer man ikke yderligere, hvad der jo ellers ville være logisk mulighed for, man kunne jo godt have ét ord for rumfang af kugler, et andet for rumfang af terninger og et tredje for rumfang af flade genstande. Men det har man altså ikke.

Hvis man udtaler sig om udstrækningen af én af de 3 dimensioner i rummet, skal man specificere hvilken dimension der er tale om, DIMENSION. Den rimeligste måde at notere dette på, må være at *stor-lille* har notationen +RUM, og hverken LODRET eller STØRSTE DIMENSION. Hvis en dimension DIMENSION eller et tværmål AREAL er forholdsvis lille i forhold til de andre dimensioner, og lille i forhold til de menneskelige mål, betegnes disse mål som *tyk-tynd*: *en tyk grammofonplade, et tykt tov, en tyk planke, en tyk haveslange, en tyk pæl*. Dette gælder uafhængigt af om genstanden har et opad eller et fremad eller har to ens dimensioner. Genstande der har samme proportioner som de nævnte, men som ikke er små i forhold til menneskelige mål, kan derimod ikke kaldes *tykke*: * - *et tykt tårn*, * - *en tyk pipeline*, * - *en tyk oliebeholder*, * - *en tyk skyskraber*.

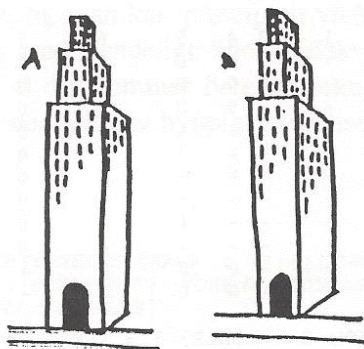
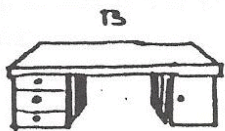
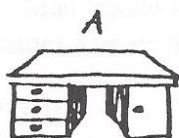
Hvis man ikke taler om dimensioner der er små, noteret LILLE, kan man omtale størrelsen af et areal, noteret AREAL eller af én dimension, DIMENSION. *stor-lille* er mangetydige ord, og kan enten angive rumfang, areal eller dimension. Når størrelsen på en enkelt dimension på en genstand skal omtales, kan man enten udpege denne dimension på grundlag af genstandens orientering, *høj, snæver*, eller på grundlag af om dimensionen er den største dimension på genstanden eller ej, fx *lang-kort*.

Udpegning på grundlag af orientering går forud for udpegning på grund af størrelse. En planke der ikke er orienteret, er *lang, bred* og *tyk*; sættes den i et plankeværk og får en op-ned-orientering, bliver den pludselig *høj, bred* og *tyk*. Udpegningen af den omtalte dimension på grundlag af dimensionens størrelse finder altså kun sted hvis genstanden ikke er orienteret. Op-ned- og frem-tilbage-orientering er begge modelleret over mennesket, men er principielt uafhængige af hinanden. Fx er en *pæl* og et *spisebord* op-ned-orienterede, men ikke frem-tilbage-orienterede, mens en *haveslange* og en *pipeline* er frem-og-tilbage-orienterede, men ikke op-ned-orienterede. Det almindeligste er imidlertid at begge orienteringer findes samtidig: *tog, bil, hus, tunnel, skuffe*.

Den lodrette dimension kaldes *høj-lav/flad*, hvis den er over 0-punktet, som er jordens overflade, *dyb-lav/flad* hvis den er under, og det vil i de fleste tilfælde også sige set fra det indre synspunkt. (Et særligt problem er ting med en lodret udstrækning som vokser nedad, fx *drypsten* og *istapper*; her svigter i hvert fald min sprogfølelse; er de høje eller dybe eller lange? Jeg tror man klarer problemet ved at sige at den ene er *større* end den anden; selv om det kun er den ene dimension der er større, vil rumfanget også altid blive større.) Dimensionen frem-tilbage kaldes *lang-kort*. Når op og frem falder sammen, er man i tvivl: en *raket* kan være både *høj* og *lang*. Det er dog svært at finde eksempler hvor de falder sammen; normalt gør de det ikke: *tog, bil, hus, tunnel, skuffe*. Genstande der både har et op og et frem, har en tredje dimension, den kaldes *bred-smal*.

Dimensioner som ikke udpeges ved at være op eller frem, bestemmes ved om den er den største: *lang-kort* eller ej: *bred-smal*, vel at mærke den største af dem alle sammen inklusive den dimension som evt. er op eller frem: *planken i plankeværket er høj, bred og tyk, spisebordet er højt, langt og bredt*. Som regel falder udpegning ved orientering og ved størrelse sammen således at genstanden er størst fremad, således at den er lang af begge grunde, og ikke størst på tværs af fremad og derfor *lang* og *bred*. Men hvis de to beregningskriterier strider mod hinanden, kan man godt komme i tvivl. Ved *skrivebord* og *skyskraber* kan fremad være den ikke-største dimension. Jeg har prøvet at spurgt 15 mennesker om følgende spørgsmål:

(31.8)

- I. Skrivebord A er ..... end B.
 II. Skyskraber A er ..... end B.
 III. Skyskraber B er smallere end A, men den er til gengæld ..... end A.

svarene blev således:

- I: smallere: 4, kortere: 4;
 II: smallere: 6, kortere: 2;
 III: længere: 6, bredere: 2.

Her synes der altså at være to mønstre: 1) orientering er stærkere end størrelse til udpegning af dimensioner, 2) størrelse er stærkere end frem (nemlig ved det *lange* og *brede skrivebord*).

Endelig kan man skelne mellem ydre mål og indre mål. *Bred-snæver* gælder således afstanden mellem indersiderne, mens afstanden mellem ydersiderne hedder *bred-smal*. Kun orienterede genstande kan beskrives indefra - hvad der ikke er nogen tvingende logisk grund til:

indre: *vid-snæver lang-kort høj-lav*
 ydre: *bred-smal dyb-kort dyb-lav*

Komponenterne kan opstilles i følgende tabel

(31.9)

	1	2	3	4	5	6	7
stor1	+	0	0	0	0	0	0
tyk	-	+	0	0	0	0	0
stor2	-	-	+	0	0	0	0
høj	-	-	-	+	+	-	0
lang	-	-	-	+	-	+	0
bred1	-	-	-	+	-	-	0
vid	-	-	-	-	-	-	0
dyb1	-	-	-	-	+	-	0
dyb2	-	-	-	-	-	+	0
lang	-	-	-	0	0	0	+
bred2	-	-	-	0	0	0	-

1 = RUM; 2 = LILLE; 3 = AREAL; 4 = YDRE; 5 = OP; 6 = FREM; 7 = STØRST.

Man kan se at diagrammet (31.3) noterer lige så mange træk som tabellen (31.9); 0 i skemaet angiver at en given skelnen er uaktuel fordi de givne ord er specifikationer af den semantiske komponents negation. Det viser sig i diagrammet ved at der er tale om en deling af en anden gren end den der er aktuel; det giver fx ikke nogen mening at skelne mellem STØRST og EJ-STØRST, når vi beskriver et ord som *stor* i betydningen rumfang. Betydningen af dette ord er netop karakteriseret ved at skellet mellem forskellige dimensioner er irrelevant.

Det der i skema (31.1) nok så uskyldigt blev noteret RUM-LIG skal altså i virkeligheden noteres (((((RUM-LIG) :EJRUMFANG) :-LILLE) :DIMENSIONAL) :ORIENTERET) :(SYNSPUNKT) :YDRE & :(DIMENSION) :OP. Dette er alt sammen divergenssemer som kun aktualiseres hvis de forekommer i den rette kontekst. Hierarkiet af runde parenteser angiver at der er tale om semer der forudsætter hinanden, mens semer der indgår i krydsklassifikation er forbundet med et & (svarende til grendiagrammets *****).

Man lægger mærke til at *semer* kun fremkommer ved modstilling af ord, betydningen RUMLIG fremkom ved modstilling af *højt tårn*, *højt tal*, *høje idealer* osv., mens de andre betydningskomponenter eller *semer* fremkom ved at sammenligne *høj* med ord som *stor*, *lang*, *bred*, *tyk*, *dyb*. Det betyder at man ikke kan sige at man på nogen måde kan være sikker på at man har beskrevet alle de komponenter der er i et givet ord. Modstillede man ordet med andre ord end de her valgte, havde man højst sandsynligt fået andre *semer* frem.

Summen af noterede *semer* betegner altså ikke ordenes samlede betydningsmuligheder, men nogle af *semets* betydningsmuligheder, og man kan aldrig sige at man har fundet dem alle. Antallet af *semer* som bruges i notationen til at angive ordets betydning er således på ordets (landskabets) niveau vilkårligt. Det er valgt ud fra formålet med beskrivelsen i notation (kortet). I landskabet (teksten) er der forskelle, fx højdeforskelle. På kortet (notationen) laver man skel, fx højdekurver. Antallet af kurver på et givet kort afhænger ikke af landskabet (det gør kun forskellen på antallet af kurver på en del af kortet sammenlignet med en anden del af kortet); antallet af kurver på kortet afhænger af den valgte målestok, og man kan principielt vælge at en given højdeforskel i landskabet skal angives med uendeligt fine højdekurver. Højdeforskellen i landskabet bliver ikke større af at der kommer flere højdekurver.

Man kunne tænke sig at man lavede en ordbog der beskrev hyppigt aktualiserede *semer* i ordet *høj* således:

(31.10)

høj: MERE END SAMMENLIGNINGSGRUNDLAGET PÅ EN ORIENTERET SKALA & [((((RUMLIG) :EJRUMFANG) :-LILLE) :DIMENSIONAL) :ORIENTERET) : (SYNSPUNKT) :YDRE & : (DIMENSION) :OP / KVANTITATIV/ KVALITATIV/ LYD/ INTENSITET/ TID/ LYS].

Man kan nu formulere reglen om entydiggørelse ved isotopi helt præcist:

(31.11)

Et flertydigt leksikalsk ord gøres entydigt når det ytres i en tekst ved at ét eller flere af det leksikalske ords divergerende *semer* korresponderer med (er identiske med) *semer* i et eller flere ord i samme sætning eller tekst eller situation; denne korrespondance kaldes (**entydiggørelses-**) **isotopi**.

Sådan entydiggørelsesisotopi kan lignedes med skvalderkål: skvalderkål har nogle dele over jorden svarende til parallelsemerne, og andre dele under jorden, rødderne, svarende til divergenssemerne. Der er nu det ved skvalderkåls rødder at der er mange rødder til hver plante, men der er kun én der hænger sammen med skvalderkålplanten ved siden af, og det er den der sørger for udbredelsen af plantevæksten på jorden. Sådan er det også med divergenssemerne, der er mange divergenssemer til hvert ord, men der er kun ét der hænger sammen med naboordene og som sørger for meningens udbredelse i sætningen.

Sådanne isotopier kan findes i eksemplerne *højt tårn*, *høj tone*, *højt tal* hvor ordet *tårn* beskrives som BYGNING & HØJ, ordet *lyd* beskrives som LYD & PERIODISKE SVINGNINGER, og ordet *tal* som KVANTITET & MÅL:

(31.12)

højt tårn: MERE END SAMMENLIGNINGSGRUNDLAGET PÅ EN ORIENTERET SKALA &
[(((RUMLIG) :EJRUMFANG) :-LILLE) :DIMENSIONAL) :ORIENTERET) : (SYNSPUNKT) :YDRE
& : (DIMENSION) :OP / KVANTITATIV/ KVALITATIV/ LYD/ INTENSITET/ TID/ LYS] :el:
BYGNING & (((RUMLIG) :EJRUMFANG) :-LILLE) :DIMENSIONAL) :ORIENTERET)

: (SYNSPUNKT) : YDRE & : (DIMENSION) : OP

høj tone: MERE END SAMMENLIGNINGSGRUNDLAGET PÅ EN ORIENTERET SKALA & [((((RUMLIG) : EJRUMFANG) : -LILLE) : DIMENSIONAL) : ORIENTERET) : (SYNSPUNKT) : YDRE & : (DIMENSION) : OP / KVANTITATIV/ KVALITATIV/ LYD/ INTENSITET/ TID/ LYS] : e1: LYD & PERIODISKE SVINGNINGER.

højt tal: MERE END SAMMENLIGNINGSGRUNDLAGET PÅ EN ORIENTERET SKALA & [((((RUMLIG) : EJRUMFANG) : -LILLE) : DIMENSIONAL) : ORIENTERET) : (SYNSPUNKT) : YDRE & : (DIMENSION) : OP / KVANTITATIV/ KVALITATIV/ LYD/ INTENSITET/ TID/ LYS] : e1: KVANTITET & MÅL

I *højt tårn* er der korrespondens mellem divergensset YDRE & OP; i *høj tone* er der korrespondens mellem divergensset LYD og parallelset LYD, og mellem parallelset PÅ ORIENTERET SKALA og parallelset PÅ SKALA; og i *højt tal* er der korrespondens mellem divergensset +KVANTITATIV og parallelset TAL.

Tager vi det flertydige leksikalske ord *pære*, bliver det entydiggjort i (13) og dets sembestand beskrives i (14)

(31.13)

- Elektrikeren tabte pæren
- Hesten tabte pæren
- Træet tabte pæren

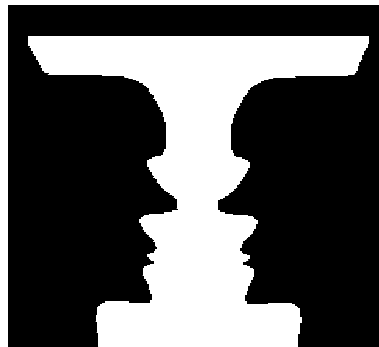
(31.14)

pære: AF-KARAKTERISTISK-FORM & [FRUGT-AF-PÆRETRÆ / ELEKTRISK & KAN-LYSE/ LORT-AF-HEST].

I sætningerne vil semer i ordet *elektrikeren* korrespondere med divergensset ELEKTRISK, semer i ordet *hesten* med LORT-AF-HEST, og semer i ordet *træet* med FRUGT-AF-PÆRETRÆ.

Ved denne korrespondance eller isotopi gøres ordet *pæren* entydigt således at det pågældende divergenssem kommer til at dominere over de alternerende divergenssemer. Dominansen betyder at hverken HESTELORT eller FRUGT AF PÆRETRÆ overhovedet opfattes som tilstedeværende i den aktualiserede sætning - *Elektrikeren tabte pæren*. Entydiggørelsesprocessen er dynamisk, således at man ikke kan fastholde to isotopier samtidig. Enten dominerer det ene sæt divergenssemer og så kan man ikke "se" de andre, eller også dominerer et af de andre, og så kan man ikke "se" det første. I en aktualiseret tekst er forholdet mellem et dominerende divergenssem og de dominerede alternative divergenssemer som forholdet mellem figur og grund i det berømte psykologiske fikserbillede:

(31.15)

Dynamikken i denne entydiggørelsesproces kan ses i de fleste vittigheder, som udgøres af en dobbelt eller kompleks isotopi:

(31.16)

- Hvorfor kan en hest ikke blive elektriker? - Fordi den taber pærerne.

Her tillader ordet *hest* at semet HESTELORT kommer til at dominere, mens ordet *elektrikeren* tillader at semet ELEKTRISK GLØDELAMPE dominerer. Begge ords tilstedeværelse får altså begge de to alternerende divergenssemer til at dominere på skift - det er deri vittigheden består. Det 'morsomme' (jeg ved godt at den slags brandere ikke er decideret morsomme - fordi de ikke er knyttet til nogen følelsesmæssige engagementer, men det *er* en brander, det vil vist alle anerkende) er hvorledes man på sprogets bagside kan finde en sammenhæng mellem så forskellige isotopier som heste og elektrikere.

Endnu et eksempel:

(31.17)

Jorden får al sin energi fra solen. Og jorden udstråler lige så meget igen til verdensrummet.

Ordet *jorden* er flertydigt først og fremmest ved at det dels kan betyde 'jordbunden', 'det materiale man kan dyrke planter i', MATERIALE, dels 'det areal som en landmand ejer', EJENDOM, dels 'kloden' eller 'planeten' som kredser rundt om solen, KLODE. Ordet *energi* indeholder semer der angiver FYSISKE FORHOLD og det synes foreneligt med alle tre betydningsmuligheder. Derimod indeholder ordet *solen* et sem som HIMMELLEGE og det er kun foreneligt med betydningen KLODE. Imidlertid er HIMMELLEGE en del af FYSISKE FORHOLD, så man kan stadig efter første sætning have mulighed for alle tre læsninger; teksten kunne fx handle om hvad landmænd skal betale i skat (EJENDOM), om hvorledes plantelivet foregår (MATERIALE), eller om jordklodens økologi (KLODE). Men når vi så får *verdensrummet* i anden sætning vil KLODE komme til at dominere over MATERIALE og EJENDOM. Dette hænger sammen med kravet om relevans, specificeret som krav om forståelighed (dvs. ikke for stor informativitet). Man kunne jo stadig tænke sig at der var tale om plantelivets vilkår i jordmaterialet, men var det tankegangen, så ville det være en overspecificering at tale om *verdensrummet*, der jo også må indeholde semet HIMMELLEGE; man burde i så fald have skrevet *omgivelserne* eller *luften*.

Isotopi er også en nødvendighed i tolkningen af den meningsmæssige sammenhæng i et syntagma, fordi den kategori (det begreb) som ordet henviser til, ikke er defineret mængdeteoretisk, som en kategori med nærmeste klasse og adskillende kendetegn, men opfattes som en **prototype**, med en kerne af typiske tilfælde, og en periferi af tilfælde der har familielighed med kernen i tilstrækkelig grad til at kunne falde ind under samme kategori, men som ikke behøver at have tilstrækkeligt mange eller centrale fællestræk til at man kan se at to perifere tilfælde hører til samme kategori. En kategori kan altså bestå af en række elementer som har følgende træk: ABC BCD CDE DEF EFG osv. (se § 36).

Med andre ord er det ikke givet at man altid kan finde et sæt parallelsemer som går igen

i alle de polyseme forekomster et givet ord har. Et velkendt eksempel er ordet *hoved*⁷⁴. Det er svært at se hvorledes det er samme semer der indgår i *kålhoved* og *hovedbanegården*. I det første tilfælde er det semerne RUND FORM, PÅ STØRRELSE MED EN FODBOLD som må betragtes som parallelsemer. I det andet tilfælde på man betragte semerne DEN VIGTIGSTE DEL, CENTRAL FOR KOMMUNIKATIONEN, som de parallelsemer der indgår. Man ser at i ordet *barnehoved* indgår alle 4 elementer som parallelle. I *kål-hoved* indgår kun de to første og i *hoved-banegården* kun de to sidste.

Hvis man betragtede sproglig kategorisering mængdeteoretisk, var der ikke mulighed for at opfatte *hoved* som det samme ord i de to tilfælde, og man måtte beskrive det som homonymi, som fx *bakke* og *bakke*, jf § 26. Det forekommer åbenlyst uholdbart. Opfatter man derimod en sproglig kategori, som fx *hoved* som en prototype, giver det ikke nogen problemer. Det prototypiske *hoved* er hovedet på et barn, det har så en række konvergente træk (se § 32 og 35): det har både en form, en størrelse og en funktion at være den vigtigste del af et menneske, kommunikationsnetværkets centrale enhed. I den ene side af periferien, ved eksemplet *kålhoved*, har man så brugt det ene træk, nemlig det konvergente sem om 'form', mens man i det andet tilfælde, *hovedbanegården*, har brugt det andet, nemlig det konvergente sem om 'kommunikationscentral'. Hver især er de således tilstrækkeligt lige med prototypen til at det ikke er mærkeligt at bruge ordet *hoved*. Men indbyrdes har de intet med hinanden at gøre.

RESUME AF § 31: Her introduceres skellet mellem to typer af semer i det leksikalske (ikke aktualiserede) ord: **parallelsemer**, som kan være til stede parallelt i det ytrede ords betydning, og som noteres med tegnet 'SEM & SEM', og **divergenssemer**, som noteres med '[SEM/SEM]'. Divergenssemer er semer der ikke kan være til stede samtidig i det ytrede ords betydning, men som altså divergerer og konkurrerer med hinanden ved aktualiseringen af ordets betydning i ytringen.

Ved aktualiseringen (afsendelse eller modtagelse af en tekst) entydiggøres alle de polyseme ord ved (**entydiggørelses**)**isotopi**, dvs. korrespondancen mellem ét af de divergerende semer i ét ord, og et sem (af en eller anden type) i et andet ord i sætningen som er ytret i en situation. Ved entydiggørelse kan to isotopier ikke fastholdes samtidig, de forholder sig **komplementært** til hinanden, dvs. som figur til grund.

Også sammenhængsisotopi skaber sammenhæng i teksttolkningen, og det er nødvendigt fordi de kategorier som ordene henviser til, ikke er defineret mængdeteoretisk (ved nærmeste art og adskillende kendemærke) men som **prototyper** (ved familielighed).

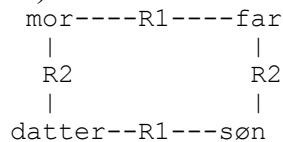
§ 32 Semkonfigurationer

Ikke alle ytrede ords betydningsmuligheder kan imidlertid beskrives ved parallelsemer og dominerende divergenssemer i dybdesemantikken. Hvis man vil beskrive betydningen af ordene *mor* og *far* i forhold til betydningen af *farfar*, *bror*, *kusine* og *datter*, kan man ikke gøre det alene ved parallelsemer og divergenssemer. Man kan godt lave et diagram over de paradigmatiske ordrelationer mellem ordene *mor*, *far*, *søn* og *datter*. Det ville se således ud:

---

74. Greimas, A.J., (1966) 1974: *Strukturel semantik*, København, side 90ff.

(32.1)

R1: HANKØN : -HANKØN
 R2: AFKOM : OPHAV

Og *mor* ville kunne beskrives således i semnotationen:

mor: -HANKØN & →OPHAVTIL

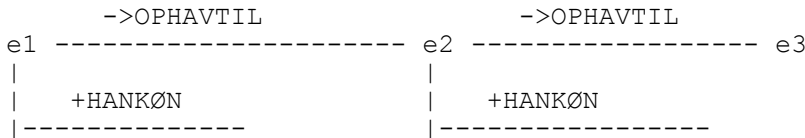
Men det er ganske simpelt umuligt at beskrive forholdet mellem dette smukt symmetriske diagram og så ordene *farfar*, *bror* og *kusine*. Man kan jo nemlig ikke sige at en *farfar* forholder sig til en *far* som en *far* til en *søn*. Gør man det blander man ordenes betydning eller meningsrelationer sammen med tingenes relationer i den verden ordene henviser til, vel at mærke *forudsat* at man antager at ordene henviser til personer i den samme verden. Men det har man ikke nogen som helst grund til at antage. Man bruger altså landskabets relationer på kortets dele. Det ville være den samme fejl som den med *i overmorgen - mandag* fra § 28.

Den eneste måde man kan beskrive meningsrelationerne mellem ordene således at de kan dokumenteres ved grundlæggende udsagn om ytringers relationer, det er at indføre en notation for syntagmatiske meningsrelationer i ordet ⁷⁵. (Dette er grunden til at der ved alle de foregående notationer er nævnt i notationernes navn at der er tale om paradigmatiske relationer.) Betydningen af ordet *farfar* beskrevet i forhold til ordet *far* er jo nemlig den at en *farfar* er: 'en person der er far til en der er far til en'. I denne uformelle beskrivelse er der brugt en grammatisk relativsætning, og hvis man i semnotationen indfører noget der svarer til en relativsætningsindlejring, kan man også beskrive og notere meningsrelationerne i ordet *farfar*. Man gør således at man kan markere hvilke semer der bindes sammen til et begreb, en ordbetydning, der i et udsagn benævner en kendt afgrænset enhed (entitet), altså hvilke forskellige egenskaber der hører til den størrelse der med ordets bestemthedsendelse henvises til som én enhed:

(32.2) Syntagmatisk meningsdiagram (semkonfiguration)

farfar

75. Se Leech, Geoffrey, (1974) 1981: *Semantics*, Penguin, Harmondsworth, side 123ff, 242ff, 255ff.

Eller i lineær notation i ordbogsindgange:

farfar: <+HANKØN & ->OPHAVTIL <+HANKØN & ->OPHAVTIL>>

Grunden til at det var muligt at lave diagram (29.3) som et diagram over paradigmatiske ordrelationer, er den at alle ordene der indgår i diagrammet har den samme syntagmatiske opbygning og kun den paradigmatiske udfyldning af de syntagmatiske pladser varierer; og det kan selvfølgelig noteres i et paradigmatiske diagram.

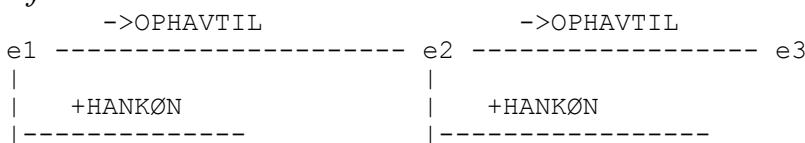
Man kan imidlertid også have brug for at notere de syntagmatiske relationer i et diagram og det må blive af en helt anden karakter end de foregående. I dette diagram over semkonfigurationer, et syntagmatisk meningsdiagram, noteres **semer** (semantiske prædikater, omsagn) som linjer med et eller to endepunkter, hvorigennem de (på en af de beskrevne måder) er knyttet til de andre semer.

Der findes 3 måder hvorpå semlinjer med deres endepunkter er knyttet til andre semer: semer kan 1) være knyttet til en **binde**, noteret med en cirkel (eller en kasse), og det angiver hvor mange semer der er bundet sammen som beskrivelser af **egenskaber og forhold ved en og samme enhed** som der henvises til ved bestemthedsendelsen; eller semer kan 2) være knyttet direkte til et andet sem, noteret som en linje på tværs således at de to semer tilsammen udgør beskrivelsen af et **forhold mellem forhold**; eller semer kan 3) være knyttet sammen med andre semer i en Y-forbindelse, og det angiver at semerne tilsammen udgør beskrivelsen af et **komplekst forhold** mellem træk ved en enhed.

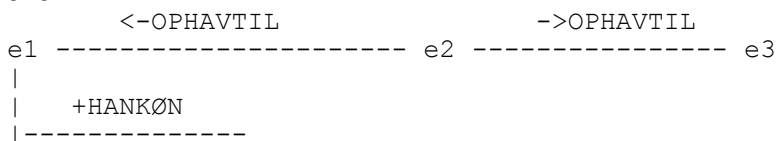
Bindere noteres med små bogstaver inden i cirkelen som e1, e2, e3. Semets art noteres på linjen med store bogstaver.

(32.3) Syntagmatisk meningsdiagram (semkonfiguration)

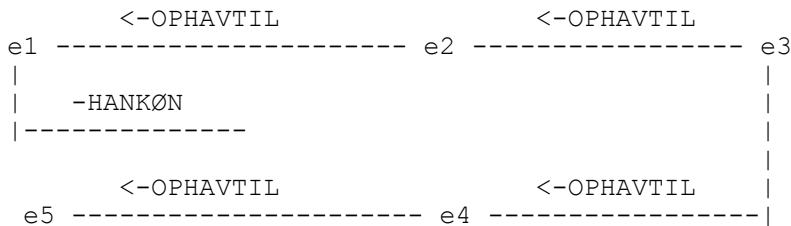
farfar

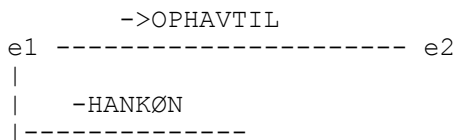
bror

kusine

mor

Den her foreslåede notation er en **dybdesemantisk** notation. I denne notation er der kun enheder og forhold og notationen angiver ganske simpelt hvilke forhold der gælder hvilke enheder. Konfigurationen angiver alene hvilke enheder der beskrives og forbindes med hvilke forhold. Denne dybdesemantiske meningskonfiguration er **prælogisk**, dvs. der findes ingen logiske operatører, som negation og kvantorer. Notationen er ikke-lineær og ikke-hierarkisk. Ved semernes ordning i en semkonfiguration gælder der **ingen rækkefølge**; det ene sem kommer ikke før (længere til venstre end) det andet; der gælder heller **ingen dependens eller underordning**, forekomsten af det ene sem er ikke afhængigt af forekomsten af det andet. Der gælder kun den begrænsning at semerne har forskellige **forbindelsesmuligheder**. Semerne kan således klassificeres efter disse forbindelsesmuligheder. Forbindelsen mellem bindere og semer udgør tilsammen én indholdsmæssig enhed, en **meningskonfiguration**.

I det følgende vil jeg benytte to notationsformer: en uforkortet hvor der i cirklerne kun angives bindere med enheds-indekset *e1*, *e2* osv. og hvor der på linjerne noteres semer; denne uforkortede notation bruges til at beskrive ordbetydninger med. Jeg benytter også en forkortet notationsform hvor de semer i konfigurationen der er bundet som komponenter i én enhed (med nominale bestemthedsendelser i overfladen), noteres inde i cirklen, mens alle semer, der angiver forhold mellem enhederne, noteres på linjerne mellem cirklerne. Den forkortede notationsform bruges fortrinsvis til at beskrive sætningsmening med. I den forkortede notationsform er der altså **bundne enheder** og **forhold**, mens der i den uforkortede er **bindere** og **semer**.

Der kan nu på grundlag af kombinationsmuligheder skelnes mellem forskellige typer af semer. For det første kan man skelne mellem hvor mange forbindelsesmuligheder semerne har: de kan have ingen (**nul-valente**), en (**monovalente**) eller to (**divalente**) tilknytningsmuligheder. For det andet kan man skelne mellem hvilke forbindelsesmuligheder de har; de kan have forbindelsesmuligheder til bindere (**semer af 0°**), til bundne enheder (**semer af 1°**), til forhold (**semer af 2°**):

(32.4)

konvergenssemer: u-valente semer, dvs. semer som ikke er forbundet med nogen bindere eller andre semer på tværs, men kun med endepunktet på en semlinje i en Y-forbindelse, fx semer som udgør encyklopædiske og ikke-kriterielle komponenter i et ord fx: MED ARME og SOM KAN HANDLE i ordet *dreng*, eller RUNDT og

CENTRAL FOR KOMMUNIKATION i ordet *hoved*;

træksemer: nul-valente semer, dvs. semer som kun har én tilknytning, og det til en binder; det er de semer man finder som kriterielle træk i substantiver og i subjektløse verber:

- a) *antonymsemer*, fx -HANKØN,
- b) *artssemer*, fx §MENNESKE, REGN;

egenskabssemer: monovalente semer af 1° eller 2°; de har én forbindelsesmulighed, nemlig til en bundet enhed eller til et forhold. Det er ofte semer i adjektiver der er relative modsætninger, eller de tilsvarende adverbier:

- a) *relativsemer*, fx ↓HØJ, ↑HURTIG
- b) *antonymsemer*, fx +SOVE, LØBE;

forholdssemer: divalente semer af 1° som har to tilknytninger: til to bundne enheder; det er de semer man finder i transitive verber:

forholdssemer, fx →ELSKE, ↔LIGNE, →EJE, ←EJE, →GØRE, ←GØRE;

kognitionssemer: divalente semer af 2°; de har to tilknytningsmuligheder: til en enhed og til et forhold:

vurderingssemer: fx →BEHAGE,
sansesemer: ←SE, →MÆRKE,
epistemiske semer: →EJVIDE, ←HÅBE, →VIDE,
ytringssemer: →BEKLAGE;

funktionssemer: divalente semer af 2°; de har to tilknytningsmuligheder: til to forhold.
funktionssemer, fx →VARE, ←SÅ, →ÅRSAG, ↔IDET, →VEDAT.

Læg mærke til at der i dybdesemantikken ikke er semer der svarer til negation, de logiske konnektiver, *og*, *hvis...så*, til kvantorer som *alle* og *kun*, eller til modalverber som *kunne* og *ville*.

Med semer og bindere kan der nu laves 5 forskellige grundlæggende konfigurationer; alle andre konfigurationer er sat sammen af de 5 grundlæggende. Disse kan benævnes efter hvilken figur de i den forkortede notation danner: i, I, L, T, Y.

(32.5)

1) **i-konfigurationen** (dvs. konfigurationer som danner et 'i') består af ét eller flere træksemer og én binder svarende til nominaler i ubestemt form (*menneske*) eller subjektløse sætninger (*det regner*):

a) *mennesk*

c) *kvinde*

e1 -----
           MENNESKE

e1   MENNESKE
     |
     | -HANKØN
     |
     | + VOKSEN
     |
     |
     |

b) *det regner* eller *regn*

+REGN
e1 -----

2) **I-konfigurationer** består af ét egenskabssem og en bundet enhed eller af et forholdssem og to bundne enheder; konfigurationer med en bunden enhed svarer til sætninger med intransitive verber eller med prædikative adjektiver eller substantiver (*hun sov, manden var smed*), og konfigurationer med ét forholdssem og to bundne enheder svarer til sætninger med transitive verber (*han ramte bolden*).

a) *hun sov*

+SOVE
HUN -----

b) *manden var smed*

§SMED
MAND -----

c) *han ramte bolden*

->RAMME
HAN ----- BOLD

3) **L-konfigurationen** består af to monovalente eller divalente 1° semer bundet til den samme bundne enhed, det svarer enten til en sætning med en relativsætning, eller til en sætning med to sideordnede verbaler:

*den mand som sov, snorkede,
manden sov og snorkede*

|
| +SOVE
|
| §SNORKE
§MAND -----

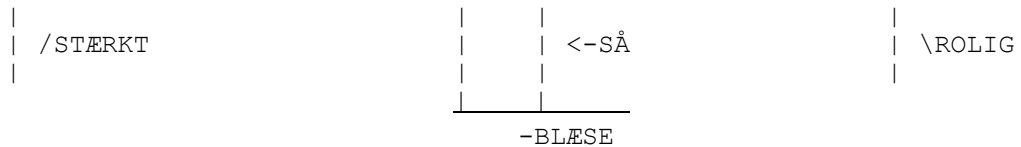
4) **T-konfigurationen** består af to semer hvor af det ene udgør endepunktet for det andet sem som er et 2° sem; det svarer til en sætning med et adverbial (a, b og c), til en sætning med et komplekst verbal (a og b), til en sætning med infinitivkonstruktion (d og e), eller til kausativer eller inkoativer (f, g og h).

- a) *det blæste stærkt = det stormede*
- b) *det begyndte at blæse = det blæste op*
- c) *hun sov uroligt*

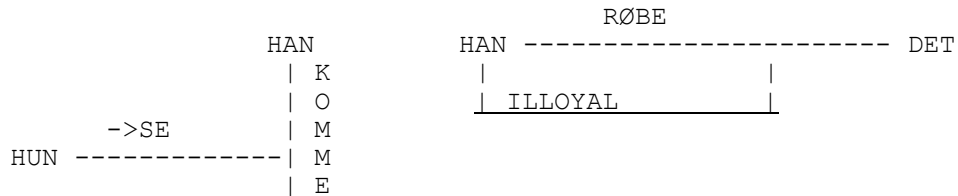
+BLÆSE
det-----

+BLÆSE
det-----

c)
HUN-----SOVE-----

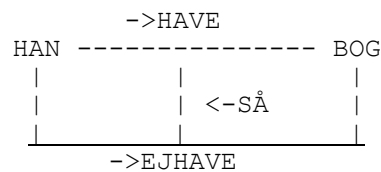
d) *hun så ham komme*   e) *det var illoyalt af ham at røbe det*

f) *han malede porten rød*   g) *hun væltede vassen*

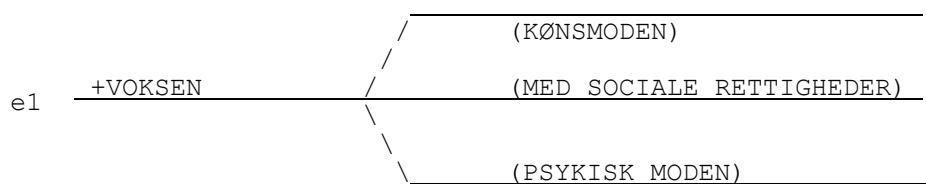

h) *han fik bogen`han havde bogen efter ikke at have haft den)*

5) **Y-konfigurationen** består af mindst 3 semer hvor af kun den ene har en binder, de to andre, som er konvergente semer, forgrener sig ud af den førstes endepunkt, disse sidste svarer til ikke-kriterielle komponenter i et ord.

den voksne

RESUME AF § 32: Semernes dybdesemantiske syntagmatiske relationer noteres i en netværksstruktur som kaldes en **semkonfiguration**; den består af cirkler, der markerer **bindre** (der binder semerne) eller (med nominal bestemthed) **bundne enheder** (binderen + de bundne semer), og mellem cirklerne: af linjer der markerer **semer**, der (som verbaler og adverbialer) beskriver **forhold** mellem enhederne. Der skelnes mellem hvor mange **valenser** semerne har (0, 1, 2) og af hvilke **grader** semerne er (0°, 1° og 2°). Der kan så skelnes mellem **konvergenssemer** (uden valenser), **træksemer** (nul-valente), **egenskabssemer** (monovalente af 1° eller 2°), **forholdssemer** (divalente af 1°), **kognitionssemer** og **funktionssemer** (divalente af 2°).

§ 33 Udsagnssemantik

Ved tekstproduktion transformeres de dybdesemantiske strukturer og der tilføjes nu indhold af anden art (end den prælogiske); disse transformationsprocesser omfatter: 1) logisk hierarkisering, 2) leksikalisering 3) linearisering, og 4) tematisering (informationsstrukturering). Ved transformationerne omsættes dybdesemantiske strukturer til overfladesemantiske udsagnsstrukturer, som så igen ved nye regler omsættes til syntaktiske strukturer - og dette sidste er det der blev behandlet i kap. IIA om sætningsbygning. I § 33-34 vil hierarkisering blive gennemgået, i § 36-38 leksikalisering, i § 39 tematisering. Man kan sige at leksikalisering i sprogprocesserne kommer før hierarkisering, men i denne fremstilling tager jeg hierarkisering før leksikalisering for bedre at kunne beskrive hvorledes processerne er flettet ind i hinanden.

Det er karakteristisk for sprog at det som siges ved valg af ord (paradigmatisk) også kan siges ved kombination af ord (syntagmatisk). Leksikalisering og hierarkisering er derfor behandlet som to sider af samme sag.

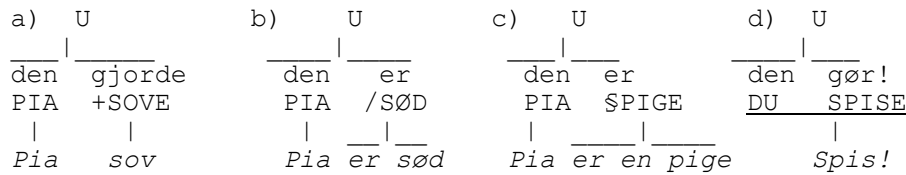
Ved (leksikalisering og) **logisk hierarkisering** laves dybdesemantiske semkonfigurationer om til overfladesemantikens **udsagnsstrukturer**. De kan beskrives ved trædiagrammer der er hierarkiske men ikke-lineære (de kan altid spejlvendes over en lodret symmetriakse). De består af et knudepunkt, som noteres med forkortelsen for et **udsagn** (prædikation): *U*; dette knudepunkt forgrener sig i ét omsagn (prædikat) og en eller to navne (argumenter).

Navne noteres: *det SEM*; de defineres som det logiske subjekt, benævnelse af noget i forvejen afgrænset, kendt og specifikt, og derfor bærer af bestemthedsmarkøren *den*; de svarer til syntaksens nominaler, logikkens bestemte navne, argumenter, logiske subjekter. *den* er således i sig selv en bestemthedsoperator der gør et sem til et navn.

Omsagn noteres: *gør/er !/? SEM*; de defineres som operatører der gør et eller to navne til udsagn ved at bære tidsangivelsen og enten indikativen (uden tegn), imperativen (med `!'), eller interrogativen (med `?'); de svarer til syntaksens finitte verber, prædikative adjektiver, eller prædikative substantiver i ubestemt form. *gør* og *er* er i sig selv tidsoperatører der gør et sem til et omsagn. Hvis man vil angive tid eller modalitet, sker det altså i diagrammerne på dette sted: *gør, gjorde, har gjort, vil, må, skal*.

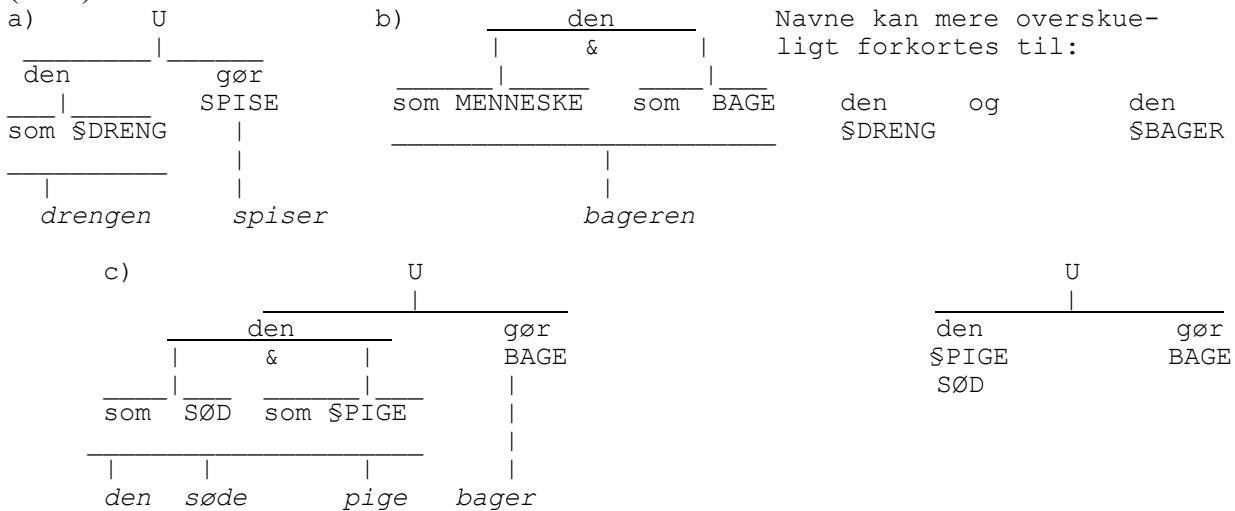
For diagrammer over udsagn med navne og omsagn gælder der nu det at rækkefølgen af navne og omsagn er ligegyldig; det kan jo af notationerne *den* og *gør/er* straks ses hvad der er hvad. Grendiagrammerne bliver derfor vendt således som det passer bedst til rækkefølgen af leddene i overfladesætningen.

Den information der ligger i operatørene for bestemthed (*den*) og for tid (*gør* og *er*), er af en anden art end den information der ligger i de dybdesemantiske semer; den er information der gør konfigurationer til udsagn om noget der skal identificeres uden for sætningen og bevidstheden, og den noteres derfor med små bogstaver i diagrammerne. Informationen som ligger i semerne er information om genstande og forhold i en eller anden beskrevne verden, mens informationen i operatørene er angivelse af hvorledes modtageren ved modtagelse af ytringen i sit verdensbillede skal identificere de genstande og forhold i den beskrevne verden som nævnes og som der fremsættes udsagn om i den ytre sætning. Operatorinformationerne kan således ikke være sande eller falske; de er instruktioner til modtageren om hvorledes hun eller han skal etablere forbindelse mellem talesituationen med dens oplysninger og den beskrevne situation med dens genstande og forhold, og er således forudsætning for at der overhovedet er et udsagn.

En **kvalifikator** noteres: *som*, og kan defineres som en operator der (med tidsmarkør) gør et omsagn til et navn, eller (uden tidsmarkør) gør et omsagn til en komponent i et navn; den svarer til syntaksens relative pronomen. Navnet siges da at bestå af et **kvalificerende degraderet omsagn**.

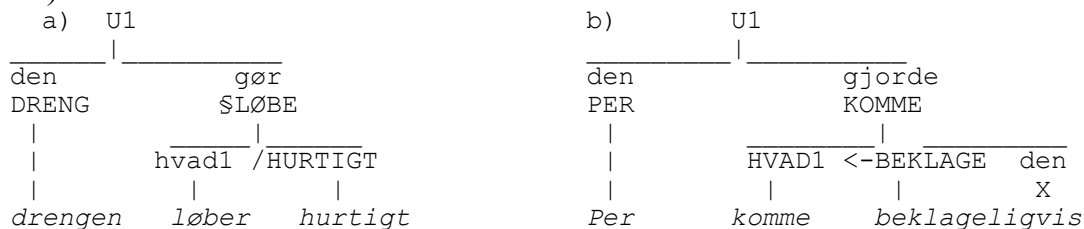
(33.2)

En **modifikator** noteres: *hvad*, og kan defineres som en operator der gør et udsagn til et omsagn eller en komponent i et omsagn; og den svarer i syntaksen til et adverbial eller en adverbial ledsætning evt. en *hvad*-sætning. Omsagnet siges at bestå af et omsagn med et **modificerende degraderet omsagn** (uden tidsmarkør).

Modificerende omsagn og kvalificerende omsagn er degraderede, dvs. gjort til semer der ikke direkte indgår i udsagnet, men kun indirekte ved at kvalificere eller modificere et andet sem som så indgår i udsagnet. Degraderede semer kan fx ikke fokuseres og ikke rammes af udsagnets nægtelse. Man kan om de semer der således, fordi de ikke indgår direkte i udsagnets mening, sige at deres betydning kun er **latent** tilstede i sætningens mening, dvs. at meningen kun gøres manifest under nærmere bestemte betingelser, som kaldes entydiggørelsesisotopi (se § 35).

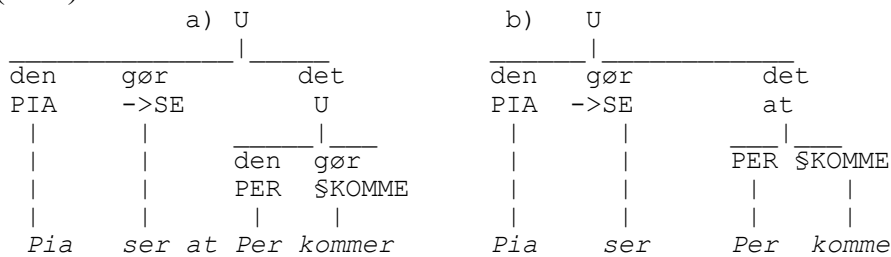
(33.3)

En **underordner** kan defineres som en operator der gør et udsagn til et navn; den svarer til syntaksens underordnende konjunktional. Udsagnet kan enten miste sin tidsmarkør, det kaldes et **skjult udsagn**, og det noteres: *det at*; eller det beholder sin tidsmarkør og

kaldes et **underordnet udsagn**, og det noteres: *det U*:

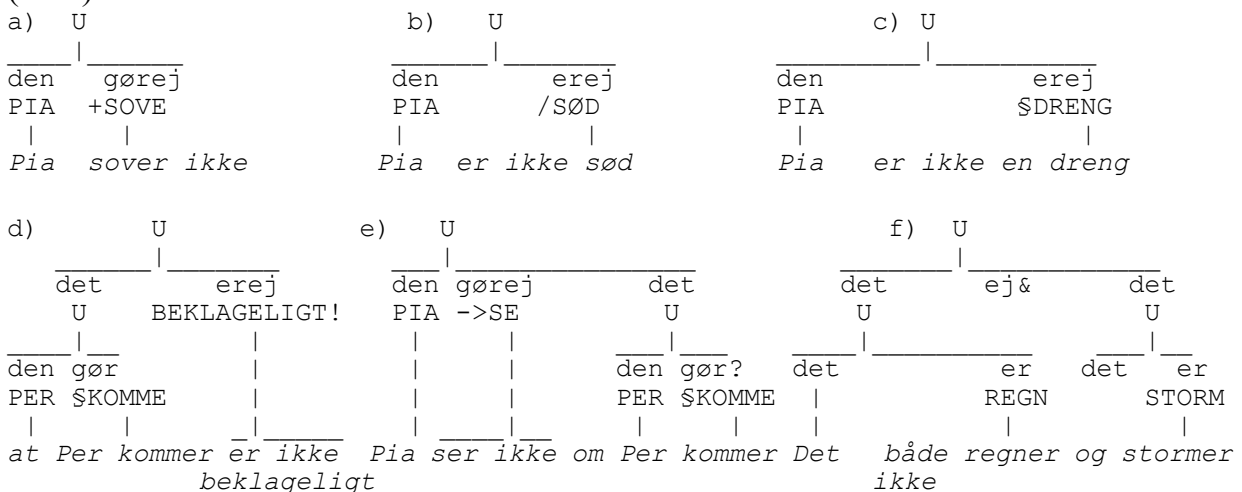
(33.4)

En **logisk operator** er en operator der gør et eller to udsagn til et udsagn med andre logiske egenskaber. Denne logiske kraft rammer i udsagnet altid omsagnet og kun omsagnet: Derfor noteres logiske operatoren med små bogstaver efter omsagnsmærket *gør/er*. Grunden til at semkonfigurationerne er uden logiske operatoren, er netop at de på denne måde forudsætter en udsagnsstruktur med navne og omsagn.

De vigtigste logiske operatoren er nægtelsen, 'ikke', noteret *ej*, de logiske konnektiver: konjunktionerne 'og' og 'men', noteret *&*, disjunktionen 'eller', noteret *v*, implikationen 'hvis...så', noteret *-->*, og kvantorer som alkvantoren, noteret *alle*, eksistenskvantoren, noteret *nogen*, og andre kvantorer som *kun*, *få*.

(33.5)

Denne udsagnsstruktur er en kategorialgrammatik der går ud fra at der kun er to grundlæggende kategorier i sprogudøvelsen, nemlig navn og udsagn. Alle andre kategorier er afledt af disse to, som kategorier der kombineret med en af de allerede definerede kategorier, udgør en allerede defineret kategori. Navnet er henvisningen fra udsagnet til det i rummet (virkeligheden eller en eller anden verden) som det er udsagn om, og udsagnet er den størrelse som alene kan have sandhedsværdi, og være sandt eller ej, dvs. være eller ikke være i overensstemmelse med hvad der sker i tiden i den verden som der henvises til. Alle andre størrelser er afledte størrelser eller operatoren, som gør en størrelse til en af de grundlæggende størrelser.

RESUME AF § 33: I dybdesemantikken findes der **semkonfigurationer** med **bundne**

enheder og **forhold**, som er indholdssidens minimale artikulationsenhed. Ved den strukturelle hierarkisering (i tekstproduktionen) føjes der yderligere artikulerende restriktioner på indholdet.

Der skelnes i overfladesemantikken mellem **udsagn**, *U*, dvs. sætningsmeninger (propositioner), **navne**, *den SEM*, dvs. betydningsbærende størrelser som nævner entiteter der kan henvises til i rum, og **omsagn**, *gør/er SEM*, dvs. betydningsbærende størrelser der om entiteterne i tid udsiger (hævder) egenskaber og forhold. Der findes også en række afledte kategorier: **logiske operatoren**, **underordnere** der definerer **skjulte udsagn** (med *at*) og **underordnede udsagn** med *U*, og **kvalifikatorer og modifikatorer** der definerer **degraderede udsagn**, som kan være kvalificerende med *som*, eller modificerende med *hvad*.

§ 34 Udsagnsstruktur

Man kan nu beskrive indholdssiden i en sætning ved at bestemme efter hvilke regler en semkonfiguration kan transformeres til en udsagnsstruktur. Denne overfladesemantiske udsagnsstruktur kan så dels forklares efter de regler som er beskrevet i kapitel IIA om sætningsbygning, dels efter de leksikalske regler som skal beskrives her og i de følgende paragraffer.

Til relationen mellem udsagnsstrukturen og overfladesætningen hører de leksikalske regler som fx siger at substantivet *kvinde* består af de parallelle degraderede semer §MENNESKE, -HANKØN og +VOKSEN, og at verbet *vælte* består af omsagnet ->GØRE og det underordnede omsagn VÆLTET. Disse regler vil i det følgende blive noteret således: degraderede semer noteres i spids parentes: <SEM>, underordnede semer i krøllet parentes (tuborgere): {SEM}:

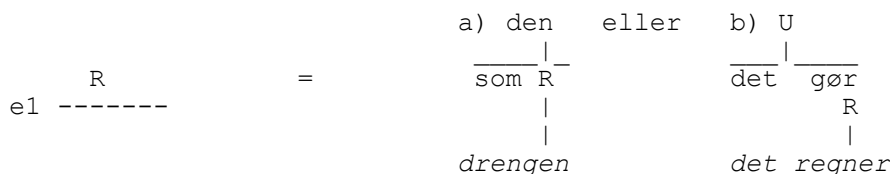
kvinde: <§MENNESKE & -HANKØN & +VOKSEN>

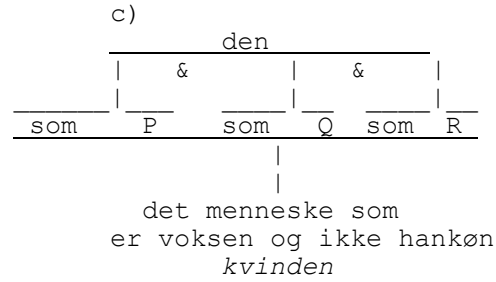
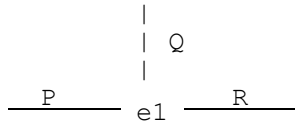
vælte: ->GØRE {VÆLTET}

I denne paragraf skal jeg gennemgå hvilke udsagnsstrukturer hver af de 5 typer af semkonfigurationer kan omformes til. Det der med udsagnsstrukturen føjes til indholdet er bl. a. bestemtheden og tidsformerne, og de har stor indflydelse også på ordbetydningerne.

(34.1)

Regel I: i-konfigurationer: En i-konfiguration, med én binder og et eller evt. flere parallelle semer, bliver a) til et udsagn uden specificeret navn (syntaktisk en subjektløs sætning), eller b) til et degraderet omsagn, dvs. semet i et navn (syntaktisk: bestemt nominal), eller c) til en kompleks benævnelse, med flere kvalificerende degraderede semer, hvis indbyrdes rækkefølge kan variere.

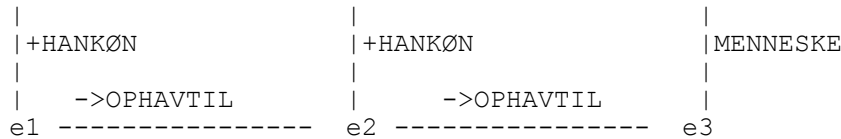
kvinde: <§MENNESKE & -HANKØN & +VOKSEN>

Det er et kvalificerende degraderet udsagn man har i de strukturer der ligger til grund for ord som *farfar*:

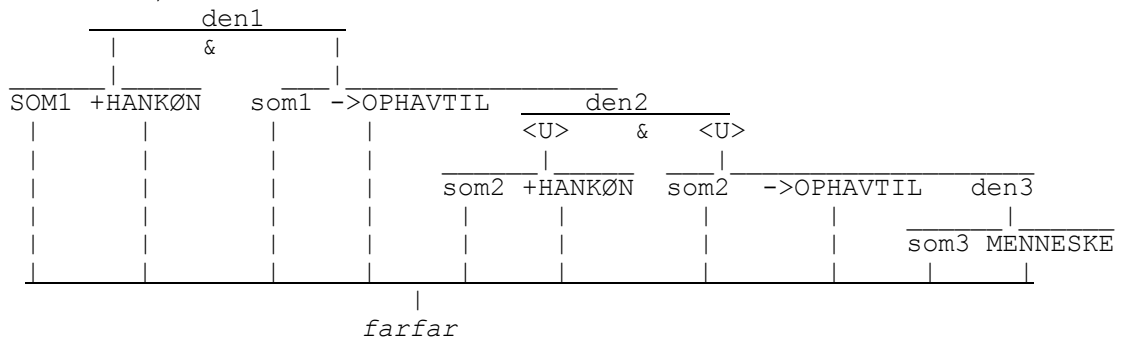
(34.2)

farfar

semkonfiguration:

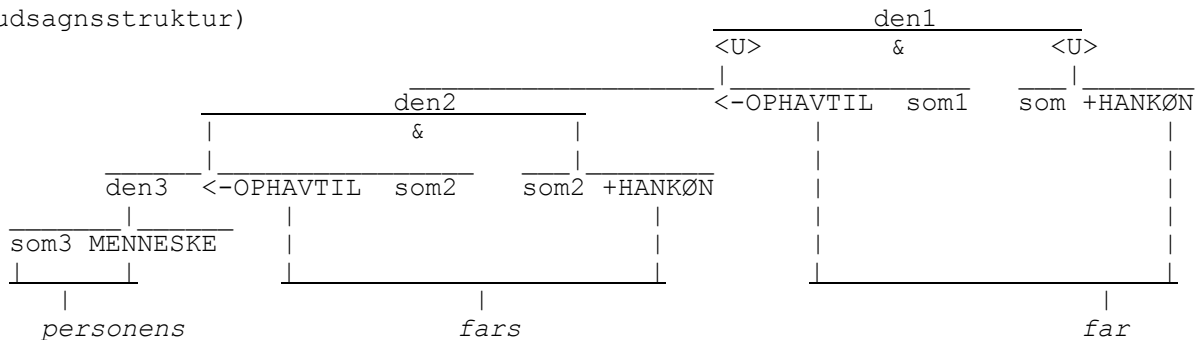

(udsagnsstruktur)

farfar: <+HANKØN & OPHAVTIL {<+HANKØN & OPHAVTIL {>>>>

(udsagnsstruktur)

far: <+HANKØN & OPHAVTIL>

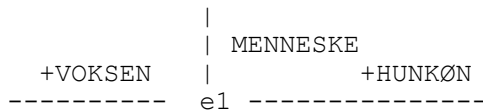
Man kan se at reglen om i-konfigurationer kan forklare at ord som *farfar* og et nominalsyntaxeme som (*personens*) *fars far* er to udtryk for samme semkonfiguration.

Rækkefølgen af parallelle semer i et komplekst navn kan i udsagnsstrukturen variere;

det fremgår af følgende eksempel:

(34.3)(semkonfiguration)

kvinden

den	den	den
§MENNESKE	+VOKSEN	-HANKØN
+VOKSEN	-HANKØN	§MENNESKE
-HANKØN	§MENNESKE	+VOKSEN
det menneske	den voksne	den hun
som er voksen	som er hunkøn	som er menneske
og hunkøn	og menneske	og voksen

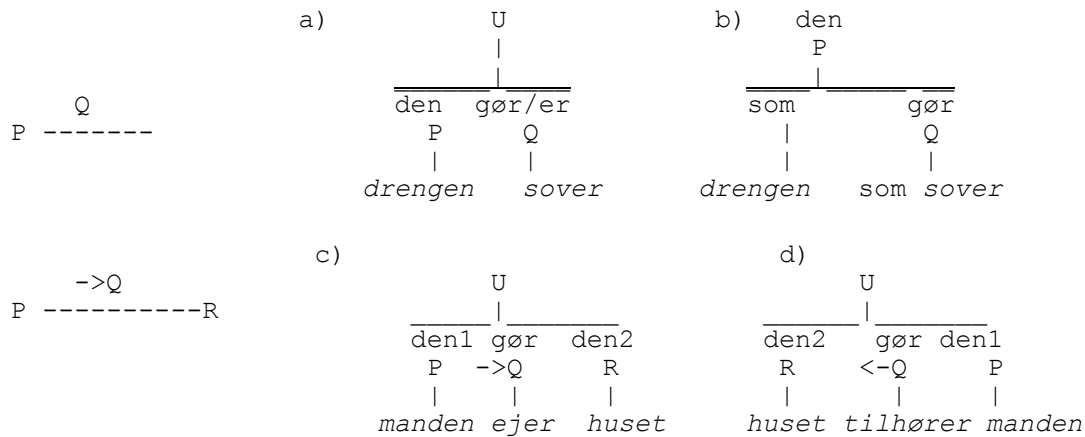
kvinde: <§MENNESKE & +VOKSEN & -HANKØN>

kvinde: <+VOKSEN & -HANKØN & §MENNESKE>

kvinde: <-HANKØN & §MENNESKE & +VOKSEN>

(34.4)

Regel II: I-konfiguration: En I-konfiguration bliver til a) et udsagn med et navn og et omsagn, eller b) et navn med et kvalificerende udsagn, eller c) et udsagn med to navne og et omsagn; navnenes rækkefølge kan spejlvendes d), blot omsagnet også spejlvendes til sin forholdsmodsatning.

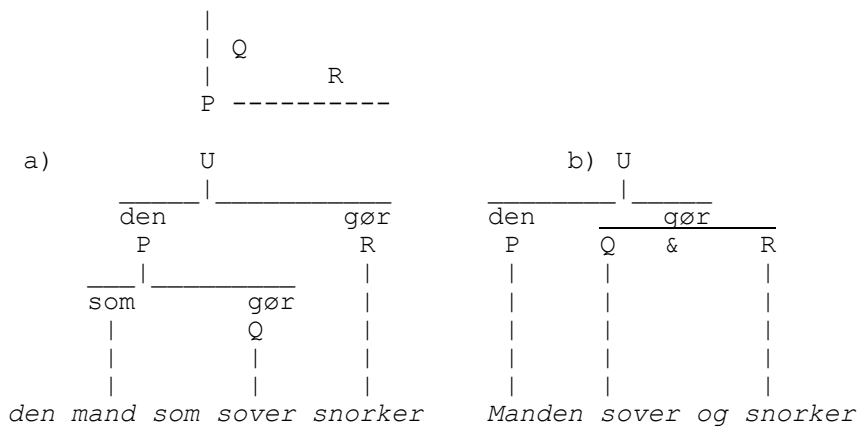

eje: →EJE

tilhøre: ←EJE

(34.5)

Regel III: L-konfigurationer. En L-konfiguration, med en bundet enhed og et forhold, kan blive til a) et udsagn med et navn med et kvalificerende degraderet udsagn, eller b) et udsagn med et navn og to sideordnede omsagn.

(34.6)

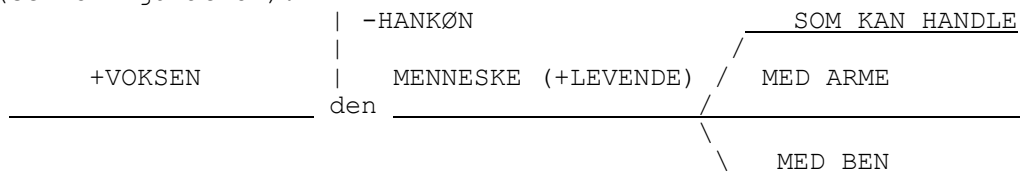
Regel IV: Y-konfigurationer: Redundante og konvergente semer, dvs. semer uden valens, indgår ikke i udsagnsstrukturen men bliver altid degraderede omsagn i andre semer. De angiver de ikke-kriterielle, men encyklopædiske træk ved et ords betydning, men kan indgå i forskellige former for isotopi.

Fx er en af komponenterne i ordet *kvinde* semet MENNESKE, og det er i sig selv et komplekst sem der i alle tilfælde forudsætter det redundante sem +LEVENDE VÆSEN, og indeholder konvergente semer som SOM KAN HANDLE, MED ARME, MED BEN, således at *kvinde* bør noteres således:

(34.7)

kvinde:

(semkonfiguration):

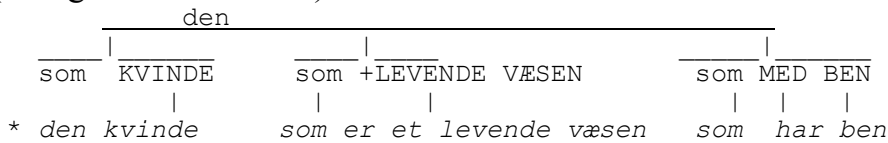

kvinde: -HANKØN & +VOKSEN & (+LEVENDE) :MENNESKE: <SOM KAN HANDLE # MED ARME # MED BEN>

SEM1: <SEM2 # SEM3> angiver at semerne 2 og 3 er konvergente og degraderede i udsagnsstrukturen

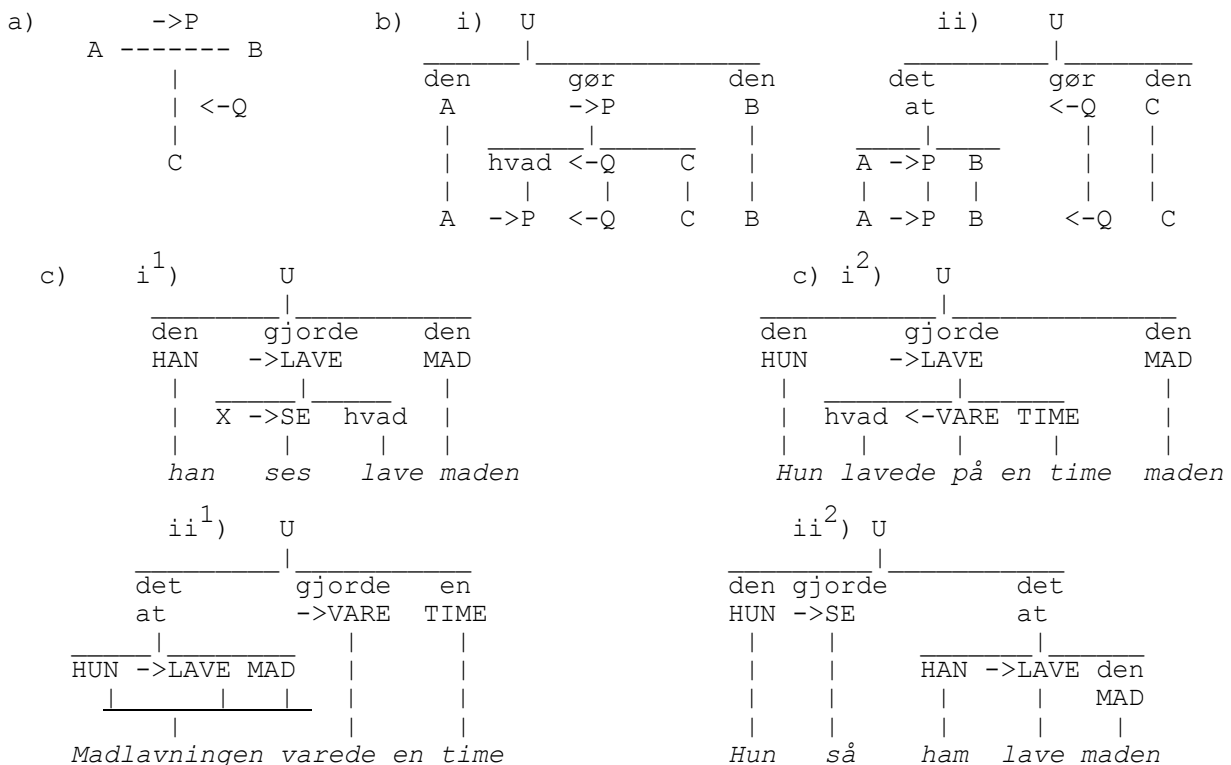
Man kan ikke gøre sådanne redundante eller konvergente semer til selvstændige ord i overfladesætningen uden at det får en tautologisk karakter:

(34.8)
(udsagnsbestemmelser)

(34.9)

Regel V: **T-konfigurationer**: En T-konfiguration, med et 2⁰ sem der har et andet sem som endepunkt, kan blive til i) et udsagn hvor 2⁰ udsagnet er degraderet under det andet omsagn, fx i sætninger med adverbialer; ii) et udsagn hvor det andet udsagn er underordnet som navn i forhold til 2⁰ semer.⁷⁶

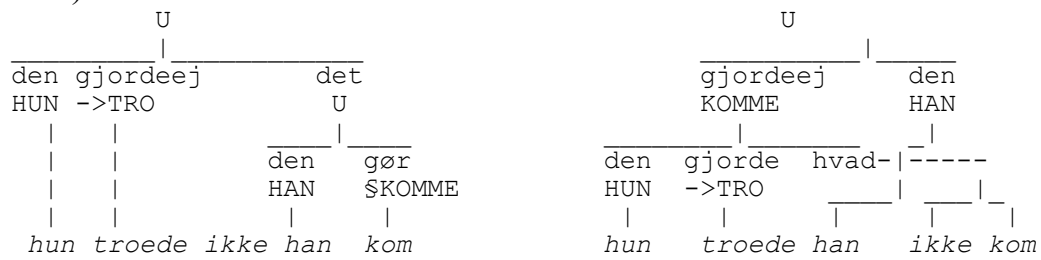

Verbet *tro* kan konstrueres på to forskellige måder som afspejler om sætningens fokus er på *tro* eller på *at*-sætningen; forskellen bliver iøjnefaldende hvis man benægter den: - *Hun troede ikke han kom* betyder enten: 'hun troede ikke på at han kom' eller 'hun troede på at han ikke kom'. Disse to betydninger afspejler sig i følgende strukturer:

76. Denne regelmæssighed, at det samme forhold mellem to prædikater enten kan udtrykkes ved underordning af det ene under det andet, eller ved degradering af det andet i det første, er beskrevet med hver sin formalisering, og så vidt jeg kan se, uafhængigt af hinanden i:
Leech, Geoffrey, (1974) 1983: *Semantics*, Penguin, Harmondsworth, og i:
Bartsch, Renate, & Theo Vennemann, 1972: *Semantic Structures*, Athenäum, Frankfurt am Main.

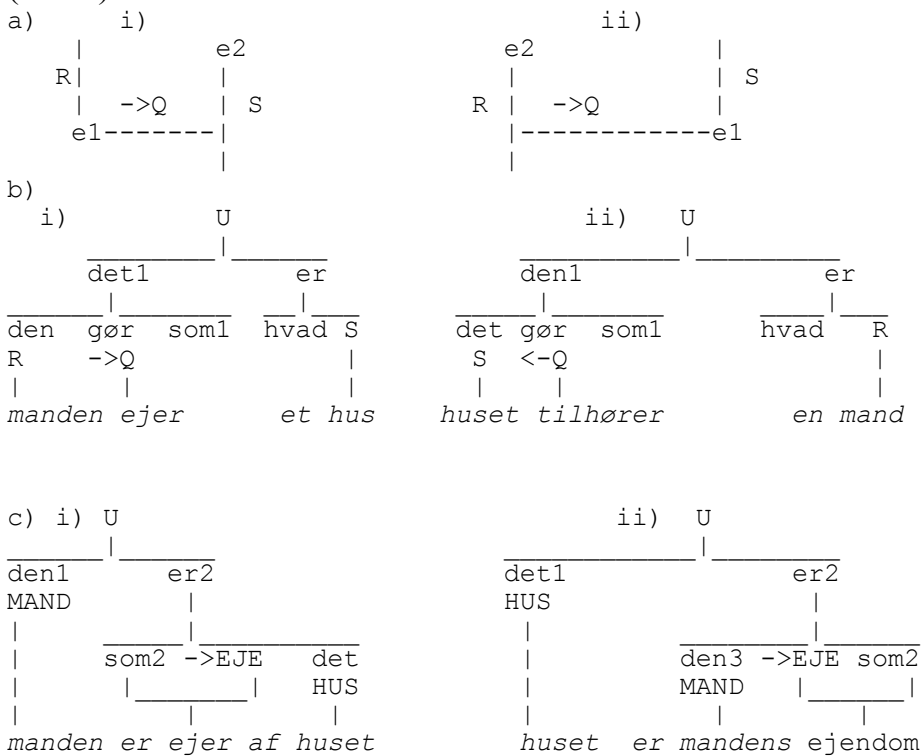
(34.10)

tro: TRO (gør/er), eller: gør/er <-TRO>

I udsagnsstrukturen er navne altid specifikke, dvs. afgrænset i rum, mens omsagn altid er uspecifikke i rum; til gengæld er omsagn specifikke i tid hvor navne er uspecifikke. Syntaksens ubestemte nominaler kommer således af udsagnsstrukturens omsagn og ikke af navne:

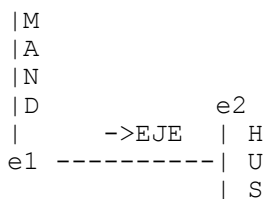
(34.11)

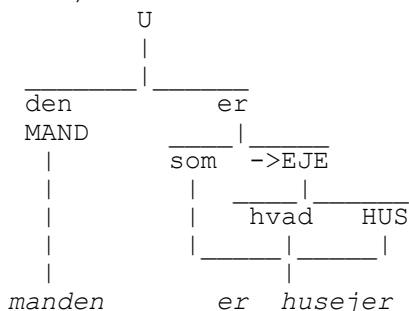
ejer af: <->EJE>

ejendom: <-EJE>

v)

vi)

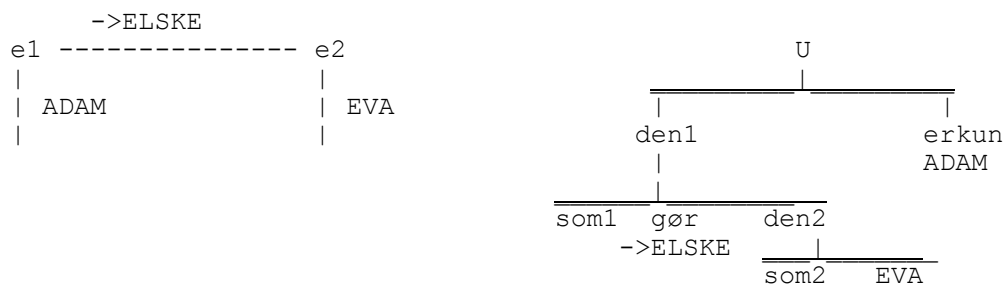
husejer: <->EJE<HUS>>

Overfladesætningens bestemte og ubestemte nominaler har altså forskellige dybdesemantiske kilder. Bestemte nominaler svarer til dybdesemantikens bundne enheder, mens ubestemte nominaler svarer til forhold. Det beskriver at man i sætningen kan fokusere på de ubestemte nominaler, men ikke på de bestemte. Se kap. IVA.

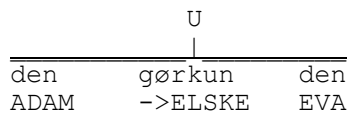
Som nævnt rammer de logiske operators kraft kun udsagnets tidsmarkerede omsagn. Men på grund af regel III og V (om hhv. L-konfigurationens og T-konfigurationens tvetydighed) kan enhver konfiguration blive til flere forskellige udsagnsstrukturer således at en operator som *kun* faktisk kan ramme et hvilket som helst sem fra semkonfigurationen.

(34.12)

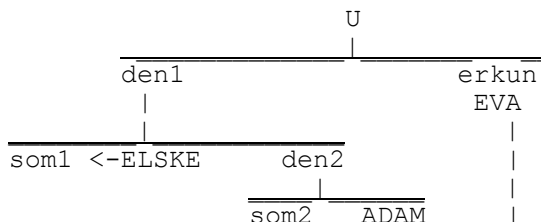
a) *Kun Adam elsker Eva*

b) *Adam ELSKER kun Eva*

c) *Adam elsker kun Eva*

Man kan formulere regelmæssighederne omkring bestemthed, tidsformer og fokusering som en regel:

(34.13)

Regel VI: **Bundne enheder.** De semer som bindes i bundne enheder bliver til

bestemte navne i udsagnsstrukturen. Sætningens ubestemte nominaler er i udsagnsstrukturen omsagn, og kommer af forhold i dybdestrukturen.

RESUME AF § 34: Transformationsprocessen mellem dybdesemantik og overfladesemantik består af seks regler som (i tekstproduktionen) tilføjer meningsbærende struktur og i teksttolkningen abstraherer fra mening af en bestemt type. Alle reglerne giver således mindst to mulige udsagnsstrukturer for hver type semkonfiguration; valget mellem mulighederne er den mening som artikuleres med udsagnsstrukturen:

Regel I definerer hvorledes udsagnsstrukturens navne laves af **i-konfigurationer** således at de degraderede kvalificerende **semer i ordet** kan stå i forskellige rækkefølge (med virkning for hvilken der fokuseres); Regel II definerer hvordan **I-konfigurationer** enten laves **til et udsagn** med navn og omsagn, og evt. et navn mere, **eller til et navn** med et degraderet kvalificerende udsagn; regel III definerer hvorledes der af en **L-konfiguration** kommer enten et udsagn med et navn med et **kvalificerende udsagn** **eller** et udsagn med **sideordnede omsagn**; regel IV siger at der **ikke** findes udsagnsstrukturer svarende til **konvergente semer**, som dog kan have forskellig prominens (se § 35); regel V definerer hvorledes der af **T-konfigurationer** kan laves to forskellige synonyme udsagn, et hvor det ene sem er omsagn i et udsagn der er **underordnet** som navn i forhold til det andet sem, eller et hvor det andet sem er omsagn i et **degraderet** udsagn i forhold til det første sem; og regel VI viser endelig hvorledes semkonfigurationernes **bundne enheder** i udsagnsstrukturen kun kan blive til **navne** som altid er bestemte, mens overfladens ubestemte nominaler i udsagnsstrukturen er omsagn og i dybdesemantikken forhold.

§ 35 Sammenhængsisotopi

Det er nu muligt at indkredse, hvad der egentlig sker i **leksikaliseringen** af semkonfiguration til ord, hvorledes sproget med sin struktur og sit ordforråd begrænser og artikulerer det indhold der ligger i semkonfigurationen. Hele det begrebsapparat der er opstillet i de foregående paragraffer med dybdesemantik og overfladesemantik har netop haft til formål at gøre det muligt at beskrive hvilke dele af indholdet i en tekst der kommer fra de leksikalske ord, hvilke fra det syntaktiske arrangement, og hvilke fra den tekst og situation som ordet ytres i.

Den dybdesemantiske semkonfiguration kan som sagt sammenlignes med indholdet i en drøm: indholdet er individuelt og mangetydigt. Man må forestille sig semkonfigurationer som beskrivelse af det der kan tænkes, uden garanti for at der også findes ord for det. Semkonfigurationer er altså repræsentationer af de billeder af en situation som et individ kan have når man ser bort fra hierarkisering, informationsstruktur og ordforråd.

En ytring hvis indholdsside omfatter udsagnsstrukturen, er på den anden side en kollektiv og social mening, hvori der kun kan findes de konfigurationer som der findes ord for i sproget. Set i historisk perspektiv er leksikaliseringen altså en forstening; visse individuelle konfigurationer er stivnet, gjort varige ved med tegnrelationen at blive forbundet med et fælles ordudtryk, mens andre ikke er blevet bevaret, men er forsvundet med tanken.

I denne paragraf vil jeg først beskrive problemet om hvilke semer i en given semkonfiguration som bliver til bundne enheder, navne og dermed til substantiver der henviser til genstande i omverdenen, og hvilke der bliver til omsagn og dermed til verber, adjektiver eller adverbier, der henviser til forhold i omverdenen. Dernæst beskriver jeg

hvorledes bestemte substantiver semantisk set 'hører sammen med' eller 'passer til' bestemte verber, det som nogle steder kaldes *semantiske selektionsregler*, og som jeg vil kalde *sammenhængsisotopi*.

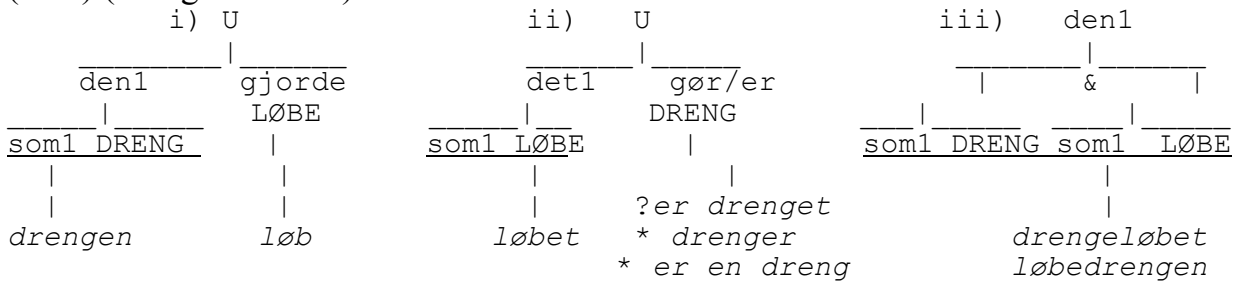
Tag en simpel konfiguration som:

(35.1)

DRENG   LØBE
----- e1 -----

Efter reglerne kan denne semkonfiguration blive til tre forskellige udsagnsstrukturer:

(35.2) (udsagnsstruktur)

Som man kan se, er på dansk semet LØBE i ordforrådet på dansk udtrykt med et primært verbum, og et afledt verbalsubstantiv, mens semet DRENG udtrykkes med et primært substantiv og ved et afledt adjektiv, mens der slet ikke findes noget verbum. Ikke desto mindre kan DRENG godt optræde som omsagn, nemlig som et substantiv der står som prædikat i syntaksen. Men det kan ikke være omsagn for navnet *løbet*.

Hovedtendensen i den forsteningsproces som i tusindvis af år har udkrystalliseret de danske ord, synes at være den at det i udsagnets tidsperspektiv er entiteten DRENG der er konstant, den viser intet tidsforløb, mens LØBE er afgrænset i tid, eller snarere: viser tidsforløb i forhold til 'drenge'. DRENG kan altså antages at eksistere også før og efter udsagnets tid, mens LØBE netop ikke eksisterer hverken før eller efter udsagnets tid, men angiver forandringerne i udsagnets tid.

I udsagnet forudsættes det at navnene har eksistens i den virkelige eller i andre verdener, og derfor blot skal nævnes eller udpeges for modtageren, de forudsættes at eksistere, mens omsagn ikke eksisterer, men sker eller foregår i navnenes verden. Grundmeningen i et udsagn der konstitueres af subjekt og verbum kan altså beskrives som: 'der sker eller foregår noget med det eksisterende'.

Forskellen i tidsperspektivet på navne og omsagn er relativ, således at forstå at DRENG er mere konstant end LØBE. Derfor lyder da også **Løbet drengede* absurd. Derimod kan entiteten DRENG godt have et kortere tidsperspektiv end fx entiteten VAGTPOSTEN eller KONGEN, således at man godt kan have *Vagtposten var en dreng* eller *Da kongen var dreng*. Man ser at man ved at vælge bestemt form på subjektet markerer at det er den entitet som kan benævnes, mens nominalet i ubestemt form er det omsagn som sættes i tid.

Der er altså ikke nogen regler for hvilke semer der bliver til hvilke ordklasser, men kun en tendens til at entiteterne bliver til substantiver mens processerne bliver til verber. Derimod er der mere strikte forbindelse mellem bestemthedsangivelserne (som svarer til semkonfigurationernes bindere), tidsangivelserne og udsagnsstrukturen. Det der bestemmer nogle semer som verber er det forhold at de i udsagnsstrukturen er operander til tidsangivelsen *gør/er*, og det der gør andre semer til substantiver er det forhold at de er operander for bestemthedsangivelsen *den/t*. Adjektiver og adverbier er semantisk set semer der er hhv. kvalificerende og modificerende semer i forhold til det sem som er umiddelbar operand for bestemthedsendelsen og tidsangivelsen.

Ethvert komplekst sem som §DRENG og §LØBE kan opløses i konfigurationer af andre semer. Ordet *dreng* defineredes fx som +HANKØN & -VOKSEN & MENNESKE. Men semet MENNESKE, kan så igen opløses i fx: <SOM HAR VILJE # SOM HAR FØLELSER # SOM HAR SANSEOPLEVELSER # SOM ER HANDLEDYGTIG # SOM BRUGER SPROG # MED HOVED # MED KROP # MED ARME # MED BEN # SOM KAN TÆNKE # SOM KAN TALE>. Ordet *dreng* kan altså beskrives således:

(35.3)

dreng: +HANKØN & -VOKSEN & MENNESKE: <SOM HAR VILJE # SOM HAR FØLELSER # SOM HAR SANSEOPLEVELSER # SOM ER HANDLEDYGTIG # SOM BRUGER SPROG # MED HOVED # MED KROP # MED ARME # MED BEN # SOM KAN TÆNKE # SOM KAN TALE>.

Semet MED BEN er altså i ordet *dreng* et i udsagnsstrukturen degraderet sem. Det er der som konvergent sem der ekspliciterer semet MENNESKE. Præcis det samme gælder semet MED ARME. På denne måde er der i ethvert ord mange degraderede semer, og antallet afhænger ikke af ordet, men af hvor fint man ønsker at ekspliciterer betydningen af det. Antallet af degraderede semer som medtages i semkonfigurationen, afhænger kun af målestokken på kortet, ikke af landskabet (semet) som skal beskrives.

Semer der på denne måde er degraderede træk i et ord (hvad enten de er modificerende eller kvalificerende) kaldes **latente** semer. De kan ikke fokuseres eller rammes af sætningens nægtelse, og derfor indgår de ikke automatisk i meningen med sætningen. Latente semer kan ikke ekspliciteres uden at sætningen får tautologisk karakter: - *Der var engang en dreng, han havde to ben.*

Ordet *løbe* har som så mange andre ord, stor polysemi: *drengen løb, vandet løb, floden løb ned mod havet, hjulet løb rundt, stien løb hen forbi møllen.* (Jeg går ud fra at *løbe rundt* i *fabrikken løber rundt* er en leksikalsk størrelse for sig selv fordi det er et fast udtryk.) Man kan derfor beskrive *løbe*'s leksikalske betydning som en indviklet kombination af konfigurerede, divergente og konvergente semer ⁷⁷:

(35.4)

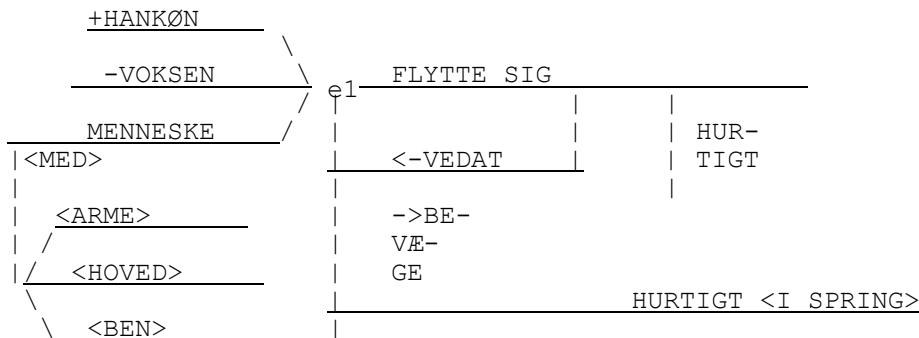
løbe: [FLYTTE SIG <HURTIGT: <[VED AT BEVÆGE BEN <HURTIGT: <I SPRING>>] / VED AT FLYDE/ RUNDT]>> / LIGGE: <SOM BLIKKET FLYTTER SIG>]

I det øjeblik man sætter disse to leksikalske størrelser sammen i en ytret sætning sker der to ting: 1) ved entydiggørelsesisotopi bliver *løbe* entydiggjort til kun at betyde: FLYTTE SIG <HURTIGT: <VED AT BEVÆGE BEN <HURTIGT: <I SPRING>>>, og 2) ved sammenhængsisotopi bliver det konvergente sem BEN i ordet *dreng* gjort manifest fordi det er nødvendigt for at korrespondere med det tilsvarende divergenssem i *løbe*. Semkonfigurationen for hele sætningen *Drengen løb* kommer altså til at se således ud:

---

77. Se en lignende, men anderledes formaliseret analyse af ordet *løbe* i Bartsch, Renate, 1984: *The Structure of Word Meanings: Polysemy, Metaphor, Metonymy*, i Landman, Fred, & Frank Veltman (eds), 1984: *Varieties of Formal Semantics*, Foris Publications, Dordrecht.

(35.5) (semkonfiguration)

Hvis man nu ser bort fra de divergente semer og deres entydiggørelsesisotopi, kan man se at både *dreng* og *løbe* i udsagnsstrukturen indeholder en række degraderede semer, dvs. latente encyklopædiske specifikationer af de kriterielle parallelle eller konfigurerede semer i ordet, fx hhv: MED HOVED, MED BEN og BEVÆGE BEN, HURTIGT. Det viser sig at de også kan korrespondere med hinanden således at de to ord uden problemer kan indgå i den samme sammenhæng. Man kan altså definere:

(35.6)

To ord kan indgå semantisk forbindelse i en sætning hvis et **latent** sem fra et ord korrelerer med (er identisk med) et sem (af lige gyldig hvilken type) i et andet ord når sætningen ytres i en situation. Ved denne korrespondens mellem semerne gøres det latente sem **manifest**, og det kaldes **sammenhængsisotopi**.

Som nævnt vil specificationsgraden af en semkonfiguration altid være tilfældig, man kan aldrig hævde at man har beskrevet indholdet af et ord færdigt, for det kan sættes i paradigmatiske modsætning til, og syntagmatiske sammenhæng med andre ord end man har valgt. En væsentlig egenskab ved notationen af semkonfigurationer er den at man kan notere den samme konfiguration mere eller mindre specificeret.

Både (35.1) og (35.5) kan som semkonfiguration være en beskrivelse af meningen med sætningen: *Drengen løb*. Sproget synes ikke i sit forråd af FORSTENEDE ord at have midler til at leksikalisere (35.5) som: **Løbet drengede*, men heller ikke: **hans-flytten-sig bevægelsesmæssigt ben-menneskede hurtigt*.

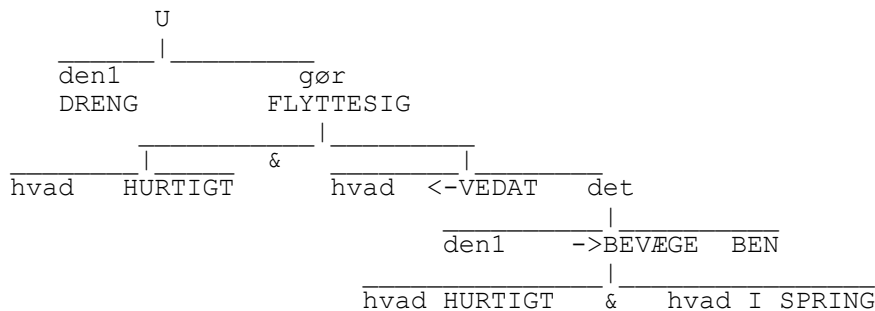
Ved kun at tillade leksikaliseringen med ordet *løbe* og *dreng* er indholdsomfanget af konfigurationen blevet indsnævret, eller med andre ord: der er tilføjet betydning ved leksikaliseringen. Denne indholdstilvækst må nogenlunde være følgende: Ved leksikaliseringen har semerne fra konfigurationen fået forskellig status. Nogle semer, de parallelle semer, er automatisk manifesterede dele af sætningens mening (de kan fokuseres og de kan rammes af nægtelsen). Andre semer, de semer som er degraderet, er kun latente dele af sætningens mening, men de kan gøres manifesterede med sammenhængsisotopi.

Læg mærke til at latente semer ikke har nogen særlig notation i dybdesemantikken; antallet af latente semer er et produkt af valg af målestok for kortet (dvs. notationen) og ikke en egenskab ved landskabet, dvs. indholdet af ordene; der er fx ikke i (35.1) noteret nogen latente semer, men mange i (35.5) der så er latente, og notationerne beskriver den samme sætning og de samme ord.

I overflade semantikken vil kun et af alle de semer som ordet *løbe* indeholder stå øverst

i udsagnsstrukturen, de andre er degraderede:

(35.7)

Som tommelfingerregel kan man sige at semer der i dybdesemantikken er Y-konfigurerede, i-konfigurerede eller T-konfigurerede, i udsagnsstrukturen bliver degraderet til et træk i et ord (det gælder dog ikke subjektløse verber og adverbialer der kommer af T-konfigurationer).

Sammenhængsisotopi er en relation i semkonfigurationen mellem latente semer fra et ord og semer fra et andet ord (semer som også kan være latente). BEN er latent fordi det er Y-konfigureret sem i *drengen*, og BEN er også latent fordi det er underordnet under et degraderet sem i *løbe*. Mens entydiggørelses-isotopien 'udvælger' semet FLYTTE SIG <HURTIGT: <VED AT BEVÆGE BEN <HURTIGT <I SPRING>>> i *løbe* til at dominere over de konkurrerende divergenssemer (fx LIGGE <SOM BLIKKET FLYTTER SIG>), så gør sammenhængsisotopien semet BEN til en manifest del af meningen med i *drengen løber*

Der er således kun grund til at notere latente semer fra et ord, hvis de indgår i en sammenhængsisotopi med andre (eventuelt degraderede) semer fra et andet ord. Der er altså ikke grund til at notere MED ARME som et degraderet sem fra ordet *dreng* i semkonfigurationen over *drengen løber*. Og der er ikke grund til at notere I SPRING fra ordet *løbe* i semkonfigurationen over *drengen løber*.

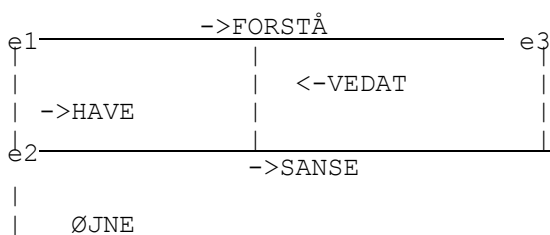
I **metaforer** spiller de latente semer en vigtig rolle: Verbet at *se* kan i sætningen

(35.8)

Man må gerne røre med øjnene men ikke se med fingrene

beskrives ved følgende semkonfiguration:

(35.9) (semkonfiguration)

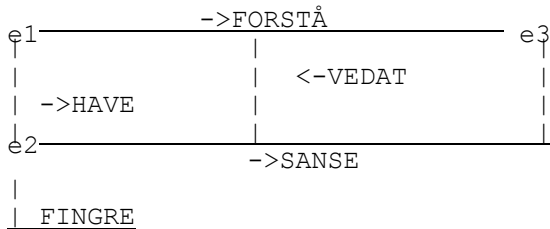

se: →FORSTÅ <VEDAT {{ØJNE <-HAVE>} →SANSE}>

I denne konfiguration er semerne $\langle \text{VEDAT} \{ \{ \text{ØJNE} \langle \leftarrow \text{HAVE} \rangle \} \rightarrow \text{SANSE} \} \rangle$ alle degraderede og derfor latente. Grunden til at netop disse semer medtages i den dybdesemantiske notation over ordet *se*, er den at de samme semer er latent til stede i ordet *røre* fra samme sætning:

(35.10) (semkonfiguration)

røre: $\rightarrow \text{FORSTÅ} \langle \text{VED} \{ \{ \text{FINGRE} \langle \leftarrow \text{HAVE} \rangle \} \rightarrow \text{SANSE} \} \rangle$

De latente semer $\langle \text{VED} \{ \{ \text{XXXXX} \langle \leftarrow \text{HAVE} \rangle \} \rightarrow \text{SANSE} \} \rangle$ gøres ved sammenhængsisotopi manifeste i begge de to ord *se* og *røre* når de indgår i samme sætning og står i opposition til hinanden.

Når verbet *se* så sættes sammen med *med fingrene* i det metaforisk udtryk: *man må ikke se med fingrene!* betyder *se* 'at røre' fordi de **ekspliciterede** ord *med fingrene* udkonkurrerer de latente semer $\{ \text{ØJNE} \langle \leftarrow \text{HAVE} \rangle \}$, og derved skifter ordet *se* betydning fra 'se' til 'røre'.

Semet ØJNE er latent til stede i det leksikalske ords semkonfiguration. Ved modstillingen mellem *se* og *røre*, gøres MED ØJNE (og også MED FINGRE) til manifeste dele af sætningens mening. Alligevel kan de - fordi de ikke er ekspliciteret, men kun latente dele der er gjort **implicit manifeste** - blive erstattet af de i sætningen ekspliciterede ord *med fingrene* som optræder på **samme plads** i konfigurationen. I det øjeblik man udskifter det implicite latente sem ØJNE fra *se* med det eksplicite FINGRE fra det udtrykte ord *fingrene*, bliver meningen helt identisk med semkonfigurationen for den leksikalske semkonfiguration for *røre*. *at se med fingrene* kommer til at betyde 'at røre'.

Læg mærke til at man i andre sammenhænge ikke ville dekomponere *se* og *røre* på samme måde som her, fx ikke når *se* konstrueres med en *at*-sætning eller en akkusativ med infinitiv, for det kan *røre* ikke. I sådanne sammenhænge dekomponeres de to ord altså ikke på samme måde. Man ville altså ikke få manifesteret semerne $\langle \text{VED} \{ \{ \text{ØJNE} \langle \leftarrow \text{HAVE} \rangle \} \rightarrow \text{SANSE} \} \rangle$ i en sætning som *Hun så at han at han rørte ved bordet*.

Grunden til at man i (35.8) gør netop disse semer manifeste, er sammenhængsisotopien mellem *se* og *røre* og mellem *øjne* og *fingre*, som får semerne SANSE til at træde frem i *se*, og de konvergente semer ORGANET FOR EN SANS (det svarer til $\langle \text{VED} \{ \{ \text{XXX} \langle \leftarrow \text{HAVE} \rangle \} \rightarrow \text{SANSE} \} \rangle$, eller 'et X som man har, og som kan sanse') til at træde frem i *øjne* og *fingre*. Det svarer helt til de nævnte opgaver af typen: - *Hvis 'øjne' svarer til 'røre', så svarer 'fingre' til ?*

Det som definerer et substantiv er bestemthedsendelsen. Alle de semer som forstnes til et substantiv, hvad enten det er parallelle semer eller degraderede semer, holdes sammen af den samme bestemthedsendelse (*den/t*). Parallelle semer er altid manifeste, men kan indgå i forskellig rækkefølge med hinanden således at enten ét, eller et andet af dem, er den umiddelbare bærer af bestemtheden; konvergente semer kan derimod aldrig blive bærere af bestemthedsendelsen; de er altid i de leksikalske ord latente, og de kan gøres

manifeste i den ytrede tekst ved sammenhængs isotopi; men de bliver altid kun implicit manifeste, og kan erstattes af eksplicite semer der optræder på samme plads.

Det som definerer et verbum, er dets evne til at bære tidsbestemmelserne, og alle de semer der indgår i en verbal konfiguration, holdes sammen til én enhed ved at de alle tilsammen er bærer af samme tidsmarkør (*gør/er*). Ved leksikaliseringen forstnes således ikke blot en bestemt konfiguration, men også en bestemt udsagnsstruktur, således at et bestemt sem bærer tidsendelsen (i modsætning til substantiver med parallelle semer som kan skifte rækkefølge). Som i substantiver er de degraderede semer latente i det leksikalske ord, de bliver gjort manifeste ved sammenhængs isotopi, men kan som implicite semer erstattes af eksplicite semer der optræder på samme plads i semkonfigurationen.

Sammenhængs isotopien gør altså de semer der er latente (fordi de er degraderede), men som går igen i flere ord i sætningen som ytres i en situation, implicit manifeste. Og dernæst erstatter de eksplicit udtrykte semer de manifeste men implicite (dvs. ikke udtrykkeligt ytrede) semer på de pladser i konfigurationen som netop er gjort manifeste ved isotopien. Latente semer er de betydningskomponenter i et ord som kan gøres manifeste, men som også kan erstattes af eksplicit ytrede parallelle semer.

RESUME AF § 35. Ved **leksikalisering** er semer som har relativ stor varighed, i sprogets historie blevet forstnet til bundne enheder, navne og dermed til **substantiver med bestemthedsmarkør**, mens de semer der i forhold til de andre varierer i tid, er blevet til forhold, omsagn og dermed **verber med tidsmarkør**, adjektiver og adverbier.

Imidlertid kan man i ethvert leksikalsk ord finde uendeligt mange semer som er **latente** fordi de er degraderede, dvs. konvergente semer fra Y-konfigurationer (især i substantiver) og degraderede T-konfigurationer (især i verber). Visse af disse latente semer **gøres implicit manifeste** og bliver del af sætningens mening ved **sammenhængs isotopi**, dvs. det at et latent sem fra ét ord korrelerer med (er identisk med) et sem (af ligegyldig hvilken type) i et andet ord i en sætning som ytres i en situation. (Latente semer som ikke gøres manifeste, bidrager ikke til meningen med sætningen.)

Latente semer der i en sætning ved sammenhængs isotopi gøres **implicit** manifeste, kan dog i **metaforer**, af **eksplicite** parallelsemer fra et andet ord, blive **erstattet** på den plads i konfigurationen hvor de er gjort manifeste, hvorved ordets bidrag til sætningens mening ændres.

§ 36 Konvergente semer og begreber

I det leksikalske ord findes der to typer af latente semer som ikke nødvendigvis aktualiseres eller manifesteres som del af meningen med en sætning som ytres i en situation: især i substantiver findes der konvergente semer, dvs. semer fra en Y-konfiguration der i udsagnsstrukturen er kvalificerende degraderede omsagn, og især i verber, adjektiver og adverbier findes der semer fra en T-konfiguration som i udsagnsstrukturen bliver modificerende degraderede omsagn; ingen af dem kan fokuseres eller rammes af nægtelsen, og det er derfor de ikke nødvendigvis aktualiseres og indgår i meningen med en sætning der ytres i en situation. Det som kaldes **sammenhæng** eller **kohæsion** er så dette at latente semer i en ytret sætning gøres manifeste fordi de korresponderer med semer (af en eller anden type) i andre ord i sætningen.

Hvis vi tager substantivet *kvinde*, kan det beskrives som sammenknytningen af de tre parallelle semer MENNESKE & +VOKSEN & -HANKØN. Og semet +VOKSEN er i

sig selv komplekst og komponeret af flere forskellige semer - således som også ordet *voksen* er det. Man kan beskrive det som bestående af semerne: KØNSMODEN, MED SOCIALE RETTIGHEDER og PSYKOLOGISK MODEN. Disse semer er i ordet *kvinde* ikke parallelle på den måde at de, når de varierer uafhængigt af hinanden, også giver hvert sin leksikalisering (på samme måde som +VOKSEN, MENNESKE og -HANKØN gør).

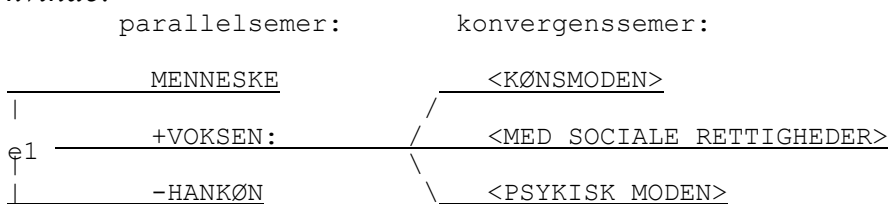
De er **konvergente**; hvis man har den ene, må man også tage de andre med - vel at mærke hvis man vil bruge en semkonfiguration som er forstøret til det ord som findes på dansk. Man kunne godt tænke sig at man havde syv forskellige ord for 'at være voksen': et for 'biologisk voksen', et for 'socialt voksen' og et for 'psykologisk voksen', et for 'biologisk og socialt voksen' osv. Men det har man ikke. Semernes konvergens er således ikke en egenskab ved semerne, men en egenskab ved det danske ordforråd.

Man kan sige at konvergente semer repræsenterer den encyklopædiske viden. Og semers konvergens kan altså kun defineres i forhold til en udvalgt af ord som sættes i forhold til hinanden ved at indgå i den samme tekst eller situation eller ordbog over et sprog. Jeg vil derfor gerne fastholde at det ikke er ren viden om verden, men den viden om verden som er konstitueret ved de ord som vi nu i en given situation har til at tale om verden i. Udnyttelsen af den encyklopædiske viden er således ikke noget der foregår uafhængigt af sproget, dvs. når tekstens udsagn om virkeligheden i 'tankens sprog', et uafhængigt medium, sammenlignes med virkeligheden, men når man tillægger ordene betydning og sætningerne mening i det hele taget.

Det kan tegnes som en semkonfiguration således:

(36.1) (semkonfiguration)

kvinde:

Et sem kan forgrene sig i flere semer uden at disse nye semer har nogen bindere; de danner i sig selv ikke ord. Og i lineær notation kan man skrive det således:

(36.2)

kvinde:

MENNESKE & +VOKSEN: <KØNSMODEN # MED SOCIALE RETTIGHEDER # PSYKOLOGISK MODEN>
& -HANKØN.

SEM0: <SEM1 # SEM2> angiver at semerne 1 og 2 er konvergente i forhold til 0

Konvergente semer er ikke det samme som redundante semer. Redundante semer er dem der karakteriserer det overbegreb som ordet hører ind under, og som noteres med runde parenteser, mens de konvergente semer er dem der karakteriserer forskellen mellem det begreb som ordet betegner og dets sidebegreber. I ordet *kvinde* er semet VOKSEN et parallelt sem som karakteriserer forskellen på *voksen* og *barn*, som er sidebegreber, der begge er underbegreber til *menneske*; KØNSMODEN er derimod et konvergent der ikke karakteriserer forskellen til noget andet ord, men udfolder det encyklopædiske indhold af semet VOKSEN.

Semet MENNESKE har en række redundante semer tilknyttet.

(36.3)

MENNESKE: (PATTEDYR: (HVIRVELDYR: (+LEVENDE: (FYSISK))))
 SEM: (REDUNDANSSEM) angiver redundanssemer som beskriver overbegreber.

Hver af disse redundante semer kan så hver især beskrives som komplekse semer der hver ekspliciteres ved deres række af konvergente semer, fx:

(36.4)

a. FYSISK: <SOM KAN SES # SOM HAN HØRES # SOM KAN FØLES # SOM HAR EN STØRRELSE
 [SÅ MAN KAN FLYTTE RUNDT MED/ SÅ MAN IKKE KAN FLYTTE RUNDT MED]>

b. +LEVENDE: <SOM STÅR I VEKSELVIRKNING MED SINE OMGIVELSER <<VED AT ÅNDE
 # OPTAGE NÆRING # UDSKILLE AFFALDSSTOFFER # BEVÆGE SIG # FORMERE SIG>>>

c. HVIRVELDYR: <MED RYGMARV # HJERNE # HOVED # NERVER # BLOD # SKELET #
 MUSKLER # ØJNE # ØRER # NÆSE>

d. PATTEDYR: <HUNNEN FØDER LEVENDE UNGER SOM DIER HOS HENDE # MED FIRE LEMMER
 # INDRE ORGANER>

e. MENNESKE: <SOM HAR VILJE # SOM HAR FØLELSER # SOM HAR SANSEOplevelser #
 SOM ER HANDLEDYGTIG # SOM BRUGER SPROG>

Som man kan se er den forstenede konfiguration der udtrykkes med ordet *kvinde*, med de konvergente og redundante semer forbundet med store dele af det øvrige ordforråd. På den måde er forsteningssprocessen ikke en proces der rammer en enkelt konfiguration og dermed resulterer i ét ord. Man kan kun beskrive det som en diakronisk proces som foregår i store dele af sprogets ordforråd på én gang; de er defineret ved hjælp af hinanden.

Leksikaliseringen er ikke blot en diakronisk forstening, men også en psykologisk proces: en sprogbruger (det er lettest, men ikke nødvendigt, at forestille sig en modtager) omsætter - på grund af tegnrelationen, som sprogbrugerne har lært i og med de har lært at tale sproget - ordene i en sætning til en semkonfiguration. Det er her påstanden at de parallelle semer er manifest til stede i sætningsmeningen hver gang ordet *kvinde* ytres i en eller anden sammenhæng, mens de konvergente semer (men ikke de redundante) latent er til stede og manifesteres ved sammenhængsisotopi med andre ord i sætningen.

Hvis man støder på en avisoverskrift om *kvinde på 16 år mor* vil konvergenssemerne til VOKSEN, nemlig MED SOCIALE RETTIGHEDER, og PSYKISK MODEN, næppe umiddelbart blive gjort implicit manifeste; det er alene konvergenssemet KØNSMODEN som bliver gjort manifest. De to latente konvergenssemer kan godt blive gjort manifest senere i sammenhængen, men i denne overskrift vil de netop blive ladet tilbage af læseren som med ordet *kvinde* forstår 'den der er hunkøn, menneske og voksen for så vidt angår kønsmodenhed'. Ved samme eksempel vil enkelte af konvergenssemerne til overbegrebernes redundanssemer til MENNESKE blive aktiveret, fx HUNNEN FØDER LEVENDE UNGER og nok også SOM HAR FØLELSER, men ikke: MED FIRE LEMMER eller MED ØJNE.

Forskellige tekster vil altså manifestere et varierende antal af de latente semer, og man kan også tænke sig at afsender og modtager vil aktivere et forskelligt antal af de latente semer som hører til de ord som forekommer i teksten, alt afhængigt af hvor mange sammenhængsisotopier de tidligere har set ordet indgå i. Dette fænomen har man kaldt

intensionsdybde⁷⁸.

(36.5)

Formuleringen har "selv" ingen bestemt grad av dybde og klarhet, den er ingen tanke. Den har ikke én bestemt mening...

Den følgende fremgangsmåte gir en slags elementær målestokk for *i n t e n s j o n s d y b d e*: T0 blir presisert på forskjellige måter, slik at forskjellige påstander fremkommer. Jo nøyere en person kan angi hva han la i T0 i forhold til fagmannens presiseringer, desto større intensjonsdybde sies han å ha hatt da han uttalte T0.

Et eksempel: Les den følgende setning (T0) og bli enig med Dem selv om den mening De legger i den innen De går videre. "Til eksamen i filosofi i november 1971 strøk 20%." For å gi Dem et inntrykk av den "intensjonsdybde" De presterte, spør vi så: La De i T0 det samme som De legger i T1: "Til eksamen i filosofi november 1971 strøk 20% av dem som meldte sig?" Kan De ærlig svare "ja" eller "nei", får de avmerket et + i intensjonsdybde. Svarer De ja, spør vi: anså De kandidaterne som meldte seg, men som ikke møtte opp eksamensdagen, for strykere? Svarer De et ærlig ja, får De atter et + i intensjonsdybde. Men da vil Deres språkbruk anses som nokså eiendommelig, ikke minst blant dem som ble forhindret i å møte opp på grunn av sykdom. Disse vil ikke finne seg i å bli kalt "strykere". Svarer De nei, får De også et + i intensjonsdybde, men også da kommer De opp i vanskeligheter. Vi skal imidlertid ikke oppholde oss ved dem, men gå tilbake til T0. La De i T0 det samme som De legger i T2: "Til eksamen i filosofi i november 1971 strøk 20% av dem som møtte opp eksamensdagen"? Kan De gi et ærlig "ja" eller "nei" som svar, får De et +, hvis ikke får De et - i intensjonsdybde. At De hverken kan svare ja eller nei, blir forstått derhen at De ikke hadde lagt noe såpass bestemt i T0 at De tør uttale Dem. Herav - i intensjonsdybde. (...) På denne måte kan en fortsette å stille spørsmål ... Vi vil sie at den som får færreste -'er, har fremsatt T0 med størst intensjonsdybde.

Hver gang Arne Næss stiller et spørsmål, spørger han til om et latent sem er medtænkt af sprogbrugeren under læsning af teksten, dvs. om det er blevet det som jeg kalder: *gjort manifeste*. I eksemplet med *dumperne* kan semet DUMPET fx bl. a. opløses i <FORDI DE IKKE AFLEVEREDE TILFREDSSTILLENDENDE OPGAVEBESVARELSER> som så igen kan opløses i: <[FORDI DE UDEBLEV/FORDI DER VAR FOR MANGE FEJL/FORDI DE KUN AFLEVEREDE ½ BESVARELSE]>. Den første af disse divergente konvergente semer kan så igen opløses i: <FORDI DE UDEBLEV <[UDEN LÆGEERKLÆRING/MED LÆGEERKLÆRING]>> osv.

Stor intentionsdybde sikrer ikke nødvendigvis enighet om tolkningen af en sætning. Tværtimod kan misforståelser netop opstå blandt folk som har stor intentionsdybde i deres forståelse af ords betydning. Ofte er det dog således at latente semer gøres manifeste på samme måde af de fleste mennesker.

Orddannelsen på grundlag af forstening og leksikalisering af semkonfigurationer er noget der hører sproget til. Semkonfigurationen må imidlertid også være noget som repræsenterer indhold af ikke sproglig karakter, dvs. bevidstheden i forbindelse med sansning, erindring og ræsonnement. Et **begreb** er således ikke pr. definition det samme som en ordbetydning. Normalt må man antage at et ord svarer til et begreb, og at et begreb

---

78. Næss, Arne, (1961) 1971: *En del elementære logiske emner*, Universitetsforlaget. Oslo, side 25ff.

svarer til et ord. Men man kan godt tænke sig at der er begreber som ikke (i forsteningsprocessen) har fået noget ord, og at to begreber har samme ord (homonymi), og man kan godt tænke sig at forskellige ord ikke altid markerer forskellige begreber (synonymer) (se § 26).

I sansningen opfattes en størrelse på én gang som hørende til begrebet eller kategorien, inklusive alle de træk og egenskaber som er både centrale og perifere for kategorien, også hvis kun et enkelt træk af kategorien, evt. kun et perifert træk, er genkendt. Man genkender fx ansigter **holistisk**, som en **gestalt**, efter **pars-pro-toto**-princippet - også skråt bagfra således at det kun er en lille del af ansigtet man ser.

Der er både i sansning og i sprog tale om aristoteliske kategorier, dvs. gestalter af en af to typer: enten er det en **'genstand'** eller en **'substans'**, eller også er det et **'forhold'**, dvs. en **'aktivitet'**, en **'begivenhed'** eller en **'tilstand'**.

Set i forhold til den omgivende virkelighed, som vi har adgang til gennem vores sanser, udgøres en gestalt, eller et begreb, af et fast sammenknyttet bundt af semer, de parallelle semer, som hver især kan opløses i de konvergente semer. Dvs. den konfigurering der sker af den principielt uendelige mængde af uendeligt variable semer, er ikke arbitrær. Snittet er ikke lavet vilkårligt i de naturlige sprogs ordforråd, men på de steder hvor semernes konvergens er størst, dvs. i **prototypiske genstande**.

Myten om det arbitrære forhold mellem udtryk og indhold, hviler på den falske forudsætning at der i verden eller rettere i de stimuli vi gennem vores sanser får fra verden, og i vores bevidsthed får fra vores krop og ubevidste, skulle være total entropi, dvs. jævn fordeling eller total krydsvariation af alle størrelser. Således er det ikke; det er det den dybdesemantiske notation viser. Nogle træk eller semer er i vores erfaring bundtet sammen - også selv om de logisk set ikke behøver at samvariere.

Et par eksempler: de størrelser som har fjer, har også som regel vinger (men ikke omvendt). Eller: den der er fysiologisk udviklet og selv kan få børn, **KØNSMODEN**, er som regel også socialt myndig, **MED SOCIALE RETTIGHEDER**. Det er en del af vores erfaring vi afspejler ved sprogets kategorier. Semerne **MED FJER** og **MED VINGER** er konvergente dele af konfigurationen af ordet *fugl*.

Det forhold at konvergens ikke er lige tyk på alle abstraktionstrin indebærer at én abstraktionsgrad fremstår som den naturlige når sprogbrugeren i tekstproduktionsprocessen skal vælge ord. Det kan kaldes **de naturlige kategorier**. Når voksne lærer børn at tale, sker det ofte ved at de retter børnene. Når et barn fx ser en kat og siger: - *Der er en hund*, retter den voksne barnet og siger: - *Nej, det er en kat*. Den voksne siger fx ikke: - *Ja, det er et dyr*. Der er ikke noget prototypisk dyr. Forskellene på *hunde* og *katte* er for store til at man kan se bort fra dem. Derimod er der en prototypisk *kat*; den voksne siger heller ikke: *Nej, det er en siameserkat*, for forskellen på katte er tilstrækkeligt små til at man kan se bort fra dem. Endelig er der ingen prototypisk siameserkat, for der er alt for få træk som adskiller siameserkatte fra andre katte, og endnu færre der adskiller den ene siameserkat fra den anden. Med andre ord: der findes et plan i abstraktionspyramiden hvor antallet af konvergerende semer (eller træk) er væsentlig større end på det overliggende og de underliggende.

(36.6)

At kategorisere en stimulus vil sige at betragte den ikke blot som ækvivalent med andre stimuli i samme kategori, men også som forskellig fra stimuli som ikke hører til denne kategori. På den anden side kan det vise sig at være til organismens fordel at have så mange egenskaber som muligt der er forudsigelige ud fra kendskabet til én

Når afsenderen skal vælge abstraktionsgrad i en tekst sker valget efter afsenderens opfattelse af modtagerens forudsætninger (se § 39 og IIIA). Det der beskrives, er hvorledes leksikalske ord, hvis der ikke er udtrykkelig grund til andet, får deres prototypiske mening manifesteret når de tolkes i en sætnings sammenhæng. Modsætningen som var antydnet i (36.4) mellem 'hvirveldyr' og 'hvirvelløse dyr', mellem 'pattedyr' og 'ikke pattedyr' bliver således kun sjældent gjort manifeste i nogen tekstsammenhæng, mens forskellen på 'kæledyr', 'dyr der slagtes som mad', og 'vilde dyr' - som jo ikke er systematisk eller stringent - spiller en større rolle i tekstisotopier. I *Man skal ikke skue hunden på hårene* er det de konvergente semer som: DELE: <PELS#EGENSKABER SOM VAGTHUND # SOM JAGTHUND> og FYSISK: SYNLIG som manifesteres i sammenhængen, ikke fx SOM KAN BEVÆGE SIG, SOM STÅR I VEKSELVIRKNING MED OMGIVELSERNE.

På den måde vil de semer som i sprogbrugerens bevidsthed ligger fremme som latente semer der kan gøres manifeste i en tekstsammenhæng, være bestemt af sprogbrugerens erfaringer med tidligere tekster, og hvilke sammenhænge ordet normalt bruges i. Og omvendt kan tekster med deres isotopi-sammenhænge ændre folks opfattelse af de prototypiske begreber som ordene henviser til.

RESUME AF § 36 **Sammenhæng** (kohæsion) er at **latente** semer i et ord gøres til **manifeste** dele af sætningens mening hvis de korresponderer med semer fra andre ord. Et substantiv har som regel en række parallelle semer, som karakteriserer forskellen til sidebegreberne, en række redundanssemes, som karakteriserer overbegrebet, og en lang række **konvergenssemes** som ikke karakteriserer ordet som modsætning til andre ord, men som beskriver de **encyklopædiske** sider af ordets betydning. Mængden af latente konvergente semer som gøres manifeste, udgør tolkningens **intensionsdybde**. Sprogbrugerens afgørelse i tolkningsprocessen af hvilke degraderede semer der manifesteres som dele af sætningens mening foregår **holistisk** og efter **pars-pro-toto**-princippet. Blot enkelte semer af et begreb gøres manifeste, bliver hele **gestalten** som ordet henviser til, del af sætningens mening. Alle de pladser i begrebets skabelon som i sætningens mening ikke er manifeste (ved at være parallelle eller ved isotopi med andre ord), er tilstede i sætningens mening ved deres **default**-værdier (dvs. standardværdier). Derved bliver det der indgår i sætningens mening prototypiske genstande eller **naturlige kategorier**, som i forhold til omverdenen er naturlige genstande hvor semernes konvergens er tykkest, dvs. hvor flest træk samvarierer uden at variation uafhængigt af hinanden ville have andre leksikaliseringer. Folk bruger som regel ordene med en intensionsdybde og defaultværdier der svarer til en **folketaksonomi**.

§ 37 Begreber og skabeloner

Her skal det gennemgås hvilke typer af latente semer der findes. Først de konvergente semer i substantiverne som henviser til genstande i omverdenen, og derefter de latente degraderede semer i verberne, der henviser til forhold i omverdenen. Men først skal det vises hvorledes begreber, og dermed ordbetydninger, kan betragtes som gestalter.

I dette kapitel IIA om semantik har jeg opbygget et beskrivelsesapparat der omfatter forskellige typer af semer. Der er **parallelle semer: (PSEM & PSEM)**, som er semer der indgår som komponenter i et leksikalsk ord således at de altid er en manifest del af sætningens mening, og således at de hver især, men ikke samtidig, kan være det der fokuseres på i sætningen. Der er **konvergente semer: <KSEM # KSEM>**, som er latente

degraderede semer fra det leksikalske ord der ved isotopi kan gøres implicit manifeste i sætningsmeningen, men som der ikke kan fokuseres på; de svarer til encyklopædiske specifikationer af begrebernes og ordenes indhold og omfang. Der er **redundante semer: (RSEM (RSEM))**, som er semer i det leksikalske ord der forudsættes af andre semer og som er det kriterielle træk ved begrebets overbegreb. Og endelig er der **divergente semer: [DSEM/DSEM]**, som er parallelle eller konvergente semer fra det leksikalske ord der i monosemieringsprocessen konkurrerer med hinanden indbyrdes således, at kun ét af dem har mulighed for at blive manifesteret i sætningsmeningen. Hvis det er parallelle semer der er divergente, er der tale om homonymer eller polysemer. Hvis det er konvergente semer der er divergente, er der tale om forskellige intentenderede indhold med det samme ord.

Disse semer kan være flettet ind i hinanden på forskellige måder; ordet kvinde kan tjene som eksempel:

(37.1)

```

kvinde MENNESKE
  <SOM HAR VILJE
  # SOM HAR FØLELSER
  # SOM ER HANDLEDYGTIG
  # ...>
  (PATTEDYR
    <HUNNEN FØDER LEVENDE UNGER
    # MED FIRE LEMMER
    # ...>
    (FYSISK GENSTAND
      <SOM KAN SES
      <MED FARVE
      [HVID/RØD/GUL/...]>
      <MED FORM [TYK/TYND/.../...]>>
      <SOM KAN RØRES
      <MED STØRRELSE SOM KAN BÆRES
      [TUNG/LET]...>
      <MED KONSISTENS: FAST>>))
  & VOKSEN
    <SOM ER KØNSMODEN
    <...>
    # SOM HAR SOCIALE RETTIGHEDER
    <STEMMERET # ØKONOMISK MYNDIGHED # ...>
    # SOM ER PSYKOLOGISK MODEN
    <KOGNITIVT # FØLELSESMÆSSIGT # ...>
  & -HANKØN

```

Man kan i denne opstilling se et skema eller en skabelon som alle betegnelser for genstande, dvs. alle substantiver må indordnes under.
Som abstrakt skema ser det således ud:

(37.2)

leksikalsk ord:

```

PSEM
  <KSEM                                plads 1 i skabelonen
  # KSEM                                plads 2 i skabelonen
  [DSEM/DSEM/..]>
  (RSEM
    <KSEM                                plads 3 i skabelonen
    [DSEM/DSEM/...]
    (RSEM

```

```
<KSEM                plads 4 osv.
# KSEM
  [DSEM/DSEM/...]>>))
```

Alle opererer så at sige med en **skabelon** for ordet *kvinde* med en **plads**²¹ til spørgsmålet om kriterierne for hvad og hvem der regnes som 'kvinde' - det er de kriterielle parallelle semer. Men der er også pladser til semer for hvilke egenskaber kvinder har som fysiske genstande; en 'kvinde' har fx en størrelse så man kan bære hende, som regel mindre end mænd, en konsistens: fast men med flydende dele osv. - det er de ikke kriterielle konvergente semer. Hvis der er genstande som ikke passer helt til alle de konvergente træk, hvis der fx er en kvinde der er større end den gennemsnitlige mand, gør det ikke at dette individ falder uden for kategorien. Endelig er der de semer som kan variere fra kvinde til kvinde, nogle er tykke, andre er tynde, nogle har blå øjne, andre har brune osv. Det er de divergente semer som inden for kategorien varierer fra individ til individ.

Ved konvergente træk og divergente træk som ikke er divergens af parallelle træk, findes der standardudfyldninger, fx er det standardværdien for størrelsen af kvinder, at de er mindre end mænd. For pladser der kan udfyldes med en række forskellige divergente semer (som altså udelukker hinanden i den aktualiserede sætning), findes der en standardværdi som er den der aktiveres når der ikke udtrykkeligt står noget andet. Denne standardværdi kan kaldes **defaultværdien**.

Selv om man ikke som i Næss' test (36.6) har gjort sig det klart på forhånd, kan man godt ærligt svare at man ikke regner som dumpede dem der er udeblevet med lægeerklæring, men kun dem der er udeblevet uden lægeerklæring. Det kan man kalde defaultværdien for dumpekriterier. De fleste latente konvergente eller degraderede semer er således en defaultværdi af en divergensplads i begrebets skabelon..

Det som definerer et substantiv som noget der henviser til en helhed, til en gestalt, er bestemthedsmarkøren (*den*) som ikke gælder hvert enkelt sem, men kun helheden, konfigurationen af semerne. Deres indbyrdes rækkefølge kan variere hvis semerne er parallelle, men det er kun i ord som *kvinde*, *barn*, *hund* og *cement* at semerne er parallelle. Andre substantiver, som holdes sammen af bestemthedsendelsen til én helhed er konfigurationer med degraderede forholdssem, som fx *onkel*, *lærer*, *kvadratrod*, *konge*, *mor* og *farfar*. Atter andre substantiver er konfigurationer med et underordnet udsagn, som *tilstedeværelse*, *felttog*, *produktionen*, *intelligens* og *erobringen*. Mest typisk er det dog at substantivets bestemthedsendelse sammenknytter især konvergente semer til en helhed der henviser til en genstand.

Generelt kan man sige at substantiverne, GENSTANDS-ordene kan beskrives ved en skabelon som har pladser til konvergente semer fra følgende dimensioner:

(37.3)

SANSELIGE TRÆK (især synlige og hørbare, dvs.:

FORM, FARVE, STØRRELSE, LYD),

MOTORISKE TRÆK (hvad kan man gøre ved genstanden med sine hænder og andre lemmer:

TIL AT FLYTTE, TIL AT GÅ PÅ, FAST, FLYDENDE, LUFTART),

HELHED-DEL (hvilke dele består gnst. af, hvilken HELHED hører den til i),

---

21. Her oversætter jeg de engelske ord *frame* og *slot* til hhv. *skabelon* og *plads*.

FUNKTIONELLE TRÆK (hvorledes fungerer genstanden, er den levende og i sig selv handlelygtig:

MENNESKE,
FYSISK OBJEKT,
REDSKAB),

VÆRDI (er GENSTANDEN GOD eller DÅRLIG, STÆRK eller SVAG, HURTIG eller LANGSOM, er den evt. FORMÅL i sig selv).

Ordet *stol* består fx af:

(37.4)

FYSISK GENSTAND: <FORM SOM `h' # SOM KAN BÆRES # MED 4 BEN # MED SÆDE # MED RYGSTØD # TIL AT SIDDE PÅ # BEHAGELIG>

Genstanden som ordet *stol* henviser til i en sætningsammenhæng, opfattes som en sammenhængende helhed, som en **gestalt**, som, selv om der sker variation på visse træk, forbliver et eksemplar af det samme fænomen. Fx kan man finde stole som ikke er 'behagelige' eller som måske ikke har 'form som et h' og alligevel er stole. Det at ordet henviser til en gestalt betyder at der altid er et latent sem på hver af de pladser der findes i skabelonen for gestalten. Og ved teksttolkning vil man, hvis der ikke er grund til andet, opfatte de latente semer som indgår i sammenhængsisotopien, manifesteret med deres default-værdi. Kun hvis der i sammenhængsisotopien ekspliciteres andre semer, erstattes defaultværdien, og man vil opfatte disse ikke-prototypiske træk som dele af sætningsmeningen.

En vigtig side af den gestalt som bestemthedsmarkøren holder sammen på, er værdi-tilskrivningen. Ved at vælge leksikalisering af et givet fænomen, vælger man også **værditilskrivning** (*valorisering* som nogen kalder det). Et interaktionelt træk ved de fleste fænomener er hvilken værdi de har for den der taler om fænomenet. Semkonfigurationen HEST kan således leksikaliseres både som en *krikke*, et *øg*, en *hest* og en *ganger*. I skabelonen for langt de fleste ting er der en plads for værditilskrivning; i det tilfælde man vælger en bestemt leksikalisering har man dermed også forudsat en bestemt værditilskrivning. Det omtales nogen steder som positivt ladede ord, negativt ladede ord og neutrale ord. I semnotationen må det beskrives således:

(37.5)

krikke: HEST & SØLLE <SKÆVE BEN # BLAKKET # ...>

hest: HEST

ganger: HEST & ÆDEL <HVID/SORT # HØJ #...>

Disse værditilskrivende semer er altså dels forudsatte, dels konvergente, dvs. forbundet med bestemte udfyldninger på mange af de andre pladser for konvergente semer, det er fx næppe helt forkert at *krikker* ofte har SKÆVE BEN, er BLAKKEDE og TYNDE, mens *gangere* er HVIDE eller KULSORTE, og HØJE og VELNÆREDE.

Det er ikke i det leksikalske ord fastlagt hvor mange af de default-semer som findes på pladserne i skabelonen, som bliver gjort manifesterede; det afhænger af intentionsdybden. Men i praksis er intentionsdybden altid afhængig af sammenhængs-isotopien. I en diskussion med de sygemeldte om hvorvidt de er dumpet, er intentionsdybden større på området 'dumpekriterier' ('tæller sygemeldte udeblevne som dumpere?') end i en orientering til de bevilgende myndigheder om dumpeprocenten i de forskellige fag (som

i denne sammenhæng antages at være beregnet på samme måde for alle fag).

Man kan beskrive det således at der ved dekomponeringen af ords betydning i tekstmodtagelsesprocessen, hver gang står de samme standardværdier til rådighed, på alle dimensioner af konvergente semer som ikke aktiveres og gøres manifeste ved entydiggørelses- eller sammenhængsisotopi. Det er ikke således at man hver gang man læser ordet *kvinde* aktiverer alle de semer som er opregnet i (36.4) og konstruerer en semkonfiguration med alle disse semer. Man konstruerer en mental model af sætningens mening som kun indeholder de parallelle semer og de semer i konfigurationen som er gjort manifeste ved isotopien. Resten af semerne har defaultværdien for den gestalt som man har valgt at ordet henviser til. Dekomponeringen foregår således holistisk, på grundlag af isotopi og ud fra pars-pro-toto-princippet.²²

I modsætning til substantiverne hvis latente semer normalt er konvergente semer fra Y-konfigurationer, er de latente semer i verberne normalt degraderede semer fra T-konfigurationer. Beskrivelsen af de latente semer i verberne bliver derfor en beskrivelse af hvilke semkonfigurationer de kommer fra. Det der definerer verber er dette at de har tidsbestemmelser der holder sammen på alle de semer som indbefattes i det forhold i tid som verbet henviser til. Som ved substantiverne som betegner genstande i rum, er semerne i verber, som betegner forhold i tid: tilstande, processer og overgange, organiseret i skabeloner med pladser:

(37.6)

ROLLER: HVEM gør HVAD mod HVEM, HVORMED
 FASER (AKTIONSART): FØRTILSTAND, TILSTAND, EFTERTILSTAND ,
 MOTORISK AKTIVITET: DELBEVÆGELSER, LEGEMSDELE,
 SANSELIGE TRÆK
 ÅRSAGER: FØLGER, GRUNDE, FORUDSÆTNINGER ,
 FORMÅL ,
 VÆRDI ,
 PERSPEKTIV .

Hver gang der vælges en leksikalisering af et omsagn der indeholder forholdssemmer, vælges der også **perspektiv**. Alle ord med forholdssemmer kan nemlig anskues fra det ene arguments synsvinkel eller fra det andet. Fx er det dybdesemantisk det samme at sige *huset tilhører mig* og *jeg ejer huset*, men overfladesemantisk er det ikke det samme; i det første tilfælde ses tidsforholdet nemlig fra husets synsvinkel og i det andet fra min. *Som hånd i handske* og *som en handske om en hånd* er et eksempel på det samme med præpositioner. Når man tolker: *Dette er en behagelig stol*, må man altid opfatte dette som 'behagelig for den talende at sidde i'; adjektiver som *behagelig* har således også indbygget perspektiv.

Perspektivet kan opfattes som et latent sem i en række ord, en tom plads i ordets skabelon. Det ser ud til at defaultværdien for $\leftarrow$ →EJE er *eje*; det betyder at det, hvis man ikke udtrykkelig har grund til at vælge husets synsvinkel, er ejerens synsvinkel man vælger.

---

22. Rosch, Eleanor, C.B. Mervis, W.D.Gray, D.M. Johnson, and P. Boyes-Bream, 1976: *Basic Objects in Natural Categories*, *Cognitive Psychology* 8, side 382-439. Lakoff, George and Mark Johnson, 1980: *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago, især kap. 15 og 19.

Dette fænomen må ikke forveksles med det at man i en sætning vælger et udgangspunkt for sætningen, som hos nogle kaldes *psykologisk subjekt*, andre *t(h)ema*, men som jeg har kaldt sætningens *emne*. Det kan jo nemlig ske med samme leksikaliserede omsagn i aktiv og passiv: *jeg ejer huset* over for *huset ejes af mig*.

Alle verber har en plads i deres skabelon dels til træk der beskriver faser i tid og aktionsart, dels til træk ved de navne som spiller en **rolle** som logisk subjekt eller genstandsled eller hensynsled i forhold til det. Med hensyn til tidsfaserne, kan man skelne mellem følgende typer:

(37.7)

1. **VARIGHEDER** er udsagn som ikke kan være svar på spørgsmålet: - *Hvad sker der?* eller - *Hvad foregår der?*, men kun på spørgsmål som - *Hvad er X?*, *Hvad er vægten af, prisen på, betydningen af X*, fx *Holberg var sin egen forlægger*, *Ovenover indgangsdøren til Niels Bohrs sommerhus hænger en hestesko*.

2. **TILSTANDE** er udsagn som kan være svar på spørgsmålet: - *Hvad sker der?* eller - *Hvad foregår der?*, og om hvilke man kan spørge: - *Hvor længe varede det?*, men ikke: - *Hvor lang tid tog det?* TILSTANDE kan modificeres med *i så og så lang tid*, men aldrig med *på så og så lang tid*, fx: *Gæsten undrede sig over at finde dette tegn på overtro ved indgangen til netop Niels Bohrs sommerhus*.

3. **OVERGANGE** er udsagn om hvilke man kan spørge: - *Hvor lang tid tog det?*, men ikke - *Hvor lang tid varede det?*. OVERGANGE kan modificeres med: *...på så og lang tid*, men ikke med *...i så og så lang tid*. Eksempel: *Et vindpust tog ballonen*.

Læg mærke til at det ikke blot er det finite verbs type der er afgørende for hvilke udsagn der er TILSTANDE og hvilke OVERGANGE; det er hele udsagnet der er af en bestemt **aktionsart**, og den bestemmes af følgende faktorer: a) verbets type, fx er *sove* et imperfektivt verbum som altid indgår i en TILSTAND, og *vågne* et perfektivt verbum der, hvis ingen af de følgende betingelser er opfyldt, indgår i et OVERGANGS-udsagn, b) om et eventuelt objekt har nøgen form eller ej, fx er - *Hun slog græs* en TILSTAND, mens - *Hun slog græsset* er en OVERGANG, c) om sætningen er benægtet, fx kan - *Han vågnede ikke* være en TILSTAND, d) tidsformen, plusquamperfektum er i beretninger altid betegnelse for en TILSTAND i forhold til det øvrige tidsforløb, fx - *Præsten havde sat karlen til at tærsk*. Det er lidt mere indviklet med perfektum, det kan både, ved primær perfektum, være en TILSTAND, fx - *Vi har spist*, og, ved modal perfektum, være en LOGISK ANTAGELSE, fx - *Her har været mus*, e) udsagn med modalverber er altid TILSTANDE, fx - *Han skulle tisse*.

En række udsagnstyper som så at sige er uden for tiden, fordi de altid er gældende, tæller ikke som udsagn der kædes sammen til en historie om den omtalte verden, men som en ytring der tæller som præmis eller konklusion i en argumentation, det gælder OPLYSNINGER, LOGISKE ANTAGELSER, VURDERINGER, LOGISKE PRINCIPPER.

På en anden led kan man i et udsagn skelne mellem forskellige roller i forhold til hoved verbet²³

23. Definitionerne er inspireret af: Ruus, Hanne, 1979: *Sproglig betydningsanalyse*, i *NyS 10-11*, 1979, Akademisk Forlag, København.

(37.8)

Det LEVENDE VÆSEN som MED VILJE GØR eller ER noget, kaldes en **AGENT**, fx: - *Min lillebror tissede hen mod ilden.*

Det FÆNOMEN som uden vilje FORÅRSAGER noget, eller er genstand for processer, er et **OBJEKT**, fx: - *Regnen slukkede ilden.*

Det LEVENDE VÆSEN som har en eller anden form for BEVIDSTHED om BEGIVENHEDEN, kaldes en **OPLEVER**, fx: - *Gæsten undrede sig over at finde en hestesko ved indgangen til netop Niels Bohrs sommerhus.*

Den KONKRETE ELLER ABSTRAKTE STØRRELSE der INDGÅR I eller PÅVIRKES AF BEGIVENHEDEN, kaldes **OBJEKT**, herunder: Det LEVENDE VÆSEN som PÅVIRKES af BEGIVENHEDEN, fx: *Holberg smurte den unge mand dygtigt ind op over begge øren.*

Levende væsener kan således i et udsagn optræde enten som AGENTER, som OPLEVERE, eller som OBJEKTER. Man kan nu krydse inddelingen af udsagn efter aktionsart med inddelingen efter roller således at man får 9 forskellige udsagnstyper der handler om den omtalte situation (og derudover 4 udsagnstyper uden for tiden, som henviser de kognitive operationer sprogbrugerne foretager i kommunikationssituationen). Først anfører jeg krydsklassifikationen i et skema, dernæst navnet på hver enkelt udsagnstype med et eksempel:

(37.9)

aktionsart\rolle	agentudsagn	opleverudsagn	objektudsagn
varighed	klasse	psykisk egenskab	egenskab
tilstand	adfærd	bevidsthed, hensigt	situation
overgang	handling, ytring	erfaring	begivenhed

Udsagnstyper som med deres tidsformer henviser til den omtalte situation:

VARIGHED:

KLASSE: fx: - *Holberg var sin egen forelægger.*

PSYKISK EGENSKAB: fx: - *Tror du jeg er tosset?*

EGENSKAB: fx: *Ballonen var fin og ny.*

TILSTAND:

ADFÆRD: fx: - *Tossen lader lyskeglen pege op i luften.*

BEVIDSTHED: fx: - *Gæsten undrede sig over at finde dette tegn på overtro ved indgangsdøren til netop Niels Bohrs hus.*

HENSIGT: fx: - *Han måtte ud og se hvad Karlen tog sig til.*

SITUATION: fx: - *Der var et hus der brændte.*

OVERGANG:

HANDLING : fx: - *Han stikker hovedet ind.*

YTRING: fx: ...*og så svarede han klogt: "Tror du jeg er tosset".*

ERFARING: fx: - *Da blev præsten glad.*

BEGIVENHED: fx: - *Pludselig tog et vindpust ballonen.*

Udsagnstyper som henviser til kommunikationssituationen:

OPLYSNING: fx: - *Rumfærgen klarede landingen.*

LOGISK ANTAGELSE: fx: *Det var en prægtig karl som også kunne fange mus.*

VURDERING: fx: *Historien er velkendt og meget kort.*

LOGISK PRINCIP: fx: *En hestesko bringer lykke også hvis man ikke tror på den.*

Ethvert udsagn i en tekst kan således bestemmes som hørende til en af disse 13 typer.

RESUME AF § 37. De konvergente semer i et leksikalsk ord er ordnet på typiske **pladser for divergente semer** i en **skabelon** for den **prototypiske** genstands træk: SANSELIGE, MOTORISKE og FUNKTIONELLE TRÆK, HELHED-DEL og VÆRDI. I hvert leksikalsk ord er disse pladser udfyldt med en **defaultværdi**, som dog ved eksplicite ord i sætningen kan erstattes af disse manifeste semer.

Skabelonerne for verber indeholder pladser til defaultværdier for: ROLLER, FASER (AKTIONSARTER), MOTORISK AKTIVITET, SANSELIGE TRÆK, ÅRSAGER, FORUDSÆTNINGER, FORMÅL, VÆRDI, PERSPEKTIV. Verber kan ud fra deres semantiske type inddeles på to leder, efter hvilken rolle deres logiske subjekt spiller: AGENT, OBJEKT eller OPLEVER, og efter hvilken aktionsart verbet (eller rettere udsagnet) hører til, således at man får: VARIGHEDER: KLASSE, PSYKISK EGENSKAB, EGENSKAB; TILSTANDE: ADFÆRD, BEVIDSTHED, HENSIGT, SITUATION; OVERGANGE: HANDLING og YTRING, ERFARING, BEGIVENHED, samt udsagnstyper som henviser til kommunikationssituationen: OPLYSNING, LOGISK ANTAGELSE, VURDERING, LOGISK PRINCIP.

§ 38 Forhold i tid

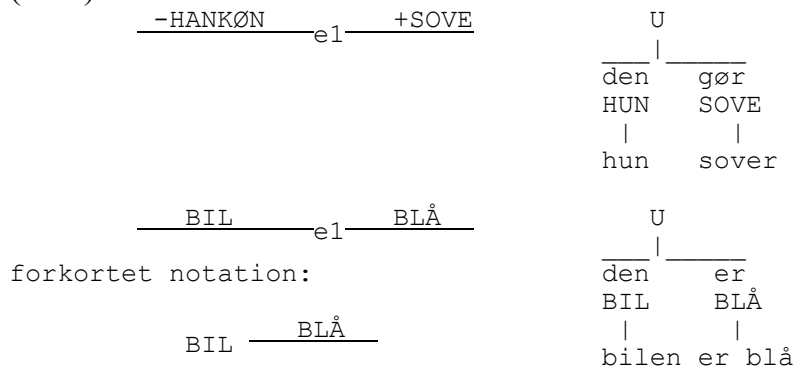
I denne paragraf vil jeg gennemgå den semantiske beskrivelse af forskellige (grammatisk definerede) typer af ord der betegner forhold i tid, dvs. verber, adjektiver og adverbier. De skal for at kunne indgå i en udsagnsstruktur have en eller anden relation til tidsmarkøren *gør/er*. Enten skal semet være bærer af den, degraderet i det sem der bærer den, eller underordnet under det sem som bærer den.

Da alle ord jo kan beskrives med varierende intentionsdybde, er det ikke alt om disse ord der her bliver beskrevet. Jeg beskriver de forhold ved ordenes sembestand der betinger deres grammatiske opførsel i sætningen. Jeg beskriver fx forskellen på sanseverber med akkusativ og infinitiv og sanseverber med *at*-sætning. Derimod beskriver jeg ikke hvorledes sanseverber kan indgå i metaforer som i *at se med fingrene*.

Jeg beskriver først ordenes logiske egenskaber (hvad de implicerer (-->) og præsupponerer (==>), hvordan de benægtes). Dernæst forklarer jeg disse egenskaber ved deres komposition af simple semer, dels deres dybdesemantiske konfiguration og dels deres overfladesemantiske udsagnsstruktur.

i) **Konstaterende adjektiver**²⁴ er den simpleste type af verber og adjektiver. De består af alene antonyme semer eller artssemer, fx: *sove* +SOVE, *være vågen*: -SOVE, *rund*: RUND, *blå*: BLÅ, *gift*: GIFT, *fransk*: FRANSK, *firkantet*: FIRKANTET, fx: *Hun sov* og *bilen er blå*:

(38.1)

ii) **Relative adjektiver**: *stor*, *smal*, *lang* og *høj*. For dem gælder det fx (navnene kaldes A, B, C osv. og omsagnene P, Q, R ...) at *A er P* -/-> *B er P* selv om *A --> B*. De kan indgå i konstruktioner som: *Han er høj selv som garder*, *Han er høj af en garder at være*; *en lille elefant er (som bekendt) et stort dyr*. De konstrueres derfor i et udsagn altid således: (jeg bruger den lineære notation af udsagnsstrukturen: `{den} gør {den}'`). *den høje mand* analyseres ikke som: `{den} MAND & HØJ`, men som: `{den} MAND<HØJ>`. Dermed er det angivet at 'høj' er et omsagn til *mand*, og ikke til den genstand som der henvises til med bestemthedsendelsen.

(38.2)

iii) **Overgangsverber** (perfektive verber, betegnelser for begivenheder i modsætning til processer): man kan kende dem på den test at hvis man vil sige hvor længe de står på, kan det kun ske ved: *på så og så lang tid*; man kan ikke sige *i så og så lang tid*: *Han slog græs i 3 timer* men *Han slog græsset på 3 timer*. Man plejer at kalde dem inkoative (eller terminative), men her vil forklaringen være af en lidt anden karakter: Alle overgangsverber konstrueres med et tilstandsverbum og dets logiske modsætning forbundet med et →SÅ der betegner at en tilstand afløses af en anden. Konstruktionen kan illustreres således: *P <-SÅ {ikke-P}>*. For dem gælder følgende:

24. Hansen, Erik, 1970 : *Nogle problemer omkring "ordgrammatikken"*, i *NyS 1*, 1970.

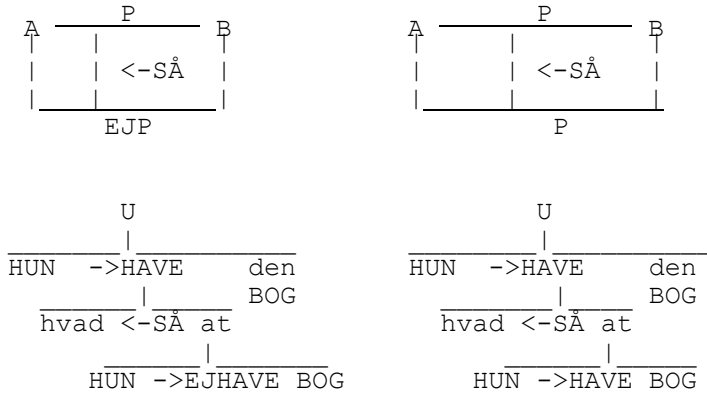
Wendler, Zeno, 1968: *Adjectives and Nominalizations* (Papers on Formal Linguistics No. 5), Mouton, The Hague.

(38.3)

- a. *hun vågnede* --> 'hun var vågen', => 'hun sov førhen'
  - b. *hun faldt i søvn* --> 'hun sov', => 'hun var vågen førhen'
  - c. *hun fik bogen* --> 'hun havde bogen', => 'hun havde ikke bogen førhen'
  - d. *hun beholdt bogen* --> 'hun havde bogen', => 'hun havde bogen førhen'
- (--> betegner 'implicerer', og => betegner 'præsupperer')

- a. -Hun fik bogen
- b) - Hun beholdt bogen

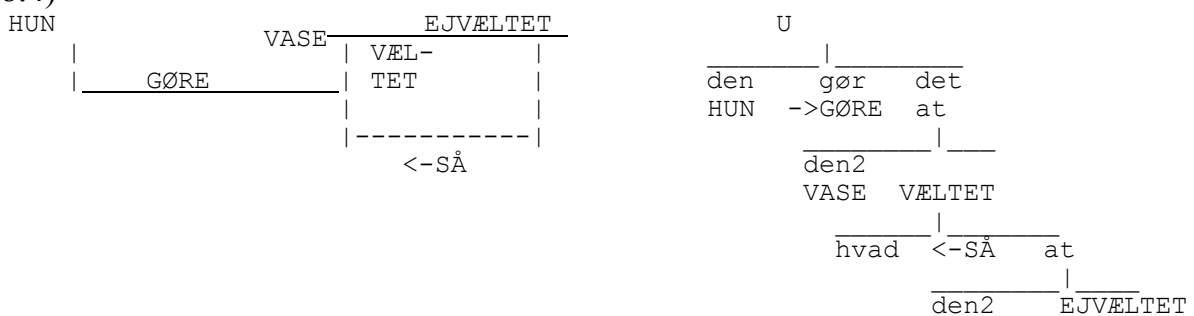

få: HAVE <-SÅ {EJHAVE}>   *beholde*: HAVE <-SÅ {HAVE}>

iv) Alle **iterative verber** er på samme måde konstrueret med <-SÅ, der nu ikke forbinder to tilstande men to overgangsbeskrivelser, fx *bladre, komme igen: Han bladrede i bogen*: {HAN} BLADE <-SÅ {{HAN} BLADE BOG}> {BOG}.

v) Alle **kausative verber** kan parafraiseres med *få til at* + et overgangsverbum, fx *fælde* = 'få til at være faldet', *male rød* = 'få til at være rød', *bygge* = 'få til at være bygget', *dræbe* = 'få til at være død'. Det gælder nu (hvis vi kalder kausativet for K, navnene for A og B, sluttilstanden for T og udgangstilstanden for EJ-T) at $A:K:B \rightarrow B:T$, og $A:K:B \implies B:EJ-T$, mens $A:ikke-K:B \not\rightarrow B:T$, og $\implies B:EJ-T$, fx *Hun væltede vasen* --> 'vasen var væltet' og $\implies$ 'vasen stod op førhen', mens *Hun væltede ikke vasen* -/-> 'vasen var væltet' og $\implies$ 'vasen stod op førhen'. Denne egenskab, som svarer til at verbet er implikativt (se nedenfor!), kan forklares ved dekomponeringen: alle kausativer er konfigureret med semet -> *GØRE* (som ikke må blandes sammen med omsagnsmarkøren *gør*) og semet for sluttilstanden og dets modsætning:

(38.4)

vælte: ->GØRE {VÆLTET<-SÅ {EJVÆLTET}>}

vi) Konstruktioner med **indirekte objekt** kan opfattes som kausativer: *hun gav ham bogen* --> 'han fik bogen', => 'han havde ikke bogen' og *hun gav ham ikke bogen* --> 'han fik bogen', => 'han havde ikke bogen'.

(38.5)

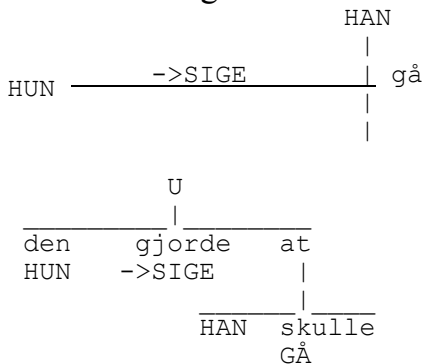

give: →GØRE {HAVE}

vii) Også **ytringsverber** med akkusativ med *at*-infinitiv kan opfattes som kausativer. For dem gælder det at: *hun befalede ham at komme* --> 'han kom', => 'han kom ikke af sig selv', og *hun bad ham lave mørbradbøf* =/= 'hun bad mørbradbøffen blive lavet af ham', og *hun bad ham ikke om at komme* --> 'han kom', => 'han kom ikke af sig selv' og *hun bad ham gå* = 'hun bad ham om at gå'. De har altid som genstand en 'handling' i interrogativ, udført af modtageren.

(38.6)

hun bad ham gå

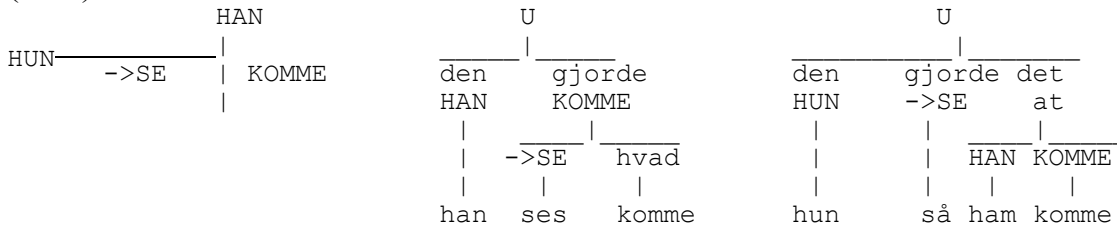

bede: SIGE {skulle}

viii) **Sanseverber** som er fx *se, høre, mærke*: *Hun så ham komme* er alene om at kunne tage akkusativ med infinitiv. (Verberne *bede* og *lade* er, skønt de tager akkusativ med infinitiv, semantisk set af samme type som verber der tager akkusativ med *at*-infinitiv, se vii) og § 22.) En infinitiv har ikke nogen tidsbetydning uafhængigt af sanseverbet og er i sig selv ikke omsagn i et udsagn da den fx ikke kan benægtes. Det gælder således at *A så B Pinf* --> *B : P*, mens *A så ikke B Pinf* --> *B : P*, fx - *Hun så ham komme* --> 'Han kom', mens - *Hun så ham ikke komme* --> 'Han kom'. Akkusativen + infinitiven opfattes således som et udsagn om infinitiven uden tidsbetydning, og indgår som et ubestemt navn i et andet udsagn. Derfor dekomponeres sanseverber med akkusativ med infinitiv, med infinitiven som den uspecifikke genstand, mens sanseverber med *på* + *at*-sætning (ikke mulighed for *om*-sætning), der præsupponerer *at*-sætningen, tager specifikke navne (der

har et tidsmarkeret verbal, dog altid i den samme tid som sanseverbet)²⁵. Læg endvidere mærke til at *hun så ham lave mørbradbøf* = *hun så mørbradbøffen blive lavet af ham* og *han så tyven løbe* = *han så tyven som løb*:

(38.7)

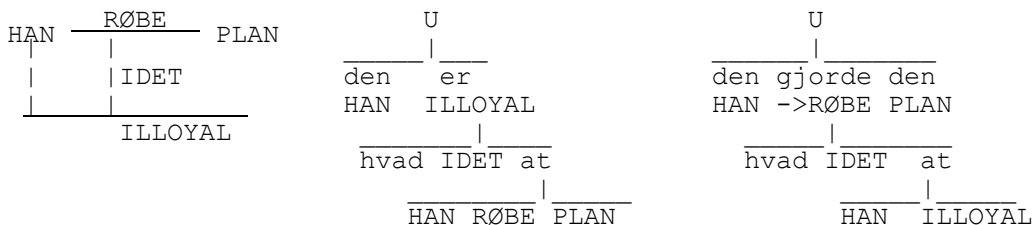
se + akk + inf: →SE{SEM}

se + at-sætning: →SE{gør{SEM}} (se dog under xxiii for yderligere dekomponering!)

ix) **Psykologiske egenskaber** som *illoyal*, *dum*, *kær*, kan indgå i en række konstruktioner: *Han var dum*, *Det var dumt af ham at køre uden kørekort*, *Han var så dum at han kørte uden kørekort*, *Han kørte dumt nok uden kørekort*, *med følgende logiske forhold*: *Det var ikke dumt af ham at køre uden kørekort* ==> 'han kørte uden kørekort', *Han var ikke så dum at han kørte uden kørekort* --> 'han kørte ikke uden kørekort', *Han kørte dumt nok ikke uden kørekort* (hvis man fx laver væbnet røveri) --> 'han kørte ikke uden kørekort'

(38.8)

Det er illoyalt af ham at røbe planen og *Han røbede illoyalt planen*:

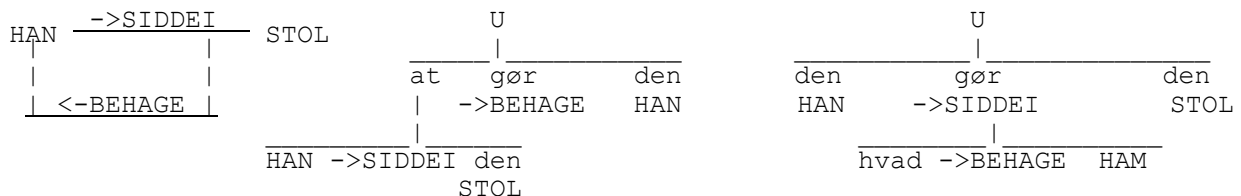
x) **Vurderinger** som *behageligt*, *dejligt*, *usundt* gælder kun for menneskers omgang med tingene og kan indgå i følgende konstruktioner: *Stolen var behagelig*, *Stolen var behagelig*

25. Det er en anden analyse end standardanalysen som kan læses alle mulige steder fx Dahl, Östen, 1971: *Generativ grammatik på svenska*, Studentlitteratur, Lund, og Stockwell, Schachter & Partee, 1973: *The Major Syntactic Structures of English*, Holt Rinehart and Winston, New York. Begge steder beskrives akk + inf med "subjektløft", dvs. subjektet fra det underordnede udsagn løftes op som objekt i det overordnede fordi der ellers ikke er noget; mens akk + at-inf forklares ved "lige-np-strygning", dvs. subjektet i det underordnede udsagn stryges fordi det er identisk (lige med) det indirekte objekt i det overordnede udsagn; disse beskrivelser er også gode nok, men de forklarer ikke noget om indholdet. Forskellen på de to typer konstruktioner beskrives her altså som forskellen mellem : se: →SE{SEM} og *bede*: →SIGE{skulle{SEM}}.

at sidde i, *Det var behageligt for ham at sidde i stolen, Han sad behageligt i stolen.* Vurderinger konstrueres derfor således. Læg mærke til at den semantiske beskrivelse gælder både adjektivet og adverbiet. Det er reglerne om ækvivalensen mellem underordning og degradering.

(38.9)

Stolen var behagelig (for ham) (at sidde i) Han sidder behageligt i stolen:

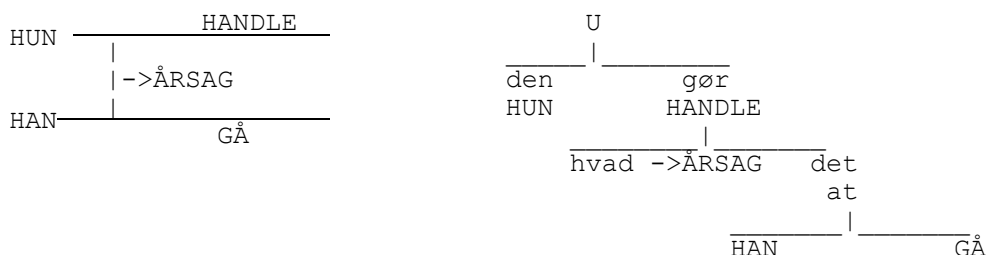

behagelig: gør {SEM} ↔ behage >

xi) For andre verber, **få-til-at-verber**, nemlig dem med akkusativ med middelbar infinitiv, gælder det følgende: *hun tvang ham til at gå* --> 'han gik', => 'han gik ikke af sig selv', *hun tvang ham til at lave mørbradbøf* =/= 'hun tvang mørbradbøffen til at blive lavet af ham', *hun tvang ham ikke til at gå* -/-> 'han gik', =/= => 'han gik ikke af sig selv'.

(38.10)

hun tvang ham til at gå

tvinge: AGUDS ↔ ÅRSAG {AGUDS} >

AGUDS angiver at semet skal høre til klassen af agentudsagn.

Denne sidste kategori kan også kaldes **implikativ** fordi verbet implicerer den underordnede sætning. Implikative verber er fx *tvinge til at*, *få til at*.

xii) P og Q er **inverse**²⁶ modsætninger med det stærke P og det svage Q, hvis P og Q er omsagn af 2° således at 1) *ikke-P = Q-ikke*, og 2) *ikke-Q = P-ikke*, og 3) *P --> Q*, mens *Q -/-> P*, og *ikke-Q --> ikke-P* mens *ikke-P -/-> ikke-Q*, og 4) *ikke-Q --> Q-ikke*, mens *ikke-P -/-> P-ikke*.

Fx er *alle* og *nogen* inverser, da 1) - *Ikke alle sover* = 'Nogen sover ikke'; og 2) - *Ikke nogen sover* --> 'Alle sover ikke', og 3) *Alle sover* --> 'Nogen sover', mens *Nogen sover* -/-> 'Alle sover'; og - *Ikke nogen sover* --> 'Ikke alle sover', mens - *Ikke alle sover* -/->

26. Her bruger jeg terminologien fra Leech, 1974 side 107. Andre, fx Piaget, bruger ordet *invers* om negationen.

'Ikke nogen sover', og 4) - *Ikke nogen sover* --> 'Nogen sover ikke', mens - *Ikke alle sover* -/-> 'Alle sover ikke'.²⁷

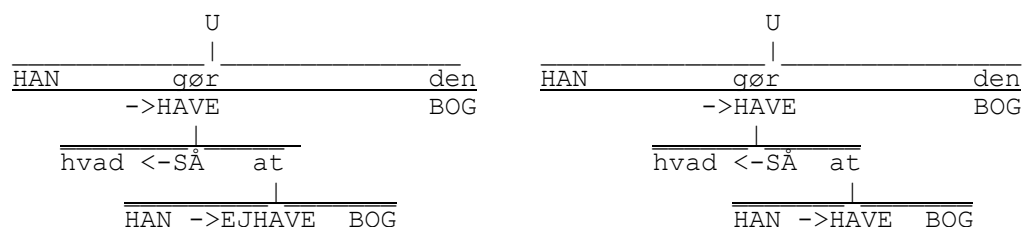
Og *blive ved* og *begynde* er inverser da 1) - *Hun blev ikke ved med at sove* = 'Hun begyndte på at være vågen (=ikke sove)', og 2) - *Hun begyndte ikke at sove* = 'Hun blev ved med at være vågen', og 3) - *Hun blev ved med at sove* --> 'Hun begyndte at sove', mens - *Hun begyndte at sove* -/-> 'Hun blev ved med at sove', og 4) - *Hun begyndte ikke at sove* --> 'Hun begyndte på at være vågen', mens - *Hun blev ikke ved med at sove* -/-> 'Hun blev ved med at være vågen'.

De svage inverser konstrueres ud fra en konfiguration der indeholder både Q og dens modsætning: EIQ, i overgangsverber forbundet med ←SÅ, der betegner det at en tilstand afløses af en anden tilstand; de stærke inverser er konfigureret på samme måde dog med Q forbundet med sig selv ved hjælp af ←SÅ:

(38.11)

Han fik bogen

Han beholdt bogen

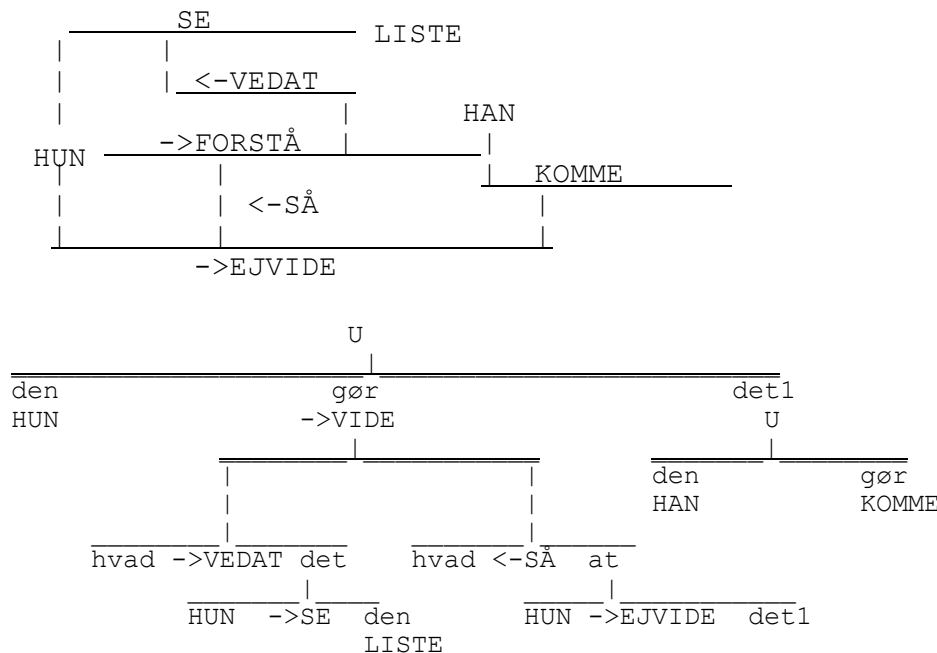
Denne udsagnsstruktur kan forklare alle de egenskaber som inverser har, ved hjælp af princippet om at nægtelsen kun rammer det øverste (og højreste) omsagn i en udsagnsstruktur.²⁸

xiii) **Sanseverber** + *at*- eller *om*-sætning er konstrueret på et andet grundlag end de to andre sanseverber, de er nemlig verber der som deres objekt tager mentale modeller; de betyder altså 'komme til forstå X ved at sanse Y', hvor X og Y kan være, men ikke nødvendigvis er det samme. Det gælder således: A + sanseverbum + *at* B :P ==> B :P

27. Hansen, Erik, 1975: *Noget om intet*, i *At færdes i sproget. Iagttagelser og synspunkter*, Dansk Sprognævn, Gyldendal, København.

28. Beskrivelsen har en helt anderledes forklarende kraft end Leech' (1969 og 74), som har en vis ad-hoc karakter; han får kun hold på beskrivelsen ved at notere den i et særligt notationsprog "notationesisk" som han selv kalder det. Forklaringen her er en generalisering. Problemet er kun at det ikke er helt let at se hvorledes den samme struktur kan bruges på alle inverser, fx også kvantorerne, som jo dels optræder ligesom omsagn, men dels også som logiske operatorer.

(38.12)

Hun så på deltagerlisten om han kom

se at: $\rightarrow\text{FORSTÅ}\langle\rightarrow\text{VEDAT}\{\rightarrow\text{SE}\}\rangle\{\text{gør}\{\text{SEM}\}\}$

xiv) P er et **implikativ**, hvis det er et verbum med en sætning som objekt (omsagn af 2°) som ikke kan have sin genstandssætning benægtet, og hvis $P\text{-at-}Q \rightarrow Q$, mens $\text{ikke-}P\text{-at-}Q \rightarrow \text{EJQ}$; fx er *komme til at...*, *det lykkes for..at..*, *blive tvunget til at ..*, *glemme*, *undgå* implikativer da - *Hun glemte at vande blomster* $\rightarrow$ 'Hun vandede ikke blomster', mens - *Hun glemte ikke at vande blomster* $\rightarrow$ 'Hun vandede blomster'.

(38.13)

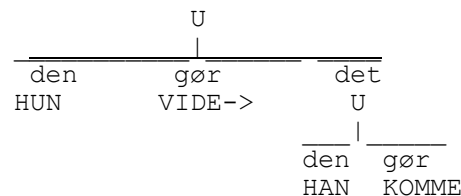
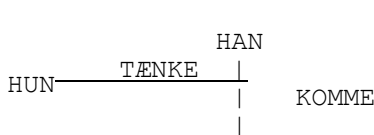
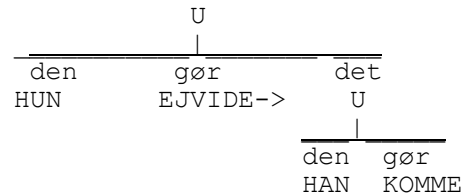
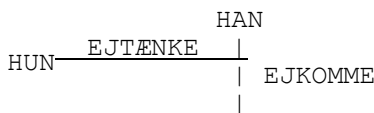
glemme at, *huske at*, *komme til at* analyseres altså som en operator på linje med *gør*, og er ikke i sig selv et omsagn. Dog kan disse ord optræde som regulære omsagn når de har emfatisk tryk: - *Hun GLEMTE ikke at vande blomster* $\rightarrow$ 'hun vandede blomster'.

xv) P er et **transvers** hvis det ikke kan benægtes, dvs. hvis det er omsagn af 2° og $\text{ikke-}P\text{-at} = P\text{-at-ikke}$ ²⁹; fx er alle de svage inverser og *tro*, *håbe* og *sandt* transverser da - *Hun troede*

29. Det er det der i litteraturen kaldes not-transportation, se fx Stockwell, Schachter & Partee, 1973: *The Major Syntactic Structures of English*, side 253-56, og Kiparsky & Kiparsky, 1968: *Fact*, i Bierwisch and Heidilph, 197?: *Recent Advances in Linguistics*, Mouton, The Hague.

ikke at han kom = - *Hun troede at han ikke kom*. Endvidere gælder der det for transverser at de kun kan have *at*-sætninger, men ikke *om*-sætninger. Og for alle transverser gælder det at *P-at-* ==> *ikke-vide-om*, fx *Hun troede at han kom* ==> 'Hun vidste ikke om han kom'. Den rimeligste forklaring på dette er at *vide* og *tro* har fastlåste udsagnstrukturer: *vide* er altid udsagnets fremsatte information, og *tro* er det aldrig.

(38.14)

*Hun vidste at han kom**Hun troede at han kom*

Eventuelt kunne man forklare *tro* og *vide* således: $\text{VIDE} \{er\{SEM\}\} \text{tro: TRO} \{er\{SEM\}\}$ eller: $er\{SEM \leftarrow TRO\}$. Man kunne jo også lave analysen: *vide*: $\text{VÆREBEVIDSTOM} \{er\{SEM\} \text{tro: VÆREBEVIDSTOM} \{er\{SEM\}?\}$; jeg går dog ind for analysen:

vide: $\text{gør}\{\text{VIDE}\{er\{SEM\}\}\}$ *tro*: $\text{gør}\{\text{EJVIDE}\{er\{EJSEM\}\}\}$

xvi) P er et **faktiv** (attitudeord) hvis det er et omsagn af 2° der som det ene nominal kun kan have kendsgerninger, dvs. at $P\text{-at-}Q \rightarrow Q$ og $\text{ikke-}P\text{-at-}Q \rightarrow Q$, og genstandssætningen eller den nominaliserede sætning som objekt altid kan erstattes af ...den kendsgerning at... eller ...den omstændighed at...; fx er *mærkeligt*, *beklageligt*, *vide*, *forstå*, *erkende* faktiver da: - *Det er beklageligt at han kommer* --> 'Han kommer', og - *Det er ikke beklageligt at han kommer* --> 'Han kommer', og - *Det er beklageligt at han kommer* = 'Den kendsgerning at han kommer er beklagelig'.

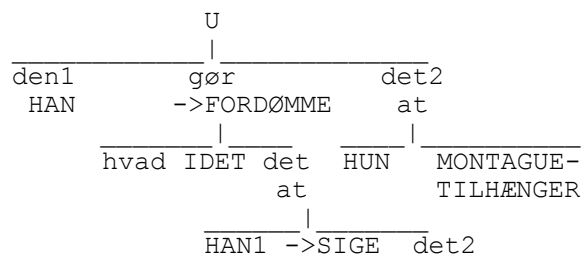
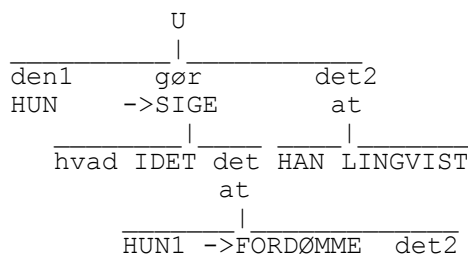
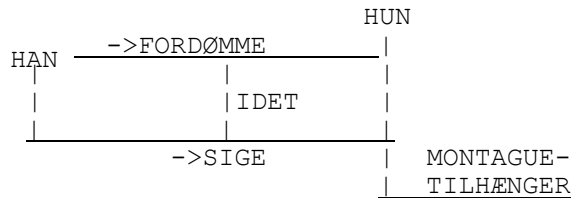
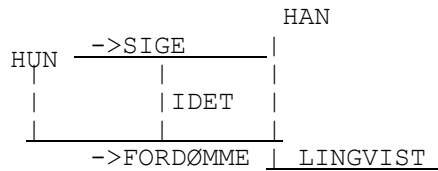
xvii) P er et **modalord**, hvis det både er invers og yderligere $P\text{-at-}Q \rightarrow Q$; fx er *villig til* og *insistere på*, *skulle* og *måtte*, *nødvendigt* og *muligt* modalord, da *Hun skal ikke sove* = *Hun må gerne være vågen (ikke-sove)*, og *Hun må ikke sove* = *Hun skal være vågen*, og *Hun skal sove* --> 'Hun må gerne sove', og *Hun må ikke sove* --> 'Hun skal ikke sove', og: *Hun skal sove* --> 'Hun sover'. Disse verber analyseres som operatorer der gør et sem til et omsagn og markeres ikke i træerne som omsagn.

xviii) **Vurderende ytringsverber** som alle er konstrueret med 2o semer: *Hun anklagede ham for at være lingvist*, *Han beklagede at han var transformationsgrammatiker*, *Han bebrejdede hende at hun var Montague-tilhænger*, *Han indrømmede at han troede på transformationer*

(38.15)

Hun anklagede ham for at være lingvist

Han bebrejdede hende at hun var montaguetilhænger

anklage: →SIGE←←→IDET {→FORDØMME}>{SEM}

bebrejde: →FORDØMME←←→IDET {→SIGE}>{SEM}

RESUME AF § 38: Blandt processerne kan man på grundlag af deres konfigurationer skelne mellem: konstaterende adjektiver, relative adjektiver, overgangsverber, iterativer, kausativer, verber med indirekte objekt, ytringsverber, sanserverber, psykiske egenskaber, vurderinger, verber med akkusativ med middelbar infinitiv, inverser, implikativer, transverser, faktiver, modalord, og vurderende ytringsverber.

§ 39 Relevansstrukturering

Hele fordoblingen i dybdestruktur og overfladestruktur af de semantiske syntagmatiske meninger er nødvendig for at man kan forklare problemer ved lineariseringen: negationens fundamentale tvetydighed, problemer ved kvantorers virkefelt og oplagte synonymier. I denne paragraf drejer det sig om reglerne om **linearisering** og **tematisering**.

Som et første eksempel kan man tage en simpel sætning: *Det er ikke en kvinde man kan høre ovenpå*. Denne sætning betyder mest naturligt: 1) `den voksne person man kan høre ovenpå, er af hankøn', men den kan også betyde: 2) `den kvindelige person man kan høre ovenpå, er ikke voksen`, eller: 3) `det hunkønsvæsen man kan høre ovenpå, er ikke et menneske'. Det er lidt spidsfindigt at finde kontekster hvor det kunne være passende at sige denne sætning i betydning 2) og 3), men de kan vel laves. Grunden til denne tvetydighed ved nægtelser er den at nægtelsen rammer ordet *kvinde* som indeholder 3 semer som i dybdesemantikken er parallelle, dvs. ikke er ordnet. Det noteres således dybdesemantisk og overfladesemantisk:

(39.1)(semkonfiguration)

kvinden

	a)	b)	c)
<u>MENNESKE</u>	den	den	den
<u>+VOKSEN</u>	MENNESKE	+VOKSEN	-HANKØN
φ 1 <u>-HANKØN</u>	+VOKSEN	-HANKØN	MENNESKE
<u>-HANKØN</u>	-HANKØN	MENNESKE	+VOKSE
	<i>kvinden</i>	<i>kvinden</i>	<i>kvinden</i>

Umiddelbart set er de 3 overfladesemantiske notationer b), c) og d) synonyme. Nu kan reglen om nægtelse formuleres således:

(39.2)

Regel VIIA:

Nægtelsen rammer den fremsatte (og ikke blot nævnte) betydningskomponent blandt parallelle komponenter, dvs. den mest informative.

Lad os indtil videre notere den mest informative komponent som den øverste komponent i et ord, og det øverste og højreste omsagn i et udsagn. De tre betydninger af den benægtede sætning kan så ses af følgende notationer:

(39.3)(semkonfiguration)

kvinden

	a)	b)	c)
<u>MENNESKE</u>	den	den	den
<u>+VOKSEN</u>	EJMENNESKE	EJ+VOKSEN	EJ-HANKØN
φ 1 <u>-HANKØN</u>	+VOKSEN	-HANKØN	MENNESKE
<u>-HANKØN</u>	-HANKØN	MENNESKE	+VOKSEN
	<i>ikke kvinde</i>	<i>ikke kvinde</i>	<i>ikke kvinde</i>

Når man således har set at benægtelsen af sætningen får en meningsmodsatning til at træde frem mellem de 3 strukturer i (39.1), må man nok drage den konklusion at de ikke er synonyme. Med andre ord den ikke-benægtede sætning *Det er en kvinde man kan høre ovenpå* er flertydig på måder der svarer til strukturerne a), b) og c) i (39.1). Forskellen på dem er en forskel på hvilken komponent der er den mest relevante og som derfor vil blive ramt af en eventuel nægtelse.

Jeg skal her give et indicium for at de parallelle semer i et begreb er ordnet efter hvor informative de er. Jeg bad engang 30 personer om følgende ³⁰: Tegn en arbejder, en socialarbejder og en lærer! Jeg har alle tegningerne. Det interessante ved dem er at 49% af alle de tegnede figurer forestillede mænd, 27% kvinder, mens 25% var tegnet således at man ikke kunne afgøre kønnet på tegningen. Det var egentlig formålet med eksperimentet at afsløre hvorledes mænd i folks forestillinger optager en meget større plads end de har i virkelighedens verden. Men i denne sammenhæng er det interessante at 76% er tegnet således at personens køn ikke kan misforstås. Det er jo nemlig meget let - faktisk den letteste løsning - at tegne tre kønsløse personer og så udstyre dem med

30. Togeby, Ole, 1980: *En generisk ordarbejder*, i Haberland, Hartmut, Karen Risager og Ulf Teleman, 1980: *Hverdagsskrift*, RUC, Roskilde.

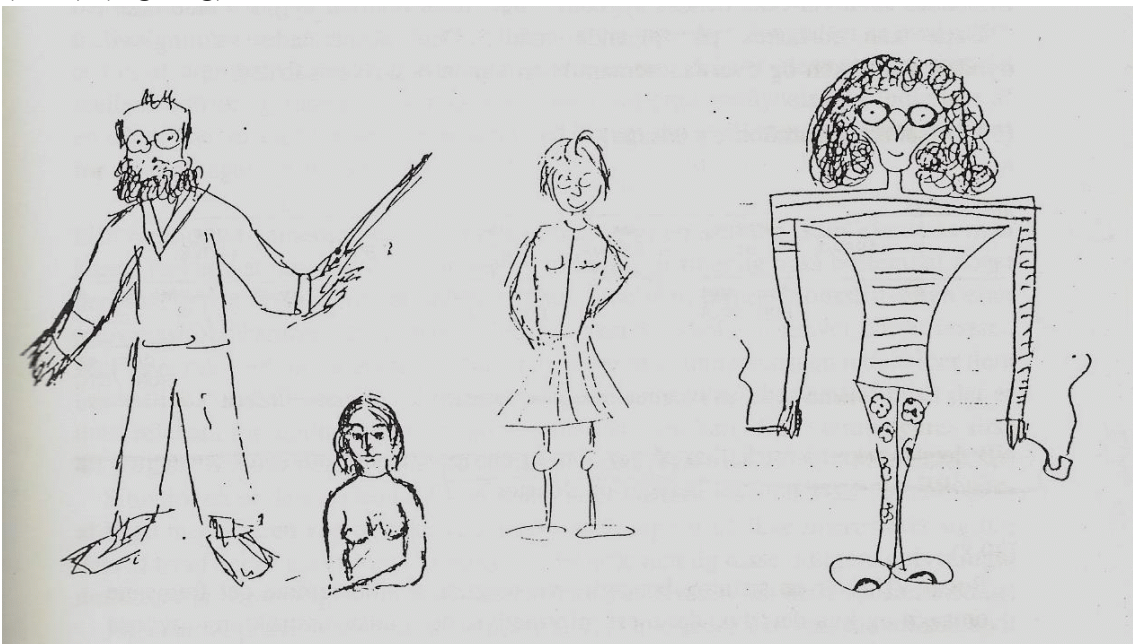
attributter således at deres erhverv kan identificeres, fx således:

(39.4) (tegning)

De fleste gjorde det at de tegnede personer hvor det omhyggeligt var markeret hvilket køn vedkommende havde, men hvor erhvervet ofte ikke fremgik så tydeligt, fx således:

(39.5) (tegning)

Jeg kan kun tolke det således at semet HANKØN er betydeligt mere informativt i begrebet 'en lærer' end semet SOM UNDERVISER. Man skulle have ventet at semerne i begrebet 'en lærer' var ordnet som i a), men tegningerne tyder på at de er ordnet som i b):

(39.6)

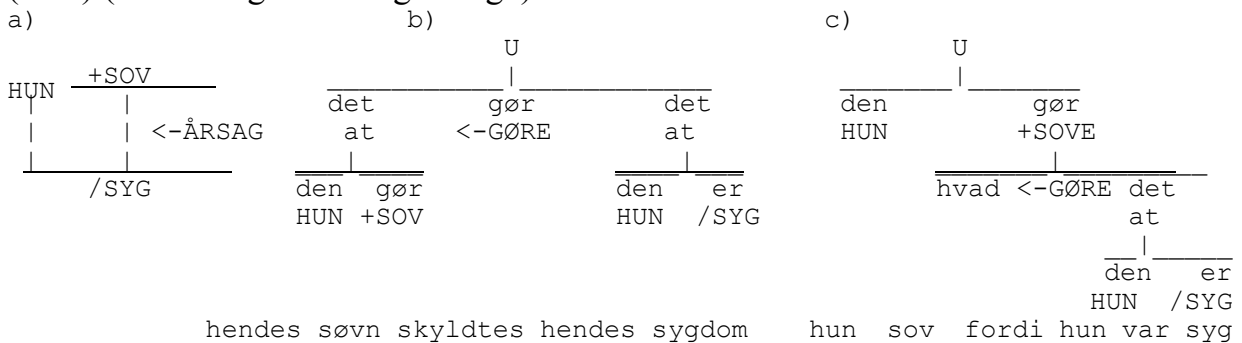
a)
 (PERSON)
 LØNMODTAGER
 OFFENTLIGT ANSAT
 SOM UNDERVISER
 +HANKØN

b)
 (PERSON)
 +HANKØN
 SOM UNDERVISER
 OFFENTLIGT ANSAT
 LØNMODTAGER

Det bekræfter således teorien om at de semer der svarer til ordet *lærer* er bundtet til en helhed. Også selvom sammenhængen ikke kræver specificeret køn, har gestalten 'en lærer' en tom plads til kønnet, og det har som defaultværdi +HAK. Disse forskellige træk ved kategorien, eller semer ved den leksikaliserede størrelse, er så ordnet efter hvor informative de er, dvs. hvor sandsynligt det vil være at de bliver fremsat - også selvom der i sammenhængen ikke er brug for at skelne mellem +HAK og -HAK. Præcis det samme gælder ved sætninger der benægtes: En sætning som følgende er flertydig: *Hun sov ikke fordi hun var syg*; den kan enten betyde 'grunden til hendes søvn var ikke hendes sygdom' eller 'fordi hun var syg, sov hun ikke'.

Dette kan forklares på følgende måde: Den ubenægtede sætning vil i dybdesemantikken og overfladesemantikken kunne beskrives således:

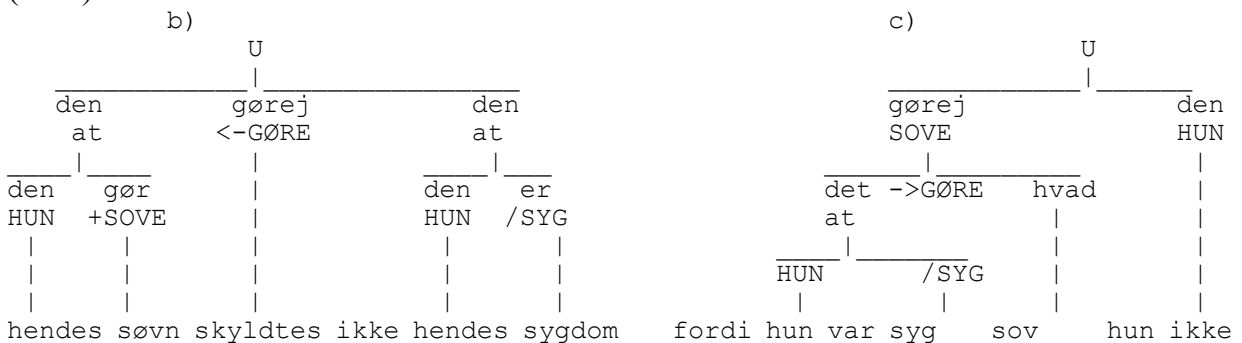
(39.7) (semkonfiguration og udsagn)

(39.8)

Regel VII. Når en sætning benægtes vil nægtelsen altid ramme det fremsatte omsagn og kun det, dvs. det mest informative, det i udsagnsstrukturen øverste omsagn (dvs. *gør/er*).

(39.9)

Nægtelser hører hverken til i dybdesemantikken semkonfigurationer eller i overfladesemantikken udsagnsstrukturer, men kun i relevansstrukturens

informationsstrukturer, fordi nægtelser i tekster ikke bruges som en logisk operator, men som pragmatiske operatører. Det er jo nemlig logisk set ikke nødvendigt at have en nægtelse. En benægtet sætning siger så meget mindre end en ikke-benægtet sætning at det er lettere at formulere sig positivt. Hvis man siger: - *Den mand dér er ikke svensker* kan han høre til 126 andre nationaliteter, og det ville derfor være betydeligt mere fornuftigt at sige: - *Den mand dér, er dansker*. Nægtelser har man kun brug for i de tilfælde hvor man som afsender enten ikke kender den positive formulering men kun den negative, eller har grund til at antage at modtageren mener det som man benægter. Man har altså grund til at sige: - *Den mand dér er ikke svensker* hvis den man taler med, har givet udtryk for at han nok var svensker. Nægtelser er med andre ord et af argumenterne for at man ikke kan analysere tekster alene som et forhold mellem udtryk og indhold, for nægtelser har i høj grad indflydelse på indholdet af en tekst, men er i alt væsentligt bestemt ved kravet om at teksten skal være relevant for en modtager (se § 68).

Den ordning af semerne i et ord eller i et omsagn i en sætning, som gjorde at man kunne forklare at nægtelsen fik forskelligt virkefelt, er følgelig også bestemt af noget der ikke har med dybdesemantikken at gøre, men med informationsstrukturen eller relevansstruktureringen dvs.: sem-ordningen sker i forhold til kravet om at teksten skal være relevant for modtageren. Når et ord eller et sætningsomsagn indeholder flere forskellige parallelle semer, vil ordenen af disse semer være bestemt af hvad der er mest relevant for modtageren i den givne situation. Den flertydige sætning gøres altså entydig når den ses som en del af en tekst, der skal opfylde de 5 kommunikationskrav.

Situationen er dels bestemt af kommunikationssituationens faktiske faktorer, dvs. af hvad modtageren ved og ikke ved, interesserer sig for og ikke interesserer sig for, dels af hvad der er gået forud i sætningen. Det er jo nemlig disse tidligere oplysninger der udgør en væsentlig del af modtagerens baggrundsviden om dette specielle emne.

Jeg skal nu prøve ved et par eksempler at vise hvorledes den foregående tekst vil ordne de parallelle komponenter i ordet *kvinde* forskelligt således at den benægtede sætning: - *Det er ikke en kvinde man kan høre ovenpå* kan betyde 3 forskellige ting.

Hvis man siger: - *Der er flyttet en nydelig lille dame ind ovenpå*, og man dernæst hører nogle gevaldige tramp og råb med dyb basstemme, vil sætningen *Det er ikke en kvinde man kan høre ovenpå*, få betydningen: 'det er en af hankøn'. Hvis man bliver spurgt: - *Har du besøgt damen deroppe*, og man så hører en der sjipper hurtigt og let deroppe, vil sætningen snarere betyde: 'det kvindelige menneske man kan høre, er ikke voksen'. Og til sidst hvis man hører nogle lyde og den ene bemærker: - *Det lyder som en fødsel*, vil sætningen nok snarest betyde: 'det voksne hunkønsvæsen der er der oppe er ikke et menneske'. Disse kontekster definerer hver sin komponent i ordet *kvinde* som det mest relevante i sammenhængen.

Når man ved semantisk analyse vil finde hvilken mening en hel tekst giver, kan komponentanalyse altså ikke bruges alene; kun sammen med en pragmatisk analyse af relevansstrukturen i teksten kan man gennemføre en komponentanalyse, som dels omfatter definition af de komponenter der indgår i tekstens ord, dels omfatter en beskrivelse af den relevansorden der skabes blandt semerne i et givet ord i den givne tekstsammenhæng. For uden denne relevansstruktur, vil man fx ikke kunne tolke meningen af en nægtet sætning.

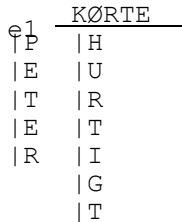
Som man kan se virker relevansstruktureringen ikke på samme måde som isotopien. Når der er isotopi mellem kontekstsemerne i ét ord, og semer i andre ord i sætningen, kommer disse divergenssemer til at dominere over ordets andre divergenssemer, som

de konkurrerer med. Med relevansstruktureringen er det omvendt. Når et sem blandt flere parallelle semer i en sætning har optrådt i en tidligere sætning, kan det ikke optræde som ny information og ikke som det mest informative. Derfor vil nægtelsen og andre adverbialer ramme et andet sem som det mest relevante.

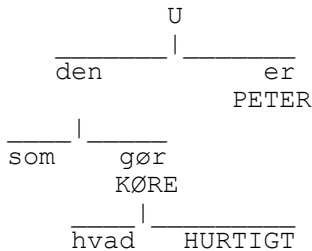
Et helt simpelt eksempel kan måske bedst illustrere processen

(39.10) (semkonfiguration og udsagn)

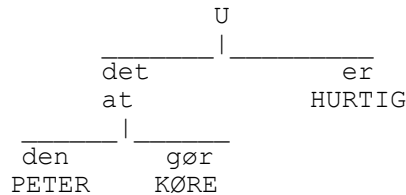
a)

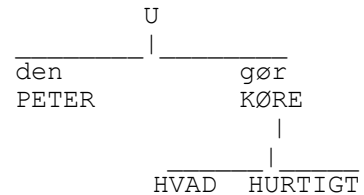
b)

c)

d)

Disse tre overfladesemantiske strukturer vil træde frem i følgende sammenhænge fordi gammel information ikke optræder som det mest informative, og omvendt det mest informative, som noteres som det øverste og højreste omsagn, kun kan være det der ikke er nævnt i det foregående men fremsat. (For at der skal være sammenhæng mellem sætningerne, har jeg indsat enten: *og...også*, eller: *men...ikke*.)

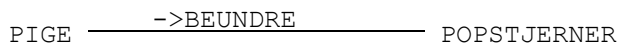
(39.11)

- a) - De kørte alle sammen hjem, og/men Peter kørte også/ikke hurtigt.
 b) - Alle de unge mænd kørte hurtigt og/men Peter kørte *også/ikke* hurtigt.
 c) - Peter skulle hjem, og/men han kørte også/ikke hurtigt.
 d) - Peter var hurtig i mange ting og/men han kørte også/ikke *hurtigt*.

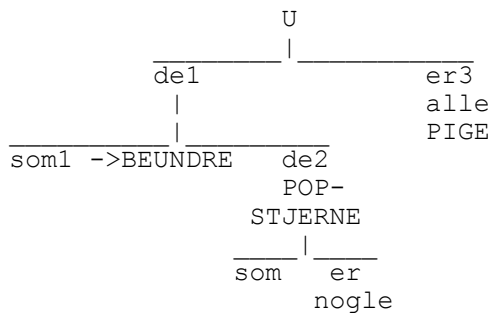
Det klassiske eksempel med blandede kvantorer kan forklares på samme måde som de foregående tvetydigheder: *Alle piger beundrer nogle pop-stjerner*, som enten kan betyde: 'der er nogle popstjerner som alle piger beundrer' eller: 'alle piger har nogle popstjerner som de beundrer'

(39.12) (semkonfiguration og udsagn)

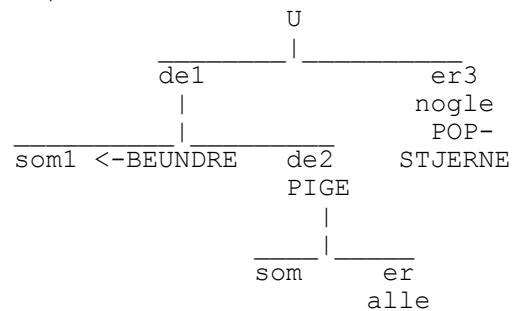
a)

b)

c)

Alle piger har nogle popstjerner som de beundrer

Nogle popstjerner beundres af alle piger

Der er en tæt sammenhæng mellem relevansstrukturering og bestemthedsangivelsen på binderne (eller argumenterne eller nominalerne, hvilket niveau vi nu taler på). Og det er jo ikke så mærkeligt, for bestemtheden angiver jo netop om et omsagn er gammel eller ny information. Der kan skelnes mellem tre forskellige former: **bekendte** størrelser, markeret med DEN og DET, **ubekendte** størrelser, markeret med EN og ET; begge disse former er nu i en vis forstand **bestemte**, de er afgrænsede som enheder; herover for er der så **ubestemte** størrelser der slet ikke optræder som bindere men som omsagn i overfladesemantikken også selvom de er nominaler i den syntaktiske struktur, fx *han er idiot*, *hun slog græs*, markeret ved nul

Relevansstruktureringen kan nu beskrives således at kun et ubestemt omsagn kan være det fremsatte, bestemte omsagn kan ikke være det fremsatte, og kan derfor ikke rammes af nægtelsen. Det hele kan belyses ved et eksempel:

(39.13)

- a) stenen var ikke i æsken
- b) stenen var ikke i en æske
- c) stenen var ikke i nogen æske
- d) der var ikke en sten i æsken
- e) der var ikke nogen sten i æsken

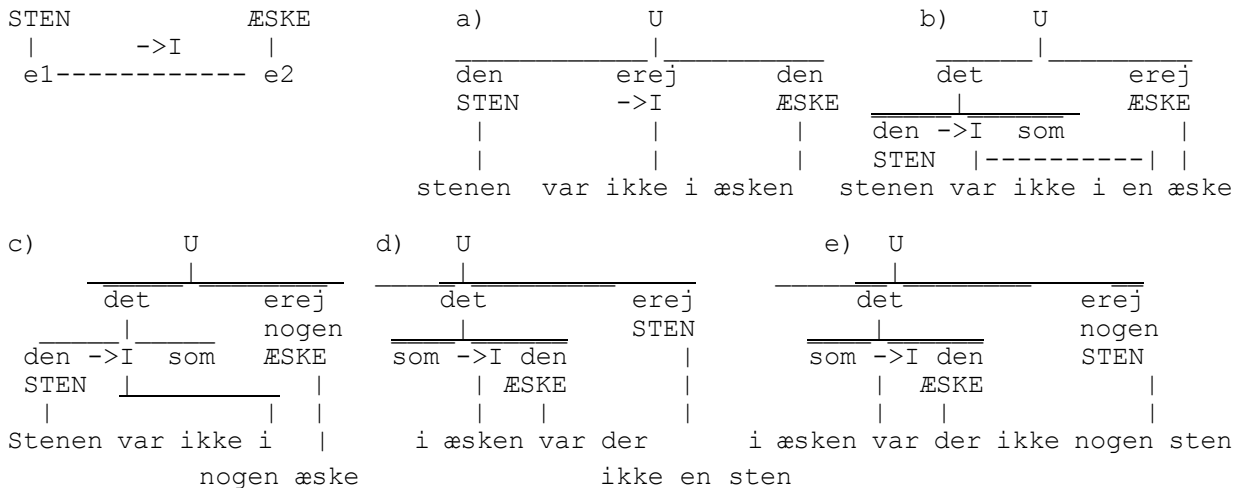
I eksemplerne er nægtelsen og nægtelsens virkefelt, dvs. det nægtelsen rammer understreget. For de 5 ytringer gælder der følgende grundlæggende udsagn:

(39.14)

- a) --> `der var en sten og en æske'
- b) --> `der var en sten, stenen var i noget', men -/-> `der var en æske'
- c) --> `der var en sten', og --> `der var ikke nogen æske'
- d) --> `der var en æske, der var noget i', men -/-> `der var en sten'
- e) --> `der var en æske', og --> `der var ikke nogen sten'

Dette kan forklares med følgende diagrammer, først dybdesemantisk

(39.15) (semkonfiguration og udsagn)

Denne relevansstruktur fremgår af de bekendte og ubekendte former i sætningen, og disse former er så, på samme måde som den øvrige relevansstruktur i sætningen, afhængig af de tekstlige omgivelser fx på følgende måde. Her gælder det samme princip, nemlig at det som har været nævnt før, vil der blive henvist til med bestemt form, som ikke kan være det fremsatte i sætningen:

(39.16)

- a) Jeg skulle hente en safir i en lille ibenholtsæske, men stenen var ikke i æsken.
 b) Jeg fik et lille stykke månesten, men stenen var ikke i en æske, den var i en pose.
 c) Hun fik en smaragd i fødselsdagsgave, men stenen var ikke i nogen æske.
 d) Hun fik som gave en fin æske, men der var ikke en sten i æsken, der var en ring.
 e) Hun fik en æske fra en juvelér, men der var ikke nogen sten i.

Således kan man se at hierarkiseringen og kvantificeringen af ordene og deres betydninger som led i sætningen, sker efter regelmæssigheder som er knyttet til ikke blot sætningens mening, men også ytringens tolkning.

Nu er det så muligt at sige noget mere om de latente semer. Det karakteristiske for **latente semer** er dette at de ikke kan være den mest informative del af en ytring, at de derfor ikke kan være den fremsatte information i en sætning, at de derfor ikke kan benægtes. Som vi har set må man ved et ord som *dreng* antage eksistensen af en række latente semer som følgende latente semer.

(39.17)

dreng: +HANKØN & -VOKSEN & MENNESKE <MED HOVED # MED KROP # MED ARME # MED BEN # SOM KAN TÆNKE # SOM KAN TALE>.

Man kan ikke benægte semerne i spids parentes i en sætning som: - *Det man kan se dernede er ikke en dreng*. Sætningen kan, i analogi med (39.3), betyde: `det er ikke en af hankøn, det barn man kan se' eller `det er ikke et barn, det hankønsvæsen man kan se' eller `det er ikke et menneske den hankønunge man kan se'. Derimod kan man ikke få betydningen `det er en dreng uden arme man kan se' eller `det er en stum dreng'.

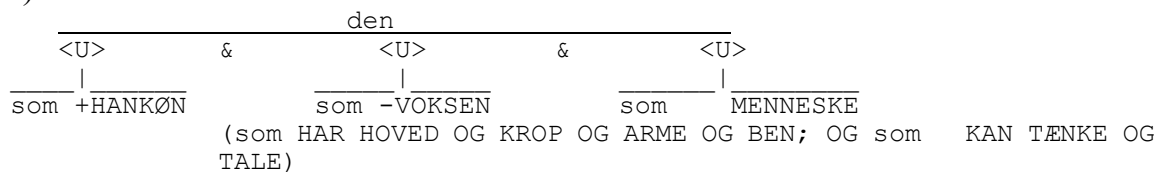
Man kan også lægge mærke til at de parallelle eksplicitte semer ikke kan benægtes uden man får en selvmodsigelse: * - *Denne dreng er ikke hankøn* eller *- *Denne dreng er*

voksen. Derimod kan man godt benægte de latente semer uden at få selvmodsigelser:
 - *Denne dreng har ingen arme*. - *Denne dreng er stum*.

Hverken de udsagte eller de latente semer kan ekspliciteres uden at sætningen bliver mærkelig eller ligefrem tautologisk: ? - *Denne dreng er et menneske*, ? - *Denne dreng er af hankøn*, *Denne dreng har to arme*. *Denne dreng kan tale*.

Hvis man med notationerne skulle gøre rede for dette forhold, må det vises at de latente semer aldrig vil kunne blive det øverste omsagn i en udsagn der bruger vedkommende ord, med andre ord at semet altid vil blive omsagn i en indlejret udsagn eller omsagn i et degraderet udsagn. Ordet *dreng* kan altså som navn beskrives således:

(39.18)

I denne paragraf har jeg forsøgt at skitsere hvorledes der i sætningen artikuleres noget indhold som har med ytringens informationsstruktur at gøre. Man kan resumere resultaterne således: Når en sætning indgår i en tekstlig sammenhæng vil de dele af sætningens informationer som er nye, blive tematiseret, dvs. rykket til højre i informationsstrukturen; mens de dele af informationerne som er kendt fra de foregående sætninger, træder i baggrunden (som er til venstre i udsagnsstrukturen). Det hænger sammen med princippet om at teksten skal være relevant for modtageren, dvs. bl. a. informativ. Dette relevansprincip har imidlertid yderligere virkning. Tag sætningen: - *Peter kørte hurtigt i går* med informationsstrukturen: 'tidspunktet for Peters hurtige kørsel var i går'. Denne sætning er kun relevant for modtageren, hvis den fremsatte information gør nogen forskel for modtageren, dvs. hvis modtagerens interesser ville være anderledes tilgodeset hvis det som udsiges i den fremsatte del, ikke havde været tilfældet. Med andre ord det kan kun være af interesse for modtageren at vide at 'Peter kørte hurtigt, og det i går', hvis det ikke var tilfældet at Peter kørte hurtigt alle de andre dage. Kørte Peter nemlig hurtigt altid, vil det være en overspecifikation at sige: - *Peter kørte hurtigt i går*. Generelt kan man sige at den fremsatte information antages at være den information som gør sætningen relevant, og det vil sige at det antages at det fremsatte er så specifikt (og det vil sige informativt) som nødvendigt; ethvert mindre specificeret udsagn om emnet impliceres at være tilfældet.

Derimod vil de informationer som den fremsatte information forudsætter, altid på tilsvarende måde antages at være sande: - *Peter kørte hurtigt i går* giver modtageren grund til at antage at det forudsættes at 'Peter normalt ikke kørte hurtigt'.

Dette princip om den forudsatte negation af den fremsatte informations logiske mere specificerede alternativer, viser sig meget tydeligt i eksempler som: - *Drengen har to arme i dag*, - *Far var ædru i går*.

Med hensyn til nægtelser bliver det lidt mere indviklet. Eksemplet - *Peter kørte ikke hurtigt*, kan forklares på principielt den samme måde: det mere specificerede alternativ til ikke *hurtigt* er selvfølgelig ikke *vanvittigt hurtigt* og det antages at være benægtet. Som ved bekræftende sætninger gælder det også at de informationer i en nægtet sætning der ikke rammes af negationen antages at være sande, dvs.: 'Peter kørte, men ikke hurtigt'. Så snart vi får flere led på, bliver det mere indviklet: - *Peter kørte ikke hurtigt i går*; med meningen 'Peter kørte normalt hurtigt, men ikke i går'. Her gælder det samme princip,

og det gør der også med meningen: 'I går kørte Peter, men ikke hurtigt'. (Se mere om informationsstruktur §§ 65ff.)

RESUME AF § 39: Når ordbetydninger føjes sammen til en sætning sker der en yderligere artikulering af indholdet, en artikulering som drejer sig om hvad der er **informativt**, og hvad ikke i sætningen, og om hvad der ligger inden for en eventuel negations **virkeområde**. Det kaldes **linearisering** og **tematisering**. Parallele semer, dvs. semer som hverken er redundante, divergente eller konvergente vil alle optræde i sætningen som mulig **fremset information**. Alle de valg som træffes i teksproduktionsprocessens forløb fra semkonfiguration til udsagnsstruktur, dvs. valget af leksikalisering (specielt leksikaliseringens perspektiv), valget af aktiv og passiv form, valget af underordning eller overordning af udsagn, valget af underordning eller degradering, og endelig valget af enten et træk eller et omsagn i en degraderet udsagn, alle disse valg har indflydelse på lineariseringen og tematiseringen i sætningen og dermed på hvilken relevansstruktur sætningen kan indgå i, og på hvilken logisk information sætningen kan formidle. På den anden side er den relevansstruktur så også kun erkendbar i den tekstlige og situationelle sammenhæng som sætningen indgår i, når den ytres.

§ 40 Tolkning og isomorfi

Når flere meninger sættes sammen ved kompositionen af en tekst, relateres sætningerne til hinanden; indholdskomponenterne tematiseres, dvs. det udkrystalliseres hvilke dele af indholdet som er de centrale i teksten; det som er tekstens intenderede udsagn fremhæves, og det som er forudsætninger og nødvendige hjælpeinformationer sættes i baggrunden. Alle disse forhold skal imidlertid ikke behandles her, men i afsnittet om tema, IIC. Kun skal det her vises hvorledes man også ved entydiggørelsen af de flertydige tekster må bruge information fra et niveau højere.

Først vil jeg vise et eksempel hvor sætningerne som ytringer er flertydige indtil de opfattes som en bestemt genre: Her bringes et eksempel på en tekst

(40.1)

Nogle tosser ville engang gerne ud af tosseanstalten. For at komme det skulle de til en slags prøve, og den første tosse blev spurgt: "Hvad tænker man med?" - Da han så svarede: "Med den der," og pegede på sin knyttede hånd, fik han ikke lov at komme ud. På samme måde gik det den anden tosse. Men da den tredje tosse blev spurgt: "Hvad tænker man med?", svarede han: "Med den der," og pegede på sit hoved. "Det er rigtigt, så kan du godt komme ud! Men hvordan fandt du egentlig ud af det?" - "Jo," svarede den tredje tosse, "jeg brugte bare den der," og så pegede han på sin knyttede hånd.

Replikken "*Med den der, og pegede på sit hoved*" opfattes i første omgang som en ytring der er udtryk for at den tredje tosse har en rigtigere virkelighedsopfattelse end de to andre. Han er altså ikke dum. Det er den mening der fremkommer ved tosse-isotopien; tosser er folk der ikke har en rigtig opfattelse af virkeligheden. Den sidste replik viser imidlertid at der var en anden isotopi, en der handler om tillid og snyd. Den tredje tosse er faktisk dum, men det er helt ligegyldigt for han er mere snu end eksaminatoren. I det øjeblik snuhed og snyd bliver "figuren" i teksten, bliver dumheden forvandlet til "baggrund" og man kan ikke "se" dumheden som "figur" længere. Det der i den aktualiserede tekst afgør

hvilken af sætningens meningsmuligheder der kommer til at dominere over de andre, er de andre funktioner i kommunikationssituationen og deres tilsvarende krav: vederhæftighed, sandhed, relevans, regelrthed og korrekthed. Forskellen på de to sætningsmeninger i vittigheden om toserne, kan netop forklares ved om man tolker den tredje tosse som dum eller ond (se herom § 44).

Pointen i en vittighed som denne er at der netop er to tolkninger af det samme stykke tekst (vittigheden indtil pointen), hvoraf den ene er åbenlys og iøjnefaldende, mens den anden er skjult, men, når den åbenbares, mere overbevisende end den første. I tekster der handler om hvad personer siger til hinanden, vil der være sammenfald mellem tekstlige og ikke tekstlige omgivelser. I forhold til toserne er det kravene fra deres kommunikationssituation der gælder, i forhold til vittighedstilhørerne er det vittighedens genre, dvs. det forhold at der skal være en pointe, som entydiggør tolkningen.

Sandhed er en relation mellem teksttolkning og sagforhold, en relation som kun eksisterer hvis der er **isomorfi** mellem dem. Jeg har lige hævdet at tolkningen af en tekst afhænger af de fem krav til kommunikationsfunktionerne. Men et af disse krav er kravet om at teksten som udsagn om sagforhold skal være sand. Her synes der at kunne opstå et cirkelproblem, for det er oplagt at sandheden blandt andet vil kunne defineres som afhængig af om teksten giver mening. Jeg er tilbøjelig til at mene at der her er tale om et cirkelfænomen, der som sin essens har at mennesket ved sin tekstproduktion hiver sig selv op ved hårene: tekstproduktion forudsætter tekster og tekster forudsætter tekstproduktion; hvordan det hele begyndte er svært at sige, men det foregår.

Men en af vejene ud af cirklen er den at sandhed indeholder andre sider end meningsfuldhed. Jeg foreslår her at en nødvendig betingelse for at tale om sandhed er at der er isomorfi mellem teksttolkningen og sagforholdet. Sagforhold er ikke en rå virkelighed, men et fragment af en verdenstolkning. Denne verdenstolkning vil i et vist mål afhænge af andre tekster, især hvad angår sociale områder af verden, mens den også i et vist mål vil afhænge af ikkesproglige tolkninger, nemlig sansning, oplevelse, erindring, fantasi, processer som ikke behøver at indebære sprog eller tekster. Isomorfi vil sige ligedannethed, strukturlighed. En betingelse for at man kan indkredse et sådant sandhedsbegreb, er altså at denne også ikkesproglige verdenstolkning, som kaldes sagforholdet, kan have en struktur som kan sammenlignes med den tekstlige struktur (se § 63).

Et af de bedste argumenter for hvorledes mening forudsætter isomorfi, findes i den fantastisk inspirerende bog af Douglas R. Hofstadter: *Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*³¹. Han opstiller her et formelt system og viser siden hen hvad det vil sige at give det en meningsfuld tolkning. Jeg vil her give et forkortet referat af hvordan han gør. Systemet hedder pq-systemet. Der er tre adskilte symboler i systemet:

p q -

Der er et uendeligt antal aksiomer, som ikke alle kan skrives ned, men aksiomer kan defineres således at der er en procedure til at afgøre om en streng af symboler er et aksiom eller ej:

(40.2)

---

31. Hofstadter, Douglas R., 1980 (1979): *Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*, Vintage Books, New York, side 49.

DEFINITION: $xp-qx-$ er et aksiom, når x er sammensat af lutter bindestreger.

Der er kun én regel for produktion af strenge:

(40.3)

REGEL: Antag at x , y og z alle står for strenge som kun indeholder tankestreger. Og antag at $xpyqz$ vides at være et teorem, så er $xpy-qz-$ et teorem.

Lad fx x være $--'$, y $---'$ og z $'-$. Reglen fortæller os nu at hvis $--p---q-$ er et teorem, så er $--p----q--$ det også.

Dette er nu et formelt system med aksiomer og teoremer. Der findes regler for hvorledes der kan dannes uendeligt mange teoremer og hvorledes det afgøres om en streng er et aksiom i systemet eller ej. På den måde ligner det sproget, som påstås at kunne beskrives i sin uendelighed ved et endeligt sæt af regler. Det er som sproget et formelt system hvor det alene af formelle grunde kan afgøres om en streng hører til systemet eller ej. Det svarer helt til transformationsgrammatikkens program for sprogbeskrivelsen. Man kan således alene på formen se at en streng som $--p--p--p--q-----$ ikke hører til systemet, lige som grammatikken beskriver alle de sætninger og kun dem som er acceptable i sproget selvom de er uendelige mange.

Man kan nu overveje om disse strenge, som er teoremer i systemet giver mening. Umiddelbart giver de ingen mening. Det er blot mekanisk manipulation med symboler, hovedbrud for hovedbruddets egen skyld. Er følgende streng fx et teorem i systemet:

-----p-----q--- ?

- Ja, det er det; hvis man går fra de simpleste aksiomer man kan finde efter definitionen, og ud fra dem producerer efter reglen, vil man før eller senere støde på denne streng som altså er et teorem.

Det viser sig nu at man kan oversætte hvert enkelt symbol således at p betyder $'+'$ (plus), q betyder $'='$ (lig med) og $-$ betyder $'1'$, $--$ betyder $'2'$, $---$ betyder $'3'$ osv. Dermed får hele det førhen meningsløse formelle system pludselig mening. Strengen ovenfor betyder så $'5 + 5 = 10'$. Og denne mening får det på grund af isomorfien med aritmetikkens addition. Det er ikke oversættelsen eller ordbogen, hvor oversættelserne er opført ord for ord, der giver meningen. Havde man nemlig oversat symbolerne således: p betyder $'hest'$, q betyder $'lykkelig'$, $-$ betyder $'æble'$. $-p-q--$ ville så betyde $'æble, hest, æble, lykkelig, æble, æble'$. Det ville stadig ikke give nogen mening på samme måde som $'1 + 1 = 2'$. Det der giver meningen er altså ikke oversættelsesordbogen, men strukturligheden mellem aritmetikkens addition og det formelle pq -system.

På dette sted vil jeg citere Hofstadter direkte (oversættelse OT):

(40.4)

pq-systemet synes at tvinge os til at anerkende at *skønt symboler i et formelt system til at begynde med er uden mening, kan de ikke undgå at tage mening af en slags, i det mindste ikke hvis der findes en isomorfi*. Forskellen mellem mening i et formelt system og i et sprog er imidlertid meget vigtig. Det er denne: når vi i et sprog har lært meningen af et ord, kan vi lave nye udsagn på grundlag af ordets mening. På denne måde bliver meningen *aktiv*, eftersom den sætter en ny regel for hvordan man

skaber sætninger. Det betyder at vores færdighed i at bruge sproget ikke er som et afsluttet produkt: antallet af regler for hvordan man laver sætninger stiger efterhånden som vi lærer nye meninger. På den anden side er teoremerne i det formelle sprog defineret på forhånd af produktionsreglerne. Vi kan vælge "meninger" på grundlag af en isomorfi (hvis vi kan finde en) mellem teoremer og sande påstande. Men dette giver os ikke frihed til at gå ud og tilføje nye teoremer til de allerede etablerede. (...) man kunne være fristet af den nylig fundne "mening" af hvert symbol til at tænke at følgende streng var et teorem:

--p--p--p--q-----

I det mindste kunne man ønske at strengen var et teorem. Men ønsker ændrer ikke ved det faktum at det ikke er det. (...)

I et formelt system må meningen forblive *passiv*; vi kan læse enhver streng i forhold til den mening som hvert enkelt symbol har, men vi har ikke ret til at skabe nye teoremer alene på grund af den mening som vi har tilskrevet symbolet.

Til sidst punkterer Hofstadter illusionen om at vi har fundet meningen med pq-systemet; der findes en anden oversættelse af pq-systemet som er lige som isomorfisk, nemlig: *p* betyder '=' (lig med), *q* betyder 'taget fra' og - betyder '1' osv.

Som et biprodukt har Hofstadter her vist at Chomskys program for sprogvidenskaben er håbløst fordi en generativ grammatik ikke kan andet end at afgøre om producerede sætninger er grammatiske (hvorunder der forøvrigt ikke er garanti for at en generering vil kunne laves på mindre end uendelig tid), den kan ikke producere nye tekster efter et virkeligt kreativt princip for hvordan mening skabes.

Men hovedideen er denne at mening ikke kan undgå at opstå når der er isomorfi mellem to systemer. Så er meningen nemlig isomorfien. I tekstproduktionen i det naturlige sprog vil den fundne isomorfi dernæst skabe muligheder for skabelse af nye strenge som giver ny mening osv.

Det er nu min påstand at sproglige tekster har mening fordi der er isomorfi mellem de regler de er dannet efter og så den ikke-sproglige tolkning af verden som jeg har kaldt for sagforholdet.

Det er i virkeligheden en meget uortodoks påstand. Den almindeligt gældende opfattelse på bjerget er denne: forholdet mellem udtryk og indhold er arbitrært, dvs. kun funderet i konvention og ikke motiveret ved nogen lighed eller sammenhæng. Det jeg påstår, det er altså at tekster for at give mening skal have strukturlighed med det de er udsagn om. Det kan jeg kun hævde fordi jeg har defineret at tekster har en anden form for mening end sætninger, det jeg har kaldt *tekstmening* eller *tema*. Kun med en sådan meningsdefinition kan man nemlig tale om *teksten* som et formelt system, og ikke teksten som brug af det formelle sproglige system. Teksten er et formelt system der består af en række teoremer, nemlig sætningerne i teksten, som alle hævdes at være styret af nogle få regler for produktion af netop denne tekst, nemlig den isotopi der er en forudsætning for at størrelserne, ordene og sætningerne, bliver entydige.

Opfattelsen strider også mod Habermas og andre hermeneutikers ellers stærke argumenter for at sandhed ikke kan være en korrespondance mellem en sætning og virkeligheden. De hævder at det at sige om en sætning er sand, er at bruge sproget til at lave en ny sætning hvis sandhed man kun kan afgøre ved at lave en ny sætning osv. Således opfattet kan man ikke tale om sandhed som en korrespondensrelation, men kun som et konsensusfænomen: det er sandt som der kan opnås konsensus om blandt alle kompetente sprogbrugere.

Efter min mening forveksler Habermas m.fl. her sandhedskriterier med selve sandheden. Det er ikke overraskende at man kun kan *diskutere* sandheden hvis man bruger sprog sammen med de andre der også bruger sprog til at diskutere med. Men det rører ikke ved at man godt kan have et begreb om sandhed som en korrespondens mellem en tekstligt formuleret mening og en ikke sprogligt formuleret tolkning af et fragment af virkeligheden.

Endelig er denne beskrivelse om den aktive og den passive mening med formelle systemer (teksters udtryksside) en klar angivelse af hvorledes menneskelig teksttolkning består af to forskellige processer: en passiv proces som kan formes som et program i en datamat, og en aktiv del som ikke kan programmeres fordi den består af et valg fra den menneskelige sprogbrugers side, valg af isomorfi. Og som man kan se af eksemplet kan man med lige god ret vælge den ene som den anden isomorfi. I denne bog kalder jeg den første type proces for metonymisk den anden for metaforisk (efter Jakobson), den første for grammatisk den anden for semantisk, den første for motivisk den anden for tematisk.

RESUME AF § 40: Tolkning af en hel tekst afhænger dels af hvorledes delene, dvs. sætningernes meninger er sat sammen, og dels af relationen mellem denne helhed af sætningsmeninger og det sagforhold som teksten er et udsagn om. Relationen mellem teksthelheden som en forløbsmæssig udtryksstørrelse, og det sagforhold som teksten er et udsagn om, er ikke arbitrær, for de isotopier som har været forudsætningen for at teksten overhovedet giver mening, er også selv bestemt af at være ligedannet eller **isomorf** med noget i sagforholdet. På den anden side er selve det at finde og bestemme en isomorfi et valg som ikke kan styres af regler. Med andre ord er sammenhæng og sandhed to sider af samme forhold, nemlig af relationen mellem teksten og sagforholdet.

§ 41 Semantik - resume

I den teoretiske model som ligger til grund for dette kapitel om semantikken, dvs. læren om hvorledes en tekst er brug af sprogets system af semantiske mindsteenheder, beskrives tekstens indhold (modsat dens udtryk) i **4 niveauer**: indholdskomponenter (eller *semer* i dybdesemantikken), ordbetydninger, sætningsmeninger (overfladesemantik) og teksttema. Mens man på udtrykssiden kan tale om kompositionalitetsprincippet, nemlig at en enhed på et højere niveau er komponeret af enheder fra det lavere niveau (bogstaver komponeres til ord, ord til sætninger, sætninger til tekster og tekster til situationer), må man på indholdssiden snarere beskrive de lavere niveauer som stadig yderligere abstraktionstrin i forhold til de højere; der ses på de lavere niveauer bort fra stadig flere typer af betydning, hvorfor man ikke kan tale om et udtømmende kompositionalitetsprincip på indholdssiden. Hvis man kombinerer (adderer) flere stykker indhold af én type er det ikke tilstrækkeligt til at man får indhold af en mere omfattende type på et højere niveau.

På de 3 mellemste tekstlige niveauer, niveauerne for ord, for sætninger og for ytringer (eller tekster), er der i de fleste tilfælde, og meget oftere end normalt beskrevet i sprogvidenskaben, en-mange- og mange-en-relationer mellem udtryk og indhold, og det kaldes henholdsvis homonymi eller **polysemi**, og **synonymi**. Mening opfattes imidlertid ikke som en ting der beskrives ved dele, relationer og funktioner; mening er, som andre psykiske fænomener, en proces i tid. De fundamentale semantiske processer er tekstproduktion og teksttolkning, der kan defineres som hhv. en proces hvori afsenderen med udgangspunkt i dybdesemantiske indholdselementer producerer udtrykshelheden, og som en proces hvori modtageren med udgangspunkt i udtrykselementerne finder frem til den dybdesemantiske indholdshelhed.

Ved tekstproduktion kan valg af det rigtige udtryk, og ved teksttolkning kan valg af det rigtige indhold på et givet niveau kun ske ved forudantagelser om helheden på det næsthøjere niveau. Dette hermeneutiske cirkelprincip kaldes **isotopi** (det forhold at den i sig selv underbestemte betydning af sætningens ord, opfattes som hørende til i den samme provins af det semantiske univers som sætningens emne), **relevansstruktur** (det forhold at sætningens struktur afspejler samtaleparternes forudsætningsniveauer) og **isomorfi** (det forhold at tekst og sagforhold er ligedannet).

På grund af meningsfænomenets psykiske karakter er der ret udviklede **metodiske problemer** med at beskrive tekstligt indhold: Der defineres først en række termer for **grundlæggende intuitive udsagn om metarelationer** mellem to ytringer: autonomi $Y::X$, eksklusivitet Y/X , ækvivalens $Y = X$, implikation $Y \rightarrow X$ og paradoks $Y * X$. Disse grundlæggende intuitive metarelationer er det empiriske grundlag for enhver teori om sprogets semantiske muligheder. Teksters indhold er nemlig et bevidsthedsfænomen (intentionelt) og ikke en egenskab ved udtrykket.

Der kan defineres en række metasproglige termer for **semantiske relationer** mellem betydningen af to ord: synonymi, overbegreb-underbegreb, artsmodsætning, gradsmodsætning, antonymi og forholdsmodsætning. Den semantiske metode hvor man bruger intuitive udsagn om de semantiske metarelationer, sikrer at ordsemantik handler om ordenes abstrakte betydningsmuligheder hvor man har set bort fra den virkelighed ordene henviser til og fra den virkelighed ordene bliver brugt i. Leksikalske ord har altså deres betydningsmuligheder på tværs af virkelighedens og situationernes variation.

Der kan dernæst indføres forskellige notationer for ordbetydninger med det formål at de kan fastholdes i tekstbeskrivelsesarbejdet: **indholdskomponenter** eller **semer** noteres altid med store bogstaver, enten som relationer mellem ord i et (gruppestruktur)diagram over paradigmatiske ordrelationer, eller, helt ækvivalent med denne notation, i en lineær semnotation hvor semer noteres som parallelle ved tegnet $\&$. Antonyme semer noteres som $+SEM$ eller $-SEM$, gradsmodsætningssemer $\uparrow SEM$ eller $\downarrow SEM$, og forholdsmodsætningssemer $\rightarrow SEM$ eller $\leftarrow SEM$, arts-semer med store bogstaver alene, og konfigurerede semer med $\S SEM$. Relationerne mellem ord i en abstraktionspyramide beskrives ved et diagram over ordhierarki (med skrå grene), og relationerne mellem redundante semer og informative semer beskrives enten ved et diagram over semhierarkier (vinkelrette grene) eller i den lineære semnotation ved runde parenteser om de redundante semer.

Der skelnes mellem betydningen af **leksikalske ord**, der er en liste over de betydningsmuligheder som ordets udtryksside har, og betydningen af aktualiserede eller **ytrede ord**, som er ord der har aktualiseret én af de mulige betydninger fordi de forekommer på et bestemt sted i en sætning, i en bestemt tekst i en bestemt situation. Kriteriet for at der virkelig er forskel på betydningen af et ord i to forskellige sammenhænge (kriteriet for at det ikke blot er samme betydning i to forskellige sammenhænge) er følgende såkaldte **zeugma-test**: Hvis man sideordner de kontekster hvori ordet antages at have forskellige betydninger, og det giver en komisk eller absurd virkning, som ved den stilistiske figur zeugma, er der tale om to forskellige betydninger; kan man sideordne dem er der tale om en og samme betydning. Fx viser det sig, ved denne test, at præpositionen *i* som leksikalsk ord har 11 forskellige betydninger. Så at sige alle ord blandt sprogets hyppigste er mangefold polyseme.

Med disse metodiske redskaber er det muligt at beskrive **meningsprocesserne** på følgende

måde: Meningsprocesserne, hvormed der ud fra dybdesemantiske elementer produceres en overfladetekst, består, uden at de kommer i rækkefølge, af: hierarkisering og kvantificering, leksikalisering og tematisering. Men først beskrives de dybdesemantiske semkonfigurationer, dernæst de overfladesemantiske udsagnsstrukturer, og til sidst de 4 ovenfor nævnte processer.

Man kan skelne mellem to **typer af semer** i det leksikalske (ikke aktualiserede) ord: parallelsemer, som kan være tilstede parallelt i det ytre ords betydning, og som noteres med tegnet 'SEM & SEM', og divergenssemer, som noteres med '[SEM/SEM]'. Divergenssemer er semer der ikke kan være til stede samtidig i det ytre ords betydning, men som altså divergerer og konkurrerer med hinanden ved aktualiseringen af ordets betydning i ytringen.

Ved aktualiseringen (afsendelse eller modtagelse af en tekst) entydiggøres alle de polyseme ord ved **entydiggørelsesisotopi**, dvs. på grund af korrespondancen mellem ét af de divergerende semer i ét ord, og et sem (af en eller anden type) i et andet ord i sætningen som er ytret i en situation. Ved entydiggørelse kan to isotopier ikke fastholdes samtidig, de forholder sig komplementært til hinanden, dvs. som figur til grund.

Også **sammenhængsisotopi** skaber sammenhæng i teksttolkningen, og det er nødvendigt fordi de kategorier som ordene henviser til, ikke er defineret mængdeteoretisk (ved nærmeste art og adskillende kendemærke) men som prototyper (ved familielighed).

Semernes **dybdesemantiske** syntagmatiske relationer i ytringen kan noteres i en netværksstruktur som kaldes en semkonfiguration; den består af cirkler, der enten markerer bindere (der binder semerne), eller markerer (med nominal bestemthed) bundne enheder (binderen + de bundne semer), og, mellem cirklerne, af linjer som markerer semer, der (som verbaler og adverbialer) beskriver forhold mellem enhederne. Der skelnes mellem hvor mange valenser semerne har (0, 1, 2) og af hvilke grader semerne er (0°, 1° og 2°). Der kan så skelnes mellem konvergenssemer (uden valenser), træksemer (nul-valente), egenskabssemer (monovalente af 1° eller 2°), forholdssemer (divalente af 1°), kognitionssemer og funktionssemer (divalente af 2°).

I dybdesemantikken findes der semkonfigurationer med bundne enheder og forhold, som er indholdssidens minimale artikulationsenhed. Ved den strukturelle hierarkisering (i tekstproduktionen) føjes der yderligere artikulerende restriktioner på indholdet.

Der skelnes i **overfladesemantikken** mellem udsagn, *U*, dvs. sætningsmeninger (propositioner), navne, *den SEM*, dvs. betydningsbærende størrelser der benævner entiteter der kan henvises til i rum, og omsagn, *gør/er SEM*, dvs. betydningsbærende størrelser der om entiteterne i tid udsiger (hævder) egenskaber og forhold. Der findes også en række afledte kategorier: logiske operatoren, underordnere, der definerer skjulte udsagn (med *at*) og underordnede udsagn med *U*, og kvalifikatorer og modifikatorer der definerer degraderede udsagn, som kan være kvalificerende med *som*, eller modificerende med *hvad*.

Transformationsprocessen mellem dybdesemantik og overfladesemantik består af seks regler (R. I-VI) som i tekstproduktionen tilføjer meningsbærende struktur og i teksttolkningen abstraherer fra mening af en bestemt type. Transformationsreglerne drejer sig om logisk **hierarkisering**, og **kvantificering**. Alle reglerne giver således mindst to mulige udsagnsstrukturer for hver type semkonfiguration; valget mellem mulighederne resulterer i den mening som artikuleres med udsagnsstrukturen:

R. I definerer hvorledes udsagnsstrukturens navne laves af i-konfigurationer således at de degraderede kvalificerende semer i ordet kan stå i forskellige rækkefølge (med virkning for hvilken der fokuseres); R. II definerer hvordan I-konfigurationer enten laves

til et udsagn med navn og omsagn, og evt. et navn mere, eller til et navn med et degraderet kvalificerende udsagn; R. III definerer hvorledes der af en L-konfiguration kommer enten et udsagn med et navn med et kvalificerende udsagn eller et udsagn med sideordnede omsagn; R. IV siger at der ikke findes udsagnsstrukturer svarende til konvergente semer, men at de kan have forskellig prominens (se § 35); R. V definerer hvorledes der af T-konfigurationer kan laves to forskellige synonyme udsagn, et hvor det ene sem er omsagn i et udsagn der er underordnet som navn i forhold til det andet sem, eller et hvor det andet sem er omsagn i et degraderet udsagn i forhold til det første sem; og R. VI viser endelig hvorledes semkonfigurationernes bundne enheder i udsagnsstrukturen kun kan blive til navne som altid er bestemte, mens overfladens ubestemte nominaler i udsagnsstrukturen er omsagn og i dybdesemantikken forhold.

Ved **leksikalisering** er semer som har relativ stor varighed, i sprogets historie blevet forstenet til bundne enheder, navne og dermed til substantiver med bestemthedsmarkører, mens de semer der i forhold til de andre varierer i tid, er blevet til forhold, omsagn og dermed verber med tidsmarkører, adjektiver og adverbier.

Imidlertid kan man i ethvert leksikalsk ord finde uendeligt mange semer som er latente fordi de er degraderede, dvs. konvergente semer fra Y-konfigurationer (især i substantiver) og fra degraderede T-konfigurationer (især i verber). Visse af disse **latente semer** gøres **implicit manifeste** og bliver del af sætningens mening ved **sammenhængsisotopi**, dvs. det at et latent sem fra ét ord korrelerer med (er identisk med) et sem (af ligegyldig hvilken type) i et andet ord i en sætning som ytres i en situation.

Latente semer der i en sætning ved sammenhængsisotopi gøres implicit manifeste, kan dog i metaforer, af eksplicitte parallelsemmer fra et andet ord, blive erstattet på den plads i konfigurationen hvor de er gjort manifeste, hvorved ordets bidrag til sætningens mening ændres.

Sammenhæng (kohæsion) er at latente semer i et ord gøres til manifeste dele af sætningens mening hvis de korresponderer med semer fra andre ord. Et substantiv har som regel en række parallelle semer, som karakteriserer forskellen til sidebegreberne, en række redundanssemmer, som karakteriserer overbegrebet, og en lang række konvergenssemmer som ikke karakteriserer ordet som modsætning til andre ord, men som beskriver de encyklopædiske sider af ordets betydning (hvad der adskiller overbegrebet fra dets sidebegreber).

Hvor mange af disse latente konvergente semer som gøres manifeste, kaldes tolkningens **intentionsdybde**. Sprogbrugerens afgørelse i tolkningsprocessen af hvilke degraderede semer der manifesteres som dele af sætningens mening foregår holistisk og efter pars-prototo-princippet. Blot enkelte semer af et begreb gøres manifeste, bliver hele gestalten som ordet henviser til, del af sætningens mening. De pladser i begrebets skabelon som i sætningsmeningen ikke er blevet manifeste (ved at være parallelle eller ved isotopi med andre ord), er tilstede i sætningsmeningen ved deres defaultværdier. Derved bliver de ordbetydninger der indgår i sætningsmeningen, prototypiske kategorier, som i forhold til omverdenen er naturlige genstande, og som semernes konvergens er tykkest ved, dvs. hvor flest træk samvarierer uden at variation uafhængigt af hinanden ville have andre leksikaliseringer. Folk bruger som regel ordene med en intentionsdybde og **defaultværdier** der svarer til en folketaksonomi.

De konvergente semer i et leksikalsk ord er ordnet på typiske pladser for divergente semer i en **skabelon** for den prototypiske genstands træk: SANSELIGE, MOTORISKE og FUNKTIONELLE TRÆK, HELHED-DEL og VÆRDI. I hvert leksikalsk ord er disse

pladser udfyldt med en defaultværdi, som dog ved eksplicitte ord i sætningen kan erstattes af disse manifesterede semer.

Skabelonerne for verber indeholder pladser til defaultværdier for: ROLLER, FASER (AKTIONSARTER), MOTORISK AKTIVITET, SANSELIGE TRÆK, ÅRSAGER, FORUDSÆTNINGER, FORMÅL, VÆRDI, PERSPEKTIV. Verber kan ud fra deres semantiske type inddeles på to leder, efter hvilken rolle deres logiske subjekt spiller: AGENT, OBJEKT eller OPLEVER, og efter hvilken aktionsart verbet (eller rettere udsagnet) hører til, således at man får: VARIGHEDER: KLASSE, PSYKISK EGENSKAB, EGENSKAB; TILSTANDE: ADEFÆRD, BEVIDSTHED, HENSIGT, SITUATION; OVERGANG: HANDLING og YTRING, ERFARING, BEGIVENHED samt udsagnstyper som henviser til kommunikationssituationen: OPLYSNING, LOGISK ANTAGELSE, VURDERING, LOGISK PRINCIP.

Blandt processerne kan man på grundlag af deres konfigurationer skelne mellem: konstaterende adjektiver, relative adjektiver, overgangsverber, iterativer, kausativer, verber med indirekte objekt, ytringsverber, sanseverber, psykologiske egenskaber, vurderinger, verber med akkusativ med middelbar infinitiv, inverser, implikativer, transverser, faktiver, modalord, og vurderende ytringsverber.

Når ordbetydninger føjes sammen til en sætning sker der en yderligere artikulering af indholdet, en artikulering som drejer sig om hvad der er informativt, og hvad ikke i sætningen, og om hvad der ligger inden for en eventuel negations virkeområde. Det kaldes **linearisering og tematisering**. Parallele semer, dvs. semer som hverken er redundante, divergente eller konvergente, vil alle optræde i sætningen som mulig fremsat information. Alle de valg som træffes i teksproduktionsprocessens forløb fra semkonfiguration til udsagnsstruktur, dvs. valget af leksikalisering (specielt leksikaliseringens perspektiv), valget af aktiv og passiv form, valget af underordning eller overordning af udsagn, valget af underordning eller degradering, og endelig valget af enten et træk eller et omsagn i en degraderet udsagn, alle disse valg har indflydelse på lineariseringen og tematiseringen i sætningen og dermed på hvilken relevansstruktur sætningen kan indgå i, og på hvilken logisk information sætningen kan formidle. På den anden side er den relevansstruktur så også kun tolkelig i den tekstlige og situationelle sammenhæng som sætningen indgår i, når den ytres.

Tolkning af en hel tekst afhænger dels af hvorledes delene, dvs. sætningsmeninger er sat sammen, og dels af relationen mellem denne helhed af sætningsmeninger og det sagforhold som teksten er et udsagn om. Relationen mellem teksthelheden som en forløbsmæssig udtryksstørrelse, og det sagforhold som teksten er et udsagn om, er ikke arbitrær, for de isotopier som har været forudsætningen for at teksten overhovedet giver mening, er også selv bestemt af at være ligedannet eller **isomorf** med noget i sagforholdet. På den anden side er selve det at finde og bestemme en isomorfi et valg som ikke kan styres af regler. Med andre ord er sammenhæng og sandhed to sider af samme forhold, nemlig af relationen mellem teksten og sagforholdet.

RESUME AF § 41. I dette kapitel er det vist at indholdssiden af en tekst ikke, som i kompositionalitetshypotesen, kan tænkes beskrevet udtømmende ved en beskrivelse af betydningen af delene og meningen med deres grammatiske kombination. Meningsprocesserne går, efter **den økologisk-hermeneutiske tolkningshypotese**, altid fra dele til helheder i fire trin mellem de fem **niveauer**: semer, ordbetydninger,

sætningsmeninger, teksttemaer og samfundsmæssige institutioner; og meningsprocesserne går enten, i teksttolkning, fra udtryk til indhold, eller, i tekstproduktion, fra indhold til udtryk. For alle fire niveauer som ikke er det højeste, gælder det hermeneutiske princip, at meningen på et niveau kun kan tolkes ved at sprogbrugeren som kontekst inddrager udtrykssiden på det næsthøjere niveau: ordenes **defaultværdier** (som omtalt i §§ 37-38) inddrages ved tolkningen af hvilke semer der er manifesterede i en ytret tekst; **isotopien** inden for sætningen inddrages (som beskrevet her i kap. II) til entydiggørelse af de leksikalske ords betydning, når de ytres i en tekst; **relevansen** af sætningen i teksten (som kort er omtalt i § 39, og som behandles i kap. IV) og relevansen af ytringen i situationen (som beskrives i kap. V) inddrages i tolkningen af sætningernes mening; **isomorfi** mellem tekst og virkelighed (som kort er beskrevet i § 40, og som behandles i kap. III), og mellem tekst og kommunikationssituation (som beskrives i kap. V) inddrages i tolkningen af tekstens tema. En sprogbruger kan således ikke tillægge det mindste ord som optræder som en del af en ytret tekst, betydning uden at inddrage defaultværdier, isotopi, relevans og isomorfi, og tolkningen er således ikke er rent kompositionel men økologisk-hermeneutisk.

II C. Tema

§ 42 Tekstens tema, § 43 Reduktion, abstraktion og rekonstruktion, § 44 Vittigheder og kompleks isotopi, § 45 Metafortyper, § 46 Mekanikken i metaforer, § 47 Teknikken i metaforer.

§ 42 Tekstens tema

Tekstens **tolkning** er indholdssiden af det der på udtrykssiden er tekstens helhed eller ytringens helhed. Det er altså tekstens indholdshelhed. I tolkningen kan man skelne mellem to dimensioner: tekstens **motiv** og tekstens **tema**. Tekstens motiv er dens umiddelbare og gennemgående indholdselementer i ordene i teksten, dvs. de størrelser i den beskrevne verden som der ved især nominaler og pronominer henvises til hele tekstens igennem, dvs. én gang i begyndelsen og dernæst fra den ene sætning til den anden. Tema er det bagvedliggende semantiske modsætningssystem, dvs. systemet af semantiske relationer eller modsætninger mellem de ord der optræder i teksten; temaet konstitueres ved tekstens semantiske isotopi og udgør ofte gruppestrukturer eller modsætningssystemer af en vis symmetrisk karakter. Et metaforisk ordsprog kan hurtigt illustrere forskellen.

Man skal ikke skue hunden på hårene

Motivet i dette ordsprog er *at se på hunden*, men temaet er forskellen på 'det ydre og umiddelbart sanselige' og 'det indre og væsentlige', på 'skallen' og 'kernen'. Et andet ordsprog har et helt andet motiv, men kan have næsten det samme tema:

Tomme tønder buldrer mest

Her er temaet *at høre tønder*, men temaet er forskellen på 'det ydre og umiddelbart sanselige' og 'det indre og væsentlige', på 'skallen' og 'kernen'. Den tematiske forskel på det to ordsprog er de vurderinger som er knyttet til modsætningsparret: i det første er meningen at det indre ikke behøver at være så slemt som det ydre lader ane; i det andet at det indre nok ikke er nær så godt som det ydre er overvældende. I begge tilfælde er der tale om et misforhold mellem det ydre og det indre som har med det gode og det dårlige at gøre.

Motivet i en tekst finder man ved at finde hvilke ord der gentages oftest hen i gennem teksten, hvilke genstande i tekstens historie som der igen og igen refereres til. Det er en let procedure og kan sammenlignes med det at skrive et resumé af teksten. Det man søger, kan kaldes tekstens **kohæsion** eller sammenkædning, nemlig hvorledes ordene i teksten sætning efter sætning henviser til den samme verden og de samme personer, tider og steder. Motivet i teksten er de størrelser fra den beskrevne verden som omtales mest gennemgående i teksten. Tekster uden kohæsion er tekster der ikke synes at handle om den samme verden fra sætning til sætning; personerne er fx ikke de samme, begivenhederne kommer i en rækkefølge det ikke kan lade sig gøre at de kommer i, argumenterne refererer ikke til de samme kendsgerninger. Ligger der i teksten ikke andet end motivet, og gentages det for ofte, kan teksten skuffe ved ikke at være læsningen værd; tomme tønder buldrer mest.

Temaet kan det være sværere at finde - især hvis det er skjult; det kræver fordybelse og arbejde at finde tekstens tema; når tekster behager os æstetisk kan det være fordi de indeholder komplekse temaer som blot ikke er umiddelbart tilgængelige; man skal ikke skue hunden på hårene.

Arbejdet med at finde et tema i en tekst er blevet kaldt reduktion af tekstens indhold. Det er nok ikke det helt rigtige ord; man kan derudover kalde det abstraktion eller rekonstruktion. Undervejs til at finde temaet fokuserer man ikke på bestemte semer i tekstens ord, på ordenes betydninger eller på sætningernes mening; man søger derimod hvilke semantiske relationer der er mellem de semer, de ordbetydninger og de sætningsmeninger som optræder i teksten. Det man søger er den **kohærens** eller sammenhæng, som teksten har på grund af sin isotopi. Man fokuserer på de divergenssemes som ved entydiggørelsen af de enkelte ord kommer til at dominere fordi de genfindes i andre ord ved deres monosemiering, og man fokuserer på de semer der ved sammenhængsisotopi gøres manifeste. Kohærens kommer altså frem, ikke på grund af det syntaktiske arrangement af ordene (det er sætningsmeningen der gør det), men kohærens kommer frem på grundlag af isotopi mellem de ord der optræder i samme aktualiserede tekst og således entydiggøres på baggrund af hinanden. Fx træder temaet i de to ordsprog først rigtig frem når man stiller de to ordsprog ved siden af hinanden; hundes hår forholder sig til hundes egenskaber som tønders buldren til deres indhold.

Entydiggørelsesisotopi kan dog også vises i ordsprogene enkeltvis. Ordet *hårene* kan fx optræde i mange forskellige sammenhænge hvor det dels kan betyde mange forskellige ting, dels har forskellige relevansstruktureringer. Fx kan det indgå i *hårkløveri* og så er det 'hår som noget der næsten ikke kan være tyndere' der er det mest relevante; det kan også indgå i vendingen: *man kan ikke plukke hårene af en skaldet* og der er *hårene* nærmest udtryk for 'den rigdom som kun kan mistes en gang'; i *på et hængende hår* er det 'hår som noget tyndt og svagt' der fremhæves, og ved *ligne en på et hår* er det deres status af at være 'en detalje blandt tusind andre i ansigtet' der er det vigtigste. Når man i *man skal ikke skue hunden på hårene* opfatter *hårene* som 'det ydre' er det jo på grundlag af samsammenfaldet med sanseverbet *skue*, som dels kan betyde 'se', dels 'forstå' hvor modsætningen 'ydre' - 'indre' også forekommer. På samme måde kunne man argumentere med *tønder* og med *buldrer* og med *tomme*. Temaet fremkommer som det der er grundlaget for og resultatet af monosemieringen eller entydiggørelsen som sker hvergang en tekst realiseres, dvs. dels intenderes og dels forstås.

Her kan man argumentere for at dette ikke, som sammenkædning eller kohæsion, er noget der forbindes i den beskrevne verden. Man kan godt have en sammenkædet beskrivelse af en verden som mangler tema; temaet handler snarere om verdensopfattelsen hos den der laver teksten, og den der læser teksten, end om den beskrevne verden i sig selv. Manglende tema er manglende verdensbillede (eller skiftende verdensbillede); man kan fx ikke på én gang have den verdensopfattelse om *hårene* at dette ord udtrykker 'rigdom som kun kan mistes en gang', og at det udtrykker 'detalje', ikke på én gang at det udtrykker 'noget fint og svagt' og 'det ydre'. Det giver komik at sige: *Han ligner sin bror på et hængende hår*. Ordene og teksten (og dens motiv) er konkret, dvs. sammensætning af mangfoldige bestemmelser; temaet er abstrakt dvs. fremhævelse af enkelte bestemmelser på de andres bekostning. Igen kan et eksempel bedre anskueliggøre processen:

(42.1)

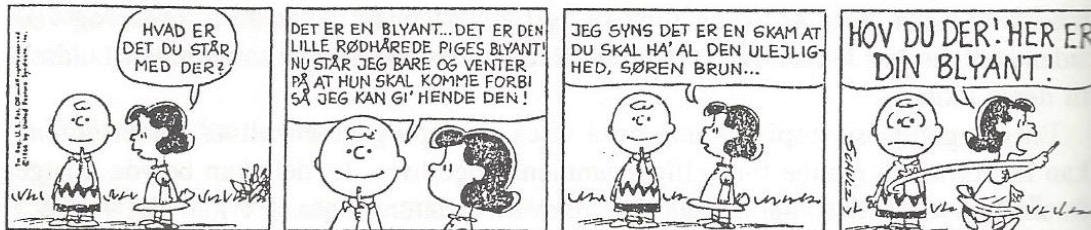
Søren Brun står med en blyant i hånden og gør ingenting. Trine: Hvad er det du står

med der?

Søren Brun: Det er en blyant... Det er den lille rødhårede piges blyant! Nu står jeg bare her og venter på at hun skal komme forbi så jeg kan gi' hende den!

Trine: Jeg synes det er en skam at du skal ha' al den ulejlighed, Søren Brun...

Trine, river blyanten ud af hånden på Søren Brun: HOV DU DER! HER ER DIN BLYANT!

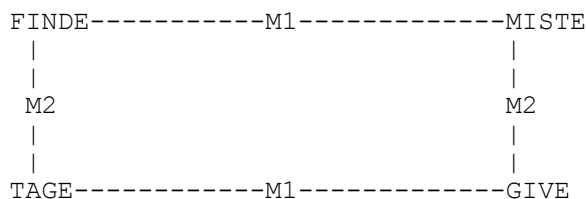

Motivet i denne historie er Søren Brun og Trine (og det er det jo i alle striberne fra denne tegneserie) og mere specielt i dette kapitel af deres oplevelser: den lille rødhårede piges blyant; den spiller en rolle i flere striber. Temaet er et helt andet: det de gør med blyanten og med hinanden er ting som: Søren Brun har *fundet* blyanten (det blev beskrevet i foregående stribe og forudsættes i denne stribe ved at han står med den), Søren Brun *mister* blyanten, Trine *tager* blyanten (nemlig ved at rive den ud af hånden på den overraskede Søren Brun, og Trine *giver* blyanten, nemlig til den rødhårede pige. Samtidig kan man af stilen i deres sprog og ansigtsudtrykket på tegningerne se hvilke følelser der rører sig i dem under deres replikskifte: Søren Brun er glad og *forventningsfuld* (gentagelsen af ordet *blyant*, *nu står jeg bare og venter på...*), Trine er *irriteret* over at han skal stå der og vente. Da serien er afsluttet, må man antage at Søren Brun tænker med *vemod* på den lejlighed til at møde den lille rødhårede pige som gik tabt, og Trine vil *ærgre sig* over at Søren Brun ikke er glad for at hun har gjort det for ham.

Man kan sige at denne parafrase nok er mulig, men ikke specielt overbevisende; man kunne have genfortalt historien på så mange andre måder, man kunne have lagt vægt på så mange andre ting, fx på tanken om at Trine er jaloux på den lille rødhårede pige (hvad der dog næppe er sandsynligt at dømme efter hendes arrige ansigtsudtryk på sidste billede), eller på tanken om at hun måske ikke forstår hvad det er for en lejlighed Søren Brun står og venter på, eller på at Søren Brun ikke aner uråd da Trine spørger ham hvad det er han står med. Trine er *tykhudet* og Søren Brun er *naiv*. Disse sider er også dele af historien, men de fremhævede ord i den første parafrase er vigtigere i analysen af temaet fordi de hører til den samme isotopi, som på den anden side netop fremtræder fordi disse ord (eller begreber, semer) manifesteres i den samme tekst.

Når man er kommet så langt kan man se at den semantiske modsætning mellem *få* og *miste* (som er det Søren Brun gør) er den samme som mellem *tage* og *give* (som er det Trine gør); og at den semantiske modsætninger mellem *finde* og *tage*, som de gør først, er den samme som mellem *miste* og *give*, som de gør dernæst. Ordene entydiggør og manifesterer semer hos hinanden ved at høre hjemme i den samme isotopi og ved at høre sammen i en gruppestruktur som kan illustreres således:

(42.2)

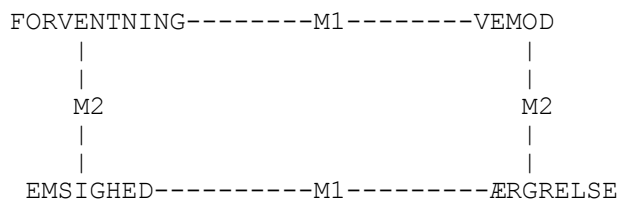

M1 = TIL - FRA

M2 = SOM OPLEVER - SOM HANDLENDE

Det mest interessante er nu at de to personers psykologiske tilstande også indgår i en fælles isotopi: Hans forventningsfulde *håb* om hvad der skal ske forholder sig til hendes *emsighed* for at gøre noget, som hans sagtmødige *vemod* til hendes *ærgrelse* over sit besvær; og at de semantiske relationer mellem disse begreber er de samme som mellem *finde* og *tage*, nemlig: PERSONEN ER EN DER OPLEVER - PERSONEN ER EN DER HANDLER. Modsætningerne mellem *forventning* og *vemod* og mellem *emsighed* og *ærgrelse* er de samme, nemlig STEMNING I FORHOLD TIL NOGET POSITIVT FREMTIDIGT - STEMNING PÅ GRUND AF NOGET NEGATIVT FORTIDIGT. Man kan altså illustrere stemningsmodsætningerne i et diagram således:

(42.3)

M1 = PGA. NOGET POSITIVT FREMTIDIGT - PGA. NOGET NEGATIVT FORTIDIGT

M2 = SOM OPLEVER - SOM HANDLENDE

Det der nu er tekstens tema, er ikke de seer og forhold ordene henviser til, men de relationer mellem de seer i ordbetydningerne som på grund af isotopi er manifesterede og dominerer i teksten, altså: TIL-FRA, OPLEVELSE-HANDLING POSITIVT-NEGATIVT og FORTIDIGT-FREMTIDIGT: Kernen i temaet er fællesmængden mellem disse to skemaer, nemlig den mellem OPLEVELSE og HANDLING. Det der nu er tekstens tolkning, dvs. det indhold som motiv og tema tilsammen udgør, det teksten med sit persongalleri siger, det er nu at den person der oplever (*finder* og *mister*) også har *håb* og *vemod*, mens den der handler (*tager* og *giver*) også er den der har *emsighed* og *ærgrelse*, altså at visse træk er koblet sammen med visse andre træk i personligheden. Og så kan vi koble de sidste psykologiske karakteristika på: 'opleveren' er 'naiv' med sit 'håb' og 'vemod', 'handleren' er 'tykhudet' med sin 'emsighed' og 'ærgrelse'. Det teksten i sit forløb siger, er dette: den der oplever, er ved sin naivitet værgeløs mod den der handler, og den der handler er med sin tykhudethed magtesløs over for den der oplever. Der er således en god del psykologisk visdom i selv et så kort forløb som dette.

§ 43 Reduktion, abstraktion og rekonstruktion

Analysen af en tekst således at temaet findes, indebærer reduktion med abstraktion, og produktionen af en tekst ud fra holistiske men upræcise forestillinger om temaet, indebærer udfoldelse med konkretisering. Her skal det vises hvad reduktion og abstraktion kan betyde mere præcist. Som eksempel kan følgende tekst tjene:

(43.1)

(1) Holberg var sin egen forlægger (2) og når han havde udsendt en ny bog gik folk op til ham, dels for at købe den, dels for at veksle et par ord med den navnkundige eneboer, som ellers ikke var så let at få i tale. (3) Nu var det ikke alle, der havde lyst til at tale med ham, som tillige havde råd til at købe bogen. (4) De skaffede sig da et eller andet ærinde, (5) og blandt unge mennesker var det et yndet trick at gå ind og spørge, om det var her, barberen boede. (6) Men Holberg anede ret hurtigt uråd. (7) En dag kom en ung student til ham med det samme spørgsmål, (8) og Holberg svarede bekræftende og bød sin gæst en stol. (9) Studenten var nødt til at tage plads og roligt overvære hvorledes komediedigteren lavede skummet til. (10) Efter at Holberg havde smurt den unge mand dygtigt ind op over begge øren, bukkede han pænt for synderen og sagde: (11) - Jeg sæber kun folk ind, men derovre bor han der rager dem.

Henning Fonsmark: *Alverdens anekdoter*, Kbh. 1956, s. 288.

(Tallene i parentes nummerererer helsætningerne, således at der kan henvises til dem; nærmere kommentarer til nummereringen senere.) Først laver jeg en tematisk analyse af denne tekst, og bagefter gør jeg rede for hvad det er for nogle former for reduktion og abstraktion jeg har foretaget ved analysen.

Teksten kan **parafraseres** således:

(43.2)

(1) Holberg har et tvetydigt forhold til sine omgivelser (han synes på en gang at være borger i samfundet *og* ikke borger i samfundet); (2) de rige kan (ved at købe bøger) i hemmelighed få deres nysgerrighed tilfredsstillet, (3-5, 7) men de fattige må bedrage (lade som om de vil til barberen), således at Holberg bliver til grin. (6) Holberg aner uråd uden at lade sig mærke med det, (8) og tager studenten på ordet. (9) Studenten tager nu konsekvensen; derved undgår han at røbe sig. (10-11) Men nu bekender Holberg kulør (siger at han ikke er den han faktisk ikke er), (12) således at studenten ender med at blive til grin (han er ikke hvad han er, nemlig en student der får stillet sin nysgerrighed).

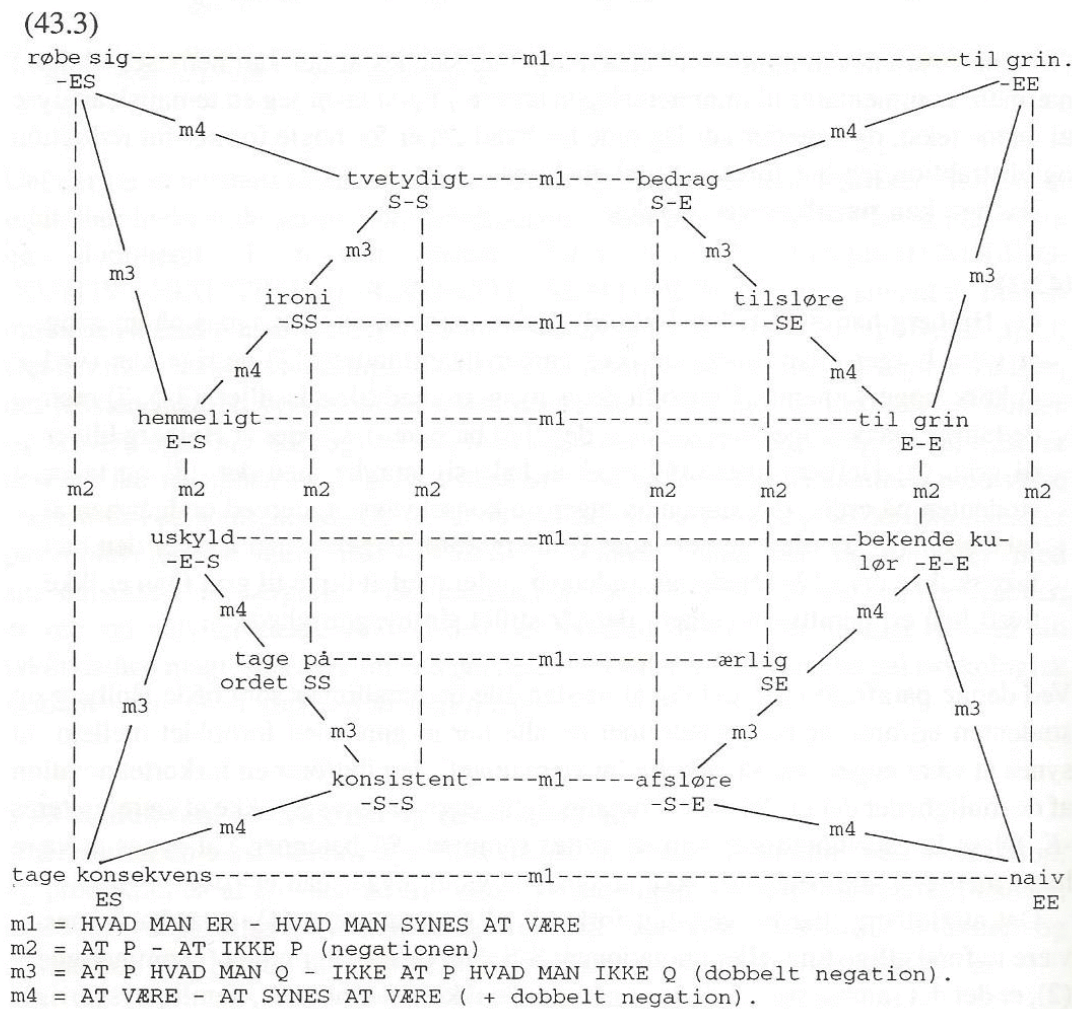
Ved denne parafrase viser det sig at næsten alle de handlinger som både Holberg og studenten udfører, er beslægtede idet de alle har at gøre med forholdet mellem 'at synes at være noget', og så virkelig 'at være noget'. Jeg indfører en forkortet notation af de muligheder der er: 'at synes' noteres *S*, 'at være' noteres *E*, 'ikke at være' noteres *-E*. Disse bogstavnotationer kan så sættes sammen: *SE* betegner 'at synes at være hvad man er', *-SE* betegner 'ikke at synes at være, hvad man er' osv.

Det at Holberg 'har et tvetydigt forhold' til sin omverden (1), er at han synes at være to forskellige ting, eller i notationen: S-S. Når de rige gør noget 'i hemmelighed' (2), er det det samme som at de er noget som de ikke synes at være, nemlig nysgerrige: E-S. De fattiges 'bedrag' med at lade som om (3-5, 7), er det samme som at synes at være noget

som man ikke er: S-E. Derved bliver Holberg `til grin' (5 og 7), og er noget som han ikke er, nemlig offentligt udstillet: E-E. Holberg aner uråd, men lader sig ikke mærke med det, (6) og `tilslører' at han har gennemskuet det hele: -SE, `tager studenten på ordet'(8 og 10), spiller med på det som kun er et spil: SS. Nu må studenten så `tage konsekvensen' (9), dvs. lige pludselig være hvad han ellers kun syntes at være: ES; derved undgår han at `røbe sig' (9), dvs. ikke at synes at være hvad han faktisk ikke er: -S-E. Men nu `bekender Holberg kulør' (11) og siger at han ikke er hvad han ikke er: -E-E, og dermed bliver studenten `til grin' ((12)), og er ikke længere hvad han egentlig er, nemlig en student der får stillet sin nysgerrighed: -EE.

Det viser sig nu at alle de handlinger som nu er beskrevet med en tobogstavsformel næsten udfylder en smuk **symmetrisk gruppestruktur**:

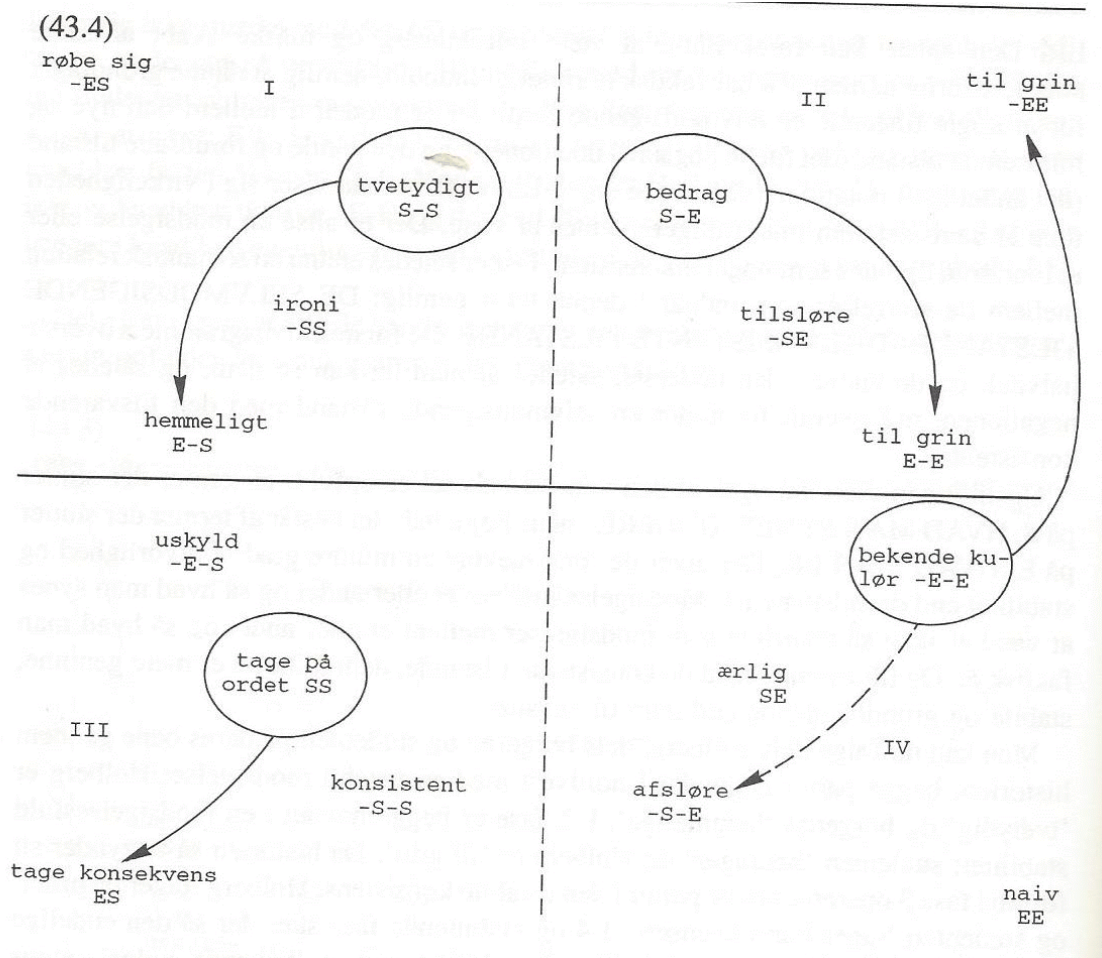
Af disse kandidater til at være tema i teksten er m2 og m3 uinteressante, idet det blot er negationer, som jo kan optræde alle steder. Temaet i teksten kan derfor beskrives som: AT VÆRE - AT SYNES AT VÆRE, og AT VÆRE - AT VÆRE HVAD MAN ER. Den sidste kan forekomme at være lidt kunstig og måske skabt af selve notationsformen, men den har faktisk et rimeligt indhold, nemlig at danne grundlaget for at nogle tilstande er selvmodsigende fordi der er modstrid mellem den nye og fokuserede tilstand (det første bogstav i notationen), og den gamle og forudsatte tilstand (det andet led i notationen).

'At røbe sig' (-ES) er fx at man viser sig i virkeligheden ikke at være det som man tidligere syntes at være. Der er altså en modsigelse eller et brud som opfattes som noget inkonsistent. Der er således endnu en semantisk relation mellem de størrelser som indgår i denne tekst nemlig: DE SELVMODSIGENDE TILSTANDE - DE KONSISTENTE TILSTANDE. De første er i diagrammets øverste halvdel, og de andre i den nederste, således at man let kan se dem, og således at negationen, m2 overalt forbinder en selvmodsigende tilstand med den tilsvarende konsistente.

Opstillingen viser nu også at den venstre halvdel er opfyldt af termer der slutter på S, HVAD MAN SYNES AT VÆRE, mens højre halvdel består af termer der slutter på E, HVAD MAN ER. Det giver de først nævnte en mindre grad af alvorlighed og stabilitet end de sidstnævnte. Modsigelse mellem et eller andet og så hvad man synes at være er ikke så alvorlige som modsigelser mellem et eller andet og så hvad man faktisk er. Og tilsvarende med de konsistente tilstande, dem til højre er mere genuine, stabile og grundlæggende end dem til venstre.

Man kan nu følge dels Holberg, dels borgerne og studenten på deres bane gennem historien; begge parter begynder i nordvest med en ustabil modsigelse: Holberg er 'tvetydig' og borgerne 'hemmelige'. I 2. fase er begge havnet i en modsigelsesfuld stabilitet: studenten 'bedrager' og Holberg er 'til grin'. Da historien så begynder sit forløb i fase 3 opererer begge parter i den ustabile konsistens: Holberg 'tager på ordet' og studenten 'tager konsekvensen'. I 4 og afsluttende fase sker der så den endelige deling: Holberg ender i den konsistente stabilitet ved at 'bekende kulør', mens studenten ender i den modsigelsesfulde stabilitet ved at blive 'til grin'. Det viser sig når man stiller historien således op at der i alle de tre første faser sker den samme bevægelse inden for hvert af de 4 verdenshjørner: forholdet mellem 'tvetydighed' og 'hemmelighed' er det samme som mellem 'bedrageri' og 'til grin', og det samme som forholdet mellem at 'tage på ordet' og 'tage konsekvensen', nemlig m3-4, eller med ord: AT VÆRE - AT SYNES AT VÆRE. (M3 er den dobbelte negation, og m4 er AT VÆRE - AT SYNES AT VÆRE + dobbelt negation. Tager man de to modsætninger i rad og række får man AT VÆRE - AT SYNES AT VÆRE (alene). Det hele fremgår af følgende diagram.

Det forløbet nu føjer til diagrammet, det er at fjerde fase ikke er en fjerde version af den samme relation mellem 'at være' og 'synes at være'. Havde den været det skulle studenten have svaret på at Holberg 'bekender kulør' med at 'afsløre' (-S-E) at han faktisk ikke er en der vil til barberen. Men det gør han ikke. Historien fortæller slet ikke hvad han gør, men læseren kan ikke undlade at indsætte at han så står på gaden med skum i hele hovedet og derved bliver 'til grin' fordi han ikke længere er hvad han er, nemlig en der bedrager en anden og får tilfredsstillet sin nysgerrighed. Ved at koble de to parter i historien, hhv. 'Holberg' og 'borgere-studerer' til de handlinger der spejler hinanden så smukt, og ved at slutte historien uden at studenten indtræder i den afsluttende stabile og konsistente tilstand hvor han 'afslører' sit spil, har historien givet en fed morale om at det ikke betaler sig at bedrage, mens det er i orden med Holbergs 'tvetydighed' og borgernes 'dobbelmoral'.

Et særligt raffinement er der i historien i relationen mellem motiv og tema. Temaet kan formuleres som forholdet mellem 'at tilsløre' og 'at afsløre', motivet som mellem 'at sæbe ind' og 'at rage'. Nu forholder 'at tilsløre' sig til 'at sæbe ind' som 'at afsløre' forholder sig til 'at rage'. I historien kobles disse fire ord imidlertid omvendt proportionalt, således at Holberg afslører studenten ved at sæbe ham ind.

Det var den tematiske analyse af historien. Nu følger så en beskrivelse af hvilke trin jeg har fulgt i denne analyse. Hvad er så reduktion, abstraktion og rekonstruktion i denne analyse?

Analysens første trin bestod i en **parafrase**. Og som parafrase er det i sig selv en motivanalyse af teksten (se § 48f). Teksten parafraserede jeg med fremhævelse af visse dele af teksten, udeladelse af andre og erstatning af atter andre dele. Denne parafraseproces kan beskrives ved følgende 4 delprocesser³²:

(43.5)

- a) **udeladelse** af irrelevante og ikke-essentielle informationer,
- b) **selektion** af de informationer som andre informationer er betingelser for, bestanddele af, præsuppositioner eller følger i forhold til,
- c) **generalisering** af de fælles træk, og
- d) **sammenfatning**, dvs. integration af dele og konstruktion af globale betegnelser, dvs. af begreber der betegner helheder af mange enkeltdele.

Disse 4 delprocedurer, som til en vis grad glider over i hinanden, kan man som sprogbruger kun gennemføre fordi man råder over de 5 grundlæggende intuitive udsagn fra (28.1) (og de 11 andre som kan udledes af dem): udsagn om to ytringers autonomi, om deres eksklusivitet, om deres ækvivalens, om at den ene implicerer den anden og om paradokser. De er metarelationer mellem to udsagn, metaudsagn som intuitivt kan foretages af alle. Tager vi parafrasens første sætning, skete der følgende:

(43.6)

Holberg var sin egen forlægger ... den navnkundige eneboer, som ellers ikke var så let at få i tale	-->	Holberg har et tvetydigt forhold til sine omgivelser (han synes på en gang at være borger i samfundet og ikke borger i samfundet)
--	-----	--

Parafrasens forklaring i parenteser (de to indbyrdes eksklusive udsagn) er impliceret af sætningerne i originalteksten. Denne bevægelse er en generaliseringsproces. De fælles træk ved de to sætninger generaliseres således.

(43.7)

Holberg var sin egen forlægger	-->	Holberg optrådte som handelsmand og borger i samfundet.
--------------------------------	-----	--

Holberg var eneboer der ikke var så let at få i tale	-->	Holberg optrådte ikke for som borger i samfundet.
---	-----	--

På grundlag af disse to eksklusive udsagn når man til første parafrasens første sætning ved sammenfatning, dvs. ved integration af de to eksklusive udsagn og konstruktion af det globale begreb 'optræder tvetydigt' eller 'har et tvetydigt forhold til sine omgivelser'. Anden sætning er blevet til på følgende måde:

---

32. Dijk, Teun A. van, (1978) 1980: Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung, DTV, München, side 48f..

(43.8)

når han havde udsendt en ny bog fik folk op til ham, dels for at købe den, dels for at veksle et par ord med (ham). Nu var det ikke alle, der havde lyst til at tale med ham, som tillige havde råd til at købe bogen.

De rige kan (ved at købe bøger) i hemmelighed få deres nysgerrighed = tilfredsstillt.

Her er der tale om udeladelse af det uvæsentlige og uessentielle, fx at det kun skete *når han havde udsendt en ny bog*, og at *folk gik op til ham for at veksle et par ord med (ham)*. ...*havde lyst til at tale med ham* er ækvivalent med 'være nysgerrig', og derfor er *veksle et par ord med ham* ækvivalent med 'få tilfredsstillt deres nysgerrighed'. Parafrasens 'hemmelighed' kommer frem ved en integration af delene i teksten og konstruktion af et globalt begreb: *folk* har to hensigter med samme handling, den første hensigt er den åbenlyse, for den er forholdsmodsatning til det at være forlægger, dvs. til en forlægger må der nødvendigvis høre købere; og når Holberg er forlægger, er det legitimt at folk er købere. Den anden hensigt er derimod ikke åbenlys. De vil jo nemlig gøre det modsatte af det som er forholdsmodsatningen; til at være eneboer der ikke er let at få i tale, hører der folk der ikke taler med eneboeren. Og det er det modsatte folk har til hensigt. De bruger altså det ene som påskud til det andet, eller sagt med de intuitive udsagn: det er en forudsætning for at *folk* (kan) *veksle et par ord med Holberg* at *folk gik op til ham for at købe bogen*. I parafrasen selekteres altså målet, at *veksle et par ord med ham* = 'at få deres nysgerrighed tilfredsstillt', mens forudsætningen, omskrives til det som er en forudsætning for forudsætningen selv, nemlig at 'det ikke er åbenlyst', men 'hemmeligt'

Det kan blive ret trivielt at forsætte denne gennemgang af parafraaserelationen mellem originaltekst (43.1) og første parafrase (43.2). Det er nemlig det samme der sker i langt de fleste af parafrasens sætninger: en eller flere originalsætninger implicerer eller er ækvivalente med en parafrasesætning. Der sker dog også andre ting i parafrasen. Der er fx ikke nogen originalsætning der svarer til parafrasesætningen: *således at Holberg bliver til grin*. Indholdet i denne sætning ligger i præsuppositionerne til originalsætningen:

(43.9)

blandt unge mennesker var det et yndet trick at gå ind og spørge, om det var her, barberen boede.

=> de unge mennesker vidste at Holberg ikke optrådte offentligt, men de gik ud fra at han troede at de troede at han gjorde det.

og i implikationerne af den:

(43.10)

blandt unge mennesker var det et yndet trick at gå ind og spørge, om det var her, barberen boede.

--> de unge mennesker behandlede Holberg som en offentlig person

Og 'personer der bringes til at tro noget skønt det ikke er tilfældet, af nogen der ved at det ikke er tilfældet', er ækvivalent med 'er til grin'. Her er parafrasen ikke blot udtryk for en abstraktion, men også for en **rekonstruktion**, nemlig af forudsætningerne (præsuppositionerne) for originalsætningerne. Det samme gælder parafrasens formuleringer: *uden at lade sig mærke med det*, og *derved undgår han at røbe sig*, og *således at studenten ender med at blive til grin*. De er rekonstruktioner af de sætninger som er præsupponeret af originalsætningerne.

Jeg betragter det hermed som godtgjort at parafrasen (dvs. omskrivning ved hjælp af udeladelser, selektioner, generaliseringer og sammenfatninger, det som udgør den egentlige motivanalyse) er mulig ved hjælp af de grundlæggende intuitive udsagn plus sammenfatningsrelationen. Det er imidlertid kun den halve forklaring på dette skridt i analysen. En ting er at parafrasen er mulig, en anden at den er nødvendig og en tredje hvordan man finder på den. De to sidste spørgsmål kan egentlig besvares på samme gang. Lige netop denne parafrase forudsætter entydiggørelsen af ordene i teksten på grundlag af en opfattelse af den gennemgående isotopi. Fx er parafrasens *og tager studenten på ordet* kun én blandt måske flere hundrede parafraser af den samme sætning; man kunne have sagt: *Holberg optræder som barber, Holberg gør håndens arbejde, Holberg lader som om, eller Holberg laver en intrige*. De ville alle sammen være rigtige og mulige parafraser, men af dem har jeg valgt den der siger: *Holberg tager studenten på ordet* fordi den indgår i den samme isotopi som *studenten tager konsekvensen* og alle de andre formuleringer jeg har valgt i parafrasen. Jeg har altså valgt ud fra en mere eller mindre vag opfattelse af at *at tage på ordet* forholder sig til *at tage konsekvensen* som *at være tvetydig* forholder sig til *at gøre noget hemmeligt*. Med andre ord: præcis denne parafrase er valgt - blandt tusinder af mulige parafraser - fordi den tager forskud på og dermed muliggør næste skridt, opstillingen af det 16-lede modsætningsdiagram, som er en holistisk opfattelse af teksten.

Her bevæger vi os i den hermeneutiske cirkel: vi kan ikke forklare helheden før vi har forklaret delene og vi kan på den anden side heller ikke forklare delene før vi har forklaret helheden. Men en cirkel er det ikke, snarere en spiral; for i praksis er det muligt at komme videre: fra første parafrase, til anden parafrase og til diagrammet som er den mest abstrakte helhedstolkning. Det sker i spiraler hvor man langsomt indkredser den tematiske kerne mere og mere ved vagt og anelsesfuldt at forudgribe det man endnu ikke har forstået. Man har altså en forvirret og ikke formaliseret opfattelse af helheden allerede ved begyndelsen af læsningen af teksten. Denne helhedsopfattelse bliver så undervejs - under arbejdet med at parafrasere - gjort mere og mere dels abstrakt, dels præcis.

Næste trin i analysen er indførelsen af **den formaliserede notation**. Den indebærer at man tvinges til at søge de parafraser af hver enkelt sætning som kan formaliseres ved alene 4 tegn: første bogstav, andet bogstav, E eller S og - eller ikke -. Indførelsen af notationen skærper således opmærksomheden for hvilke andengangsparafraser man skal vælge på præcis samme måde som førstegangsparafraserne var styret af deres mål. Den beskrevne analyseprocedure giver ikke et helt sandt billede af hvad der faktisk skete inden i mit hoved da jeg fandt analysen. Jeg lavede nemlig en del fejlskridt, jeg skrev parafraseformuleringer som viste sig ikke at kunne bruges siden hen, de kunne ikke formuleres i notationen, eller de gav ikke symmetri i de 4 faser mellem første skridt og modpartens svar. Når jeg opdagede at den første parafrase ikke åbnede muligheder for at finde isotopier, men tværtimod lukkede dem, overvejede jeg om jeg i mængden af mulige parafraser til den samme sætning kunne finde en anden som ville passe i isotopien eller i symmetrien. Fandt jeg den, erstattede jeg den dårlige parafrasesætning i 1. parafrase med den bedre. Spiralbilledet skal således illustrere at den faktiske analysevej bestandig må vende tilbage til tidligere trin, men på et højere bevidsthedsniveau der tillader at man retter fejl under hensyn til hvad der skal bygges videre på.

Formaliseringen i S-E-notationen er et nødvendigt skridt i analysen. Uden denne er det næsten ikke til at opstille et 16-ords modsætningsskema. Uden at man ser bort fra alle de mere konkrete og lige gyldige sider af sagen, fx at det er barber Holberg spiller, og at det er Holberg der spiller barber, kan man ikke overskue så mange semantiske relationer

på en gang. Formaliseringsprocessen er egentlig endnu en parafraseproces med udeladelse, selektion, generalisering og sammenfatning. Ved denne formaliseringsproces udelades faktisk tekstens motiv, dvs. alle ord som henviser til tider, steder og personer der kan identificeres i den beskrevne verden (hvad enten den er fiktiv eller ej). Tekstens tema kan altså siges at være tekstens totalitet minus dens motiv (og omvendt).

Selve **modsætningskemaet** er også et nødvendigt led i analyseproceduren. Uden det kan man nemlig ikke gøre sig klart dels hvilke størrelser man endnu ikke har fundet i teksten, og som man derfor kunne gå på jagt efter, dels at det faktisk ikke er alle de semantiske størrelser der hører til i feltet, som også optræder i teksten. Fx optræder *at røbe sig* ikke umiddelbart i teksten; men leder man efter det, kan man se at studenten må *tage konsekvensen* netop for at undgå *at røbe sig*. Og således kan man ved rekonstruktion faktisk finde dette indholdselement i teksten. Derimod kan man ikke - selv når man leder - finde at der i teksten er nogen der er *naive*, *ærlige*, *uskyldige* eller *ironiske*. På den anden side kan jeg ikke konstruere en figur med alle de størrelser der er aktualiserede, uden at disse fire ikke-aktualiserede også optræder.

Opstillingen i modsætningsdiagrammet er også en forudsætning for at man kan beskrive faserne i teksten og deres symmetriske relationer (relationerne mellem aktion og reaktion i hver fase). Kun hvis man på én gang kan overskue alle 16 størrelser og deres mulige indbyrdes relationer (m1, m2, m3, m4, m12, m13, osv), kan man præcist beskrive at der er den samme relation mellem *at være tvetydig* og *at være hemmelig*, som der er mellem *at bedrage* og *at være til grin*.

Til sidst, når man er nået til den allermest abstrakte og enkle bestemmelse af temaet, nemlig relationen mellem disse 3 gange 2 størrelser i de 3 første faser, først da kan man begynde at undersøge **hvorledes dette abstrakte tema i teksten er koblet til motivet og hvorledes størrelserne tillægges værdi**. Først når man har fundet temaet AT VÆRE - AT SYNES AT VÆRE kan man så se hvorledes denne modsætning i teksten kobles med Holberg, med de *rige* og med de *fattige*. Først da kan man se at begge parter i udgangspositionen befinder sig i den ustabile modsigelse, og at Holberg ved historiens bevægelser ender i den konsistente stabilitet, mens de fattige ender i den stabile modsigelse. Således er historien ikke blot summen af temaet og motivet, men produktet af motivet og temaet. Moralen er: digterens intriger gør de fattige til grin i det opståede borgerlige samfund. Det er jo nemlig ikke tilfældigt at en fortælling om forholdet mellem 'at synes' og 'at være' har Holberg som motiv, og det er heller ikke tilfældigt at det begyndende borgerlige samfund som Holberg til en vis grad prægede, måtte tematisere forholdet mellem 'at synes' og 'at være', for det var et problem der hang sammen med offentlighedens opståen.

Det er klart at temaet i en tekst er et abstraktionstrin højere end teksten, og temaanalysen er en abstraktionsproces. Men det at finde temaet er ikke analysens mål. Det er jo på det nærmeste kun halvvejen. Det er nemlig også klart at motivanalysen (som skal omtales nærmere i kap III. A) også er en konkretiseringsproces og at analysen af tekstens indholdshelhed må omfatte og **kombinere temaabstraktion og motivkonkretisering**. Dette forhold mellem det abstrakte og det konkrete som metode, er efter min mening bedst beskrevet i følgende citat:

(43.11)

Når vi betragter et givet land politisk-økonomisk, så begynder vi med dets befolkning, dennes fordeling i klasser, by, land, kyst, de forskellige produktionsgrene,

eksport og import, årlig produktion og konsumtion, varepriser etc.

Det synes at være det rigtige at begynde med det reale og konkrete, den virkelige forudsætning, altså fx i økonomien med befolkningen, der er hele den samfundsmæssige produktionsakts grundlag og subjekt. Dog viser dette sig ved en nærmere betragtning (at være) forkert. Befolkningen er en abstraktion, hvis jeg f. eks. udelader de klasser, den består af. Disse klasser er igen et tomt ord, når jeg ikke kender de elementer, de beror på. F. eks. lønarbejde, kapital etc. Disse forudsætter bytte, arbejdsdeling, priser etc. Skulle jeg altså begynde med befolkningen, så ville det være en kaotisk forestilling om det hele, og gennem nærmere bestemmelser ville jeg analytisk bevæge mig i retning af stedse enklere begreber; fra det forestillede konkrete til stadig tyndere abstrakta, til jeg var nået til de mest enkle bestemmelser. Derfra skulle rejsen tilbage igen tiltrædes, til jeg endeligt igen ankom til befolkningen, men denne gang ikke til befolkningen som en kaotisk forestilling om det hele, men som en rig totalitet af mange bestemmelser og relationer. (...) Det konkrete er konkret, fordi det er sammenfatningen af mange bestemmelser, altså det mangfoldiges enhed. I tænkningen fremtræder det konkrete derfor som sammenfatningens proces, som resultat, ikke som udgangspunkt, om end det er det virkelige udgangspunkt og derfor også er udgangspunkt for anskuelsen og forestillingen. På den første vej blev den fulde forestilling forflygtiget til abstrakte bestemmelser; på den anden fører de abstrakte bestemmelser til reproduktion af det konkrete ad tænkningens vej. Hegel gerådede derfor ud i den illusion, at fatte det reale som resultat af den i sig selv sammenfattende, i sig selv fordybende og sig af sig selv bevægende tænkning, selv om den metode at stige fra det abstrakte op til det konkrete kun er den måde, hvorpå tænkningen tilegner sig det konkrete, reproducerer det som et åndeligt konkretum. Men (denne metode er) på ingen måde selve det konkretes tilblivelsesproces.³³

På samme måde med tolkningen af en tekst. Først når man sammenfatter de mange forskellige bestemmelser: teksten som tema, teksten som motiv og alle de andre bestemmelser der beskrives i pentagrammodellen, først da får man en analyse af **teksten som en enhed, som det mangfoldiges enhed**. Analysens mål er derfor fra den kaotiske forestilling om det hele at arbejde sig hen til stadig tyndere abstrakta. Dernæst tiltrædes tilbagerejsen hvor de enkle bestemmelser sammenfattes til man ankommer til en tolkning af teksten ikke som en kaotisk forestilling om det hele, men som en rig totalitet af mange bestemmelser og relationer.

Denne sammenfatning er her beskrevet som en undersøgelse af hvilke motiver der er koblet til hvilke temaer og hvilke værdier der knytter sig til dem. Disse overvejelser om det abstrakte og det konkretes metode opfatter jeg som gyldige ikke blot for den videnskabelige metode, men for enhver fornuftig sprogbrugers metode dels ved produktion af tekster, dels ved tolkning af tekster. Man begynder med en kaotisk forestilling om det hele, arbejder sig frem til stadig tyndere abstrakta, og først derefter op (som Marx siger) til det konkrete, nemlig ved sammenfatning af de mange enkle bestemmelser. Teksten, eller rettere tekstitolkningen er konkret, og det konkrete er konkret fordi det er sammenfatningen af mange bestemmelser.

---

33. Marx, Karl, (1857-58) 1974: *Grundrids. Til kritikken af den politiske økonomi (Råudkast)*, oversat af Michail Larsen og Hans-Jørgen Schanz, Modtryk, Aarhus, side 20.

Nu beskriver Marx også at der er forskel på det virkeligt konkrete og det tankekonkrete. Dette er en tankegang der også, om end med lidt besvær, kan overføres fra økonomi til tekster: den virkeligt konkrete tekst er hverken bølgerne af luftmolekyler der udbreder sig, eller konfigurationen af tryksvæerte på papiret; og det der sker i hovedet på afsender og modtager er ikke blot det tankekonkrete, som ikke må forveksles med det virkeligt konkrete, som Hegel gjorde det. Det virkeligt konkrete er kommunikations*begivenheden*, dvs. det at afsenderen med sin hjerne analyserer ideen, sammenfatter teksthelheden og med sin hånd skriver teksten, og det at modtageren med sine øjne læser teksten og med sin hjerne analyserer tema og motiv og dernæst sammenfatter de abstrakte bestemmelser til en tolkning. De to næste kapitler beskriver hvordan. Teksten er en kommunikationsbegivenhed som er konkret fordi den er sammenfatningen af mange bestemmelser.

Temaanalysen er dog ikke kun en dybere og anderledes abstraktion end motivanalysen. Temaanalysen befinder sig også på et andet logisk niveau end teksten og motivanalysen (dvs. motivparafrasen). **Temaanalysen er metakommunikation om indholdet i teksten.** Den forholder sig til tekstens tolkning som et kort til et landskab. Denne grundlæggende formulering, "at kortet ikke er landskabet", stammer fra Korzybski, fra General Semantics-bevægelsen i USA. Her citerer jeg den fra Bateson som efter at have citeret den, fortsætter:

(43.12)

Hvad er det i landskabet som føres med over på kortet? Vi ved at landskabet ikke kommer med over på kortet. Det er den centrale ide som vi alle er enige om. Hvis landskabet nu var helt ensartet, ville intet komme med over på kortet, undtagen dets grænser, som er de steder hvor landskabet holder op med at være ensartet i forhold til et større område. Det der kommer med på kortet er faktisk *forskel*, hvad enten det er højdeforskel, forskel i vegetation, forskel i befolkningsstruktur forskel i overflade. Det er forskelle som kommer over på kortet.

Men hvad er forskelle? En forskel er et meget specielt og dunkelt begreb. Det er i hvert fald ikke en ting eller en begivenhed. Dette papir er forskelligt fra træet i denne pegepind. Der er mange forskelle på dem - i farve, overflade, form osv. Men hvis vi begynder at spørge hvor forskellene er lokaliseret, kommer vi i vanskeligheder. Selvfølgelig ligger forskellen mellem papiret og træet ikke i papiret; den ligger selvfølgelig ikke i træet; den er selvfølgelig ikke i rummet mellem dem, og den er selvfølgelig ikke i tiden mellem dem. (Forskelle som forekommer over tid er hvad vi kalder 'forandring'.)

En forskel er altså en abstrakt sag.

I naturvidenskab er virkninger generelt forårsaget af meget konkrete betingelser eller begivenheder - tryk, kræfter og så videre. Men når man vender sig til kommunikationens verden, så forlader man hele den verden hvor virkninger bringes i stand af kræfter, tryk og energiudveksling. Man træder ind i en verden hvor 'virkninger' - og jeg er ikke sikker på at man stadig skal bruge det samme ord - kommer i stand ved hjælp af *forskelle*. De kommer altså i stand ved hjælp af den slags 'sager' som kommer over på kortet fra landskabet. Og det er en forskel (...) Lad mig invitere Dem til at gøre en psykologisk erfaring, om ikke andet så for at vise Dem den menneskelige computers skrøbelighed. Læg først mærke til at forskelle i overfladers ruhed er *forskellige (a)* fra forskelle i farve. Læg så mærke til at forskelle i størrelse er *forskellige (b)* fra forskelle i form. På samme måde er

kvotienter *forskellige (c)* fra subtraktionsdifferenser.

Og lad man nu invitere Dem, som elever af Korzybski, til at definere forskellen mellem `forskellig (a)', `forskellig (b)' og `forskellig (c)' i det foregående afsnit.

Computeren i det menneskelige hoved kvier sig ved opgaven.³⁴

Nu gælder det om at holde tungen lige i munden. Enhver tekst er et kort over et landskab, som er den del af virkeligheden som udgør tekstens sagforhold. En motivparafrase er et andet kort (med større målestok, dvs. mere abstrakt) end det originale kort, men over det samme landskab. Evt. har dette andet kort også andre notationer end det første (fx befolkningstæthed i stedet for vegetation og klimabælter). Motivparafrasen er altså en alternativtekst. Temaanalysen er i modsætning hertil et kort over det kort som den originale tekst udgør. I temadiagrammet (43.3) vises jo nemlig at forholdet mellem `tvetydighed' og `hemmelighed', er det samme som - og læg mærke til at `det samme som' ligesom `forskellig fra' er et begreb et abstraktionstrin højere end de størrelser der er ens - forholdet mellem `bedrag' og `til grin'. Det er altså et kort over kortet, eller en metatekst.

Den opstigning til det konkrete, som omtales i Marx-citatet, og som består i en undersøgelse af koblingen mellem tema og motiv i teksten, er så en sammenligning af metateksten, alternativteksten og teksten. Og denne beskrivelse er således en meta-meta-tekst; den er et kort over forskelle og ligheder mellem kortet over kortet, alternativkortet og selve kortet. Denne konstatering er i virkeligheden temmelig chokerende og vil få konsekvenser i diskussionen om tekstens sandhedsværdi som udsagn om sagforholdet, men det kommer først i kapitel III B. Her er det egentlig overraskende nok at en tolkning, forstået som produktet af motivanalysen og temaanalysen, af en tekst er en meta-meta-aktivitet i forhold til teksten og altså en **meta-meta-meta-aktivitet i forhold til virkeligheden**.

Jeg har jo nemlig antaget at denne procedure, med motivanalyse, temaanalyse, og kobling af motivanalyse og temaanalyse, er en eksplicitering af hvad der må antages at ske i en hvilken som helst sprogbruger hver gang en tekst virkelig afsendes og modtages, og at denne proces ganske simpelt er tekstens eksistensform. Dette bliver tydeligt når teksten i sig selv er paradoksal. Så bliver niveauerne pludselig synlige, og processen hvor der skiftes niveau, er en del af tekstens indhold.

---

34. Bateson, Gregory, (1970): *Form, Substances and Difference*, i Bateson, Gregory, (1972) 1978: *Steps to an Ecology of Mind*, Paladin, London. Oversættelse OT.

§ 44 Vittigheder og kompleks isotopi

Greimas, isotopiens fader, introducerer i *Strukturel semantik* et begreb der hedder **kompleks isotopi**. Der er tekster hvor der kan findes to forskellige isotopier som entydiggør alle ordene i teksten på to forskellige måder. Her vælger jeg at gennemgå fænomenet ved at analysere en vittighed:

(44.1)

(1) Historien er velkendt og meget kort: (2) to tosser gik en aften på en mørk vej. Den ene tosse havde en lygte. (4) Tossen, der havde lygten lader lyskeglen pege op i luften (5) og så siger han til den anden tosse: (6) "Du får 10 kr., hvis du tør kravle op ad den lyskegle." (7) Den anden tosse tænker sig lidt om, (8) og så svarer han klogt: (9) "Tror du jeg er tosset? (10) Tror du ikke jeg kender dig? (11) Når jeg er kommet halvvejs, så slukker du lygten."

Johannes Møllehave: *Tusind fluer med eet smæk*, Kbh. 1982, side 21.

Parafrasen af denne tekst kan lyde som følger:

(44.2)

(2-6) Den ene af to tosser prøver at få den anden til at gå på en vildmand (dvs. få ham til at tro at man kan kravle på en lyskegle, og få ham til at prøve). (7-10) Den anden tosse siger at han ikke er en der går på vildmænd, for han kender den første. (11) ?????

Denne parafrase indebærer udeladelse, selektion, generalisering og sammenfatning af originaltekstens sætninger, og abstraktionens retning er bestemt af den isotopi der samtidig entydiggør sætningerne 2-10. Den første tosses replik: "*Du får 10 kr., hvis du tør kravle op ad den lyskegle*", er flerfoldig mangetydig; den kan 1) være et forsøg på 'at få den anden til at gå på en vildmand', dvs. til at tro på noget som ikke er muligt, og til at forsøge på noget der går imod naturlovene. På den måde er det på linje med de spejdere der sender den nye spejderkandidat hen på den nærmeste gård efter en "røgvender". Denne læsning forudsætter at den første tosse føler sig - og forventes at være - mindre tosset end den anden. Denne isotopi kan kaldes isotopien om at den anden tosse skal *gå på en vildmand* eller isotopien om *røgvenderen*.

Sætningen kunne også 2) betyde at den ene tosse vil tilbyde den anden penge for at vove noget farligt. Denne læsning forudsætter at de begge tror på at man kan kravle på lyskegler. Det svarer helt til at den ene dreng lover den anden penge for at gå på den tynde is. Det er isotopien om *den tynde is*.

Endelig kan den læses således 3) at den ene tosse prøver 'at lokke den anden i en fælde', der består i at han vil slukke lampen når den anden er kommet halvvejs op. Det svarer til at tage stolen væk under en person der er ved at sætte sig, eller til den klassiske practical joke hvor nogle mennesker lægger en tegnebog på vejen foran det uskyldige offer. Når offeret så bukkes sig efter den, trækker de tegnebogen væk i en snor.

Denne læsning forudsætter ikke blot at begge tosser tror på at det kan lade sig gøre at kravle på en lyskegle, men også at læserne må acceptere at det i den verden som historien handler om, kan lade sig gøre. Hvis man nemlig ikke går ind på tankegangen, kan man slet ikke forstå hensigten med den første tosses replik. Kun hvis man forestiller sig den anden tosse på vej op ad lyskeglen og hans situation når den pludselig slukkes, kan man

forstå den morskab den første tosse kan have af det. Men dette tossede sceneri er kun baggrunden for den figur som temaet udgør, nemlig isotopien om *den onde tosse og tegnebogen*.

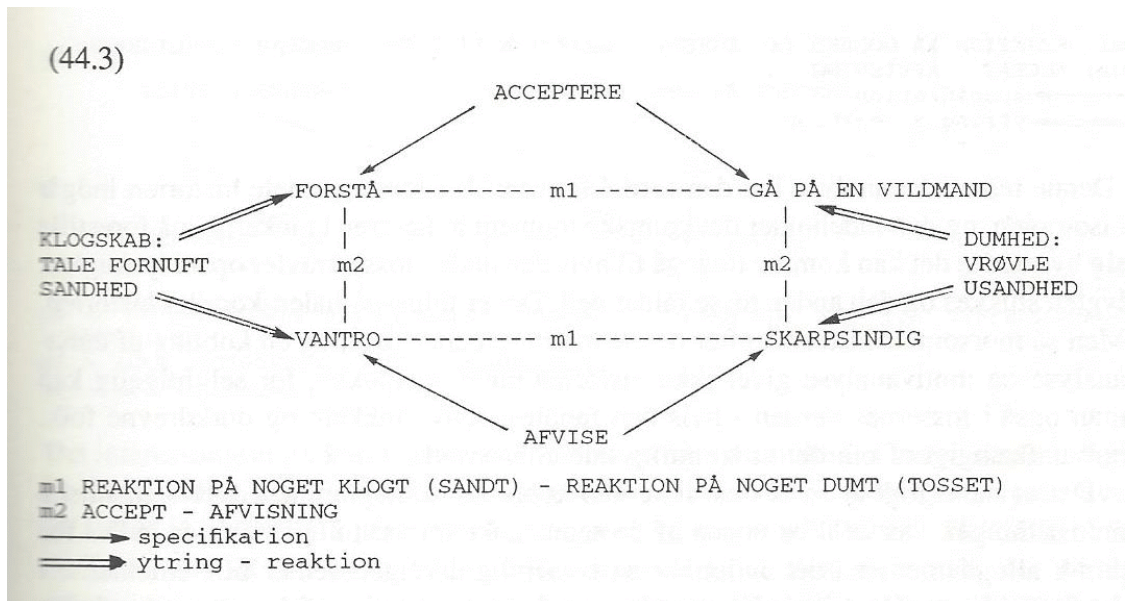
Af disse 3 læsninger, er det (på overgangen fra sætning 10 til sætning 11) den første der træder frem som den der indeholder de samme semer som andre størrelser i teksten og således kommer til at bære den dominerende isotopi. Ordet *tosser* indeholder jo nemlig det samme sem som 'gå på en vildmand', og som kunne lyde nogenlunde således: ACCEPTERE FANTASTISKE TING SOM SANDE. Det at den første tosse har en lygte, tyder dernæst på han er mindre tosset end den anden. Det er altså snarest en *røgvender-situation*.

Formuleringen *hvis du tør* tyder umiddelbart på den anden tolkning; den første tosse præsupponerer ved at sige *tør* at det er muligt men farligt at kravle på en lyskegle. Umiddelbart må man antage at han taler om det som han selv mener er farligt, altså *den tynde is*.

Imidlertid er dette *tør* ikke fremmed for *røgvender-situationen*. Det spiller den samme rolle som tryllekunstnerens blikretning, den har kun til hensigt at aflede den anden tosses opmærksomhed fra det som er den virkelige hensigt, at han skal bringes til at gå på en vildmand. Havde den første tosse nemlig sagt: *Prøv at kravle op ad denne lyskegle!*, ville der ikke have været grund for den anden til at forsøge det - selv om han troede at man kunne. Havde den første tosse sagt: *Du får 10 kr., hvis du kan kravle op ad den lyskegle!*, havde den anden jo haft en grund til at gøre det, men han ville også have en grund til at tvivle på at det overhovedet kunne lade sig gøre at gå på en lyskegle. Han kunne altså tro at den første ville have ham til 'at gå på en vildmand', dvs. til at prøve på noget som ikke kunne lade sig gøre. Men hvis den første tosse var virkelig smart, så sagde han: *Du får 10 kr., hvis du tør kravle op ad den lyskegle*, for dermed ville han få den anden tosse til at tro at det var en *tynd-is-situation*, dvs. til at tro at det var noget farligt at kravle op ad en lyskegle, og dermed til ikke at ane uråd om at det i virkeligheden var et forsøg på at få ham til at gå på en vildmand. Og hvis vi tolker ham som virkelig smart, ville han ikke være så tosset som den anden. Så denne læsning forstærker sig selv.

Dette *tør* kan endelig også være et træk der peger på den tredje læsning, *den-onde-tosse-og-tegnebogen-læsningen*. Men der er ikke andre træk i teksten der tyder på dette, og det er oplagt en hindring for den læsning at læseren af vittigheden skal acceptere en verden hvor man kan kravle på lyskegler, for at forstå den første tosses motiver. Det er således på det nærmeste umuligt overhovedet at komme på denne læsning.

Det er nu karakteristisk for denne parafrase (44.2) dels at første sætning ikke er med i parafrasen, dels at slutningen, sætning 11, ikke giver mening overhovedet. På grundlag af denne parafrase kan man så opstille et diagram over de semantiske grundmodsætninger i teksten der ser således ud:

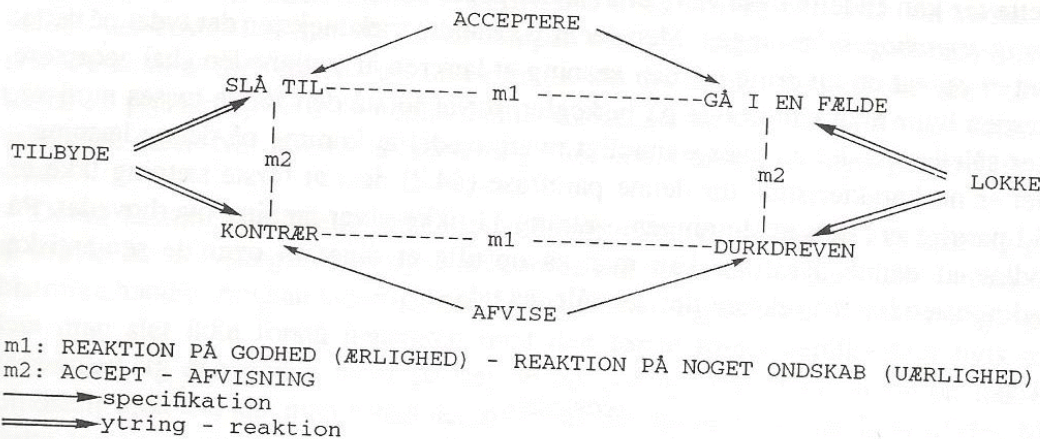
I pointen, "Når jeg er kommet halvvejs, så slukker du lygten", viser det sig så at det ikke var den første læsning af den første tosses replik, men den tredje som var den rigtige. Replikken i pointen, sætning 11, har nemlig kun semer tilfælles med denne læsning og ikke med den første eller den anden. I pointen viser det sig altså at parafrasen ikke skulle være som i (44.2), men således:

(44.4)

(2-6) Den ene af to tosser prøver at lokke den anden i en fælde (dvs. få ham til kravle op på en lyskegle, således at han på komisk måde falder ned når den slukkes mens han er halvt oppe). (7-10) Den anden tosse siger at han ikke er en der går i fælder, (11) og det viser sig at han faktisk er durkdreven nok til ikke at gå i den førstes fælde.

Her indgår den sidste sætning i samme isotopi som resten af historien, og historien kan således parafraseres i sin helhed, dog er sætning 1 stadig ikke med. Denne anden parafrase kan også danne grundlag for et diagram over semantiske modsætninger:

(44.5)

Denne tematiske analyse har den fordel fremfor den første, at hele historien indgår i isotopien, og den indeholder det komiske moment at læseren i tankerne må forestille sig hvorledes det kan komme til at gå til hvis den anden tosse kravler op ad lyskeglen, lygten slukkes og den anden tosse falder ned. Der er falde-på-halen-komik i historien. Men så morsom er historien efter denne tolkning heller ikke, og en kobling af tema-analyse og motivanalyse giver ikke historien mere perspektiv, for selvfølgelig kan man også i tossernes verden - hvis den fandtes - have lokkere og durkdrevne folk, helt uafhængigt af om det er fornuftig tale eller vrøvl.

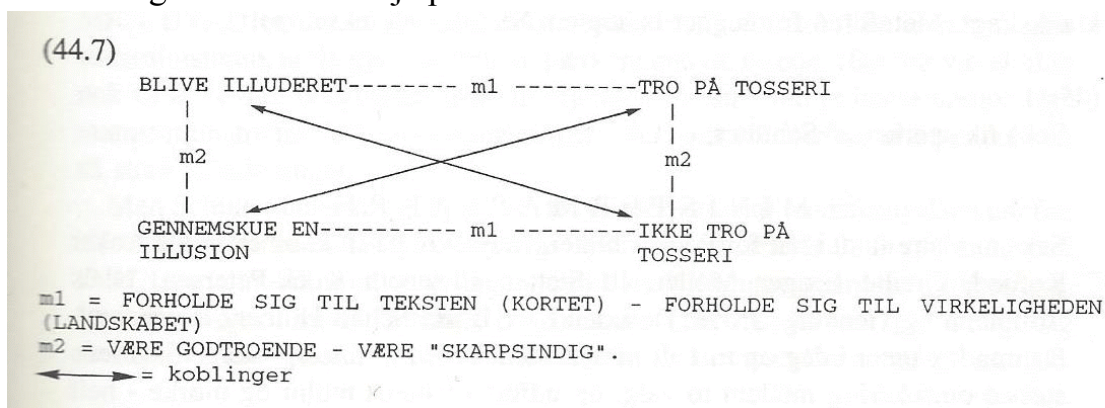
Det er nu vigtigt at se at man ikke kan koble de to diagrammer over semantiske modsætninger. Der er ikke nogen af de semantiske modsætninger som er fælles for de to; alle elementer i det andet skema er nemlig divergenssemer til elementerne i det første skema. Og de er jo kommet frem ved monosemiering af de samme sætninger i teksten (2-10), men monosemiering betyder netop at de ikke kan være til stede begge to, enten dominerer det ene sem over det andet som så er gledet ud af tolkningen, eller også dominerer det andet over det ene som så er gledet væk. De kan ikke optræde i det samme modsætningsdiagram. Det svarer helt til det berømte billede af de to lyse ansigter der vender mod hinanden på mørk baggrund, som også kan være en mørk vase på en lys baggrund (se 31.9). Man kan ikke se begge billeder på én gang.

Tolkningen af vittigheden er da hverken den første tema-analyse eller den anden, men produktet af dem (ikke blot summen af dem). Motivparafrasen lyder da således:

(44.6)

(1) afsenderen angiver at der følger en historie som er en illusion. (2-10) Modtageren laver (ved at finde den mest sandsynlige isotopi) den tolkning at historien handler om dumhed og tosseri og om tossers skæbne i den virkelige verden, men kan ikke forudse hvorledes en slutning kan forene de modsigelser der forekommer i historien. (11) I pointen opdager modtageren at den første tolkning var en illusion. (2-11) Modtageren omtolker (ved at finde den anden isotopi) historien, nu som en historie om ondskab og lokkeri, og om lokkere og durkdrevne folks skæbne (i en tosset verden). (11) Modtageren erkender at han - trods advarslen i (1) - gik på en vildmand ved at tro at historien handlede tosseri i den virkelige verden, i stedet for om ondskab og lokkeri i en tosset verden.

Første sætning kan kun komme med i motiv-parafrazen hvis det er modtagerne, dvs. læserne selv der bliver motiv i historien, historien handler umiddelbart om to tosser og en lommelygte, men efter nøjere eftersyn om to mennesker og en historie. Temaet som kan udledes af denne tredje parafrase kan fremstilles således:

Det interessante er nu koblingen mellem motivet og temaet. Ved at være "skarpsindig" og IKKE TRO PÅ TOSSERI bliver læserne eller modtagerne ført bag lyset, dvs. BLIVER ILLUDERET. Kun hvis modtagerne vil prøve at TRO PÅ TOSSERI, kan de GENNEMSKUE ILLUSIONEN. Tekstens pointe er altså en modsigelse der er således indrettet at det er et paradoks. m1 er jo nemlig en forskel i logisk type, en forskel på metakommunikation og kommunikation. Og det er nu således indrettet at modtagerne kun er skarpsindige på metaniveauet, hvis de er godtroende på tekstniveauet og omvendt.

§ 45 Metafortyper

Dette afsnit blev indledt med to metaforiske ordsprog, og det blev vist at de havde samme tema, men forskelligt motiv. Det er dog ikke således metaforer bruges i tekster. I tekster optræder metaforer (og metaforiske ordsprog) som brud på tekstens umiddelbare grammatisk-semantiske sammenhæng, dvs. som brud på dens motiv.

Hvis man overværer en diskussion om det rimelige i at et par personer i en debat har taget ordet mange flere gange end andre, og således tiltager sig meget mere taletid end 20 andre deltagere, kan man som en kommentar hertil sige: *Tomme tønder buldrer mest*. Sætningen passer ikke til situationen, for der er ingen tøndere at se eller høre, og der har slet ikke været tale om tøndere. Dette er et 'brud' på de almindelige semantiske regler (i dette tilfælde om henvisningsidentitet), men dette brud på reglerne tæller alligevel som kommunikation fordi det af afsender forudsættes, og modtager antages at følge den superregel at kommunikation kræver samarbejde, og bruddet på den specielle regel er kun sket fordi parterne ellers ikke ville kunne kommunikere det de ville.

Billedet om hvorledes der kommer lyd af tøndere, bruges som noget der strukturerer opfattelsen af hvad der er vigtigt i en debat, og det fremtvinger en bestemt forståelse af hvad der ellers er sagt om debatindlæggene. Sammenligninger, analogier og metaforer - som jeg i denne sammenhæng ikke finder grund til at skelne mellem - er således det der i teksten fremtvinger tolkningen af temaet igennem motivets klædedragt. Metaforen fastlægger isotopien. Se følgende eksempel:

(45.1)

Seks fik sparket af Schlüter:

MINISTERMASSAKRE

Seks ministre faldt i nat for Poul Schlüters massakre på sit kabinet: Niels Anker Kofoed, Grethe Fenger Møller, Ib Stetter, Elisabeth Kock-Petersen, Niels Bollmann og Henning Grove. Desuden blev Britta Schall Holberg degraderet. Danmark vågner i dag op til i alt ni nybesættelser af ministerposter - historiens største omrokering mellem to valg, og udført i nattens mulm og mørke - helt i strid med Schlüters polerede mahognistil.(...)

OVERKLASSE - REGERINGEN

MAN TAGER en godsejer Britta Schall Holberg som landbrugsminister, en Novodirektør Henning Dyremose som arbejdsminister, en industrirådsformand Niels Wilhelm som industriminister, en byggedirektør Thor Pedersen som boligminister. Så er linjen ligesom lagt.....

JO, POUL SCHLÜTER har samlet mod til at vise sin regerings sande ansigt med historiens mest omfattende ommøblering af et kabinet mellem to valg: Ni ministerier får ny politisk chef i dag. Ih hvor skal der forstærkes, så den smilende ulv kan gå til valg om et års tid med en levedygtig flok omkring sig.

MEN BEMÆRK den krakelerede *stil*. Den MÅDE, regeringsomdannelsen foregår på, passer forbandet skidt til det selvsikre billede, Poul Schlüter har knoklet for at konstruere af sig selv. Hvad er det for noget, at han fyrer og ansætter Danmarks ledende figurer midt om natten? Og så sideløbende med, at der forhandles om et mægtigt økonomisk indgreb?

DET STINKER jo alltsammen langt væk af krise og panik. Kniber det med selvsikkerheden, Polle? Har du glemt alle løfterne? Herunder garantien i efteråret 1984 om, at den konservative arbejdsminister Grethe Fenger Møller 'ikke forlader regeringen, før jeg selv gør det'?

SANDHEDEN ER, at Schlüter dummede sig, da han for en halv snes dage siden fik affyret en bemærkning om, at han 'kendte datoen' for regeringsomdannelsen. De skabte så megen uro i ministerkredsen, at denne dato lige pludselig blev 11. marts i stedet for en fredelig sommerdato.

MEN HVAD er det så for et ministerhold, vi får i dag? Tja, man må lade statsministeren, at de nye generelt er stærkere end de fyrede. Han har været klog nok til at bevare borgfreden med arvefjenden Venstre ved at hente næsten lige mange ministre fra de to største regeringspartier, skønt de konservative er dobbelt så store i Folketinget.

Men Schlüter lader sit eget parti stå for broderparten af blodsfornyelsen udefra: Niels Wilhelm på industrien, Henning Dyremose på arbejdet, den sjove idé med H.P.Clausen på kulturen og så lagervaren Lars P. Gammelgaard med fiskestang. Venstre nøjes med Helsing-borgmester Thor Pedersen på bolig og finansudvalgsformand, fhv. journalistelev Sv. E. Hovmand som energibestyrer.

VI BYDER de damer og herrer velkommen i ringen. Og ser allerede en række nye modkæmpere træde op - nemlig de fyre- de/degraderede: Niels Anker Kofoed, Ib

Stetter, Grethe Fenger Møller, Elisabeth Kock-Petersen, Henning Grove, Niels Bollmann og Britta Schall Holberg

Hvis vi var i Schlüters laksko, ville vi hellere have en række af dem i regeringen end uden for den. God fornøjelse

Læs reportagen side 4, 6 og 7

Ekstra Bladet 12.3.86 side 1-2.

Der bruges betydeligt flere metaforer i almindeligt prosaisk sprog end de fleste forestiller sig. Denne leder fra Ekstra Bladet vrimler med metaforer og der er vist ingen der mistænker den for at være ægte lyrik.

Der kan skelnes mellem tre forskellige opfattelser af hvad en metafor egentlig er: metaforer som ornamentik, metaforer som lokkeduer og metaforer som kalejdoskop. Den første opfattelse, metafor som **ornamentik**, er den traditionelle museums-stilistiks opfattelse: når man finder en metafor, plukker man den, tørrer den, presser den og har den udstillet i et museum, evt. tæller man den op til statistik. Sprogbrugerne selv kan også have denne metafor-som-ornamentik-opfattelse, nemlig når de bruger metaforerne ikke af nød, men som et image, som en stil. I Ekstra Bladets leder er flere af metaforerne fx *den smilende ulv, fik affyret en bemærkning, Hvis vi var i Schlüters laksko*. Disse helt konventionelle metaforer, som ingen særlig mening har i denne sammenhæng vil jeg ikke gå nærmere ind på.

Metaforen opfattes som en **lokkedue** når den lokker en holdning eller en opfattelse ind i modtageren uden at denne opfatter det som meddelelsens hensigt. Som eksempel kan man tage overskriften:

MINISTERMASSAKRE

Hvis man overhovedet skal forstå hvad det er der er sket, hvad der henvises til i den danske politiske verden (det er lokkeduen), så må man også allerede på forhånd acceptere den holdning der ligger i at kalde en 'regeringsomdannelse' for en *ministermassakre*.

Endelig kan metaforer opfattes som et **kalejdoskop**, dvs. som et middel til helt at ændre sin egen og andres verdensopfattelse. Alle videnskabelige revolutioner må også følges af et sæt sammenhængende metaforer som kan gøre det muligt i dagligsproget at tale om verden som den opfattes i det nye verdensbillede; ellers har det ingen chance for at slå igennem. Fx er der kommet en bog der hedder *Det holografiske verdensbillede*. Denne betegnelse skal dække over den opfattelse i den moderne fysik at alle dele af stof i hele verdensrummet er korreleret på tværs af tid og rum. Selv om en lysstråle ikke vil kunne nå fra et atom til det andet inden for den tid der er tale om, kan de to atomer godt være korrelerede. Denne tanke angiver man så med ordet *holografi*, som betegner et billede som har den egenskab at selv om man slår den glasplade hvorpå billedet er, i stykker, vil hver enkelt stump af billedet også indeholde hele billedet. Alle dele bærer altså helheden i sig.

Denne metafor har sprogbrugeren fundet på af nød. Hvorledes skal man tale om noget som der ikke er ord for, som fx et fysisk verdensbillede som er anderledes indrettet end hvad normalsproget afspejler? Jo, man bruger et ord fra et andet område som viser en lignende - analog - sammenhæng, og så kan man opfatte verden som struktureret på samme måde som billedet.

Generelt kan det siges at metaforer bruges når sprogbrugerne enten mangler et passende ord til at beskrive hvad de har oplevet eller erfaret, eller når de mangler passende udtryk

for hvad de synes og mener, eller når de ønsker verden opfattet i et helt andet billede end det sproget ellers stiller til rådighed.³⁵

De metaforer sprogbrugerne tyer til i det første tilfælde kan kaldes orienteringsmetaforer og ontologiske metaforer og dem de tyer til i det sidste for værdimetaforer og strukturelle metaforer.³⁶

Orienteringsmetaforer og **ontologiske** metaforer bruger man når man har oplevet eller erfaret noget som man ikke har et passende udtryk for fordi det er mere komplekst, anderledes, mindre afgrænset og mere vagt end det angives med de ord der normalt står til rådighed til beskrivelse af dette område. Tiden er således helt anderledes u håndgribelig end det man ser i rummet. Derfor er næsten alle omtaler af tiden metaforiske: TID SOM EN GENSTAND DER BEVÆGER SIG MOD EN eller TID SOM EN VEJ SOM MAN BEVÆGER SIG PÅ. Man kan fx sige:

(45.2)

Når foråret kommer
 hun vågnede på 2 minutter
 han sov i 3 timer
 vi har fri på fredag
 jeg var ude at svømme i fredags
 Jeg kan ikke lade mere tid gå
 når vi kommer til marts, skal jorden graves

Her ses *foråret* som en genstand (eller måske en substans) der bevæger sig hen mod os; den begivenhed i tid at *hun vågnede* beskrives en genstand som kan sættes oven på den flade som *to minutter* udgør; den tilstand at *han sov*, er en substans der kan hældes i den beholder som *3 timer* udgør; *fredag* er noget man kan sætte noget på, og *i fredags* er noget man kan lægge ting i (en beholder); *tid* er noget man kan overrække andre, og endelig er *marts* et sted som man kommer til hvis man følger en vej.

Tanker og følelser er på samme måde u håndgribelige og de betegnes derfor også ofte metaforisk: TANKE ER LYS og FØLELSE ER NOGET MAN OPFATTER MED FØLESANSEN (slag, vægt, tryk).

(45.3)

kan I se hvad jeg mener?
 Det var tydeligt for enhver hvad hun tænkte
 der gik et lys op for ham
 det var en temmelig dunkel tankegang
 man må reflektere over det

---

35. Bartsch, Renate, 1984: *Norms, Tolerance, Lexical Change, and Context dependence of meaning*, i *Journal of Pragmatics*, side 367-393.

36. Hvad der står i det næste par paragraffer er i stor udstrækning hentet fra:
 Lakoff, George and Mark Johnson, 1980: *Metaphors We Live By* The University of Chicago Press, Chicago.

han var helt panikslagen
 hun var meget nedtrykt
 det volder dem stor sorg
 tungsind
 opløftet stemning

Man kan hverken *høre* hvad nogen mener, eller *mærke* det; noget er tydeligt for tanken, men *mærkeligt* for bedømmelsen.

Kombineret med disse er der så også et sæt orienteringsmetaforer som har med *op* og *ned* at gøre: LYKKE, SUNDHED, DYD, STORMÆNGDE, MAGT OG DET BEVIDSTE er OP - ULYKKE, SYGDOM, LAST og LIDENHED, MAGTESLØSHED OG DET UBEVIDSTE er NED:

(45.4)

vågn op
 falde i dyb søvn
 det underbevidste
 han er under hypnose
 leve op til forventningerne
 en falden kvinde
 der gik et lys op for hende
 priserne stiger
 overproduktion
 højtryk
 nedkæmpe en opstand
 der er koldt på toppen
 topchefer
 underordnede
 officer af høj rang

På denne måde bliver også mange helt almenmenneskelige erfaringer i vores sprog udtrykt metaforisk, dvs. struktureret som et område fra en anden sans. Det ser således ud til at de ting som ikke i sig selv er metaforiske, er de grundlæggende betydningskomponenter: FREM-TILBAGE, OP-NED, INDE-UDE, GENSTANDE, SUBSTANSER, BEHOLDERE, FLADER og VEJE. Det er væsentligt her at bemærke at der ikke er tale om metaforer som ornamentik, disse forhold kan slet ikke udtrykkes anderledes end med metaforer. Det er da også blevet så indarbejdede at det er svært overhovedet at opfatte dem som metaforer uden at rette sin opmærksomhed specielt på dette problem.

For det andet er det værd at bemærke at metaforen når den ikke blot er ornamentik, heller ikke alene findes i sproget eller den sproglige tekst, den findes også i vores bevidsthed i vores ikke-sproglige forestillinger om verden. Vi udtrykker os altså ikke blot i metaforer, vi gør også vores erfaringer i metaforer. Når Ekstrabladet i tekst (45.1) bruger sådanne orienteringsmetaforer og ontologiske metaforer, kan de altså ikke andet:

(45.5)

Poul Schlüter har samlet mod til
 at vise (sin regerings sande ansigt)
 så er linjen ligesom lagt
 det billede, Poul Schlüter har (...) konstrueret af sig selv
 Grethe Fenger Møller `ikke forlader regeringen,...

Den anden type situationer man bruger metaforer i, er når sprogbrugeren (afsenderen) i sprogets forstenede (petrificerede) ord ikke finder passende udtryk for sin holdning. Her kan man tale om **værdi**-metaforer. Når afsendere vil formidle en bestemt holdning til eller vurdering af et fænomen, kan de fra en anden provins af bevidsthedslivet vælge et udtryk for fænomenet som dels er så tilpas analogt med fænomenet at modtageren vil opfatte det rigtige sagforhold, og dels har stærke og sikre følelser knyttet til sig. Her er en række eksempler fra Ekstra Bladets tekst: `regeringssomdannelse' som *ministtermassakre* - for alle er `en massakre' noget grufuldt og afskyeligt. Opfatter man som modtager så - fordi man accepterer samarbejdsprincippet for kommunikation - det rigtige sagforhold, i dette tilfælde at nogle ministre er blevet afskediget af statsministeren, så overtager man ureflekteret også vurderingen. I mange tilfælde vil også afsenderne selv, der vælger dette udtryk for det de har i tankerne, være uvidende om at de har `valgt' en holdning. Den var der jo så at sige før valget, nemlig i den ikke sproglige repræsentation. Teksten vrimler med eksempler:

(45.6)

seks fik sparket
 i nattens mulm og mørke
 polerede mahognistil
 vise sin regerings sande ansigt
 den smilende ulv
 levedygtig
 det stinker langt væk
 borgfreden
 arvefjenden
 dobbelt så store
 velkommen i ringen
 en række nye modkæmpere

En gennemgående metafor er denne: POLITIK SOM KORPORLIG KAMP. En anden almindelig udbredt værdi-metafor er at sammenligne mennesker med dyr: POUL ER EN ULV. Ekstra Blads-tekstens hovedmotiv er `forholdet mellem statsministeren, hans ministre og offentligheden'. Metaforernes hovedmotiv er `det korporlige slagsmål og bedrageri'. På dette grundlag fremkommer der så et tema som er hvad de har fælles: politisk samarbejde er slagsmål, politikeres forhold til offentligheden er bedrag.

Værdimetaforer er ikke brugt fordi sprogbrugerne manglede ord til at udtrykke relationerne imellem erfaringer, værdimetaforer bruges for at udtrykke sammenhængen mellem erfaringen og vurderingen. Her vil man altså ofte kunne udtrykke det samme sagforhold med en anden følelsesladning hvis man vælger en anden metafor, og man kan i mange situationer også vælge neutrale betegnelser for sagforholdet.

Den mest interessante form for metaforer er den slags som bruges fordi afsenderen

vil omstrukturere hele den opfattelse af verden som ligger i de gængse ord for beskrivelse; det kan kaldes **strukturelle** metaforer. Strukturelle metaforer kan både bruges af den som vil gøre opdagelser om hvorledes verden kan opfattes og af den som vil prøve at ændre andres opfattelse af verden. Ofte vil strukturelle metaforer også føre bestemte værdiorienteringer med sig.

Tag et nyt eksempel: Nogle hjemmeværnsfolk og nogle medlemmer fra Kommunistisk Ungdom diskuterer om det rimelige i at have et hemmeligt politi i Danmark, et hemmeligt politi der skal kontrollere at der ikke er russiske spioner og 5. kolonnefolk. Kommunisterne fremfører den betænkelighed, at et hemmeligt politi kommer til at berøve danskere en del af deres frihed, således at man får noget der ligner en politistat, hvis man har et hemmeligt politi. En hjemmeværnsmand fremfører så følgende argument:

(45.7)

Det er som hvis du har en hund der har lopper. Hvis du vil fange lopperne, må du fange hunden først. På samme måde med Danmark: hvis man vil fange spionerne, må man kontrollere hele landet.

Dette billede er et enormt stærkt argument. Proportionerne passer: 5. kolonnefolk er i forhold til befolkningen som helhed, som en loppe til en hund. Og det gælder jo uigennemskydeligt for hunde og lopper at man ikke kan fange loppen uden at fange hunden først. På den måde strukturerer man opfattelsen af det mere komplekse problem om hemmeligt politi i Danmark med billedet af det mere simple og konkrete problem om hunden og loppen. Selve temaet i diskussionen om hemmeligt politi i Danmark formes altså af metaforen om hunden og loppen, selv om den kun udgør et lille udsnit af den tekst som diskussionen udgør. En lille del strukturerer altså helheden. Den der har sat sig på metaforen i en diskussion, har næsten også fået ret i diskussionen. Antag nemlig fx at ungtkommunisterne går ind på at diskutere i denne metafor: *man kunne jo sprede lidt DDT i hundehuset, så behøvede man ikke at fange hunden*. Selv om de kan diskutere forskellen på midlerne i forhold til målet på denne måde, kommer de ikke ud over den grundlæggende opfattelse at politiet holder befolkningen som husdyr. Og det er den opfattelse som ungtkommunisterne taber diskussionen på at antage.

Strukturelle metaforer virker ved deres **homologi**, dvs. ved den delvise lighed mellem relationer mellem to størrelser i henholdsvis det oprindelige tekstmotiv og billedets indhold. Det kan beskrives i et skema:

$$\frac{A}{B} = \frac{C}{D}$$

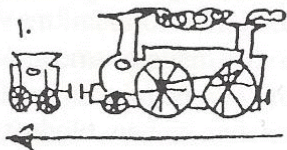
Altså størrelserne A og B i tekstmotivet forholder sig til hinanden som størrelserne C og D i billedmotivet. Temaet for teksten med motiv og billedmotiv bliver således hverken det mere konkrete A eller B, eller de endnu mere konkrete C eller D, men den fælles abstrakte relation hhv. mellem A og B og mellem C og D, symboliseret ved brøkstregen. I eksemplet med det hemmelige politi: udenlandske spioner forholder sig til befolkningen i landet som en loppe forholder sig til sin hund; og ejeren af hunden må fange hunden for at befri den for loppen, og derefter slipper han den fri. Således også med det hemmelige politi: det kontrollerer landet for at befri det for spioner.

Forskellen på kontrasten som tekstorganiseringsprincip og metaforen er den at man ved kontraster sammenligner to størrelser med samme overbegreb, dvs. sidebegreber, med hinanden, for at vise ligheder og forskelle, dvs. de fælles træk som er karakteristiske for overkategorien, og de adskillende træk, som er karakteristiske for underkategorierne;

ved metaforer sammenligner man to størrelser som ikke hører til samme overkategori, som altså ikke er sidebegreber. Man kan fx sammenligne hemmeligt politi og normalt politi for at kontrastere dem. I hundeløppe-metaforen er man hverken interesseret i forskelle eller ligheder mellem hemmeligt politi og hundeejere, men i ligheden mellem relationerne mellem to størrelser i hunde-isotopien og i hemmeligt-politi-isotopien. Det en metafor således piller frem, er en abstrakt tematisk relation i den oprindelige tekst som ikke umiddelbart er synlig i dens motiv, nemlig en relation mellem to størrelser, en relation som ellers ikke ville være umiddelbart forståelig eller tilgængelig: forholdet mellem hemmeligt politi og befolkning er som mellem mennesker og deres husdyr: BEFOLKNINGEN ER POLITIETS HUSDYR. På den måde kan man bruge det kendte og fortrolige fra et område, til at begribe det ukendte og fremmede fra et andet område.

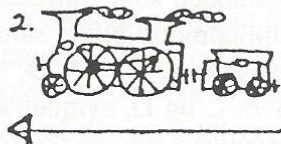
Her er endnu et eksempel på en strukturel metafor. Den kan kaldes HOVEDSÆTNING ER ET LOKOMOTIV, BISÆTNING ER EN BIVOGN. Igen bliver det mere komplekse, det abstrakte og det uhåndgribelige som foregår i tid, opfattet som struktureret som noget mere visuelt og konkret. Der er end del ligheder mellem 'et tog' og 'en sætning': en sætning har kun én retning på én dimension (udbredelse i tid i tale, eller til højre i skrift), ligesom et tog kun kan køre fremad på skinnerne. Det man opnår ved at bruge metaforen, det er at anskueliggøre bisætninger både kan stå først og sidst.

(45.8)

Om hovedsætninger og bisætninger - eller om lokomotiver og bivogne.

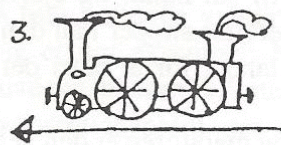
Tekst 1.

Denne tegning forestiller et lokomotiv,
der skubber en bivogn.

Tekst 2.

Hvis det gøres omvendt, ser det mere nor-
malt ud.

Tekst 3.

Lokomotivet kan godt køre uden bivognen.
Denne tegning viser lokomotivet alene.

Det var meningen at bruge disse "oplysninger" om lokomotiver og bi-
vogne til at vise noget om hovedsætninger (lokomotiver) og bisæt-
ninger (bivogne).

Hovedsætningen kan have - ikke en bivogn

men en bisætning koblet på sig.

(45.8)

Se på tekst 1: Denne tegning forestiller et lokomotiv,
 1) Det gælder dog ikke alle hovedsætninger. De kan være ligeså afhængige af bisætningen, som bisætningen er af hovedsætningen, men i denne forbindelse behøver vi ikke komme nærmere ind på det.

Hovedsætningen kan have bisætningen foran sig (altså det modsatte af tekst 1)

Se på tekst 2: Hvis det gøres omvendt - er bisætningen
ser det mere normalt ud - er hovedsætningen.
 Hvis man siger bisætningen uden hovedsætningen kommer der til at mangle noget.
 Hovedsætningen kan derimod godt stå uden bisætningen.

I tekst 3
 står der 2 sætninger med punktum imellem. Begge sætninger er hovedsætninger uden bisætning. Lokomotivet kan godt køre uden bivoqnen.
Denne tegning viser lokomotivet alene.

En hovedsætning, som står alene, kaldes en helmening. Hovedsætningen udgør et hele.

§ 46 Mekanikken i metaforer

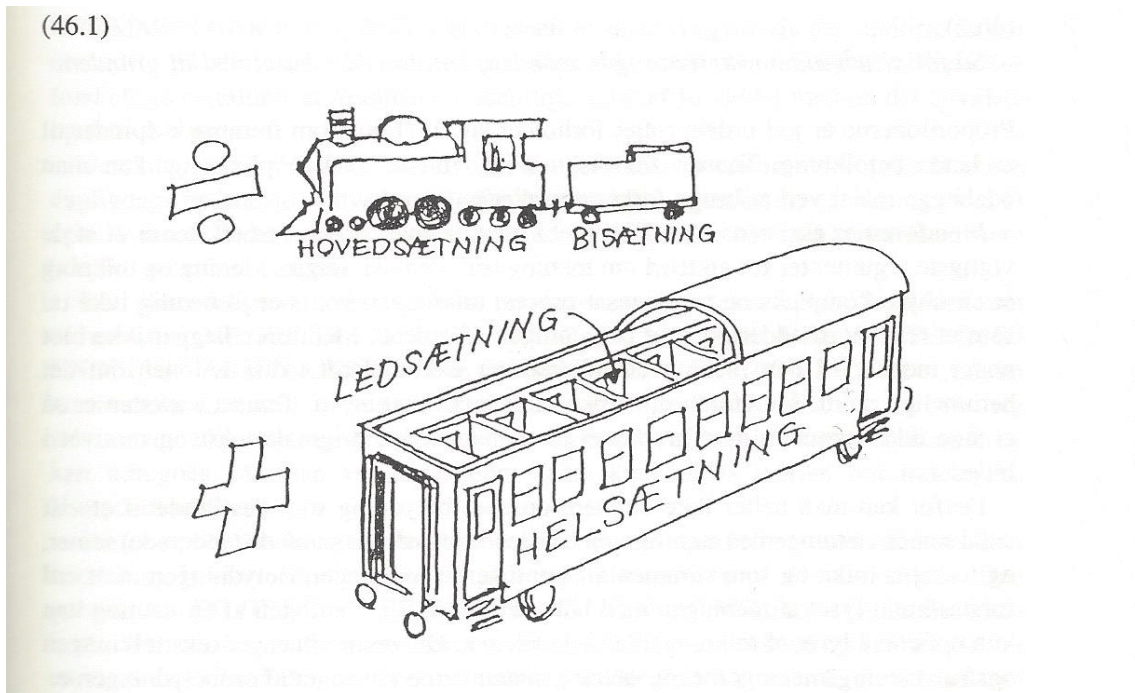
På de strukturelle metaforer er det lettest at se hvorledes metaforer virker:

- 1) metaforer fremhæver nogle træk ved det oprindelige tekstmotiv;
- 2) metaforer skjuler andre træk ved det oprindelige motiv;
- 3) metaforer omstrukturerer verdensbilleder ved at opstille modbilleder
- 4) metaforer er lokkeduer.

Hvis man tager en helt simpel metafor: KRIG ER ET SKAKSPIL. Denne metafor fremhæver feltherresynspunktet på krig, de taktiske og strategiske overvejelser, det at sætte sig i modstandernes sted og forudse deres næste 'træk'. Denne metafor skjuler andre sider af virkelighedens krig, nemlig civilbefolkningens synsvinkel, meningsløsheden, volden gruen, blodbadet. Til krig-er-et-skakspil-metaforen findes der et modbilled: KRIG ER EN SLAGTEHAL. Den fremhæver gruen, meningsløsheden og blodbadet, men skjuler de undertrykte retfærdige kamp for frihed, tapperheden, hærens sammenhold. Begge krigsmetaforer er lokkeduer fordi de netop ikke nævner hvad de skjuler. Lighederne, som jo er mange, både mellem skakspil og krig, og mellem slagtehal og krig, lokker sprogbrugerne til at tro at den ene af metaforerne er hele sandheden om hvad krig er.

Tag eksemplet med EN HOVEDSÆTNING ER ET LOKOMOTIV - BISÆTNING ER BIVOGN. Den skjuler på uheldig måde det forhold at en bisætning er del af en hovedsætning, og den lægger op til den uheldige opfattelse at bisætningen er noget uden for hovedsætningen (som en bivogn er uden for lokomotivet). Modbilledet kan se således ud:

(46.1)

Her fremhæver metaforen HELSÆTNINGEN SOM EN VOGN OG BISÆTNINGEN SOM EN KUPE I VOGNEN, netop det som den første metafor uheldigvis skjulte. Men samtidig kan denne metafor også fremhæve det som den første var beregnet til at fremhæve, at to sætninger kun kan ordnes i forhold til hinanden ensrettet og endimensionelt, og at bisætningen både kan være i forenden og i bagenden af helsætningen. Den anden metafor er altså væsentlig bedre end den første. Dermed er dens funktion som lokkedue også reduceret. Der er ikke så mange væsentlige sider som man nødvendigvis opfatter forkert hvis man bruger den anden metafor. Nogle er der dog, fx den at en sætning skulle kunne bevæge sig. Det er blikket og tanken der bevæger sig i læsningen, ikke sætningen.

I eksemplet med hunden og loppen kan den samme mekanik vises: fange-hunden-for-at-fange-loppen-metaforen fremhæver visse af relationerne i det oprindelige meningsfelt og undertrykker andre således at temaet for diskussionen er blevet: hvilke midler står til rådighed for den der ejer nationen, til det mål at fange spioner for fremmede magter? Denne problemstilling har så helt domineret over problemer som: hvem ejer samfundet og hvilke mål har vi for vores samfund, kan målet hellige midlet?

Den eneste måde at tage diskussionen op, er at opstille et modbillede:

(46.2)

Så får vi udryddet rotterne, sagde manden, han brændte huset ned til grunden

Proportionerne er jo i orden, rotter forholder sig til et hus som fremmede spioner til et lands befolkning. Temaet for diskussionen bliver så lige pludselig: kan man ødelægge målet ved at bruge forkerte midler?

Metaforenes eksistens og effektivitet i meningsoverførslen ved tekster er et af de vigtigste argumenter for en teori om mening som den her valgte. Mening og tolkning er en uhyre kompleks og sammensat proces, tolkningen kommer jo nemlig ikke ud som et

resultat af adderingen af betydningen af ordene. Metaforen lægger ikke blot noget mening til den mening der allerede er akkumuleret i diskussionen om det hemmelige politi. Metaforen omstrukturerer totalt meningen. Temaet i teksten er så at sige ikke summen, men produktet af motivet i den originale tekst og motivet i billedet.

Derfor kan man heller ikke definere ordenes betydning som bestående af et vist antal semer, sætningernes mening som bestående af ordenes samlede (adderede) semer, og tekstens tolkning som summen af sætningernes meninger. Betydningen af et ord forstås kun i lyset af meningen med hele sætningen, og meningen af en sætning kan kun opfattes i lyset af tolkningen af hele teksten. Omvendt afhænger teksttolkningen også af sætningsmeningerne, og sætningsmeningerne afhænger af ordbetydningerne.

Der er meget der tyder på at man faktisk kun kan fastholde meget komplekse fænomener ved at bruge flere forskellige indbyrdes uforenelige metaforer om det samme. KRIG ER BÅDE SKAKSPIL OG SLAGTEHUS har været omtalt. Tag den moderne fysiks opfattelse af hvad 'lys' er. Det beskrives ved to forskellige metaforer: LYS ER PARTIKLER og LYS ER BØLGEBEVÆGELSER. Disse to metaforer er uforenelige. Hvis lys er partikler eller lyskvanter som bevæger sig gennem det tomme rum, så kan der ikke være nogen bølgefænomener, for bølger kræver et medium de skal forplante sig i. Og hvis lys er et bølgefænomen, dvs. forplantning af små bevægelser i de mindste bestanddele i et medium, så er der ingen partikler der bevæger sig gennem dette medium. Ikke desto mindre viser de fysiske forsøg og de matematiske formler at lys faktisk er både partikler og bølger. Vores omgang med virkeligheden - her i de fysiske forsøg - er altså organiseret på en måde som man ikke kan udtrykke sprogligt, men kun med to alternerende og indbyrdes uforenelige metaforer.

Noget lignende kan siges om Freuds tidlige teori om de psykiske mekanismer. I de tidligere værker, *Drømmetydning* især, beskriver Freud på samme gang sjælelivet i flere forskellige metaforer: DET UBEVIDSTE LIGGER UNDER DET BEVIDSTE, OG KOMMER FØR DET BEVIDSTE, DET UBEVIDSTE ER FRI ENERGI (damp), DET BEVIDSTE ER BUNDEN ENERGI (damp i en dampmaskine), og DET UBEVIDSTE ER ADSKILTE TINGSFORESTILLINGER OG ORDFORESTILLINGER, DET BEVIDSTE ER FORENINGEN AF TINGSFORESTILLINGER OG ORDFORESTILLINGER; TANKEN GÅR FORLÆNS, DRØMMEN GÅR BAGLÆNS. Det er svært at anskueliggøre sig det bevidste og det ubevidste på alle disse måder samtidig, men ikke desto mindre synes alle de 3-4 forskellige metaforer at fremhæve væsentlige sider af forholdet mellem det bevidste og det ubevidste.

Det kan nu være interessant at undersøge hvilke metaforer der præger vores dagligdags opfattelse af hvad meningen med en tekst egentlig er, og om man ved at opstille modbilleder eventuelt ved at fastholde flere billeder samtidig kunne få en mere brugbar teori om mening.

Den almindelige opfattelse af hvad meningen med en tekst er, kan beskrives som en metafor: MENINGEN MED EN TEKST ER EN MUR, DEN BESTEMMES ENDELIGT AF BYGGESTENENE OG MÅDEN DE ER LAGT PÅ. Det er tanken om at meningen med en tekst i sidste ende ikke er andet end summen (det er i sig selv en metafor: meningskomponenter er addender) af meningskomponenterne, og kan udregnes når man kender delene. Dette kan kaldes teorien om meningens kompositionalitet.

Denne opfattelse hænger sammen med en bestemt opfattelse af forholdet mellem teksten og bevidstheden på den ene side og virkeligheden på den anden side. Den går ud på at BEVIDSTHED ER ET SPEJLBILLEDE AF VERDEN. Opfattelsen kan beskrives således: verden eksisterer uafhængigt af bevidstheder og tekster der er repræsentationer af den.

Verden er struktureret: der findes klasser af genstande som har iboende egenskaber fælles og overkategorier af klasser af genstande som har færre iboende træk fælles osv. i et system der ligner en pyramide. Bevidstheden og teksterne er beholdere hvor der findes repræsentationer eller billeder af sten fra denne pyramide. Og den menneskelige erkendelse bevæger sig mod større og større lighed mellem den virkelige pyramide og billedet af pyramiden i bevidsthedens spejl. Man kan fx sige: ordet *hvalfisk* afspejler en tidligere forkert opfattelse af hvad en hval er. Det er således en teori om den objektive taksonomiske orden.

Disse to teorier hænger endelig sammen med teorien om forholdet mellem udtryk og indhold: **INDHOLDER EN GENSTAND SOM I FORMENS BEHOLDER BÆRES FRA AFSENDER TIL MODTAGER.** Vi kender alle udtryk som: *det ligger i ordene, det står lige der. Det står mellem linjerne.*

Denne treleddede opfattelse kan kaldes den objektivistiske myte. Det er nok den mest fremherskende i dag - både i fagbøger om sprog og filosofi og i lægfolks snak om sprog og mening.

Men der findes også en anden tradition for opfattelse af forholdet mellem sprog, bevidsthed og virkelighed: den subjektivistiske opfattelse som kan beskrives således: **MENING ER SOM EN BOBLE, ENTEN HAR MAN FATTET DET HELE ELLER INTET AF DET; VIRKELIGHEDEN ER ABSURD OG KUN DE MENNESKELIGE VALG GIVER VERDEN MENING; KUN KUNST OG POESI KAN SOM BEHOLDERE OVERFØRE DET INDHOLD SOM ER VÆRDIFULDT.** Det er i de to første led den modsatte opfattelse af den objektivistiske: mening opfattes ikke kompositionelt, for holistisk mening er sammenhæng og den kan ikke opfattes stykvis. Verden opfattes måske nok som eksisterende, men den er ikke struktureret uafhængigt af den bevidsthed der alene tildeler den mening. Det at man opfatter at noget hører til en kategori, sker ikke på grund af egenskaber ved tingen, men kun et valg hos den bevidsthed der har opfattelsen. Endelig forstås forholdet mellem udtryk og indhold mærkelig nok på samme måde i de to traditioner: udtrykket er blot en transportkasse for indholdet. Dette kan kaldes den subjektivistiske myte.

Lakoff og Johnson opstiller nu en tredje mulighed som de kalder erfaringssyntesen. De har vist - således som det også er sket i denne paragraf - hvorledes selv ikke så almene og vigtige fænomener som tid og værdier kan beskrives i sprog uden metaforer fra de grundlæggende sanseområder: især synet, følesansen og motorikken. De har også vist - som det her er sket i § 36 - at sprogets forstenede ordkategorier ikke er ordnet som en pyramide, men er prototyper med familieligheder, og at leksikaliseringen i tekstproduktionsprocessen sker efter pars-pro-toto princippet. De skitserer således et forhold mellem del og helhed i en tekst som kan beskrives som en hermeneutisk cirkel, hverken som en mur af sten eller en boble som brister totalt, hvis den ikke holder sig oppe.

Forholdet mellem verden og bevidstheden er den, at vi forstår verden ved vores samspil med den, både den fysiske og den sociale verden. Lakoff og Johnson står for en opfattelse som minder om Piagets på det punkt at verden bliver til (både fylogenetisk og ontogenetisk) ved samspil over tid mellem menneske og verden, men til Lakoff og Johnsons opfattelse hører derudover et samspil mellem den rationelle, taksonomiske opfattelse og det imaginative sanseligt konkrete. Noget komplekst, u håndgribeligt, og måske vagt, begribes ikke kun ved stadig underkategorisering af omverdenen, men somme tider ved imaginativ omstrukturering af de bærende metaforer; sandheden ligger ikke i den ene metafor frem for i den anden, sandheden ligger i at skifte metaforer for det samme.

Teksten er ikke en kasse som vi kan bære meningen i, og metaforen ikke blot ornamentik på denne kasse; tekster *er* erfaring og oplevelse og en erfaring kan også være metaforisk, vi kan kun handle ud fra de opfattelser som vi har af verden hvad enten de er metaforiske eller ej. Således er den ene metaforiske opfattelse lige så god som den anden hvis den muliggør differentieret samspil med omverdenen, og evnen til at skifte metaforer gør en yderligere differentieret omgang med verden mulig.

(46.3)

Vi forstår et udsagn som sandt i en given situation når vores forståelse af udsagnet passer præcist nok i forhold til vores formål til vores forståelse af situationen (...) Den erfaringssyntetiske myte opfatter mennesket som del af sine omgivelser, ikke som adskilt fra dem. Den fokuserer på den stadige udveksling og det stadige samspil med de fysiske omgivelser og med andre mennesker. Den ser dette samspil med omgivelserne som medførende gensidige forandringer. Man kan ikke fungere i sine omgivelser uden at forandre dem og blive forandret af dem.

I den erfaringssyntetiske myte, opstår forståelse af samspil, af stadig forhandling (negotiation) med omgivelserne og andre mennesker. Den opstår på følgende måde: vores kroppe og vores fysiske og kulturelle omgivelser natur bestemmer strukturen i vores oplevelser inden for rammerne af de naturlige dimensioner som er diskuteret. Gentagne oplevelser fører til dannelse af kategorier som oplevelsesgestalter af disse naturlige gestalter. Sådanne gestalter definerer sammenhængen i vores oplevelser. Vi forstår vores oplevelser direkte når vi opfatter dem som struktureret sammenhængende inden for rammerne af en gestalt som er opstået direkte af samspil med og i vores omgivelser. Vi forstår oplevelser metaforisk, når vi bruger gestalter fra et erfaringsområde til at strukturere oplevelser fra et andet område.

Ud fra et erfaringsperspektiv, afhænger sandheden af forståelse, som opstår af vores samspil med omverdenen.³⁷

Man kan med rette hævde at den erfaringssyntetiske myte ikke bæres af en nær så anskuelig og overbevisende metafor som den objektivistiske og den subjektivistiske. Det er derfor den er så svær at fastholde. Problemet er især, at det at fastholde at mening, fx indholdet af en tekst, ikke er en genstand eller en substans (som jo ligger metaforisk i ordet *indhold*). Mening er noget der kun har eksistens i tid. Mening er noget der kun har eksistens i samspil mellem mennesker og mellem mennesker og deres omgivelser. Det mig bekendt bedste billede på tidens paradoks er Heraklits metafor om:

Du kan gå ud i den samme flod og du kan ikke gå ud i den samme flod

Forståelse af mening er som at gå ud i en flod. Tidens strøm vil altid give det samme ny mening. Indtrykket af de sten man ser på bunden af floden, forandrer sig uafbrudt, og det er en fejl at tro at floden er der uafhængigt af dens skiftende vand. Det er kun når vi går ud i floden at vi mærker den i dens foranderlighed.

En anden græker, Epiktet, har formuleret en anden sentens som beskriver det erkendelsesteoretiske problem meget præcist:

Det er ikke tingene der er et problem for os, det er vores opfattelse af tingene

---

37. Lakoff & Johnson, side 230, oversættelse OT.

Metaforer kan betragtes som ændringer af vores opfattelse af tingene, ikke nødvendigvis som en ændring af tingene, men nødvendigvis en ændring af hvilke problemer vi har i vores omgang med tingene.

§ 47 Teknikken i metaforer

I denne paragraf vil jeg nu prøve at gennemarbejde indebyrden af disse to fundamentale metaforer for metafor og teksttolkning:

(47.1)

Teksttolkning er at gå ud i en flod, og du kan gå ud i samme flod, og du kan ikke gå ud i samme flod.

Det er ikke tingene der er et problem for os, det er vores opfattelse af tingene.

Det første punkt hænger sammen med det fundamentale skift at meningen ikke eksisterer uafhængigt af det som det er mening om. Meningen er ikke floden, men det at gå ud i floden. Igennem dette kapitel har jeg flere gange brugt det billede på tekst og virkelighed, at teksten er som et landkort, og virkeligheden er landskabet som kortet er et kort over. Denne metafor har været brugt til at fremhæve at man kommer galt afsted hvis man forveksler kortet med landskabet, og det har været dens berettigelse. Men denne metafor skjuler på uheldig vis at meningen med kortet kun eksisterer når man skal finde rundt i landskabet. Konventioner om forholdet mellem kort og landskab, som de står i signaturforklaringerne på kortet, er ikke nok til at give kortet mening. Meningen får det først i vores samspil med og omgang med både kortet og det landskab som det er kort over.

Forsteningen i sprogets historie af de kategorier som ordene betegner, er således ikke en afsluttet proces, men blot en for de enkelte sprogbrugere uoverskuelig langsom og af dem upåvirket proces. De oplever deres omgang med ordene som et valg af den leksikalisering af deres tanker og hensigter som passer bedst til deres hensigter i forhold til omverdenen i konkrete situationer. Valget foregår efter pars pro toto-princippet. Dvs. på grundlag af få træk vælges en gestalt som udgør et skema med bestemte default-værdier på de tomme pladser. Al erfaring, oplevelse og tekstproduktion (altså også den ikke metaforiske) består i at man a) på grundlag af nogle få oplevede træk b) begriber en situation i dens totalitet c) ved hjælp af et skema med defaultværdier på de ikke udfyldte pladser, d) defaultværdier som er opbygget i andre tidligere situationer. Det er det sprogets kategorier kan bruges til.

Tag et almindeligt eksempel:

politibetjenten løftede hånden og stoppede bilen.

Der er vist ingen mennesker der kan påstå at den forståelse de på grundlag af denne sætning har af situationens totalitet, alene er sammensat af den simple betydning af de enkelte ord. Der er inddraget en hel mængde baggrundsviden for at man overhovedet kan forstå den. Den mest sandsynlige tolkning (men ikke den eneste) er den der går ud på at politibetjenten ved at løfte hånden gav tegn til bilens fører om at stoppe, at føreren fulgte betjentens tegn og trykkede på bremsen således at bilen blev bragt til standsning. Det er ikke sandsynligt (men heller ikke umuligt) at bilen stoppede fordi den stødte på

hånden - det kræver blot at betjenten var Superman i forklædning.³⁸

I den tekniske beskrivelse som er brugt i denne bog kan det beskrives således: Ordet *politibetjent* må aktivere et skema med en række både konvergente og divergente semer. Men det bliver nok den udfyldning at betjenten er en 'trafikpolitibetjent', fordi den er isotop med det 'at løfte hånden' som et trafiktegn, og med at bilen stoppede. Med til ordet *bilen* må høre et skema med en plads til at der, når en bil bevæger sig, er en 'fører' i den. Med til *stoppe* må være nogle defaultværdier om at det er bilens kørsel der stoppes, og at det ikke sker fordi den støder ind i noget ...osv. Man kan blive ved indtil intentionsdybden er tilfredsstillende i forhold til situationen.

Ordene er ikke byggeklodser med en fastsat mening eller værdi, men forstenede betydningsmuligheder beskrevet ved parallelle semer, divergente semer, konvergente semer, som er ordnet efter skemaer for henholdsvis genstande og forhold. I afsendelses- eller modtagelsesprocessen manifesteres og udvælges nogle af disse konvergente og divergente semer ved entydiggørelsesisotopi og sammenhængsisotopi. Ikke manifesterede semer har for de fleste mennesker defaultværdier på de vigtigste pladser i skemaet for de gestalter som situationen opfattes i (se § 36).

I en tekst kan man finde to former for mening: tekstens motiv som er den umiddelbare sammenhæng der er bestemt af de henvisningsidentiteter som er gennemgående i teksten, og af den logiske konsistens i sammenkædningen af sætningerne. Bag denne kan man finde temaet som er et ikke-forløbsmæssigt system af semantiske modsætninger i sammenhængsisotopien. Tekstens tolkning er (som det at gå ud i en flod) en proces i tiden, nemlig den proces at sammenflette motiv og tema i tekstproduktionen eller i læsningen af teksten.

I denne procesbeskrivelse af mening, hvilken rolle spiller da metaforer? Metaforer spiller den rolle at levere skemaudfyldninger fra ét oplevelsesområde (som regel det mere konkrete og sanselige) med defaultværdier, til andre oplevelsesområder, nemlig de mere komplekse, vage eller abstrakte. Lad os tage metaforen KRIGEN ER ET SKAKSPIL. Ordet krig er en betegnelse for en kompleks og abstrakt tidsgestalt. Skakspil er betegnelsen for en mere simpel og konkret tidsgestalt. Begge tidsgestalter har et skema til defaultværdier for: deltagerroller, dele, faser, motorisk aktivitet, sanselige træk, følger, årsager, forudsætninger, formål og perspektiv (se § 38).

Hvis det for bestemte personer er en fordel at forholde sig til krigen på samme måde som de forholder sig til skakspil, udfylder de krigsskemaets pladser med skakspillets defaultværdier:

Alle deltagere opfattes som hørende enten til den ene part eller den anden part. Der skelnes ikke mellem soldater og civile, der skelnes ikke mellem politikere og befolkning, der skelnes ikke mellem mænd, kvinder og børn, enten er det vores parti eller modstanderens.

I krigen opfattes så næsten ingen sanselige eller motoriske træk når opfattelsen af den struktureres som et skakspil. Bevægelse opfattes som pile der angiver troppernes bevægelse på et kort. Mudderet, sårene, smerterne, ilden, ruinerne, gruen og rædslen skjules og glemmes for den findes ikke i skakspillet. Overfører man skakspillets defaultværdier for disse skemaplader, bliver de tomme.

I krig-er-skakspil-perspektivet er formålet med krigen alene den ærefulde sejr, og

---

38. Rumelhart, David E.: *Some Problems with the Notion of Literal Meanings*, i Ortony, Andrew, 1979: *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.

forudsætningerne alene den taktiske og strategiske planlægning. Årsagerne er viljen og beslutningen til at gå ind i spillet. På den måde kan metaforen om krigen som skakspil skabe en isotopi i teksten om krigen, der bærer et tema som er de semantiske komponenter der fremhæves på grund af ligheden mellem relationerne mellem to og flere pladser i krigsskemaet og relationerne mellem to eller flere pladser i skakskemaet. Lokkeduemeknikken består i at lighederne mellem krig og skakspil er meget abstrakte, nemlig i at de begge har et skema for tidsgestalter, og at der med hensyn til deltagerroller fx er den lighed at der er et par modstandere. Er ligheden her en gang etableret, er det defaultværdierne fra den simple og konkrete del af sammenligningen: skakspillet, der udfylder resten af pladserne i den komplekse del af sammenligningen: krigen.

Lidt mere indviklet bliver det ved rene strukturelle metaforer hvor billedet ikke behøver at være simplere end tekstens øvrige motiv. Her følger et eksempel fra BT 10. marts 1986.

(47.2)

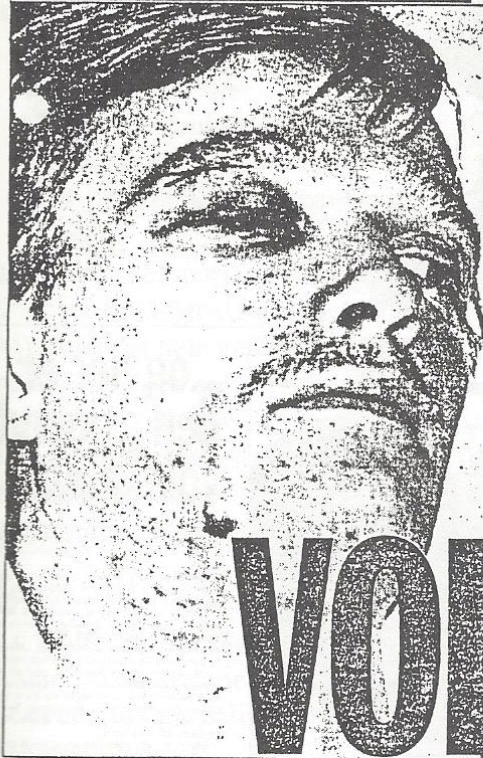
MANDAG D. 10. MARTS 1999 NR. 85 UGE 11 23 KR. DANMARKS MEST LÆSTE AVIS

B.T.
TRYK PÅ LIVET - LIVET PÅ TRYK

**RØDOVRE-FANS
AMOK I JYLLAND**
SPORTEN

**POLITIBETJENT
SLÅET NED:**

**VOLDSMANDEN
PÅ FRI FOD:**

VOLDENS

**Løb du tør
for olie i nat?**
Det var der ingen
af mine kunder
der gjorde

Jeg har 24 kolleger over hele
landet som sikrer deres kunder
olie til tiden.
Tlf. 04 30-10 26 (frikald) giver
dig adr. og tlf. på den nærmeste

Britta Nielsen
Calpam
Midtsjælland Depot
Telf. (02) 39 20 12

calpam
- det er olie til tiden

TRIUMF

Kun 16 timer efter at have smadret ansigtet på en ung politibetjent kan en 27-årig
voldsmænd fra Næstved-egnen igen færdes frit omkring. Trods sigtelse for
uhyggeilig vold mod tjenestemand i funktion blev retsmødet afløst, og den grinende
gerningsmanden atter løsladt.

SIDE 4

BET

MANDAG 10. MARTS 1986 4

HVAD SIGER DU TIL DET, HR. JUSTITSMINISTER.

Betjent får smadret ansigtet

10 Af Brest Sørensen

15 **BET NÆSTVED:** Kun 18 timer efter at have smadret ansigtet på en ung politibetjent kan en 27-årig voldsmand fra Næstved-egnen igen færdig fri omringlet af Kriminalpolitiet i Næstved måtte i går kort for et oplagt grundlovsforhør opgive at få den 27-årige betjent på grund af den gældende ansvarslovsforhør.

20 "Og trods sigtelser for ulovlig vold mod tjenestemand i funktion blev retsmændet alvni, mens gerningsmanden blev løsladt."

25 "Politistationen, Jørgen Fedelius, 28 år, dermed stadig indlagt på Centralhospitalet i Næstved, hvor ingen kamper for at redde sig på hans egne øje."

30 "Efter tre knyttningsting og to spark i ansigtet ligesom Jørgen Fedelius med hjernerystelse, en alvorlig ansigt, indre blødninger i øjet, flækken øgchrym og smærter i hele kæberne."

35 "Jørgen Fedelius blev offer for et ubyggejligt overfald, da han ledig alton rumvognsagt standede en formodt spritbil på Ndr. Farinagsvej i Næstved."

40 "Bilisten standede uden protest, og jeg havde ikke den mindste anelse om, at der kunne blive problemer, selv om nye unge mennesker steg ud af bilen's forfaceller Jørgen Fedelius til B.T."

45 "Mens bilens fører slægt i sprit-bilten, begynde en af passagererne, den 27-årige Søren A., demonstrativt at tisse nær politiets patruljevogn."

50 "Jeg så, at min kollega kom i skænderi med ham, da han bad manden opføre sig ordentligt. Derfor gik jeg over for at hjælpe. Fladskidnasser en knytnæve mod mit ansigt. Og jeg hukker ikke mere, for jeg vågner op på hospitalet en time senere."

55 "Bjælper har Jørgen Fedelius fået opført, at volder har fortalt politiet, hvoran Søren A. gik ind i ansigtet. Han blev løst på politistationen. Og spaltede ham flere gange i ansigtet, da han lå på jorden."

60 "Det brutale overfald blev stoppet af tilskuere, der holdt voldsmanden fast, indtil forstærkning fra politistationen i Næstved nåede frem og lagde ham i håndjern."

"I går fik Jørgen Fedelius så den ryttende bølge, at voldsmanden var blevet løsladt efter endt afhøring."

"De lyder helt værdigt mine ører. En tyvknægt skal faktisk kun sigte en segepatte om en købmand, for han sparer den. Voldsmand går næsten altid fri. Og jeg får, ikke denne utrolige forskel på forbyrder, mod mennesker og værdier, sigt Jørgen Fedelius."

"Den unge betjent kan nu se frem til en rymmedag på mindst et par uger."

"Kriminalkommissær Erik Næsser, Næstved, er fortæret over, at loven hindrer værestgængelighed selv i grove voldssager."

"Det strider mod min retsbevidsthed, og det må stridsvoldsmænd med betolkningens opfattelse af retsbevidstheden. Men uden en lovændring kan jeg ikke konstatere uden om den nuværende retspraksis siger Erik Næsser til B.T. Han understreger, at politiet vil arbejde på at få sagen for retten hurtigst muligt."

...og her er den grinende voldsmand

BET NÆSTVED: Her sidder den 27-årige Søren A. fra Næstved-egnen og griner af et brutalt overfald på en ung politistandbetjent.

"De skal ikke blande sig i hvor jeg skal pisse. Og hvis jeg bliver prøvet, så vil jeg smokke fortæller Søren A. strålende af."

"Han fortæller ikke et sekund, at han med sig og spids har smadret politistandbetjenten, B.T. Lund i går. Søren A. på en indspændt udsidder Næstved, hvor han byggede sig få timer efter indtællingen."

"Udspændt, fik en ondtang, så han kunne mærke det. Men han var selv ude om det. Han kunne bare have holdt sig væk fra mig, sådan en drengerev smidger Søren A. som far to år siden blev han skadet 20 dage fængsel for overfald."

"Søren A. var sammen med syv kammerater på vej hjem fra billudstilling i Næstved, da politiet standede deres bil."

"Ham, der kørte var adru. Vi andre havde fået seks-og-tvålv bager i løbet af eftermiddagen. Nogle af kammeraterne kastede sig sammen med tilbrude over Søren A. for at stoppe hans overfald."

"De smækkede håndjern på os, og vi lå på ryggen på asfalten, inden vi blev afhjælpet. Om natten søv vi på en indre detentionen. Og vi havde da ikke regnet med, at de kunne holde os længere end en nat for den bagstel, griner Søren A."

Dræbt i glatføre

BET HJØRRING: Glatføre var årsag til, at vækstsmager Ole Jensen, Nuvøje 7, Vangens, Frederikshavn, blev dræbt på stedet, da han ledede alten kerte gals i sin bil.

"En af de to biler, der var på vej, blev kørt af Ole Jensen, som blev dræbt på stedet, da han ledede alten kerte gals i sin bil."

(47.2)

til udkyken på den glatte vej. Kust

100 bajere om dagen til bankrøver

BET AALBORG: "Jeg når 100 bajere om dagen, hvis jeg står tidligt op, betrodde en 51-årig aalborgenser dommer Arger Olsen i et grundlovsforhør i retten i Aalborg, hvor han blev fængslet for fire uger i Den Danske Bank i Skalborg syd for Aalborg revede han 89.000 kr. ved at true personalet med en brækbev. Politiet anholdt ham 12 minutter senere, hvor han sad med en pistol, på nærmeste væresthus."

"Men jeg betalte selv-sagde han."

"De bliver en grim ryttelse. De nu skal igen, En måned uden bager, konstaterede dommeren."

Krist

Magisk kørsel i gågaden

BET AALBORG: En 41-årig nordtysk tryllebandt ikke de to betjente, der anholdte ham eller bil-kørsel i Aalborgs gågader.

"Hj af narke gjorde han en stor indsats for at underholde politifolkene, da han blev tagt til standning i gågaden. Showet har ingen værdi, kunsten kunne betragte. Amatøret kunne ikke fremtvinge sig kort. Det strykt dommandens retten til ham for flere år siden."

Krist

§ 47 Teknikken i metaforer

Ved sin isotopi, og sine til at betyde nærmest det en form for metafor.

For det første parallelis 'indlæggelse'. Læg også n efter at have smadret ansigtet på den unge politistandbetjent. Næstved-egnen igen færdig kunne holde os længere en Jørgen Fedelius, 29, er d Den unge betjent kan nu

(47.3)

VOLDSMAND: Kun 16 timer efter færdig frit omkring havde ikke regnet med at de kunne holde os la

ing laver nu en parafrase d stedet for efter den faste først det hele generelt i angiver jeg 1) med store bog der sammenfatter og don angiver jeg 2) en række ekse lingsnummeret angivet i p

(47.4)

I ØVE VOLD: Søren A. kom i skænderi med en betjent, som havde prøvet at løse på politimandens ansigt (70).

IL VÆRE OFFER: Fedelius blev offer for et ubyggejligt overfald (35), in hjernerystelse og flækket ansigt (35), in

(95)

III LOVHÅNDHÆVELSE: Søren A. blev anholdt som formodede spritbilist (75) politiet lagde håndjern

Ved sin isotopi, og sine paralleliseringer har B.T. formået at få ordet *retsbevidsthed* til at betyde nærmest det modsatte af hvad ordet ellers bruges om. Det kan man kalde en form for metafor.

For det første paralleliseres modsætningsvis 'voldsmandens løsladelse' og 'betjentens indlæggelse'. Læg også mærke til paralleliseringen af varighederne i tid: *Kun 16 timer efter at have smadret ansigtet på en ung politibetjent kan en 27-årig voldsmand fra Næstved-egnen igen færdes frit omkring (6), Og vi havde da ikke regnet med at de kunne holde os længere end en nat for den bagatel (148)*. Heroverfor: *Politiassistenten, Jørgen Fedelius, 29, er derimod stadig indlagt på Centralsygehuset i Næstved (25), Den unge betjent kan nu se frem til en sygemelding på mindst et par uger (97)*.

(47.3)

VOLDSMAND:

kun 16 timer efter

færdes frit omkring

havde ikke regnet med

at de kunne holde os længere

BETJENT:

derimod stadig

indlagt

kan nu se frem til

sygemelding på mindst et par uger

Jeg laver nu en parafrase der beskriver handlingsforløbet i logisk-kronologisk orden - i stedet for efter den faste komposition som findes i alle dagbladsreportager (se § 74!): først det hele generelt og abstrakt, så det hele mere specificeret, så det hele mere specificeret igen osv. Jeg deler det kronologiske forløb op i 8 faser, og for hver fase angiver jeg 1) med store bogstaver det sem som ved tekstens isotopi træder frem som det der sammenfatter og dominerer indholdet i den episode som omtales, og dernæst anfører jeg 2) en række eksempler på hvorledes dette tema kommer til udtryk, med linjenummeret angivet i parentes:

(47.4)

I. ØVE VOLD: Søren A. tisede demonstrativt nær politiets patruljevogn (55), kom i skænderi med en betjent (60), blev provokeret (120), gik amok (70) (125), tævede løs på politimanden (70), sparkede ham flere gange i ansigtet, da han lå ned (70).

II. VÆRE OFFER: Fedelius fik tre knytnæveslag og to spark i ansigtet (30), hjernerystelse og flækket øjenbryn (35), smadret ansigtet (5), offer for et uhyggeligt overfald (35), indlagt på sygehus (25), sygemelding på et par uger (95).

III. LOVHÅNDHÆVELSE: Politiet standser rutinemæssigt Søren A. og hans venner som formodede spritbilister (40, 135), tilskuerne holdt voldsmanden fast (75) politiet lagde håndjern på ham (80)(145), nogle af kammeraterne kastede sig sammen med tililende over Søren A. (75) (140).

IV. (ikke at) LIDE STRAF: politiet må opgive at få voldsmanden fængslet (15), Søren A. løsladt trods sigtelse for uhyggelig vold mod tjenestemand i funktion (20) (85). Voldsmanden færdes frit omkring (10) (120), loven forhindrer fængsling af voldsmand (100), voldsmand går næsten altid fri (90), for to år siden blev Søren A. idømt 30 dages fængsel for overfald (130).

V. VÆRE ANGST: Ikke mindste anelse (45), Fedelius husker ikke mere (60), vågner

op på hospitalet en time senere (65), har fået oplyst at vidner har fortalt politiet (65), fik den rystende besked (80), det lyder helt vanvittigt i hans ører (85), han fatter ikke den utrolige forskel (95), politiet er fortørnet (100), det strider mod min retsbevidsthed (105).

VI. TRIUMF: Voldsmanden griner (115), voldens triumf (forside), betjenten fik en omgang så han kunne mærke det (130), sådan en drengerøv (130), Søren A. hyggede sig få timer efter løsladelsen (125).

VII. (mangelen på) ANGER: Søren A. fortryder ikke et sekund (125), De skal ikke blande sig i hvor jeg skal pisse (120), og hvis jeg bliver provokeret går jeg amok (120), han er selv ude om det, han kunne have holdt sig fra mig (130).

VIII. ??????: retsbevidsthed (105)

Temaet i hele teksten kan nu beskrives med det ord som ikke står som overskrift for tema VIII, men som man kan indkatalysere på følgende måde: VOLD forholder sig til OFFER som LOVHÅNDHÆVELSE til at LIDE STRAF. Det at 'være offer' er forholdsmodsatningen (konversen) til at 'øve vold', på samme måde som at 'få sin straf' er forholdsmodsatningen til at 'håndhæve lov'; og på den anden led: 'vold' og 'offer' hører til sfæren for 'lovløshed', mens 'lovhåndhævelse' og 'straf' hører til et 'samfund med retsregler og love'.

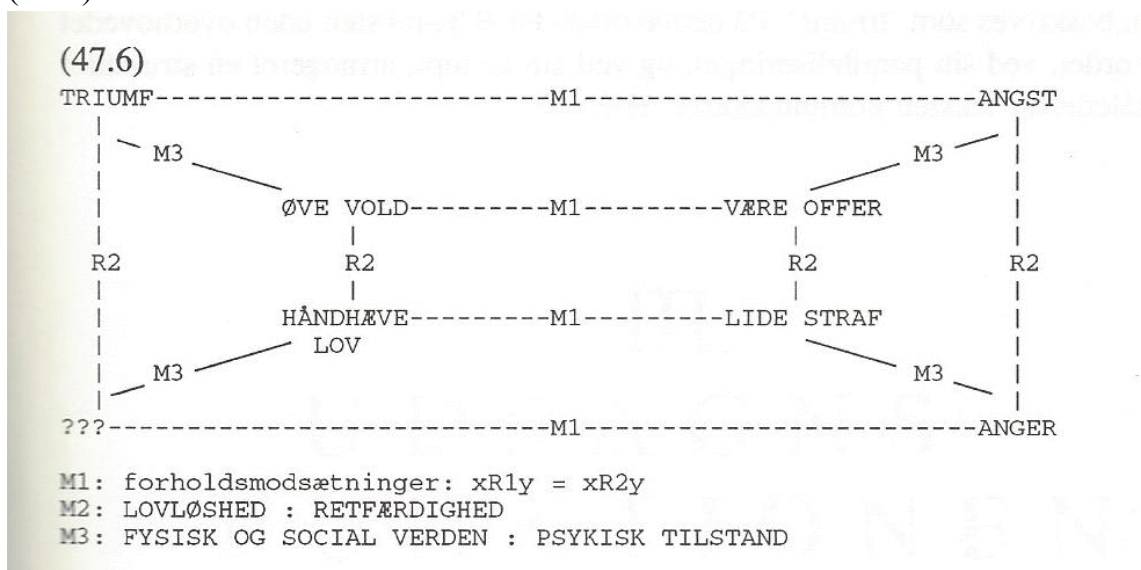
(47.5)

ØVE	VOLD	-----M1-----	VÆRE	OFFER
	M2			M2
HÅNDHÆVE	LOV	-----M1-----	LIDE	STRAF

Til hver af disse 4 begreber hører der nu en sindstilstand, et psykologisk motiv eller forklaring. Til 'voldsudøvelse' hører overskriftens 'triumf', som er 'sejrherrers hoveren og hån over den besejrede' i en (lovløs) kamp. Til det at 'være offer', hører så 'angst', uvidenhed, fortørnelse, magtesløshed. Til 'straffen' hører 'anger', skyldfølelse, fortrydelse, det at forbedre sig. Som den sindstilstand der svarer til 'lovhåndhævelse' findes der i teksten kun ordet *retsbevidsthed*, og teksttolkningen går ud på at finde ud af hvad det står for i den tematiske sammenhæng:

(47.6)

Jeg kan ikke se andet end at den 'retfærdige triumf', forholdsmodsatningen til 'anger', den psykiske tilstand der svarer til 'lovhåndhævelse' og det diametralt modsatte af 'angst' må være: HÆVNTØRST.

Ordet *retsbevidsthed* i teksten står altså ikke for det som er lovenes udtrykkelige begrundelse for straf, nemlig 'generalprævention', men altså for det middelalderlige, fundamentalistiske straffeprincip: 'hævn', 'øje for øje og tand for tand'. (Læg mærke til at avisen selv på billederne har taget hævn: Søren A har givet betjenten et blåt øje, B.T. giver Søren A. to sorte øjne ved at lægge en mørk klat over øjnene.)

Retsbevidsthed står heller ikke for den officielle begrundelse for varetægtsfængsling, nemlig enten hensynet til sagens opklaring, eller sikring af at den sigtede kommer til stede ved retssagen. I det hele taget har retsbevidsthed jo ikke noget som helst med varetægtsfængsling at gøre. Retsbevidsthed har kun med straffen at gøre; varetægtsfængsling er en rent praktisk foranstaltning som står til rådighed for politiet indtil retssagen. Den rolle 'retsbevidsthed' spiller i forbindelse med 'varetægtsfængsling' er normalt nærmest den modsatte af den der kommer til udtryk her: efter retsbevidstheden kan ingen tilbageholdes eller fængsles uden dom, så det kræver dommerkendelse at varetægtsfængsle folk.

Alt i alt er der ikke nogen som helst forbindelse mellem den situation der omtales i artiklen: ingen varetægtsfængsling på grund af vold mod politibetjent i funktion, og så retsbevidsthed; Søren A. kan jo ikke påvirke vidner eller unddrage sig retsforfølgning. Men det generer ikke B.T., de har brug for en historie der er argument for mere politi, mere lov og orden, mere hævn, middelalderlige fundamentalistiske retsprincipper. Og så bruger de begrebet 'varetægtsfængsling' som underbegreb til 'straf', og 'retsbevidsthed' som synonym til 'hævntørst'.

Denne brug af sproget er ikke en regulær metafor, men mekanismen er den samme, bare mere sofistikeret: i teksten beskrives 'varetægtsfængsling' som 'straf', 'retsbevidsthed' som 'hævntørst' fordi 'retssikkerhed', det at man ikke kan fængsles uden dom, beskrives som 'triumf'. På denne måde får B.T.-teksten uden overhovedet at nævne ordet, ved sin paralleliseringer, og ved sin isotopi, arrangeret en strukturel metafor således at teksten kommunikerer: HÆVN!

III

UDSAGNS - FUNKTIONEN

Fader, sagde soldaten, tak for den store nåde, men - vil du ikke nok beholde din sandhed lidt endnu og bringe mig i sikkerhed først? Jeg er jo i fjendens land, og hvad kunne der ikke ske om den faldt i fjendens hænder!

Villy Sørensen: *Soldatens juleaften, Ufarlige historier.*
1955.

A. Motiv

§ 48. Mental model. § 49 Motivfortolkningsmetoden. § 50 Motivforhold. § 51 Modeller i modeller. § 52 Klassifikationssystemer. § 53 Definitioner. § 54 Modsigelsesfrihed. § 55 Mental model og topos. § 56 Topostræt. § 57 Topisk analyse. § 58 Motiv- og temaanalyse

§ 48 Mental model

Tekstens **tolkning** er indholdssiden af det der på udtrykkssiden er teksten eller ytringen. Indholdssiden er imidlertid ikke en 'ting' som størrelserne på udtrykkssiden er; størrelserne på indholdssiden er processer af tolkning. I denne tolkningsproces kan man skelne mellem to sideløbende processer: **motivtolkningen** og **tematolkningen**. Motivtolkningen er identifikationen i rum af de **genstande** som teksten handler om, og registreringen af de **forhold** der i tid er mellem genstandene. Tematolkningen er tolkningen af det bagvedliggende holistiske og tidløse semantiske modsætningssystem, dvs. systemet af semantiske relationer eller modsætninger der på grund af isotopien blandt sprogets ord fremtræder som tekstens billede af det sproglige indhold.

Motivet er tekstens metonymiske indholdsside, mens temaet er tekstens metaforiske indholdsside. Motivet er den komponent i teksten som er bestemt dels af sagforholdet som teksten er et udsagn om, dels af afsenderen som vælger hvad hun vil udtrykke om dette sagforhold; temaet er det billede som findes i teksten af sprogets muligheder, det valg blandt sprogets muligheder som teksten er udtryk for.

Det billede som sprogbrugeren på grundlag af teksten danner sig af det beskrevne sagforhold, kan kaldes **den mentale model af sagforholdet**. Det dannes på grundlag både af tekstens tema, og på grundlag af sprogbrugeren opfattelse, uafhængigt af teksten, af det sagforhold som der med teksten henvises til, dvs. sprogbrugeren verdensbillede.

Motivindholdets elementer er situationstypen, og genstandene, og forholdene mellem genstandene i den beskrevne verden. Der er en metonymisk sammenhæng mellem tekstens motiv og sagforholdet fordi der med tekstens enkelte motiviske størrelser henvises fra teksten til enkelte situationer, genstande og forhold i den beskrevne verden. Der er derimod et metaforisk forhold mellem tekstens tema og sagforholdet fordi temaet er en sammenhængende repræsentation af en sammenhængende helhed som ikke er tekstens. Temaet konstitueres af afsenderen og modtageren på grundlag af tekstens semantiske isotopi og udgør ofte helheder i form af gruppestrukturer eller modsætningssystemer af abstrakt symmetrisk karakter.

I § 42 er forskellen mellem motiv og tema blevet illustreret med metaforiske ordsprog.

Man skal ikke skue hunden på hårene

Motivet i dette ordsprog er *at se på hunde*, men temaet er forskellen på 'det ydre og umiddelbart sanselige' og 'det indre og væsentlige', på 'skallen' og 'kernen'. Et andet ordsprog har et helt andet motiv, men kan have næsten det samme tema:

Tomme tønder buldrer mest

Her er motivet *at høre tønder buldre*, men temaet er forskellen på 'det ydre og umiddelbart sanselige' og 'det indre og væsentlige', på 'skallen' og 'kernen'. Den tematiske forskel på det to ordsprog er de vurderinger som er knyttet til modsætningsparret: i det første er meningen at det indre ikke behøver at være så slemt som det ydre lader ane; i det andet at det indre nok er så meget mere indholdsløst som det ydre er overvældende. I begge tilfælde er der tale om et misforhold mellem det ydre og det indre som har med det gode og det dårlige at gøre.

Motivet i en tekst finder man ved at finde hvilke ord der gentages oftest hen gennem teksten, hvilke genstande i tekstens historie som der igen og igen henvises til. Det er en let procedure og kan sammenlignes med det at skrive et referat af teksten. Det man søger, kan kaldes tekstens **kohæsion** eller sammenkædning, nemlig hvorledes ordene i teksten sætning efter sætning henviser til den samme verden eller model og de samme genstande i rum og de forhold der er forbundet i tid. Motivet i teksten er de størrelser fra den beskrevne verden som omtales mest gennemgående i teksten.

Tekster uden kohæsion er tekster der ikke synes at handle om den samme verden fra sætning til sætning; personerne er fx ikke de samme, begivenhederne i den beskrevne verden kommer i en rækkefølge det ikke kan lade sig gøre at de kommer i, sætningerne henviser ikke til den samme kæde af kendsgerninger.

(48.1)

Carolus døde i forgårs. Blåkælken, *Luscinia svecica*, er en af vore skønneste og bedste sangfugle af drosselslægten. Jeg skal spise frokost med hende i morgen. Den lægger 5-7 blegt grønne æg. En klike som engang udgik fra en forfulgt og klemt universitetsgruppe, sidder i dag og kontrollerer en bydel politisk.³⁹

En sådan samling usammenhængende sætninger sætter ikke modtageren i stand til at konstruere én mental model af det teksten handler om. Og man må antage at sprogbrugere faktisk på grundlag af teksten forsøger at konstruere en mental model med meningsmæssig sammenhæng mellem de enkelte oplysninger, således at de, hvis de bliver spurgt, kan svare på spørgsmål om denne sammenhæng i teksten. Tag et eksempel på en sammenhængende tekst:

(48.2)

(1) Ovenover indgangsdøren til Niels Bohrs sommerhus hænger der en hestesko. En gæst, (2) der undrede sig over at finde dette tegn på overtro ved indgangen til netop Niels Bohrs hus, (3) spurgte professoren: (4) - Hvordan kan De som naturvidenskabsmand tro på, at en sådan tingest bringer lykke? (5) - Nåh, jeg tror nu heller ikke på den (6) svarede Niels Bohr, (7) men jeg har ladet mig fortælle, at den bringer lykke også hvis man ikke tror på den.

Alverdens anekdoter, redigeret af Henning Fonsmark, side 248, Politikens Forlag, København.

Enhver sprogbruger kan efter læsning af denne tekst uden tøven besvare spørgsmål som:

---

39. Enkvist, Nils Erik, 1974: *Några textlingvistiska grundfrågor*, i Teleman, Ulf & Tor Hultman (red), 1974: *Språket i bruk*, Lund.

'Har gæsten set hesteskoen?' - 'Ja.'

'Tror gæsten på at en hestesko over døren bringer lykke?' - 'Det gør han øjensynlig ikke.'

'Har Niels Bohr ansvaret for at han har en hestesko hængende over døren?' - 'Ja.'

'Ved Niels Bohr at gæsten har set hesteskoen?' - 'Ja.'

'Tror Niels Bohr at gæsten tror på hestesko?' - 'Nej'.

Fra introspektion ved man at det ikke kræver det store udredningsarbejde eller ræsonnement at svare på disse spørgsmål. Man behøver fx ikke at gøre sig klart hvorfra man kender svarene - selv om man må have dem fra et andet sted end fra tekstens ord; svarene står jo nemlig ikke udtrykkeligt formuleret i teksten. Svarene er evidente efter at man har læst og forstået historien, og det er et indicium for at modtageren ved læsningen og forståelsen af teksten har konstrueret en mental model - hvordan den end måtte være indrettet - som repræsenterer også disse oplysninger, således at svarene på spørgsmålene kan aflæses umiddelbart af modellen uden at man behøver at huske historiens ordrette formuleringer og lave logiske ræsonnementer om hvad disse formuleringer måtte indebære.

I det følgende skal det vises hvorledes man kan antage at sprogbrugere konstruerer mentale modeller på grundlag af tekster. Selve denne konstruktionsproces, ikke konstruktet som er processens resultat, er tekstens motiv.

Sprogbrugere kan kun indgå i motivkonstruktionsprocessen fordi de behersker en række generelle regler for hvorledes man på grundlag af ytringer konstruerer konsistente modeller af verdener. Konsistens sikres både af tekstafsenderen og tekstmodtageren ved hjælp af kendskab til de regler hvorefter man konstruerer mentale modeller af den virkelighed som omtales i tekster: Hvornår vil der i den mentale model være flere forskellige enheder, og hvornår sker to henvisninger til den samme størrelse i den mentale model? Hvornår kan to beskrivelser af en størrelse forenes i samme mentale model, og hvornår udelukker de hinanden?

Disse regler for konstruktion af mentale modeller eller mentale repræsentationer af den virkelighed som en tekst omtaler, virker antagelig alene ikke-bevidst, som know how - hvordan denne repræsentation end måtte være indrettet - men eksisterer bevidst som de grundlæggende intuitive metaudsagn som også er det empiriske grundlag for en videnskabelig semantik, som er omtalt i § 28. Disse grundlæggende intuitive udsagn skal alle 16 beskrives her i (48.6).

For hvert intuitivt metaudsagn er først dets sandhedstavle anført. Den angiver hvilke indretninger af verden der er mulige hvis det intuitive udsagn gælder mellem de to sætninger. Og definitionen på det intuitive metaudsagn er også formuleret således at dette er muligt.

Tag som eksempel IMPLIKATIONEN med sandhedsværdierne: sfss. Den angiver at der til implikationen svarer følgende sandhedstavle:

(48.4)

X	Y	X --> Y
s	s	s
s	f	f
f	s	s
f	f	s

Denne sandhedstavle kan læses og bruges på to forskellige måder til konstruktion af

mentale modeller⁴⁰. Enten bruger man den adjunktivt og så går man ud fra og forudsætter implikationens sandhedsværdier (tredje kolonne), og slutter sig til sandhedsværdien af X hvis man læser Y, eller omvendt: slutter sig til sandhedsværdien af Y hvis man læser X. I det følgende går jeg ud fra at X altid læses tidligere end Y. Tag som eksempel: X = *Dette er et æble*, Y = *Dette er en frugt*. Går man ud fra at sprogbrugere ved at 'dette er et æble' implicerer 'dette er en frugt', og indeholder teksten sætningen - *Dette er et æble*, så kan de også konstruere en mental model hvor det gælder at 'dette er en frugt'. Indeholder teksten sætningen - *Dette er en frugt*, kan man derimod ikke konstruere en model hvor det gælder at 'dette er et æble'. Det er det sandhedstavlen viser: svarende til samtidige s-værdier i de to højre kolonner er der både en s værdi og en f værdi i den venstre.

Eller også bruger man sandhedstavlen konnektivt og så står selve implikationen i teksten, dvs. forholdet mellem to sætninger er ekspliciteret, fx med ordet *hvis*; så kan man på dette grundlag konstruere 3 forskellige modeller: en hvor X er sand og Y er sand, en hvor X er falsk og Y er sand, og en hvor X er falsk og Y er falsk; dvs. én til hver af s-værdierne i højre kolonne. Man må altså konstruere 3 alternative modeller når teksten indeholder en *hvis...så* sætning - logisk set.

I praksis spiller relevans også en rolle i konstruktionen af mentale modeller. Det sker som regel i den slutningsform der hedder *modus ponens*. Der er i den mentale model opbygget X. Så bringes der i teksten en sætning med *hvis X så Y*. Det betyder at sprogbrugeren dernæst kan indsætte også Y i den mentale model.

Læg mærke til at det ikke er alle sætningskonnektiver man skal konstruere flere modeller af; 3 modeller skal man konstruere for **eksklusivitet**: (fsss) *ikke både...og*, **alternation**: (sssf) *eller*, **implikation**: (sfss) *hvis...så* og **baglæns implikation**: (ssfs) *kun hvis...så*. To modeller skal man konstruere ved relationerne: **komplementaritet**: (fssf) *enten...eller* og **ækvivalens**: (sffs) *er lig med, svarer til*. Og man behøver kun at konstruere én logisk model ved **logisk produkt**: (sfff) *og, men* og **negativ disjunktion**: (fffs) *hverken...eller*. I skema (48.6) noteres efter sandhedstavlen det typiske konnektiv. De øvrige sandhedstavler (autonomi, muliggørelse, præsupposition, kontrast op og ned, kontradiktion og paradoks) udtrykkes i normalt sprog ikke ved et konnektiv der kan forbinde to sætninger, og de kan derfor kun bruges adjunktivt. Som sprogbruger kan man, også når der intet konnektiv er, afgøre hvilket forhold der er mellem to sætninger på grundlag af leksikalsk viden om sætningernes ord og deres definitioner. Tag eksemplet med muliggørelse (baglæns præsupposition, markeret med baglæns dobbelpil) som har følgende sandhedstavle:

(48.5)

X	Y	X ≤ Y
s	s	s
s	f	s
f	s	f
f	f	f

Denne sandhedstavle kan kun bruges på én måde til konstruktion af mentale modeller nemlig adjunktivt, således at man forudsætter venstre kolonne kendt; læser man X kan

---

40. Reichenbach, Hans, 1947: *Elements of Symbolic Logic*, Free Press, New York, side 128. Reichenbach kalder det hhv.: *adjunctive* og *connective operations*.

man evt. forvente Y, og læser man Y kan man også konstruere X i modellen. Altså hvis man læser: *Hun sov* kan man forvente at hun eventuelt på et eller andet tidspunkt senere vil *vågne* eller eventuelt *ikke vågne*. Og læser man *hun vågnede* eller *hun vågnede ikke* kan man i den mentale model, hvis det ikke måtte være nævnt, også indsætte det forhold at *hun sov*. Derimod findes der ikke noget ord der angiver sandhedstavlen i (48.5) på samme måde som *hvis* angiver sandhedstavlen i (48.4). Man kan derfor ikke i dette tilfælde have den læsning hvor et sådant ord står i teksten.

For nemheds skyld har jeg i skema (48.6) indført symbolerne for disse intuitive men intersubjektive udsagn om semantiske relationer mellem ytringer. Ytringer noteres med 'X', 'Y' og 'Z'.

Efter hvert af de intuitive udsagn noteres så et eksempel og en forklaring på hvilke mulige verdener sandhedstavlen angiver. Dernæst noteres de adjunktive regler som altid forudsætter at X kommer tidligere i teksten end Y:

(48.6)

ssss: *og, men*

X og Y er **autonome** ytringer: $X :: Y$; fx *Ulla er høj. Ulla er tyk*. Man kan tænke sig en verden hvor begge sætninger er sande, en hvor kun den ene er sand eller en hvor ingen af dem er sand. Alle mulighederne er lige gode. Autonome udsagn kan forbindes med *og, men*. To autonome ytringer kan altid kombineres i samme mentale model.

-0-

fsss

X og Y er **eksklusive** ytringer: X/Y ; fx *Ulla er stor. Ulla er lille*. Ytringerne kan ikke være sande begge to samtidig, den ene kan være sand, eller den anden kan være sand eller ingen af dem, men ikke begge to. Hævdes X i teksten, kan Y ikke indbygges i modellen.

sfss: *hvis...så, skønt*

X implicerer Y: $X \rightarrow Y$ fx *Dette er et æble. Dette er en frugt*. Man kan ikke have en verden hvor kun den første er sand, de kan begge være sande eller den første kan være falsk og den anden sand, og den første kan være falsk og den anden falsk. På grundlag af *hvis...så-* og *skønt-*sætninger kan man således konstruere mulige mentale modeller. Hævdes X i teksten, kan man indsætte Y i den mentale model.

ssfs: *kun hvis...så*

X impliceres af Y, $X \leftarrow Y$; fx *Dette er en frugt. Dette er et æble*. Man kan ikke tænke sig en verden hvor X er falsk og Y er sand, X og Y kan begge være sande, X kan være sand og Y falsk, og X kan være falsk og Y falsk. På grundlag af *kun hvis...så-*sætninger kan man konstruere 3 mulige mentale modeller. Hævdes X i teksten, kan det ikke udelukkes at også Y indsættes. Benægtes X i teksten, kan Y udelukkes.

sssf: *eller*

Der er **alternation** mellem X og Y, $X \vee Y$; fx *ordet lammet betyder som romantitel 'gjort ubevægelig'. Ordet lammet betyder som romantitel 'det unge får'*. Man kan forestille sig en verden hvor de begge er sande (fx i bogtitlen *Lammet*), en verden hvor kun den første er sand, en hvor kun den anden er sand, men ikke nogen hvor ingen af dem er sande. På grundlag af sætninger med *eller* konstruerer man 3 mulige mentale modeller. Hævdes X i teksten, kan man ikke udelukke Y i den mentale model. Benægtes X, skal man indsætte Y.

-0-

ffss

Der er **negativ muliggørelse** (baglæns negativ præsupposition) mellem X og Y, $X \Leftarrow Y$; fx *Hun var syg. Hun lod som om hun var syg*. Hvad enten Y er falsk eller sand, må X altid være falsk. Hævdes eller benægtes X i teksten kan Y udelukkes fra den mentale model.

fsfs

negativ præsupposition mellem X og Y, $X \neq \Rightarrow Y$, fx *Hun lod som om hun var syg. Hun var syg.* Hvad enten X er sand eller falsk, kan man kun tænke sig en verden hvor Y er falsk. Hævdes eller benægtes X i teksten, skal Y udelukkes af modellen.

fssf: *enten...eller*

Der er **komplementaritet** mellem X og Y, $X \neq Y$; fx *Døren er åben. Døren er lukket.* Man kan ikke tænke sig at begge er sande eller at begge er falske. En af dem er sand og én falsk. På grundlag af sætninger med *enten...eller* opbygges 2 mulige mentale modeller. Hævdes X i teksten, kan Y udelukkes af modellen; benægtes X i teksten, indsættes Y i modellen.

ssff

X **muliggør** Y, $X \leq Y$; fx *Hun sov. Så vågnede hun.* Man kan ikke tænke sig en verden hvor X er falsk; hvad enten Y er sand eller falsk, så er X sand. Hævdes X i teksten kan Y ikke udelukkes af modellen.

sfsf

X **præsupponerer** Y, $X \Rightarrow Y$; fx *Hun er vågnet. Hun sov.* Man kan kun tænke sig verdener hvor Y er sand, hvad enten X er sand eller falsk, så kan Y ikke være falsk. Hævdes eller benægtes X, indsættes Y i modellen.

sffs: *er det samme som*

Y og X er **ækvivalente**: $Y = X$; fx *Ordet at gå er et udsagnsord. Ordet at gå er et verbum.* Enten er begge ytringer sande, eller også ingen af dem, ikke kun en (dette kaldes også biimplikation). På grundlag af sætninger med *er det samme som* konstrueres 2 mulige mentale modeller. Hævdes X i teksten, indsættes Y i modellen, benægtes X i teksten udelukkes Y af modellen.

-0-

sfff: *og, men*

Der findes et **logisk produkt** af X og Y (der er synonyme tautologiers sammenhæng mellem X og Y), $X \& Y$; fx *Alle børn er mennesker. Nogle mennesker er børn.* På grundlag af tekster med *og* eller *men* konstrueres én mental model. Hævdes X i teksten, skal Y indsættes i modellen.

fsff

Der er **kontrast-ned** mellem X og Y, $X \& > Y$; *Alle ungarle er ugifte. Alle ugifte er ungarle.* Kun den første kan være sand. Benægtes X i teksten skal Y indsættes i modellen.

ffsf

Der er **kontrast-op** mellem X og Y, $X \& < Y$; fx *Alle frugter er æbler. Alle æbler er frugter.* Kun den sidste kan være sand. Hævdes X i teksten, kan Y udelukkes af modellen.

fffs

Der er **kontradiktion** mellem X og Y; $X \gg Y$; fx *Ungkarlen er gift. Hans søster er enebarn.* Man kan kun tænke sig en verden hvor begge udsagn er falske. Benægtes X i teksten, kan Y udelukkes af modellen.

-0-

ffff

X og Y er et **paradoks**: $X * Y$; fx *Næste sætning er falsk. Foregående sætning er sand.* Man kan ikke tænke sig nogen verden hvor X og Y er enten sande eller falske, hverken begge to eller hver for sig. Hverken X eller Y kan indsættes i modellen.

§ 49 Motivtolkningsmetoden

Rent praktisk kan man finde motivet ved at opstille det Enkvist har kaldt *ledfamilier*, som andre har kaldt *diskursreferenter*, og som jeg her vil kalde: **motiver**. Der er dels

motivgenstande som er de størrelser i den omtalte verden som der fra teksten kan henvises til ved ord der er markeret for bestemthed, dvs. ved nominaler, pronominer eller sætninger, eller **motivforhold** som er de forløb som der fra teksten henvises til ved størrelser der er markeret for tid, dvs. verbaler, adjektivaler og adverbialer i sætningerne. Man konstruerer en model af verden på grundlag af tekstens henvisninger. Tag som eksempel den korte tekst om Niels Bohr (48.2):

I denne tekst hvor der er 7 sætninger kan man så undersøge hvilke motiviske størrelser der i teksten henvises oftest til; man kan opstille dem i et skema hvor kolonnerne angiver de 7 sætninger, mens rækkerne angiver de forskellige motiver og krydserne angiver fra hvilke sætninger der henvises til hvert motiv:

(49.1)

GENSTANDE:	1	2	3	4	5	6	7
Niels Bohr	x	x	x	x	x	x	x
en gæst		x	x				
hestesko	x	x		x	x		x
sommerhus	x	x					
FORHOLD:	1	2	3	4	5	6	7
(ikke)tro på				x	x		x
bringe lykke	x	x		x	x		xx
spørge			x				
svare						x	

Af dette skema kan man nu se, hvad der næppe kommer som nogen overraskelse for nogen, at de gennemgående motivgenstande er personen *Niels Bohr* og tingen en *hestesko*, og at de gennemgående motivforhold er *(ikke) tro på* og *bringe lykke*. Motivet i denne lille anekdote kan altså beskrives således: Tror Niels Bohr på at hestesko bringer lykke?⁴¹

Metoden er altså den at sprogbrugeren - her er det lettest at forestille sig en modtager - på grundlag af tekstens henvisninger konstruerer en **mental model**⁴² (eller et *scenario*, en *ramme* eller en *drejebog*⁴³) af den virkelighed som teksten er et udsagn om. Denne mentale model vil altså være en model af et udsnit af verden. Til denne model hører der tre typer af inventar: a) et skema for modellens indretning, dette skema kan kaldes: **motivskemaet**, og hovedtyperne af skemaer er modellen der forklarer 'årsagerne', beretter om 'begivenhederne', begrunder 'fremtidige handlinger', redegør for 'klassifikationer' eller karakteriserer 'værdier', b) en række **motivgenstande**, som er 'ting', 'personer' og '(matematiske) funktioner, men også 'kendsgerninger' (dvs. vidensgenstande) og 'sagforhold' (dvs. bevidstheds-genstande) og også 'klasser af genstande' og 'klasser af klasser', og c) **motivforhold**, som er 'begivenheder', 'processer', 'tilstande' og 'egenskaber' og også 'forhold mellem forhold'. Nu kan en mental model også indeholde en mental model, som jo er en bevidstheds-genstand, som motivgenstand. Det er tilfældet ved sans-, forståelses-, menings- og ytrings-verbaler, fx *Hun sagde at han var uskyldig*, her er der en mental model hvor motivgenstanden 'han' har den motivegenskab at være 'uskyldig'. Denne

41. Denne metode er også beskrevet i: Källgren, Gunnel, 1979: *Innehåll i text*, Studentlitteratur, Lund.

42. Johnson-Laird, P., 1983: *Mental Models*, Cambridge University Press, Cambridge, GB.

43. Togeby, Ole, 1985: *Frames, scripts, scenarios - og - topoi*, i Rørbech, Lone, og Peder Skyum Nielsen, 1985: *Retorisk Festskrift*, Dafolo, Skjern.

mentale model er i sig selv en motivgenstand i en mental model hvor der er to motivgenstande: 'hun' og 'han var uskyldig' med motivforholdet 'sige' mellem dem. Læg mærke til at mentale modeller ikke afbilder negative sagforhold, og ikke logiske konnektiver. Den mentale model er en model af virkeligheden, således som den også kan sanses. I den sansede virkelighed findes ingen (sanselige) logiske operatorer. Tænkning med logiske operatorer er netop en proces der sætter mulige verdener, eller mulige mentale modeller i forhold til hinanden. Det er en anden form for aktivitet end den at opbygge en mental model på grundlag af en tekst. Man må forestille sig at mennesker også opbygger mentale modeller på grundlag af deres sansning.

Lad os så prøve at følge hvorledes sprogbrugeren, dvs. modtageren konstruerer en mental model af et udsnit af virkeligheden på grundlag af den lille anekdote om Niels Bohr. Den første motivgenstand der genkendes er 'Niels Bohr', og han hører til vores virkelige verden, dvs. scenariet er en kopi af et udsnit af sprogbrugerenes øvrige model for den virkelige verden, der gælder de samme love som i modellen over virkeligheden. Scenariet kan genkendes som en del af virkeligheden på grundlag af navnet *Niels Bohr*. Han findes nemlig allerede i den model som sprogbrugeren har i sin erindring om den virkelige verden. Motivgenstanden 'Niels Bohr' kan introduceres uden videre, fordi han er så kendt en person. Er motivgenstanden en størrelse som modtageren ikke kender i forvejen skal denne motivgenstand introduceres i ubestemt form, evt. i en eksistenssætning: *Der var engang en lærd professor*. Det kan formuleres som en regel for konstruktionen af mentale modeller:

(49.2)

R.1.: På grundlag af tekstens nominaler (nominalsyntaxmer) i **ubestemt form**, evt. i **eksistenssætninger**, indsættes nye motivgenstande i den mentale model. På grundlag af nominaler i bestemt form identificeres motivgenstande som allerede findes i den mentale model.

Den næste genstand der i overensstemmelse med R1 indføres ved ubestemt form 'et sommerhus' og det føres ind i modellen som stående i det forhold til 'Niels Bohr' at 'Niels Bohr ejer et sommerhus'. Tredje motivgenstand er 'indgangsdøren'; denne genstand kan optræde i bestemt form allerede første gang den omtales fordi den er et nødvendig metonymisk sammenhæng mellem 'et sommerhus' og 'en indgangsdør', nemlig den metonymiske sammenhæng helhed-del:

(49.3)

R.2a.: Eksisterer en motivgenstand i den mentale model, eksisterer også alle genstandens nødvendige dele i modellen.

Denne regel viser sig at være et særtilfælde af en helt generel regel som siger at man i modeller kan operere med alle de motivgenstande som står i et metonymisk forhold til de motivgenstande og motivforhold som allerede eksisterer i modellen. Der findes en lang række metonymiske sammenhænge mellem genstande og forhold i en mental model; så efter regelformuleringen nævnes en lang, men næppe udtømmende række af metonymiske relationer:

(49.4)

R.2b.: Eksisterer en motivgenstand i den mentale model, eksisterer også alle de

motivgenstande og motivforhold som står i **metonymisk relation** til den eksisterende motivgenstand. Disse metonymiske sammenhænge kan kort beskrives som således⁴⁴.

(49.5)

HELHED-DEL: *Jeg så ind i et rum. Loftet var grønt.*

TING-STOF: *Hun havde håndjern på. Metallet var helt koldt.*

MÆNGDE-ELEMENT: *Regeringen holdt møde. Udenrigsministeren kom for sent.*

RUM-INDHOLD: *Han havde et stort værelse. Møblerne var lækre.*

MÅL-MIDDEL: *De ville fælde træet. Men saven var for sløv.*

RELATOR-RELATUM: *Der stod en træet lærer ved katederet. Eleverne var også trætte.*

GENSTAND-FUNKTION: *Hun stod med en ny hammer i hånden. Slaget var godt i den.*

HANDLING-ROLLER: *John blev myrdet i går. Morderen må være kommet væk.*

HANDLING-HENSIGT: *Peter kom til selskabet. Den han ville møde var Jane.*

BEGIVENHED-ÅRSAG: *Ulla faldt. Det var en trærod hun faldt over.*

BEGIVENHED-KONSEKVENSER: *Ulla faldt. Hvad der skete var, at hun brækkede armen.*

KATEGORI-VURDERING: *Hans stemmer på Fremskridtspartiet. Grethe er heller ikke for klog.*

KATEGORINAVN-EPITET: *Jeg lånte en fyr nogle penge for en måned siden. Slynglen har ikke betalt dem tilbage.*

TEGN-BETEGNET: *Der var rødt lys. Standsningen foregik planmæssigt.*

Alle disse metonymiske relationer vil være indbygget i definitionen af de ord der indgår i relationen. Der er således det forhold mellem ordet *rum* og ordet *loft* at det første muliggør det andet. Det gælder således for alle de metonymiske relationer at det første ord muliggør det andet, fordi det andet præsupponerer det første. Denne regel er derfor i virkeligheden et eksempel på brug af det af de 16 intuitive metaudsagn som handler om muliggørelse.

Nu er problemet blot det at muliggørelsesrelationen som regel er en relation mellem én størrelse og mange, dvs. 10, 20, 50 størrelser, og man kan ikke tænke sig at sprogbrugeren ved læsningen af en tekst indsætter alle de store mængder af genstande og forhold som bliver muliggjort hen igennem en tekst. Man må således antage at denne regel kun anvendes af sprogbrugeren i konstruktionen af den mentale model når der er brug for den; når der i eksemplerne her i den anden sætning af hvert sætningspar med bestemt form henvises til fx *loftet*, kan sprogbrugeren gå tilbage og se at 'loftet' potentielt er til stede i den mentale model, fordi der tidligere i modellen er introduceres et 'rum'.

44. Togeby, Ole, 1979: *Men hva' med kongen? Om tekstlingvistisk analyse*, i Andersen, John Edelsgaard og Lars Heltoft, 1979: *NyS 10-11, Sprogteori og tekstanalyse*, Akademisk Forlag, København.

og Clark, H.H., 1975: *Bridging*, i Johnson-Laird, P.N. and P.C. Wason, 1977: *Thinking. Readings in Cognitive Science*, Cambridge University Press, Cambridge, GB.

Källgren, Gunnel, 1979: *Innehåll i text*, Studentlitteratur, Lund.

Regel 2 kan således endeligt formuleres således:

(49.6)

R.2.: Eksisterer en motivgenstand eller et motivforhold i den mentale verden, eksisterer potentielt også alle de genstande og forhold de muliggør; de potentielle genstande og forhold rekonstrueres dog kun når der senere i teksten bliver brug for det.

Læg mærke til at denne regel kan operere gennem flere led og derfor gør det nødvendigt i nogle tekster at konstruere muliggjorte sætninger som ikke på nogen måde kan siges at være eksplicite eller manifeste. Tag eksemplet med kategori, vurdering: *Hans stemmer på Fremskridtspartiet. Grethe er heller ikke for klog.* Ordet *heller* forudsætter at der er et parallelt og også benægtet forhold i det foregående: Foran *heller*-sætningen står kun *Hans stemmer på Fremskridtspartiet*, men ordet *heller* kræver så at man blandt det der muliggøres af denne sætning, finder en sætning som kan være parallel til *heller*-sætningen. Sætningen *Hans er ikke for klog når han stemmer på Fremskridtspartiet* præsupponerer sætningen *Hans stemmer på Fremskridtspartiet*, der omvendt blandt mange andre muliggør også den; den muliggør det der præsupponerer den. Og denne sætning (*Hans er ikke for klog*) er den benægtede og parallelle sætning i forhold til *Grethe er ikke for klog*, som blev efterlyst.

Sætningen *Hans stemmer på Fremskridtspartiet* muliggør imidlertid også sætningen *Det er uhyre fornuftigt af Hans at han stemmer på Fremskridtspartiet*, men denne muliggørelse indføres ikke i den mentale model, for den er der ikke brug for i den senere sætning. det er altså ordet *heller* der gør det nødvendigt at indsætte sætningen om at 'hans er ikke for klog' i den mentale model.

I sætning (2) introduceres en ny motivgenstand, nemlig 'en gæst' efter R1 med ubestemt form. I samme sætning henvises til 'Niels Bohrs hus'. Er det nu en ny motivgenstand, eller er den identisk med nogen af de allerede eksisterende motivgenstande? 'Hus' er en klasse af motivgenstande, en klasse som inkluderer en række andre klasser, således klassen af 'villaer', klassen af 'sommerhuse', klassen af 'udhuse' osv. Har man indført en motivgenstand som hører til en bestemt klasse (i det her tilfælde en genstand som hører til klassen 'sommerhus'), så har man dermed en genstand i klassen som den første klasse inkluderer i (i dette tilfælde en genstand af overklassen 'hus'). Der kan nu formuleres en tredje regel:

(49.7)

R.3a.: Eksisterer der i den mentale model en motivgenstand der er identificeret som element i en klasse, er denne genstand også element i klassen som den første klasse inkluderer i (men ikke som medlem af de klasser den selv inkluderer).

Denne regel viser sig også at være en variant af en af de 16 intuitive metaudsagn. Klasseinklusion er afhængigt af at sprogbrugeren for alle leksikonnets ord behersker implikationsrelationerne mellem dem. Kender modtageren ikke implikationen, fordi hun eller han ikke ved nok om de omtalte forhold, konstruerer modtageren den mest sandsynlige implikation. Det er nok det eksemplet på kategorinavn-epitet er et eksempel på: *Jeg lånte en fyr nogle penge for en måned siden. Slynglen har ikke betalt dem tilbage.* Her er det på ingen måde muligt for modtageren at vide at *han er en fyr* implicerer *han er en slyngel*. Men den bestemte form i *slynglen* tvinger modtageren til at indsætte dette

sidste forhold i modellen.

Her bruger man altså implikationen på den adjunktive måde; man forudsætter sandhedstavlen (sfss) bekendt, og hvis man læser X, kan man slutte sig til Y, men ikke omvendt. Det kan så formuleres endeligt med følgende regel:

(49.8)

R.3.: Eksisterer et motiv i den mentale model, eksisterer også potentielt alle de motiver det implicerer. Disse implikationer rekonstrueres dog først når der senere i teksten er brug for det.

§ 50 Motivforhold

I reglerne R.1-R.3 er det vist hvorledes sprogbrugeren på grundlag af de bestemthedsbøjelige ord i teksten "møblerer" den mentale model med motivgenstande. Nu skal det vises hvorledes disse motivgenstande sættes i motivforhold til hinanden på grundlag af tekstens omsagn, dvs. verber, (prædikative) adjektiver, adverbialer, præpositioner, nominaler i genitiv og verbalsubstantiver. På grundlag af tekstens (48.2) sætning (1) konstrueres en model som kan noteres således (motiver der ikke forekommer eksplicit i teksten, men kun som resultat af reglerne om muliggørelse, implikation og præsupposition er angivet med *):

(50.1)

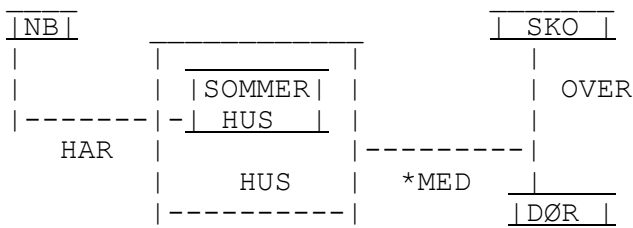
Model 1:

- (a) 'Niels Bohr har sommerhus'
- (a2) 'sommerhus er et hus'
- (b) '*med indgangsdør'
- (c) 'hestesko over dør'

Læg mærke til (b); omsagnet 'med' står ikke i teksten men er konstrueret på grundlag af bestemthedsformen og R2.

Modellens indhold noteres her med almindelige ord, dog udelades alle bestemthedsformer og tidsformer fordi det er de størrelser i teksten der har gjort det muligt at konstruere modellen, og det er med enkelte citationstegn markeret at der er tale om dele af en mental model. Det betyder ikke at den mentale model nødvendigvis i menneskets hjerne er repræsenteret som sprog eller sætninger. For at gøre dette tydeligt vil jeg også repræsentere mentale modeller med dybdesemantiske konfigurationsdiagrammer som beskrevet i § 32.

(50.2) Model 1:

| | = motivgenstande (eller terminaler); |--- = motivforhold (eller semer)

 = klasseinklusion, * = implicit motiv

Denne model - for der er kun én model som er noteret på to forskellige måder - er konstrueret af sprogbroderen ved følgende regel:

(50.3)

R.4.: I mentale modeller forbindes motivgenstande med motivforhold som angivet i de omsagn der hævdes i teksten, dvs. verber, (prædikative) adjektiver (prædikative nominaler), adverbialer, præpositioner, konjunktioner, nominaler i genitiv og verbalsubstantiver. Motivforhold som benægtes i teksten er udelukket fra den mentale model.

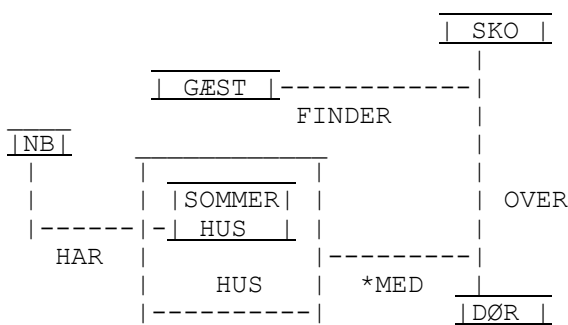
Læg mærke til at der ikke kan forekomme negative forhold i mentale modeller. Benægtes sætninger i teksten betyder det blot at disse motivforhold ikke konstrueres i modellen. De logiske konnektiver kan heller ikke forekomme i mentale modeller, der kan således ikke forekomme en *hvis...så*-relation i en mental model. Forekommer der i teksten en sætning med *hvis...så*, konstrueres der 3 mulige, men alternative mentale modeller på dette grundlag. Det afgørende for hvilken af de tre modeller der overlever, er hvilken af de tre der er forenelig med den model der på det tidspunkt er konstrueret på grundlag af teksten.

I sætning (2) optræder der et nyt omsagn: *finde*, som beskriver motivforholdet mellem 'gæsten' og 'hesteskoen'. Dette motivforhold kan nu uden problemer indbygges i den eksisterende model, da der er autonomi mellem de to ytringer der beskriver de to motivforhold. Man kan altså konstruere videre på modellen således:

(50.4)

Model 1':

- (a) 'Niels Bohr har sommerhus'
- (b) '*med indgangsdør'
- (c) 'hestesko over dør'
- (d) 'gæst finder (c)'

Og der kan formuleres en regel således:

(50.5)

R.5.: Omsagn fra to ytringer kan motivforbinde motivgenstandene i samme mentale model hvis forholdet mellem ytringerne er autonomi, implikation, baglæns implikation, alternation, muliggørelse, præsupposition, ækvivalens, eller logiske produkter (dvs. synonyme tautologier).

Denne sidste regel er egentlig ikke andet end en læsning af de sandhedstavler der begynder med et s.

Man kan af semkonfigurationen i (50.4) se at 'finde' motivforbinder 'en gæst' med 'hestesko over dør'. Motivforhold kan altså optræde som motivgenstande i forhold til andre motivforhold. Det kan formuleres som en regel:

(50.6)

R.6.: I mentale modeller kan motivforhold optræde som motivgenstande til andre motivforhold (typisk omsagn med *at*-konstruktioner og konstruktioner med adverbialer).

Det der her er tale om er T-konfigurationerne i dybdesemantikken som på grund af reglen om ækvivalens mellem underordning og degradering kan blive til forskellige konstruktioner i overfladesemantikken.

I sætning (2) henviser *dette tegn på overtro* til 'hestesko' i overensstemmelse med R.3. Klassen af 'hestesko' er inkluderet i klassen af 'tegn på overtro' (sikkert sammen med 'harefødder' og 'firkløvere'). Det er denne 'hestesko' der indgår i motivforholdet - der oprettes altså ikke en ny motivgenstand.

§ 51 Modeller i modeller

Imidlertid ser det umiddelbart ud til at dette motivforhold, at 'gæsten fandt hestskoen over døren', ikke en del af den allerede opbyggede mentale model. Det er nemlig den mentale model som gæsten, der jo selv er en sprogbruger med en mental model, må antages at have af situationen: *En gæsten undrede sig over at finde dette tegn på overtro på Niels Bohrs hus*. Omsagnet *undrede sig over* forbinder altså motivgenstanden 'gæsten' ikke med en anden motivgenstand, men med en anden mental model, model 2, inden i den første model, model 1. På denne måde kan man have mentale modeller inden i mentale modeller efter følgende regel:

(51.1)

R.7.: Omsagn der betegner mentale processer, dvs. tanke, mening, ytring, vurdering, holdning eller sansning, henviser ikke til motivforhold mellem motivgenstande i en eksisterende model, men instruerer modtageren om opbygningen af en ny mental model (efter de samme regler) inden i den gamle.

Efter læsningen af sætning (2) har sprogbrugeren opbygget en mental model der kan noteres således:

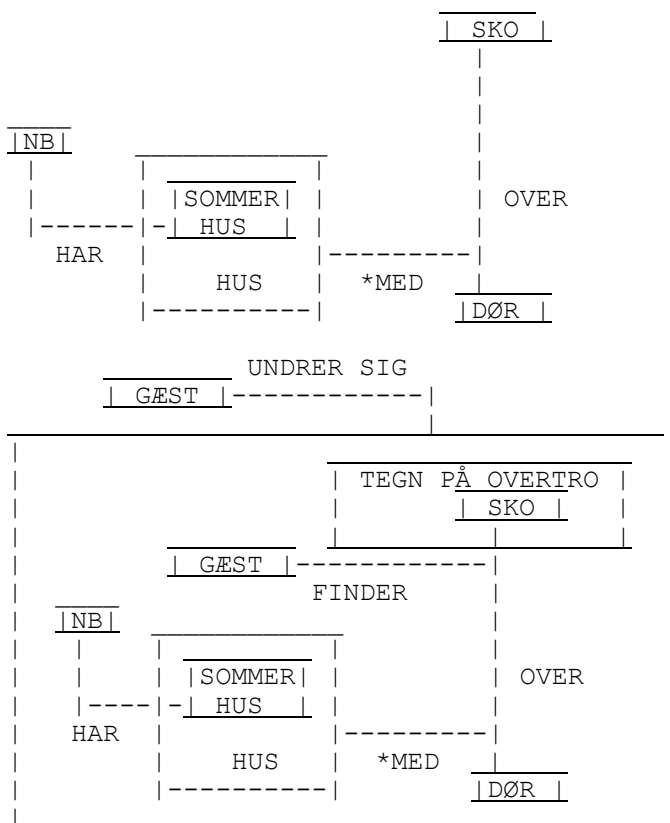
(51.2)

Model 1":

- (a) 'Niels Bohr har sommerhus'
- (b) '*med indgangsdør'
- (c) 'hestesko over dør'
- (d) 'gæst undrer sig over (M2)'

Model 2:

- (a), (b), (c),
- (e) '*hestesko er tegn på overtro'
- (f) 'gæst finder (c)'

Man kan her se at Model 2, gæstens model af verden, indeholder en kopi af den model som teksten fremstiller, model 1, bortset fra det forhold modellen er genstand for. Det

gælder således som en defaultværdi, at hvis intet andet nævnes indeholder mentale modeller i mentale modeller, kopier af de modeller de er modeller i. Derimod indeholder M1 ikke alt hvad der er i M2.

(51.3)

R.8.: En mental model i en mental model er, med mindre andet nævnes, en kopi af den model den er indlejret i, bortset fra det forhold som den indlejrede model er motivgenstand for. Motiver kopieres dog først når der bliver brug for dem.

(Problemet om 'gæst finder sko over dør' også gælder i model 1, omtales senere.) Læg mærke til at mentale modeller i mentale modeller er nødvendige og tilstrækkelige til at forklare dels brugen af bestemt og ubestemt form, dels den skiftende brug af deiktiske størrelser. I teksten som helhed er der mange forskellige mentale modeller inden i hinanden. Motivgenstanden 'Niels Bohr' omtales i historiens virkelighed, model 1, som *Niels Bohr*, og som *professoren* i bestemt form efter R.1., men som *De* i den mentale model som gæsten må antages at have, model 2. Deiktiske størrelser er jo nemlig bundet til kommunikationssituationer som netop er det mentale modeller afbilder. Man kan også bemærke at 'hesteskoen', skønt den allerede er introduceret i model 1 i sætning (1), i sætning (4) kan betegnes ved den ubestemte form *en sådan tingest*. Det skyldes at gæsten i sin tekst ikke kan henvise til den mentale model som angiver tekstens virkelighed, men må introducere den i den mentale model som hans tekst vil instruere Niels Bohr i at konstruere.

I sætning (2) omtales 'hesteskoen' ikke ved ordet *hesteskoen* men ved frasen *dette tegn på overtro*, og det er på grundlag af R.3. om implikationer, dvs. for at identificere henvisningen fra denne frase med 'hesteskoen', at modtageren tvinges til at indsætte (c2) "sko over dør" er tegn på overtro" i modellen. Men der ligger mere information i *dette tegn på overtro* end den der er brugt til identifikation. Der ligger også en vurdering af det forhold at 'hesteskoen hænger over døren', nemlig at det skulle være 'overtro' dvs. 'ubegrundet tro'. For ordet *overtro* præsupponerer 'troen er ubegrundet', og selv om dette motivforhold ikke udsiges men præsupponeres i teksten, indgår det alligevel i den mentale model. Det kan formuleres som en regel:

(51.4)

R.9.: Til en sætning konstrueres ikke blot motivforhold af sætningens omsagn, men også af alle sætningens **præsuppositioner**.

På grundlag af sætning (2) konstruerer sprogbrugeren efter R.2. et motivforhold der er metonymisk til 'hesteskoen over døren', nemlig via RESULTAT-HANDLING: 'Niels Bohr har hængt hesteskoen over døren', og derfra via HANDLING-HENSIGT: 'Niels Bohr har hængt hesteskoen over døren fordi han tror at den bringer lykke'. Derved har man i modellen opbygget motivforholdet 'tro', og til denne tro kan man så efter R.9. motivforbinde 'ubegrundet'. Nu kan model 2 noteres således:

(51.4)

Model 1":

- (a) 'Niels Bohr har sommerhus'
- (b) '*med indgangsdør'
- (c) 'hestesko over dør'
- (d) 'gæst undrer sig over (M2)'

Model 2: (a), (b), (c),

- (e) '*hestesko er tegn på overtro'
- (f) 'gæst finder (c)'
- (g) '*Niels Bohr gør (c)'
- (h) '*Niels Bohr tror (M3)'
- (i) '* (h) er ubegrundet'

Model 3:

- (j) 'hestesko bringer lykke'

Nu er der af sætning (2) kun ordet *netop* tilbage som uintegreret i modellen. *netop* er et adverbial og således en instruks om at indsætte et motivforhold i modellen. Men hvad betyder *netop* egentlig?⁴⁵ Ordet er sat sammen af *net* (med betydningen 'akkurat') og *op* i udtrykket *det går net op*, som betyder 'det slår lige til'. Og det er faktisk denne betydning man kan finde alle steder; den ligger dog kun som en præsupposition, og ikke som det sætningerne med *netop* udsiger. Tag et eksempel som: *I går var Peter syg*. Alle tre led kan *netop* lægge sig til og modificere ved sin betydning: *Netop i går var Peter syg*, *I går var netop Peter syg* og *I går var Peter netop syg*. Tag det midterste eksempel, hvorledes må den kontekst have været, hvor det kan være rimeligt at bruge denne sætning? Jeg kan foreslå følgende: *Alle, undtagen Peter, kunne være blevet smittet af Ulla. Men i går var netop Peter syg. Så det kan ikke være Ulla der er smitekilden*. Det faktum at det blandt mange mulige personer var Peter der var syg, er akkurat tilstrækkeligt til at afkræfte den forventning som modtageren har (eventuelt på grundlag af de tidligere sætninger).

Det led som *netop* udpeger, er det mindst underbyggede motiv i den mentale model, det modsatte af det som modtageren går ud fra. Det udpegede led er det der akkurat er tilstrækkeligt til at afkræfte modtagerens forventninger. Ordet *netop* bruges til at angive sandsynlighedsforventningens grænse. Her følger et par autentiske eksempler fra ODS som alle kan forklares på denne måde: *Det var netop Konen, ikke Manden, som har arvet. "Et brev til mig?" .. "Netop(...)". Jørgensen havde ikke faaet noget ud af sine Planer; alle andre end netop han selv vidste at det ville gaa sådan. Efter Reformationen forsømtes ikke Sproget, men opdyrkedes netop.*

Netop bruges således i de samme situationer som man er tilbøjelig til at bruge ordet *ikke* i; når afsenderen benægter det der ikke er tilfældet, fordi modtageren antages at tro det, bruges ordet *netop* om det som er tilfældet, også fordi modtageren ikke antages at tro *netop* det. Ligesom ordet *ikke* ikke har nogen plads i den mentale model, har ordet *netop* det heller ikke. Men det som ordet *netop* forudsætter hos modtageren, må udfyldes i den

---

45. Her bruges en forklaringsmodel som er taget fra: Harder, Peter & Christian Kock, 1976: *The Theory of Presupposition Failure*, Akademisk Forlag, København.

mentale model. Sætning (2) må betyde noget i retning af: 'Det faktum at det er Niels Bohr der har en hestesko over døren er tilstrækkeligt til at afkræfte den forventningsregel' 'at hestesko kun sidder over døren hos folk der er overtroiske og tror på at de bringer lykke'. Ordet *netop* forudsætter altså at modtageren går ud fra at 'hesteskoen sidder kun over døren hos folk der tror på den' og siger altså: 'hestesko sidder over døren hos en der forventes ikke at tro på den', eller 'Niels Bohr forudsættes at være det modsatte af overtroisk', dvs. formuleret positivt så det passer i den mentale model: 'Niels Bohr antages at være skeptisk'. I modellen, model 2, skal der så indbygges at 'Niels Bohr er skeptisk'.

I forbindelse med de vurderinger som kommer til udtryk i de sætninger der må indsættes fordi de er præsupponeret eller impliceret af afsenderen, nemlig: 'hestesko er tegn på overtro' og 'Niels Bohr tror ikke på hestesko', melder der sig det spørgsmål: hvem er afsenderen? I en anekdote som denne, som ganske vist handler om personer der hører til i den mentale model som modtageren har af den virkelige verden, men som på den anden side også har et vist fiktivt præg, er der jo ikke nogen virkelig afsender, men præsuppositionerne tegner et billede i teksten af afsenderen, det som kaldes **fortælleren**. De vurderinger som kommer til udtryk i frasen *en sådan tingest* er gæstens vurdering - det er jo gæstens mentale model. Og den vurdering der forudsættes ved ordet *netop* er nok også gæstens, i hvert fald hvis man opfatter ordet som tegn på dækket direkte tale eller tanke. Dette er forklaringen på at man umiddelbart kan svare på spørgsmålet om gæsten tror på hesteskoen, at han øjensynligt ikke tror på den. Men på grundlag af det her anførte kan vi også sige at fortælleren øjensynlig heller ikke tror på hesteskoen, ellers ville han næppe gengive vurderingen ved dækket direkte tanke. Og denne viden om fortælleren er nødvendig for at pointen kan komme som en overraskelse.

I sætning (2) er der endnu en præsupposition som der må tages hensyn til før den mentale model er rigtig konstrueret for en sprogbruger der er færdig med læsningen af sætning (2). Omsagnet *undrede sig over* er ikke blot et omsagn der betegner bevidsthed efter R.7. men også et omsagn der efter R.5. præsupponerer en række motivforhold, nemlig lige præcis de forhold som er indholdet af den mentale model som det motivforbinder. *Hun undrede sig over at $2 + 2 = 5$* er mærkelig fordi det af denne sætning skulle fremgå at ' $2 + 2 = 5$ ', hvad vi jo ved at det ikke er. *undrede sig over* er et **faktivt** omsagn (38.xvi) som præsupponerer sandheden af *at*-sætningen. Således også for sætning (2). Det er en del af model 1 at 'gæsten finder hesteskoen', at 'hesteskoen er tegn på overtro' osv. Man kan med andre ord ophæve grænserne omkring Model 2 igen og integrere alle overskydende motiver fra model 2 i model 1. Den endelige konstruerede model efter læsningen af sætning (2) ser så således ud:

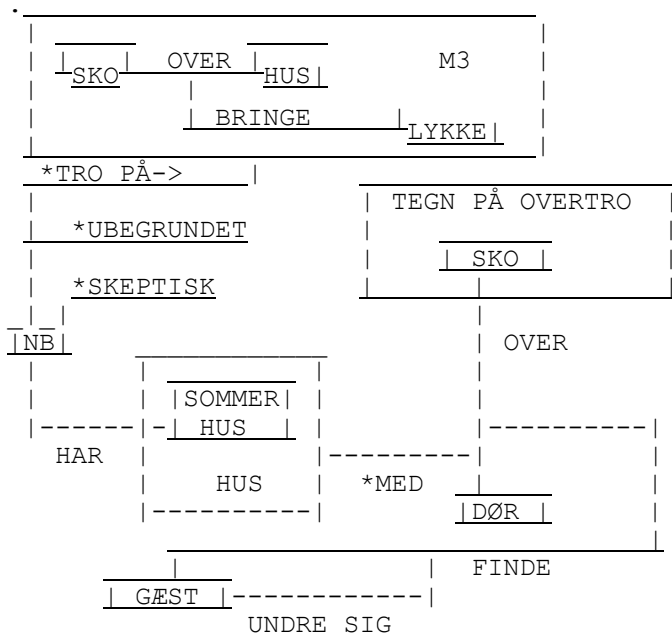
(51.6)

Model 1''':

- (a) 'Niels Bohr har sommerhus'
- (b) '*med indgangsdør'
- (c) 'hestesko over dør'
- (d) 'gæst undrer sig over (e)'
- (e) 'gæst finder (c)'
- (f) '*Niels Bohr gør (c)'
- (g) '*Niels Bohr tror (M3)'
- (h) '* (g) er ubegrundet'
- (i) '*Niels Bohr er skeptisk'

Model 3:

(j) 'hestesko bringer lykke'

I sætning (3) og (4) føjes der i virkeligheden ikke meget til modellen. (4) må i sig selv være en mental model, som nu kan kaldes model 2, over indholdet af gæstens spørgsmål. Det at stille et *hv*-spørgsmål er det samme som at opfordre den adspurgte til at bekræfte det der er indholdet af spørgsmålet med udfyldning af *hv*-ordets tomme plads. Der må altså i model 1 indbygges følgende: (j) 'gæst beder om (b)', (k) 'Niels Bohr svarer (M4)'.

Ordet *hvordan* angiver imidlertid i dette spørgsmål ikke måden hvorpå noget foregår, som fx i *Hvordan spiser I kylling?*, hvortil man kan svare med angivelse af måden: *Med fingrene*. Det skyldes at der også står *kan*; det angiver at 'det er muligt at...'. *Hvordan kan I spise kylling* besvares mest naturligt med: *Fordi vi ikke er vegetarianere*, eller noget i den stil. *Hvordan kan De som videnskabsmand ...osv.* betyder altså: 'Hvordan er det muligt at De som...osv.' Og svaret vil forventes at lyde: *Det er muligt fordi jeg gør sådan og sådan*.

Problemet kan beskrives således at gæsten prøver at konstruere en mental model som det logiske produkt (sfff) af to eksklusive udsagn (fsss): 'Niels Bohr tror på hestesko' og 'Niels Bohr er skeptisk'. Det kan man kun hvis mindst et af dem er usandt og altså slettes af den mentale model; derfor er hans spørgsmål: *Hvordan kan De som naturvidenskabsmand...*

Genstandshelheden *en sådan tingest* kan efter R.3. identificeres som 'hestesko', men som ved *tegn på overtro*, præsupponerer dette udtryk: 'hestesko er værdiløse'. Dette motiv hører dog kun til i model 2, gæstens mentale model, og hører ikke til de motiver som fortælleren er ansvarlig for.

(51.7)

Model 2:

(a) 'Niels Bohr er videnskabsmand'

(b) 'Niels Bohr tror på (M3)'

(c) '*hestesko er værdiløse'

Model 3:

(d) 'hestesko bringer lykke'

Her føjes der kun det til at den mentale model (M2) rask væk beskriver at Niels Bohr tror på hestesko, mens det i (M1) kun var noget man på grund af den metonymiske sammenhæng måtte antage var tilfældet.

I sætning (5) - (7) kommer så Niels Bohrs svar. Det er et helt kinesisk æske- system af mentale modeller inden i mentale modeller. Den inderste æske er (M3): 'En hestesko over døren bringer lykke'. (M3) indgår i *Niels Bohr tror ikke på (M3)*, en sætning som sletter dette motivforhold hvor det måtte være, og dette motivforhold er den del af den mentale model som angiver hvad Niels Bohr svarer gæsten (M4). I (M4) er der foruden dette motivforhold også det motivforhold at Niels Bohr 'har ladet sig fortælle'. Det er forbundet med det foregående med et *men*, som kan stå for det logiske produkt &, som efter R.5. uden problemer lader sig integrere i den mentale model. Men ordet *men* kunne måske også stå for kontrast op eller ned, <&, &>: *Jeg tror ikke på den, men jeg tror at den virker*. Er forholdet en kontrast kan de to sætninger ikke indbygges i den samme mentale model:

R.10.: Man kan ikke i samme model konstruere motiver fra ytringer hvorimellem forholdet er: eksklusivitet, negativ muliggørelse, komplementaritet, kontrast op, kontrast ned, kontradiktion og paradoks.

Dette er blot en læsning af de intuitive metaudsagn som begynder med f.

Frasen *har ladet mig fortælle* er ikke synonymt med *tro på*, idet dette sidste snarest betyder: 'have tillid til', mens *tro at* betyder 'have grunde til at antage', og *har ladet mig fortælle* betyder 'har ikke grund til at tvivle på at', eller 'tro svagt at'.

Motivgenstanden for dette 'tro svagt at' er en ny mental model (M5), som indeholder en implikation der i sætningen udtrykkes ved *også hvis*.

Når man i en tekst støder på en sætning med *hvis...så*, skal man som modtager konstruere 3 mulige, men alternative modeller, nemlig:

(51.8)

Model 6a

(a) 'man (= NB) tvivler på (= tror ikke på) hestesko'

(b) 'hestesko bringer lykke'.

Model 6b

(a) 'man (= NB) tror på (= tvivler ikke på) hestesko'

(b) 'hestesko bringer lykke'

Model 6c

(a) 'man (= NB) tror på (= man tvivler ikke på) hestesko'

Af disse 3 modeller er det kun 6a der er forenelig hvad der eller er opbygget i Model 5, nemlig 'Niels Bohr tvivler på (M3)'. Derfor slettes de to alternative modeller og kun M6a lever videre. Det er modus ponens.

Men i teksten står også *hvis*; 'Hvis man ikke tror på at den bringer lykke' paralleliseres ved ordet *også* med en anden situation som må være den tilsvarende, men ikke negerede konstruktion: 'hvis man tror på at den bringer lykke, bringer den lykke'. *Også* har her betydningen 'endog'. Det præsupponerer at (M5e) er mere informativt end en (M5d):

(51.9)

Model 4:

- (a) 'Niels Bohr tvivler på (M3)'
- (b) 'Niels Bohr tror svagt at (M5)'

Model 5:

- (c) 'Niels Bohr tvivler på (M3)'
- (d) 'hestesko bringer lykke'
- (e) '*Niels Bohr tror på (M3)'

Det allersidste problem i konstruktionen af den mentale model for teksten er ordet *heller* i (5). *heller* præsupponerer at et andet motivforhold, parallelt med det første, også er blevet benægtet. Der er flere muligheder: M2 'gæsten tror ikke på (M3)', eller: 'Niels Bohr mener (som gæsten) at han ikke selv tror på (M3). Begge disse udsagn findes nemlig i det foregående hhv (M2c) og (M1i). Hele den mentale model for teksten kan dernæst opstilles således:

(51.10)

Model 1''':

- (a) 'Niels Bohr har sommerhus'
- (b) '*med indgangsdør'
- (c) 'hestesko over dør'
- (d) 'gæst undrer sig over (e)'
- (e) 'gæst finder (c)'
- (f) '*Niels Bohr gør (c)'
- (g) '*Niels Bohr tror (M3)'
- (h) '(g) er ubegrundet'
- (i) 'Niels Bohr er skeptisk'
- (j) 'gæst beder om (M6)'
- (k) 'Niels Bohr svarer (M4)'

Model 6

- (l) 'Niels Bohr bekræfter (M2)'

Model 2:

- (a - i)
- (m) 'Niels Bohr er videnskabsmand'
- (n) 'Niels Bohr tror på (M3)'
- (o) '*hestesko er værdiløse'

Model 3:

- (p) 'Hestesko bringer lykke'

Model 4:

(a-j)

(q) 'Niels Bohr tvivler på (M3)'

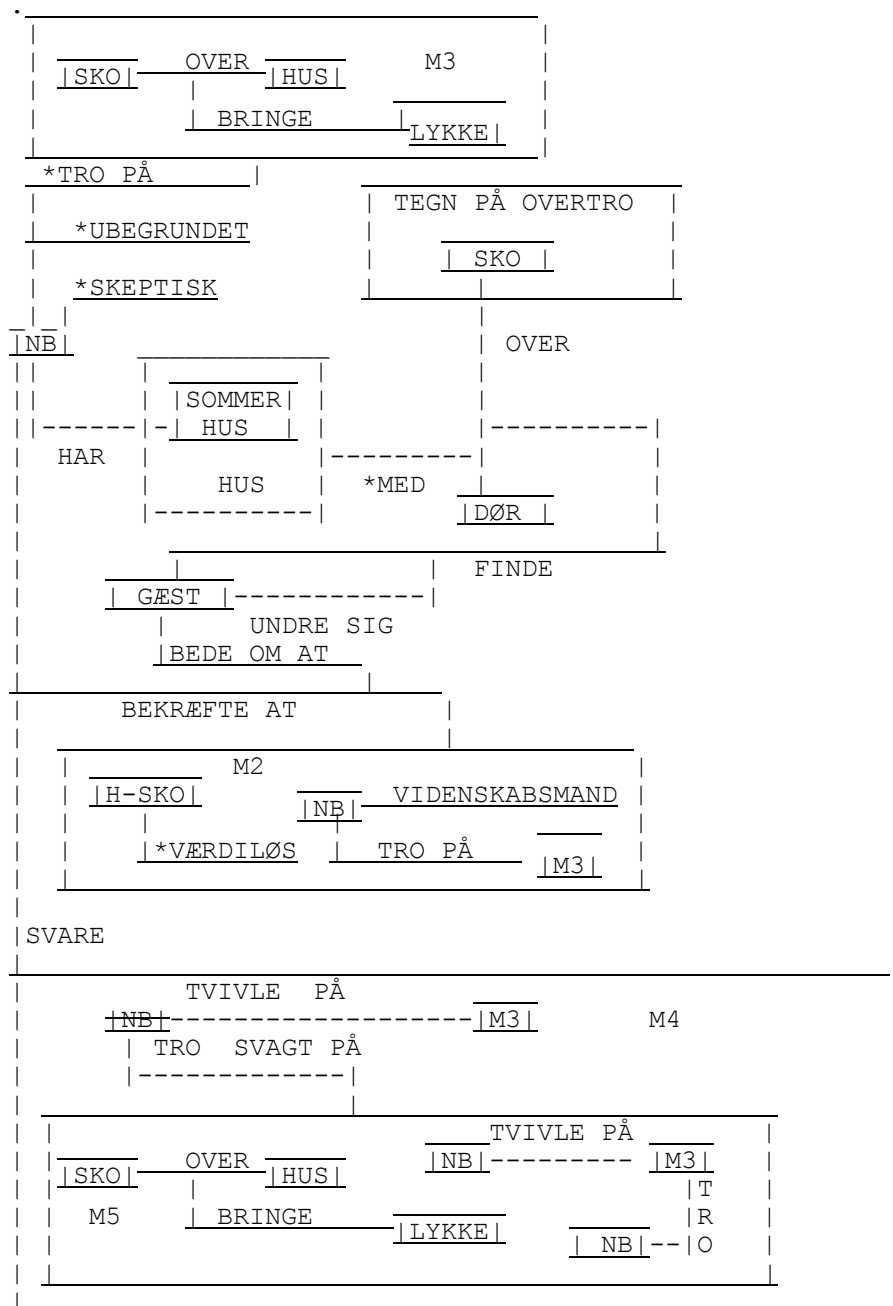
(r) 'Niels Bohr tror svagt at (M5)'

Model 5:

(s) 'Niels Bohr tvivler på (M3)'

(t) 'hestesko bringer lykke'

(u) '*Niels Bohr tror på (M3)'

§ 52 Klassifikationssystemer

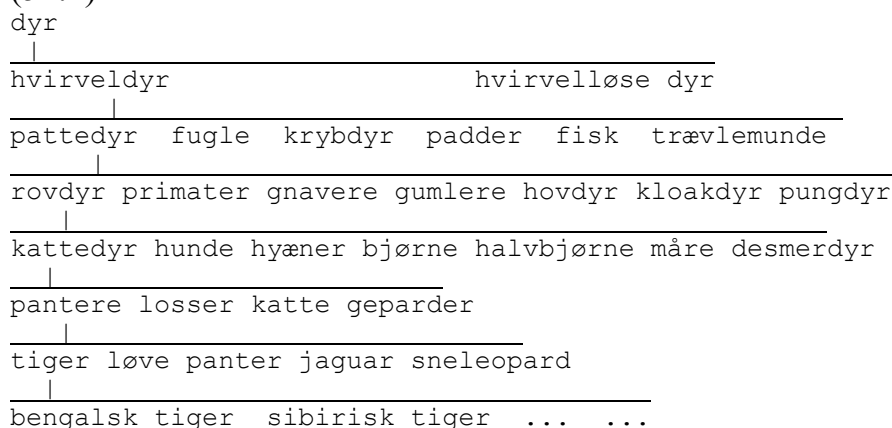
I § 37 er det blevet vist at begreber i den tematiske teksttolkning ikke skal betragtes som kategorier eller klasser defineret ved nærmeste art og adskillende kendemærker, men som gestalter med familieligheder til de eksempler som falder under begrebet. Her skal det så beskrives at begreber i den motiviske tolkning nødvendigvis må være kategorier eller klasser med definitioner i et klassifikationssystem. Det er netop pointen i den pentagrammatiske model, at tekster har flere forskellige funktioner samtidig. For ord i tekster gælder det altså at de både - i den tematiske tolkning som bygger på de semantiske morfemer - fungerer som tekstens repræsentation og udvælgelse af hvad sproget og dets system tilbyder af betydnings- og tolkningsmuligheder, og - i den motiviske tolkning som bygger på den grammatiske analyse af de grammatiske morfemer - fungerer ved at henvise til størrelser der opfattes som defineret ved nærmeste art og adskillende kendemærker inden for et klassifikationssystem. Derfor skal den mere traditionelle begrebslære og logik også gennemgås her; det skal dog nævnes at fremstillingen i det følgende ikke kun beskriver deduktive og induktive argumentationsformer, men også abduktive, og ikke blot beskriver klassifikationssystemer, men også topiske systemer.

For at det foregående apparat kan virke er det nødvendigt at sprogbrugere har ordnet hele deres ordforråd i store klassifikationssystemer. Har sprogbrugerne ikke adgang til ordforrådet i en sådan systemiseret form, ville det ikke være muligt at identificere motivgenstandene i de mentale modeller, fx at *hus* og *sommerhus* er ord for samme motivgenstand, og at *en sådan tingest* og *en hestesko* også er det. Man må antage at mennesket har oplagret ordforrådet således at bevidstheden har umiddelbar adgang til hvilke ord der implicerer hvilke ord. Ved en **klassifikation** bestemmer man a) ved hjælp af størrelsernes eksklusivitet hvilken **klasse** 'genstanden' hører til, b) ved hjælp af størrelsens implikationer hvilke **underklasser** den omfatter, c) ved hjælp af størrelsernes alternation hvilke **sideklasser** der findes. Efter således at have bestemt **begrebsomfanget**, kan man også søge at bestemme **begrebsindholdet** ved at beskrive størrelsernes præsuppositioner og bestemme hvilke **egenskaber** der er **kriterielle** (essentielle) og hvilke der er **tilfældige** (accidentielle).

Enhver definition forudsætter et klassifikationssystem. Et klassifikationssystem ordner en række genstande i forhold til hinanden således at nogle klasser er inkluderet i andre. Hvis man fx definerer 'en tiger' som *den største af kattearterne*, så har man dels peget på den nærmeste art (*kattearterne*), dels på de adskillende kendemærker (*den største*); og denne definition forudsætter at man har et zoologisk klassifikationssystem som kan se således ud:

(52.2)

Klassifikationssystemet er således indrettet at hver af de overordnede klasser kan inddeles i flere underklasser, fx kan klassen af 'rovdyr' inddeles i underklasserne 'katte, hunde, hyæner' osv. Rækken af underklasser under den samme overklasse er i forhold til hinanden sideklasser. Kært barn har mange navne, således også de væsentlige størrelser inden for klassifikationen: overklassen kan også kaldes *hypononym*, underklassen for *hyponym* og sideklasserne for *cohyponym*, men disse ord betegner snarere ord, eller forhold mellem ord, end forhold mellem motivgenstande. Ordene *art*, *form* kan både bruges om overklassen og om underklassen, og inden for zoologien skelner man mellem *type*, *stamme*, *række*, *klasse*, *orden*, *familie*, *slægt*, *art*, men disse ord er begrundet med at klassifikationssystemet også afspejler den udviklingshistoriske afstamning. De mest praktiske betegnelser er i denne sammenhæng, dvs. om motiver som er dele af mentale modeller, *overklasse*, *underklasse* og *sideklasse*.

Hvis klassifikationssystemet er udtømmende vil overklassens omfang udgøre summen af underklassernes omfang. Der findes altså ikke andre 'rovdyr' end 'katte', 'hunde', 'hyæner', 'bjørne', 'halvbjørne', 'måre' og 'desmerdyr'. Relationen mellem sideklasser er den at de er alternativer: et 'rovdyr' er enten en 'kat' eller en 'hund' eller en 'hyæne' osv. Hvis man taler i ubestemt form og generelt, vil underklassen implicere overklassen: *alle kattedyr er rovdyr*, mens det omvendte ikke er tilfældet; hvis man taler i ubestemt form og specifikt vil overklassen implicere underklassen: *nogle rovdyr er kattedyr* - og det vil ikke være rimeligt at sige det omvendte: *nogle kattedyr er rovdyr*, for så har man sagt for lidt, og det vil blive opfattet som en benægtelse af at 'alle katte er rovdyr'. Taler man i bestemt form implicerer underklassen overklassen.

Man kan skelne mellem **klasseomfang**, extension, der er mængden af individer som klassen omfatter - og **klasseindhold**, intension, som er antallet af bestemmelser der indgår i definitionen af klassen. Overklassens klasseomfang er større end underklassens, mens underklassens klasseindhold er større end overklassens. Der er flere individer der er rovdyr end individer der er kattedyr. Omvendt med klasseindholdet. Klassen af 'rovdyr' kan indholdsmæssigt bestemmes som 'et pattedyr der æder kød', mens klassen 'kattedyr' må bestemmes som 'et rovdyr (dvs. et pattedyr der æder kød) som hører til kattedefamilien'. Der er altså flere indholdsbestemmelser på underklassen 'kattedyr' end på overklassen 'rovdyr'.

Til ethvert klassifikationssystem hører der således indholdsbestemmelser af de enkelte klasser. Det er disse indholdsbestemmelser der i definitionerne blev kaldt **nærmeste art** og **adskillende kendemærker**. Kendemærker kan også kaldes egenskaber eller træk; det er dem der adskiller den ene sideklasse fra den anden. 'Pattedyr' har fx følgende

egenskaber, træk eller indholdsbestemmelser: 'de er hvirveldyr, stedsevarme, de er hårklædte og hunnen har brystkirtler der afsondrer mælk til næring for nyfødte unger'. Alle disse træk adskiller dem fra andre kategorier, på forskellige niveauer af systemet: ryghvirvlerne adskiller dem fra leddyr og orme, stedsevarmen fra de vekselvarme krybdyr, padder og fisk; hårene adskiller dem fra de fjerklædte fugle, og brystkirtlerne adskiller pattedyrene fra alle de andre og de sjældne pungdyr.

Pattedyrene har også andre træk eller egenskaber, som dog ikke gælder uden undtagelser; de fleste pattedyr har lunger og lever på jorden. Undtagelserne er at hvalerne lever i vand og flagermusene i luften. Man kan således skelne mellem de træk eller egenskaber som er **kriterielle** eller essentielle (nemlig for det inddelingssystem man går ud fra), og så træk som er **tilfældige**.

Der findes klassifikationssystemer inden for alle provinser af den encyklopædiske viden. Og det er vigtigt at holde fast ved at klassifikationssystemet klassificerer vores viden som den konstrueres i de mentale modeller og ikke virkeligheden. I den terminologiske forvirring som råder på dette felt - *klasser* kan fx også hedde *kategorier*, *begreber* - skelnes der ikke altid mellem sproget, vores viden om virkeligheden og virkeligheden selv: ordet *egenskab* antyder at det er virkeligheden man taler om (det er rovdyr der har egenskaberne, ikke klassen af rovdyr), mens ordet *klasseindhold* antyder at det blot er tankestørrelser eller ord der er tale om.

Klassifikationssystemet er et system af begreber i de mentale modeller og sættes i forhold til hinanden ved definitioner. Der er altså kun tale om motivgenstande ikke om genstande. Men det er så også vigtigt at se at nogle klassifikationssystemer kan være mere nyttige end andre i forhold til den virkelighed som omgiver teksten, fordi de afspejler denne omgivende verden bedre og mere præcist i forhold til bestemte hensigter. Et klassifikationssystem der tillader os at forholde os mere hensigtsmæssigt til verden, er bedre end et der ikke tillader os at forholde os så hensigtsmæssigt. Et godt eksempel på dette er det kemiske klassifikationssystem - som jeg ikke skal komme nærmere ind på her - men som er så udtømmende og stringent bygget op at man på grundlag af det har kunnet hævde at der måtte findes bestemte stoffer som dengang da påstanden blev fremsat, endnu ikke var kendte eller fundet på jorden, men som man så senere har fundet. På den anden side kan man se at det zoologiske klassifikationssystem stadig må revideres, når man finder ud af mere om de forskellige arter, og når man finder helt nye dyrearter. Ord som *hvalfisk*, *abekat* vidner om sådanne revisioner af systemet i tidligere tid.

Det skal også siges at de naturvidenskabelige klassifikationssystemer er dem der i højeste grad er blevet afprøvet, og i det hele taget bedst kan afprøves på virkeligheden. Der findes klassifikationssystemer på en mængde andre områder, fx sociologi og litteraturvidenskab, og på disse områder vil virkeligheden ganske simpelt ændre sig efter de klassifikationssystemer der laves. Her skal gives nogle eksempler på klassifikation inden for forskellige vidensområder:

(52.3)

Metaphyterne inddeles i *cryptogamer* (sporeplanter) og *phanerogamer* (frøplanter). Den første af disse grupper inddeles videre i *thallophyter* (løvplanter uden adskillelse mellem løv og stængel, fx tang) og *bryophyter* (mosplanter) samt *pteridophyter* (bregner), mens den sidste gruppe som også benævnes spermatophyter, inddeles i *gymnospermer* (koglebærende planter) og *angiospermer* (blomsterplanter), der atter inddeles i *dicotyledoneae* (tokimbladede) og *monocotyledoneae* (een-kimbladede),

hvorefter inddelingen forgrener sig i mangfoldige planteslægter og arter, som beskrives i botanikken, hvis systematik imidlertid ikke har nået den samme grad af "naturlighed" og sikkerhed som zoologiens, hovedsageligt fordi det kun i langt ringere grad har været muligt at kontrollere den ved hjælp af forsteninger.

Jørgen Jørgensen: *Psykologi paa biologisk grundlag*, 1963, Kbh. side 50.

(52.4)

Først vil det dog være nødvendigt alene ud fra oprindelsen at udskille en gruppe, som ofte blandes sammen med ordsprogene. Det er *maksimer*, *aforismer* og *bevingede ord*. De har alle tre det tilfælles, at de kan henføres til en bestemt forfatter, og adskiller sig derved afgørende fra ordsprogene, som altid er anonyme af oprindelse.(...) Det materiale, der nu er tilbage, de *anonyme faste vendinger*, kan først deles i to grupper: 1) de som angår mennesket, 2) de som udelukkende angår naturen omkring os og ikke billedligt anvendes om menneskelige forhold.(...) Gruppe 2, som kan benævnes *regler*, omfatter erfaringssætninger om vejrlig, årstidernes skiften, jordens dyrkning og lignende. (...) de af sprogets faste anonyme vendinger, som handler om mennesket eller menneskelige forhold eller billedligt kan bruges herom (...) kan på grundlag af sætningsformen opdeles i 3 hovedgrupper: 1) de faste vendinger, som i sig selv udgør fulde sætninger, 2) de som indgår som led i sætninger, 3) de som har replikform.(...) Gruppen (den første, OT) kan underinddeles på mangfoldige måder, men det almindeligste skel er nok det, der drages mellem de vendinger, som ikke skal forstås bogstaveligt men billedligt, *metaforiske ordsprog* (f. eks. "Tomme tønder buldrer mest") og de vendinger som skal forstås bogstaveligt, de ikke metaforiske ordsprog, man kunne foreslå at kalde dem *sentenser* (f. eks. "Den dag der går med glæde, kommer ikke igen med sorg").(...) *Ordsprog* kan nemlig dels betegne 1) *faste vendinger i almindelighed*, dels herunder specielt 2) *de anonyme faste vendinger*, dels herunder specielt 3) *sådanne anonyme faste vendinger, som angår mennesket*, dels herunder specielt 4) *sådanne anonyme faste vendinger, som angår mennesket og har fuld sætningsform*, dels herunder specielt 5) *sådanne anonyme faste vendinger, som angår mennesket, har fuld sætningsform og bruges billedligt*. (...)

Iver Kjær og Bengt Holbek: *Ordsprog i Danmark*. Kbh. u.å., side 14-19.

Sker henvisningerne fra ordene i en tekst først til underklasser og siden til overklasser, sker der en bevægelse opad i et klassifikationssystem, kaldes det at man med teksten foretager en *abstraktion*. Ordet kommer fra latin hvor det betyder 'det at trække noget fra'. Overklasserne er altså klasser hvor man har trukket nogle indholdsbestemmelser fra. Omvendt vil man sige at underklassen er konkret i forhold til overklasserne. Således er **abstrakt** og **konkret** ikke egenskaber ved klasser, men relationer mellem klasser som kun giver mening i tolkningen af en tekst der forudsætter et klassifikationssystem. En betegnelse kan altså ikke i sig selv være konkret, men kun være konkret i forhold til en eller flere andre betegnelser.

Læg mærke til at abstraktion kun har noget med ordene at gøre, ikke med motiverne, motivgenstandene eller motivforholdene. Henvisning til Niels Bohr med ordene *professoren*, eller *De* eller *Jeg* forandrer ikke manden som person. Abstraktionsforholdene har derfor alene med forholdet mellem afsender og modtager at gøre, eller med størrelsernes relevans, ikke med den virkelighed ordene henviser til.

Og abstraktion, trækken fra, seen bort fra, viser således netop at klassifikationssystemer altid er en menneskelig tekstlig aktivitet og ikke alene bestemmes af de fænomener som

klassificeres, men også af den interesse der styrer denne aktivitet. Man kan jo nemlig selv vælge hvad man i en tekst vil se bort fra, og hvad man modsat vil lade være tilbage og fremhæve som det væsentlige. Det kan jo nemlig let være således at den samme totalmængde af elementer, planter, faste vendinger eller hestesko, kan klassificeres lige fuldstændigt på flere forskellige måder.

Man kan lave et simpelt eksempel. Vi har en mængde der består af 'en dreng', 'en ko', 'en kvie', 'en kvinde', 'en mand', 'en pige', 'en tyr' og 'en tyrekalv'. Man kan nu inddele dem i klasser efter om de er dyr eller mennesker: 'dyr': 'ko', 'kvie', 'tyr', 'tyrekalv'; og 'menneske': 'dreng', 'kvinde', 'mand' og 'pige'. Det var ét klassifikationssystem. Man kunne også inddele dem efter om de er udvokset eller unger: 'voksne': 'ko', 'kvinde', 'mand', 'tyr'; og 'unger': 'dreng', 'kvie', 'pige', 'tyrekalv'. Det var en anden klassifikation. Endelig kan man inddele dem efter deres køn, 'hunkøn': 'ko', 'kvie', 'kvinde', 'pige' og 'hankøn': 'dreng', 'mand', 'tyr', 'tyrekalv'. Det var den tredje klassifikation. Man kunne selvfølgelig godt slå de tre klassifikationssystemer sammen i et hierarkisk system; man kunne fx sige at man først inddeler i 'dyr' og 'mennesker'; hver af disse klasser inddeles i 'voksne' og 'børn', og hver af disse grupper i 'hunkøn' og 'hankøn'. Så ville man få en pyramide hvor man på vej opad først abstraherer fra 'køn', så fra 'alder', og sidst fra 'zoologisk art'. Men denne rækkefølge er ikke indbygget i mængden af individer som vi startede med. Man kunne lige så godt have valgt en anden rækkefølge, fx først at abstrahere fra 'art', så fra 'alder' og 'køn'. Man kunne faktisk lave 8 forskellige hierarkiske klassifikationssystemer over de 8 individer som udgør den totale mængde af individer. Og det er interessen der styrer hvilken en af de 8 muligheder man vælger. Hvad er nemlig hensigten overhovedet med at lave klassifikationssystemet? Hvad har man mest brug for at kunne skelne imellem når man laver tekster? Skal man fordele sovepladser, skelner man med individerne i eksemplet nok først mellem dyr og menneske, så mellem voksne og børn og sidst mellem køn. Men gælder det strålingsfare, som især er farligt for fostre, skelner man nok først mellem køn, så mellem voksne og unger, og sidst mellem dyr og mennesker. Klassifikationssystemet er indrettet efter sit formål. Kortet er kun nyttigt for den der skal finde rundt i landskabet. Og kort i forskellige størrelsesforhold bruges til forskellige former for rejse gennem landskaberne.

Det er ikke alle klassifikationssystemer der er tilfældige i denne betydning. Det er kun de klassifikationssystemer hvor der er krydsklassifikation, dvs. hvor alle individer bestemmes på alle de træk eller egenskaber der er på spil. Det zoologiske system er fx ikke krydsklassificerende i alle dele. Det er således kun inden for pattedyrene man kan skelne mellem rovdyr, gnavere og hovdyr. Det kan man ikke inden for fuglene og fiskene. Her må underinddelingen ske på grundlag af andre kriterier, som på den anden side ikke passer til pattedyrene. Men inden for de krydsklassificerede områder er der altid flere forskellige klassifikationssystemer og flere forskellige hierarkiseringer af klassifikationerne. Således kunne *hesteskoen* i tekst (48.2) siges at implicere overkategorien: 'tegn på overtro' og overkategorien 'værdiløse ting' (på grund af ordene *en sådan tingest*). Men man kunne jo også have fundet overbegreberne 'ting af jern', 'gamle almueredskaber', 'hesteelskersouvenir' eller hvad ved jeg. Og det er netop derfor det hører med til den mentale model hvilke af disse mulige abstraktionsretninger der vælges i netop denne historie.

Som et kort over et landskab, kan også en mental model være mere konkret (eller abstrakt) end en anden mental model. Jo mere udbygget en mental model bliver, des mere konkret bliver den. Mentale modeller er repræsentationer af situationer, tilstande,

begivenheder og begivenhedsforløb. Som repræsentationer kan de være mere eller mindre konkrete, dvs. detaljerede; der kan være flere eller færre motiver repræsenteret i modellen. Indholdet, intensionen (som staves med *s*), af en mental model, dvs. antallet af semer og motiver er større i den konkrete end i den abstrakte mentale model.

Det er mere eller mindre meningsløst at sige det omvendte, nemlig at omfanget, extensionen er større af den abstrakte mentale model end af den konkrete. Det ville jo nemlig betyde at der er flere situationer i virkeligheden der svarer til den abstrakte mentale model end til den konkrete. Der er logikere der faktisk gerne siger dette, og det er på sin vis også rigtigt, men det er i vores sammenhæng nærmest meningsløst. Derimod kan det samme forhold formuleres lidt anderledes, og så har det mening: det er lettere at lave en abstrakt model som er i overensstemmelse med virkeligheden, end det er at lave en mere konkret model over det samme udsnit af virkeligheden. Der er nemlig flere begrænsninger på hvilken model der korresponderer med hvilken virkelighed når modellen er konkret end når modellen er abstrakt.

Tag eksemplet med anekdoten om Niels Bohr. Den mentale model (50.1) er mere abstrakt end den mere udbyggede mentale model (50.6), som omvendt er mere konkret idet den har flere motiver. Det betyder så igen at det er mere sandsynligt at (50.1) er i overensstemmelse med virkeligheden end at (50.6) er det. Og begge er de mere abstrakte end den endelige model (51.10). Den er således den mest konkrete mentale model og dermed den mindst sandsynlige. Det svarer meget godt til den informationsteoretiske definition af information (se § 11), hvorefter informationmængden er omvendt proportional med sandsynligheden. Model (50.10) er således mere informativ end (50.6), som igen er mere informativ end (50.1), fordi de to første er mere usandsynlige.

Det betyder så igen at motivtolkningsprocessen kan ses som en stadig konkretiseringsproces eller som en stadig informationsmaksimeringsproces. (Og motivtolkningsprocessen er defineret som en del af det der sker på indholdssiden, når enten afsender eller modtager forbinder udtryk og indhold.) Det er intuitivt helt evident at jo længere motivtolkningsprocessen skrider frem, des mere konkret bliver den mentale model, og des mere information indeholder den.

Det kan således kaldes et aksiom i beskrivelsen af indholdssiden, at tekstfortolkningsprocessen altid er en bevægelse fra en mere abstrakt mental model til en mere konkret og informativ mental model - helt uafhængigt af om teksten i sin sammenkædning af motivgenstande skulle bevæge sig fra mere konkrete betegnelser til mere abstrakte, hvad der kaldes generalisering, eller omvendt fra mere abstrakte til mere konkrete betegnelser for de samme forhold, hvad der kaldes eksemplifikation.

§ 53 Definitioner

Eksklusive klasser og unikke elementer i disse klasser forudsætter definitioner af 'genstandene'. En gammel regel for hvorledes sådanne definitioner skal laves, lyder således: *definitio fit per genus proximum et differentiam specificam* - man definerer ved at angive **nærmeste art og adskillende kendetegn**⁴⁶. Definitionen hviler altså altid på at der findes en klassifikation af alle de ting man vil tale om. Der hører to forskellige dele til definitionen, dels en angivelse af hvilken art eller klasse definiendum hører til (sammen med en række andre beslægtede motivgenstande), dels en angivelse af ved hvilke

---

46. Kamlah, Wilhelm & Paul Lorenzen, 1973: *Logische Propädeutik*, Mannheim.

kendemærker eller egenskaber definiendum så adskiller sig fra alle de andre fænomener som hører til samme klasse.

(53.1)

En hangar er en bygning til opbevaring af flyvemaskiner og materiel.

hangar er definiendum, *en bygning* angiver den nærmeste art eller klasse; en hangar hører altså til klassen 'bygning' - sammen med en række andre fænomener som fx lader, villaer, højhuse, garager. Blandt bygninger adskiller hangarer sig fra de andre ved det kendemærke at de beregnet til *opbevaring af flyvemaskiner og materiel*. Disse kendemærker er tilstrækkelige til at man kan adskille hangarer fra alle andre bygninger. Definition ved nærmeste art og adskillende kendemærker sikrer at kun de nødvendige og alle de tilstrækkelige indholdstræk ved begrebet kommer med. En definition der ikke rammer den nærmeste art, men en fjernere, er for generel og derfor ikke brugbar. Man kan ikke på grundlag af en sådan definition konstruere en mental model af den virkelighed teksten er et udsagn om. Det ville være upraktisk at definere 'en hangar', ikke som *en bygning*, men som *en forarbejdet genstand (til opbevaring af flyvere)*. Definitioner hvor kendemærkerne ikke er adskillende, bliver også for generelle. Der ville ikke være forskel på en 'garage' og en 'hangar' hvis man definerede dem som *en bygning til opbevaring af transportmidler*.

Endelig skal det siges at både arten og de adskillende kendemærker skal dreje sig om forhold som er væsentlige i sammenhængen, for at den kan bruges som grundlag for konstruktionen af en mental model. Man kan godt definere fx 'et menneske' entydigt uden egentlig at nævne væsentlige egenskaber: *Et menneske er et tobenet væsen som ikke har fjer*. Ret mange andre tobenede væsener end engle, fugle og mennesker findes der ikke, så definitionen er entydig nok, men den siger ikke ret meget væsentligt om mennesket. Netop de mange definitioner der findes af 'et menneske', viser hvor mange forskellige opfattelser der findes af hvad der er det væsentligste kendemærke: *et tænkende dyr, et politisk dyr, en nøgen abe, et værktøjsbrugende dyr, et arbejdende dyr, et besjælet dyr* osv. På denne måde er det at finde realdefinitioner for ting og begreber også et led i den proces at finde de væsentligste træk ved fænomenet.

Vil en sprogbruger ved hjælp af en tekst henvise til en mental model, må det forudsættes at alle genstande i den mentale model er defineret. Det er imidlertid også tydeligt for alle der vil skrive tekster som gør krav på sandhed i mere præcis forstand, at der ikke findes et sådan entydigt sæt af definitioner, men at begreber er prototyper af familieslægtsskaber. I tekster sørger sprogbrugere derfor for at lave ikke blot eksklusive, men også teoretisk adækvate definitioner. Til en teoretisk definition hører mere end selve definitionsformularen med definiendum og definiens, med nærmeste art og adskillende kendemærker. I en teoretisk definition sker der ofte en indkredsning af definiendum, overvejelser over ordets etymologi, fænomenets opståen og tilblivelse, opregning af hvilke dele fænomenet består af eller hvilke elementer der indgår i det.

(53.2)

Som man kan læse i enhver indføring i anarkismen, kommer ordet "anarki" af det græske "anarchos", der betyder noget i retning af *fravær af autoritet eller regering*. I almindelig sprogbrug betyder "anarki" *uorden* eller *kaos*. At ordet har fået denne betydning er en konsekvens af den herskende opfattelse, at hvis man fjerner enhver

autoritet og regering, så bliver resultatet uorden og kaos. Anarkisterne selv betragter anarkiet, det autoritetsløse samfund, som den højeste form for orden, hvad der har fået en prægnant formulering i slagordet: "Anarki eller kaos!" Som den første tog Proudhon i 1840 skældsordet på sig og kaldte sig anarkist. (...) Der er en række forskellige anarkismer: individualistisk anarkisme (Max Stirner), mutualisme (Proudhon), kollektivistisk anarkisme (Bakunin), kommunistisk anarkisme (Kropotkin), anarko-syndikalisme og pacifistisk anarkisme (Tolstoj). Men der er en enhed i denne mangfoldighed. Alle fornægter autoriteten og hylder individets autonomi, dets selvbestemmelse og selvrealisering.

Ruddi Welzel: *Det anarkistiske menneske*, Kbh, 1979, side 15.

Denne definition består i rækkefølge af: etymologi, udelukkelse af alternativer, angivelse af hvilken sammenhæng definitionen bruges i, selve definitionen med nærmeste art (*samfund*) og adskillende kendemærke (*autoritetsløse*), oprindelsen, beskrivelse af kriterielle og tilfældige træk, opregning af underkategorier i fænomenet.

De fleste tekstlige definitioner består af to forskellige afdelinger - ligesom gode zoologiske museer. På et godt zoologisk museum er der to afdelinger: den systematiske samling og den økologiske. I den systematiske samling står dyrene opstillet efter deres slægter og arter og rækker. Dvs. alle rovdyrene står for sig og hovdyrene for sig osv. I den økologiske samling står dyrene opstillet efter hvor og hvordan de lever. Altså efter deres tilfældige træk og deres udbredelse. Rigtig forståelse af dyrene får man først ved begge samlinger. På samme måde med definitioner. Det er ikke nok at give den systematiske beskrivelse af ordets betydning, dvs. begrebets nærmeste art, adskillende kendemærke (kriterielle træk) og evt. dets underkategorier, man må også give de tilfældige træk og deres udbredelse, dvs. distribution.

Hvis man vil danne sig et billede af hvorledes mennesket, når det læser og forstår en tekst, fungerer, må man antage at begreberne er oplagret således at bevidstheden både kan søge systematisk og økologisk efter dem. For at kunne identificere *huset* som *sommerhuset* må man have adgang til den systematiske samling af ord hvoraf det fremgår at det ene impliceres af det andet. For at kunne vide at *indgangsdøren* hører til det *sommerhus* man allerede har hørt om, må bevidstheden have adgang til en økologisk ordnet samling af ord, hvoraf det fremgår at ethvert *hus* har en *indgangsdør*. Af denne økologisk ordnede samling må det også fremgå at når noget er tegn på *overtro*, så må det være anskaffet med vilje fordi ejeren tror at det bringer lykke. Det er den eneste sammenhæng *tegn på overtro* optræder i. Det er udtrykkets økologisk typiske sammenhæng. Det systematiske og økologiske er det samme som tidligere er omtalt som metaforisk og metonymisk sammenhæng.

Til sidst et lige så forbilledligt eksempel på en definition der både er systematisk og økologisk:

(53.3)

Hvad forstås ved økonomi?

Ordet økonomi stammer fra græsk og betyder: *husholdning*. Det svarer til, at vi i daglig tale bruger udtrykket "en god økonom" om en person, som forstår at holde hus med sin indtægt. Om hele samfundets økonomi anvendes tilsvarende udtrykket "samfundshusholdningen".

I forbindelse med ordet *husholdning* tænker man i første række på *anvendelsen* af en given indkomst. Men dette er kun den ene side af begrebet økonomi, som i lige så

høj grad omfatter bestræbelserne på at *erhverve* indkomst. *Det økonomiske liv* opstår som et resultat af bestræbelserne for at indtjene indkomst og anvende den.

For den enkelte er indkomsten og dens anvendelse umiddelbart et spørgsmål om penge. Men i virkeligheden er *pengene kun økonomiens overflade*. Det væsentligste ved en pengeindtægt er dels, hvad man har måttet præstere for at få den, og dels hvad man kan købe for den - bag pengene ligger altså ydelse og varer. (...)

Alt efter, fra hvilken synsvinkel man betragter problemerne, kan man skelne mellem tre hovedformer for økonomi: 1) Personlig økonomi (...) 2. Driftsøkonomien (...) 3. I *nationaløkonomien*(...)

Helge Nørgård: *Nationaløkonomi*, Kbh. 1966, side 15.

§ 54 Modsigelsesfrihed

En afsender eller en modtager kan kun uddrage en tolkning af en tekst, hvis de hver især kan konstruere en mental model af den verden som teksten er et udsagn om. Denne model konstrueres ikke kun på grundlag af de sætningsmeninger med motivgenstande og motivforhold som teksten består af, men også af de slutninger der kan drages af teksten ved ræsonnementer, hvad enten disse er eksplicitte eller implicite.

Særlig vigtig er de motivforhold som modtageren indsætter i sin mentale model på grund af eksplicit argumentation, dvs. brug af logiske konnektiver og andre logiske operatører, fx nægtelser. Eksplicit argumentation bruges i situationer hvor modtageren allerede har en mental model af et givet sagforhold, **modtesen**, og hvor afsenderens hensigt er at forandre modtagerens mentale model af sagforholdet og erstatte den med sin egen model, **tesen**. Ved hjælp af teksten søger afsenderen at få modtageren til at ændre i sin mentale model. Dermed adskiller argumenterende tekster sig fra berettende eller oplysende tekster; disse sidste forudsætter ikke en mental model, men instruerer modtageren om at opbygge en med motivgenstande og motivforhold. Argumenterende tekster forudsætter at der hos modtageren eksisterer en mental model for det pågældende udsnit af virkeligheden, og teksten er så en instruktion om at ændre denne mentale model.

Ved bestemte måder at arrangere den sproglige tekst på kan afsenderen bevirke at modtageren ændrer sin mentale model i en bestemt retning (tesen, **konklusionen**) fordi bestemte motivforhold, og bestemte logiske forhold, **argumenterne** (eller præmisserne) anerkendes som sande. Bevægelsen i ræsonnementet går altså fra motivforhold i mentale modeller, som begge parter anerkender som sande, over principper om forhold mellem mentale modeller, til den mentale model som omfatter de motivforhold som den ene hævder og den anden betvivler, og bevægelsen sker med en eller anden grad af nødvendighed.

Det typiske og fuldt udbyggede ræsonnement⁴⁷ består af følgende dele: nogle **oplysninger**, nemlig om motivgenstande og deres motivforhold som kan anerkendes og indbygges i de mentale modeller af begge parter, et eller flere **principper** for forhold mellem mentale modeller eller for forhold mellem klasser af genstande, betegnet ved

---

47. Toulmin, Stephen, (1958) 1969: *The Uses of Argument*, Cambridge University Press, Cambridge, GB. Betegnelserne er mit forsøg på at oversætte Toulmins termer således: *oplysninger* = *data*, *principper* = *warrants*, *resultat* = *claim*, *modifikation* = *qualifier*, *støtte* = *backing*.

logiske operatører, principper som er mere almene eller generelle end oplysningerne, fordi de er metaudsagn om mentale modeller, principper som henviser til klasser af de genstande og situationer som oplysningerne handlede om.

Enten er principperne i sig selv acceptable for begge parter, og så kan de stå alene som bro over uenighedens kløft, eller også kræver også princippet sandsynliggørelse, som det får i form af sætninger der optræder som **støtter** for princippet, dvs. udsagn som 1) kan anerkendes af begge parter, som 2) er mere konkrete end principperne og som 3) gør det sandsynligt at principperne er gyldige. Sidste del (dvs. det logisk set sidste led, som imidlertid godt kan stå som den første sætning) er **resultatet**, en af de mentale modeller som princippet handlede om. I ræsonnementer kan der også optræde visse **modifikationer** af resultatet, dvs. angivelser af i hvilken grad resultatet kan tillægges sandhedsværdi. Et simpelt tilfælde med våde fliser kan bruges som eksempel: tese og konklusion: *det har regnet i nat*, modtese: *det har ikke regnet i nat*, oplysninger: *fliserne er våde her til morgen*, princip: *hvis det regner bliver fliserne våde*, resultat: *det har regnet i nat*, modifikation: *sandsynligvis*.

I autentiske argumenter plejer man ikke at trampe så meget i det, for som regel vil man, når man ræsonnerer, antage at læserne eller tilhørerne selv kan drage de konklusioner der skal drages, eller selv kan indsætte de led i ræsonnementskæden der måtte mangle, især de mest indlysende principper; for det gælder om ikke at spilde tiden med at sige det som er *overflødig* at sige:

(54.1)

"I henhold til den vanlige og anerkjente betydningen av "flertydig" vil påstanden om at et ord er flertydig innebære at det kan brukes på flere måter, at det ikke alltid blir brukt på samme måte. At ordet "demokrati" kan brukes og blir brukt på forskjellige måter, er åpenbart, og hvis man slår opp i ordbøker, finner man at det skilles mellom flere betydninger." Hvis denne fiktive uttalelse utgjorde en adekvat beskrivelse av den problematiske situasjon vi faktisk befinner oss i når det gjelder oppfatninger angående "demokrati" og "flertydighet", så kunne vi vente at ordets flertydighet ville bli anerkjent av alle. Dette er imidlertid langt fra tilfelle. Flere forskere innen statsvitenskap hevder at betegnelsen er helt klar og entydig. Siden denne oppfatning ikke er så uvanlig, vil vi ta opp noen eksempler på argumentasjon til fordel for at ordet "demokrati" ikke er flertydig. En behandling av dette vil ha en verdi som klargjøring av en del av problematikken omkring flertydighet.

Arne Næss: *Demokratisk styreform*, Oslo 1968, side 15.

Dette er et tydeligt eksempel på argumentation. Næss erklærer ikke blot at ordet *demokrati* er flertydigt og at han vil vise hvad det er. Han argumenterer for at det er vigtigt at undersøge hvad flertydighed er over for en modstander der mener at både *demokrati* og *flertydighed* er helt entydige begreber.

I første afsnit af denne tekst er der et ræsonnement der kun indeholder ét princip: hvis man slår opp i ordbøger, finder man at det *skilles* mellem flere *betydninger*. Underforstået er så den oplysning at det er rimeligt og relevant at slå op i ordbøger, og den konklusion at det er væsentligt at skelne mellem flere betydninger. Man kan altså supplere den skrevne tekst med ræsonnementets manglende dele når man læser teksten. Noget egentligt ræsonnement er det dog stadig ikke, fordi der ikke optræder nogen modtese. Det er der først i det andet afsnit af teksten, som da også udgør et temmelig udbygget ræsonnement. Konklusionen her er denne at det er nødvendigt at behandle og klargøre hvad *demokrati*

betyder. Princip: *Hvis denne fiktive uttalelse utgjorde en adekvat beskrivelse av den problematiske situasjon vi faktisk befinner oss i når det gjelder oppfatninger angående "demokrati" og "flertydighet", så kunne vi vente at ordets flertydighet ville bli anerkjent av alle.* Oplysning: *Dette er imidlertid langt fra tilfelle.* Støtte for opplysningen: *Flere forskere innen statsvitenskap hevder at betegnelsen er helt klar og entydig, modtelse: Ordet "demokrati" er helt klart, og det er derfor ikke nødvendig å undersøke hva det vil si at ord er flertydige.* Hele citatet står som innledning til bogen og er altså et ræsonnement der begrunder hvorfor det overhovedet er nødvendig å skrive en bok - i modsætning til den innledende fiktive uttalelse der ellers synes å beskrive en tilstand uten problemer, dvs. uten uenighet. Modparten er læserne der ikke indser problemets væsentlighet, og vi overbevises straks om at der faktisk er et problem som må behandles. Ræsonnementet er overbevisende. Resultat: *En behandling av dette vil ha en verdi som klargjøring av en del av problematikken omkring flertydighet.*

Et argument eller ræsonnement består alltid - og det er netop mekanismen i det - både av noget konkret, opplysningen om motivgenstande og motivforhold i en mental model, og av noget mere abstrakt og generelt, princippet om logiske forhold mellom alternative mulige mentale modeller, og så igjen av noget mere konkret: resultatet, den endelige fælles mentale model. Det der adskiller ræsonnementer fra forklaringer, er dette abstraktionshop, fra de mere tidsbundne opplysninger, over prinsippenes hypotetiske og tidløse verden, tilbake til de konkrete konklusjoner. Forklaringer har også opplysninger og resultater, men princippet er ræsonnementet ene om å ha.

Prinsipper har fra Aristoteles tid vært bestemt som de setninger der inneholder ord som *alle, ingen, hvis...så, enten...eller, både...og, hverken...eller, kun hvis...så* og den rekke av ord og vendinger der kan betyde det samme som disse ord, fx: *enhver der..., den der..., kun, såfremt, i tilfælde af, forudsætter, skyldes, beror på, hver gang når, når, om, i fald.* I (48.6) er alle de logisk mulige typer av prinsipper for forhold mellom mentale modeller oppregnet. De intuitive metaudsagn om forholdet mellom ytringer, viser seg således å være prinsippene for hvorledes sprogbrugerer velger mellom alternative mentale modeller for et sagforhold. Det viser seg praktisk i tekster at alle de logiske konnektiver meningsmessig er beslægtede således at de i bestemte konstruksjoner (ofte sammen med ordet *ikke*) kan betyde det samme; det kan nok bedst vises hvis vi igjen velger det helt simple og klassiske eksempel med regnen og den våde gade - argumentet kan formes på forskjellige måder:

(54.2)

Alle steder hvor det har regnet, er gaden våd - det har regnet her - ergo er gaden også våd.

Ingen steder hvor det har regnet, er gaden tør (ikke-våd) - det har regnet her - gaden er ikke tør.

Hvis det har regnet, er gaden våd - det har regnet - gaden er våd.

Enten har det ikke regnet, eller også er gaden våd - det har regnet - gaden er våd.

Det kan ikke være sådan at det har regnet uten at gaden er våd - det har regnet - gaden er våd.

I tilfælde af regn bliver gaden våd - det har regnet - gaden er våd.

Alt dette kan formaliseres i den logiske algebra, og man kan finde både dette og meget andet beskrevet ved formler og bevist logisk i almindelige lærebøger i logik. Det vil jeg ikke gøre her, for det er noget som vi alle sammen, selv om vi ikke kan formulere vores kunnen i ord, i og med vi kan sproget, intuitivt allerede behersker. Det må derfor her være tilstrækkeligt at angive de forskellige former som princippet kan antage: princip-sætninger med *alle*, kaldes **almene sætninger**, princip-sætninger med *hvis...så*, kaldes **implikationer**, sætninger med *enten...eller* kaldes **alternationer**, og med *både...og* kaldes **konjunktioner**.

Mere vigtigt end formaliseringen er det at se at ethvert princip kan bruges både forlæns og baglæns. Lettest vises det ved implikationerne, hvor vi kan kalde første del, *hvis*-sætningen, for **grunden**, og anden del, *så*-sætningen for **følgen**. Man kan nu enten gøre det at man **sætter grunden**, dvs. man påstår at *hvis*-sætningen er sand:

(54.3)

Hvis det har regnet, er gaden våd - det har regnet - ergo: gaden er våd.

Eller man kan **hæve følgen**, dvs. ophæve den ved at benægte *så*-sætningen:

(54.4)

Hvis det har regnet er gaden våd - gaden er ikke våd - ergo: det har ikke regnet.

Der hører altså til hvert princip en af to mulige oplysninger som kan bruges i et ræsonnement: enten den oplysning som det er at sætte grunden, eller den som det er at hæve følgen.

Principper er ofte af **tautologisk** karakter, dvs. de siger ikke mere end der ligger i definitionerne af de ord der indgår i dem. De er pr. definition sande og derfor ikke så informative, de bliver ofte underforstået og udeladt. Det er fx en del af betydningen af ordet *regn* at den gør jorden våd, man får ikke noget nyt at vide, hvis man ellers kender til at bruge ordene. Sluttes man som i de foregående eksempler - dvs. fra oplysning og princip til resultat, hvilket kaldes deduktivt, så kan man ikke, i hvert fald ikke med logisk nødvendighed, hæve grunden eller sætte følgen; det ved alle mennesker, det er en del af deres sprogforfølelse, de ved det når de ved hvad ordene betyder:

(54.5)

*hvis det har regnet er gaden våd - det har ikke regnet - ergo: gaden er ikke våd.

*hvis det har regnet er gaden våd - gaden er våd - ergo det har regnet.

Det kan jo nemlig være at gaden var blevet våd af andet end af regnen, fx kunne nogen have vandet gaden med en haveslange, eller der kunne være sprængt et vandværk.

Ikke desto mindre kan man tit have brug for argumenter af denne ikke-deduktive type; man kan fx være uenige om det har regnet eller ej, det kan fx have betydning for om man skal vande den nysåede græsplæne eller ej. Så kan man have brug for at sige: *Gaden er våd, så det har nok regnet*. Dette er ikke et bevis, men det er stadig et ræsonnement, og det er ved modifikationen *nok* på konklusionen markeret at det ikke er sikkert, men muligt og sandsynligt at konklusionen er sand.

Modifikationen af et ræsonnement kan enten angive at man med **nødvendighed** må antage konklusionen (eller tesen) hvis man har accepteret argumenterne, - eller at konklusionen angiver noget som har **eksistens**, - eller at der er **mulighed** for at konklusionen er korrekt. Man kan på dette grundlag tale om at der er tre forskellige typer af ræsonnementer: Består ræsonnementet af argumenterne oplysning og princip, kan man som konklusion slutte sig til at resultatet *nødvendigvis* er sandt:

(54.6)

OPLYSNING: *det har regnet*

PRINCIP: *hvis det regner, bliver gaden våd*

RESULTAT: *gaden er våd*

MODIFIKATION: *nødvendigvis*

Denne underkategori til ræsonnement kaldes deduktion. Består argumenterne derimod af oplysning og resultat, kan man slutte sig til at princippet har *eksistens*:

(54.7)

OPLYSNING: *det har regnet*

RESULTAT: *gaden er våd*

PRINCIP: *hvis det har regnet er gaden våd*

MODIFIKATION: *generelt*

Denne slutnings type kaldes **induktion**. Ofte kræver induktion flere parallelle oplysninger og flere tilsvarende parallelle resultater, således at sandsynligheden af eksistensen af princippet fremgår af antallet af parallelle oplysninger og resultater. Argumenterne kan endelig bestå af resultat og princip, og man kan så slutte sig til *muligheden* af oplysningen:

(54.8)

RESULTAT: *gaden er våd*

PRINCIP: *hvis det har regnet er gaden våd*

OPLYSNING: *det har regnet*

MODIFIKATION: *muligvis*

Denne ræsonnementstype kaldes **abduktion**⁴⁸. Abduktion kan opfattes som det i det hele taget at få den ide at sagen kan forholde sig således som angivet i konklusionen, der i dette tilfælde er oplysningen; abduktion er altså den logisk mindst nødvendige, men til gengæld den mest kreative ræsonnementstype, induktionen sammenfatter mange erfaringer i et princip, og deduktion er efterprøvningen af det holdbare i abduktion og induktion.

Tænkning kræver alle tre former for ræsonnement. Et andet - men stadig konstrueret - eksempel kan belyse dette.

(54.9)

Et fotografiapparat som har ligget på skolens lærergarderobe uden at være låst inde, er forsvundet. 'Lejlighed gør tyv, så der er nok nogle elever der tilfældigvis er kommet

48. Andersen: Henning, 1973: *Abductive and deductive change*. Language 1973, Peirce, Ch.S., 1887: *Selected Writings*, ed. by Phillip P. Wieder, 1958, side 368.

forbi og har set deres snit til at tage det' (det var abduktion). 'Ved flere lejligheder har man på skolen konstateret at værdigenstande der ligger frit fremme, er blevet taget, også af elever som ellers ikke har gjort noget kriminelt - så lejlighed gør åbenbart tyv' (det var induktion). 'Peter og Søren fra 7. u var den dag inde for at aflevere noget på lærerværelset. Lejlighed gør ofte tyv. Det må nok være dem der har taget fotografiapparatet' (det var deduktion med modifikation på princippet, og derfor også modifikation på konklusionen).

Tænkningen skrider således naturligt frem fra abduktion over induktion til deduktion. Forekommer et af leddene for indlysende, er det for kendt for modtageren af meddelelsen - så udelades et eller flere led i ræsonnementet; og på samme måde kan et eller flere af leddene inden for hvert enkelt ræsonnement også udelades. Derfor bliver ræsonnementsstrukturen ikke så let at genfinde i autentiske tekster.

I forlængelse af overvejelserne over at det motiviske indhold af en tekst ikke er konstruktet, men konstruktionsprocessen, kan man bemærke at den tanke at sprogbrugere på grundlag af tekster konstruerer mentale modeller af virkelighedens sagforhold er fuldt tilstrækkelig til at forklare hvorledes sådanne logiske slutninger kan finde sted.⁴⁹

Konstruktionen af mentale modeller på grundlag af deduktion er der redegjort for under gennemgangen af anekdoten om Niels Bohr; *Hvis det regner, bliver gaden våd* instruerer modtageren om at opstille tre alternative mentale modeller: Model 1: 'det regner og gaden er våd', model 2: 'det regner ikke, og gaden er våd', og model 3: 'det regner ikke og gaden er ikke våd'. Af disse 3 modeller er kun den første forenelig med den model som modtageren har opstillet på grundlag af den første præmis.

Induktionen går egentlig ud på at sprogbrugere, i og med de lærer hvilke motivforhold og motivgenstande der hører sammen i samme mentale modeller, også lærer hvorledes man kan opstille eksplicitte regler for hvorledes man vælger mellem alternative mentale modeller og hvilke mentale modeller der ikke er konsistente. Når sprogbrugere har konstrueret et vist antal modeller hvor det regner og gaden er våd - hvad enten de er konstrueret på grundlag af tekster eller på grundlag af sansninger - så har sprogbrugerne også lært at en model hvor det regner uden at gaden er våd, er inkonsistent.

Endelig er abduktionen også brug af processerne der opbygger mentale modeller. *Hvis det regner, bliver gaden våd* instruerer modtageren om at opstille tre alternative mentale modeller: Model 1: 'det regner og gaden er våd', model 2: 'det regner ikke, og gaden er våd', og model 3: 'det regner ikke og gaden er ikke våd'. Af disse tre modeller er kun de to første forenelige med det der tidligere er opbygget i den mentale model. Med andre ord kan det ikke udelukkes at det har regnet; det har muligvis regnet.

De logiske konnektiver og det logiske ræsonnement sikrer altså først og fremmest konsistens i de mentale modeller. Ræsonnementer der overbeviser andre får dem til at ændre på visse af motiverne i modellen for at sikre at modellen er konsistent.

§ 55 Mental model og topos

Man kan definere den mentale model som det billede eller den afspejling der findes i teksten af den faktor i kommunikationssituationen som kaldes 'sagforholdet' - på samme måde som *fortælleren* er det billede der gives i teksten af faktoren 'afsenderen', og *adressaten* er det billede der gives i teksten af faktoren 'modtageren'. Hertil kan man

---

49. Johnson-Laird, P.N., 1983: *Mental Models*, Cambridge University Press, Cambridge, GB.

spørge om da ikke teksten i sig selv er et billede af sagforholdet. Jo, det er teksten også, men den er mange andre ting: den er udtryk for afsenderens holdninger, meddelelse til modtageren, kontakt gennem kanalen og brug af sproget. Og også som udsagn om sagforholdet er teksten andet og mere end et billede af sagforholdet. Den mentale model er en rekonstruktion af den mentale model der afspejler sagforholdet. Temaet er en beslutning om hvilken blandt flere mulige tolkninger af teksten der tages som den der er hensigten med ytringen; temaet er helheden af de abstrakte begrebmæssige modsætninger i teksten, rensset for sagforholdets tid, sted og personer, det som udgør den mentale model i teksten.

Som beskrevet i § 43 er temaet et kort over det kort som teksten kan siges at være i forhold til sagforholdet. Man kan også sige at temaet er en signaturforklaring til det kort som teksten udgør i forhold til sagforholdet. I modsætning hertil er den mentale model et andet kort i større målestok over det samme landskab, en tekst der er et alternativ til teksten. Den mentale model er en parafrase over teksten.

Det er altid forskellene mellem dele af landskabet der kommer over fra landskabet til kortet; det er på samme måde forskelle eller diskontinuiteter i sagforholdet der kommer fra sagforholdet til teksten. Det er således andre typer af forskelle i landskabet som kommer over på et kort over vegetation, end på et kort over befolkningstæthed. På samme måde kan to tekster være udsagn om samme sagforhold, men give forskellige mentale modeller. Teksten har nemlig altid et skema, en eller anden slags signaturer til at opfange forskelle i virkeligheden med. På hvert af de niveauer som er nævnt i § 26: *ord*, *sætning*, *tekstytring* og *situation*, er der skemaer som strukturerer hvorledes delene fra det nærmeste lavere niveau overhovedet kan indgå i helheden, hvorledes de transformeres fra at være en enhed på ét niveau, til at spille bestemte roller, udfylde bestemte felter i et skema på det højere niveau. Som dele af en tekstytring har sætningsmeninger, dvs. 'genstandene og 'forholdene mellem genstandene', således ikke blot deres egen mening, men de udfylder også en bestemt plads i det tolkningsskema som gælder den mentale model af sagforholdet. Er der ikke sætningsmeninger til udfyldning af alle felter i skemaet for teksttolkninger, findes der defaultværdier for de ikke udfyldte pladser. Den mentale model i en tekst kan således defineres som det tolkningsskema, det perspektiv i hvilket sagforholdets elementer, repræsenteret ved sætningsmeningerne, dvs. ved motivgenstande og 'forhold mellem genstande', ordnes.

Mens de logiske regler er metaregler om hvorledes mentale modeller forholder sig til hinanden, dvs. hvorledes de udelukker hinanden og kan forenes med hinanden, er skemaer typer af mentale modeller, dvs. inddelingen af mentale modeller i forskellige underkategorier.

For eksempel kunne sagforholdet i tekst (1.1) BA-BU-BA-BU opfattes i flere forskellige mentale modeller, af hvilke der i teksten er blevet valgt en. Man kunne opfatte sagforholdet i *fordele-og-ulemper-skemaet*, eller i *det-ene-kontra-det-andet-skemaet*. I så fald var den mentale model i teksten blevet hhv.: 'fordele og ulemper ved det nye horn' eller 'det gamle horn kontra det nye horn'. Frank Eriksen har imidlertid valgt et tredje skema, og den mentale model i teksten kan derfor beskrives som: *jeg er ikke specialist, men det nye horn har gjort at verden er af lave - ikke som i de gode gamle dage*.

Den mentale model kan mere præcist beskrives ved at man sætter de gennemgående 'motivgenstande' og 'forhold' dvs. den beskrevne verdens ting, personer og situationer, ind i de tomme felter i det skema der er valgt for tolkning af den mentale model i teksten. Skemaet er som et perspektiv sagforholdet anskues ud fra, og det betyder på den anden

side at der er sider af sagforholdet som fremhæves og bliver tydelige, mens der er andre sider af sagforholdet som er skjulte.

Eller forklaret i kortmetaforen: motivgenstande og motivforhold svarer til et naturligt afgrænset landområde, fx Fyn. Skemaet svarer til den type kort man nu vælger, fx et overbefolkningstæthed. Den mentale model er så indsætningen af det naturlige landområde i en bestemt type kort, altså fabrikationen af eller brugen af et kort over befolkningstætheden på Fyn.

På alle tekstens niveauer findes der skemaer. På ordbetydningernes niveau kaldes skemaerne 'skabeloner' (se § 37); på sætningsmeningens niveau kaldes skemaerne for 'udsagnstyper' (se § 37); skemaerne på teksttolkningens niveau kaldes for 'motivskemaer', og pladserne i disse motivskemaer kaldes *topoi*, det græske ord for 'steder' (ental *topos*). Denne betegnelse er overtaget fra den klassiske retorik hvor *topoi* betegnede 'steder i bevidsthedens landskab' hvor det kunne betale sig at lede efter stof hvis man skulle holde en tale og skulle belyse en sag (dvs. et sagforhold). I det følgende anskues motivskemaerne og deres *topoi* derfor fra afsenderens synsvinkel.⁵⁰

Afsendere er personer der skal finde stof til at belyse en sag, personer der har brug for et skema til at beskrive et sagforhold i, et perspektiv at anskue en sag ud fra. Afsenderes bevidsthed kan lignedes med et landskab. De står midt i det, og det udgør deres videns horisont. Deres horisont kan være vid eller snæver, afhængigt af om de er placeret højt eller lavt i landskabet, i alle tilfælde har den flere sider, den går hele vejen rundt, og de kan med deres opmærksomhed bevæge sig rundt i landskabet. Det er inddelt i provinser eller områder for specialiseret viden. Fx ligger området for udenrigspolitik tæt ved området for historie, mens det ligger langt fra området for bilmotorers indretning og effektivitet, og langt fra området for madvarers kvalitet og egenskaber.

Afsenderes opmærksomhed kan bevæge sig rundt i landskabet. I en sammenhængende tankegang, i en tekst fx, sker det langsomt fra den ene provins til den anden. Man kan også springe. I en radioavis hoppede afsenderen fra oversvømmelse i Somalia til forskellen i tænkemåde hos danskstuderende, som lærer at tænke i helheder, og medicinstuderende, som lærer at analysere i dele. Men en radioavis er heller ikke en sammenhængende tekst.

Skal afsendere i en sammenhængende tekst belyse et bestemt emne, anskueliggøre et bestemt forhold eller argumentere for en bestemt opfattelse, gælder det om at vælge et skema der belyser så mange dele af sagen som muligt. Har afsenderen således fundet et udsigtspunkt i bevidsthedens landskab, et punkt hvorfra sagen kan overskues på passende måde, skal opmærksomheden finde de steder i landskabet som udgør sagforholdet. Med andre ord: når afsenderne har valgt et skema for tolkning af sagforholdet, skal de udfylde pladserne eller felterne i skemaet med ting, personer og situationer fra sagforholdet.

---

50. Togeby, Ole, 1986: *"Steder" i bevidsthedens landskab - grene på ideernes træ. Om at finde stof til at belyse en sag*, Gyldendal, København.

Aristoteles, (1939) 1975: *"The Art of Rhetoric"*, with an English translation by John Henry Freese, The Loeb Classical Library 193, London,

Bornscheur, Lothar, 1977: *Zehn Thesen zur Spannungsfüge des Toposbegriffs*, i Plett, Heinrich H., (Hrsg.), 1977: *Retorik*, München,

Cicero, (1949) 1968: *Topica*, with an english translation by H.M.Hubbell, The Loeb Classical Library 349, London.

Skal en afsender skrive en artikel om en strejke, hvor den mentale model altså er kategoriseret som 'en begivenhed', gælder det om at undersøge: HVEM strejker, HVOR strejker de, HVORNÅR strejker de, og især HVORFOR strejker de. HVEM, HVOR, HVORNÅR og HVORFOR er de væsentlige steder hvor man leder efter stof til belysning af en begivenhed.

Når USAs præsident skal holde tale om landets udenrigspolitik, leder han efter stof på følgende steder: hvad er MÅL for vores POLITIK og hvilke MIDLER har vi til at gennemføre den? Det er de væsentlige topoi i det skema som handler om 'politik' eller mere alment 'begrundelser' af fremtidige handlinger.

Biologen der skal skrive en skolebog og opfatter det i skemaet for 'redegørelser', må først og fremmest spørge HVAD er biologi, hvilke DELE består faget af. De spørgsmål man kan stille til et givet emne udgør steder der skal findes i bevidsthedens landskab. Man kan spørge omkring emnet fra forskellige positioner men spørgehorisonten er begrænset af bevidsthedens omfang og indretning.

Begrebet topos er ikke opfundet til lejligheden. Det var et af de vigtigste begreber i den klassiske retorik. Topik var læren om hvilke steder man finder argumenter til at belyse en given sag. Stadig betyder *topic* på engelsk emne eller genstand for undersøgelse, på latin bruger man ordene *loci communes* og på tysk *Gemeinplätze* om almindelige vendinger eller fraser som kan bruges i taler eller andre tekster.

I den klassiske retorik indgik læren om topoi som en væsentlig del. Retorikken som læresystem bestod af 5 forskellige aktiviteter: inventio (egl. udfindelse), læren om hvordan man finder stof til en sagsfremlæggelse, dispositio, læren om hvordan man ordner det fundne stof, elocutio, læren om hvordan man formulerer eller i sprog udtrykker det ordnede stof, memoria, læren om hvordan man husker det der skal udtrykkes og actio, læren om hvordan man så fremlægger talen.

Begrebet topos har indtil nu kun været defineret ved et billede. Topoi er steder i bevidsthedens landskab, retninger tanken kan tage fra et bestemt udsigtpunkt, lokaliteter hvor man kan finde argumenter til belysning af en sag. Mere præcist kan man sige at topoi er indholdsstørrelser på teksttolkningens niveau, udfyldninger af rammer for opfattelsen, handlingerne i bestemte scenarier, rollerne i drejebøger for sagforholdet. Kort sagt: felter i **de motiviske tolkningsskemaer**. Topoi er altså ikke ord: *op* og *ned*, *fortid* og *nutid* er ikke topoi. Topoi er heller ikke faste forbindelser, fraser eller ordsprog: *den der ager med stude, kommer også med* eller *man skal ikke kaste med sten når man selv bor i glashus* er heller ikke topoi. Det er vendinger man godt kan bruge til at udtrykke topoi i tekster, men det er ikke dem der er det begreb der får en til at finde argumentet. Faste vendinger er fastfrosne tanker; topoi er levende, flydende tanker.

Motivskemaer er **teksttolkningsskemaer**, dvs. **mentale model-skemaer**, skemaer for modeller over forholdet mellem to begreber, skemaer for hvorledes tanker forløber fra den ene ide til den anden, regler for hvorledes man skaber sammenhæng i en tankerække eller tekst. Hvis der i en avis står om en strejke, står der også hvem der laver strejken, hvor, hvornår og hvorfor. Det er nemlig de topoi der er brug for i forbindelse med begivenheder.

(55.1)

110 keramiske arbejdere på Bing og Grøndahls fabrik i Valby nedlagde onsdag arbejdet som en protest mod den overenskomst, som Keramisk forbund har indgået - uden at medlemmerne har haft den til afstemning.

Valbybladet 8.4.1981 side 8.

Her i denne tekst opfattes begrebet *strejke* som en 'begivenhed' med et skema der har felter som udfyldes med begreber som *110 keramiske arbejdere, Valby, onsdag, protest*. Det er felter for HVEM? HVOR?, HVORNÅR? og HVORFOR?. Dette er altså de topoi hvor forfatteren af denne tekst har ledt efter stof i forbindelse med udfærdigelsen af teksten. Topoi er ikke nødvendigvis udtrykt i teksten, de kan ligge som det usynlige bagvedliggende skema som teksten er sat sammen efter.

Når USAs præsident skal holde en tale om landets udenrigspolitik, vælger han at tale om fred i verden og sikkerhed for det amerikanske folk, om de væbnede styrkers overlegenhed og om alliancer og øjeblikkelige politiske handlemuligheder. Alle disse sidste begreber er forbundet med det første, USAs udenrigspolitik, dvs. fremtidige udenrigspolitiske handlinger via de to topoi: MÅL og MIDLER. Politik taler man om ved at tale om mål og midler for de fremtidige handlinger.

Den mentale model er altså relationelle skemaer der etablerer sammenhæng i en tekst. Disse begrebslige forbindere gør hver enkelt del af en tekst relevant for bestemte modtagere. Mentale modeller er på denne måde **traditionsbestemte og traditionsbevarende**. Det er således ikke alle skemaer der er relevante til enhver tid. Fx var det almindeligt i sagatiden at forklare sociale begivenheder ved HÆVN, det var et brugbart topos i den tids argumentationer; det er det næppe i dag. Omvendt vil man i dag forklare mange sociale begivenheder ved ARV eller MILJØ; det kunne man næppe i middelalderen, det var ikke adskilte og veldefinerede begreber, og de ville derfor ikke virke overbevisende som struktureringsskemaer. Topoi hører altså hjemme i bestemte økonomiske, sociale og kulturelle sammenhænge og er ikke eviggyldige love for logik og argumentation. På den anden side er topoi, felterne i motivskemaerne også **uspecifikke og abstrakte**, dvs. brugbare i mange forskellige sammenhænge. De to topoi MÅL og MIDLER, er ikke kun relevante for USAs udenrigspolitik. Enhver der overvejer og begrunder fremtidige handlinger kan gøre brug af disse struktureringsskemaer. En der vil købe en bestemt bil, fx en Saab, kan overveje: hvad er mit MÅL? - Det er transport der på en gang er fordelagtig, nem, komfortabel og sikker. - Hvad er mine MIDLER? - Det er mine økonomiske ressourcer, mine bankforbindelser, det gode tilbud jeg har på hånden. Både USAs præsident og Saab-køberen kan altså bruge de to topoi: MÅL og MIDLER, de passer lige godt på begge emner. Og USAs udenrigspolitik og Saabkøb turde ellers ligge i to forskellige provinser af bevidsthedens landskab. Topoi kan derfor lignedes ved retninger på et kompas. Man kan bruge kompasset lige meget hvor i bevidsthedens landskab man befinder sig, jo højere udsigtspunkt, des bedre udsigt. De forskellige steder i horisonten som vindrosen på kompasset peger på, vil altid pege på emner som det kan være relevant at tage op i diskussionen af en sag. Topoi er lige så uspecifikke og abstrakte i forhold til de emner der er tale om, som verdenshjørnerne er i forhold til et landskab.

Dette uspecifikke og generelle ved topoi gør dem til mere og andet end vaner; de er et middel til at udvide horisonten. Den topiske søgning vil åbenbare sider af en sag som man ellers ikke var kommet på. Senere vil der blive bragt eksempler på dette.

Dette sidste forudsætter dog at topoi selv er ordnet i **skemaer**, dvs. de er altid ordnet systematisk; man kan ikke tale om enkelte topoi uden at tale om dem alle, eller om alle dem i nærheden. Igen kan billedet med kompasset illustrere hvorledes sagen hænger sammen. Vindrosen går altid hele vejen rundt. Spørgehorisonten er på 360°. Hvis spørgehorisonten eller topikken skal være bevidsthedsudvidende, hvis den skal tvinge brugerne til at se nye sider af en sag, er det nødvendigt at den er logisk udtømmende.

Enhver sag skal kunne ses, dels som en enhed der er afgrænset, dels som en proces eller en bølge der ikke kan gribes i flugten, og dels som en del i en større sammenhæng, med en plads og en funktion. Og så er der ikke flere muligheder. På én af de tre måder må man anskue sagen. Spørgehorisonten udgør en afrundet helhed af ideer; nogle af dem er nyttige og væsentlige, andre er uvæsentlige i den givne sag, men de er der alle, for de er der i kraft af deres forskellighed og indbyrdes relationer.

Sammenfattende kan man altså definere mentale modeller således: mentale modeller er tankeskemaer eller relationsbegreber, der på en gang er så almene og abstrakte at de i mange sammenhænge kan perspektivere en sag ved dens relationer til andre sager, og samtidig så specifikke og konkrete at de kun anerkendes i bestemte kulturer og samfund, som de på den anden side også karakteriserer. Topoi hører sammen i et skema der udgør en søgemodel for hvordan man perspektiverer en sag i en argumentation hvor spørgsmålet er åbent, dvs. hverken afgjort ved magt eller beviser. Topoi åbner nye muligheder og videregiver traditionelle skemaer for tanken.

§ 56 Topostræet

Systemet af motivskemaer i en given sociokulturel sammenhæng kaldes en spørgehorisont. Det er et katalog over hvilke steder det kan betale sig at lede efter argumenter fordi man dér ofte vil finde stof der opfattes som relevant for modtageren i forhold til emnet. Spørgehorisonten er ikke et erkendelsesteoretisk bud på verdens indretning, men et praktisk hjælpemiddel til at lave sammenhængende og overbevisende tekster.

Spørgehorisonten fremstilles her som et træ, men det har kun mnemotekniske formål. Man kunne også stille det op som et decimalklassifikationssystem, for det er det. Nogle mentale modeller er hierarkisk overordnet andre, og er altså forudsætninger for at disse andre overhovedet giver mening. Man skal når man læser topostræet begynde i midten, på stammen og så gå udad, enten nedad og udad, eller opad og udad. Først er der tre helt generelle og almene skemaer: '**identitet**', '**realitet**' og '**kvalitet**', dernæst kommer udad de egentlige motivskemaer, som også noteres med enkelte citationstegn. De yderste forgreninger er de egentlige topoi, de noteres med store bogstaver - som andre egentlige semantiske størrelser.

I enhver sag gælder det at det vigtigste man kan spørge om, er 'hvad er det?' Dernæst kan man spørge: 'er det?' og 'hvordan er det?' Svarene på disse spørgsmål er de vigtigste og mest centrale skemaer: '**definition**', 'realitet' og 'kvalitet'. For at formulere det i træbilledet: Stammen i enhver sagsfremstilling er en definition af sagen, den må have dybe rødder i viden om sagens realitet og den må folde sig ud i en beskrivelse af sagens kvalitet

Enhver fremstilling hviler på en 'definition' af sagens centrale begreber. Fx vil en avisartikel om at *en af Viborgs største virksomheder onsdag blev reddet fra at måtte lukke på grund af miljøkrav* forudsætte - uden udtrykkeligt at anføre - en bestemt definition af sagen som en 'redning' med hvad det indebærer. En lærebog i biologi begynder med udtrykkeligt at definere begrebet 'biologi', begrebet 'celle' og begrebet 'liv'.

Dernæst er det nyhedsartiklens opgave at forklare hvorfor papirfabrikken blev reddet og hvordan det skete, og biologibogen beskriver en mængde former og arter og de væsentlige egenskaber, men har også gennemgående spørgsmål som: hvorfor er livets former blevet som de er? 'realitet' og 'kvalitet' er altså i de fleste sammenhænge uundværlige topoi, når man skal lede efter stof.

'Realiteten' i en sag kan man belyse på principielt 3 forskellige måder, afhængigt af hvorledes man opfatter sagen i tid. Man kan enten opstille et 'ræsonnement' over om det er sandsynligt at sagen er en realitet. I dette tilfælde behandler man sagen uden for tiden. Det drejer sig om i kendsgerningerne og antagelsernes tidløse verden at sandsynliggøre noget. Alle fænomener kan på denne måde trækkes ud af historien og gøres til et videnselement som er uden for tiden. Det *er* en kendsgerning at der skete et mord i Finnerup lade, men det *var* en begivenhed der fik følger. Alle begivenheder kan opfattes som kendsgerninger eller sagforhold hvis eksistens man kan opstille ræsonnementer over uafhængigt af tiden.

'**Ræsonnementer**' er logiske argumentationer, syllogismer, logiske slutninger. Ræsonnementer er ofte præget af sætninger med *hvis...så, enten...eller, enhver..., alle..., nogen..., ingen...* De vigtigste topoi i ræsonnementskemaet er: TESE med en RELEVANT MODTESE, og PRÆMISSER, DELE med OPLYSNING, PRINCIP, MODIFIKATION og KONKLUSION, og ARGUMENTFORMER: INDUKTION, DEDUKTION og ABDUKTION således som det er gennemgået i § 48.

Man kan også belyse sagens 'realitet' ved at '**forklare**' den. Man kan forklare hvorfor den skete eller hvorfor den er en realitet, altså vise dens '**årsager**'. Af årsagsskemaer er der tre typer, årsager til 'fysiske forhold', årsager til menneskelig 'adfærd', og årsager til 'sociale forhold'. Hver af disse årsagsforklaringer har tre undertyper, en til de kortsigtede forklaringer, en til de mere langsigtede og en til de evige; de 9 typer har hvert sit navn: de 3 fysiske hedder: PARTIKEL (fx lys forklares som en kæde af partikler), BØLGE (fx lys forklares som en bølgefænomen) og FELT (fx magnetisme forklares som et elektromagnetisk felt, uafhængigt af om metalspånere påvirkes af det). De 3 typer årsager til adfærd: ANLEDNING (fx lejlighed gør tyv), EGENSKABER (forbrydere har en dårlig karakter), ARV OG MILJØ (forbrydere har haft en ulykkelig barndom); og de 3 typer årsager til sociale forhold: 1) PERSONLIGHEDERNE, nemlig enten PSYKOLOGISME (folk er arbejdsløse fordi de er dovne), eller SAMMENSVÆRGELSE (arbejdsløshed skyldes fagforeningernes ublu lønkrav); 2) PERIODEN, nemlig enten MATERIALISTISK FORKLARING (arbejdsløshed skyldes de økonomiske konjunkturer), eller IDEALISTISK FORKLARING (arbejdsløsheden skyldes en forkert økonomisk filosofi hos politikerne); og 3) EPOKEN, nemlig enten DETERMINATION (arbejdsløshed er kapitalismens dødskrampe) eller LOVMÆSSIGHED (arbejdsløsheden skyldes kapitalens faldende organiske sammensætning).

Man kan også forklare hvilke omstændigheder der er i forbindelse med sagen hvis den opfattes som en '**begivenhed**', nemlig HVEM, HVAD, HVOR, HVORNÅR, HVORMED og HVORFOR (de 110 arbejderes strejke i Valby (55.1)), eller hvilken 'udvikling' sagen har gennemgået. Og endelig kan man forklare hvilke '**konsekvenser**' sagen vil få.

Prøver man at forklare sagen, opfatter man den som en historisk størrelse, et afgrænset forløb i fortiden som kan identificeres og tidsfæstes. Sagen opfattes i tiden, sagen er i tiden.

Endelig kan man belyse sagens realiteter ved at '**begrunde**' hvorfor den bør være på en given måde. Her drejer det sig altså om fremtidige handlinger. Sagen er hverken i tiden, som når man forklarer den, eller uden for tiden, som når man ræsonnerer over den, sagen er en plan for fremtiden. Begrundelser for fremtidige handlinger tager oftest udgangspunkt i overvejelser over MÅLOGMIDLER for at nå til hvilken POLITIK der skal føres (de politiske partier vil altid føre *den nødvendige politik*, ved at *spare på statens udgifter* (midlerne) for at få *økonomisk vækst* (målet)). Sagens 'realitet' belyses altså ved 'ræsonnementer', 'forklaringer' og 'begrundelser'.

Sagens '**kvalitet**' kan principielt belyses på to forskellige måder: man kan '**redegøre**' for de begrebsmæssige sider af sagen, dvs. fremlægge en redegørelse for '**klassifikation**' (klassifikation af *faste vendinger* i (52.4)), '**analysen**' af sagen i dens dele (*økonomiens dele* i (53.3)), og for SAMMENLIGNINGER man kan drage til sagen. I sådanne tekster bruger man oftest ord der ikke udtrykker følelser, men kun begrebsmæssige forhold; formålet er at vise modtageren hvordan sagen er.

Eller også kan man '**karaktarisere**' sagen; her lægger man især vægt på de emotionelle sider af sagen, på hvad man føler og synes om sagen. Teksterne handler altså om sagens VÆRDI, sammenlignet med andre sager. Her kan man tage stilling til om sagen er GOD, STÆRK og HURTIG eller SLET, SVAG og LANGSOM. Mindre følelsesmæssigt bliver det når man overvejer sagens MÅDER, dvs. om den er en form for LIV eller DØD, om den er FRIHED eller BUNDETHED; og på grænsen mellem det følelsesmæssige og de begrebsmæssige kommer det når man overvejer sagens RELATIONER; dvs. om sagen hører til det RELATIVE eller til det ABSOLUTTE, om dens hovedvægt ligger på KVANTITET eller KVALITET.

Det er særlige træk ved sagens 'kvalitet' der skal belyses, hvis sagen er en PERSON eller en TEKST. En PERSON kan beskrives eller karakteriseres som SOCIALT, FYSISK og PSYKOLOGISK væsen, og det får store konsekvenser for tekstens organisering.

Og TEKSTER beskrives ved deres FAKTORER, FUNKTIONER, TEKSTARTER, DELE, ASPEKTER, og KOMPONENTER (alle begreber forklares i den pentagrammatiske model).

Sagens 'kvalitet' belyses altså ved 'redegørelser', 'karakteristikker', '**personkarakteristikker**' eller ved '**tekstbeskrivelser**'.

Ordene *ræsonnement*, *forklaring*, *begrundelse*, *redegørelse*, *karakteristik*, *personkarakteristik* og *tekstbeskrivelse* er ikke betegnelser for egentlige topoi; de er betegnelser for genrer eller tekstarter. Når man i en tekst vil belyse en sag, kan man godt vælge at kombinere flere tekstarter i teksten, men man kan også isolere én tekstart i en tekst og henvise andre tekstarter til andre tekster.

Først de betegnelser der i træet står for enden af genrebetegnelserne, og som her er skrevet med kapitæler (lave store bogstaver) er egentlige topoi. I denne paragraf skal det til sidst vises hvorledes topostræet kan bruges som søgemodel - som en heuristisk metode til at finde stof i en given sammenhæng. Tænk på en elev der skal skrive en stil om *Overgangen fra barn til voksen*. Jeg vil så med dette emne som udgangspunkt gå dele af træet igennem og vise hvorledes spørgsmål som kan stilles med de forskellige topoi,

tvinger brugeren til at tænke over emnet, og at det ofte sker på måder som man ikke var kommet på uden dette katalog over hvad man skal spørge om.

(56.2)

Begynd på midten af topostræet og søg stof under de topoi der står der! Gå så opad og udad eller nedad og udad. Først kommer DEFINITION. Hvad er overgangen fra barn til voksen? Det afhænger igen af tre andre spørgsmål, nemlig: hvad er et barn, hvad er en voksen og hvad er en overgang? Det lyder som irrelevante spørgsmål - det er jo klart for enhver hvad et barn er, men det kan alligevel betale sig at dvæle lidt ved dem. Den første ide man får er nok den at 'voksne er ældre mennesker og børn er yngre mennesker'. Men hvor går så grænsen? Bedre er det måske at sige: 'børn er mennesker der ikke selv kan få børn'. Et *barn* defineres som et menneske der fysisk, socialt og psykisk mangler en række ting, og voksen kan defineres som mennesker der ikke mangler disse egenskaber, altså som mennesker der har dem. Hvad er da en *overgang*? Det er et skift, en pludselig forandring fra én tilstand til en anden. Modsætningen til en overgang er en uændret tilstand eller en glidende og umærkelig udvikling. Sker overgangen fra barn til voksen som et pludselig skred, eller som en glidende udvikling?

Lad os prøve ud fra denne definition af emnet at gå op i træet. Hvorledes kan man REDEGØRE for overgangen fra barn til voksen? Hvad kan man SAMMENLIGNE denne overgang med, og hvilke ANALOGIER findes der? Man kan vel sammenligne overgangen fra barn til voksen med overgangen 'fra at være ufødt til at være født' og 'fra at være levende til at være død'. Andre overgange af samme kaliber findes der ikke. Hvilke ANALOGIER findes der? En blomst der springer ud? Adam og Evas uddrivelse af paradiset fordi de havde spist af kundskabens træ og lært at kende godt og ondt? Og hvad med alle folkeviserne om forlovelser, Jomfruen i fugleham, German Gladensvend, Elverskud og hvad de hedder alle sammen? Er de ikke alle sammen billeder på overgangen fra barn til voksen?

Så kan man gå over til KARAKTERISTIKKEN. Hvilken VÆRDI har overgangen fra barn til voksen, dvs. er den LYKKELIG, er den VIGTIG og er den STOR eller LILLE? De fleste har nok den samme fornemmelse, nemlig at overgangen fra barn til voksen er en stor og vigtig ting og at den netop både er lykkelig og ulykkelig, og at det netop er det der er det særlige ved den. Man kan også spørge til MÅDEN for overgangen dvs. handler den om SKABELSE eller ØDELÆGGELSE og om BUNDETHED eller FRIHED? Nu er vi ovre i de mere filosofiske topoi. Den handler nok mest om skabelse, og om at gå fra bundetheden til friheden.

Prøv at gå ned i rødderne på topostræet. Hvad er FORKLARINGEN på overgangen fra barn til voksen? Hvilke ÅRSAGER findes der til den? Den første årsag man kommer på, må være den at der er en overgang fra barn til voksen fordi menneskeunger fødes som børn, dvs. ude af stand til at klare sig selv fysisk og socialt; de kan ganske simpelt ikke overleve når de bliver født, hvis der ikke er nogen der tager sig af dem. Det er der jo mange dyr der kan. Samfundet må altså lære menneskebarnet at kunne overleve. En anden årsag kan findes i den måde vores samfunds produktion er organiseret på. Arbejdsdeling og specialisering udskyder den sociale overgang mere og mere, mens den fysiske ikke bliver senere, med det resultat at den psykologiske overgang bliver sværere og sværere. Endelig kan den for vores samfund særegne form for overgang fra barn til voksen forklares ved de socialkarakterer som samfundet skaber. Narcissisten er resultatet af en anden overgang end tvangsneurotikerens.

Jeg forestiller mig egentlig ikke at en skoleelev skal bruge alt det stof man kan finde med topostræet. Træet kan ikke få nogen til at finde på stof som de ikke kender i forvejen. Men jeg forestiller mig at den pige der har skrevet den i (57.1) citerede stil, ved brug af et sådant topostræ ville kunne få mange flere facetter på sin fremstilling af overgangen fra barn til voksen. Topostræet handler om hvilke motiviske skemaer man skal opfatte og beskrive verden i. Den vigtige pointe er at man kan opfatte den samme virkelighed i mange forskellige skemaer eller topoi.

Topostræet er altså ikke et middel til at strukturere en tekst, men et middel til at finde stof til en tekst. Det er hjernegymnastikkens fritstående øvelser som man laver før de mere sammenhængende redskabsøvelser som selve tekstdispositionen og udarbejdelsen udgør. Det er ikke helt let at fastholde alle de mange forskellige synsvinkler og perspektiver på den samme sag. Men topostræet tvinger en til det, hvis man bevæger

systematisk rundt. Hvis man skal forbinde noget med et hvilket som helst topos i træet i forbindelse med et givet emne, så kan man også. Hvilke MÅL og MIDLER er der fx i forbindelse med overgangen fra barn til voksen? Umiddelbart har man ikke nogen ideer. Men hvis man placerer sin bevidsthed i overgangen fra barn til voksen og lader bevidsthedens søgelys rette sig mod toposet MÅL OG MIDDEL, så finder man alligevel på noget, fx samfundets institutioner til indslusning af børn i de voksnes rækker som det hedder i konfirmationstalerne: målet er at videreføre samfundet, midlet er ritualerne og institutionerne.

Sådan er topostræet og sådan finder man stof.

§ 57 Topisk analyse

Topostræet kan også bruges når man skal analysere tekster. Man kan ved hjælp af dette katalog over topoi identificere de enkelte afsnit i en given tekst som udfoldelse af et bestemt topos i forhold til tekstens centrale emne. Man kan så på grundlag af denne identificering af toposet for de enkelte afsnit fremanalysere dispositionen i teksten og sammenligne den med alternative dispositioner over det samme emne.

Her følger et eksempel på noget der ikke er velskrevet - det bringes som kontrast til hvad man kunne gøre hvis man havde et topostræ ved hånden. Stilen er skrevet af en pige i 9. klasse, og emnet er *Overgangen fra barn til voksen*.

(57.1)

Overgangen fra barn til voksen. Overgangen fra barn til voksen *kunne gøres* meget *lettere* end den er. Der bliver snakket forfærdeligt meget. Jeg tror egentlig at hvis man ikke snakkede så meget ville det afhjælpe lidt. Hvordan den burde laves om, kommer vel an på ens politiske indstilling. jeg mener at såfremt samfundet blev lavet "lidt" om var overgangen ikke så svær.

Hvis man er født i kernefamilien og man allerede fra fødslen er *pakket godt ind*. Nemlig hvis den ene af forældrene har gået hjemme og ens første skridt uden for hjemmet er skolen (folkeskolen). Opdager man først da at andre har haft en helt anden opvækst forløb. Man har dermed sjældent vænnet sig til den mere specielle type børn kontra voksne f. eks. problembørn alkoholikere, eneboere ensomme eller lever i et kollektivt eller på anden måde.

Hvis man derimod kommer på daginstitutioner i 1 års alderen eller før. Og er blevet stimuleret efter behov og ikke opholdt sig mere end 6 timer om dagen i institutionen vil overgangen til skolen være lettere. Hvor der fra helt lille blev *stillet krav* til barnet vil overgangen være lettere, barnet vil ligesom være mere selvstændig, jeg synes også, at man skulle lære børnene selv at tage stilling og kunne bestemme sig til hvad de vil, når man spørger dem eller sætter et valg op for dem opdrage dem til at være sociale også rent sjæleligt, acceptere andre og selv tage en selvstændig beslutning, de skal have mere medbestemmelse og at kunne udtrykke sig rent sprogligt det vil hjælpe dem enormt. Når de kommer i puberteten og videre op i de voksnes rækker, så tror jeg *ikke* der vil *opstå* de helt store *problemer*, en ting der i hvert vil hjælpe det er at have så stor viden som muligt. Det får man ved at være godt skolet, altså at *skolen* bliver mere udviklet ved bl.a. længere skolegang.

Skolen skulle laves om man skulle køre lidt efter det system, som lilleskolerne kører efter, ikke så mange *elev*er i klasserne, mere samarbejde med forældrene og mere

individuel behandling af børnene. Lærerne skal hjælpe eleverne at *hjælpe* hinanden. D.v.s. i stedet for som nu, hvor de indbyrdes *konkurrerer* og undlader at hjælpe hinanden indbyrdes. *Læreren* bør fungere, som en slags *konsulent* allerede når eleverne kan læse en tekst selvstændigt. Han bør lære eleverne selv at bearbejde sit stof. I stedet for som nu, hvor det bliver spyttet ud i hovedet på eleverne færdig, *skræddersyet*. Dermed lærer eleverne, barnet, hurtigt at stille *kritik* til oplysninger, og lærer dermed ikke at stole på alt hvad den voksne fortæller. En stor del af teenagealderen vil derfor undgå den store brydningskraft. Idet barnet ikke betragter den voksne som afgud der aldrig tager fejl.

Barnet får en *langsommere overgang* til et selvstændigt voksent menneske.

Dette er ikke nogen god stil. Den er fuld af tegnfejl og sætningsbygningsfejl. Alt det skal dog ikke diskuteres her. Det væsentlige er at den også er udtryk for en snæver spørgehorisont i forhold til emnet *Overgangen fra barn til voksen*. Der er mange spørgsmål som ikke er blevet stillet til emnet i teksten, og det er faktisk en alvorligere indvending mod teksten end det ubehjælpssomme sprog. Havde eleven haft topostræet til hjælp, kunne hun have fundet mange flere væsentlige sider ved sagen.

Dette kan man undersøge ved at man først i hvert typografisk afsnit i en given tekst understreger de ord der bedst sammenfatter hvad hele afsnittet handler om, nøgleordene. Det er ikke altid at nøglemeningen i et afsnit er udtrykt i en enkelt ord, men i de fleste godt skrevne afsnit kan man gøre det ved at understrege et eller et par ord. Når man så har fået en liste over nøgleordene fra alle afsnit i teksten, kan man prøve at undersøge hvilket topos hvert enkelt ord udgør i forhold til et fælles emne. Ud fra en umiddelbar opfattelse af teksten og dens kerne skal man altså prøve at tolke funktionen af de enkelte afsnit: hvilken relation står afsnittet i til de foregående afsnit og til helheden? Man kan således få en ny liste, nu over de topoi som hvert enkelt afsnit udgør. På grundlag af denne liste kan man prøve at afdække hvilke hierarkiske skemaer teksten er bygget op efter: hvad er hele tekstens kerne? hvilke punkter belyser denne kerne og hvilke punkter belyser underpunkterne i teksten. Til sidst kan man sammenligne den fundne disposition med topostræet. Hvilke grene har teksten især belyst og hvilke topoi er glemt eller forbigået uden kommentarer? Hvilke sider af sagen har ikke været belyst og hvor alvorlig er dette som mangel ved teksten?

Den første fase, at understrege nøgleordene i teksten, kan være ret besværlig i dette tilfælde, fordi afsnitsmarkeringerne, indrykning på ny linje, ikke altid er anbragt der hvor der efter meningen burde være afsnit. Jeg har derfor understreget flere ord i ét typografisk afsnit hvis jeg mener at der burde have været et afsnit. NØGLEORD: (Ordene er kursiveret i gengivelsen i 57.1)

(57.2)

1. kunne gøres lettere
2. pakket godt ind
3. stillet krav
4. ikke opstå problemer
5. skolen:eleverne
6. læreren
7. kritik
8. langsommere overgang

Anden fase i analysen består i en tolkning af afsnittenes nøgleord som topoi i forhold

til kernen eller tesen i stilen. Denne tese udtrykkes i det første afsnit: overgangen kunne gøres lettere. Det er i sig selv en KARAKTERISTIK, dvs. en sammenlignende vurdering af den overgang som børn oplever i dagens Danmark. Afsnit 2. handler om én form for barndom, mens 3. afsnit handler om en anden form. Det er altså de topoi under REDEGØRELSE som hedder UNDERKATEGORI. Afsnit 4 udsiger så at der ved den anden form for overgang, ved underkategori 2, ikke vil opstå de helt store problemer, og det er det topos under KARAKTERISTIK der hedder VÆRDI: STYRKE: TUNG-LET.

Mens 2.- 4. handler om førskoletiden, handler 5.-7. afsnit om skoletiden. 2.- 4. afsnit handler altså om det topos under REDEGØRELSE der hedder DEL eller FASE, sammenlignet med 5.-7. afsnit som handler om den næste fase. Overgangen siges, gennem dispositionen, at bestå af to dele: førskoletiden og skoletiden, og de får altså hver deres større afsnit. Inden for 2. fase, skoletiden, skelnes der mellem to sider eller ASPEKTER, elevernes forhold, i afsnit 5, og lærernes forhold, i afsnit 7. Under hver af disse to aspekter af skoletiden skelnes der så igen mellem to UNDERKATEGORIER: eleverne kan hjælpes ad eller de kan konkurrere, lærerne kan være konsulenter eller levere skræddersyet stof. Afsnittet om skoletiden afsluttes også med en karakteristik under VÆRDI: STYRKE: teenagealderen vil undgå den store brydningskraft. Afsnit 8. er en sammenfattende karakteristik af de gode underkategorier, både fra førskoletid og skoletid.

Disse topoi kan let ses at udgøre en slet ikke så dårligt gennemtænkt argumentationskæde for tesen om at hvis man laver samfundet "lidt" om, ville overgangen ikke være så svær. Det hele kan fremstilles skematisk således:

(57.3)

<i>nøgleord</i>	<i>topoi</i>	<i>hierarki</i>
1. kunne gøres lettere	VÆRDI	I. Indl.: tese.
2. pakket godt ind	1. DEL	II.A. barndom
	1. U.KATG.	1. overbeskyttelse
3. stillet krav	2. U.KATG.	2. stimulering
4. ikke opstå problemer	VÆRDI	3. sammenligning
5. skolen: eleverne	2. DEL	B. skoletid
	1. ASPEKT	1. eleverne
6. læreren	2. ASPEKT	2. læreren
7. kritik	VÆRDI	3. sammenligning
8. langsommere overgang	KARAKTERISTIK	III. slutning.

Analyseret på denne måde viser stilen sig alligevel at have en vis kvalitet. Nok er sagen ikke så alsidigt belyst som det blev påvist i § 56, men den har fra begyndelsen eksplicit afgrænset sit emne. Stilen handler ikke om overgangen fra barn til voksen i al almindelighed, den handler om hvorledes man kan gøre den intellektuelle udvikling lettere end den er, fx for eleven der skriver, og hendes klassekammerater. I forhold til dette mere begrænsede emne er sagen egentlig ganske alsidigt belyst; både barndom og ungdom er belyst, og i skolen både elevens og lærerens rolle. Og i alle dele diskuteres der modsætningsvis: ikke som nu, men bedre. Tankegangen er alsidig og konsekvent.

Det skal dog lige tilføjes at udtryksformerne ikke er lige hensigtsmæssige i denne stil. Punktummer og afsnitsmarkeringer er sat helt vildledende i forhold til tankegangen, og sætningerne er mildest talt forvirrende opbygget. Tankegangen er stadig god nok, men det ser man næppe før man analyserer den omhyggeligt, fx ved at finde topoi i teksten.

Et eksempel fra en helt anden kant kan endnu bedre belyse topostræets muligheder.

(57.4)

RUMFÆRGEN KLAREDE LANDINGEN

EDWARD-LUFTBASEN, Californien, 14. april (AP) -

Den amerikanske rumfærge "Columbia" og dens to piloter nåede tirsdag *velbeholdne* tilbage til jorden. De overlevede de høje temperaturer under *dykket* fra rummet og ned gennem atmosfæren og en nervepirrende *landing* på en hård sandbane i Mojave-ørkenen i Californien.

Astronauterne John *Young* og Robert *Crippen* styrede det 80 ton tunge rumskib gennem en *perfekt* landing klokken 20.21 (dansk tid) og satte derpå punktum for en *historisk* to et kvart døgn lang *rumflyvning*.

"Columbia" landede *som et gigantisk svævefly på landingsbane 23* på en udtørret sø, der er en del af Edwardsluftbasen, skriver Associated Press. Under turen fra skibets bane 277 kilometer over Jorden og ned gennem atmosfæren kom dets overflade op på *temperaturer* på op til 1.500 grader. Men de varmebeskyttende *fliser*, som siden opsendelsen havde voldt bekymringer, *viste sig at holde*. "Columbia" er *det første rumfartøj*, der ved sin tilbagevenden er landet på jorden som et fly.

Information 15.4. 1981 side 1.

Denne tekst er som de fleste "nyheder" i et dagblad disponeret som en stadig mere detaljeret specifikation af hvad der står i overskriften: *RUMFÆRGEN KLAREDE LANDINGEN*. Det der beskrives, er det der i topostræet kaldes en BEGIVENHED. I forhold til denne begivenhed specificeres der så i rækkefølge: HVORDAN: *velbeholdne*, HVAD: *dykket* og *landing*, HVEM: *Young og Crippen*, HVORDAN: *perfekt*, HVAD: *historisk rumflyvning*, HVORDAN: *som et gigantisk svævefly*, HVOR: *på landingsbane 123*, HVORDAN: *temperaturer*, *fliser viste sig at holde*. Og sidste sætning er nærmest en KARAKTERISTIK: *det første luftfartøj*.

Det er jo en ganske almindelig nyhedsartikel. Men topostræet (og dets underafdeling for BEGIVENHED) kan få os til som marsboere der lige er faldet ned på Jorden at se hvor mange begrænsninger selve denne genre, der er styret af kravet om aktualitet, sætter for beskrivelsen. Der står intet om HVORFOR. Der står heller ikke noget om FØR: hvor mange forberedelser er der gået forud, hvilke hensigter havde man med denne rumfærge? Der står heller ikke noget om EFTER: hvad var resultatet, hvad skal der ske siden hen? Man kan tydelig ved sammenligning mellem denne artikels aktualiserede muligheder, og alle topostræets ikke aktualiserede muligheder se hvor mange væsentlige sider ved denne sag som ikke er nævnt i artiklen. Artiklen forudsætter ikke blot at læseren kender historien om hvordan opsendelsen gik, nemlig fra tidligere avisartikler, men også at alle kender og accepterer begrundelsen for at foretage de handlinger der her er tale om - for de stod heller ikke i de foregående dages artikler.

Det som en marsboer, eller en kommission der skal beskrive pressens opgave i det moderne samfund, ville beskrive som formålet med en nyhedsartikel, måtte være at skaffe læserne, borgerne, oplysninger om de samfundsmæssige begivenheder som er væsentlige for dem. Men det væsentlige ved denne sag, nemlig hvorfor man overhovedet har sendt rumfærgen op, (svaret på spørgsmålet HVORFOR), forbliver uomtalt i pressens dækning af rumfærgens tur. Artiklen får ikke læserne til at forstå mere af deres liv i samfundet, men giver dem måske et gratis gys på andres vegne, nogen at beundre.

På denne måde kan topostræet gøre analysen af tekster til afdækning af hvor mange

skjulte og derfor ofte ubemærkede forudsætninger der findes i de fleste tekster. Man kan med topostræet afsløre hvilke spørgsmål i forbindelse med et emne der ikke er taget op i en given tekst.

Topostræet kan bruges både i bredden og i dybden. Et topos er et relationelt begreb, dvs. det er et begreb der udgør en relation mellem to andre begreber. Hvis opmærksomhedens søgelys er rettet mod et eller andet begreb, flytter et topos søgelyset hen i en anden retning; tænker man på en cykel, kan det topos der hedder HELHED-DEL flytte opmærksomheden hen på hjul eller kæde. Topos VÆRDI kan flytte tanken hen på hurtig, let og dejlig. Bredden i topostræet består i at man fra samme udgangspunkt kan komme mange forskellige steder hen - som strålerne fra en stjerne. Kun hvis man kommer hele spørgehorisonten rundt, kan man sige at man har fået sagen virkelig alsidigt belyst.

Man kan imidlertid også tale om topostræets dybde. Bevæger man sig med sin bevidsthed fra et begreb til et andet, via et bestemt topos, kan man via det samme topos komme fra det andet begreb til et tredje og fra det tredje til et fjerde - som led i en kæde. Topos HELHED-DEL fører tanken fra cykel til hjul, men samme topos kan føre tanken videre fra hjul til eger, og fra egerne til den lille møtrik der sidder i enden af hver eger osv.

Hvis man på denne måde anvender det samme topos igen og igen, kan man meget hurtigt komme meget langt væk fra udgangspunktet: Når jeg kører hjem fra børnehaven med min 4-årige datter på cyklen, bruger vi ofte tiden til en spørgeleg der kan forløbe således: Hun spørger om et eller andet som hendes øjne falder på: *Hvorfor kan man se et spor (af en cykel der har kørt foran os?)* Det er i topostræet HVORFOR eller ÅRSAG. Jeg svarer så: *Det er fordi det har regnet.* Hun spørger så: *Hvorfor har det regnet?* Jeg: *Det er fordi dampen oppe i skyerne er blevet kold, så bliver den til regn og falder ned.* - *Hvorfor bliver dampen kold?* - *Det er fordi der stiger luft op fra jorden, og den bliver kold når den kommer højere op, og fordi der kommer kold vind fra andre lande.* - *Hvorfor bliver luften kold når den stiger op?* - *Det er fordi luften bliver tyndere.* - *Hvorfor bliver den tyndere?* - *Fordi der ikke er så meget luft oven over til at mase den sammen.* - *Hvorfor er der ikke så meget luft oven over?* - *Det er fordi der ikke er mere luft der er faldet ned på jorden.* - *Hvorfor er der ikke mere luft?* - - - Jeg har ikke nogen særlig forstand på meteorologi eller fysik, så hvad skal man svare på det? *Så meget luft kom der med da jorden blev slynget ud fra solen for mange tusind millioner år siden.*

Eksemplet viser noget om hvor store kræfter der ligger gemt i et uskyldigt spørgsmål som HVORFOR. Ved at stille spørgsmålet blot 7 gange efter hinanden til svaret på det foregående spørgsmål, kan min datter altså komme fra en trivielt ting som et cykelspor på våd asfalt til grænserne for vores fysiske verdensbillede: hvordan blev jorden skabt, hvad skete der i løbet af "de tre første minutter" - som en af de nyeste bøger om enhedsfysikken hedder.

Til gengæld for disse enorme kræfter i topostræets dybde, bliver tekster der er komponeret efter dette princip også kedelige, næsten monomane i deres stadige gentagelse af det samme spørgsmål. Et af den klassiske retoriks mest prægnante værker er Ciceros *De partitione oratoria* (Om talekunstens inddeling). Teksten er komponeret som en samtale mellem Cicero Junior og Cicero Senior: *Far, i hvor mange dele skal retorikkens teori inddeles?* Senior: *I tre dele, taleren, talen og spørgsmålet.* Junior: *Far, far, i hvor mange dele skal spørgsmålet om talerens ressourcer inddeles?* Senior: *I sagen og sproget...* Og sådan bliver det ved hele bogen igennem Hver del gennemgås i sine dele og hver af delene igen i sine dele.

Et katalog over en maleriudstilling kan også siges at være disponeret efter kun ét topos,

nemlig HVAD SÅ? Man bevæger sig fra det ene billede til det næste i nummerorden, og kataloget angiver hvad hvert nummer hedder, hvad det koster og billedets mål. Tekster der kun er bygget op efter ét spørgsmål, kan virke så dybtgående at de bliver endimensionale eller smalle. På den anden side kan tekster der kort berører alle topoi i træet - som jeg gjorde i gennemgangen af overgangen fra barn til voksen i § 56, virke overfladiske og skøjte hen over alle problemerne. Den gode tekst er skrevet med ligevægt mellem dybde og bredde. Den gode tekst har både dybde og bredde.

§ 58 Motiv- og tema-analyse

I dette og foregående kapitel er hhv. motivtolkning og tematolkning blevet gennemgået i detaljer. I denne paragraf skal jeg prøve at sammenfatte hvad forskellen er på tema og motiv og hvorledes de er sammenflettet i det som jeg har kaldt teksttolkningen, indholdssiden af det der på udtrykssiden er en tekst eller en ytring.

I § 26 er det blevet beskrevet hvorledes man svarende til de fire niveauer på udtrykssiden: bogstav (fonem, grafem), ord, sætning og tekstytring, på indholdssiden kan definere hhv. semer, (ord)betydning, (sætnings)mening og (tekst)tolkning.

På alle tre overgange mellem niveauerne på indholdssiden er der to principper på spil: for det første opererer det **motiviske** princip om **kompositionalitet** og **kombination**. For så vidt angår dette princip for teksttolkning er det højere niveau bestemt som summen af delene på det lavere niveau; ordbetydning beskrives som kombinationen af semer; sætningsmening er forbindelserne af ordbetydninger, dvs. sætningens sandhedsværdi afhænger af henvisningernes effektivitet og logisk konsistens i sammenføjjningen af dem; og teksttolkningen er kompositionen af sætningsmeninger.

For det andet opererer det **tematiske** princip om **holisme** og **selektion**. For så vidt angår dette andet princip for teksttolkning kan indholdssiden på et givet niveau kun forstås som selektion ud fra en forudgriben af indholdssiden på det næste højere niveau. Semerne i den gestalt som et givet begreb omfatter, er altid flere end dem der indgår i begrebets definition, og de udfyldte tomme pladser i begrebets skabelon udfyldes ved valg på grundlag af **defaultværdier**. Alle ord er flertydige, og entydiggørelsen af et ords betydning kan kun ske i sætningens sammenhæng på grundlag af valget af **isotopi**. Og dette valg kan aldrig ske alene på grundlag af et enkelt ord, og ofte heller ikke på grundlag af en enkelt sætning. Alle sætningsmeninger er flertydige, især med hensyn til informationsstrukturen; sætningsbygningen begrænser antallet af muligheder, men lader dog altid flere muligheder åbne. Informationsstrukturen i en given sætning er således altid også bestemt af **relevansstrukturen** i hele tekstytringen mellem samtalepartnere, dvs. parternes baggrundsviden og deres viden om hinandens baggrundsviden.

I § 13 har jeg gennemgået Roman Jakobsons skelnen mellem det **metonymiske princip** om *kombination* til en *kæde* på grundlag af *berøring* eller *sammenhæng*, og det **metaforiske princip** om *selektion* fra en *kode* på grundlag af *lighed* og *ulighed*. Som man kan se er Roman Jakobsons metonymiske princip det samme som mit motiviske princip, og det metaforiske det samme som det tematiske. Det er let at overskue det på ordplan og sætningsplan, men det er væsentligt at de to principper også fungerer på tekstytringsniveauet.

I §§ 48-57 er **motivtolkningen** beskrevet som det at afsenderen og modtageren hver især frembringer en repræsentation af sagforholdet i form af en *mental model*, der, i lighed

med teksten selv, som et kort beskriver hvorledes forskellige dele berører hinanden i det landskab som sagforholdet udgør. *Motivskemaerne* er som forskellige typer af kort over virkeligheden, nogle beskriver vegetationen, andre vindforholdene og atter andre befolkningstætheden i de samme lande og verdensdele. På samme måde kan de forskellige motivskemaer lægge forskellige filtre hen over det sagforhold som teksten henviser til. Men ligegyldigt hvilket skema der er valgt, vil selve motivtolkningsprocessen være en stadig *konkretiseringsproces*. Motivtolkningen vil i tid gå fra den mere abstrakte informationstomme model til den mere konkrete og informationsrige model.

I §§ 42-47 er **tematolkningen** så beskrevet som en repræsentation på et metaniveau i forhold til både teksten og motivtolkningen. Tematolkningen er som en signaturforklaring til kortene i et atlas, metabevindstthed om bevidstheden om sagforholdet, modeller af modellerne. Tematolkningen er beskrevet som en stadig abstraktionsproces der består af *reduktion* i informationsmængden, nemlig bortskæring af de informationer som har at gøre med henvisningsidentitet og logisk konsistens, *abstraktion* af de divergente semer, og dermed *generalisering* af fælles træk, hvilket sker ubevidst ved valget af isotopi, og endelig sammenfatning og dermed *rekonstruktion* af en opfattet enhedsintention med teksten.

Historien om de to tosser fra (44.1) kan illustrere denne forskel på udmærket måde.

(58.1)

(1) Historien er velkendt og meget kort: (2) to tosser gik en aften på en mørk vej. Den ene tosse havde en lygte. (4) Tossen, der havde lygten lader lyskeglen pege op i luften (5) og så siger han til den anden tosse: (6) "Du får 10 kr., hvis du tør kravle op ad den lyskegle!" (7) Den anden tosse tænker sig lidt om, (8) og så svarer han klogt: (9) "Tror du jeg er tosset? (10) Tror du ikke jeg kender dig? (11) Når jeg er kommet halvvejs, så slukker du lygten."

Johannes Møllehave: *Tusind fluer med eet smæk*, Kbh. 1982, side 21.

Med en motivtolkning vil man nok snarest heri finde et skema for personkarakteristik anvendt. I vittighedsteksten, lige indtil pointen, kan man kun opfatte at teksten handler om en karakteristik af personernes tankemæssige egenskaber, og spændingen står mellem om de begge besidder DUMHED eller KLOGSKAB, UVIDENHED eller VIDEN. I pointen viser det sig at vittigheden slet ikke handler om personernes tænkeevner, men om deres følelser, det hele handler om GODHED og ONDSKAB, om TILLID og MISTRO, som er den "antipodale" modsætning til DUMHED og KLOGSKAB, se topostræet § 56. Således kan man sige at vittighedens motivskema enten er DUMHED eller ONDSKAB (*mad* or *bad*, se § 89).

Som nævnt under den tematiske analyse af vittigheden (se § 44), er *temaet* metabevindstthed om forholdet mellem de to motivtolkningsprocesser: ved at nære mistillid, være kloge og IKKE TRO PÅ TOSSERI, bliver læserne ILLUDERET, dvs. ført bag lyset med hensyn til hvad vittigheden i det hele taget handler om. Kun hvis modtagerne har tillid og tør prøve at være lidt tossede og TRO PÅ TOSSERI, kan de GENNEMSKUE ILLUSIONEN om hvad vittigheden handler om. Det sjove ved vittigheder er nu dette at metaniveauet, motivtolkningen, og meta-metaniveauet, tematolkningen, handler om det samme, nemlig om forholdet mellem 'klogskab' og 'tillid' og mellem 'dumhed' og 'mistro'. Meta-harmonikaen klapper sammen og modtagerne er selv til grin - og det er de i alle vittigheder - på grund af deres mistillid og alt for sunde fornuft. Med andre ord: motivet og temaet er forskellige niveauer af forståelse af teksten, de fletter sig sammen og

interagerer i det man normalt opfatter som gode tekster. I denne paragraf skal jeg prøve at præcisere hvorledes motivtolkningsprocessen og tematolkningsprocessen kan flette sig sammen, og hvilke yderligere forskelle der er på motiv og tema.

Den væsentligste forskel på motivanalyseprocessen og temaanalyseprocessen er den at motivanalysen tydeligvis foregår i tid. Man kan sammenligne den fortalte tid med fortælleiden, og således udforme en teori om forskellige fortælleformer: den sceniske, hvor tiderne kører lige hurtigt, den panoramiske, hvor fortælleiden er meget kortere end den fortalte tid, og den olympiske fortællers tid, hvor fortælleiden er i en anden dimension end den fortalte tid, hvor fortælleren som i en helikopter svæver over den fortalte tids jernbanespor, og ikke behøver at følge sporet i samme retning som tidens tog gør det; fortælleren kan sænke sig ned og følge toget et stykke, hæve sig op og overskue hele forløbet, flyve frem og tilbage i tiden.

I modsætning hertil er temaanalysen tidløs. Den er tidløs i den forstand at man ikke på forskellige tidspunkter i læsningen kan fikse forskellige temaer, for temaet er altid tilstede globalt i teksten som én helhedsopfattelse af tekstens tolkning. Den er også tidløs i den forstand at den er ubevidst: sprogbrugerne ved ikke hvornår de tager den beslutning om, hvilken isotopi der dominerer, som udgør tematolkningen, de har altid allerede taget den. Temaanalysen er det man i katastrofeteori kalder en *singularitet*, dvs. et vendepunkt (hvor en kurve skifter fra at være konkav til at være konveks)⁵¹.

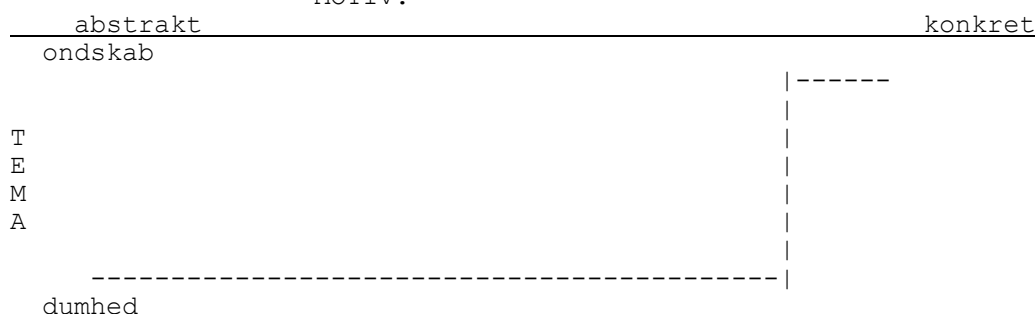
Det kan man nok bedst illustrere ved at beskrive teksttolkning som en forandring af sprogbrugerens bevidsthed. Som alle andre forandringer kan også denne forandring - hvis man ser bort fra kompleksiteten i processen - beskrives ved en kurve på et todimensionalt diagram. På den ene akse kan jeg sætte motivtolkningen og på den anden tematolkningen. Som nævnt (§ 48) er motivtolkningen en stadig fremadskridende konkretisering af den mentale model. Jo flere motiver man fylder på den mentale model, des mere konkret bliver den som model af sagforholdet, og des mere informativ bliver den. Det er en akkumulativ proces der kan tegnes som en kurve. Det tematiske rum har i og for sig lige så mange dimensioner som der kan være dimensioner i et Braskdiagram (diagram over semantiske grundmodsætninger), men for ikke at belaste mine tegneevner antager vi at der i en given tekst kun er én tematisk modsætning, fx den mellem 'dumhed' og 'ondskab' i vittigheden om de to tosser med lygten. Så kan teksttolkningen tegnes som et kurve på et diagram på følgende måde:

---

51. Woodcock, Alexander, and Monte Davis, (1978) 1985: *Catastrophe Theory*, Penguin Books, Harmondsworth, og Wildgen, Wolfgang, 1985: *Archetypensemantik. Grundlage für eine dynamische Semantik auf der Basis der Katastrophentheorie*, Gunter Narr Verlag, Tübingen. Denne sidste bog er den mest matematiske og tekniske, og den handler i modsætning til den første kun om den matematiske katastrofeteoris applicering på det semantiske område. Dens brug i semantikken er dog efter min mening meget lidt oplysende, idet den fx anfører at betydningen af perfekte verber er eksempler på katastrofer i modsætning til imperfektive, som er kontinuerlige tilstande. For at forklare semantikken i de forskellige led i en sætning må Wildgen gå over til de fire- og femdimensionale katastrofemodeller, og så bliver matematikken så indviklet at alt hvad der kan vindes på gyngerne allerede er tabt på karrusellerne.

(58.2)

MOTIV:

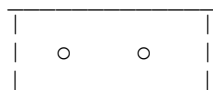

Dette diagram afspejler imidlertid ikke rigtig det der sker. For der er i vendepunktet ved pointen ikke nogen mellemformer mellem opfattelsen af at det handler om 'dumhed', og opfattelsen af at det handler om 'ondskab'. På det tidspunkt i teksten hvor informationerne er mange og konkrete, kan man ikke tale om kompromisser eller overgangsformer. Enten opfatter man 'dumhed' eller 'ondskab', ikke nogen mellemting. Så der er ikke belæg for den lodrette streg i diagrammet.

Det karakteristiske er nemlig at mens den motiviske konkretisering forløber jævnt, sker bevægelsen på den tematiske dimension i et spring, man kunne næsten kalde det et kvantespring; idet teksttolkeren når til pointen skifter temaet uden varsel, diskontinuerligt, der er ikke nogen mellemstadier mellem dumhedstolkningen og ondskabstolkningen.

Katastrofeteori er en teori til forklaring af diskontinuerlige forandringer. Populært og kort, men ikke forkert, kan det forklares således at en diskontinuerlig forandring i et todimensionalt rum (som en graf er) forklares som resultatet af variation i den tredje, men skjulte dimension. Et udmærket eksempel på dette er følgende todimensionale illustration:

(58.3)

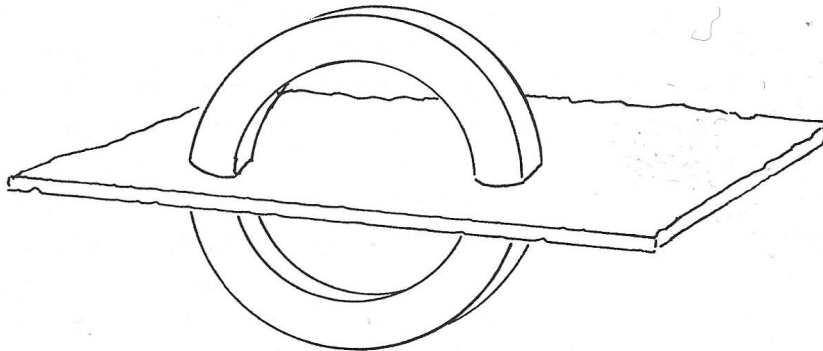

Todimensionel tegning af en ring der skærer et plan

Det virker inkonsistent at hævde at disse to figurer er en og samme ting. Men hvis man antager at dette er det todimensionale spor af et tredimensionalt fænomen, kan man let se at det kan være et og samme fænomen:

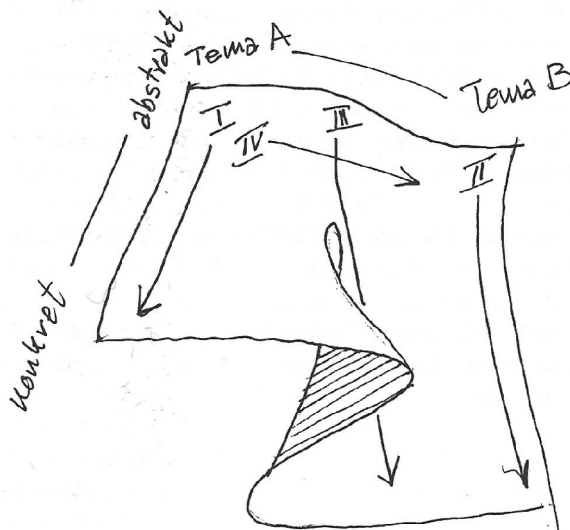
(58.4)

Tredimensionel tegning af en ring der skærer et plan

På samme måde kan katastrofeteorien forklare hvorledes interaktionen mellem tematolkning og motivotolkning danner en tredimensionel foldning af de to dimensioner således at diskontinuerlige fænomener kan forklares og forudsiges. Man kan forestille sig diagrammet over teksttolkningen på de to dimensioner tematolkning og teksttolkning foregår i et landskab med en fold af følgende karakter:

(58.5)

En sådan todimensional graf der er foldet i den tredje dimension kaldes i katastrofeteorien en *kuspe* og dens matematiske egenskaber kan defineres helt præcis. Jeg skal ikke gøre det her men blot henvise til de anførte bøger. Det er for forståelsen af min brug af

katastrofeteorien helt tilstrækkeligt at forstå den grafiske afbildning af katastroferne.

Her er der nu indtegnet 4 forskellige eksempler på tekster uden diskontinuerlig forandring af temaet. (I) angiver en almindelig berettende tekst om 'dumhed'. I tekstens begyndelse er den mentale model helt abstrakt. Efterhånden som teksten skrider frem bliver den mentale model mere og mere konkret og ved tekstens slutning er det sikkert placeret omtrent på det samme tema som tolkedes i tekstens begyndelse.

(II) angiver en lignende tekst som handler om 'ondskab'. Den konkretiseres kontinuerligt, og ved tekstens slutning er temaet det samme som ved begyndelsen; som mental model er det blot mere konkretiseret. (III) angiver en tekst som i begyndelsen er tvetydig; det er ikke klart om den handler om temaet 'dumhed' eller temaet 'ondskab'. En sådan tekst der tematisk befinder sig præcis på foldlinien kan ikke fortsætte sin tvetydighed ved stadig større konkretisering; der er her tale om divergens. Enten må man ved stadig større konkretisering opfatte teksten som handlende om temaet 'dumhed' (og dermed ikke om 'ondskab') eller omvendt opfatte at den alene handler om 'ondskab' og ikke om 'dumhed'. Denne divergens svarer til entydiggørelsesprocessen (monosemieringen) på grundlag af tekstens isotopi. Det vil sige at der ved konkretisering nødvendigvis må ske monosemiering. (III) er altså en beskrivelse af en normal berettende tekst, mens (I) og (II) er utypiske ved deres tematiske entydighed allerede i den begyndende abstrakte fase af tolkningsprocessen.

(IV) angiver nu en tekst som ikke konkretiseres. Man kan her tænke på en videnskabelig tekst om psykologi. Den kan fx ved en kontrastiv beskrivelse af 'dumhed' og 'ondskab' gå fra det ene tema til det andet - uden på noget tidspunkt at få konkretiseret begreberne som mentale modeller i teksten.

På denne måde kan dette kusp-diagram forklare hvorledes teksttolkning kan forløbe kontinuerligt, dog således at kompromisser mellem to temaer ikke kan forekomme i tekster der konkretiserer den mentale model.

Det oplysende ved kuspdiagrammet er nu at det også kan forklare den diskontinuerlige forandring i tematolkningen ved stigende konkretisering som fx i vittigheden om de to tosser.

(58.6)

Her angiver V tolkningen af vittigheden om de to tosser. Tolkningen begynder med en vis tvetydighed hvad temaet angår, men 'dumhed'stolkningen er dog den dominerende. Efterhånden som den motiviske konkretisering skrider frem, bliver dumhedstemaet mere og mere dominerende, indtil pointen hvor tolkningen, i et kvantehop, forandres til at handle om temaet 'ondskab'. Den tematiske tolkning falder så at sige ud over kanten på kuspefolden, og efter dette fald er temaet indiskutabelt 'ondskab'.

Diagram (58.6) er altså et diagram over diskontinuerlig forandring i al almindelighed. Det kan forklare diskontinuerlige forandringer inden for alle mulige forskellige vidensområder, fysik, biologi, sociologi og psykologi. Fx kan kuspe-diagrammet fremstille hvorledes vands overgang fra væskeform til luftform normalt foregår som en katastrofe, diskontinuerligt, nemlig ved kogning eller kondensering (pil V). Men det er faktisk kun resultatet af interaktionen mellem de to faktorer temperatur og tryk; ved tilstrækkelig høj temperatur og tryk (374°C og 218 atmosfæres tryk) sker overgangen uden kogning og kondensering (pil IV). De forskellige former for overgang kan altså beskrives som pile på et kuspediagram med dimensionerne temperatur og tryk.

På samme måde kan et massepsykologisk fænomen som panik, fx ved brand i en biograf, forklares som en katastrofe på et kuspediagram med dimensionerne 'opfattet fare' og 'social orden'; de økonomiske kriser kan forklares som de katastrofer der foregår hver gang en kurve ændrer sig fra at være konkav til at være konveks afhængigt af 'efterspørgselens elasticitet' og 'antallet af producenter'. Og endelig kan udbrud af skizofrene tilstande forklares som en katastrofeforandring på en kuspediagram med dimensionerne 'genetisk disposition' og 'stress'.

Det kuspediagrammet angiver er hvorledes to dimensioner af kontrollerende faktorer ikke kan multipliceres i et todimensionalt diagram, men interagerer med hinanden således at der ved visse værdier på den ene dimension kan ske kontinuerlige overgange på den anden, mens der ved andre værdier på den ene dimension sker pludselige og diskontinuerlige overgange på den anden.

Det jeg med hele denne ekskurs om katastrofeteori har ville forklare er dette: teksttolkningen er sammensat af to processer: motivtolkningen og tematolkningen. De er som to dimensioner i det todimensionale rum som teksttolkningen kan siges at være. Men de to processer interagerer med hinanden således at kontinuerlig overgang fra det ene tema til det andet kun kan foregå på et motivisk helt abstrakt plan. Så snart den mentale model konkretiseres, må der være valgt et klart tema, og overgangen fra et tema til et andet kan i den konkretiserede tekst kun ske diskontinuerligt.

Divergensen i tematolkningen er i afsnittet om tema forklaret som det fænomen at man i de stadige parafraser vælger en bestemt abstraktionsretning under hensyntagen til opfattelsen af helheden og dens eventuelle symmetri. Dette valg er uigenkaldeligt på den måde at hvis man vælger tema A frem for tema B på et tidligt tidspunkt i motivtolkningsprocessen, er alene dette valg medvirkende til at man fortsat bestandig vælger tema A frem for tema B når de begge står til rådighed som valgmuligheder. Således fx i vittigheden om de to tosser. Når den anden tosse *svarer klogt*, tolker man det som en reaktion på 'dumhed' ikke som en reaktion på 'ondskab'. Når den anden tosse dernæst siger *Tror du ikke jeg kender dig?*, kan man ikke undgå at vælge at opfatte det som udslag af at han holder den anden for at være 'dum' ikke 'ond'. Først når den sidste sætning helt udelukker at man kan tolke at den anden holder den første for at være 'dum', må man opgive dette valg. Det vigtige er at det er interaktionen mellem sprogbrugerens motivtolkning og tematolkning der fremprovokerer en række valg fra teksttolkerens side, valg som teksten ikke entydigt definerer, men som ikke desto mindre finder sted i hovedet på alle sprogbrugere.

Katastrofeteorien kan også belyse hvad poesi er. Roman Jakobson definerer 'den poetiske funktion' som projicering af ækvivalensprincippet fra selektionsaksen over på kombinationsaksen, hvorved alle former for gentagelse, rim, rytme, metaforer, ordspil osv. opfattes som udtryksmidler i den poetiske funktion. Man kan med anvendelse af kuspediagrammet definere det poetiske som tekster der bringer det motiviske og det tematiske i spil omkring kuspefolden, således at man får diskontinuerlige forandringer i tolkningen af teksten. I, II og IV er alle eksempler på tekster hvor tolkningen forløber uden singulariteter. Men til dels (III) og især (V) er eksempler på hvad man typisk ville kalde en poetisk fungerende tekst.

I alle tekster er der **komplementaritet** mellem motivtolkning og tematolkning. Hermed skal forstås at en motivtolkning altid forudsætter at de tematiske valg på alle niveauer allerede er truffet. På den anden side kan man ikke danne tematiske tolkninger af helheder der er sammensat af de mindre dele uden allerede at have opfattet disse mindre dele. Denne gensidige forudsætningsrelation mellem motiv og tema, og mellem helhed og del, er i § 26 blev beskrevet som den hermeneutiske cirkel.

Anerkendelsen af den gensidige forudsætningsrelation mellem motiv og tema (som på et andet niveau svarer til den gensidige forudsætningsrelation mellem subjekt og verbum), og anerkendelsen af det paradoksale i den hermeneutiske cirkel, må så vidt jeg kan se også føre til anerkendelsen af at produktionen af tekststyringer, dvs. menneskenes opfindelse af sproget, ikke blot er et arbejde og en naturlig udvikling, men et spring.

Som et eksempel på denne gensidige forudsætningsrelation mellem motiv- og tematolkningen, kan jeg anføre følgende tekst:

(58.7)

Axel smaaslumrede.

Zacharias fortalte en Legende. Det var om en Munk, der rejste ad en Genvej til Jerusalem. Først var han kommen forbi to klare Søer og over en lille Høj og var gaaet udenom en Grav. Efter en lang Rejse Bakke op og Bakke ned var han saa kommen til to store, hvide Bjerge, og der havde han bedet. Saa var han rejst milevidt over et rundt Højland, først op og saa ned. Fra Toppen havde han øjnet Getsemane Have. Saa var han kommen til Jerusalem.

Johannes V. Jensen: *Kongens Fald. Hjemfalden.*

Teksten skal ikke gennemgås i detaljer på dette sted; det skal blot nævnes at de fleste mennesker når de hører denne historie uden besvær gennemfører en motivtolkning af historien. Man kan konstruere en mental model af munken og af det landskab han rejser igennem. Men jeg tror også at de fleste har en fornemmelse af at der er et eller andet galt: der mangler et tema: hvorfor er denne vej en *Genvej* til Jerusalem? Hvorfor forekommer landskabsdelene i præcis denne rækkefølge? Hvor kommer man fra når man når til Jerusalem ad denne vej? Hvorfor er det lige en *Munk* der skal ad denne vej? Med andre ord, der mangler en isotopi til at entydiggøre hvad der egentlig menes med alle oplysningerne. Der mangler en pointe eller hensigt med historien. Kort: de færreste kan etablere en tematolking af denne tekst, og de fleste føler også at de mangler den. Heraf ser man at en motivtolkning faktisk forudsætter en tematolking.

Temaet i teksten lukkes op med følgende nøgle: de *to klare Søer* svarer til to øjne, *en lille Høj* til næsen, og *en Grav* til munden. Så kan enhver fortsætte isotopien, og ordet *Genvej* får pludselig en indlysende mening. Og pointen i teksten er lige præcis modsætningsforholdet mellem den motiviske tolkning om en munk i et landskab, og den tematiske om modsætningen mellem hellighed og seksualitet.

Som det sidste forhold mellem tema og motiv, vil jeg anføre følgende: den mentale model er **substans**, stof eller materiale i forhold til temaet som er **form** eller strukturering. I § 5 har jeg gennemgået Hjelmsslevs skel mellem form og substans. Hjelmsslev skelner mellem form og substans både på udtryksiden og indholdssiden. Lettest at forstå er skellet på udtryksiden: substansen er lydenes mangfoldighed, og muligheden for kontinuerlig forandring i produktionen af lyde, fx af de forskellige vokaler. Sproget projicerer formen ud på dette materiale, udtryksformen, som tegnfunktionen instituerer, inddeler den amorfe substans. Hjelmsslev forestiller sig det samme på indholdssiden; det er lidt indviklet så her gentager jeg kort de væsentligste citater fra § 5: "Vi konstaterer altsaa i det sproglige *indhold*, i dettes *forløb*, en specifik *form*, *indholdsformen*, der er uafhængig af og staar i arbitrært forhold til *meningen*, og former denne til en *indholdssubstans*." "indholdsformen, der set fra meningens synspunkt er arbitrær..." "og i kraft af indholdsformen og udtryksformen, og kun i kraft af dem, eksisterer henholdsvis indholdssubstansen og udtrykssubstansen, der fremkommer ved at formen projiceres paa meningen, ligesom naar et udspændt net kaster sin skygge ned paa en uinddelt flade."

Jeg opfatter begrebet 'mening' hos Hjelmsslev som det samme som det jeg kalder situationsbillede. Det er 'virkeligheden' således som den er tilgængelig for den menneskelige bevidsthed. Den er selvfølgelig struktureret på forskellige måder, men denne 'menings' struktur er set fra indholdsformens side arbitrær, dvs. ubegrundet, dens eventuelle iboende strukturering er ikke begrundelse for indholdsformens aktive strukturering af meningen. Omvendt er indholdsformen, set fra meningens synspunkt også arbitrær. Med andre ord, begreberne 'form' og 'substans' er relative og forudsætter hinanden: i det øjeblik noget i sig selv allerede struktureret (indholdsmeningen) ved

tegnfunktionen struktureres, bliver det i kraft af denne (re)strukturering gjort til substans, indholdssubstans, i forhold til denne strukturering.

Man tænker sig altså at 'meningen', virkeligheden som den er tilgængelig for mennesker, eksisterer som fænomen, men først ved tegnfunktionen institueres som substans for tegnfunktionens (re)strukturering. Læg mærke til at det hos Hjelmslev er i indholdets *forløb* man konstaterer indholdsformen. Det er det jeg har kaldt teksttolkningen, indholdsforløbet. I teksttolkningen reduceres således den spredte (fragmenterede) og (fra tekstens synsvinkel) arbitrære og amorfe virkelighed til det materiale som teksten projicerer sin form på.

Situationsbillederne er 'meningen', virkeligheden således som den er tilgængelig for mennesker. De mentale modeller konstrueres på grundlag af sproglige tekster og eksisterende mentale modeller er materiale hvorfra en nye tekst (re)konstruerer virkeligheden. Herved projiceres de (tekstlige) mentale modellers form over på de (ikke-tekstlige) situationsbilleder.

Denne projicering af indholdformen på 'meningen', der således eksisterer som indholdssubstans, sker ved tematolkningen. Tematolkningen er en reduktion af virkeligheden til substans for den tematiske strukturering af samme virkelighed. På denne måde er motivtolkningen substans i forhold til tematolkningen som er form eller (om)strukturering. Denne tanke hænger umiddelbart sammen med tanken om at motivtolkningen er objektbevidsthed i forhold til tematolkningens metabevindsthed.

B. Sandhed

§ 59 Udsagnsfunktion og sandhed. § 60 Positioner i sprogfilosofien. § 61 Sandhedens sceneri. § 62 Mental model og verdensbillede. § 63 Den økologiske sandhedsteori. § 64 Usandhed.

§ 59 Udsagnsfunktion og sandhed

En tekst er i § 4 blevet defineret som en aktualiseret kommunikativ handling der bl. a. er et sandt og kohærent udsagn om ét sagforhold. I dette kapitel vil jeg prøve nøjere at gøre rede for hvad det vil sige at teksten som udsagn om ét sagforhold er sandt og kohærent.

Først må det fastlægges hvilke størrelser der overhovedet kan være sande eller usande. Hvilke størrelser tilskrives sandhed? I dagligsproget kan man bruge ordet sand om alt muligt: *en sand sætning, et sandt udsagn, en sand påstand, sand kunst, den sande virkelighed*; her vil jeg indskrænke brugen således at prædikatet 'sand' kun gælder om 'udsagn', ikke om 'ord', 'ordbetydninger', 'sætninger', 'sætningsmeninger', 'tekstens udtryksside' eller noget andet som 'kunst' eller 'virkeligheden'; det er alene udsagn, dvs. udtrykkets indholdsside i ytringssituationen, og alene indholdssiden af hele teksten, det jeg har kaldt teksttolkning, der kan være sand.⁵² Det vil fremgå tydeligt af følgende eksempel:

(59.1)

Goddag - økseskaft

1) En tunghør mand sad oppe i et træ uden for sit hus fordi han skulle have hugget en gren af. 2) Han ville ikke lade sig mærke med sin skade; 3) så da han ser to unge karle komme hen ad vejen, tænker han: 4) "Jeg kan jo nok vide hvad de vil sige: 5) Først vil de spørge mig hvad det skal være til jeg her hugger. 6) Så spørger de sagtens hvor langt et stykke gren jeg vil bruge til det; 7) så kommer de nok frem med at de vil låne min båd for at sætte over vandet og slippe for en lang omvej. 8) Og når de ikke kan få den, så vil de nok låne mine heste. 9) Når de heller ikke kan få dem, så vil de nok spørge om hvor vejen går ind til staden."

10) De to unge karle kom nu hen til ham. - 11) De havde hørt han havde to kønne døtre; 12) og de havde tænkt at fri til dem. - 13) "God dag," 14) sagde de. 15) "Til et økseskaft," 16) sagde manden. 17) "Gid det sad i din hals!" 18) sagde de ganske sagte. 19) "Op til denne her knast," 20) sagde manden, 21) og så viste han op på grenen. 22)

---

52. Habermas, Jürgen, 1973: *Wahrheitstheorien*, i Habermas, J., 1973: *Wirklichkeit und Reflexion*, Pfullingen, side 211-265. På netop dette punkt afviger jeg fra Habermas' opfattelse i artiklen, som jeg ellers trækker stærkt på i det følgende. Han skriver at han giver Strawson ret i at 'sandhed' gælder for udsagn ikke for ytringen af dem. Ytringen er en episode; hvad der ytres er ikke. Min indvending herimod er den at der uden for afsenderens eller modtagerens tolkningsprocesser ikke er noget indhold som svarer til udtrykket, og derfor heller ikke noget invariabelt udsagn som kan have sandhedsværdi. Hvad der ytres er en episode efter min mening.

Så råbte de: 23) "Er din kone hjemme?" - 24) "Nej!" 25) sagde manden, 26) "hun er læk." - 27) "Du har nok to kønne døtre," 28) råbte de. 29) "De er med føl begge to," 30) sagde manden. 31) "Å, gid du var hængt!" 32) sagde de. 33) "Oppe mellem de to høje pile," 34) sagde manden, 35) og så huggede han videre.

Dansk Folkeæventyr ved Svend Grundtvig, Kbh. 1903.

I dette eksempel vil jeg prøve at undersøge sandhed i to forskellige situationer, dels situationen som den døve mand og de to unge mænd deltager i, ytringssituationen, dels den situation at fortælleren fortæller os historien om dem.

Af den første situation ser man let at det er ytringen af et udsagn der er usand, det er ikke udtrykket i sig selv. Et stykke udtryksside i sig selv, fx 29) "*De er med føl begge to*", har ikke nogen indholdsside uden for den situation hvor den yttes, dvs. afsendes og modtages. Udtrykssiden har kun en indholdsside for sprogbrugere i en kommunikationssituation. For den døve mand er tolkningen af denne tekstytring: 29a) 'mine heste er med føl begge to', mens de for de to unge mænd - og for læserne i fortællesituationen har tolkningen: 29b) 'mine døtre er gravide begge to'.

Der er altså ikke i en tekst noget udsagn som er invariant over tid og personer, og som kan bære sandhedsværdien. Udtrykket får kun en indholdsside i kommunikationssituationer hvor det yttes; udsagn er indholdet af en ytring, ikke af en sætning. Man må tænke sig at udtrykket i de tre mænds situation har fået to forskellige indholdssider, en hos den døve mand og en hos de to unge mænd. Men i den kommunikationssituation hvor vi, læserne, er modtagere, får udtrykssiden to tolkninger, hvoraf den mest fremtrædende er: 'mine døtre er gravide begge to'.

Den første del af en sandhedsteori må altså være dette: sandhed er et prædikat der kan tilskrives indholdssiden af en ytring eller tekst, dvs. en teksttolkning. Sandhed kan ikke tilskrives tekstudtryk som bogstav, ord, sætning, eller tekst(udtryk), og ikke indholdsstørrelser på lavere niveau som semer, ordbetydninger, sætningsmening.

Som beskrevet i kap. I.A. skal enhver ytring opfylde 5 krav på en gang: den skal som udsagn være **sand og kohærent**, som meddelelse **relevant**, som kontakt være **rigtig**, som sprogbrug være **korrekt**, og som udtryk for hensigt og holdning være **ærlig**. Disse krav kan kaldes modtagerens **generelle idealforventning**. Enhver modtager har altid allerede - nemlig i og med modtageren vælger at bruge sin tid på at indgå i kommunikationssituationen - forudsat at disse 5 idealer opfyldes - også selv om modtageren ofte, for ikke at sige altid, skuffes i disse forventninger. De er altså alle 5 på spil samtidig i enhver ytring som tæller som sådan i en kommunikationssituation.

Disse generelle idealforventninger må ikke forveksles med afsenderens **specifikke gyldighedshævdelse**, som behandles nærmere i kap. V.A. om teksten som handling. Afsenderens specifikke gyldighedshævdelse består i at afsenderen vælger at fremhæve en af de 5 funktioner som ytringen kan have: udsagn, meddelelse, kontakt, sprogbrug, og (følelses-)udtryk. Derved vælger afsenderen hvilken type sproghandling ytringen skal tælle som: påstand, oplysning, regulering, eksempel eller dom (vurdering). Ved dette valg fordrer afsenderen at modtageren anerkender at afsenderen står inde for hhv. påstandens sandhed, oplysningens relevans, reguleringens rigtighed, eksemplets korrekthed eller hensigtsudtrykkets ærlighed. Denne specifikke gyldighed som afsenderen hævder, betyder så at afsenderen påtager sig forpligtelse til, hvis gyldigheden problematiseres og drages i tvivl, at hhv. forklare og argumentere om sandheden, godtgøre relevansen, at retfærdiggøre rigtigheden, tyde forståeligheden eller at forsikre om ærligheden. Der gælder således kun én specifik gyldighedshævdelse i hver ytring, og hver type gyldighedshævdelse

har kun med én type sproghandling at gøre.

Dette kapitel handler om sandhed, dels som aspekt ved de generelle idealforventninger i tekster der ofte er sat sammen af mange typer sproghandlinger, dels om afsenderens specifikke gyldighedshævdelser ved den type af sproghandlinger som tematiserer sandheden, nemlig påstande. Kapitlet handler ikke om de øvrige aspekter ved de generelle idealforventninger: ærlighed, relevans, rigtighed, og korrekthed, men alene om sandhedsaspektet og ikke om andre sproghandlingstyper end påstande: oplysninger, reguleringer, eksempler, og følelsesudtryk.

Det skal her kun påpeges at ytringens sandhed som udsagn bedømmes og kan variere uafhængigt af om disse andre aspekter ved de generelle idealforventninger er opfyldt eller ej. Et par eksempler fra Holbergs Erasmus Montanus kan tydeligt vise dette:

(59.2)

PER. Spør nu enhver af disse gode Mænd, som boer her i Byen, og hør om nogen skal holde med jer derudi, at Jorden er Rund. Jeg veed, man maa jo troe meer hvad saa mange siger, end een allene. Ergo har I uret. ACTUS IV, SCENA 2

(59.3)

MONTANUS. Jeg beder eder da ydmygst med grædende Taare alle om Forladelse, og lover at føre et gandske andet Levnet herefter, fordømmer mit forrige Væsen, fra hvilket jeg er bragt ikke meere ved den Tilstand, jeg er geraadet udi, end ved denne brave Mands grundige Tale og Lærdom, hvilken jeg derfor næst mine Forældre, skal altid have meest estime for.

JERONIMUS. Saa holder I da ikke meere for min kiære Svigersøn, at Jorden er rund? thi den post ligger mig meest om Hiertet.

MONTANUS. Min hierte Svigerfar, jeg vil ikke disputere videre derom. Men jeg vil allene sige dette, at alle lærde Folk er nu omstunder af de Tanker, at Jorden er rund.

JERONIMUS. A ... Hr. Lieutenant! Lad ham blive Soldat igien, til Jorden bliver flack.

MONTANUS. Min kiære Svigerfar, Jorden er saa flack, som en Pandekage;...

ACTUS V, SCENA 5.

Her fremsætter Per i (59.2) og Montanus i (59.3) samme udsagn, nemlig 'at jorden er flad'. I den første situation er Per ærlig, han tror selv fuldt og fast på at jorden er flad; som information til Montanus er ytringen relevant, Montanus mener jo det modsatte; som kontakt er den rigtig, og som brug af sproget korrekt. I den anden situation er Montanus ikke ærlig, han tror ikke selv på at jorden er flad; som information er den irrelevant for Jeronimus ved jo godt at jorden er flad; som kontakt er den ikke passende, den tæller ikke, hvad dens pålydende ellers er, som en påstand som Montanus vil forsvare, og endelig er den som brug af sproget korrekt.

Ikke desto mindre vil undersøgelsen og bestemmelsen af om den første ytring er sand som udsagn om sagforhold, være den samme som af den anden (forudsat at tolkningen af ytringerne er den samme). Resultatet er at både Pers ytring og Montanus' ytring som udsagn om at jorden er flad, usande. Grunden til dette er at vi som nutidige læsere af stykket, ved at jorden er rund. Udsagnet er altså ikke i overensstemmelse med vores opfattelse af verden - og derfor er begge ytringer usande som udsagn.

Heraf ser man at sandheden af en ytring som udsagn er uafhængig af om ytringen som hensigtsudtryk er ærlig, som information er relevant, som kontakt er rigtig og som

sprogbrug er korrekt. Og netop derfor tæller tekstens udtryksside kun som en tekst hvis alle 5 idealforestillinger er opfyldt samtidig. Er alle 5 idealforventninger ikke opfyldt, som de ikke er det i (59.3), tæller ytringen enten slet ikke som en tekst, eller som en anden type sproghandling end dens pålydende, det er nok det der er tilfældet her (se nærmere herom i kap V.A!)

§ 60 Positioner i sprogfilosofien

Spørgsmålet om hvad sandhed er, er et af de ældste i filosofihistorien, og samtidig er spørgsmålet et af de mest aktuelle i den moderne sprogfilosofi. Jeg skal ikke her give nogen oversigt over sandhedsspørgsmålets historie, men i min kommunikationsmodel tager jeg parti i den standende strid; derfor vil jeg kort markere de vigtigste positioner i den filosofiske diskussion om sandhed og beskrive hvor jeg selv står. Typificeringen er den i filosofihistorien bredt anvendte, her citeret efter Habermas og Lakoff & Johnson.⁵³

Ved at hugge en hæl og klippe en tå, kan man få de fleste filosoffer til at høre til en af følgende positioner: 1) korrespondensteorien om sandhed, 2) den subjektivistiske sandhedsteori, 3) kohærensteorien om sandhed, 4) den pragmatisk sandhedsteori og 5) den økologiske sandhedsteori.

Korrespondens-teorien om overensstemmelse mellem et udsagn og det sagforhold det er udsagn om, er den naive dagligdags opfattelse. Den har rødder tilbage til Aristoteles som definerer sandhed således: *Falsk er det om det værende at sige at det ikke er, og om det ikke værende, at sige det er. Sandt er det om det værende at sige at det er, og om det ikke værende, at det ikke er.*⁵⁴ I moderne tider er det først og fremmest Lenin og Bertrand Russell der er fortalere for korrespondensteorien.

Russell definerer sandhed som overensstemmelse mellem en antagelse og de kendsgerninger (fakta) i virkeligheden som den er en antagelse om. Umiddelbart er denne definition på sandhed brugbar og rigtig. Du spørger: *Hvor er mit ur?* Jeg siger: *Det ligger på bordet.* - *Jamen jeg har lige set efter, jeg kan ikke se det.* - *Har du set under avisen?* Og du finder uret. Det var altså sandt 'at uret ligger på bordet'.

Der er dog flere forskellige problemer ved denne naive overensstemmelsesteori. De fleste går ud fra at det er 'sætningsindholdet', 'udsagnet' eller 'antagelsen' der er sand, ikke sætningsudtrykket, hjernen eller de mentale processer i hjernen. Problemet er nu hvorledes et stykke indhold kan 'korrespondere med' eller 'være i overensstemmelse med' et stykke virkelighed. Det er som at sammenligne hvad der er højst, Rundetårn eller et tordenskrald. 'Indhold' og 'virkelighed' hører ikke til samme type eller kategori, de ligner ikke hinanden, og kan ikke umiddelbart sammenlignes.

De fleste vil, stillet over for dette problem, antage at sandhed er en indirekte relation mellem udsagn og virkelighed. Med 'navne' i sproget 'henviser' vi til 'genstande' i virkeligheden, og med 'prædikater' i sproget 'udsiger' vi noget om 'forholdet' mellem disse genstande i virkeligheden. Sandhed er altså et spørgsmål om udsagnet, forudsat at

53. Habermas: *Wahrheitstheorien* og Lakoff, Georg and Mark Johnson, 1980: *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago, kap 24-29. Her og i de senere citater: oversættelse: OT.

54. *Metafysik G 7*, her citeret efter Klaus, Georg, & Manfred Buhr, (1964) 1972 : *Philosophisches Wörterbuch*, VEB, Leipzig. Oversættelse: OT.

henvisningerne er vellykkede, er i overensstemmelse med forhold i virkeligheden.

Men her er der nye problemer, for henvisninger er ikke altid vellykkede. Der findes dels forskellige navne for samme genstand, fx *Aftenstjernen* og *Morgenstjernen* for 'Venus', dels navne der ikke henviser til noget i virkeligheden som fx: *den nuværende konge af Frankrig*⁵⁵. Det giver problemer med sandheden på følgende måde: antager man at betydningen af et navn er det det henviser til, kan man ikke anerkende at følgende to sætninger begge kan være sande: *Peter mener at Morgenstjernen står mellem Solen og Jorden* og *Peter mener ikke at Aftenstjernen står mellem Solen og Jorden*; men det kan de godt. Og hvorledes skulle man undersøge om følgende sætning er sand: *Den nuværende konge af Frankrig er skaldet*.

I den realistiske korrespondensteori er sandheden det givne, og meningen med et udsagn er betingelserne for at det kan være sandt. Den "objektive sandhed" er det som i andre teorier kaldes for virkeligheden. Tarski definerer sandhed således: "*p*" hvis og kun hvis, fx "*sne er hvid*" hvis og kun hvis *sne er hvid*. Sandhed er således ensbetydende med adskillelse af sprog og metasprog, og i det øjeblik der er en simpel én-til-én-relation mellem disse to sprog er sandhed defineret som overensstemmelsen. Men det forudsætter at vi har et helt entydigt metasprog som uden menneskets mellemkomst henviser til den fysiske virkelighed.

Det er sådanne problemer filosofien har kæmpet med i det sidste trekvarte århundrede, og der er da også fundet løsninger på problemerne som kan gøre korrespondensteorien mere acceptabel.

I den **subjektivistiske** teori om sandhed drages konsekvensen af det forhold at alle udsagn og alle henvisninger forudsætter intention og vilje hos afsenderen, og at sandhedens hjemsted er personens tanker og hverken den virkelighed de er om, eller kommunikationen af dem, kommunikationen som altid er fragmentarisk og ufuldstændig. En del af meningen er derfor altid privat, og erfaring er altid holistisk. Mening har ingen naturlig struktur men er altid bestemt af følelser, holdninger og hensigter. Også Kant placerer en stor del af sandheden hos subjektet, nemlig når han hævder at vi intet kan vide om tingene i sig selv, men kun om vores anskuelser af dem, dvs. i de anskuelsesformer (rum og tid) som alene kommer fra subjektet.

Efter denne teori identificeres det sande med det der for subjektet er evident og hensigtsmæssigt, dvs. det som sætter subjektet i stand til at overleve i sin omverden, det der på lang sigt er i overensstemmelse med subjektets ønsker. Jeg skal ikke her sige mere om denne teori, andet end at nævne at man som fortalere for en subjektivistisk sandhedsteori ofte nævner Kierkegaard, og Nietzsche, som tillægges dette prægnante citat: Hvad jeg går til grunde på, det er ikke sandt for mig⁵⁶.

Kohærens-teorien om sandhed kaldes også sammenhængsteorien. Den tager udgangspunkt i at et udsagn der er sammensat af to udsagn som strider mod hinanden, ikke kan være sandt under nogen omstændigheder. Fx kan et udsagn om at 'hvalen er en fisk og (hvalen

55. Det første eksempel er fra Frege, det andet fra Russell, her citeret fra hhv. Jørgen Husted: *Frege*, og Jan Riis Flor: *Russell*, i Lübcke, Poul (red), 1982: *Vor tids Filosofi*, Politikens Forlag, København.

56. Her citeret efter Arne Næss, 1973: *Vor tids filosoffer*, København.

er) et pattedyr' ikke være sandt. Den logiske syntaks, læren om de logiske konnektiver, også kaldet logistikken, er udviklet som et forsøg på at opstille formelle regler for hvorledes man undgår falske udsagn. Tekster der beskriver hele teorier kan være så store og uoverskuelige at konsistens eller modsigelsesfrihed ikke er en selvfølge, og her kommer læren om den formelle logik ind som et redskab der kan sikre modsigelsesfrihed. Fx kan løsningerne på problemet om *den nuværende konge af Frankrig er skaldet* ses som en del af en kohærensteori: sætningens mening er egentlig (?): 'der findes én, som dels er konge af Frankrig for øjeblikket, og dels skaldet'. Opfattet således er der ikke noget problem med hensyn til sandhed, for sætningen er bare falsk; der findes ikke nogen der er konge af Frankrig for øjeblikket.

Der er ikke tvivl om at det når man kommer til større teoridannelser er en stor fordel med formalisering således at selvmodsigelser kan undgås. Tilhængere af kohærensteorien om sandhed, fx Carnap og filosoffer som hører til den logiske positivisme, går et skridt videre og hævder at de fleste eller alle logiske og filosofiske problemer er skinproblemer som forsvinder hvis man holder sig til formelle sprog.

Den **pragmatiske** sandhedsteori er især beskrevet af Habermas⁵⁷. Han tager udgangspunkt i kritikken af korrespondensteorien. Hvis modtageren betvivler at et udsagn korresponderer med virkeligheden, kan afsenderen kun godtgøre at udsagnet virkeligt er sandt enten ved et nyt udsagn om virkeligheden som begrundet sandheden af det første, eller ved et nyt udsagn som definerer meningen med det første. Men også disse nye udsagn kan modtageren betvivle, og således er det endelige kriterium på sandhed den argumenterende samtale, hvor kun det bedre arguments ejendommelige tvangløse tvang gælder. Denne tanke er forlængelsen af sandhedsopfattelsen i den klassiske retorik, hvor man antog at den der fik ret, også var den der havde ret, og hvor den bedste tale var den der kunne gøre en svag sag stærk, dvs. som kunne få sandheden frem også i situationer hvor mange var overbevist om det modsatte.⁵⁸

Således opfattes sandheden ikke som en relation mellem udsagnet og virkeligheden, men som en relation mellem afsender, udsagn, modtager og virkelighed, altså et spørgsmål om udsagnet om virkeligheden kan forsvares med held, ikke blot over for de konkrete modtagere og modstandere i en diskussion, men overfor den generelle modtager, over for ethvert fornuftigt medlem af sprogsamfundet. Sandhed er i alle tilfælde, for så vidt den forudsætter et fælles sprog, et konsensusfænomen, og det offentlige ræsonnement bevæger sig stadig mod større og større sandhed, for så vidt intet unddrages problematisering og tvivl, og der ingen systematiske hindringer stilles for at det bedre arguments ejendommelige tvangløse tvang. Denne ideale talesituation eksisterer ikke, og sandheden følgelig heller ikke, men talesituationen og sandheden eksisterer som et ideal der er drivkraften i enhver ræsonnerende samtale; det er higen mod dette ideal der driver samtalen.

Den **økologiske** sandhedsteori er ikke en teoritype som Habermas omtaler i sin artikel

57. Habermas, Jürgen, 1973: *Wahrheitstheorien* i Habermas, Jürgen, 1973: *Wirklichkeit und Reflexion*, Pfullingen, side 211-265. Inddelingen i typer af sandhedsteorier er hentet fra denne artikel.

58. Her er disse fyndord citeret efter Hastrup, Thure, 1976: *Græsk og romersk talekunst fra Korax til Quintilian*, København, side 20.

om sandhedsteorier. Betegnelsen er et navn som jeg har givet den sammenstyknings af teorier som er grundlaget for hele dette kapitel om udsagnsfunktionen, og som skal udfoldes filosofisk i de følgende paragraffer. Efter den økologiske sandhedsteori prøver man ikke, som i de fire foregående teorier, at reducere sandhed til ét kriterium, men man prøver at fastholde at *sandhed er relativ overensstemmelse mellem på den ene side et effektivt, simpelt, udtømmende og modsigelsesfrit udsagn om situationer, dvs. en mental model konstrueret i overensstemmelse med sprogets regler, som der er konsensus om, og på den anden side et hensigtsmæssigt situationsbillede af samme situationer, et situationsbillede som allerede er opbygget på grundlag af sansning, erindring, ræsonnement og fantasi*. Sandhed er altså et komplekst begreb, der henviser til en hel livspraksis, og det kræver mange nødvendige men indbyrdes uafhængige og derfor ikke hver især tilstrækkelige betingelser opfyldt samtidig.

Sandhed er et relativt begreb. En mental model eller teksttolkning er altid begrænset (i modsætning til Habermas' talesituationsideal, som er uendeligt i tid og rum), og derfor kan den aldrig henvise til virkeligheden som altid er udelt og hel, men kun til en vilkårligt afgrænset del af den, og udsagnet kan altid kun ske med en vis intentionsdybde. Sandheden af en teksttolkning er således altid relativ i forhold til den afgrænsning af virkeligheden som sker ved henvisningen, og til det valg af intentionsniveau som sker i kommunikationen.

Tanken om den absolutte sandhed er lige så kontrafaktisk som talesituationsidealet, alene af den grund at virkeligheden altid er i bevægelse og bl. a. omfatter den ytring som udsagnet er indholdet af. Et udsagn kan derfor ikke udsige noget om hele virkeligheden uden at komme i uendelig regres. Tekster kan alene være relativt sande udsagn om virkeligheden.

Denne snak om 'sandhed' som 'overensstemmelse' mellem 'udsagn' og 'dele' af 'virkeligheden' osv., forudsætter at hele denne række af begreber er veldefinerede og accepterede, altså et sceneri i hvilket man overhovedet kan tale om sandhed. Det handler den næste paragraf om.

§ 61 Sandhedens sceneri

I den erkendelsesteoretiske debat om sandhed er det klogt at gøre sig klart hvilke rekvisitter der står til rådighed, og på hvilket bagtæppe det hele foregår. Frege definerer fx 'meningen' med en 'sætning' med dens 'sandhedsbetingelser': *at forstå en sætning er at vide hvordan virkeligheden er beskaffen hvis sætningen er sand*⁵⁹ Her er det givne 'sandheden', og dernæst defineres 'forståelse' ved hjælp af 'viden' om 'virkeligheden'. Det forekommer mig at være at sætte vognen foran hestene. Det man som bruger af teksten er interesseret i er ikke om teksten er et sandt udsagn, men at vide hvordan virkeligheden er beskaffen.

Det sceneri jeg benytter i den økologiske sandhedsteori ser helt anderledes ud. Jeg fremstiller sceneri som 20 teser om verden, udtrykt ved hjælp af en række fyndige citater fra store tænkere, omhyggeligt udvalgt til formålet. Sceneriet er et kantiansk sceneri på den måde at store dele af den kantianske erkendelsesteori er indbygget, hvad den også er hos de fleste af dem jeg ellers citerer. Kant-citater er der altså ikke få af. Først anfører jeg teserne i kort form i sammenhæng, dernæst hver enkelt med forklaring.

---

59. Citeret efter Jørgen Husted: *Frege*, samme sted.

1. Alt flyder. 2. En del af denne virkelighed kan sanse, erfare og handle; det er organismer. 3. Mennesker **sanser** i tid og rum. 4. Organismer **erfarer** ved at de af virkelighedens heterogene situationer i tid og rum uddrager (abstraherer) **informationer** om invarianser, ensartetheder på tværs af situationerne. 5. Forskellige organismer bebor den samme virkelighed, men uddrager forskellige ensartetheder, som de forholder sig til og handler i. 6. Mennesker opbygger ved syntese af de mere abstrakte begreber (hvis hele system udgør deres verdensbillede), et konkret **situationsbillede** - hvor 'information' organiseres og det konkrete indeholder det abstrakte som på sin side involverer det konkrete - og på baggrund heraf handler mennesker, og hvis situationsbilledet er isomorft med virkeligheden, kan mennesket også forandre **virkeligheden** - hvor 'energi' udveksles, og årsager har virkninger. 7. Ud af den totale sum af meninger som mennesker har uddraget fra deres kontakter med talrige enkelte genstande i omgivelserne, vokser der et enhedssyn på verden; dette **verdensbillede** er viden af 3. grad. 8. Al information er partiel, flad og abstrakt. 9. Repræsentationer, dvs. informationer om virkeligheden konstrueres på grundlag af sanseerfaring, erindring, ræsonnement, og fantasi og ønsker (og i disse tilfælde kaldes repræsentationen et **situationsbillede**; produceres repræsentationer på grundlag af tekster og ytringer, kaldes repræsentationen en **mental model**) 10. Virkeligheden er et menneskeligt produkt. Virkeligheden er en objektiv realitet. Mennesker (og deres verdensbilleder) er produkt af virkeligheden.

1. *Alt flyder*.⁶⁰ Virkeligheden eksisterer kun som en verden i bevægelse. Virkeligheden består af situationer og begivenheder.⁶¹ Nye og atter nye vandmasser strømmer den i møde som stiger ned i en og samme flod.⁶² Principielt er intet det samme: græsset på min plæne er længere og grønnere i dag end i går. Vognhjulet var før, da jeg så det fra én vinkel, rundt; nu, fra en anden, ovalt. Hvad genstandene er i sig selv vil ikke engang ved hjælp af den mest oplyste erkendelse af fænomenerne, det eneste der er os givet, blive os bekendt.⁶³

2. *En del af denne virkelighed kan sanse, erfare og handle, det er organismer*⁶⁴. Organismer, herunder mennesker, er økologisk defineret som i sig selv stabile dele af virkeligheden som udveksler ikke blot energi, men også information med deres omgivelser.⁶⁵ Erfaringsmyten tager det udgangspunkt at mennesket er en del af dets omgivelser, ikke adskilt fra det. Den fokuserer på den konstante interaktion med de fysiske omgivelser og med andre mennesker. Den ser denne interaktion som gensidig forandring.

60. Heraklit, citeret efter Arne Næss, 1963: *Filosofiens historie I-III*, København.

61. Dette og mange af de følgende fyndord er hentet fra kap. 1 og 6 i: Barwise, Jon and John Perry, 1983: *Situations and Attitudes*, MIT, side 7. Oversættelse her og i de senere citater: OT.

62. Heraklit igen, samme sted.

63. Kant, Immanuel, (1781) 1966: *Kritik af den rene fornuft*, med indledning, oversættelse og noter af Justus Hartnack, Berlingske Forlag, København, B 60.

64. Barwise og Perry igen, nu side 10.

65. Wilden, Anthony, 1972: *System and Structure*, Tavistock, London, side 203. Oversættelse: OT.

Man kan ikke fungere i sine omgivelser uden at forandre dem og blive forandret af dem.⁶⁶

En dyng indtryk kalder jeg *mig*, nemlig min krop og mit sind. En anden dyng indtryk kalder jeg *ikke mig*, nemlig virkeligheden, sakse, kaffekopper, dig og dit sind.

Ser jeg på min krop, er det muligt for mig at iagttage den og opleve den. Det i mig som *oplever*, er mere *mig* end min krop. Det er muligt på samme måde at opleve "at det tænker i mig, at det føler i mig". Det i mig som oplever dette, er mere fundamentalt *mig* end oplevelserne. Krop og sind er noget jeg er i stand til at opleve, og opleveren kan om dette noget hævde: "Det er ikke mig". Når opleveren oplever sig selv totalt, når den indre iagttager udelukkende iagttager sig selv i ubrudt koncentration - er den fundamentale skelnen: mig/ikke mig brudt definitivt sammen, og dermed virkeligheden, sproget, sindet og det hele. Dette bevidsthedsfænomen kalder jeg *ånd*.

Når den fundamentale skelnen er brudt sammen, er der kun én mulig erkendelse tilbage: alt er enhed.⁶⁷

3. *Mennesker sanser i tid og rum*. Påvirkes vi af en genstand, er virkningen på forestillingsevnen *fornemmelsen*. Den anskuelse der refererer til en genstand gennem en fornemmelse kaldes *empirisk*. Den empiriske anskuelses ubestemte genstand kaldes *fænomen* (Erscheinung).

Det i fænomenet der svarer til fornemmelsen kalder jeg dets *stof*, hvorimod jeg kalder det der er årsag til, at et fænomens mange forskellige dele kan bringes ind i bestemte relationer, for fænomenets *form*. Da det der ligger til grund for at fornemmelserne ordnes og bringes under en bestemt form, ikke selv kan være en fornemmelse, så er fænomenernes stof kun givet a posteriori. Deres form må derimod være a priori og have deres grund i gemyttet. (...) ...der findes to rene former for sansningsanskuelse, hvilke fungerer som principper for apriori erkendelse, nemlig rum og tid.⁶⁸ Den fuldstændige erkendelse ville i alle tilfælde dog kun være af vor anskuelsesmåde, altså af vor måde at sanse på. Og det ville det kun være under rummets og tidens betingelser, betingelser der i deres oprindelse er knyttet til subjektet.

Vi kan allerede nu se, at det vi kalder virkeligheden er en beskrivelse af *tilfældige* sanseindtryk. Det kan måske være lidt bekymrende at tænke på, men vi kan forsøge at trøste os med, at selv om vi ikke får det hele med, så fortæller vores sanser os i det mindste noget korrekt om verden. Eller gør de?

Desværre nej. Vi er alle sammen enige om noget vi kalder tid og rum; vi er helt fortrolige med disse to begreber, men Einsteins relativitetsteori fortæller os, at vi er fortrolige med to begreber *som ikke findes*. Det vi kalder rum og tid er knyttet sammen i en enhed, som beskrives af relativitetsteorien, men denne enhed kan vi ikke opfatte i vores fælles virkelighed. Einsteins beskrivelse er tilsyneladende i orden, men det den beskriver, er vi ikke konstruerede til at forstå. Det vi kalder tid og rum er bevidsthedsfænomener uden hold i en bagvedliggende virkelighed!(...) Vi er alene i universet med vores fælles illusion. Det vi kalder virkeligheden, er en tilfældig beskrivelse af tilfældige sanseindtryk. Vi kan trøste os med at vi dog til en vis grad er enige om illusionen.⁶⁹

66. Lakoff and Johnson side 229f.

67. Bastian, Peter, 1987: *Ind i musikken*, Gyldendal/PubliMus, side 33.

68. Kant, B 34f.

69. Bastian, side 32.

4. *Organismer erfarer ved at de af virkelighedens heterogene situationer i tid og rum uddrager (abstraherer) informationer om invarianser, ensartetheder på tværs af situationerne.*⁷⁰ Informationsstrømmen udløses af *ligheder* og *forskelle*, som ikke er stoflige eller virkelige og ikke lokaliseret i tid og rum.⁷¹ Udover anskuelse gives der imidlertid ingen anden måde at erkende på end gennem begreber. Forstandserkendelse, i det mindste hos mennesket, er derfor erkendelse gennem begreber, en erkendelse der ikke er intuitiv men diskursiv. Medens al anskuelse er sansning og derfor er afhængig af en indvirkning på sanserne, er begreber afhængige af en funktion. Ved funktion forstår jeg enheden af den handling der bringer forskellige forestillinger under en fælles forestilling.(...) Da ingen forestilling, undtagen de der er i anskuelsen, umiddelbart henviser til sin genstand, så er et begreb aldrig i umiddelbar relation til en genstand, men til en eller anden forestilling om den (det være sig anskuelse eller begreb). Dommen er altså den indirekte erkendelse af en genstand og er følgelig en forestilling om en forestilling. (...) Alle domme er derfor en forstandsvirksomhed der skaber enhed blandt vore forestillinger; i stedet for en umiddelbar forestilling anvendes der til alle formål en højere forestilling der omfatter den umiddelbare forestilling såvel som flere andre; og mange erkendte ting bliver derved samlet til en enkelt erkendelse. (...) Det er altså kun et begreb ved at andre forestillinger er sammenfattede i det og formedelst hvilke det kan henviser til genstanden.⁷²

På tværs af situationerne uddrages abstraktionsklasser som 'genstande' og 'individer' (som er ensartetheder på tværs af tid og situation), 'egenskaber' (som er ensartetheder på tværs af genstande og individer), 'relationer' (ensartetheder på tværs af mængder af genstande og individer), 'tider' (ensartetheder på tværs af steder) og 'steder' (som er ensartetheder på tværs af tider). Også 'ord' er ensartetheder (nemlig på tværs af ytringer og ytringssituationer).⁷³

Organismer kan kun handle og overleve i de stadigt nye situationer ved at orientere sig mod, og indstille sig på og handle i forhold til det invariante, ensartethederne i situationerne. Man kan gå ud i den samme flod og man kan ikke gå ud i den samme flod.⁷⁴ Set fra organismens synsvinkel er alle situationer nye og anderledes stimuli, men organismen kan ikke forholde sig hensigtsmæssigt på forskellig måde hver gang; organismen kan kun erfare, lære af, orientere sig mod og indstille sig på det genkommende. For at overleve i omgivelserne må organismen lære af det ensartede i det heterogene.

At kategorisere en stimulus vil sige at betragte den ikke blot som ækvivalent med andre stimuli i samme kategori, men også som forskellig fra stimuli som ikke hører til denne kategori. På den anden side, kan det vise sig at være til organismens fordel at have så mange egenskaber som muligt forudsigelige ud fra kendskabet til én egenskab (som for så vidt angår mennesker også omfatter den vigtige egenskab at den har et kategorinavn), et princip som ville føre til dannelse af et stort antal af kategorier med det mest hårfine skel mellem kategorierne. På den anden side er et af formålene med kategoriseringen at reducere de uendelige forskelle mellem stimuli til proportioner der kan bruges i adfærd og kognition. Det er til organismens fordel ikke at skelne en stimulus fra andre når skelnen

70. Barwise and Perry, side 8

71. Bateson, Gregory, (1979) 1984: *Ånd og natur*, Rosinante, København, side 87.

72. Kant, samme sted, side B 93f.

73. Barwise og Perry side 8.

74. Heraklit, samme sted.

er uvæsentlig for det forhåndenværende formål.⁷⁵

5. *Forskellige organismer bebor den samme virkelighed, men uddrager forskellige ensartetheder som de forholder sig til og handler i*⁷⁶ Systemet i helheden af de abstraktionsklasser organismen uddrager af virkeligheden, kan kaldes organismens verdensbillede. Vi kan tale sammen og efterhånden nå til en vis enighed om den ydre virkelighed. Det vi når frem til kalder vi for vores fælles virkelighed (...) den fælles illusionære virkelighed.

Hvorfor illusionære?

Det er indlysende(...) at det vi kalder virkeligheden, er fundamentalt betinget af vores sansers og vores sinds konstruktion. Sanserne er vidunderlige, men de er tilfældige, i den forstand at de kun kan oversætte en meget begrænset del af de informationer vi svømmer rundt i til sanseindtryk.⁷⁷

Det er illustrativt at forestille sig hvorledes en havskildpaddes verdensbillede adskiller sig fra menneskets alene på grund af hvad de to typer af organismer kan sanse.⁷⁸ Begge verdensbilleder er uddraget (abstraheret) af den samme totale virkelighed, men behøver ikke at have noget tilfælles.

En hund har 95% næse. Hvordan mon hundenes fælles illusionære virkelighed tager sig ud?⁷⁹

6. *Mennesker opbygger ved syntese af de mere abstrakte begreber (hvis hele system udgør deres verdensbillede) et konkret situationsbillede - hvor 'information' organiseres og det konkrete indeholder det abstrakte som på sin side involverer det konkrete - og på baggrund heraf handler mennesket, og hvis situationsbilledet er isomorft med virkeligheden, kan mennesket også forandre virkeligheden - hvor 'energi' udveksles og årsager har virkninger.*⁸⁰ Erfaring er kun mulig ved hjælp af en forestilling om en nødvendig forbindelse mellem det iagttagne.⁸¹ Selv om mennesket intenderer og udfører sine handlinger i et situationsbillede som opbygges af de abstrakte kategorier i verdensbilledet, er handlingerne en del af virkeligheden og skaber virkelighed, dels af fysisk karakter ved arbejde, dels af social karakter ved interaktion.

Det synes at være det rigtige at begynde med det reale og konkrete, den virkelige forudsætning, (...) så ville det være en kaotisk forestilling om det hele, og gennem nærmere bestemmelser ville jeg analytisk bevæge mig i retning af stedse enklere begreber; fra det forestillede konkrete til stadigt tyndere abstrakta, til jeg var nået til de mest enkle bestemmelser. Derfra skulle rejsen tilbage igen tiltrædes (...) Det konkrete er konkret,

75. Rosch, Eleanor, C.B. Mervis, W.D. Johnson, and P. Boyes-Bream, 1976: *Basic Objects i Natural Categories*, i *Cognitive Psychology* 8, 382-439, her side 384f. Oversættelse: OT.

76. Barwise and Perry, side 11.

77. Bastian side 31.

78. Barwise and Perry side 33.

79. Bastian side 31.

80. Barwise and Perry, side 57, men også alle de steder i bogen hvor der står om 'aktuelle' (konkrete) og 'faktuelle' (abstrakte) situationer, om 'involvering' og 'begrænsninger' (meningspostulater). Min sætning er ikke et citat, men en nogenlunde loyal gengivelse af meningen.

81. Kant, side B 219.

fordi det er sammenfatningen af mange bestemmelser, altså det mangfoldiges enhed. I tænkningen fremtræder det konkrete derfor som sammenfatningens proces, som resultat, ikke som udgangspunkt, omend det er det virkelige udgangspunkt og derfor også er udgangspunkt for anskuelsen og forestillingen. På den første vej blev den fulde forestilling forflygtiget til abstrakte bestemmelser; på den anden fører de abstrakte bestemmelser til reproduktion af det konkrete ad tænkningens vej. Hegel gerådede derfor ud i den illusion, at fatte det reale som resultat af den i sig selv sammenfattende, i sig selv fordybende og sig af sig selv bevægende tænkning, selv om den metode at stige fra det abstrakte op til det konkrete kun er den måde, hvorpå tænkningen tilegner sig det konkrete, reproducerer det som et åndeligt konkretum. Men (denne metode er) på ingen måde selve det konkrètes tilblivelsesproces.⁸²

Organismerne kan kun overleve hvis deres verdensbillede tillader hensigtsmæssige repræsentationer af virkeligheden, dvs. situationsbilleder der er *isomorfe* med virkeligheden. Uden en vis isomorfi, ingen planlagte og vellykkede handlinger. Hvad jeg går til grunde på er ikke sandt for mig.⁸³ Vi forstår et udsagn som sandt i en given situation, når vores forståelse af udsagnet passer præcist nok til formålet med vores forståelse i situationen.⁸⁴ Et åbent system (...) eksisterer i en sammenhæng af udvælgelse og tilpasning. Enhver tilpasning har i det mindste kortsigtet overlevelsesværdi.⁸⁵

Det der bringer mennesker ud af ligevægt er ikke tingene selv, men deres meninger om tingene.⁸⁶ Mennesket har intentioner i, og handler i situationsbilledet, ikke i virkeligheden (men med konsekvenser i virkeligheden). Kun hvis situationsbilledet bygger på et verdensbillede der er hensigtsmæssigt og isomorft med virkeligheden, vil menneskers handlinger i verdensbilledet også have succes i virkeligheden.

7. *Ud af den totale sum af meninger som mennesker har uddraget fra deres kontakter med talrige enkelte genstande i omgivelserne vokser, der et enhedssyn på verden, og dette verdensbillede er kundskab af tredje grad.* Vi ved at der er to former for kundskab: kendskab til ting og viden om ting. Den første er den opmærksomhed på genstande som vores sanser videregiver til os. (...) Det er den form for kendskab Pavlovs hund har ved at sanse en cirkel eller ellipse, et kendskab som ikke *ved* noget om det sansede. Men i den eksperimentelle situation lærer hunden hurtigt noget om disse to geometriske figurer, nemlig at de på en måde angiver hhv. lyst og smerte, og at de derfor har betydning for dens overlevelse. Hvis således det sensoriske kendskab kaldes kundskab af første grad, kan det andet (viden om en genstand) kaldes kundskab af anden grad; det er kundskab om første grads kundskab, og derfor metakundskab. (...) For et voksent menneske er første grads kundskab alene, sandsynligvis en meget sjælden ting. Det ville svare til sansning for hvilken hverken fortidig erfaring eller aktuel kontekst giver forklaringer, og dens uforklarlighed og uforudsigelighed ville sandsynligvis gøre denne sansning meget angst-skabende. Mennesker holder aldrig op med at søge kundskab om genstandene for

82. Marx, Karl, (1857-58) 1974: *Grundrids. Til kritikken af den politiske økonomi (Råudkast)*, oversat af Michail Larsen og Hans-Jørgen Schanz, Modtryk, Århus, side 41.

83. Nietzsche, som før nævnt.

84. Lakoff, Georg and Mark Johnson, 1980: *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago, side 179.

85. Wilden, side 203.

86. *Epictetos Haandbog*, (345 f.v.t.) 1942, oversat og indledet af J.A. Bundgaard, København, kap V.

deres erfaring, og at forstå deres betydning for deres eksistens og at reagere på dem i overensstemmelse med deres forståelse. Ud af den totale sum af meninger som de har udtaget fra deres kontakter med talrige enkelte genstande i omgivelserne vokser der et enhedssyn på verden hvori de finder sig "sat" (...) og dette verdensbillede er af tredje grad.⁸⁷

8. *Al information er partiel, flad og abstrakt*⁸⁸. Information eller repræsentationer (altså situationsbilleder og mentale modeller) kan aldrig repræsentere hele virkeligheden med alle dens situationer men kun dele af den. Organismen må altid vilkårligt afsnøre en del af virkeligheden og alene prøve at forholde sig til repræsentationen af denne del. I virkeligheden, dvs. i verdens hele historie, er der ingen skel, kun stof og forandring. På denne måde er al information partiel.

Partiel information om et afsnøret stykke virkelighed kan kaldes et situationsbillede, nemlig hvis den konstrueres på andet grundlag end en tekst, (eller en teksttolkning, nemlig hvis den konstrueres på grundlag af et tekstudtryk). Summen af situationsbilleder, reglerne for hvorledes man konstruerer (sammensætter, syntetiserer) situationsbilleder, kan kaldes verdensbilledet (mens reglerne for hvorledes mentale modeller konstrueres på grundlag af en tekst, normalt kaldes *sproget*). Verdensbilledet omfatter regler der som resultater har repræsentationer som er partielle. På samme måde er verdensbilledet selv (og sproget) også altid partielt - og af samme grund.

Information eller repræsentation bygger på ligheder og forskelle som ikke er i virkeligheden, landskabet, men kun i erfaringerne med den. Repræsentationen af de ligheder og forskelle som organismen orienterer sig mod, repræsenterer virkeligheden, men ligner den ikke. Denne 'orientering mod' kan kaldes **intensionsdybden** (se § 20), den kan være mere eller mindre fintmasket men aldrig udtømmende. I denne forstand kan man sige at information altid er (intensions-)flad.

Mennesket kan aldrig specificere sine begrebsdistinktioner nok til at have udtømt virkeligheden - alene af den grund at forskellige verdensbilleder som begge er regler for konstruktionen af repræsentationer af samme virkeligheder, kan stride mod hinanden. I denne forstand er virkeligheden **konkret** fordi den er sammenfatningen af mange bestemmelser, altså det mangfoldiges enhed.⁸⁹ Man kan sige at videnskaben, og måske mest iøjnefaldende fysikken og biologien, stadig forfiner begrebsdistinktionerne og dermed intensionsdybden. Men det er også i disse videnskaber en genkommende erfaring at i det øjeblik man finder ud af at et givet element består af disse andre elementer, har man blot stillet lige så mange nye spørgsmål om hvad disse nye elementer så består af. De udelelige atomer finder man kun i helheden. Virkeligheden er hel, dyb og konkret, situationsbilleder og mentale modeller er partielle, flade og abstrakte.

9. *Repræsentationer, dvs. informationer om virkeligheden konstrueres på grundlag af, 1) sanseerfaring, 2) erindring, 3) ræsonnement og 4) fantasi og ønsker (og i disse fald kaldes repræsentationen et situationsbillede; produceres repræsentationer på grundlag*

87. Watzlawick, Paul, Janet H. Beavin and Don D. Jackson, 1967: *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, Faber and Faber, London, side 260f. Oversættelse: OT.

88. Barwise and Perry, side 55.

89. Marx, Karl, (1857-58) 1974: *Grundrids*, side 41.

af tekster og ytringer kaldes repræsentationen *en teksttolkning*).⁹⁰ Tekster er ikke den eneste kilde til konstruktion af repræsentationer, ikke engang den væsentligste kilde. Tværtimod er repræsentationer resultatet af mange vidt forskellige former for aktivitet. Repræsentationen er det sted hvor strukturen af en teksttolkning og af en erindring kan jævnføres og sammenlignes, og hvor teksttolkningen kan undersøges for konsistens med det øvrige verdensbillede, dvs. for modsigelsesfrihed.

10. *Virkeligheden er et menneskeligt produkt. Virkeligheden er en objektiv realitet. Mennesket (og dets verdensbillede) er produkt af virkeligheden.*⁹¹ ...vi (vil) karakterisere adaptation som en ligevægt mellem organismens indflydelse på omgivelserne og omgivelsernes på organismen. Organismens indflydelse på de omgivende ting kalder vi "assimilation", for så vidt som denne indflydelse afhænger af tidligere omgang med samme eller lignende genstande. (...) Psykologisk går det på samme måde, bortset fra at de modifikationer som det her drejer sig om ikke er af stofflig, men udelukkende af funktionel art, bestemt af motorik, perception og virkelige eller internaliserede manipulationer (formelle operationer etc). Mental assimilation består altså i at inkorporere genstande i sine handlingsmønstre, og disse mønstre er summen af handlinger der har tendens til at gentages.

Omvendt virker miljøet også ind på organismen, og denne indflydelse kan vi betegne med det biologiske udtryk "akkomodation". (...) Psykologisk genfindes samme proces, sådan at forstå at omgivelsernes tryk ikke fører til passiv underkastelse, men til en modifikation af individets omgang med dem. Vi kan nu definere adaptation som ligevægt mellem assimilation og akkomodation.⁹²

§ 62 Mental model og verdensbillede

Lidt mere teknisk bliver beskrivelsen af den erkendelsesteoretiske (epistemologiske) relation mellem en tekstlig repræsentation, verdensbillede, situationsbillede og virkelighedens situationer. Det er disse relationer som kan kaldes sande. Jeg fortsætter med teserne, først alene i rækkefølge, så med kommentarer:

11. Mennesker med nogenlunde samme sprog kan med sproglige tekster **kommunikere**, dvs. overføre instruktioner om **teksttolkning**, dvs. konstruktion af mentale modeller som er repræsentationer af situationer. 12. I **motivtolkningen** sammensætter sprogbrugere forholdsvis konkrete mentale modeller med sprogets abstrakte klasser: 'motivgenstande', 'motivforhold', 'tider og steder', som materiale. 13. En **mental model** af en situation, kan kun konstrueres og kommunikeres som en konkretisering af det **tema** som vælges af sprogbrugeren på baggrund af det fælles (ikke private) system af udsagnsmuligheder som udgøres af **sproget**. Sproget er metarepræsentation i forhold til den mentale model af situationen, altså en repræsentation af repræsentationerne. 14. Kommunikation er en relation mellem to situationer: fra ytringssituationen, med afsender og modtager, **henvises**

90. Fodor, J., 1982: *The Modularity of Mind*, Cambridge, Mass, Ikke direkte citat.

91. Berger, Peter L., and Thomas Luckmann, (1966) 1967: *The Social Construction of Reality*, Doubleday and Co., side 61. I citatet har jeg frækt oversat *society* til *virkelighed*.

92. Piaget, Jean, (1947) 1973: *Intelligensens psykologi*, oversat af Vibeke og Victor Bloch, Hans Reitzel, København, side 15f.

der til en situation på bestemte tider og steder, en situation som **beskrives** med genstande og relationer. 15. Forskellige dele af udtrykket bruges til henvisning og beskrivelse: bestemthedsendelserne, de deiktiske størrelser, tidsbøjningen, konjunktionerne og pronominerne udsiger intet om den beskrevne situation, men tjener alene til henvisning fra kommunikationssituationen til den virkelige situation. 16. Kun de dele af udsagnet der fungerer som beskrivelse, dvs. navne og omsagn, kan være sande; **henvisningerne** til virkelige situationer har i sig selv ingen sandhedsværdi; de kan være **effektive** eller ej. 17. Sandhed er en relation mellem to **repræsentationer**, nemlig mellem mentale modeller og situationsbilleder, eller mellem en mental model og et verdensbillede. 18. Sandhedsrelationen er i kommunikationssituationen altid ensrettet. Overensstemmelsen kan alene komme i stand ved at situationsbillede (eller verdensbillede) forandres og bringes i overensstemmelse med den mentale model. 19. Absolut sandhed gives ikke. Repræsentationer er altid som information partielle, flade og abstrakte, og udsagn (som er mentale modeller) kan derfor kun være relativt sande. 20. I praksis bedømmes den relative sandhed af et udsagn på i hvor høj grad den mentale model er dækkende, modsigelsesfri, udtømmende og simpel, og i hvor høj grad der er overensstemmelse mellem den mentale model og sprogbrugerens øvrige, på konsensus om sprog og verdensbillede funderede, situationsbilleder.

11. *Mennesker med nogenlunde samme sprog kan med sproglige tekster kommunikere, dvs. overføre instruktioner om teksttolkning, dvs. konstruktion af mentale modeller dvs. repræsentationer af situationer.* Mennesker opbygger (ved syntese) af de mere abstrakte ordbetydninger hvis hele system udgør sproget, en konkret repræsentation - hvor 'information' organiseres og det konkrete indeholder det abstrakte som på sin side involverer det konkrete - og de henviser herved til virkeligheden - hvor 'energi' udveksles og årsager har virkninger.

Lige som noder kan beskrives som 'spilleopskrifter' der kun har forbindelse med musik(oplevelse) hvis der er musikere der spiller efter dem (det er spilleprocessen der er musikken),⁹³ kan tekster (talte eller skrevne) beskrives som 'tolkeopskrifter' der kun har forbindelse med forståelsesoplevelser hvis sprogbrugere (afsendere og modtagere) også tolker efter opskriften (det er tolkningsprocessen der er indholdet).

Sprogsamfundets fælles sprogsystem bliver således en væsentlig del af det at være menneske. "Så siger du altså, at det er overensstemmelsen mellem menneskene der afgør, hvad der er rigtigt og hvad der er falsk?" - Rigtigt og falsk er det menneskene siger; og i sproget stemmer menneskene overens. Dette er ingen overensstemmelse af meninger, men af livsform.⁹⁴

12. *I motivtolkningen sammensætter sprogbrugere forholdsvis konkrete repræsentationer, mentale modeller, på baggrund af sprogets abstrakte klasser: 'motivgenstande', 'motivforhold', 'tider og steder'.* Mennesket må for at overleve i sine omgivelser, og for at kommunikere med andre mennesker om virkeligheden, uddrage hensigtsmæssige ensartetheder eller abstraktionsklasser og sammensætte dem til repræsentationer af virkelige situationer.

93. Bastian, samme sted.

94. Wittgenstein, Ludwig, (1958) 1971: *Filosofiske undersøgelser*, oversat af Jes Barsøe Adolphsen og Lennart Nørreklit, Munksgaard, København, notat 241.

Ved syntese, i den mest almindelige betydning af dette begreb, forstår jeg den akt at samle forskellige forestillinger og derved opfatte dem i deres flerhed som en enkelt.⁹⁵

Mentale modeller er mentale repræsentationer som ved motivtolkning af tekster sammensættes efter sprogets regler, af sprogets abstrakte kategorier, nemlig af på den ene side navne (nominaler og genstandshelheder), som betegner motivgenstande, og af på den anden side omsagn, som betegner motivforhold. Ved motivtolkning opbygges en mental model, som ikke blot sammensættes dels af de motivgenstande og motivforhold som nævnes i teksten, dels af de forhold og genstande som ved ræsonnement muliggøres eller impliceres af tekstens ord, og som er nødvendige for sammenhængen i den mentale model. Mentale modeller er således repræsentationer af samme karakter som situationsbilleder. Den detaljerede beskrivelse af reglerne for konstruktion af mentale modeller fremgår af §§ 48-58: mentale modeller konstrueres på samme måde af omsagn (prædikater) og navne (argumenter), som situationsbilleder bliver det af individer og genstande, egenskaber og relationer.

13. *En mental model af en situation, kan kun konstrueres og kommunikeres som konkretisering af det tema som vælges af sprogbrugeren på baggrund af det fælles (ikke private) system af udsagnsmuligheder som kaldes sproget. Temaet (sproget) er metarepræsentation i forhold til den mentale model af situationen, altså en repræsentation af repræsentationerne.* Temaet er ikke mere 'abstrakt' end den mentale model, det er snarere ramme for konstruktionen af mentale modeller. Og ved at tematolke teksten, vælger man under hvilket tema, eller i hvilket perspektiv, man vil opfatte helheden i den situation som teksten henviser til.

Alene på baggrund af systemet af: på den ene led sprogsystemets stabile paradigmatisk relationer mellem ordbetydninger (forskelle og ligheder), og på den anden led sprogforløbets aktualiserede syntagmatiske relationer mellem ordbetydningerne (isotopi og hierarki), kan afsendere med ord dels henvise modtagere til virkeligheden, dels over for dem betegne hvorledes, dvs. i hvilket billede, de skal opfatte situationen.

Hvordan er det nu med sproget, som beskriver mine indre oplevelser, og som kun jeg kan forstå? Hvordan betegner jeg mine fornemmelser med ord? - Sådan som vi plejer at gøre det? Er altså mine fornemmelsesord knyttet sammen med mine naturlige fornemmelsesytringer? - I så tilfælde er mit sprog ikke 'privat'. En anden kunne forstå det som jeg.⁹⁶

I den åndelige proces må virkningerne af forskel betragtes som omformninger (dvs. kodede versioner) af hændelser der gik forud for dem. Lovene for sådanne omformninger må være forholdsvis stabile (dvs. mere stabile end indholdet), men de er selv genstand for omformning.⁹⁷

Indholdssiden af en tekst, dvs. en teksttolkning, er andet og mere end **konstruktion** af en mental model; dét er alene motivtolkning. Teksttolkningen omfatter også tematolkningen hvorved sprogbrugeren *vælger* mental model, dvs. under hvilken helhedstype den situation der henvises til, skal opfattes. Man kan betragte valget af tema som et valg om i hvilken metafor den beskrevne situation skal beskrives. Og ingen situationer har jo deres specielle beskrivelse, så alle beskrivelser kan siges at være metaforer.

95. Kant B 103.

96. Wittgenstein, notat 256.

97. Bateson, samme sted.

Grunden til at vi har fokuseret så meget på metaforen, er at den forener rationalitet og fantasi. Rationalitet involverer i det mindste: kategorisering, logisk følge og logisk ræsonnement. Fantasi involverer i et af sine aspekter: at man anskuer én ting i form af en anden ting - hvad vi har kaldt metaforisk tanke. Metaforen er således **rational fantasi** (...) Metaforen er et af vore vigtigste redskaber til at prøve delvist at forstå hvad man ikke kan forstå fuldt ud: vore følelser, æstetisk erfaring, moralsk praksis, og åndelig opmærksomhed. (...) Vi har set at sandhed er relativ til forståelse, hvad der indebærer at der ikke er noget absolut ståsted hvorfra man kan vinde kendskab til absolut objektive sandheder om verden. Det betyder ikke at der ikke er nogen sandheder; det betyder kun at sandhed er relativt til vores begrebsapparat, som er funderet i og konstant afprøves ved vores erfaringer og erfaringer gjort af andre medlemmer i vores kultur, i vores daglige samspil med andre mennesker og med vores fysiske og kulturelle omgivelser.⁹⁸

Hvis man kun opererer inden for én konsistent mængde metaforer, skjuler man mange sider af virkeligheden. At fungere med succes i dagliglivet synes at kræve konstant skift af metaforer. Brugen af mange metaforer som er inkonsistente med hinanden, synes nødvendigt for os hvis vi skal forstå detaljerne i vores daglige eksistens.

Sandhed er altid relativ til forståelse, som er funderet på et ikke-universelt begrebssystem. Men dette udelukker ikke at man imødekommer det legitime krav om viden og upartiskhed som har motiveret myten om objektivitet i århundreder. (...) Objektivitet er altid relativ til et begrebssystem og summen af kulturelle værdier. Rational objektivitet er umulig når der er modstridende begrebssystemer eller modstridende kulturelle værdier, og det er vigtigt at vi er i stand til at indrømme dette og opdager det når det dukker op. (...) Erfaringsmyten lægger vægt på hvorledes indhold altid er indhold *for* en person. Og fremhævelsen af konstruktion af sammenhæng via erfaringsgestalter, giver indtryk af hvad det vil sige at noget giver mening for et individ. Derudover giver det indtryk af hvorledes forståelse først og fremmest øser af ressourcen fantasi via metaforen, og hvorledes det er muligt at tillægge en erfaring ny mening, og at skabe nye virkeligheder.⁹⁹

Kommunikation af information fra afsender til modtager kan alene foregå på baggrund af et fælles system af regler for brug af sproget. Sproget må nødvendigvis være mere fælles end det mere individuelle verdensbillede, dvs. systemet af mulige relationer mellem grundlæggende abstraktionsklasser over fænomenerne. Dele af verdensbilledet er selvfølgelig stabile og overindividuelle, fx anskuelsen i tid og rum; andre er mere individuelle og kulturelt bundne, fx moralske værdier. I modsætning til verdensbilledet har sproget en fysisk inertie som klæber til det sproglige udtryk. Ethvert sprogligt element er defineret som information, dvs. defineret negativt som forskel fra alle andre sproglige elementer.¹⁰⁰

Sproget og verdensbilledet vekselvirker. Sproget former verdensbilledet og verdensbilledet former sproget. Mit sprogs grænser betyder min verdens grænser.¹⁰¹ Sprog er ikke kun et middel til kommunikation og adfærd; men det lægger også specifikke systemiske og strukturelle begrænsninger på de måder på hvilke vi sanser og handler i

98. Lakoff and Johnson, side 193.

99. Lakoff and Johnson side 227f.

100. Således hos Saussure og Hjelmslev.

101. Wittgenstein, 1922: *Tractatus logico-philosophicus* 5.6, her citeret efter Arne Næss, 1965: *Moderne Filosoffer*, Vintens Forlag, Kbh., side 85.

forhold til verden og hinanden.¹⁰²

Denne undersøgelse har vist at formerne for en persons tanker kontrolleres af ubønhørlige love og mønstre som han selv ikke er bevidst om. Disse mønstre er de uopfattede udviklede systematiseringer i hans eget sprog - som let vises ved en ærlig sammenligning og kontrastering med andre sprog, specielt sprog af en anden sprogfamilie. Tænkningen selv foregår på et sprog - på engelsk, på sanskrit, på kinesisk. Og hvert sprog er et enormt system af mønstre, forskelligt fra de andre, hvor der bringes kulturel orden i de former og kategorier hvormed personen ikke blot kommunikerer, men også analyserer naturen, bemærker eller overser forhold og fænomener, foretager ræsonnementer og konstruerer sin bevidstheds bygning.¹⁰³

14. *Kommunikation er en relation mellem to situationer: ytringssituationen med afsender og modtager, og den beskrevne situation med genstande og relationer på bestemte tider og steder.* Med sproget laver afsenderen i ytringssituationen dels **henvisning** af modtageren til bestemte tider og steder i virkeligheden, dvs. til modtagerens situationsbillede af et bestemt stykke virkelighed; og dels en **beskrivelse** for det første af hvilken mental model, helhedstype eller gestalt, modtageren skal vælge som tema for forståelse af den situation der henvises til, for det andet af hvorledes motivgenstande og -forhold sættes sammen til den valgte mentale model. Med tematolkningen vælger sprogbrugeren situationstypen, med motivtolkningen udfylder sprogbrugeren beskrivelsen af situationen.

Med sprogets henvisninger kan afsenderen henvide til situationsbilleder som dels afsender, dels modtager har adgang til på andre måder end gennem sproget, dvs. ved sansning, erindring, ræsonnement og fantasi.

'Henvisningerne' sker altså ikke kun til 'genstande', og 'beskrivelserne' er ikke kun af 'relationer'. Skellet går på en anden led. Kommunikation kan kun ske når på den ene side 'henvisning' til konkrete tider og steder, og på den anden side 'beskrivelse' med *både* 'valg' af tema for tolkning af situationer, og 'konstruktion' af mentale modeller af betegnede motivgenstande og -forhold, i ytringssituationen 'flettes sammen' til udsagn.

15. *Forskellige dele af udtrykket bruges til henvisning og beskrivelse: bestemthedsendelserne, de deiktiske størrelser, tidsbøjningen, konjunktionerne og pronominerne udsiger intet om den beskrevne situation, men tjener alene til henvisning fra kommunikationssituationen til virkelighedens situationer; navne og omsagn betegner motivgenstande og motivforhold i typer af situationer.* (De henvisende størrelser indgår således ikke i de mentale modeller og de dybdesemantiske diagrammer.)¹⁰⁴

Et udsagn med vellykkede henvisninger fra ytringssituationen til den beskrevne situations

102. Wilden, side 204.

103. Whorf, Benjamin Lee, (1942): *Language, Mind, and Reality*, i Whorf, Benjamin Lee, (1956) 1971: *Language Thought and Reality*, Edited and with an introduction by John B. Carroll, The MIT Press, Cambridge Mass., side 252, oversættelse OT.

104. Se Leech, Geoffrey, (1974) 1983: *Semantics*, Penguin, Harmondsworth, side 162, hvor han begrundet at bestemthedsendelserne ikke er med i dybdesemantiske diagrammer med at co-reference (henvisning til den samme størrelse) er en del af indholdssiden, mens reference, henvisning i sig selv, ikke er det.

tid og sted, kaldes et **effektivt** udsagn. Udsagnet skabes af sammenfletningen af henvisninger til virkelige situationer og beskrivelser af abstrakte typer af situationer.

16. *Kun de dele af udsagnet der fungerer som beskrivelse, dvs. navne og omsagn, kan være sande; henvisningerne til virkelige situationer har i sig selv ingen sandhedsværdi; de kan være effektive eller ej.* Henvisningers effektivitet er forudsat for at udsagn overhovedet kan komme i stand, og ytringer uden effektive henvisninger kan derfor heller ikke være sande. Beskrivelsen er det i teksten som kan være stabilt (persistent) fra ytringssituation til ytringssituation, og den kan således have den samme sandhedsværdi på tværs af ytringssituationer.

Antag at indholdet af ytringen i én situation: *Dit ur ligger på bordet* er sandt. I så fald er også indholdet af den mere konkrete ytring i en anden situation: *Dit ur ligger på bordet under avisen* sandt. Sandheden af et udsagn er altså stabilt eller persistent¹⁰⁵ hvis dets sandhed er stabil i forhold til forskellige ytringssituationer med forskellige konkretiseringer af informationen om den samme beskrevne situation.

Derimod er indholdet af bestemthedsendelserne og de deiktiske størrelser ikke sandt selv om de er effektive, dvs. med succes formidler henvisninger - i hvert fald ikke hvis man - som Russell - oversætter dem til 'der eksisterer kun én ting, som er et bord, og det er det jeg taler om' (i den mere tekniske formulering: 'der eksisterer noget som er et skrivebord, og hvis der er noget andet der er et skrivebord, er det det samme'). Bestemthedsendelser er jo nemlig ikke persistente i forhold til forskellige ytringssituationer med forskellig konkretisering af information om den samme beskrevne situation: *Dit ur ligger på bordet* kan ikke have samme mening i en situation hvor der kun er ét bord i stuen, og i en situation hvor der både er et spisebord og et skrivebord. Bestemthedsendelserne bruges alene som redskaber for henvisningen, og valget mellem dem er ikke bestemt af den beskrevne situation men af ytringssituationen og samtalepartnerens adgang til information om den beskrevne situation.

17. *Sandhed er en relation mellem to repræsentationer, nemlig mellem mentale modeller og situationsbilleder, eller mellem en mental model og et verdensbillede.* Det er altså ikke som at sammenligne højden af Rundetårn og et tordenskrald, at undersøge om indholdet af en ytring korresponderer med virkeligheden. Virkelighedens konkrete situationer er kun tilgængelige for organismer i almindelighed og mennesker i særdeleshed, i form af repræsentationer, som jeg kalder **situationsbilleder**; og indholdet af en tekstytring er kun tilgængeligt for mennesker som den form for repræsentationer som jeg kalder **mentale modeller**. En form for sandhed er således overensstemmelsen mellem på den ene side den mentale model som modtageren opbygger på grundlag af ytringen: - *Dit ur ligger på bordet*, og på den anden side det situationsbillede som opbygges hos samme person på grundlag af erfaringer med uret ved sansning og handling, dvs. det situationsbillede som personen konstruerer ved at se efter uret, fjerne avisen og tage uret på. Svarer disse to repræsentationer til hinanden, dvs. er de forenelige, så er ytringens udsagn sandt. Gør de ikke, kan modtageren fx ikke se uret på bordet (fordi avisen ligger hen over det), er sandhedsspørgsmålet stadig problematiseret.

18. *Sandhedsrelationen er i kommunikationssituationen altid ensrettet. Overensstemmelsen kan alene komme i stand ved at situationsbillede (eller verdensbillede) forandres og bringes i overensstemmelse med den mentale model; den*

---

105. Begrebet 'persistens' fra Barwise and Perry.

mentale model kan ikke bringes i overensstemmelse med situationsbilledet. Med andre ord er det aldrig således at det at forstå en sætning er at vide hvordan virkeligheden er beskaffen (som Frege siger); det er omvendt: man ved hvordan virkeligheden er beskaffen (dvs. man forandrer sit situationsbillede eller evt. verdensbillede) når man forstår og accepterer et udsagn som sandt.

Denne forandring kan foregå på tre måder: 1) sprogbrugerens (såvel afsenderens som modtagerens) situationsbillede af den beskrevne situation er så abstrakt og udfyldt at den mentale model (udsagnets beskrivelse af typer af situationer) blot udfylder et tomrum i sprogbrugerens viden; i så fald kaldes teksten en **oplysning** eller en orientering; 2) sprogbrugerens har et veludbygget situationsbillede af den beskrevne situation; den mentale model er imidlertid i bedre overensstemmelse med konteksten, dvs. sprogbrugerens øvrige viden (og det fremgår eventuelt af den argumentation der i teksten gives for sandsynligheden af den mentale model); den mentale model erstatter så dele af det eksisterende situationsbillede; i så fald kaldes teksten en påstand eller del af en **debat**; 3) sprogbrugerens kan endelig have et veludbygget situationsbillede; den mentale model beskriver nu den beskrevne situation anderledes end det sker i situationsbilledet, ikke således at udsagnene modsiger hinanden, men således at udsagnene er usammenlignelige; de beskriver den samme beskrevne situation i forskellige billeder, gestalter den på forskellig måde og er udtryk for forskel i valg af mental repræsentation; de er opbygget på grundlag af forskellige regler for opbygningen af repræsentationer; i så fald kaldes udsagnet tema: **kunst, fiktion, metafor** eller **vittighed**.

19. *Absolut sandhed gives ikke. Repræsentationer er altid som information partielle, flade og abstrakte, og udsagn (med mentale modeller) kan derfor kun være relativt sande*¹⁰⁶. Hvis man definerer sandhed som korrespondens mellem alle dele af den mentale model som konstrueres på grundlag af en tekst, og alle dele af det situationsbillede som iøvrigt kan konstrueres om virkelighedens situationer, findes der ingen sande udsagn. For begge repræsentationer, den mentale model og situationsbilledet er partielle, flade og abstrakte, så der vil altid være korrespondenser der mangler. Udsagnet om at 'dit ur ligger på bordet' er således ikke absolut sandt, da der mangler informationer fx om at 'det er under avisen uret ligger'. Der mangler altid også alle mulige andre informationer, fx om 'hvor gammelt uret er', 'hvem der var konge i Danmark da uret blev lavet', 'hvor længe uret har ligget på bordet' og 'hvorledes der er kommet hen på bordet'. Man kan således ikke bruge en definition af 'sandhed' som 'absolut sandhed' til noget.

Man kan kun tale om sandhed af udsagn hvis man definerer sandhed som det at ingen informationer i udsagnets mentale model er uforenelige med informationer i noget andet situationsbillede som sprogbrugerens har adgang til. Sandhed bliver i så fald et relativt fænomen, en grad af overensstemmelse mellem to repræsentationer eller mellem en mental model og et verdensbillede.

20. *I praksis bedømmes den relative sandhed af et udsagn på i hvor høj grad den mentale model er modsigelsesfri, udtømmende og simpel, og i hvor høj grad den er dækkende, dvs. i hvor høj grad der er overensstemmelse mellem den mentale model og sprogbrugerens øvrige, på konsensus om sprog og verdensbillede funderede, situationsbilleder. Dvs. den relative sandhed af et udsagn bedømmes på i hvor høj grad*

---

106. Klaus, Georg, & Manfred Buhr (Hrsg) 1967: *Philosophisches Wörterbuch*, Leipzig, under opslaget *Wahrheit*. Oversættelse: OT.

den mentale model er **dækkende** (hvor mange delinformationer korresponderer faktisk), i hvor høj grad den er **modsigelsesfri** (hvor mange delinformationer overholder reglerne for konstruktion af for organismen hensigtsmæssige mentale modeller eller situationsbilleder), i hvor høj grad udsagnet er **udtømmende** (hvor mange informationer mangler i udsagnets mentale model, i forhold til formålet med konstruktionen af den mentale model, og i forhold til situationsbilledet), hvor **simpelt** udsagnet er (hvor mange sætninger bruges der til at udtrykke samme indholdstolkning), og i hvor høj grad der er konsensus om det fælles sprog og verdensbillede som forudsætning og ramme for valg og konstruktion af repræsentationer).¹⁰⁷

Er nu en mental model over et udsagn ikke dækkende, kan udsagnet ikke være sandt - heller ikke hvis det skulle være nok så modsigelsesfrit og udtømmende. Og på samme måde med de andre delkrav. Det hjælper ikke noget at et udsagn er modsigelsesfrit, hvis det ikke er dækkende, eller meget lidt udtømmende. De fem delkrav om overensstemmelse, modsigelsesfrihed, det at være udtømmende, simpelhed og konsensus, varierer uafhængigt af hinanden.

Man kan sige at den økologiske sandhedsteori indbygger kravene fra de andre omtalte sandhedsteorier således at korrespondensteoriens krav om dækning og overensstemmelse forbindes med kohærensteoriens krav om modsigelsesfrihed, den subjektivistiske sandhedsteoris krav om hensigtsmæssighed og den pragmatisk sandhedsteoris krav om konsensus. I de følgende paragraffer skal jeg prøve mere detaljeret at vise hvorledes man afgør om udsagn er relativt sande.

§ 63 Den økologiske sandhedsteori

Efter den økologiske sandhedsteori er sandhed en kompleks relation mellem mange størrelser i en kommunikationssituation: *Sandhed er relativ overensstemmelse mellem på den ene side et effektivt, simpelt, udtømmende og modsigelsesfrit udsagn om situationer, dvs. en mental model konstrueret i overensstemmelse med sprogets regler, som der er konsensus om, og på den anden side et hensigtsmæssigt situationsbillede af samme situationer, et situationsbillede som allerede er opbygget på grundlag af sansning, erindring, ræsonnement og fantasi i overensstemmelse med sprogbrugerens verdensbillede.*

Begrebet 'udsagn' er defineret som den mentale model der konstrueres på grundlag af en vellykket kommunikeret tekststyring. Kun udsagn der effektivt henviser modtageren fra ytringssituationen til den beskrevne situation, kan være sande. Kun udsagn der simplest muligt overfører informationen vil blive tolket på samme måde af sender og modtager, og kun hvis der er en rimelig grad af fælles forståelsesbaggrund, kan udsagnet være sandt. Og kun udsagn der er 'konsistente' eller 'modsigelsesfri' kan være sande.

'Overensstemmelse', 'dækning' eller 'korrespondens' betyder 1) at ingen informationer i de to repræsentationer som sammenlignes, strider mod hinanden, 2) at informationernes indbyrdes struktur er den samme, og 3) at informationerne i den mentale model er mere konkrete end i det eksisterende situationsbillede, som til gengæld er mere omfattende. At overensstemmelsen er 'relativ' vil sige at den mentale model kan være mere eller mindre konkret og udtømmende i forhold til formålet med konstruktionen af situationsbilledet.

'Et situationsbillede' er en repræsentation af de samme situationer i virkeligheden som

---

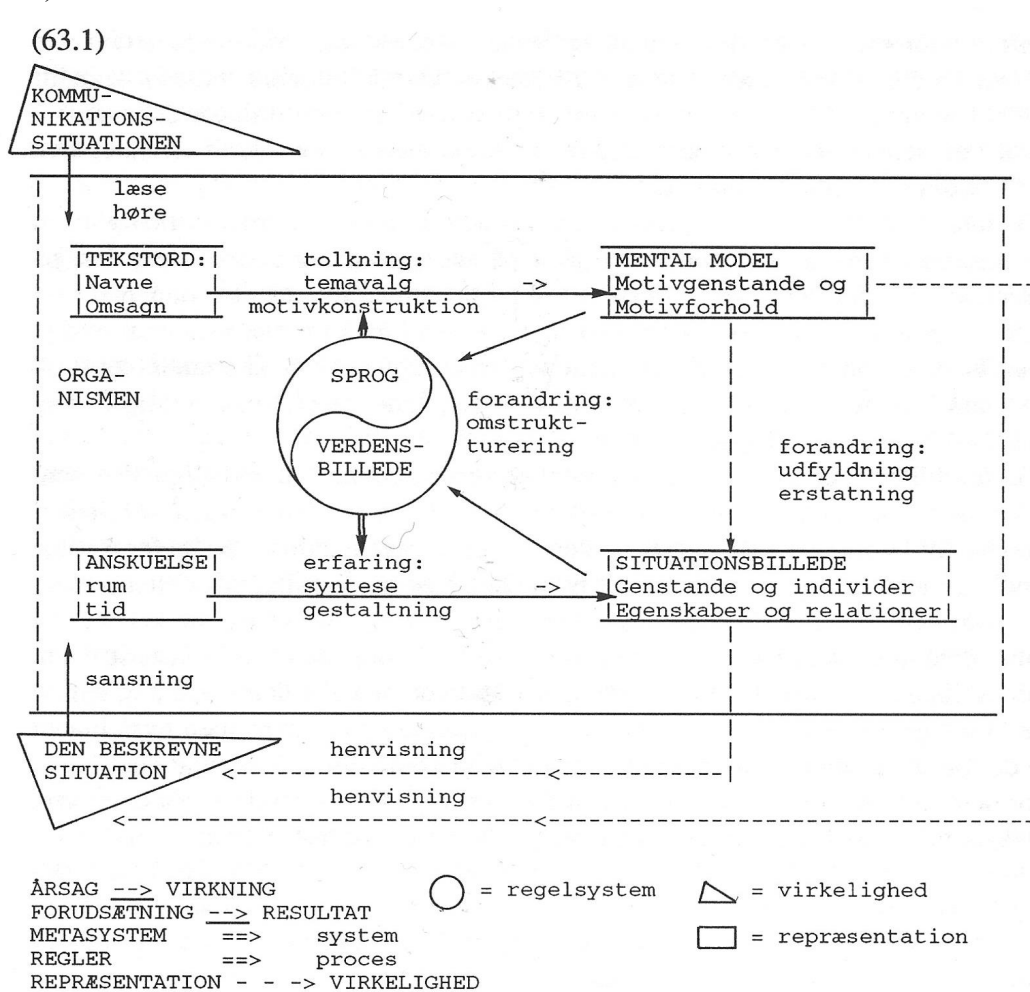
107. Hjelmslev, Louis (1945) 1963: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, København, side 12.

udsagnet henviser til, men konstrueret på andet grundlag end teksten, dvs. på sanseerfaring, erindring (om tidligere tekster og sanseerfaringer), ræsonnement og fantasi. Kun situationsbilleder der er 'hensigtsmæssige' for kommunikanternes øvrige livsudfoldelse, kan indgå i sandhedsrelationen. Et udsagn er altså ikke sandt blot fordi det stemmer overens med fælles vrangforestillinger, fx de forestillinger der ligger bag panik i en brændende biograf.

'Verdensbillede' er sprogbrugernes mentale repræsentation af virkeligheden som helhed, den består af kataloger over hvad der kan tælle som mulige situationsbilleder, og regler for hvorledes man vælger og konstruerer repræsentationer på de forskellige grundlag, mens 'sprog' er reglerne for hvorledes man på grundlag af tekster vælger og konstruerer mentale modeller (som er gennemgået § 42-47 og 48-51). For at kommunikationen kan være vellykket, må der til en vis grad være 'konsensus' om verdensbilledet, konsensus i fuldt omfang om sproget med alle dets regler, og det vil ikke blot sige enighed mellem kommunikationssituationens parter, men også blandt alle de fornuftige mennesker som man kan indgå i kommunikationssituationer med.

For dem der - som jeg selv - bedre kan forstå komplekse forhold i tegneserieform, dvs. synoptisk, skal jeg prøve at beskrive det hele i en grafisk model:

(63.1)

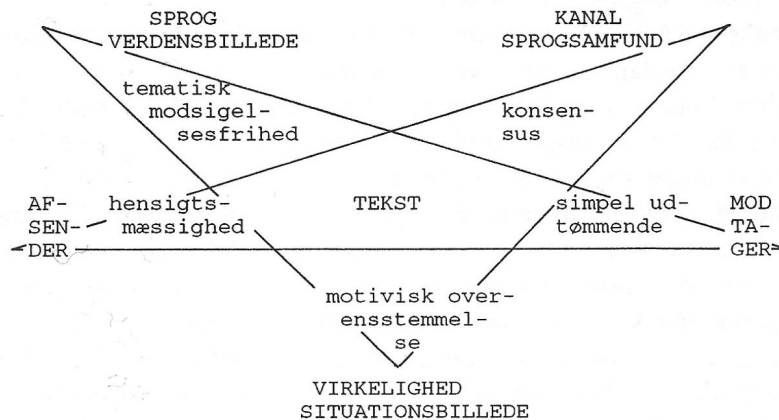

Kravet om sandhed omfatter således på en gang kravene om: overensstemmelse, modsigelsesfrihed, det at være udtømmende, simpelhed, hensigtsmæssighed og konsensus, om end i forskellige af de led som begrebet 'sandhed' kan analyseres ud i. Alle kravene er nødvendige betingelser for sandhed og ingen af kravene er i sig selv alene tilstrækkelige. Det giver således ikke mening at prioritere kravene, de er alle forudsætninger for hinanden.

Det er egentlig ikke mærkeligt at det er således. For de forskellige delkrav, som tilsammen udgør sandhedskravet, opstår som aspekter ved sandhedskravet i den komplekse kommunikationssituation. Delkravet om 'overensstemmelse' specificerer relationen mellem 'tekstmotiv' og 'virkelighed', delkravene om 'det udtømmende' og 'simpelhed' specificerer relationen mellem 'tekst' og 'modtager', delkravet om 'konsensus': relationen mellem 'teksten' og 'kanalen', delkravet om 'modsigelsesfrihed': relationen mellem 'teksttema' og 'sprog', og endelig specificerer delkravet om 'hensigtsmæssighed' relationen mellem 'afsender' og 'tekst'. Den økologiske sandhedsmodel kan altså også fremstilles som et pentagram:

(63.1)

(63.1)

Hvor sandheden af et udsagn betvivles i konkrete situationer, er det svært at afgøre hvilket af 5 delkrav som er på spil, for de fletter sig sammen til en konkret defekt ved ytringen som helhed, og kan opfattes som brud på enten det ene eller det andet krav. Tag følgende eksempel:

(63.2)

MONTANUS. ... Jeg siger I er en Hane, og skal bevise det saa klart, som 2 og 3 er 5.

(...)

MONTANUS. Refuter da denne Syllogismum, qvem tibi propono. En Hane har disse Egenskaber, hvorved den kiendes fra andre Dyr. Den varer Folk ved Lyd, naar de skal staa op; gir Timerne tilkiende; bryster sig af sin Stemme; fører Takker udi Hovedet. I har de samme Egenskaber. Ergo er I en Hane. (...) Har I ellers noget at sige?

e) (Per Degn græder).

JESPER. f) Ej; græd ikke Per, hvad vil I agte saadant?

PER. g) Det er, Gid jeg faa en Ulykke, lutter Løgn...

ACTUS IV, SCENA 2.

Hovedudsagnet i Montanus' replik er at 'Per er en hane'. Dette udsagn er usandt - men hvorfor? Fordi enhver kan se at Per ikke er en hane? Det er overensstemmelsesprincippet: den mentale model som Montanus, Per og Jesper, og alle læserne og tilskuerne af stykket, opbygger på grundlag af ytringen, stemmer ikke overens med den mentale model alle de samme mennesker opbygger på grundlag af deres sanseerfaringer. Vi kan alle sammen se at Per ikke er en hane.

Man kunne også sige at det ville være et uhensigtsmæssigt sæt af regler der tillod en mental model der havde Per som en hane. Det ville ikke være rart at slagte ham og koge suppe på ham. Så man kunne med god ret sige at udsagnet er brud på kravet om det hensigtsmæssige verdensbillede.

Eller er udsagnet i virkeligheden usandt fordi det ikke er konsistent eller sammenhængende? Man kan slet ikke, når man bruger sproget korrekt som afspejling af det verdensbillede som afsender og modtager nødvendigvis må dele for at kunne kommunikere sammen i sproget, sige om en person at han er en hane. Det er et brud på kohærensprincippet (og må for overhovedet at kunne forstås, opfattes metaforisk).

Man kunne så opfatte Montanus' ytring som et forsøg på at omdefinere verdensbilledet. Montanus taler metaforisk; lige som studenter kan være 'åndelige soldater', kan degne være 'menneskesamfundets haner'. Udsagnets usandhed kommer altså af at Montanus ikke får konsensus om denne fornyelse af sproget.

I forlængelse af dette argument kunne man opfatte usandheden som beroende på at metaforen ikke er gennemført. Hvis Per Degn er en hane, kunne Montanus være en papegøje, og Jesper en spætte. Så ville det metaforiske kunne forstås og ville derved blive accepteret som sandt. Når man bryder et princip som gælder på 5 dimensioner, kan man ikke lokalisere bruddet på alene den ene dimension.

§ 64 Usandhed

Hele denne diskussion om hvad sandhed er, er i virkeligheden fiktiv eller transcendent, som Kant siger. Det er jo nemlig et uomgåeligt grundvilkår at mennesket må antage at der er en objektiv virkelighed uden for det selv, men at det også må anerkende at det ikke med sikkerhed kan vide noget om den, kun nærme sig til erkendelse af hvorledes den objektive virkelighed må være. I praksis drejer alle diskussioner om, og problematiseringer af, sandheden i ytringer sig i virkeligheden ikke om hvad der er sandt, men snarere om hvad der er virkeligt. En sand tekst beskriver jo nemlig den objektive virkelighed rigtigere end en usand tekst. Således er higen efter sandhed i virkeligheden trang til at komme i kontakt med virkeligheden. Jeg vil her gennemgå fem (I-V) eksempler på tekster der påstår noget om virkeligheden, og så vise hvorledes og med hvilke kriterier sprogbrugere tolker teksterne og overvejer deres sandhed for at danne sig et bedre billede af den objektive virkelighed. I praksis er det mig der i B.-afsnittene foretager først tolkningen og så denne overvejelse (forhåbentlig på en måde som læserne kan genkende), hvorefter jeg i C. overvejer hvilke kriterier jeg brugte i B.

I. Tag følgende eksempel (som er eksempel (1.1)):

A.

(64.1)

BA-BU

Frank Eriksen Aagade 118, København

Jeg er overrasket og meget irriteret over det nye udrykningshorn der bruges af politiets

patruljevogne. Som bilist er jeg indstillet på det almindelige BA-BU BA-BU og jeg holder mig til vigepligten, dvs. standsning eller anden manøvre der giver udrykningsbilen absolut fri passage. Og min reaktion er naturligvis hurtig og ganske uden anstrengelser. Det nye horn er derimod besværligt og yderst ubehageligt for mig. Man behøver øjensynligt megen indsigt for at kunne modtage de ret usædvanlige lyde. Og efter min formening forandres oven i købet lydsvingningerne og fortoner sig i første omgang, formentlig til et ganske andet bestemmelsessted. Det nye horn er et trafikfremmedlegeme, og der findes åbenbart ikke behov for denne kvalitetsspektakelmaskine. Jeg vil håbe at opmærksomheden igen henvender sig til det gamle BA-BU, der overfører tonen uden ophold til menneskets sanseapparat.

Politiken 5.1.1977.

B. Her vil jeg først tage stilling til sandheden af denne tekst, og så bagefter prøve at overveje hvilke sandhedskriterier jeg har brugt undervejs. Jeg nummererer afsnittene for senere at kunne henvise til dem.

a) Jeg tager her ikke stilling til om teksten er ærlig (det tror jeg ikke den er), men kun om den er sand. Jeg interesserer mig som læser for om det nye horn er hensigtsmæssigt eller ej, det er det der interesserer mig; om Frank Eriksen er en blærerøv er egentlig denne sag uvedkommende.

b) Jeg kan ikke vide noget om 'Frank Eriksen er overrasket og meget irriteret over det nye horn', eller om 'det nye horn er besværligt og yderst ubehageligt for ham'. Det er subjektive følelsesudtryk, så det er kun noget Frank Eriksen selv kan vide, og jeg har ikke nogen som helst grund til at antage at det ikke skulle forholde sig som han siger.

Derimod synes jeg at argumentationsforbindelsen fra 'det nye horn er besværligt og yderst ubehageligt for mig' og til 'det nye horn er et trafikfremmedlegeme' er temmelig svag. Man kunne tænke sig at der var andre - måske de fleste - som havde det som F. Eriksen, men det nævner han ikke med et ord. Og uden denne generalisering er hans oplevelser jo ikke så meget værd som argument. Men hvorfor nævner han det så?

c) Jeg kan også godt tage stilling til om det er i overensstemmelse med virkelighedens sagforhold at 'Frank Eriksens reaktion (på det gamle horn) naturligvis er hurtig og ganske uden anstrengelser'. Jeg har egentlig ikke nogen grund til ikke at tro at den er hurtig, og uden anstrengelser, men jeg kan godt tvivle på at den 'naturligvis' er det. Der er jo nemlig på den anden side ikke nogen argumenter der støtter at det er sandt at hans reaktion er 'hurtig', og han kan jo ikke selv være dommer over om hans reaktion er hurtig. Ordet *naturligvis* er derfor overkill; ved at overbetone rigtigheden og sikkerheden af et udsagn som man egentlig ikke behøver at betvivle, skaber Frank Eriksens mistænksomhed: hvorfor skulle den 'naturligvis' være hurtig? det kommer da an på om Frank Eriksen er kvik, og om det gamle horn nu var godt - så de to forhold gælder måske slet ikke?

d) Og mere kvalificeret bliver min tvivl når vi kommer til udsagn som: 'man behøver megen indsigt for at kunne modtage de ret usædvanlige lyde' 'lydsvingningerne forandres og fortoner sig i første omgang til et ganske andet bestemmelsessted'. 'Der findes ikke behov for denne kvalitetsspektakelmaskine'. Hvoraf kommer min tvivl? Jo, den kommer af at jeg kender noget til lydsvingninger, jeg ved fx at lydsvingninger breder sig som ringe i vand; de kan derfor ikke forandres undervejs, og de kan ikke fortone sig til et andet bestemmelsessted; alle steder er bestemmelsessteder, blot de er tæt nok på lydskilden. Og helt usandt bliver det når der står at de 'i første omgang' fortoner sig til et andet bestemmelsessted, dvs. de 'i anden omgang' når frem til det rigtige bestemmelsessted, nemlig Frank Eriksens øre. Nogle lydsvingninger kan ikke, i modsætning til andre, holde

pauser og senere fortsætte eller hvad man kan forstå ved disse sætninger. Udsagnene korresponderer ganske simpelt ikke med hvad jeg ellers ved om verden i almindelighed og lydsvingninger i særdeleshed. Derfor kan de ikke være sande.

e) Det sjove er, at jeg vist egentlig godt kan forstå hvad Frank Eriksen tænker på. Han tænker nok på det fænomen at lydsvingninger i en by med høje huse, kastes tilbage fra murene som bundter af lysstråler fra et spejl. Man kan altså ikke bedømme hvor lyden kommer fra, når man en hører en kraftig lyd som er udsendt langt fra en. Man tror at udrykningsbilen er hvor dens lydige spejlbillede er, eller måske det lydige spejlbilledes spejlbillede. Byer med højhuse er som en lydlig spejllabyrint. Dette er dog ikke ensbetydende med at lydsvingningerne opfører sig som en kugle i et labyrintspil der pludselig kan forsvinde i et hul. Lydbølgerne vil altid nå frem, men med et vist ekko.

Endelig kan man med det nye horn, dels på grund af ekkoet, dels på grund af den stigende og faldende tone, ikke, på samme måde som man kunne med det gamle horn, bedømme om udrykningsbilen nærmer sig eller fjerner sig. Med det gamle horn, som havde to konstante toner (lyde med samme svingningstal), ville lyden fra en bil der nærmede sig, høres som stigende, og lyden fra en bil der fjernede sig, høres som faldende. Denne måde at bedømme bilens bevægelse på, kan selvfølgelig ikke bruges når tonen i sig selv stiger og falder.

Det er således sandsynligt at disse forvirringsmomenter er større ved det nye horn end ved det gamle; det vil det nemlig være i det omfang det nye horn er kraftigere og mere forskelligt fra alle andre trafiklyde end det gamle - altså i det omfang det er mere effektivt. Det hjælper dog ikke på det forhold at det er usandt som det står i teksten, for der er ikke grund til at mene at Frank Eriksen faktisk har tænkt på de sagforhold jeg anfører, men har udtrykt sig klodset. Jeg har al mulig grund til at tro at han har oplevet forvirring i forbindelse med det nye horn på grund af disse forhold, men har søgt at forklare sig det således som jeg har tolket ham i første omgang. Jeg antager altså at han har tænkt som der står. I denne henseende har han været ærlig, men altså usand med sin tekst.

f) Ordene *kvalitetsspektakelmaskine* og *trafikfremmedlegeme* forekommer mig temmelig malplacerede i denne tekst. Af sammenhængen kan man forstå at de begge må være ment som skældsord, dvs. som ord der dels betegner et bestemt begreb, dels forudsætter bestemte, her negative holdninger til begrebet. Men tænker man et øjeblik over hvad de egentlig betegner, kan man næppe finde mere hensigtsmæssige kvaliteter ved et udrykningshorn, end dem der findes beskrevet ved ordene. Et 'fremmedlegeme' er i de fleste sammenhænge noget negativt, specielt i blodbanen, men hornet på en udrykningsbil skal faktisk helst være et fremmedlegeme i trafiklarmen, dvs. noget som man ikke møder så ofte, og som adskiller sig fra alt andet.

Funktionen af et horn er faktisk at lave *spektakel* (som oprindeligt betød 'skuespil') således at det vækker opmærksomhed. Endnu bedre bliver det altså hvis hornet laver spektakel af 'høj kvalitet', dvs. som vækker stor opmærksomhed. Der er således noget mærkeligt selvmodsigende i Frank Eriksens argumentation. Han er imod det nye horn - ikke fordi det ikke er hensigtsmæssigt - men netop fordi det er hensigtsmæssigt og effektivt.

g) Endelig kan man anføre at teksten mangler at belyse en bestemt side af den type situationer som den handler om; det nye horn beskrives forholdsvis detaljeret med kontrollerbare påstande om akustiske forhold, mens det gamle horn overvejende beskrives med subjektive følelsesudtryk om Frank Eriksens oplevelser. Det kunne være interessant at høre om hvad forskellen kunne være på lydsvingningerne fra det nye horn og fra det gamle således at de opfører sig forskelligt på deres vej fra horn til øre. Denne mangel

i beskrivelsen er symptomatisk: den mangler for der er ikke noget at sige; forskellen er ens.

C. Således kan jeg overveje sandheden i denne tekst - og hvad er det så egentlig for nogle kriterier jeg har brugt? Jeg har ikke sammenlignet udsagnet med mine egne sansninger - det kunne jeg jo ellers godt have gjort; jeg kunne have sagt: 'jeg synes det nye horn er klart, tydeligt og effektivt, sådan oplever jeg det når jeg hører det'. Det ville ikke kunne betvivles af nogen, men det ville heller ikke have nogen særlig overbevisningskraft på mine læsere, som så selv skulle have lavet en undersøgelse om der er flest mennesker der bliver forvirret, eller flest der synes det nye horn er godt. Jeg har altså i a) forholdt mig til det som til et udsagn, ikke som til et følelsesudtryk.

Jeg foretrak at komme med kontrollerbare argumenter mod de argumentationssammenhænge som man evt. kunne finde hos Frank Eriksen. I b) afviser jeg således at der skulle være en overbevisende induktiv argumentation, eller med andre ord, jeg afviser at der er logisk konsistens, eller motivisk sammenhæng. Man kan også sige at jeg i b) og c) har brugt simpelhedskriteriet. Hvis afsenderen i en argumentation ikke bruger de bedste (mest relevante) argumenter, men kun de næstbedste - her Frank Eriksens egne oplevelser af sin egen dygtighed, og ordet *naturaligvis* - så må det være fordi de bedste argumenter ikke er sande. En ikke simpel tekst giver således mistanke om bortforklaring og afledningsmanøvre.

Jeg kan også tage stilling til Frank Eriksens mere kontrollerbare påstandes sandhed, ved at anføre en modtese og underbygge den med påstande, argumenter som jeg antager at mine læsere og evt. også F. Eriksen nødvendigvis må antage. Jeg anførte i c) og d) at den mentale model som jeg må opbygge som motivisk tolkning af teksten, ikke *korresponderer* med det situationsbillede jeg - på baggrund af mit verdensbillede - opbygger om lydsvingninger og akustik. Jeg anfører med andre ord hvilke regler der i mit *verdensbillede* gælder for at fremsætte påstande om lydsvingninger, og jeg appellerer hele tiden til at de regler og forestillingsbilleder jeg tager udgangspunkt i, også er dem der er *konsensus* om blandt mine læsere. Er de nemlig ikke det, vil min argumentation ikke være overbevisende - og det er formålet med min 'tekst' om Frank Eriksens tekst om udrykningshornet. I e) viser jeg at Frank Eriksens *tematiske valg* i beskrivelsen af lydsvingninger er uheldig og uhensigtsmæssig. Problemet er at han faktisk taler om lydsvingninger i billedet af 'en kugle i et labyrintspil', mens jeg gør det i billedet af 'ringe i vand' eller 'lysstråler i et spejl'. I f) påviser jeg en tydelig inkonsistens i brugen af to vigtige ord i teksten, en inkonsistens som nærmest kan beskrives som manglende eller *mangelfuldt kendskab til sprogets regler*. Og endelig viser jeg i g) at beskrivelsen heller ikke på sine egne præmisser er *udtømmende*, der er en påfaldende asymmetri i beskrivelsen af det nye og det gamle horn.

I denne bedømmelse af sandheden i Frank Eriksens tekst har jeg således brugt kriterierne om korrespondens (c og d), motivisk (b), tematisk (e) og logisk (f) konsistens, konsensus (c og d), det udtømmende (g) og simpelhed (b og c).

II. Tag et andet eksempel:

A.

(64.2)

Princippet om kompositionalitet kan i sin mest generelle form udtrykkes således: Meningen med et udtryk er en funktion af meningen med dets dele, og af den måde de er kombineret syntaktisk.

Barbara Hall Partee (1984): *Compositionality*, i Fred Landman & Frank Veltman (eds): *Varieties of Formal Semantics*, Dordrecht, oversættelse: OT

B. Denne tese hyldes faktisk af størstedelen af amerikanske lingvister og logikere. Hele den generative grammatik, den såkaldte Montague-grammatik og den logiske positivisme, har dette princip som et aksiom. Ikke desto mindre vil jeg hævde at dette er en usand ytring. §§ 26, 27, 31-33, og resten af kapitel IIB og § 58 har været én lang argumentation *imod* denne tese. Argumentationen kan resumeres således:

a) Alle lingvistiske størrelser er flertydige, således at udtrykssiden kan forbindes med flere forskellige indholdssider; det gælder bogstaver, ord, sætninger og tekster.

b) Mens en enhed på udtrykssiden (ord, sætninger, tekster) nødvendigvis må være sammensat kompositionelt af enhedens dele, kan en enhed på indholdssiden (betydning, mening og tolkning) umuligt være sammensat alene ved opbygning af enhedens dele: ordbetydningerne kommer man ikke til alene ved at addere semer og deres struktur, sætningsmeningen kommer man ikke til ved alene at kombinere ordbetydninger, og ytringstolkningen er andet og mere end kombination af sætningsmeninger.

c) Der må også altid i tolkningen af indholdssiden af en enhed, på baggrund af enhedens kontekst og omgivelser, indgå et valg mellem de indholdsvarianter som den flertydige relation mellem udtryk og indhold resulterer i ved tolkningsprocessen, dvs. ordbetydning forudsætter isotopi, sætningsmening: relevansstruktur, og ytringstolkning: isomorfi.

d) Indhold er et økologisk fænomen der kun kan defineres ved en enheds udveksling med omgivelserne. Således får en sproglig enhed i kommunikationsprocessen dele af sin betydning fra sine omgivelser, ordet fra sætningen, sætningen fra teksten og teksten fra situationen. Denne udveksling mellem enhed og omgivelser er beskrevet som hhv. isotopi, relevansstruktur og isomorfi. Med andre ord: er læserne blevet overbevist om at isotopi, relevansstruktur og isomorfi er størrelser som henviser til noget i virkeligheden, kan tesen om kompositionalitet ikke være sand.

e) I tekster kan der ligge to mulige tolkninger, fx i vittigheden om de to tosser. Det er netop korrespondensen mellem tolkning 1 og de normale verdensbilleder der i pointen med et slag dementeres. Den slags pointer viser at der i tolkningen af tekster også altid af sprogbrugeren foretages et tematisk valg, et valg som netop er globalt og holistisk, og som ikke er kompositionelt. Motivtolkninger af tekster er kompositionelle og sekventielle, men ingen tolkning kan foretages uden en tematolkning, som er holistisk og øjeblikkelig. Og kun ved temaskift kan man opfatte enheden i en vittighed. En kompositional analyse af en vittighed må nødvendigvis blive selvmodsigende og inkonsistent. En kompositional analyse kan ikke beskrive springet til metaniveau i tolkningen.

C.

Igen kan man se at min argumentation hviler på flere forskellige kriterier: i a) argumenterer jeg for at kompositionalitetstesen ikke er *udtømmende* fordi den ikke tager sprogets universelle flertydighed i betragtning. I b) påviser jeg den manglende *korrespondens* mellem kompositionalitetstesen og den opfattelse (det situationsbillede) som jeg har fremsat om 'meningen med et udtryk'. I c) angiver jeg et alternativt *tema* til kompositionalitetstesens billede af 'mening' som en mur der alene består af sten og mørtel'. Mit billede er at 'mening' er som 'en frø der æder fluer i vandhullet'. Et sandt udsagn kræver altid et eller andet billede til at forklare den beskrevne situation i, så problematisering af sandheden i et udsagn vil ofte bestå i fabrikation af modbilleder.

Endelig anfører jeg i e) at mit billede er mere *konsistent* end kompositionalitetsteoriens. Det er svært at bruge simpelhedskriteriet på denne tekst.

Argumentationen kunne også have drejet sig om neurologi, og når den (på dette sted) ikke gør det er det fordi jeg som afsender ikke antager at læserne ville blive overbevist om sandheden af min opfattelse af forholdet mellem dele og helhed i en tekst med et sådant udgangspunkt. Vigtig for sådanne påstande som fremsættes i situationer hvor afsenderen ved at modtageren har en anden opfattelse af hvorledes virkeligheden ser ud, er altså den argumentation der udøver det bedre arguments ejendommelige tvangløse tvang. Jeg opsøger på denne måde en mulig *konsensus* om min opfattelse af virkeligheden.

III. Endnu et eksempel:

A.

(64.3)

HVAD MED FJERDEPARTEN?

Det erfares med interesse, at den danske regering nu vil gøre sig gældende med en humanitær indsats i Vietnam. Blot forekommer den nuværende fordeling af de ti millioner danske kroner mellem tre af konfliktenes parter, nemlig den Demokratiske Republik Vietnam, den Provisoriske Revolutionsregering i syd og Saigon-regimet, en smule ulogisk og uretfærdig. Hvad med den fjerde part? Hvis regeringens fordelingspolitik skal hænge logisk sammen, må det være rimeligt at sende en fjerdedel til den amerikanske regering. Ingen kan vel betvivle, at de massive ødelæggelser i hele Indokina og blokaden af Nordvietnams havne koster enormt! Men måske vil den danske regering indvende, at støtten til Thieu-regimet i Saigon i virkeligheden skal betragtes som en støtte til den amerikanske indsats? Som bekendt er korrupsionen i Saigon så stor, at den del af pengene, der har denne adresse, under ingen omstændigheder kommer befolkningen til gode.

ELLEN BRUN Hovedvagtsgade, 1103 København K
Læserbrev i Information, ??,??, ????

B. Er dette sandt?

a) Problemet med denne tekst er snarest at det er svært at finde hvilket synspunkt teksten står for. Selv angiver teksten at den beskriver hvad der er logisk og retfærdigt. Men den lider selv under en række logiske selvmodsigelser og uretfærdigheder. Hvorfor omtales de to parter med deres officielle navne: *Demokratiske Republik Vietnam, den Provisoriske Revolutionsregering i syd*, mens den tredje omtales med et skældsord: *Saigon-regimet*? Hvordan kan det være en *humanitær indsats* at give penge til *massive ødelæggelser i hele Indokina og blokaden af Nordvietnams havne*? Hvordan kan det være retfærdigt at give støtte som under ingen omstændigheder kommer befolkningen til gode?

b) Den rigtige tolkning af denne tekst kan man kun nå hvis man tager i betragtning at afsenderen, Ellen Brun, er udenrigspolitisk kommentator og længe havde kritiseret amerikanerne i Vietnam og den danske regerings valne holdning. Hun kan umuligt - og det vidste alle der fulgte med i debatten dengang - mene at der burde sendes penge til USA. Det hun gør er at vise hvor lidt konsistens der er i den stillingstagen som den danske regering har foreslået. Hun gør det ved at bruge ironi, som - her kort - kan beskrives som fremsætning af et citeret udsagn uden udtrykkelige citationsmarkører, men med en sådan outrering af synspunktet at en hver kan se det vanvittige i det. Synspunktet i teksten kan altså snarere formuleres således: 'det er uretfærdigt og ulogisk at gøre som regeringen og sende hjælp også til Sydvietnam.'

c) Men spørgsmålet om sandhed bør jo så i virkeligheden stilles til denne 'rigtigere'

tolkning af teksten, og ikke til den umiddelbare. Det lader sig bare ikke rigtig gøre fordi ironi alene er negation af et synspunkt, men ikke hævde af noget specifikt eller konkret. Det er svært at hævde at der står i teksten at der bør sendes hjælp til Nordvietnam eller til Revolutionsregeringen. Og det er derfor endnu sværere at argumentere for eller imod tekstens anden tolkning.

C. Denne tolkning er forløbet lidt anderledes end de foregående. I a) har jeg vist at teksten i sin umiddelbare tolkning er så selvmodsigende og inkonsistent, at det er usandsynligt at den overhovedet som sådan skal tælle som en tekst. I b) har jeg ved at inddrage ytringssituationen og dens relationer til den beskrevne situation, foreslået en tolkning af teksten som ironi. Det skete i høj grad på grund af den slående mangel på *isomorfi* mellem den umiddelbare tolknings verdensbillede og de interesser og verdensbilleder som jeg ad andre kanaler ved er på spil i situationen. Tekstens verdensbillede er ikke hensigtsmæssigt udgangspunkt for handlinger af ytringssituationens parter. Og hermed er det sandheden af noget andet end den umiddelbare læsning der skal tages stilling til. I c) viser jeg så at teksten læst ironisk er så lidt udtømmende, at den ikke kan opfattes som et udsagn om virkeligheden, men alene som en negation af en andens udsagn om virkeligheden.

Man kan formulere det således - hvad der måske ikke er så mærkeligt - at teksten bygger på et omvendt simpelhedsideal. Der er brugt maksimal energi på minimal information, teksten er som ironi så lidt simpel, så kompleks og overflødig, at den slet ikke har (normal) sandhedsværdi. Ironi, vittigheder og kunst og fiktion unddrager sig således på forunderlig vis i første omgang sandhedskravet. Det kommer tilbage, men umiddelbart er det svært at tillægge sådanne tekster - ligegyldig hvor overbevisende, underholdende og morsomme de er - sandhed.

IV.

A.

(64.5)

Sidste nyt fra Institut for Odontologisk Materialelære:

"Quartz"

Tandlægenes nye plastfyldningsmaterialer forårsager utilsigtet radiomodtagning hos patienterne. - En videnskabelig sensation
af IURIAN ZWEIG

Utilsigtet radiomodtagning er et fænomen som mange på en eller anden måde har gjort erfaringer med. Forfatterens bedstemor havde således en gammel brødrister, der tog radio Mercur, og selv har jeg en mikrobølgeovn, som undertiden gengiver fjernsynets lydside. Uforsætlig radiofonisk aktivitet har imidlertid fået stigende aktualitet med tandlægenes øgede anvendelse af tandfyldninger i kompositplast.

I behandlerverdenen begynder alt med Hippokrates, også begrebet iatrogene skader, dvs. problemer, der opstår som følge af sygdomsbehandling¹.

Har De tandfyldninger i den relativt nye type plast med små kvartskorn - og har De samtidig en fornemmelse af, at De ofte befinder Dem i nærheden af en tændt radio, selv om De ikke hører noget - ja, så er De muligvis blandt ofrene for det nyopdagede iatrogene problem: Radioquartzsyndromet².

For en snes år siden begyndte det såkaldte kompositplast at dukke op som fyldningsmateriale hos tandlægerne, og på en halv snes år fortrængte det fuldstændigt det tidligere anvendte silicofosfatcement til tandfarvede fyldninger i fortænder. Som følge af stigende uvilje mod at anvende den kviksølvholdige sølvamalgam, begyndte man derefter at eksperimentere med plastmaterialernes indhold af kvatskorn, de såkaldte fillerpartikler, for om muligt at opnå så stor styrke og abrasionsresistens, at materialet også ville kunne anvendes i kindtænder. Fra den øvrige teknologi vedrørende kompositmaterialer (f. eks. betonindustrien) er det velkendt, at disse materialer ændrer fysiske egenskaber med kornstørrelsernes gradering, populært kaldet sigtekurven. De først anvendte materialer havde kvartskorn på ca. 20 µm, derefter introduceredes aerosil eller kolloidkvarts, hvis partikelstørrelse er nede på

0,007 μm . Den seneste udvikling går i retning af en komposition imellem disse yder- punkter.

Kvarts er som bekendt siliciumoxyd. Silicium er et meget lunefuldt stof, og betegnes derfor ofte som en halvleder, idet det kun er elektrisk ledende under visse omstændigheder. Samtidig består lyslederkablerne i hybridnettet også af kvarts, men her skal det fungere som helleleder, hvilket har givet anledning til en vis debat mellem telefonselskaberne og NKT. Kvatskrystallen er piezo-elektrisk, hvilket vil sige, at den ændrer form, når den påtrykkes en elektrisk spænding. Omvendt forandres de elektriske egenskaber, herunder egensvingningen i et elektromagnetisk bølgefelt, når krystallerne deformeres.

Radiobølger udbreder sig efter formlen: bølgelængde $\times$ frekvens = c, hvor c er lysets hastighed.

Kvartskrystallen oscillerer således, når den udsættes for radiobølger, hvis længde netop svarer til krystallernes specifikke dimension. Mange radioamatører har bygget deres første modtager som et krystalapparat. Her bruges en kvartskrystal til afstemning af svingningskredsen og med tidligere tiders lange amplitudemodulerede radiobølger skulle der anvendes en temmelig stor resonatorkrystal. Moderne VHF frekvenser ligger derimod i området 30-300 MHz, hvis bølgelængder på 0,1-10 μm netop harmonerer med dimensionerne af kvartskrystallerne i moderne kindtandplast, som i øvrigt meget betegnende kaldes for hybridplast, når der anvendes en blanding af krystalstørrelser. Hybridplast med uspecifik krystalgradering fungerer som en astabil multivibrator, og giver såkaldt hvid støj, hvad der hæmmer koncentrationsevnen hos bæreren, fordi frekvensoverlejringerne gør signalet uforståeligt³. Hvis man derimod anvender kvartskrystaller af ens størrelse eller i en såkaldt harmonisk blanding, så fungerer den samlede fyldning som én svingningskreds, hvis frekvens, takket være den piezo-elektriske egenskab hos kvarts, kan afstemmes inden for visse grænser ved at udsætte fyldningen for at større eller mindre tryk. Kort sagt, en kindtandsfyldning i moderne kompositplast formodes at kunne virke som radiomodtager, og adskillige iagttagelser bekræfter denne antagelse.

For nylig blev en bulgarer med falsk pas anholdt i Det Sixtinske Kapel, og da man analyserede en stor ny plastfyldning, han havde i en kindtand, fandt man en middelkrystalstørrelse på 3 m, hvad der netop harmonerer med den frekvens, Vatikanets radio sender på⁴.

I jerntæppelandene bruger man nu efter dekret fra Moskva fillerpartikler i den folkedemokratiske enhedsstørrelse 1 μm . Samtidig er *Radio Free Europe* begyndt at sende på netop 117 MHz. Som om KGB ikke kan lægge to og to sammen⁵!

Men hvordan "modtager" personen radiofrekvensernes information? Her må vi se lidt på opbygningen af dentin eller "tandben", som i biologisk forstand er unikt væv, idet det er "levende" uden at indeholde cellekerner. Fra nerven i midten af tanden udsendes via fine tubuli i dentinen 10^4 sensitive protoplasmagrene pr. mm^2 , hvilket gør den tilsyneladende "døde" dentin til et væv med overordentlig stor følsomhed, hvad man kender fra følsomme tandhalse - for slet ikke at tale om oplevelserne i tandlægestolen. Virkningsmekanismen i protoplasmagrenenes transmission af stimuli er trods intens forskning stadig ufuldstændig kendt, og det skal ikke være nogen hemmelighed, at grundforskerne med tilsynekomsten af radioquartzsyndromet stiller store forventninger i retning af at opnå større erkendelse af dentinsensibilitetens forunderlige natur. Den indtil videre fremherskende hypotese går i korthed ud på, at kindtændernes konkave tyggeflade virker som parabolsk reflektor, hvorved der opstår resonans med den radiostation, hvis frekvens sammen med fyldningens specifikke kvartsdimension netop tilfredsstillende ovenstående ligning. Det højfrekvente signal transformeres på uforklarlig vis via tubuli til tandens indre, hvorfra det gennem det perifere nervesystem transmitteres til hjernebarken. Man *hører* således ikke lyden, men modtager alligevel programmets indhold gennem underbevidstheden⁶.

Der er således åbnet mulighed for teknikkens anvendelse i psykoanalysen til erstatning for hypnose, samt i forsøg med træning af dygtige børn til vidunderklasse ved forceret parabevidst indlæring⁷. Det multinationale elektronikfirma HAL arbejder på udvikling af intradentale personsøgere⁸, og erhvervslivet øjner naturligvis store muligheder for reklameindtægter. Det er betegnende at *Radio Luxembourg* nu har ansat en tandlæge i reklameafdelingen. For visse radioquartzsyndrom-ofre rejser der sig derimod et formelt juridisk problem ved radiomodtagning uden licensbetaling.

Radioquartzproblemet er nævnt som en mulig årsag til det stigende behov for bidfunktionsbehandling. Forklaringen skulle være, at patienterne ligger i søvne og presser tænderne sammen for gennem tilpas deformation af kvartskornene at afstemme mod en bestemt radiostation (såkaldt tuning). Der er rapporteret gunstig virkning efter fremstilling af individuelle bidskinner, som bevirker, at den enkelte tand ikke kan belastes isoleret, hvorved incitantet til tandpres i afstemningsøjemed elimineres, og patienten falder til ro⁹. Der arbejdes nu på udviklingen af radiotæt kavitetisoleringscement efter samme princip, som ligger til grund for benyttelse af blyforklæder ved røntgenfotografering.

Når radioquartzsyndromet ikke er blevet erkendt tidligere, hænger det formentlig sammen med, at ofrene ikke er bevidst om plastfyldningernes rolle som radioreceivere¹⁰. Og som så ofte før fejrer bagklogskaben triumfer, når nye erkendelser vinder frem. Hvem har f. eks. ikke lagt mærke til, at folk har set usædvanligt sammenbidte

ud, når de færdedes udendørs i den kolde vinter, vi har haft i år. Det hænger sandsynligvis sammen med, at kvarts har negativ temperaturkarakteristik, hvad der gør det vanskeligt at fastholde en bestemt station, fordi tænderne bliver afkølet, hvis man åbner munden.

Som altid når store opdagelser gøres, har der rejst sig en mindre skov af pegefingre formerede som spørgsmålstejn¹¹ eller udråbstegn. Således udtaler overtandlægen i Sundhedsstyrelsen: "Teorien om oral galvanisme blev skabt af svenske tandlæger, der ville overbevise befolkningen om af nødvendigheden af udskiftning af sølvamalgamfyldningen til plast¹². Radioquartzteorien er danske plastmodstanderes reaktive forsøg på at skabe et nyt folkehysteri - blot med modsat fortegn!"

Endelig skal nævnes, at fænomenet i det mindste har én positiv side ud over de militære muligheder. Det viser sig nemlig, at trods VHF's korte bølgelængde virker nye stålhøjhuses stålarmering som et Faraday-bur¹³, hvorved radiosvingningerne holdes ude; så her ser vi i hvert fald én fordel ved det ellers så udskældte betonbyggeri. Der er en parallel iagttagelse i en noget mere dystre sammenhæng, idet man i Venedig har observeret, at de berygtede blykamre ved Sukkenes Bro bag Dogepaladset virker som radiodøde rum, eller populært sagt som "radiofoniske gummiceller".

Der eksperimenteres med fillerpartikler i andre siliciumforbindelser, men her er man løbet ind i nye problemer. bl.a. elektroluminiscens, hvorved fyldningerne reagerer som lysdioder og altså skinner svagt. Lysemissionen er ikke i sig selv skadelig, men giver en generende psykodelisk effekt, når patienten taler i mørke, ligesom et kraftigt gab i dobbeltsengen næsten kan skræmme livet af ægtefællen.

Imidlertid arbejdes der intensivt med problemerne, og indtil videre må vi være taknemmelige over, at der endnu ikke er rapporteret akustisk emission fra plastfyldningernes kvartskrystaller. Det ville næsten heller ikke være til at bære med endnu et tilskud til den orale støjforurening¹⁴.

Litteratur:

- 1 Black: Extraction for prevention.
- 2 Thylstrup: Intakte tænder bliver aldrig radio-aktive.
- 3 Greenpeace: Stop æterforureningen. Plakat.
- 4 Kristlig Lytterforening: Ikke alt i æteren kommer fra Himlen. Traktat.
- 5 Aktive lyttere og seere: Farlig radio og tandløse programmer. Pjecer.
- 6 Joachim Jerrik: Er der en naturvidenskabelig forklaring på tankeoverføring?
- 7 I. Q. Teacher: Elitære træningsmodeller.
- 8 Keiser: "Fingerprint" fyldninger som personidentifikatorer.
- 9 Møller: Radiopalliativ skinnebehandling. Kort indføring.
- 10 Dr. Marbuse: Das elektronische Testament. Verlag Fritz Lang.
- 11 Kølsen: Spørg Århus! Føljeton.
- 12 Vielgeschrei: Quecksilbere schräg aufwärts! Svensk oversættelse: Kvicksilver är yt!
- 13 Faraday: Inside or outside - the essential question.
- 14 Shakespeare: Words, words, words. Replik.

Information 1.4.1987 side 6.

Og her kommer så originalteksten nedfotograferet:

Sidste nyt fra Institut for Odontologisk Materialelære:

»Quartz«

Tandlægenes nye plastfyldningsmaterialer forårsager utilsigtet radiomodtagning hos patienterne. - En videnskabelig sensation

AF IURIAN ZWEIG

Utilsigtet radiomodtagning er et fænomen, som mange på en eller anden måde har gjort erfaringer med. Forfatterens bedstemor havde således en gammel brodrister, der tog Radio Mercur, og selv har jeg en mikrobolevn, som undertiden gengiver fjernsynets lydside. Uforsættigt radiofonisk aktivitet har imidlertid fået stigende aktualitet med tand-

KRONIKKEN

lægenes øgede anvendelse af tandfyldninger i kompositplast.

I behandlerværelsen begynder alt med Hippokratens, også begrebet *iatrogenes skader*, dvs. problemer, der opstår som følge af sygdomsbehandling.

Har De tandfyldninger i den relativt nye type plast med små kvartskorn - og har De samtidig en fornemmelse af, at De ofte befinder Dem i nærheden af en tændt radio, selv om De ikke hører noget - ja, så er De muligvis blandt ofrene for det nyopdagede iatrogenes problem: *Radioquartzsyndromet*¹.

For en snes år siden begyndte det såkaldte kompositplast at dukke op som fyldningsmateriale hos tandlægerne, og på en halv snes år fortrængte det fuldstændigt den tidligere anvendte silicoofatcement til tandfarvede fyldninger i fortænder. Som følge af stigende uvilje mod at anvende den kvikselvholdige sølvamalgam, begyndte man derefter at eksperimentere med plastfyldningsmaterialernes indhold af kvartskorn, de såkaldte *fillerpartikler*, for om muligt at opnå så stor styrke og abrasionsresistens, at materialet også ville kunne anvendes i kindtænder. Fra den øvrige teknologi vedrørende kompositmaterialer (f.eks. betominustrien) er det velkendt, at disse materialer ændrer fysiske egenskaber med kornstørrelsens gradering, populært kaldet sigekurven. De først anvendte materialer havde kvartskorn på ca. 20 µm, derefter introduceredes ærosil eller kolloidkvarts, hvis partikelstørrelse er nede på 0,007 µm. Den seneste udvikling går i retning af en komposition mellem disse yderpunkter.

Kvarts er som bekendt siliciumoxyd. Silicium er et meget tungt stof, og betegnes derfor ofte som en halvleder, idet det kun er elektrisk ledende under visse omstændigheder. Samtidig består lyslederledningerne i hybridnettet også af kvarts, men her skal det fungere som helleleder, hvilket har givet anledning til en vis debat mellem telefonselskaberne og NKT. Kvartskrystaller er piezo-elektrisk, hvilket vil sige, at den ændrer form, når den påtrykkes elektrisk spænding.

Omvendt forandres elektriske egenskaber, herunder egensvingninger i et elektromagnetisk bølgefelt, når krystallerne deformeres.

Radiobølger udbreder sig efter formelen:

$$\text{bølgelængde} \times \text{frekvens} = c,$$

hvor c er lysets hastighed.

Kvartskrystallen oscillerer således, når den udsættes for radiobølger, hvis længde netop svarer til krystallens specifikke dimension. Mange radioamatører har bygget deres første modtager som et kvartslaparat. Her bruges en kvartskrystal til afstemning af svingningskredsen og med tidligere tiders lange amplitudemodulede radiobølger skulle der anvendes en temmelig stor resonatorkrystal. Moderne VHF frekvenser ligger derimod i omkring 30-300 MHz, hvis bølgelængder på 0,1-10 µm netop harmonerer med dimensionerne af kvartskrystallerne i moderne kindtandsplast, som i øvrigt meget betegnende kaldes for hybridplast, når der anvendes en blanding af krystalstørrelser. Hybridplast med uspecifik krystalgradering fungerer som en stabil multivibrator, og giver såkaldt *hvid støj*, hvad der hæmmer koncentrationsevne hos høreren, fordi frekvensoverlejringerne gør signalet uforståeligt². Hvis man derimod anvender kvartskrystaller af en størrelse eller i en såkaldt harmonisk blanding, så fungerer den samlede fyldning som én svingningskreds, hvis frekvens, takket være den piezo-elektriske egenskab hos kvarts, kan afstemmes inden for visse grænser ved at udsætte fyldningen for et større eller mindre tryk.

Kort sagt, en kindtandsfyldning i moderne kompositplast formodes at kunne virke som radiomodtager, og adskillige iagttagelser bekræfter denne antagelse.

For nylig blev en bulgarer med faldet på anholdt i Det Sixtinske Kapel, og da man analyserede en stor ny plastfyldning, han havde i en kindtand, fandt man en middelkrystallstørrelse på 3 µm, hvad der netop harmonerer med den frekvens, Vatikanets radio sender på⁴.

I jerntappelanden bruger man nu efter dekret fra Moskva fillerpartikler i den folke-demokratiske enhedstørrelse 1 µm. Samtidig er *Radio Free Europe* begyndt at sende på netop 117 MHz. Som om KGB ikke kan lægge to og to sammen⁵.

Men hvordan »modtager« personen radiofrekvensernes information? Her må vi se lidt på opbygningen af dentin eller »tanbens«, som i biologisk forstand er et unikt væv, idet det er »levende« uden at indeholde celler. Fra nerven i midten af tanden udsendes via fine tubuli i dentinen⁶ sensitive protoplasmagrene⁷, som⁸, hvilket gør den tilsyneladende »døde« dentin til et væv med overordentlig stor følsomhed,

hvad mange kender fra følsomme tandhalse - for slet ikke at tale om oplevelserne i tandlægestolen. Virkningsmekanismen i protoplasmagrenenes transmission af stimuli er trods intens forskning stadig ufuldstændigt kendt, og det skal ikke være nogen hemmelighed, at grundforskerne med tilsynkomsten af radioquartzsyndromet stiller store forventninger i retning af at opnå større erkendelse af densensibilitetens forunderlige natur. Den indtil videre fremherskende hypotese går i korthed ud på, at kindtændernes konkave tygegældede virker som en parabolisk reflektor, hvorved der opstår resonans med den radiostation, hvis frekvens sammen med fyldningens specifikke kvartsdimension netop tilfredsstiller ovenstående ligning. Det højfrekvente signal transformeres på uforklarlig vis via tubuli til tandens indre, hvorfra det gennem det periferes nervesystem transmitteres til hjernebarken. Man hører således ikke lyden, men modtager alligevel programmets indhold gennem underbevidstheden⁹.

Der er således åbnet mulighed for teknikens anvendelse i psykoanalysen til erstatning for hypnose, samt i forsøg med træning af dygtige børn til vidunderklasse ved forceret para-bevidst indlæring⁷. Det multikrystalliske elektronikfirma HAL arbejder på udvikling af intradentale personsøgere⁸, og erhvervslivet øjner naturligvis store muligheder for reklameindsatser. Det er bagefter, at *Radio Luxembourg* nu har ansat en tandlæge i reklameafdelingen. For visse radioquartzsyndrom-ofre rejser der sig derimod et formelt juridisk problem ved radiomodtagning uden licensbetaling.

Radioquartzsyndromet er nævnt som en mulig årsag til det stigende behov for bidfunktionsbehandling. Fortærringen skulle være, at patienterne ligger i søvne og presser tænderne sammen for gennem tilpas deformation af kvartskornene at afstemme mod en bestemt radiostation (såkaldt *tuning*). Der er rapporteret gunstig virkning efter fremstilling af individuelle bidskinner, som¹⁰ bevirker, at den enkelte tand ikke kan belastes isoleret, hvorved incitaments til tandpres i afstemningsøjemed elimineres, og patienten falder til ro⁹. Der arbejdes nu på udvikling af radiotæt kaviteisoleringscement efter samme princip, som ligger til grund for benyttelse af blyforlæder ved røntgenfotografiering.

Når radioquartzsyndromet ikke er blevet erkendt tidligere, hænger det formentlig sammen med, at ofrene ikke er bevidst om plastfyldningernes rolle som radioreceivere¹⁰. Og som så ofte før fejrer bagklogskaben triumfer, når ny erkendelse vinder frem. Hven har for eksempel ikke lagt mærke til, at folk har set usædvanligt sammenbidte ud, når de færde-

Tegning: Pernille Kløvedal Helweg

des endunders i den kolde vinter, vi har haft i år. Det hænger sandsynligvis sammen med, at kvarts har negativ temperaturkarakteristik, hvad der gør det vanskeligt at fastholde en bestemt station, fordi tanden bliver afkølet, hvis man åbner munden.

Såm altid når store opdagelser gøres, har der rejst sig en mindre skov af pegefingre formede som spørgsmålstegn¹¹ eller udråbstegn. Således udtaler overtdantlægen i Sundhedsstyrelsen: »Teorien om oral galvanisme blev skabt af svenske tandlæger, der ville overbevise befolkningen om nødvendigheden af udsiktning af sølvamalgamfyldninger til plast¹². Radioquartzteorien er danske plastmodstanderes reaktive forsøg på at skabe et nyt folkehysteri - blot med modsat fortegn!»

Endelig skal nævnes, at fænomenet i det mindste har én positiv side ud over de militære muligheder. Det viser sig nemlig, at trods VHF's korte bølgelængde virker nyere højhusets stålarmring som et Faraday-

bur¹³, hvorved radiosvingningerne holdes ude; så her ser vi i hvert fald én fordel ved det ellers så udsældede betonbyggeri. Der er en parallel iagttagelse i en noget mere dystre sammenhæng, idet man i Venedig har observeret, at de byrgede blykamre ved Sukkernes Bro bag Dogepaladset virker som radiodøde rum, eller populært sagt som »radiofoniske gummiceller«.

Der eksperimenteres med fillerpartikler i andre siliciumforbindelser, men her er man løbet ind i nye problemer, bl.a. elektroluminiscens, hvorved fyldningerne reagerer som lysdiode og altså skinner svagt. Lysemissionen er ikke i sig selv skadelig, men giver en generende psykodelisk effekt, når patienten taler i mørke, ligesom et kraftigt gab i dobbeltsengen næsten kan skræmme livet af søgtefællen.

Imidlertid arbejdes der intenst med problemerne, og indtil videre må vi være taknemmelige over, at der endnu ikke er rapporteret akustisk emission fra plastfyldningernes

kvartskrystaller. Det ville næsten heller ikke være til at bære med endnu et tilskud til den orale støjforurening¹⁴.

Literatur:

- 1 Black: Extraction for prevention.
- 2 Tylstrup: Intakte tænder bliver aldrig radio-aktive.
- 3 Greenpeace: Stop æsterforureningen. Plakat.
- 4 Kristelig Lytterforening: Ikke alt i øret kommer fra Himlen. Traktat.
- 5 Aktive lyttere og seere: Færlig radio og tandløse programmer. Placer.
- 6 Joachim Jerrik: Er der en naturvidenskabelig forklaring på tankoverføring?
- 7 I. Q. Teacher: Ellitære træningsmodeller.
- 8 Kaiser: »Fingerprint« fyldninger som personidentifikatorer.
- 9 Møller: Radiopalliativ skinnbehandling. Kort indføring.
- 10 Dr. Mabuse: Das elektronische Testament. Verlag Fritz Lang.
- 11 Kelsen: Spørg Arhus! Føljeton.
- 12 Vialgeschrei: Quecksilber schräg aufwärts! Svensk oversættelse: Kvikselv er tryk!
- 13 Faraday: Inside or outside - the essential question.
- 14 Shakespeare: Words, words, words. Replik.

B. Er denne tekst et sandt udsagn om verden? Problemet for mig er her: jeg ved intet om tandfyldninger og kun lidt om radiobølger, og det specielle emne har jeg aldrig hørt om før; mit situationsbillede af 'radioquartzsyndromet' er altså et stort uudfyldt hul. Jeg antager at mine forudsætninger ikke er anderledes end de fleste Informationslæseres i 1987, så undersøgelsen er ikke urealistisk. Mine overvejelser følger den rækkefølge de falder mig ind når jeg læser hen igennem teksten:

a) Oplysningerne om brødristeren og mikrobølgeovne har jeg hørt om, men jeg har aldrig troet på dem - men det gør afsenderen måske heller ikke, han vil måske blot vise at tanken ikke er os fremmed?

b) Det virker ikke velmotiveret at bringe Hippokrates og *iatrogene skader* ind her. Det er jo nemlig ikke noget væsentligt topos i forbindelse med den sensationelle radiomodtagelse med tænderne, at det er opstået ved sygdomsbekæmpelse; det ville kun være et interessant topos i forbindelse med en beskrivelse af sygdomsbekæmpelsen. Det virker derfor temmelig studentikost eller fagidiotisk at bringe Hippokrates ind, noget i retning af at begynde enhver stil med: *Allerede de gamle grækere..*

c) Det er på samme måde mærkeligt så mange litteraturhenvisninger der er. Det er jo nemlig ikke sandsynligt at tandlægekyndige læsere af Informations kronik - som fx mig selv - skulle kende nogen af henvisningerne. Helt absurd bliver det hvis man ser litteraturhenvisningerne efter. Hverken nr. 1 eller nr. 2 sætter læseren i stand til at finde eller identificere artiklen; der står nemlig ikke noget om årstal, nr. eller tidsskrift. Hvorfor anføres der kilder som ikke kan findes? Er manden, Iurian Zweig en studentikos blærerøv - eller gør han grin med os? Det er også usandsynligt at kilde nr. 2 overhovedet skulle eksistere: den må antages at være en ægte videnskabelig artikel der næppe kan bære et ordspil som *radio-aktive*.

d) Hele afsnittet om *kompositplast* er overbevisende, og det fylder allerede et hul i mit verdensbillede ud.

e) Henvisningen til hybridnettet forvirrer mig. Hvad har det med radiomodtagning at gøre. Den synes alene at skulle tjene som forberedelse af branderen om *hybridplast* i næste spalte.

f) Hele afsnittet i spalte 2 om radiomodtagning, inklusiv konklusionen: *Kort sagt, en kindtandsfyldning i moderne kompositplast formodes at kunne virke som radiomodtager, og adskillige iagttagelser bekræfter denne antagelse*, er gået rent ind i min bevidsthed.

g) Men afsnittet om bulgareren i *Det Sixtinske Kapel* er mildest talt utilstrækkeligt som en iagttagelse der bekræfter antagelsen. Og henvisningen til *Kristelig Lytterforening* må være en spøg.

h) Udtrykket *den folkedemokratiske enhedsstørrelse* kunne passe udmærket til Informations ironiske jargon, men som dokumentation for teorien er oplysningen aldeles irrelevant; og litteraturhenvisningen må enten være et falsum, eller hvis den er ægte: skrevet af folk som man alligevel ikke kan tro på. Så åndssvag kan verden alligevel ikke være indrettet - heller ikke på områder som russeres tandfyldninger - som jeg ikke det ringeste kendskab har til.

i) Afsnittet om *10⁴ plasmagrene* virker i begyndelsen overbevisende, men det undrer en at det eneste som en tandlægeforsker (eller hvad er forfatteren? - hvorfor står der ikke noget om det?) kan fortælle af nyt er følgende: *Virkningsmekanismen i protoplasmagrenenes transmission af stimuli er (...) stadig ufuldstændig kendt*. Hvad er egentlig udsagnet i hele denne tekst? Der er ingen blot nogenlunde overbevisende empiriske kendsgerninger der bekræfter tandradiomodtagning, og der er ikke det der ligner teoretisk forklaring på hvorledes det skulle kunne lade sig gøre.

j) Går man så til henvisningerne nr. 6 og specielt 7 og 10, bliver man sikker i sin sag: dette er ikke alvor. Og tager man så datoen 1. april i betragtning, er sagen klar: dette er en aprilsnar. Der findes ikke noget radioquartzsyndrom, det hele var en spøg om hvor længe vi ville hoppe på den. Men hvad nu med alt det jeg allerede har bygget ind i mit verdensbillede om 'kompositplast' og 'radiomodtagning'? Hoppede jeg ikke på spøgen så længe, netop fordi der trods alt var solide kendsgerninger?

C. Hvilke kriterier har jeg brugt til at afsløre at dette er en aprilsnar og således klokkerent usandt? I a) var det en problematisk *korrespondens*, men jeg var villig til at opfatte det som noget andet end en påstand. I b) gik det på den overflødige, dvs. ikke *simple* henvisning til noget der skulle skabe konsensus. I c) er det tvivlsomme det *uudtømmende* i beskrivelsen af kilderne, som ellers er midler til at skabe konsensus. I d) var det en uproblematisk *korrespondens*, uproblematisk fordi jeg ikke i forvejen har noget begreb om tandfyldningers fysik. I e) er det igen brugen af et unødvendigt topos som vækker mistanke om mangel på reel dokumentation, altså et brud på kravet om simpelhed. I f) forekommer teksten mig overbevisende både hvad angår *korrespondens*, *simpelhed*, *konsensus*, *konsistens* og det at være *udtømmende*. Når noget accepteres må alle kriterier være på spil samtidig.

Mine indvendinger i g) går på det ikke-simple, og på den manglende *konsensus* i henvisningerne. h): igen først *simpelhed*, så *konsensus*. I i) sker i virkeligheden det mest alvorlige sammenbrud i min tro på tekstens sandhed; teksten tilbyder nemlig slet ikke nogen *tematisk tolkning* med rimelig intentionsdybde. Den er generelt for *inkonsistent* og *ikke-simpel*. I j) bryder den så også sammen på *konsensus* og *korrespondens*.

Det er interessant hvad der var grunden til at det alligevel - for mig; (de fleste andre læsere har det antageligt på samme måde?) - tog 2½ spalte før jeg besluttede mig til at usandheden var så overvældende at det slet ikke kunne tælle som en tekst: flere af afsnittene var upåklageligt sande - i hvert fald så vidt som jeg med min viden kan kontrollere. Det fik mig til at tro på at de irrelevante afsnit nok ville få deres mening i lyset af eventuelle senere afsnit. Der er således en stor beredvillighed hos modtagere til at opretholde troen på idealet om den ideale talesituation og sandheden.

Aldrig har en stjernes fald udløst så megen fryd

For godt en måned siden fik en canadisk stjerneskiger øje på en eksploderende supernova over hundrede tusind lysår herfra. Det bragte fysikere og astronomer verden over i ekstase. Endnu i dag sidder de i laboratorier dybt under jorden og tolker på, hvad stjernen havde at sige os

AF JØRGEN STEEN NIELSEN

Sjældent har en gammel nyhed vakt så megen opsiddelse.

Da historien tikede ind på alverdens telegram-bureauer den 23. februar, var det med omkring 170.000 års forsinkelse. Begivenheden fandt i virkeligheden sted, mens det moderne menneskes forgænger, *Homo erectus*, endnu levede som jæger og samler på de afrikanske sletter.

Det var tilmed lidt af et held, at den 29-årige canadier Ian Shelton overhovedet fangede nyheden den nat i februar. "Jeg var overbevist om, at det var en fejl i fotografierne, for fortæller han begejstret i et af de utallige interviews, han har måttet give til alverdens medier.

Men der var ingen fejl på billedet. Den diminutive planet, som Shelton havde fået øje på, manglede så mange andre planter på det netop fremkaldte fotografi af den sydlige nattehimmel, var ikke noget sædvanligt. Det var en stjerne i eksplosion. En klar blå supernova midt i en energidudning af ufattelige dimensioner.

For at tjekke sit fotografi gik Ian Shelton ud i Las Campanas observatorium og gav sig til at granske himlen. Og takket være nattemørket og observatoriets beliggenhed højt på en chilenisk bjergtop, lykkedes det ham at genfinde den "fugl" med det blotte øje.

Udskanet af den Store Magellanske Sky - den galakse der er nærmeste nabo til vores egen Mælkevej - lysede den kraftigt stjerne. En stjerne som havde været usynlig i timer tidligere, og som pludselig til det dobbelte størrelse i løbet af næste time.

Millioner milliarder km
I løbet af de næste dage tog tallet i skyde, udfoldede sig og blev stadig mere hektisk aktivitet blandt alverdens astronomer og fysikere. De vidste alle, at på en sådan begivenhed optræder med flere årtusinder millioner, og at det var et spørgsmål om få dage, før supernovae begynder at brænde ud og afstige i lysstyrke. Alt hvad der skulle ses og måles og fotograferes, skulle laves inden i virkeligheden vidste de allerede om, og således som et dramatisk forløb var overstået. Det er meget længe siden, Sheltons supernova har været supernova. De sidste mange årtusinder har den formodentlig været en lille neutronstjerne med en diameter på 20 km eller mindre. Eller den er måske kollapsede totalt og er endt som sort hul.

Vi ved det ikke, for oplysningerne kommer kun til os med lysets hastighed - 300.000 km i sekundet - og afstanden til Sheltons stjerne skal måles i millioner milliarder kilometer, går der middest talt en rum tid, før vi får besked om stjernens tilstand lige nu.

Det har indtil videre ikke svekket videnskabsmændenes entusiasme. I samme øjeblik eksplosionen blev registreret og budskabet spredt til andre observatorier og astronomiske observatorier, stod det klart, at dette var en sjælden lejlighed til at lære nyt. Ikke bare om supernovae, men også om Universets sammensætning og oprindelse.

Den sidst registrerede supernova-eksplosion af lignende lysstyrke blev observeret af Johannes Kepler i 1604 - desværre nogle få år før Galilei introducerede den astronomiske kikkert. Ian Sheltons budskab fra Las Campanas observatorium nåtte mellem den 23. og 24. februar allerede derfor mulighed for det mest indgående studium af en supernova størrelse og fald i næsten 400 år.

Dette er begrundelsen på udforskningen af supernovae. For var det science fiction. Nu er det fakta, siger den italienske fysiker Carlo Rubbia til det amerikanske tidsskrift *Time*.

Kollaps
Selv om astronomerne udmærket ved, at der i hvert nærmeste nabostjerne er supernova-eksplosioner med få årtiers mellemrum, så er der stadig mangler i den teoretiske bevisførelse for, at de faktisk kan findes sted. Forskningsmodellen for en supernova af Sheltons type, en type II supernova, ser i dag ud som følger:

Dramatet udspringer sig i en ubryt stjerne med en kerne der først og fremmest består af jern og vejr midt

finde. Da de ikke er elektriske og har en forsvindende masse, er det svært at finde veje til at måle dem. De passerer uhindret gennem hvad som helst, f.eks. Jorden. I følge professor P. Gregers Hansen, Fysisk Institut i Århus, passerer der hvert sekund hundrede tusind millioner neutroner fra solen gennem hver kvadratkilometer på jorden.

Da teoretiske beregninger viser, at der er mellem 100 millioner og en milliard af disse spøgelsesagtige neutroner i hver eneste kubikmeter i rummet, skulle de faktisk kunne fylde tomrummet i Universet ud. Forudsat at de overhovedet har en masse. For Universets usynlige masse må naturligvis bestå af partikler, der hver især har et vist minimum af masse.

Badekarrene
Der bl.a. for at få svar på det kritiske spørgsmål, at forsøke har anbragt et overdimensjonelt badekar på bunden af Kamioka-minen i det vestlige Japan. Tilvarende badekar findes også under jorden i Cleveland, Ohio, under Mont Blanc og i Baksan i Sovjet.

Når badekarrene står der, er det lige præcis fordi, neutroner i en mængde til alle andre partikler - kan passere igennem grundfald uden at blive bremsede. Hvis der er noget, der plasker i badekarret, kan man være ret overbevist om, at det er en neutron.

"Plasker" er måske så meget sagt - badekarrene er specielle derved, at ankomne neutroner forårsager et bestemt strålingsfænomen i væsken, et fænomen der kan registreres af måleapparater.

Så snart budskabet om supernova 1987A var udgået fra Las Campanas Observatorium, begyndte den amerikanske astrofysiker John Bahcall og to israelske kolleger at regne på, hvor mange neutroner supernovae måtte have udsendt i løbet af det kritiske sekund. Tallet var et tal med to nulle bagved. Dermed regnede de på, hvor mange af neutronerne der måtte have nået Jorden og ladet sig registrere i de underjordiske badekar. Det tal var knap så stort.

Bahcall og kolleger nåede at registrere fem neutroner, hvis afstanden er artikel til *Tidsskriftet Nature*. Her forsøker i Japan og Ohio fik tallet deres maledystur.

Men afslængerne viste, at Bahcall havde ret: der var ankomne neutroner fra supernovae. Både i Kamioka og i Cleveland. Og nejagtigt samlet. Retningen var også rigtigt. Neutronerne kom fra retningen af den Store Magellanske Sky, der hvor Shelton havde set supernovae. Med mere end et afgørende punkt i teorien om supernovae for første gang blev eksperimentet bekræftet.

Det mørke stof
Men det var ikke det mest spændende. Det mest spændende var så afgjort spørgsmålet om neutronernes masse. Om deres rolle som mulig forklaring på Universets mørke stof.

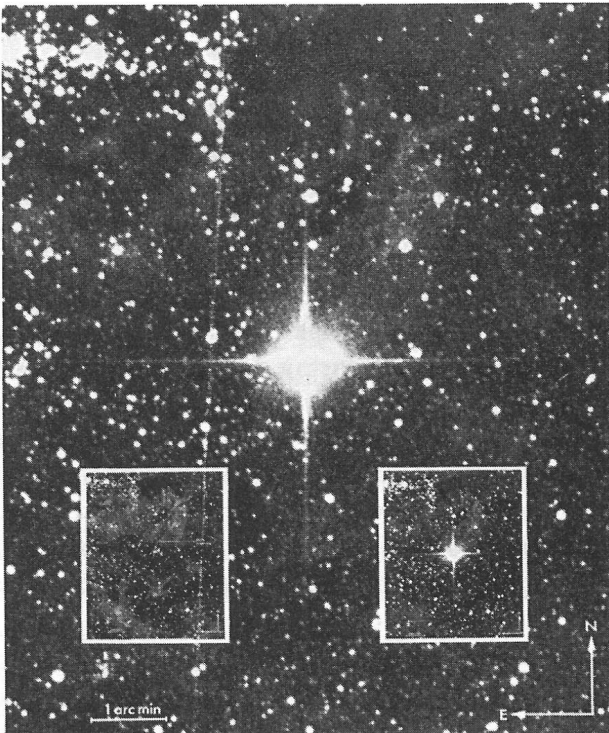
Hvis neutronerne har masse, så burde de ankomme til Jorden efter lyslængden af supernovae. Det ved vi fra Einstein. Intet legeme med masse kan bevæge sig hurtigere end lyset. Hvis neutronerne har masse, er det også sandsynligt, at de er blevet spredt en smule under den lange rejse og derfor ankommer over et vist tidsrum.

Neutronerne fra 1987A ankom til det japanske badekar den 23. februar kl. 7.35.53. I Ohio blev ankomsten registreret til kl. 7.35.41. Det er i praksis samtidig. Og det er for lyssignalet nåede til Las Campanas observatorium, i overensstemmelse med at neutronerne er det første, der slænges ud fra den kollapsende stjernes kerne.

En overraskende konklusion er nærliggende: neutronerne har ikke bevæget sig langsomt end lyset. De har altså ingen masse. Vejer i praktisk ingenting. Og kan derfor ikke udgøre det mystiske mørke stof, de menes at udgøre 80-90 pct. af massen i Universet.

Den forklaring er i modstrid med de sovjetiske forskeres eksperimenter, der mener at have påvist en temmelig stor masse for neutronen. Til gengæld stemmer den ovenfor med eksperimenter udført på Universitet i Zürich sidste år og teoretisk analyser lavet for nylig af de danske professorer P. Gregers Hansen og Jens Lindhard fra Fysisk Institut i Århus.

Anerkendte videnskabelige tidsskrifter som *Leks. New Scientist* har de dag offentliggjort, at de ikke er nået så langt, at forskerne nu må til at lade efter nye kandidater til det mørke stof. Neutronerne kan det ikke være.

EN STJERNES STORHEDSTED - I løbet af et sekund undergik en anonym stjerne i den Store Magellanske Sky en eksplosion af ufattelige dimensioner. Lyset fra den resulterende supernova voksede i styrke i nogle få dage og begyndte derefter at svinde. Efter sin storhedstid under supernovae som en lille, superhastig neutronstjerne eller som et sort hul, hvorfra intet lys, intet lys kan undslippe. De indsatte billeder viser samme udsnit af stjernenhimmel kort før og umiddelbart efter eksplosionen.

Men helt så enkelt er det vist alligevel ikke. For en nærmere præcisering af målestikkerne fra Kamioka og Cleveland har vist, at neutronerne tilsvarende plaskede ned i badekarret igennem flere sekunder efter kl. 7.35.35. Selv om afstanden fra supernovae er i følge teorien sker på hvert et sekund.

Hvis det virkelig er tilfældet, så er neutronerne altså blevet spredt undervejs til Jorden. Og det kan meget vel være et udtryk for, at de faktisk har en ikke ubetydelig masse. "Vi er lidt forvirret", siger astrofysiker Jen Madson. "Nogle mener fortsat, at massen er ubetydelig, og at spredningen skyldes, at neutronerne i virkeligheden ikke er

sluppet ud af supernovae helt samtidigt. Andre forestår, at de sidst ankomne neutroner er tungere end de først afkomne. Det hele er meget uklart. Vi må nok erkende, at den var lige langt nok væk supernovae."

I Japan og USA grænser man nu målingerne endnu engang og søger at presse endnu flere informationer ud. For nemmelsen synes at være, at neutronerne nok er for små til at udgøre det mørke stof. Men usikkerheden består.

Den vil formodentlig kunne ryddes af vejen i løbet af nogle år. Artier eller i værste fald - århundreder. Nye dramatiske begivenheder i himmelrummet vil givevis sende os nye neutroner at måle på.

Være et godt med usikkerheder om, hvordan supernova 1987A har det i skrivende stund. For at få besked om det må vi vente i 170.000 år. Indtil lyset er nået herred.

Sort hul
Hvis der da er noget lys. Efter sit kollaps kan supernovae udvide sig til en af tre ting. Enten en lille neutronstjerne med diameter under 20 kilometer og en ufattelig stor masse. En klump fra denne neutronstjerne på størrelse med en pindebolle vejer flere millioner tons. Eller en såkaldt pulsar, der er en hurtigt roterende neutronstjerne. Den udsender lys på samme måde som et fyrlys og ser derfor ud, som om den blinker.

Eller supernovae kan ende som sort hul. Det sker, hvis den oprindelige stjernes lysstyrke er så stærk, at sammenbruddet med supernovae-kollaps bliver totalt. Ikke alene hele stjernes masse, men også lyset fra den suges ind mod centrum i en sådan grad, at man må tale om resultatet som et punkt uden udstråling, men med en uendelig masse. Intet lys vil kunne slippe ud fra dette hul.

Astronomer er tilmodige mennesker. Så længe der er kikkerter på jorden og nogen til at kigge i dem, vil der blive holdt øje med det punkt nær den Store Magellanske Sky, som indtil den 23. februar kl. 7.35.35 blev betragtet som temmelig uinteressant.

Men helt så enkelt er det vist alligevel ikke. For en nærmere præcisering af målestikkerne fra Kamioka og Cleveland har vist, at neutronerne tilsvarende plaskede ned i badekarret igennem flere sekunder efter kl. 7.35.35. Selv om afstanden fra supernovae er i følge teorien sker på hvert et sekund.

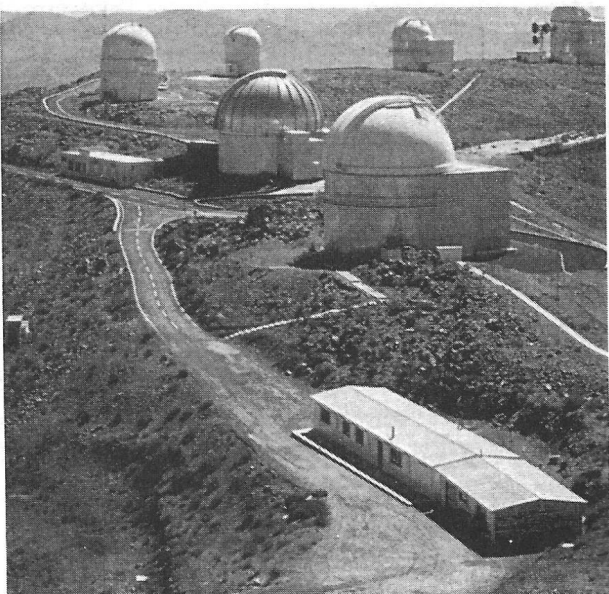
Hvis det virkelig er tilfældet, så er neutronerne altså blevet spredt undervejs til Jorden. Og det kan meget vel være et udtryk for, at de faktisk har en ikke ubetydelig masse. "Vi er lidt forvirret", siger astrofysiker Jen Madson. "Nogle mener fortsat, at massen er ubetydelig, og at spredningen skyldes, at neutronerne i virkeligheden ikke er

sluppet ud af supernovae helt samtidigt. Andre forestår, at de sidst ankomne neutroner er tungere end de først afkomne. Det hele er meget uklart. Vi må nok erkende, at den var lige langt nok væk supernovae."

I Japan og USA grænser man nu målingerne endnu engang og søger at presse endnu flere informationer ud. For nemmelsen synes at være, at neutronerne nok er for små til at udgøre det mørke stof. Men usikkerheden består.

Den vil formodentlig kunne ryddes af vejen i løbet af nogle år. Artier eller i værste fald - århundreder. Nye dramatiske begivenheder i himmelrummet vil givevis sende os nye neutroner at måle på.

Være et godt med usikkerheder om, hvordan supernova 1987A har det i skrivende stund. For at få besked om det må vi vente i 170.000 år. Indtil lyset er nået herred.

TR. ENGBEL - Observatorierne står tæt i bjergene i det nordlige Chile. Den høje placering, den rene luft og fraværet af påvirkende lyskilder gør stedet ideelt til stjerneskiggen. Den det den europæiske organisation for astronomisk forskning, ESO, der har stillet sine teleskoper op. Det er også herfra, artiklens billeder af supernovae er taget

B. Gennemgangen af denne sidste tekst, tekst V, skal ikke blive så lang som tekstens længde ville berettigt til. Gennemgangen vil være præget af at jeg ved forholdsvis mere om verdensrummet end om kompositplast:

a) *Den gamle nyhed og den megen opstandelse* kan jeg ikke betvivle. Det ryger direkte ind i mit verdensbillede; det strider ikke mod noget jeg ved i forvejen; tværtimod jeg vidste godt i forvejen at der var et observatorium i Chile.

b) Teorien om hvorledes en stjerne falder sammen, æder jeg også råt; jeg har også hørt om det før. Afsnittet om *elasticiteten* virker måske lidt for populært med sin personifikation af stjernen, men når noget skal stå på en avisside, må der skydes nogle genveje.

c) Det lille afsnit om stjernen skal hedde *Shelton* eller *1987A* er uproblematisk og acceptabelt.

d) Hele afsnittet (4.-5. spalte) om *neutrinoerne* er det nyeste og sværest acceptable for mig. Men empirien er i orden: jeg tror på at det boblede i badekarrene. Og teorien, eller rettere: hypotesen, er også i orden, og jeg synes det er helt fint at også danske professorer er up to date orienteret og deltager i diskussionen.

e) På den baggrund er diskussionen om neutrinoernes kapløb med lyset og kandidatur til at være verdensrummets forsvundne mørke stof, helt overbevisende. Personligt holder jeg med neutrinoerne. Jeg tror på at de har masse.

C. Denne tekst anser jeg altså - på trods af denne paragrafs overskrift - for at være tilstrækkelig sand. Har jeg så brugt mine kriterier? Ja, men nok lidt mere diffust: ingen af oplysningerne står i modstrid med hvad jeg i forvejen vidste, de *korresponderer*. Oplysningerne strider heller ikke mod hinanden indbyrdes, de er *konsistente*. Både det empiriske og de teoretiske er ført tilbage til kilder jeg tror på, som der er *konsensus* om. Teksten er *udtømmende* i forhold til kanal og formål, der synes ikke at være overset eller udeladt væsentlige topoi på emnet. Jeg er måske nok lidt utilfreds med den poppede komposition i indledningen (med blanding af Sheltons tid og eksplosionens tid), men det er for meget at sige at jeg ikke accepterer teksten som en rimelig *simpel* og økonomisk beskrivelse af situationen.

Sande er altså de udsagn som ikke falder igennem de huller som sandhedskriterierne udgør i tolkningens si. Denne tekst går ikke igennem noget hul. Og så er det svært at sige hvilket hul den ikke gik igennem.

